

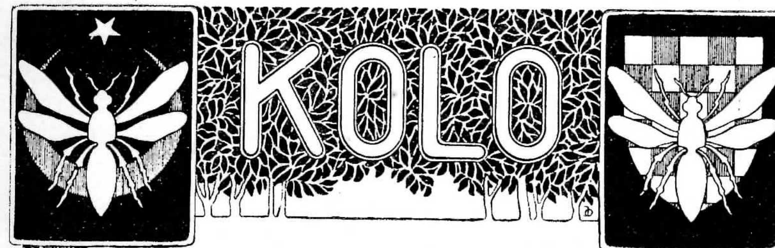
KOLO

HRVATSKO

NAUČNO-KNJIŽEVNI ZBORNIK.

KNJIGA VII. 1912. IZDALA „MATICA HRVATSKA".

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.
1912.

KR. AKADEMIJA ZNANOSTI U ZAGREBU.

(1776.)

Kraljevska akademija u Zagrebu i njoj pridružena glavna gimnazija, osnovana god. 1776. za vladanja kraljice Marije Terezije, bila je kroz tri četvrt stoljeća, naime do god. 1850., jedini viši nastavni zavod u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. Ona je bila u neku ruku krnje sveučilište, isprva sa tri fakulteta : bogoslovnim, pravoslovnim i mudroslovnim. Mjesto da se popuni još liječničkim fakultetom, otkinuta bi od nje za kralja Josipa II. bogoslovija, a onda su preostala dva fakulteta postojala do god. 1850., kad bi i filozofski fakultet ukinut i nauci u njem predavani preneseni u sedmi i osmi razred reorganizovane gimnazije. Tako je napokon od akademije znanosti preostao jedini pravoslovni fakultet, koji je pod imenom „Kr. pravoslovna akademija" životario sve do god. 1874., kad je otvoreno današnje hrv. sveučilište.

Premda je kr. akademija znanosti proživjela kratak vijek (1776. do 1850.), i premda je u to razmjerno kratko vrijeme više nazadovala nego napredovala : ipak je njezina povijest za nas zanimljiva, već po tom, što je ona bila jedini javni viši naučni zavod u našoj domovini, u kojemu su stotine i stotine domaćih sinova primali svoje više obrazovanje. Kako je na zagrebačko školstvo područje (districtus studiorum Zagrabiensis), u kojemu je ta akademija bila najviši zavod, spadala nesamo čitava gradjanska Hrvatska i Slavonija, nego i Medjumurje, pa i grad Rijeka s Primorjem, to su se u njoj našli na okupu akademičari iz svih tih krajeva hrvatskih. I tako je i akademija doprinijela već sama po sebi, da se je Zagreb vazda smatrao duševnim ognjištem čitave Hrvatske. Po akademiji bila je Slavonija prikovana uz Hrvatsku i onda, kad se u Ugarskoj svim silama radilo, da je slavonske županije otkinu od prave, rodjene sestre svoje. Pa kako je Zagreb bio po akademiji duševnim ognjištem, ostao je napokon i političkim središtem.

Ali povijest kr. akademije u Zagrebu zanima nas i po tome, što su u njoj i u gimnaziji njoj pridruženoj djelovali mnogi znameniti mu-

*

ževi nesamo iz naše domovine, nego takodjer iz Ugarske. Spominjem samo potonjega biskupa Maksimilijana Verhovca, onda Tomu Mikloušića, Josipa Mikoczyja, Adama Baričevića, Pavla Muhića i Antuna Mažuranića od Hrvata, a nezaboravnoga za sve vijeke slovačkoga rodoljuba i prijatelja hrvatskoga Stjepana Moysesa iz Ugarske. Napokon sa stolice akademijske prokrčila si je i hrvatska riječ put u javni život hrvatskoga kraljevstva : najprije kroz usta profesora Matije Smodeka, a onda Vjekoslava Babukića, prvoga javnoga profesora hrvatskoga jezika i književnosti (od 16. lipnja 1846.).

Istaknute činjenice pokazuju, kako bi bilo korisno, da se napiše potpuna i suvisla povijest kr. akademije od njezina postanja pa do godine 1850. Ovaj put da prikažem bar njezin postanak.

* * *

Čim se je red Isusovaca god. 1606. stalno nastanio u Zagrebu i osnovao u gradu svoj kolegij, stao se najgorljivije baviti poučavanjem i odgojivanjem mladeži. Već u svibnju 1607. otvorili su Isusovci u Zagrebu u zgradi tik do crkve sv. Katarine i u susjednom manastiru Dominikanaca gimnaziju, koja je 1609. brojila 260 učenika, godine 1611. već 300, a god. 1614. čak 330. Kao nastavak te gimnazije razvila se tijekom daljih decenija, naročito pobudom i darom zagrebačkoga kanonika i velikoga prepošta Nikole Dianeševića i filozofska škola, ili filozofski fakultet, koji je god. 1666. za rektorovanja slavnoga hrvatskoga spisatelja Jurja Habdelića imao već tri tečaja sa tri profesora. Tako se od gimnazije razvila akademija znanosti, kojoj je kralj Leopold I. dne 23. rujna 1669. svečanom poveljom podijelio sva prava i povlasti, koje su tada uživala isusovačka sveučilišta i akademije u Kölnu, Beču, Mainzu, Ingolstadtu, Pragu, Olomucu, štajerskom Gracu, i napokon u Trnavi i Košicama u Ugarskoj. Naročito joj je podijelio povlast, da njezin rektor i profesori smiju one, koji polože stroge ispite, proglašivati za doktore, licencijate, magistre i baccalaureate, pa odredio, da se ovakovi doktori moraju svagdje priznavati. Tijekom XVIII. stoljeća još se više usavršivala i popunjavala isusovačka akademija u Zagrebu. Darom zagrebačkoga kanonika Tome Augustića, rodom Klanjčanina († 1702.), proširen bi teološki fakultet, kojemu bijaše prvi temelj još god. 1634. položio zagrebački biskup Franjo Ergeljski ; god. 1714. zapisao je protonotar Juraj Plemić isusovačkomu kolegiju 5000 forinti, da se prihodom od te glavnice uzdržava profesor kanonskoga prava ; god. 1746. opet nadopunio je zagrebački kaptol Augustićevu zakladu do 15.000 forinti, da se od prihoda te glavnice uzdržavaju tri profesora za skolastičnu teologiju. Ove godine (1746.) brojila je isusovačka akademija već 15 profesora, i to 6 na bogosloviji, 3 na filozofiji, a 6 na gimnaziji. Premda je bogoslovni fakultet bio najbolje učiteljima opskrbljen (jedan „professor controversiarum", dva profesora „theologiae scholasticae seu speculativae", jedan profesor „canonum", i dva profesora „theologiae moralis seu casuum conscientiae"), osnovao je biskup zagrebački Ivan Krst. Paxy god. 1770. još dalje profesure za svete jezike i sveto pismo, za crkvenu povjesnicu i za duhovno govorništvo (in academia Zagrabiensi .... impensis tuis auxisti theologiae solidae media ; linguarum scilicet sacrarum magistros : ordinasti in eadem scripturae sacrae, historiae, eloquentiaeque lectiones publicas ; sine quibus nihil aliud est theologus, quam aut campanae sonus aut echo voces reddens, haud nihilominus exprimens), kojima je bogoslovija bila povišena na onaj stepen, na kojemu je stajala u sveučilištima.

Baš u to vrijeme (1769.—1772.) bio je rektorom zagrebačkoga isusovačkoga kolegija poznati pisac istorije Srba, umni Franjo Žaverije Pejačević (Pejacsevich). U kolegiju živjelo je 25 svećenika i 5 magistara, koji su gotovo svi bili zaposleni u akademiji. Sama akademija brojila je god. 1772. svega 523 djaka, i to 116 bogoslova, 72 filozofa, i 335 gimnazijalaca. U seminariju sv. Josipa (današnjem kr. konviktu), koji je stajao uz akademiju, bila su 73 pitomca, poglavito mladi plemići iz svih krajeva hrvatskoga kraljevstva.

Pored akademije u Zagrebu uzdržavali su Isusovci u ono vrijeme i malu akademiju u Požegi, koju bijahu nakon oslobodjenja Slavonije god. 1709. osnovali. I na toj maloj akademiji naučao je jedan profesor bogosloviju, dvojica filozofiju, dok je pet profesora poučavalo u gimnaziji. Suviše su Isusovci od god. 1678. imali gimnaziju u Varaždinu, a od god. 1766. u Osijeku. Sva ta učilišta tadanje gradjanske Hrvatske i Slavonije bila su podignuta zapisima i darovima hrvatske duhovne i svjetovne gospode, prinosima varoških općina i brojnih drugih dobrotvora, tako da je red Isusovaca posjedovao prilično mnogo imanja, kuća i drugih nepokretnina po čitavom kraljevstvu. Naročito bile su bogate zaklade za uzdržavanje ubogih djaka uz rečene učevne zavode.

Tako je tijekom XVII. i prvih triju četvrti XVIII. stoljeća bilo čitavo više školstvo, i sve što je s njim u savezu, gotovo sasvim u rukama Isusovaca. P a v l i n i, koji su u XVI. stoljeću, dakle prije dolaska Isusovaca, nekako od god. 1503. imali svoju gimnaziju u L e p o g l a v i, koju su od god. 1583. po odredbi generala Stjepana Trnavljanina otvorili i za svjetovnjake, bijahu već god. 1637. obustavili primanje svjetovne mladeži u svoju školu, poglavito stoga, što se nijesu htjeli ili mogli takmiti s isusovačkom gimnazijom u Zagrebu (eo quod iam inducti in regnum patres societatis litterariam latinitatis palaestram aperuerint). Poslije su doduše god. 1675. nastojanjem protonotara Ivana Zakmardija Pavlini osnovali malu gimnaziju u K r i ž e v c i m a ; ali i ta bila je poglavito namijenjena onoj mladeži, koja je ulazila u njihov red. Pavlini su u Lepoglavi od god. 1656. imali svoju filozofiju, a od god. 1683. i svoju teologiju, te su pače podjeljivali čast doktora (1674. prvi doktor filozofije, a 1715. prvi doktor teologije) ; ali teologiju njihovu polazili su isključivo samo članovi njihova reda, dok su filozofiju slušali tek iznimice sinovi susjednih zagorskih plemića. Tako je primjerice mladi plemić Ljudevit Marić nakon svršene isusovačke gimnazije u Zagrebu učio filozofiju u Lepoglavi, pa je onda u susjednom gradu grofova Ratkaja, u Velikom Taboru, pred brojnom gospodom na svečanoj disputaciji branio neke teze iz filozofije. No to je bilo tek iznimno ; redovito su i filozofiju i teologiju polazili samo mladi Pavlini. Tako je jednoga dana mjeseca srpnja 1771. mladi Pavlin Silvestar Völgyi, bogoslov četvrte godine, u manastiru Lepoglavi prigodom svečane disputacije branio neke teze iz čitave teologije. Tom je prigodom njegov profesor Venancije Glavina, doktor filozofije i teologije, koji je takodjer obje časti polučio u manastirskim školama, izdao prigodnu knjižicu, u kojoj je priopćio odluku crkvene sinode zagrebačke od god. 1574., kad je biskup Juraj Drašković osudio nauku i spis medjumurskoga župnika Mihajla Bučića, privrženika Kalvinove vjere.

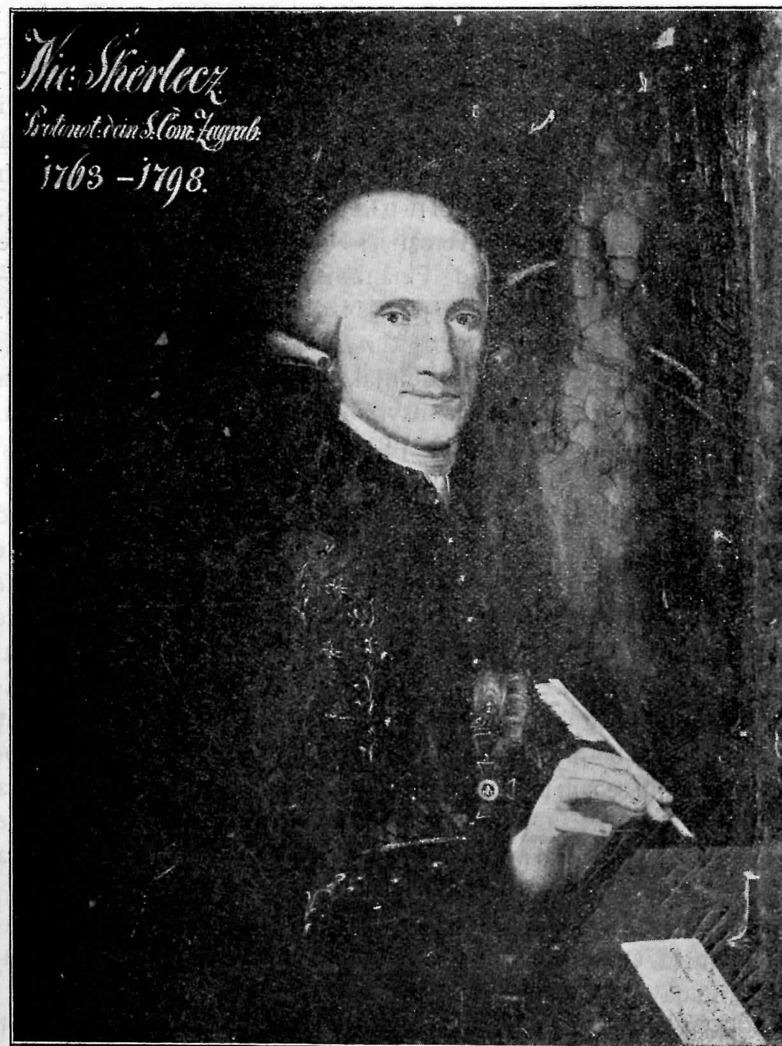
Ni u isusovačkoj akademiji u Zagrebu ni u pavlinskoj akademiji u Lepoglavi nijesu se predavali p r a v n i n a u c i. Oni mladići, koji su htjeli izučiti pravo, morali su poći budi u Ugarsku, budi u Beč ili Gradac, budi na koje sveučilište u tudjini (Bologna, Padua, Krakov i t. d.). Zagrebački kanonik i poslije veliki prepošt Baltazar Dvorničić Napuly (1560—1624.), rodjeni Koprivničanin, koji se je proslavio kao mecena učeće mladeži (studiosorum maecenas), ostavivši preko 46.000 forinti za osnutak hrvatskoga kolegija u Beču, bijaše nakon položenoga trostrukoga doktorata (filozofije, teologije i prava) u Bologni (1589.) u svojim dvorima na Kaptolu otvorio p r i v a t n u p r a v n i č k u š k o l u, u kojoj je sam predavao gradjansko i crkveno pravo mladićima svjetovnoga i duhovnoga staleža. Kao njegovi učenici spominju se potonji protonotar hrvatski i kraljevski personal Stjepan Patačić († 1629.) i potonji zagrebački biskup Benko Vinković († 1642.) ; od ostalih učenika njegovih zapisani su Ivan Somogji, Ivan Koprivnički, Juraj Čegelj i Nikola Krajačević (Sartorius). Da li je tko iza smrti Dvorničićeve nastavio njegovu školu, ne znamo, ali jamačno nije, jer ni u polovici XVIII. stoljeća nema spomena takovoj školi. A ipak se živo osjećala velika potreba, da se u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji osnuje viši javni zavod za pravnike. Najbolje to dokazuje rodoljubni plemić hrvatski I v a n B u ž a n, od god. 1761. banovac ili viceban kraljevstva. On je još za života svoga napisao oporuku, u kojoj uz ino odredi neku stanovitu svotu kao glavnicu za pravnu školu (pro studio iuridico). No kad je taj plemeniti muž nakon dvogodišnje bolesti (valjda rak na licu) dne 5. travnja 1767. u Zagrebu umro, zagrebačka županija kao ovršiteljica njegove oporuke razdijelila je ostavinu medju njegovu djecu. Još 26. siječnja 1770. spotiče kraljica Marija Terezija kraljevskomu vijeću svome u Varaždinu, što Bužanov zapis za pravničku školu u Zagrebu u onom slučaju, ako bi njegovi potomci izumrli, sve do sada nije osiguran onako, kako bi trebalo (quod Busaniana — fundatio — pro instituendo in casum defectus descendentium suorum Zagrabiae studio iuridico ad debitam securitatem nec adusque deducta habeatur). Na to je kraljevsko vijeće 30. travnja pozvalo zagrebačku županiju, da to prema odredbi oporuke svakako učini, da naime od ostavine stvori fideikomis od 18.000 forinti, koji će po izumrću porodice pripasti zakladi za pravničku školu.

Dok sve pored prijeke potrebe ipak nije utemeljen pravnički fakultet, osnovana bi godine 1769. kraljevska javna š k o l a z a p o l i t i č k e i k a m e r a l n e n a u k e.

Sve do kraljice Marije Terezije nije u kraljevinama Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji bilo nikakve središnje oblasti za upravu zemlje, već je upravne poslove vodio ban s banovcem i hrvatskim saborom. Marija Terezija zavela je sve preko volje staleža neku vrst zemaljske vlade za kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju, koja bi pro-

zvana kraljevsko vijeće (consilium regium) za kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju, te je i po sastavu i po djelovanju imalo biti nalik na kr. namjesničko vijeće za Ugarsku. Osnutak kraljevskoga vijeća za Hrvatsku ustanovila je kraljica konačno dopisom na hrvatske staleže od 1. kolovoza 1767., i već 20. kolovoza iste godine došao je u Varaždin kao kraljevski komisar barun Franjo Žaverije Koller, koji je namah rečeno vijeće u život priveo. Vijeće sastojat će od predsjednika i šest savjetnika, dva tajnika, zatim više manjih činovnika (registrator, protokolista, kanceliste, blagajnik) ; predsjednikom bit će vazda ban, a sjedište vijeća bit će u Varaždinu. Barun Koller proglasio je predsjednikom tadanjega bana grofa Franju Nadažda, a savjetnicima već prije od kraljice imenovane muževe : srijemskoga biskupa i opata sv. Petra od Požege Ivana Krstitelja Paxy-ja, baruna Aleksandra Malenića od Kurilovca, plemića Nikolu Škrlca od Lomnice, podžupana požeškoga Antuna Jankovića, i prokuratora fiškala Sigismunda Komarony-ja. Poslije bi još imenovan šesti savjetnik, varaždinski nasljedni župan grof Ladislav Erdedi. Tajnicima postadoše Gašpar Hajnal i podbilježnik zagrebačke županije Aleksandar Szécsén, a registratorom i čuvarom arkiva Ivan Mihalković. Izmedju muževa, koji su sjedili u novom kraljevskom vijeću, ističe se napose Nikola Škrlec od Lomnice, koji je bio podjedno ravnatelj kancelarije toga vijeća. Taj Nikola Škrlec (1731.—1799.) bio je potomak turopoljske porodice, koje su članovi (Valentin, Nikola, Mihajlo i Martin) god. 1608. u hrvatskom saboru bili priznati za plemiće ; otac mu je bio Sigismund Škrlec, a majka Katarina Despotović. Stariji brat Petar, od god. 1756. protonotar kraljevstva, bijaše mu umro 30. ožujka 1763. u najljepšoj dobi od nekih 35 godina, ostavivši nedorasla sina Adama. Sam Nikola bio je tada već kraljevski savjetnik, prisjednik kr. sudbenoga stola i vrhovni blagajnik kraljevstva, a po smrti bratovoj zapala ga je čast protonotara. Bio je privrženik tadanjih modernih nazora o svemoći vladarskoj, te je naginjao težnjama, da se javni život u državi riješi prevlasti crkvene i staleške.[1] Premda ga bijaše hrvatski sabor u travnju 1767. poslao u Beč, da zapriječi osnutak kraljevskoga vijeća za Hrvatsku : on je zajedno s banom Nadaždom baš protivno radio, da se što prije zavede ta oblast, kojoj je bio poglaviti član i prava duša.

[1] Nikolu Škrlca, kao pisca narodno-ekonomskih studija, prikazao je pokojni dr. Blaž Lorković u svom rektorskom govoru 19. listopada 1883. (str. 22—41.).

Nikola pl. Škrlec od Lomnice.

Slika u Narodnom Muzeju u Zagrebu.

Baš prigodom osnivanja kraljevskoga vijeća za Hrvatsku pokazalo se, kako malo imadu Hrvatska i Slavonija sposobnih ljudi za političku i financijalnu upravu. Stoga je i novo kraljevsko vijeće smatralo jednim od prvih svojih zadataka, da što više valjanih upravnika od-

goji. Još iste godine 1767. obznanilo je svim županijama i drugim municipijima, da će svi oni mladići, koji bi pošli učiti kameralne i političke nauke na sveučilište u Beč, dobivati stipendije, pa da će oni, koji te nauke izuče, pri popunjivanju javnih služba imati prednost. Na bečkom je sveučilištu naime od god. 1763. bio profesorom državnih znanosti glasoviti učenjak Josip pl. Sonnenfels (1733.—1817.), pouzdanik kraljice Marije Terezije. Njegovo djelo „Grundsätze der Polizei-Handlungs und Finanzwissenschaft (Wien 1765.—1776., u tri sveska) doživjelo je više izdanja te je sve do god. 1845. bilo kao učevna knjiga na austrijskim sveučilištima i akademijama.

Nemamo podataka, koliko se djaka javilo za polazak tih nauka u Beču, niti kakvim su uspjehom svršili sveučilište. Čini se medjutim, da su rezultati bili slabi, jer se kraljica Marija Terezija nakon dvije godine riješila, da osnuje posebnu takovu školu za Hrvate. Reskriptom od 17. srpnja 1769., izdanim u Beču, odredila je kraljica, da se od početka slijedeće školske godine imadu i u Hrvatskoj uvesti nauke političko-kameralne (studium politicum-camerale). Škola za te nauke bit će u Varaždinu, gdje je sjedište kraljevskoga vijeća. Škola bit će pod okriljem bana i kraljevskoga vijeća, te će se vazda pod predsjedanjem kojega savjetnika obavljati ispiti. Da se što više polaznika prijavi, i da bude medju njima takmenja, ustanovila je kraljica još i devet stipendija. Najbolji djak primat će godišnjih 100 forinti, drugi 80 forinti, a ostalih sedam po 60 forinti. Naučat pak će se po knjizi bečkoga profesora Sonnenfelsa. Istim dekretom javila je kraljica vijeću, da je imenovala i profesora, po imenu Adalberta Adama Barića (Barits), koji je vješt hrvatskom jeziku (croaticae linguae gnarus); on će primati godišnju plaću od 800 forinti, a suviše i pripomoć za nabavu knjiga. Oni djaci, koji svrše tu školu, imat će prednost pri popunjivanju javnih služba.

Tako je u jeseni 1769. započela u Varaždinu škola državoslovnih i financijalnih nauka. Novi profesor Adalbert Adam Barić (rodjen 1742. u Novom Sadu, umro 1813. u Budimu), pokazao je svoje mišljenje već tim, što je namah slijedeće godine 1770. pristupio slobodnozidarskoj loži „Zu den drei Drachen" u Varaždinu. Kraljevsko vijeće upravo je tražilo od mladih ljudi, koji su se natjecali za javne službe, da se upišu u tu školu i da ispite polažu. Tako je ban Nadaždi mladoga zagorskoga plemića Ljudevita Marića, premda bijaše s odlikom svršio pravne nauke u Jegru, gotovo prisilio, da sluša predavanja Barićeva,

prije nego što će mu podijeliti službu (priusquam officio alicui admoveret, ad excipiendas scientiarum politicarum praelectiones, quae sub id tempus divae Mariae Theresiae reginae apostolicae iussu Varasdinum introductae fuerant, eum inviavit). I tako bi Marić tek nakon dvije tri godine (1769.—1771.) školovanja u Varaždinu imenovan vicenotarom varaždinske županije. Uz Ljudevita Marića polazili su već prve godine rečenu školu i drugi mladići iz odličnijih porodica. Nakon obavljenoga godišnjeg ispita u srpnju 1770. bili su najbolji učenici od profesora Barića i kraljevskoga vijeća predloženi kraljici za pohvalu, dotično za nagradu ili stipendiju. I zaista je kraljica reskriptom od 17. kolovoza 1770. grofu Josipu Draškoviću, Ivanu Bužanu,[1] Ljudevitu Mariću, Ignjatu Kišu i Kažimiru Hochenreiteru za njihovu marljivost i napredak izrekla svoje priznanje, dok je siromašnijim djacima Andriji Lučiću, Josipu Vitezu, Jurju Gendöcziju i Mihajlu Lakiću kao petomu, šestomu, osmomu i devetomu po klasifikaciji podijelila nagrade od godišnjih 60 forinti. I godine 1770.—1771. nastavilo se naukovanje; godišnjem ispitu predsjedao je savjetnik kraljevskoga vijeća grof Ivan Patačić, koji je zajedno s profesorom Barićem 21. kolovoza predložio kraljici najbolje djake za nagradu. Medjutim je profesoru Bariću zadavala velike neprilike okolnost, što mu djaci nijesu imali dobre priručne knjige u latinskom jeziku. On bijaše doduše Sonnenfelsovu knjigu preveo na latinski jezik, ali je teško bilo toliku gradju prepisivati, dotično u pero kazivati. Stoga bijaše kraljica još 29. kolovoza 1770. odredila, da se političko-kameralni nauci predavaju njemačkim jezikom, jer će biti djacima od koristi, ako taj jezik nauče; ali je ipak dozvolila, da se latinski prijevod štampa, pa da se njime slušači služe kao pomoćnom knjigom. Pitanje o štampanju Barićeva prijevoda oteglo se ipak još koju godinu; još u kolovozu 1773. opravdava gorljivi profesor slabi polazak svoje škole i loš napredak u njoj time, što nema latinskoga učevnika, već se svedjer predaje po njemačkoj knjizi.

Na koncu školske godine 1771/2 predložio je profesor Barić za nagradu samo dva djaka, po imenu Franju Završkoga i Matiju Tržića. Kraljica je dekretom od 9. listopada 1772. potvrdila njegov predlog, ali je podjedno obzirom na izvještaj kraljevskoga vijeća odredila, da se profesor Barić zajedno sa svojom školom nastajne školske

[1] Teze (Positiones ex universa politia selectae), koje je Ivan Marko Bužan prigodom javnoga ispita branio, štampane su iste godine 1770. u Zagrebu. Bužan ih je posvetio tadanjemu banu, grofu Franji Nadaždu.

godine 1772/3 p r e s e l i u Z a g r e b. Kraljevsko je vijeće 19. listopada o tom obavijestilo profesora, pridodavši, da se kraljica obratila i na rektora isusovačkoga kolegija u Zagrebu, da u isusovačkoj akademiji odredi dvoranu, gdje će se političko-kameralni nauci predavati.

Ovako je političko-kameralna škola nakon trogodišnjega opstanka u Varaždinu prenesena u Zagreb, te se je prikupila isusovačkoj akademiji. Profesor Barić šalje 20. siječnja 1773. iz Zagreba izvještaj kraljevskomu vijeću u Varaždin o stanju škole. On javlja, da predaje u isusovačkoj akademiji u dvorani odredjenoj inače za spekulativnu teologiju, i to dnevice od pol 11 do pol 12 sati prije podne ; slušatelja imade samo jedanaest, koje po imenu spominje, a najbolji je Mihajlo Palle, inače činovnik tridesetnice. Baš taj Mihajlo Palle i uza nj Toma Huzjak, bogoslov, spremaju se ove godine za javnu disputaciju, pa mole 21. ožujka 1773. kraljevsko vijeće u Varaždinu, neka dozvoli, da smiju teze, koje će tom prigodom braniti, posvetiti rečenomu vijeću. Vijeće opet prepušta profesoru, da on očituje o tom svoje mnijenje. Uspjeh škole mora da je te godine bio ipak povoljniji, jer kraljica nagradjuje 4. listopada 1773. sedam polaznika. Toma Huzjak dobiva stipendij od 100 forinti, Nikola Žbukić 80 forinti, a Izidor Poka, Ivan Rogoja, Ivan Krašović, Matija Matošević i Ivan Lupinac po 60 forinti. Podjedno odredjuje kraljica, da se Barićev prijevod Sonnenfelsove učevne knjige točno ispravi i pošlje u Beč, valjda da se ondje štampa. No da li je prijevod zaista štampan, nije za sada poznato.

* * *

Carica i kraljica Marija Terezija bila je sva zadojena težnjama prosvijetljenoga apsolutizma, te je naročito nakon sedmogodišnjega rata (1763.) živo radila, da svoju monarkiju u tom smjeru preobrazi. Jedan od glavnih savjetnika i pomagača njezinih bio je pri tome Holandjanin G e r h a r d v a n S w i e t e n (rodjen 1700. u Leydenu, umro 1772. u Schönbrunu), od god. 1745. njezin tjelesni liječnik, poslije predstojnik carske knjižnice i stalni predsjednik medicinskoga fakulteta u Beču. Njegovim nastojanjem reformirano bi sveučilište u Beču, a naročito su usavršene medicinske nauke. Van Swieten bio je uopće protivnik crkvene samosvojnosti, te je vazda radio, da se škole i cenzura knjiga podvrgnu državnoj vlasti, pa da se otmu utjecaju svećenstva, naročito pak Isusovaca, koji su oboje gotovo isključivo držali u svojim rukama. Inače je Van Swieten bio takodjer i protivnik

svake slobodne znanosti i literature, pa je stoga od njegova utjecanja imala koristi jedino medicinska znanost.

Pri svome nastojanju, da svećenstvu uopće, a naročito Isusovcima izvine iz ruku vrhovni nadzor nad školom, knjigom i znanosti, našla je kraljica jake potpore u zapadnoj Evropi, kao u Francuskoj, Portugalskoj i Španiji, gdje su vladari i državnici radili na zator Isusove družbe. Da ugodi vladarima, izdao je napokon papa Klement XIV. 21. srpnja 1773. bulu „Dominus ac redemptor noster", kojom je u k i n u o r e d I s u s o v a c a.

Premda je ukinuće isusovačkoga reda bilo uopće u prilog težnjama kraljice Marije Terezije i sina joj Josipa, ipak je bila u prvi mah u nemaloj neprilici radi brojnih akademija i gimnazija, koje su oni uzdržavali, i u kojima su oni sami naučali. To je osobito vrijedilo za Hrvatsku i Slavoniju, gdje nije dosad bilo drugih viših škola nego samo katoličkih, i to pretežito isusovačkih, pa je prijetila opasnost, da obje kraljevine ostanu uopće bez viših škola.

Kraljica i njezini pomagači radili su sada svom snagom, da što brže zamijene isusovačke škole drugima. A da bude i sredstava za njih, odlučeno bi, da se sav ogromni imetak ukinutoga reda upotrijebi za n a u k o v n u z a k l a d u, kojom će se uzdržavati učevni zavodi i plaćati profesori. Dne 20. rujna 1773. šalje kraljica iz Beča kraljevskom vijeću u Varaždinu štampanu papinsku bulu i odredjuje, da se sastavi povjerenstvo, koje će provesti razvrgnuće družbe, te podaje opsežni naputak, šta da povjerenstvo radi i kako da postupa. Namah zatim, 8. listopada, izdaje kraljica vijeću naredbu o akademijama i gimnazijama, kojom javlja, kako je zabrinuta za škole, kojima je dosad upravljao isusovački red i namještao u njima svoje članove za profesore. Kako su sada rečene škole ostale bez učitelja, pozvala je sve d i j e c e z a n s k e b i s k u p e, da se oni privremeno za buduću školsku godinu pobrinu, da se namjeste profesori, te im podjedno odredjuje i plaću. Biskupi neka biraju učitelje po svome znanju i uvjerenju. Budući pak da je vrijeme za taj posao odviše odmjereno, odredjuje ona, da se nastajna školska godina ima započeti tek 1. prosinca. Neka vijeće to posvuda razglasi, da se mladež prije reda ne okupi i suvišnim troškovima ne optereti. Podjedno prilaže kraljica i svoju zapovijed na dijecezanske biskupe od istoga dana. U toj zapovijedi i uputi ponavlja kraljica, kako je ukinućem isusovačkoga reda zapala nju zadaća, da se brine za škole i napredak njihov.

No budući da uoči nove školske godine ne preostaje mnogo vremena za raspravljanje, odredjuje ona, kako da biskupi pri popunjivanju privremenih profesorskih stolica postupaju. Neke predmete filozofskoga fakulteta, kao logiku, metafiziku i etiku, zatim sve predmete teološkoga fakulteta mogu povjeriti svjetovnim svećenicima i redovnicima, ali nipošto bivšim svećenicima isusovačke družbe; ako ima takvih razčlanova toga reda, koji još nijesu svećenici, mogu im se iznimice dati gore rečeni predmeti filozofski, no samo onda, ako nikako ne bi bilo drugih kandidata. Jednako vrijedi za grčki i jevrejski jezik na bogoslovnom fakultetu. Fizika, matematika i opća svjetska historija mogu se povjeriti i svećenicima ukinutoga reda. Svi profesori akademije, tako filozofskoga fakulteta kao i teološkoga, primat će godišnju plaću po 500 forinti. Namješteni pak profesori ostaju samo privremeno za nastajnu godinu; slijedeće školske godine popunjivat će se profesorske stolice natječajem ili konkursom. Što vrijedi za oba fakulteta ili više nauke, stoji i za gimnaziju ili niže nauke. I tu neka biraju biskupi po svome znanju i mnijenju izmedju svjetovnjaka i redovnika, pače mogu namjestiti prema potrebi i svećenike ukinute družbe. Profesori nižih nauka dobivat će u prvi mah samo godišnjih 350 forinti, dok se naime točno ne ustanovi imetak ukinutoga reda, dotično naukovne zaklade, iz koje će uopće primati plaću. Kako se iz svega razabira, kraljici je bilo osobito stalo, da u ruke bivših isusovačkih svećenika ne dodju onaki predmeti, u kojima bi mogli izlagati svoje nazore u prilog crkvi i hierarhiji, a protiv državne vlasti. A da se na to osobito pazilo, svjedoči činjenica, što je kraljica 26. kolovoza 1774. svim sveučilištima i akademijama ponovno zabranila porabu učevne knjige o crkvenom pravu od Pichlera, te odredila, da se kroz ono vrijeme, dok se nova učevna knjiga ne sastavi (jamačno po nazorima kraljičinim o odnosu crkve prema državi), imadu upotrebljavati knjige od Riegera ili od Fleuryja.

Kraljičinu zapovijed i naputak od 8. listopada 1773. primio je takodjer tadanji zagrebački biskup Josip Galjuf, koji se bijaše tek nedavno (13. prosinca 1772.) po milosti kraljičinoj uspeo na biskupsku stolicu. Premda je bio gojenac Isusovaca (izučio je bogosloviju u kolegiju sv. Apolinara u Rimu), ipak se požurio, da ugodi kraljičinim nalozima u svakom pogledu. Prema instrukciji namjestio je za profesore teološkoga fakulteta bez izuzetka svjetovne svećenike, naročito kanonike zagrebačkoga i čazmanskoga kaptola, gotovo

same takove, koji bijahu svršili svoje nauke na bečkom sveučilištu; na filozofskom fakultetu izabrao je takodjer za profesora logike i metafizike jednoga bakalaureata bečkoga; ostale stolice na filozofskom fakultetu (za fiziku i matematiku) popunio je bivšim Isusovcima; na gimnaziji povjerio je neke predmete eksjezuitama, a neke svjetovnim svećenicima. Dne 1. prosinca 1773. bio je čitav zbor akademije i s njom spojene gimnazije već na okupu, te je moglo započeti obučavanje. Za teologiju spekulativnu upisalo se je 59 slušatelja, za crkveno pravo 35, za sveto pismo 99, a za moralku 44; na filozofskom fakultetu slušalo ih je 29 etiku i fiziku, a logiku, metafiziku i matematiku 71. Prema tomu je na pravoj akademiji u dva fakulteta bi'o u sve 200 slušatelja. Broj djaka na gimnaziji nije zabilježen. Profesori akademije bili su ovi: Popović Franjo, veliki prepošt zagrebačkoga kaptola i generalni vikar, vršio je besplatno službu ravnatelja čitave akademije; prvi profesor spekulativne teologije i podjedno dekan akademije bio je Taisperger Josip, kanonik zagrebački i doktor bogoslovije bečkoga sveučilišta, — drugi profesor istoga predmeta bio je Krološvari (Kolosvary) Stjepan, takodjer kanonik zagrebački i doktor bečkoga sveučilišta. Crkveno pravo predavao je Milašin Franjo, takodjer kanonik zagrebački i bakalaureat bečkoga sveučilišta, a sveto pismo Wolgemuth Filip, kanonik čazmanski i župnik sv. Ivana u Novoj Vesi, licencijat bogoslovije u Bologni. Moralnu teologiju preuzeo je superior zagrebačkoga seminara i rimski doktor Tunković Antun kao prvi profesor, a kao drugi Sebastijanović Franjo, župnik u Kupčini i prefekt nižih škola (gimnazije). Posljednji je takodjer na filozofskom fakultetu predavao etiku ili moralnu filozofiju, dok je logiku i metafiziku tumačio Kalafatić Vinko, rodjeni Bribiranin iz hrvatskoga Vinodola i bakalaureat bečki. Fiziku i matematiku ostavio je biskup bivšim Isusovcima; fiziku je dobio Kukec Antun, a matematiku Sabolović Martin, doktor universiteta u štajerskom Gracu. Dok je akademija tako imala devet profesora, naučalo je na gimnaziji njih šest: Šimanović Franjo retoriku, Mikoczy Josip poeziju, Vitković Ivan sintaksu, Zemerer Franjo gramatiku, Dombay Stjepan prve početke (principia), a Posavec Ivan pripravni tečaj (parva). Profesorima bi odredjena i plaća: onima na akademiji po 500 forinti, a onima na gimnaziji po 350 for. godišnjih, koja će se njima namirivati

od prihoda ukinutoga isusovačkoga reda. Biskup Galjuf odredio je i učevne knjige, po kojima će profesori predavati. Za teologiju spekulativnu odabran bi P. Gazzaniga i P. Bertieri, za crkveno pravo Rieger, za sveto pismo Calmet, Cornelius a Lapide, Estius i dr., za moralku P. Antoine, za etiku ili moralnu filozofiju P. Jaquier, za fiziku P. Biwald, za logiku i metafiziku P. Horváth, za matematiku P. Mako, a za predmete u gimnaziji P. Alvari. Kako se očito razabira, pridržan bi uopće sistem i naučna osnova dosadašnjih isusovačkih akademija i gimnazija, jedino je bila ta razlika, što su odsad pretežno predavali svjetovni svećenici pod nadzorom svoga diecezanskoga biskupa, koji je opet o svemu izvješćivao i za sve odgovarao kraljevskomu vijeću, a po njemu samoj kraljici.

Poput akademije u Zagrebu uredio je biskup Josip Galjuf takodjer malu akademiju u Požegi i gimnaziju u Varaždinu. Ravnateljem požeške akademije imenovan bi barun Josip Werneck, kanonik zagrebački i prepošt čazmanski, podjedno i savjetnik kraljevskoga vijeća u Varaždinu; vicedirektorom i profesorom moralne teologije postao je hrvatski spisatelj Vid Došen, župnik u Duboviku i bakalaureat sveučilišta u štajerskom Gracu, a profesorom logike i metafizike Toma Grgurović, župnik u Siču. Ravnatelji obiju akademija i gimnazije u Varaždinu morali su svaka tri mjeseca podnašati izvještaje o svojim školama; te je izvještaje biskup opet šiljao kraljevskomu vijeću. Po sačuvanim brojnim spisima sudimo, da je biskup Galjuf s osobitim marom i gorljivošću vodio brigu oko povjerenih mu zavoda; čini se pače, da je snovao i o osnutku pravoslovnoga fakulteta, što se je toliko željelo. Životopisac biskupov, kanonik Juraj Pandurić, koji je nakon smrti njegove (3. veljače 1786.) štampom izdao „Spomenek činov i življenja g. Jožefa Galjufa, biskupa zagrebečkoga vu stolne cirkve napervo postavljen", pripovijeda uz drugo, kako je Galjuf sagradio „visoko vu Nove vesi z velikimi stroški podignjeno stanje, odredjeno za plemenite detce vu pravicah orsaga navučanje." Možda je to ona zgrada, u kojoj je sada vojnička kazniona.

Uz akademiju u Zagrebu ostala je i dalje tijekom školske godine 1773/4. političko-kameralna škola sa svojim profesorom Adalbertom Adamom Barićem; samo ta škola nije bila podvrgnuta zagrebačkomu biskupu, nego izravno kraljevskomu vijeću. Kad se je u toj školi 28. kolovoza 1774. polagao ispit, na kojem su polaznici

Matija Krčelić i Ivan Smendrović javno branili neke teze iz politike i kameralnih nauka, izdali su oni sporazumno sa svojim profesorom po običaju onoga doba ispred svojih teza neki spisak, u kojem su izbrojeni i ukratko prikazani književnici latinski i hrvatski (slovinski) stare Slavonije od 14. stoljeća pa do konca 17.[1] Taj je spisak, koji se može nazvati najstarijom historijom književnosti stare Slavonije, sastavio znameniti tada Baltazar Adam Krčelić na molbu profesora Barića i njegovih slušatelja, izmedju kojih je Matija Krčelić nesumnjivo bio rodjak odličnoga historičara. U uvodu knjizi obrazlažu izdavači, zašto su baš spis o književnosti slavonskoj svojim tezama pridali. Oni drže naime, da svakako spada na politiku, koja se bavi javnim poslovima, da se takodjer zanima za spisatelje korisnih stvari (Hinc, cum pertineret od politicam, rerum publicarum quamvis sollicitam esse debere de scriptoribus rerum utilium ; collectionem hanc studiis hisce propriam omittere non potui). Suviše nadaju se izdavači i pisac, da će i mladež akademijska, čitajući ovaj popis pisaca slavonskih, sama pregnuti, da se za njima povede te svojim djelima sebe i domovinu proslavi. Osim ove kratke povjesnice literature slavonske zanimljive su još i teze (assertiones), koje oglašuju Matija Krčelić i Ivan Smendrović iz čitave politike, spremni da ih javno brane. Po tim tezama, koje su izvadjene iz predavanja profesora Barića, doznajemo lako, kojim je smjerom i duhom rečeni profesor udario. Tako primjerice teza VI. tvrdi, da tortura, koja se je dosada toliko u kriminalnom procesu rabila, nije nikakvo sredstvo za iznudjenje istine (medium eliciendae veritatis), nego sredstvo silovito, kojim se radi neizmjernih boli okrivljenik sili na priznanje krivnje, bio on zaista kriv ili nedužan. Teza XII. pobija opravdanost smrtne kazni, pa traži, da se zamijeni kaznom (prisilnoga) rada (poenam laborum), to više, što nijedan čovjek nije takov, te se ne bi mogao popraviti. Ali dok se protivi i torturi i

[1] Čitav naslov knjige je ovaj: Scriptorum ex regno Sclavoniae a saeculo XIV. usque ad XVII. inclusive collectio, publico et auditoribus oblata, dum assertiones ex universo studio politico excerptas ex praelectionibus perillustris et clarissimi domini Adalberti Barits, scientiarum politico cameralium in i. regno Croatiae professoris publici ordinarii, publice propugnandas susceperunt d. Matthias Kerchelich et d. Joannes Szmendrovich, earundem scientiarum auditores in academia regia Zagrabiensi die . . . mense Augusto anno 1774. Varasdini, typis Joan. Thomae nobilis de Trattner c. s. r. a. m. typogr. et. bibl.

smrtnoj kazni, traži on tezom IX. državnu cenzuru knjiga i spisâ. Cenzura treba da pazi nesamo na knjige iz tudjine, nego i na knjige kod kuće štampane, na scholastičke teze, novine, glume: sve, što udje u štampu, treba pomnjivo pregledati. Pače i govori propovjednika morali bi se od duhovnika cenzurirati, jer se nerijetko sa propovijedaonice čuju ciničke aluzije i razne kritike o političkom vladanju. Te bi prodike trebalo to više cenzurirati— onda, kad se narod pokazuje nezadovoljan i sklon na bunu; puk naime podaje vjeru svemu, što čuje s onoga mjesta, odakle je navikao slušati riječ Božju. (Ne seu quoad religionem, seu probos mores, seu statum civilem scandalosae, erroneae, aut periculosae propagentur sententiae: censura librorum in republica necessaria est, quae omnes invehendos exteros et domi imprimendos libros, theses scholasticas, ephemerides, comoedias, verbo: cunctas typis vulgandas paginas sollicite revideat. Imo etiam sermones concionatorum a viris discretis ecclesiasticis aut religiosis censurandos esse, multorum politicorum est opinio; cum e sacris pulpitis non raro allusiones cynicae, et crises variae circa gubernia politica, res ad doctrinam Christi et munus concionatoris haudquaquam pertinentes, dicantur exauditae. Haec censura eo magis tum erit necessaria, cum populus videtur impatiens et ad tumultum pronus; plebs enim fidem tribuit omnibus, quae ex illo audit loco, unde verbum Dei excipere solita est).

Čini se, da se je na javnoj disputaciji istakao poglavito Matija Krčelić, a kud i kamo manje Ivan Smendrović. Na predlog profesora Barića od 17. rujna dosudjuje kraljica Marija Terezija 30. rujna 1774. običajne nagrade ili stipendije. Matija Krčelić dobiva prvu nagradu od 100 for., drugu od 80 for. prima Ivan Rogoja. Nagrade po 60 forinti dobivaju ostali ovim redom: Josip Voltigyi, Thoma Antoll, Ivan Smendrović, Ivan Kraševič, Ivan Potak, Matija Matošević i Ivan Lupinac. Smendrović je dakle po nagradi tek peti.

Biskup Josip Galjuf bijaše preuzeo brigu za akademije i gimnazije u svojoj biskupiji privremeno na godinu dana. No prilike bile su takove, da se je morao posvetiti tome poslu još dalje dvije godine, naime 1774/5 i 1775/6. U to se vrijeme u kraljevskoj akademiji u Zagrebu, kako ju sada počinju zvati, nije dogodila ni jedna zamašna promjena ni glede profesora ni glede naučne osnove. Ravnatelj akademije, kanonik i veliki prepošt Franjo Popović, redovito izvješćuje o stanju povjerenoga mu zavoda; tako 31. siječnja 1775. javlja, da u

čitavoj akademiji imade 516 djaka, i to 121 bogoslov, 82 filozofa, i 313 gimnazijalaca. I profesor političko-kameralnih nauka Barić svaku najmanju stvar javlja kraljevskomu vijeću, a 7. listopada 1775. nagradjuje kraljica one djake, koje je on za to predložio. Josip Voltigi kao najbolji djak dobiva 100 forinti, Ivan Potak 80 forinti, a Toma Galenić, Maksimilijan Rožman, Toma Kemenović, Matija Chavrak, Stanislav Ježić, Josip Mileković i Matej Šumić po 60 for.

I školske godine 1775/6 ostaje sve onako, kao za posljednje dvije godine. Čini se samo, da je biskupu Galjufu napokon dodijalo privremeno stanje i s njim spojena neizvjesnost. Dne 10. srpnja 1776. moli on kraljevsko vijeće, neka poradi, da se jednom naučna osnova utvrdi, učevne knjige konačno odrede; a i profesori stalno imenuju. Nedostatak učevnih knjiga jedini je razlog, što čitava naučna stvar razmjerno ne napreduje onako, kako bi trebalo (dignetur stabilito benigne studiorum plano professores quoque clementer stabilire, hisque stabilitis auctores etiam praefigere, ex quibus praelectiones scholasticas studiosa iuventus cum fructu haurire posset; defectus enim librorum ex nondum stabilito his in partibus studiorum systemate promanans unica videtur ratio, ob quam res litteraria adaequata non sumpserit incrementa).

Zabrinuti biskup nije dugo čekao na odgovor.

* * *

Dne 24. kolovoza 1776. primilo je kraljevsko vijeće za Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju, koje se bijaše nedavno preselilo iz Varaždina u Zagreb, od kraljevske dvorske kancelarije za Ugarsku spis od 14 pisanih stranica. Bio je to mandat ili reskript kraljice Marije Terezije, izdan u Beču 5. kolovoza 1776. (br. 3873.), kojim se odredjuje sistem školstva i obuke u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji za buduću školsku godinu. Reskript sastoji od uvoda i 26 točaka, a dodano mu je još 9 priloga, većinom naputaka i tabela.

U uvodu govori kraljica, kako se je već od prvoga časa svoga vladanja majčinom brigom zanimala za valjani školski i naučni red, i kako je nakon ukinuća Isusovaca, kojima je bila najvećim dijelom povjerena obuka mladeži, još više nastojala, da od toga ne bude štete za znanost i knjigu. U to je ime na kraljevskom sveučilištu u Trnavi

natječajem dala popuniti profesorske stolice najboljim silama u svim znanostima, dok je brigu oko bivših isusovačkih akademija i gimnazija u Ugarskoj i pridruženim joj stranama povjerila redovnim dijecezanskim biskupima sve dotle, dok se uredi ostavina ukinutoga reda, koju je namijenila jedino potrebama knjige i crkve. Budući da je sada ostavina isusovačka pretežitim dijelom uredjena, odlučila je započeti konačnim regulisanjem škola i studija, pa u to ime odredjuje, da se već dojduće školske godine zavedu i oživotvore neke ustanove, dok će se čitav sistem školstva za Ugarsku i pridružene joj strane tek poslije u život privesti i utvrditi. Sada izlaže kraljica u 26 točaka potanko, šta sve hoće da se u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji smjesta oživotvori.

Najprije imade se u krilu kraljevskoga vijeća za Hrvatsku i Slavoniju stvoriti zasebna š k o l s k a k o m i s i j a, koja će sastojati od predsjednika kr. vijeća, dva savjetnika istoga vijeća, onda od vrhovnoga ravnatelja nauka i škola za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, i napokon od kraljevskoga inspektora pučkih ili narodnih škola za čitavo školsko okružje ili distrikt, koji obuhvata iste dvije kraljevine. Oba posljednja zvaničnika imenuju se smjesta. Školska komisija sastaje se svakoga tjedna, priopćuje svoje zaključke i predloge kraljevskomu vijeću, a ovo opet podastire sve to samoj kraljici budi na znanje budi za potvrdu. Obratno školska komisija šalje sve kraljevske zapovijedi i odredbe vrhovnomu ravnatelju škola i nauka, koji ih razglašuje i provadja u akademiji, gimnazijama i narodnim školama svoga okružja, koje će se zvati z a g r e b a č k o š k o l s k o o k r u ž j e (districtus studiorum zagrabiensis) radi toga, što je najviši zavod toga okružja (akademija) u Zagrebu. Zagrebačko školsko okružje obuhvata po tom čitavu gradjansku Hrvatsku i Slavoniju; na nj spadaju nesamo gimnazije u Varaždinu i Križevcima, nego takodjer u Požegi, Osijeku i Rumi.

Da bi vrhovni ravnatelj nauka i škola za zagrebačko okružje ili za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju mogao valjano svoje poslove vršiti, pridaje se ovoj kraljevskoj zapovijedi privremeni naputak ili instrukcija, po kojoj će on raditi. A budući da za tu čast treba osobito spremna, sposobna, značajna i gorljiva muža, koji će joj i ugled podići, to kraljica na posebnu preporuku imenuje prvim vrhovnim ravnateljem (superior regius studiorum et scholarum director) N i k o l u Š k r l c a, savjetnika kraljevskoga vijeća, za kojega je uvjerena, da će najvećom gorljivošću raditi prema njezinim namjerama, te da će si time još više zasluga steći. Kao pomoćnik vrhovnomu ravnatelju škola i njemu podredjen bit će kraljevski inspektor ili nadzornik narodnih i trivijalnih škola (regius nationalium scholarum inspector), koji će te škole takodjer pohadjati i nadzirati, te o svemu vrhovnoga ravnatelja prema priloženoj instrukciji izvješćivati; za tu čast imenuje kraljica osobito joj preporučenoga kanonika zagrebačkoga A n t u n a M a n d i ć a. Vrhovni ravnatelj, koji već imade drugu javnu službu, ne će primati plaće, nego tek 300 for. za pisara i još naknadu putnih troškova i dnevnice prigodom nadziranja škola; nadzornik pučkih škola dobivat će samo remuneraciju od 400 for., dnevnice i putni trošak, sve iz naukovne zaklade (ab eodem studiorum fundo).

O osnutku naučne komisije, o zagrebačkom školskom ravnatelju toga okružja kao i o nadzorniku pučkih škola govori se u prvih osam točaka kraljičina reskripta. Nakon tih općenitih ustanova izlaže se u daljim točkama sve, što se tiče uredjenja škola viših, srednjih i pučkih, naročito kome da se povjeri obuka u njima. Nas zanimaju jedino one točke, koje rade o kraljevskoj akademiji i glavnoj gimnaziji u Zagrebu.

U točci 9. izlaže kraljica, kako je ona s obzirom na pravicu i razmjerje odlučila, da se i u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji osnuje j e d n a k r a l j e v s k a a k a d e m i j a zajedno s glavnom gimnazijom, da se mladeži rečenih kraljevina podade obilata zgoda izobrazivati se u potrebitim i pojedinomu staležu odgovarajućim predmetima (ut per rectam et proportionatam scholarum reparationem in horum quoque regnorum parte degentibus fidelibus subditis nostris occasio uberrima detur, proles suas in spes patriae educandi, ac in necessariis, et cuilibet statui convenientibus literarum disciplinis formandi). Da bi pak u toj akademiji i glavnoj (capitalis) gimnaziji išlo sve svojim redom, i da bi se mogle kraljičine odredbe potpuno provadjati, odlučila je takodjer za akademiju i pridruženu joj gimnaziju imenovati zasebnoga mjesnoga ravnatelja (director localis), koji će biti podredjen vrhovnomu ravnatelju nauka i škola, te upravljati povjerenim mu zavodom po priloženoj instrukciji. Za to mjesto izabrala je kanonika zagrebačkoga J o s i p a T a i s p e r g e r a, koji joj je radi vanrednog znanja i obrazovanosti, kao i radi drugih vrlina naročito preporučen (velut ab insigni doctrina et eruditione, ac aliis etiam praeclaris qualitatibus nobis peculiariter commendatum). Mjesni ravnatelj akademije primat će ustanovljenu već godišnju plaću od 800 forinti. Novo ime-

novani ravnatelj nije zaista bio nepoznata ličnost u znanstvenom svijetu ; ta on je prošle tri godine na privremenoj akademiji bio prvi profesor spekulativne teologije.

I glede popunjivanja profesorskih mjesta na čitavoj akademiji odredila je kraljica točkom 11. posebne ustanove. Profesore ne će namještati dijecezanski biskup kao prošlih triju godina, niti će ih imenovati kraljevsko vijeće, nego će se sva mjesta na tri fakulteta (teološkom, filozofskom i novo osnovanom juridičkom) i na gimnaziji popuniti javnim natječajnim ispitom ili konkursom, baš onako, kako se je to učinilo prigodom popunjivanja mjesta profesorskih za sveučilište u Trnavi. Natječajni ispit obavit će se pred posebnom komisijom, pa će onda ta komisija najbolje kandidate, koje je izabrala, po kraljevskom vijeću predložiti kraljici za potvrdu. Da bi pak akademija mogla već nastajne školske godine djelovati, odredjuje se, da se taj natječajni ispit ili konkurs imade već 5. listopada 1776. u slobodnom i kraljevskom gradu Zagrebu obdržavati. Predsjednikom komisije bit će kr. povjerenik, a tim imenuje kraljica grofa Rudolfa Ljudevita Erdeda, kr. savjetnika i referendara kraljevske ugarske dvorske kancelarije. Njemu će uz bok stajati vrhovni ravnatelj nauka i škola Nikola Škrlec i ravnatelj akademije Josip Taisperger, a onda još i oni učeni muževi, koje će sam povjerenik po svojoj uvidjavnosti u komisiju prizvati. Rok za konkurs imade se razglasiti po svim jurisdikcijama i redovitim biskupima širom obiju kraljevina; za ispit pak može se prijaviti svatko bez obzira na stalež (absque ulla status differentia), dakle nesamo svećenici (svjetovni i redovnici), nego i svjetovnjaci.

Čim je kr. vijeće za Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju primilo kraljevski reskript, namah se je u njegovu krilu stvorila školska komisija, u koju su stupili biskup zagrebački i savjetnik Josip Galjuf, savjetnik grof Stjepan Niczky, netom imenovani vrhovni ravnatelj škola Nikola Škrlec i nadzornik pučkih škola Antun Mandić. Podjedno je kr. vijeće smjesta (26. kolovoza) razglasilo natječajni ispit za 5. listopada, ne obznanivši ipak točno plaće budućim profesorima, već obećavši naprosto, da će oni primati najmanje toliko, koliko nastavnici dosadanje privremene akademije. Nova školska komisija zborovala je prvi put 30. i 31. kolovoza, prizvavši u svoje sjednice takodjer tajnika kr. vijeća Gašpara Hajnala, koji je tada bio upravitelj ostavine isusovačke, dotično naukovne zaklade (massae studiorum). Kako je prvi dan sjednici školske komisije predsjedao biskup Josip Galjuf, bijahu jamačno njegovim utjecanjem izneseni neki prigovori i tegobe kraljevskomu reskriptu. Biskupu kao da je bilo do toga, da se oni profesori, koje bijaše pred tri godine namjestio, ako ikako moguće, još i dalje u službi ostave, pa je stoga školska komisija iznijela neke prigovore naročito protiv roka za natječajni ispit. Isticala je, da se za neke nove profesorske stolice ne kaže, šta se od njih traži, pa kako će se netko pripraviti za ispit iz „nepoznatih predmeta" (pro ignotis disciplinis). Nadalje je vrijeme do natječajnog ispita prekratko, tako da mnogi, koji su nešto više udaljeni, ne će za nj ni doznati. Suviše nijesu u oglasu ispita označene plaće, pa će se gdjekoji sustegnuti od natjecanja, jer ne zna za nagradu, koju bi primao. Napokon redovnici, koji će se natjecati, moraju tražiti dozvolu od svojih poglavara, a dok njihove molbe stignu do poglavara i opet odgovori od njih, promašit će odredjeni rok. Komisija predlaže stoga kr. vijeću, neka iznese pred kraljicu, da oglašeni već natječajni ispit bude samo privremen (pro interimali), a tek do godine da se obavi definitivni konkurs, kad će se takodjer uvesti još i nova metoda naučanja. Ali na odgodu konačnoga konkursa nije pristalo kr. vijeće, pa je to i u svojoj predstavci od 3. rujna, kojom je popratilo zapisnike školske komisije, takodjer obrazložilo. Kraljica je na to reskriptom od 20. rujna 1776. odredila, da ostane onako, kako je već jednom ustanovljeno.

* * *

Dne 1. listopada 1776. osvanuo je u Zagrebu kr. povjerenik, grof Rudolf Ljudevit Erdedi, te se je nastanio u palači grofa Ivana Draškovića, u kojoj će se i sam konkurs (literarium certamen) obdržavati. Oko povjerenika našli su se na okupu već kraljevskim reskriptom odredjeni vrhovni ravnatelj nauka i škola Nikola Škrlec, i ravnatelj akademije Josip Taisperger. Po odredbi kraljevskoga povjerenika prizvani su u ispitnu komisiju još ovi muževi: savjetnik kr. vijeća za Hrvatsku i Slavoniju barun Josip Werneck, biskup sredečki (sardicensis), a od god. 1765. kanonik zagrebački i od god. 1773. direktor požeške akademije; nadalje zagrebački kanonici Matija Petrović i Ivan Škrgatić; zatim bivši provincijal hrvatskih Pavlina Emerik Smolko, jubilar franjevački Pehmius, protonotar hrvatskoga kraljevstva

Petar Špišić, zagrebački podžupan Matija Bornemisa, i napokon zemaljski vrhovni liječnik Ignjat Verbega.

Konkurs ili natječajni ispit imao se je obavljati 5. listopada i daljih dana po naredbi kraljičinoj od 4. ožujka 1774. Po toj naredbi sastojao je konkurs od pismenoga ispita, koji će svi kandidati zajedno praviti u zatvorenoj dvorani (in conclavi), ne imajući uza se nikakve knjige (absque libro). Nakon toga slijedio je usmeni ispit (oralis declaratio), gdje će se bez ikakve posebne priprave na stavljena pitanja odgovarati. Prvim ispitom pokazat će kandidat svoju vještinu u pisanju, a drugim svoj govornički dar. Naredba kaže još izrijekom, da se kandidati, kojih su sposobnosti opće poznate ili koji su već na glasu kao učeni ljudi, mogu oprostiti od ispita, ali se prigodom predloga za profesore mora dobro obrazložiti, zašto se je dotičnima polaganje konkursa oprostilo.

Baš prema toj ustanovi kraljevske naredbe postupala je komisija i ovaj put prigodom popunjivanja mjesta za novo osnovani juridički fakultet. Na ovome fakultetu bile su sistemizovane četiri profesorske stolice: jedna za crkveno ili kanonsko pravo; druga za gradjansko pravo i teoretsko domaće (ugarsko) pravo; treće za prirodno pravo, za javno opće i medjunarodno pravo (iuris naturae, publici universalis et gentium); i napokon četvrto za političke i kameralne (financijalne) znanosti. Za ove posljednje bio se već od god. 1769. pokazao vrsnim profesorom Adalbert Adam Barić, pa stoga je komisija odustala od konkursa za to mjesto, već je predložila, da se te znanosti bez konkursa (citra concursum) povjere i dalje iskusnomu profesoru. Jednako je komisija odredila, da se za kanonsko ili crkveno pravo nema nitko natjecati, već da se i ta profesura dalje povjeri zagrebačkomu kanoniku Franji Milašinu, koji je taj predmet kroz posljednje tri godine na teološkom fakultetu s uspjehom predavao.

Za dalja dva mjesta juridičkoga fakulteta, kao i za sve ostale profesure teološkoga i filozofskoga fakulteta, pa i za stolice na gimnaziji provodio se je konkurs. U Zagreb bijahu došla u sve sedamdeset i četiri natjecatelja, najvećim dijelom svećenici, a samo šest svjetovnjaka, od kojih je pet tražilo one dvije još nepopunjene profesure na juridičkom fakultetu. Bili su to Ignjat Galjuf, Josip Petrović, Franjo Bedeković, Ivan Landskron i Stjepan Ferk. Svi redom bijahu izučili pravo u Beču i Trnavi, te su se dosele bavili odvjetništvom. Za profesuru ugarskoga prava natjecali su se prva četvorica, te je pobjedu iznio Josip Petrović; za prirodno pravo i javno pravo podvrgli su se ispitu svjetovnjaci Ferk, Landskron i Petrović, ali i pet svećenika, medju njima i mladi, tek 30-godišnji Vinko Kalafatić (rodjen 27. lipnja 1747. u Bribiru Vinodolskom od oca Matije Kalafatića i majke Margarete Pipinić), koji je za posljednjega trogodišta u filozofskom fakultetu privremene akademije predavao logiku i metafiziku. Izmedju svih osam natjecatelja položio je Kalafatić ispit najbolje, pa tako je njega, mlada svećenika, zapala stolica na juridičkom fakultetu.

Osobito živo bilo je natjecanje na teološkom i filozofskom fakultetu. Tu su se prijavili gotovo svi dosadanji profesori privremene akademije, ali pored njih navalila je sva sila eksjezuita, zatim redovnika sv. Pavla i sv. Franje. Za stolicu dogmatičke teologije bilo je šesnaest kandidata, medju njima pet Franjevaca i četiri Pavlina (od ovih poznati nam već Venancije Glavina); ali izabran bi dosadanji profesor, zagrebački kanonik Stjepan Kolosváry. Za crkvenu povjesnicu prodro je takodjer dosadanji profesor toga predmeta Franjo Sebastianović, dok je za bogosloviju moralnu i pastoralnu izmedju osamnaest kandidata pretegnuo župnik zagrebačke biskupije i vrsni govornik Maksimilijan Čolnić, koji bijaše nauke izučio u Rimu, te ondje i doktorom postao. Za nauku o svetom pismu i istočne jezike prijavila su se samo tri kandidata, medju njima dosadanji profesor tih predmeta Filip Wolgemuth, i svećenik grčko-katoličke biskupije Atanasije Gvozdanović; ali komisija nije prihvatila nijednoga od njih, nego je te predmete povjerila Franji Šimanoviću, rimskom doktoru bogoslovije, koji je dosad bio profesor retorike na gimnaziji, te se je odlikovao svojim poznavanjem starih i novijih jezika. Uz starije kandidate isticao se prigodom konkursa mladi, tek 24-godišnji Maksimilijan Verhovec (rodjen 23. studenoga 1752.), koji je tada vršio službu protokoliste u pisarni duhovnoga stola. On bijaše izučio nauke u Beču i Bologni, te je u posljednjem sveučilištu postao doktorom bogoslovije. Ma da se nije natjecao ni za jednu struku teologije, već za opću povjesnicu na filozofskom fakultetu, izabrala ga je komisija ipak za izvanrednoga profesora bogoslovije bez odredjena predmeta, da ili zamjenjuje bo-

lesne i zapriječene redovite profesore, ili da predaje koju zasebnu disciplinu, kao nauk o obredima ili što drugo. Značajno je, da su profesorima teologije postali sami svjetovni svećenici, a baš nijedan redovnik, što se nije slučajno dogodilo, već je jamačno bilo udešeno prema nazorima kraljice i njezinih doglavnika.

I na filozofskom fakultetu trebalo je popuniti četiri stolice. Profesuru za teoretičku i eksperimentalnu fiziku kao i za mehaniku dobio je izmedju pet kandidata eksjezuita Antun Kukec, koji je i dosad predavao taj predmet na privremenoj akademiji. Stolica nadalje za elementarnu matematiku, geometriju, arhitekturu i hidrotehniku, za koju se je natjecalo šest kandidata, povjerena bi Pavlinu Ildefonsu Karvančiću, podjedno dobromu matematičaru. Za profesuru logike, metafizike, etike i povijesti filozofije našlo se najviše (dvadeset) natjecatelja, medju njima više eksjezuita, nekoliko Pavlina i deset Franjevaca; ali komisija nije izabrala ni jednoga redovnika, nego svjetovnoga svećenika Emerika Raffay-a, kancelistu duhovnoga stola zagrebačke biskupije. I tu je komisija očito radila prema starijemu naputku kraljice Marije Terezije od 8. listopada 1773. U ostalom bijaše Raffay izučio u Rimu, gdje no je postao doktorom filozofije i teologije. Napokon za sveopću povjesnicu (historia universalis et litteraria) javila su se samo tri kandidata: spomenuti već mladi svećenik Maksimilijan Verhovec, eksjezuita Josip Mikoczy, i svjetovni svećenik Matija Kirinić. Posljednji živio je tada u domu baruna Pavla Raucha, te je podučavao sina njegova i mladoga grofa Vojkovića (Voikffy); osim toga govorio je izvrsno njemački, francuski i talijanski. Možda je i to doprinijelo, da je Kiriniću podijeljena profesura za svjetsku istoriju uz obvezu, da onim djacima, koji bi to htjeli, za izvanrednih satova predaje numizmatiku, heraldiku, diplomatiku i opću bibliografiju.

Kirinićev takmac za opću povjesnicu, poslije slavni hrvatski istoričar Josip Mikoczy, nije polučio mjesta na akademiji, za koje je jamačno bio sposobniji od ikojega drugoga. No zato ga ostaviše, da uči i dalje na gimnaziji lijepu književnost (dotično poeziju) i grčki jezik. Profesorom rječitosti ili retorike (kao i geografije i historije) u najvišem razredu gimnazije postao je opet eksjezuita, Franjo Žaverije Werneda, koji je te predmete dosad podučavao u varaždinskoj gimnaziji. Podjedno bi Wernedi povjerena čast prodirektora za sve gimnazijske razrede. Profesorima gramatikalnih (triju) razreda izabrani su Stjepan Dombay, Ignjat Szent-Mártony i Josip Mihaly. Napokon izvanrednim profesorom gimnazije proglasila je komisija eksjezuitu Ivana Vitkovića, da zamjenjuje zakonito zapriječene redovite profesore, i da predaje koji izvanredni predmet, ako to djaci zažele.

Konkurs trajao je više dana, te se je vršio time, da je komisija izabrala devetnaest profesora za akademiju i gimnaziju. K tomu je s privolom biskupovom (cum consensu episcopi) imenovala i dva propovjednika: eksjezuitu Martina Sabolovića za akademiju, i drugoga eksjezuitu Franju Volkovića za gimnaziju, u kojoj će biti i kateheta. Tako je čitav profesorski zbor akademije zajedno s ravnateljem Taispergerom brojio dvadeset i dva člana.

Grof Erdedi radio je za vrijeme konkursa zajedno s vrhovnim ravnateljem Nikolom Škrlcem još i o tom, kako da se zavede redovna pouka na gimnazijama u Varaždinu, Križevcima, Požegi, Osijeku i Rumi. Ravnateljima tih zavoda imali bi postati većinom bivši Isusovci, a obuka bi se povjerila budi hrvatskim Pavlinima budi Piaristima iz Ugarske. Sastavljen bi i proračun o prihodima naukovne zaklade, kao i o tom, kako da se potrebe škola njime namire. Sav prihod bivše isusovačke imovine, a sada naukovne zaklade (massa studiorum) iznosit će vjerojatno godišnjih 32.206 forinti i 41 krajcar. Od toga bi se za samu akademiju i s njom združenu gimnaziju trošilo godišnjih 10.650 forinti, a za crkvu sv. Katarine i njezine službenike još daljih 1333 forinta. Sav trošak za srednje i više škole u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji dosegao bi godišnjih 31.820 forinti i 6 krajcara, uračunavši ovamo takodjer 5772 forinta za one članove bivše Isusove družbe, koji nemaju nikakva namještenja, pa stoga primaju godišnje mirovine.

Kraljevski komisar grof Rudolf Ljudevit Erdedi zadržao se je u Zagrebu do deset dana. Izvršivši sav posao sastavio je potanki izvještaj o konkursu, koji bi poslan kraljici zajedno s imenikom novih profesora, da ih potvrdi. Šteta je samo, da se taj svakako zanimljivi izvještaj negdje zameo.

* * *

Možda nije grof Erdedi Zagreba još ni ostavio, kad je vrhovni ravnatelj nauka i škola Nikola Škrlec netom izabrane profesore akademije sazvao na prvu sjednicu (consessus academicus primus). Bilo je to 11. listopada 1776. Sjednici predsjedao je sam Škrlec, a perovodja

(consessus actuarius) bio je Vinko Kalafatić, jamačno kao najmladji redoviti profesor. Nazočni bili su svi osim profesora Barića, kojega valjda u taj mah nije bilo u Zagrebu. Izbivao je još kateheta i propovjednik gimnazije Volković. No zato je pribivao sjednici nadzornik pučkih škola, kanonik Antun Mandić.

Prva sjednica kr. akademije znanosti zanimljiva je po tomu, što joj je Škrlec sam predsjedao i dugim govorom otvorio, koji bi na zahtjev ravnatelja akademije Taispergera u ime sviju na vječnu uspomenu u zapisnik unesen. Taj je govor znamenit, jer se u njemu ogleda duh onoga vremena i podjedno rasvjetljuje sve, što se je na polju nauke i škole u monarhiji kraljice Marije Terezije posljednjih godina dogadjalo i stvaralo. Osobito je značajan prvi, općeniti dio govora, koji je vrijedan da se priopći u što vjernijem prijevodu:

„Otkad je iz naukâ izagnano barbarstvo skolastičkih tančina (depulsa a litteris scholasticarum subtilitatum barbarie), čim je znanostima blaže svijetlo zasjalo, prevladao je nesamo kod najodličnijih filozofa, nego i kod samih političara taj nazor, d a j e n a s t o j a n j e o k o o b r a z o v a n j a m l a d e ž i p o g l a v i t i z a d a t a k k r a l j e v s k e v l a s t i. Taj je uzvišeni nazor i naša vladarica tako u svoju dušu upila, da je već u prvo vrijeme svoga vladanja, premda su ju za teških ratova sustavljali razni dogadjaji promjenljive sreće, ipak svu brigu posvećivala, da izvrši taj zadatak, za koji nije sumnjala da o njemu poglavito zavisi sreća podložnih joj naroda. Vidjela je ona oštrinom uma, kojom se odlikuje, da se obrazovanje mladeži nikako ne može drukčije popraviti, nego ako se ispravi sam sistem naukovanja; a da se to postigne, treba da se glavno učilište (caput studiorum) ili sveučilište u Beču dovede u bolji red. Budući da se nije pouzdavala, da bi se to veliko i radi zamršaja onoga doba tolikim poteškoćama podvrgnuto djelo moglo provesti po nekomu od onih, koji su sami po staroj i manje okušanoj metodi bili odgojeni, prizvala je za izvedenje njegovo iz tudjine muža, za kojega je čitava književnička republika govorila i priznavala, da bi bio podoban za taj posao. Kad to kažem, premda imena ne izričem, vidim ipak, da se u pameti sviju vas javlja knjizi drago ime Swietena. I zaista dugujemo sjeni toga čovjeka toliko, da kadgod zametnemo govor o načinu studija u nas, treba da mu iz zahvalnosti bar ime časno spomenemo. Njegovim trudom dobilo je sveučilište u Beču ono lice, kojim sada sjaje; on je stavio takove temelje umijeću i znanosti, da se je solidnija znanost i savršenost slobodnih umijeća već i po vrlo mnogim pokrajinama rasprostrla. Njegovim je nastojanjem ova (naša) domovina . . . . Ali za takovu nam je sreću usud zavidjao! Pa ako bi se ipak ikada knjiga (litterae) u našim krajevima podigla do nekoga stepena savršenosti, ako bi mi u prosvijetljenoj Evropi kakvo mjesto zapremili, to ćemo za sve morati da zahvalimo neprekidnom nastojanju Swietena, koji nije malaksao izvršujući blagostive namjere naše vladarice."

„Nakon obnove sveučilišta u Beču premilostiva je gospa naša druge zavode za obrazovanje mladeži nesamo materinskom providnošću osnovala, nego ih je takodjer kraljevskom darežljivošću, kako se pristoji, opremila. Seminare, konvikte, akademije za svakovrsnu porabu mladeži podigla je nesamo u prijestolnici, nego i u velikom broju po pokrajinama, pa su svi ti zavodi isto toliki vječiti spomenici kraljevske brige vladarice naše za odgoj mladeži. No to je bilo općenito nastojanje njezino za sve podložene joj narode; prema Ugarskoj pokazala je zasebnu naklonost, što joj je opremila sveučilište, kako ga dosad nije imala, tako da za završetak rada oko svestranoga preporoda studija nije ništa drugo trebalo, nego da se sveučilište iz mraka izvuče na svijetlo, te se podvrgne vrhovnomu kraljevskomu nadzoru. Ali toj namjeri protivile su se tada prilike isprepletene zajedno sa sistemom vladanja. Po nedaći naime starijih vremena bijaše posao obučavanja (munus docendi) povjeren jednoj družini tako, da je taj red (Isusovaca), potisnuvši svako natjecanje (aemulatione) drugih, škole i što na njih spada smatrao za svoj privatni osebunjak (peculium), uzakonjen tako dugim uživanjem. I tako se desilo, budući da se taj red bez kršenja stečenog prava nije nipošto mogao lišiti te svoje privatne povlasti (praerogativa), da se nije mogla tako isto ni samim naucima povratiti ona sloboda, bez kojih nijesu nikada one cvale, niti će moći ikada cvasti. Medjutim tek što je taj red s različitih razloga ukinut, smjesta je uzvišena vladarica (Augusta) očitovala čvrstu volju, da se studijama dade njihova sloboda, pak je povjerivši dijecezanskim biskupima upravu škola sve do izradbe novoga reda (usque ad elaborationem systematis) proglasila, da se odsad (deinceps) sve stolice u akademijama imadu podjeljivati nakon natječaja najvrednijima bez razlike staleža i zanimanja. Postavivši tako kao neki temelj, dala se je na pretegotni zaista rad oko obnove nauka (restaurationis studiorum), pak je u tom poslu, što se Ugarske tiče, izabrala takova muža, kojega časti radi imenovati poznata nje-

gova čednost brani, ali ga vi poznajete. Pa zaista i ne treba drugoga spomenika njemu u pohvalu, dok samo djelo govori, koje će i pozno potomstvo očitom hvalom odobravati".[1]

„A sada, da se djelo dokrajči, nije ništa drugo preostalo, nego da vladarica sama uzme u svoje ruke vrhovni nadzor nad studijama. No budući da se to nije moglo na drugi način ostvariti, nego da se neka postepena sveza (gradualis nexus) izmedju nastavnika (docentes) i njezina veličanstva sastavi, svidjelo se je njoj taj niz u upravi nauka tako udesiti, da je u kraljevsko ime svoje mene na čelo stavila uopće svemu školstvu i knjištvu u tim kraljevinama (universae in his regnis rei litterariae generatim), a prečasnoga i veleučenoga gospodina Josipa Taispergera posebice ovoj akademiji. I tako je vas, veleučene profesore, podredila njemu, njega meni, a mene putem kraljevskoga vijeća za ove kraljevine sebi."

Očito je Škrlec ovim uvodom, koji zaprema trećinu njegova govora, udario u hvalospjev kraljici Mariji Tereziji, pokojnomu Van Swietenu i barunu Urmenyi-ju. Ali pored toga ističe naumice tadanje dvorske nazore o pravu utjecanja državne vlasti u školske poslove, koje je i on prihvatio. On pače pretvara to pravo u dužnost. Suviše je vrhovni školski ravnatelj u uvodu takodjer označio svoje stanovište o skolastičnim tančinama, proglasivši ih barbarlukom; jednako se oborio na monopol, koji su Isusovci uživali u pogledu školstva. On brani slobodu nauka i slobodu naučanja, dakako pod vrhovnim nadzorom svemoćne države.

I u daljem govoru iznosi Škrlec koješta, što je vrijedno zapamtiti. Najprije čestita profesorima, što su „vlastitim zaslugama" (propriis meritis) izabrani za svoje stolice. Izlaže, kako im je kraljica već sada osigurala plaće, koje će se i povećati, čim se naukovna zaklada oslobodi tereta, da uzdržaje razčlanove ukinutoga reda. Kraljica se je pače pobrinula, da se onim profesorima, koji bi u radu obnemogli, osigura primjerena mirovina. No zato očekuje on i od njih, da će svoje dužnosti vršiti. Naročito ih opominje, da, kadgod se uspnu na svoje stolice, p r e d a v a n j e s v o j e t a k o u d e s e, k a o d a g o v o r e p r e d s a m o m k r a l j i c o m. Podsjeća ih, da se pokoravaju odredbama svoga ravnatelja, kojega neka smatraju svojim

[1] Nema sumnje, da tu misli na baruna J o s i p a U r m e n y i-j a (1741. do 1825.), glavnoga saradnika pri djelu: „Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Ungariae et provincias eidem adnexas. Vindobonae 1777."

vodjom; medju sobom neka goje ljubav i prijateljstvo, neka se osjećaju kao udovi jednoga tijela. Neka se naročito kane z a v i s t i, jer tko nije iščupao iz svoga srca te mane, ne može se smatrati uljudjenim čovjekom. Mladeži neka ne učine naukovanje tegotnim, nego neka pobudjuju u njoj žedju za znanjem (sciendi sitis).

Škrlec nadalje bavi se i načinom i opsegom obuke. Profesorima viših fakulteta preporuča, da se okane svakakih ispraznih tančina (ut resecatis quibusvis inanibus subtilitatibus), pa da samo ono s ogromnoga polja znanosti p o b e r u, š t o b i m o g l o b i t i u ž i v o t u z a n e k u p o r a b u (ad aliquem vitae usum). „P o g l a v i t a k o r i s t o d s t u d i j a i z n a n o s t i j e s t t a, d a s e p o n j i m a č e s t i t i i k o r i s n i g r a d j a n i s t v a r a ju." Zato neka se profesori okane kojekakvih formalnosti, pa neka predavaju samo ispravne temelje (genuina fundamenta) znanosti, što će dostajati onima, koji se posvećuju budi svjetovnim državnim budi crkvenim službama. Za one pak, koje je priroda nadarila tolikim duševnim darovima, da mogu prodirati i u nutrinju nauke, bit će ponjima (profesorima) otvorena vrata, pa će lako daljim putem stupati.

Na koncu govori Nikola Škrlec o sebi. On znade, da nije po vlastitim zaslugama, nego po milosti vladarice došao do svoga mjesta, da bude vrhovnim ravnateljem tolikih veleučenih muževa. Moli ih stoga, neka ga smatraju za s v o g a i k n j i ž e v n o g a p r i j a t e l j a (vestrum literariumque amicum). Napokon ih poziva, neka svi zajedno s njime porade, da se akademija znanstveno podigne (ut res litteraria maiora indies in academia hac incrementa accipiat), pa će onda zavrijediti milost njezina veličanstva.

Vrhovnomu ravnatelju odazvao se je s nekoliko biranih riječi u ime čitava zbora profesor retorike Werneda. Na to je Škrlec dao pročitati poglavite reskripte kraljice Marije Terezije počevši od 8. listopada 1773., koji su svi uneseni u zapisnik. Na koncu raspravljalo se o nekim aktuelnim stvarima. Medju inim bi zaključeno, da se škola imade započeti 4. studenoga, da se red predavanja onako prihvati, kako ga je vrhovni ravnatelj već gotova predložio ; da perovodjom profesorskih sjednica bude i dalje najmladji profesor juridičkoga fakulteta, a taj je za sada Vinko Kalafatić ; historičarom akademije, koji će pisati njezine zgode, neka bude profesor opće historije Matija Kirinić, kojemu bi podjedno povjerena akademijska knjižnica. Povela se je napokon riječ i o tom, da li bi se po primjeru sveučilišta u Beču

i Trnavi broj predavanja pomnožio ili bi se dosadanji broj pridržao. Odlučeno bi, da za sada ostane pri starome broju, jedino profesori domaćega (ugarskoga) prava i prirodnoga prava neka radi velikoga opsega svojih predmeta predaju po osam sati na tjedan.

Svečanom sjednicom od 11. listopada 1776. uvedena bi u život kr. akademija znanosti u Zagrebu. Nije prošlo mnogo zatim, stiglo je vrhovnomu ravnatelju Škrlcu od kraljevskoga vijeća pismo od 9. studenoga, kojim mu javlja, da je kraljica milostivo potvrdila sve profesore, koje bijaše komisija na akademiji namjestila. Jedino Adalberta Adama Barića nije mogla potvrditi, jer je nedavno premješten na kr. akademiju u Gjuru. Medjutim će kraljica što prije (proximius) imenovati drugoga učenjaka za ispražnjenu stolicu. I zaista je neko vrijeme zatim došao na to mjesto Franjo Lehnau, koji je onda ostao članom akademije sve do smrti svoje (1811).

* * *

Profesor Vinko Kalafatić, isprva perovodja akademičkih sjednica (consessuum academicorum actuarius), postao je poslije i povjesnikom akademije (academiae historicus). Tu je službu vršio svakako već od god. 1782. Ali god. 1784., one iste godine, kad je kralj Josip II. otkinuo teološki fakultet od kr. akademije, te ga zajedno s njegovim profesorima premjestio u generalno sjemenište u Zagrebu, ostavio je Kalafatić svoje mjesto u juridičkom fakultetu. Da li je to učinio dobrovoljno ili primoran, ne znamo. Od god. 1785. živio je Kalafatić kao župnik u Pokupskom, a 23. ožujka 1792. došao je teško bolestan u Zagreb, gdje je sutradan umro u župnom dvoru crkve sv. Marije kod svoga najboljega prijatelja Adama Baričevića. Kao mnogogodišnji perovodja akademijskih sjednica i poslije službeni povjesničar njezin napisao je Kalafatić zaista neku povjesnicu akademije (Historia academiae Zagrabiensis), u kojoj je potanko bilo izloženo postanje toga učevnoga zavoda i zgode njegove za prvih devet ili deset godina.

Tu je povjesnicu poznavao i upotrebljavao još g. 1805. Piarista i profesor matematike na akademiji Franjo Klohammer, kad je sastavljao posmrtni govor na uspomenu svome drugu Matiji Kiriniću. Vječna je šteta, što je to djelo zametnuto ili propalo, jer bi bilo lakše po njemu doznati sve o postanju kr. akademije, nego po brojnim i suhoparnim spisima.

O postanku kr. akademije piše ukratko još jedan suvremenik, grof Adam Oršić Slavetićki u poznatim svojim memoarima. Ispričavši

kako je papa Klement XIV. god. 1773. ukinuo red Isusovaca, nastavlja ovako: „Isusovačka imanja preuzeo je fiskus, pa je od njih nastao fundus studiorum (naukovna zaklada). Iz njega primahu eksjezuite godišnje penzije po 300 for., jednako bijahu iz toga fundusa uzdržavani profesori zajedno sa studijama. Škole bile su razdijeljene na okružja (distrikte), svako okružje dobilo je vrhovnoga ravnatelja, gimnazije i akademije svaka svoga mjesnoga (lokalnoga) ravnatelja" . . .

„Nikola Škrlec (Skerlecz), podjedno savjetnik banskoga (kraljevskoga) vijeća, postao je vrhovni ravnatelj za Hrvatsku i Slavoniju; on je (naročito za zagrebačku akademiju) učinio dobar izbor profesora, i kako je u ono vrijeme teološki fakultet bio još sjedinjen s akademijom, to su na njemu bili namješteni neki kanonici, a na drugim školama eksjezuite ili svjetovni profesori. Natjecanje (die Emulation medju njima bilo je živo, te se može s punim pravom reći, da bi većina njih (profesora) u svakom sveučilištu s čašću mogla zasjesti na svoje stolice. . . ."

Vjekoslav Klaić.

Ivan Kerdić: Grad Zagreb (Plaketa).

POJILA.

I.

Četvrte godine moga samotnog učiteljevanja u selu Tihovu škola se proširi u dvorazrednu i namjeste još jednog učitelja. Bijaše dosta mladji od mene i ako mi tada bila istom dvadeset i peta.

Dolazak me njegov obraduje toliko, da mu već prvi dan ponudih, neka živemo skupa, a on radosno prihvati poziv tim više, što drugoga prikladna stana nije ni bilo.

Otac mu bijaše Konrad Wolf, rodom Nijemac, kome, usprkos male službice, uspije oženiti se prilično imućnom djevojkom. To je bilo u nekoj dalmatinskoj varošici u primorju, gdje se i moj novi drug rodio. Nadjenuše mu jednostavno i obično ime Petar, a i prezime ostade samo na papiru: još oca mu prozvaše Bakota, jer bijaše čovjek silovit, pa tako su mu i djecu zvali. Pod imenom Petra Bakote dodje ovaj mladi učitelj i u Tihovo.

Bijaše mladić neobičan, kakva moje oči ni prije ni poslije ne vidješe, barem medju ljudima naše vrste. Neobično velik, gotovo gorostas, i strašno jak; lice puno, okruglo, ali ponešto boginjavo i crveno; velike oči modre, a glatko priljubljena kosa i mali brčići sjali se od crnine.

Razgovarao se najradije talijanski, kao i majka Albina, samo kad bi imao s kim, no i hrvatski i njemački govorio je posve dobro.

Starija mu braća svršila visoke zavode i postigla dobra mjesta, no kad na njega dodje red, ponestade novaca i poslaše ga u učiteljsku školu.

Spavao je malo, jeo strašno mnogo i uvijek bio zabavljen kakvim fizičkim poslom. Gradio je golubinjak, gimnastičke sprave, kopao u vrtu, napravio u sjenici golem kameni stô, ali mu zabavne knjige ni novina ne vidjeh nikad u ruci. Ako bi što i čitao, bijaše to knjiga gospodarske ili trgovačke struke.

U razgovoru uvijek je nekoga grdio ili hvalio prekomjerno i vazda sa žarom, žestoko. A onda bi najednom zašutio, kao da mu je nestalo zgodnih riječi, dišući brzo, kratko, kao iza nenadna plamena srdžbe.

Opazio sam, da svako čeljade po nekom glavnom svojstvu dijeli ljude: na boležljive i zdrave, zloćudne i dobre, pametne i glupe, ružne i lijepe — i takovih razdioba ima sijaset. A Petar Bakota dijelio je i stvari i životinje i ljude na korisne i nekorisne, i to najviše prama svojim ličnim probicima.

Ja sam bio gotovo suprotne ćudi, miran i tih, pa najvolio čitati romane i maštati, a raditi mi se ne račilo ništa. Ipak sam i svoje maštanje držao pravim mislima i ozbiljnim poslom. Drukčijeg posla osim mišljenja niti sam znao kada. A Bakota bi se uvijek nasmijao, kad bih mu god rekao, da radim, a onamo bi ležao ili po sobi šetao, jer bi mislio, da tako govorim samo u šali.

No ipak postadosmo odmah dobri prijatelji, a prva je posljedica našeg drugovanja bila, da smo obojica zapustili školu, gotovo sasvim.

Ali se u Tihovu ne pazilo na to mnogo; školska vlast daleko, pa ne čusmo prigovora s ikoje strane, i to nam je bilo posve dosta.

Tihovo bijaše selo, ali ne u ravnici, gdje smo stanovali, već okolo po brdima i ispod njih. U ravnici bijaše škola, pošta, dvije crkve i dvije župske kuće, žandarska i financijalna postaja te više dućana i krčama za putnike. A sve to jedno od drugoga vrlo daleko.

Selo to dakle nije bilo, a i ne živjelo se tamo po seosku: bijaše to neka naselbina civilizovanih i napola civilizovanih ljudi, koji su tu živjeli samo na silu i radi dobitka.

Pripovijedali su mi, da je tamo prije jako veselo bilo: sasta ali se i zabavljali svaki dan. Ali baš pred moj dolazak posvadiše se s nečesa ljuto i otada življahu svaki napose. Pa i ja, kroz sve te godine boravih najviše sam, kad ne bi došli k meni neki momci iz sela, s kojima sam se upoznao već na dolasku u Tihovu. A radi toga sam se dolasku Petrovu i obveselio toliko.

Kad se prvi put sastadosmo, već se počelo razgarati ljeto. Škola se uzdizala sred goleti i do prvog hlada pô ure puta. A kad bi tamo došli, vrvjeli po starim raspucanim hrastima mravi, gusjenice, a okolo se rojili oblaci muha i mušica svakih. Voda se krila po dubokim, zaključanim bunarima, pa je ljeti, kad bi se kamenje usjalo, a uzduh počeo da titra i davi, napadao na mene čudan nemir, strah i jaka želja za zelenilom i živom vodom. Bakota je bio mirniji, jer se u primorju svikao i kršu i sunčanom žaru, pa bi samo spomenuo kadikad svoj gradić i daleko more.

*

A do zelenila i žive vode bilo takodjer dosta. No kad su dugo zaredali plameni srpanjski dani, pa izgorjeli i ono malo trave u kamenim škrapama, dali bismo se ranim jutrom na put. Išli bismo na Pojila usred daleka polja, gdje su seljaci s Podova napajali blago, i gdje su pralje brčkale po vodi cijeli dan. A Podovi se zvala sva sela zajedno, rastresena po kamenim ravnicama s desne strane polja i rijeke, a medju njima je i naše Tihovo bilo.

Do toga se polja morale prebrditi dvije kamene kose, no kad bismo sašli u polje, činilo se, da bismo došli iz bolesti u zdravlje, te sam više svoga stola objesio tablicu sa Muhamedovom rečenicom: „Tri stvari vesele srce čovječje: voda, zelenilo i lijep obraz." A on je učinio to isto, jer mu se napokon počelo svidjati pravo Zagorje i držali smo ove natpise tamo, sve dok ih muhe nijesu pokvarile sasvim.

Čim bismo se spustili niz zadnji kameni brijeg, ušli bismo u sjenate šumice svakakovih lisnatih drveta; malo niže ledinice bez kamenja, a onda njive, i puste lijepe, sa mekim poljskim putima, kroz zlatno šuštavo klasje ili kroz sočne stabljike visokoga kukuruza. Još niže ravne, široke livade i tihi kolovozi, sve omekšano vlagom, pak bi još jače zamrzili ljuti kamen i očajnička stabla u našoj pustari.

A kod Pojila jedva se dalo i zamisliti ono prokleto stijenje.

Tu silazilo s Podova svakakva svijeta i odlazilo, dakako, no bilo i takovih, koji i ljetovaše ondje: krčmar u sjenici, što bi je napravili za kosce i druge radnike poljske, dva poljara općinska, kovač sa malim vignjem, i Guslar, čovjek naoko bez posla.

Od sjenice se vidjela na tom mjestu jako široka, bistra, no plitka rijeka i uvijek tkogod na njoj: sad čobani, sad vodarice ili pralje; a i ribari s jedne ili druge strane prolazili polako sa dugim trstikama u ruci.

Odavle ne bismo mržnjom gledali visoke i bijele gomile oblaka: tamo su nad našom kamenom pustinjom, rugajući se kazivali, da još zadugo ne će biti kiše, dok su ovdje samo krasili tamnomodro nebo.

A osobito onog ljeta bili su na Pojilima lijepi dani, a večeri još krasnije.

Malo niže, gdje je rijeka bila uža a dublja, bio Prijevoz, kuda se išlo u manastir i uopće na drugu stranu. Starodavni manastir popravljali su toga ljeta talijanski majstori i dolazili na Pojila malone svake večeri, da se livadama prošeću te odmore u poljskoj krčmi.

Medju njima bilo i ženskih: poglavice njihova slikara žena, njezina najmladja sestra i kći.

Očaralo nas njihovo divotno pjevanje, i toga ljeta, za cijela dva mjeseca, nijesmo propustili nijednoga popodneva, da ne bismo išli na Pojila. A kad nastadoše veliki praznici školski, kadikad bismo i prespali u daščari za krčmom, ili bismo otišli s njima u manastir.

Tada sam bezbrižan i radostan bio, pa nijesam slutio ni izdaleka, da će Pojila nekad buditi u meni sjetne i tužne misli.

II.

Jednom pred večer ležali smo na kupu sijena, nedaleko Pojilâ; bijaše vrijeme, da se dignemo, ali nas neki slatki umor još držao na stogu, gdje smo se sneno razgovarali.

Bregovi na zapadu već pokriše svojom sjenom čitavo polje, a mi smo još prisluškivali žamor i čudnu mješavinu svakih glasova: mukanje, blejanje, meketanje i hrzanje; šum rijeke i šuštanje lišća goleme trepetljike nad nama. Iz kovačnice dopirali oštri zvukovi bijenog željeza, a s obale razni povici muškaraca, žena i djece.

U to je doba dana na Pojilima bilo najživlje i ako se po cijelu noć nalazilo čeljadi onuda. Samo kroz prve satove iza podneva rijetko se što čulo, osim nebrojenih cvrčaka na starim vrbama.

Čeljad s Podova silazila uvijek k rijeci, o kojoj su oni mislili kao o nečemu, što ih miluje i kazni, pa govorili da buči, da šumi ili muči zlokobno: koliko je kada vode bilo u njoj.

I zbilja, ta je rijeka davala njima radost i obilje, tjeskobu, nadu, očekivanje i strah: zato, što je natapala kroz uske prokope njihove livade i vrtle, i donosila zemlju crnicu iz šumskih gudura s bosanske strane, ili je rušila obalu i pokrivala svilene livade tvrdim pijeskom.

Pojila ih je, hladila i veselila svojim žamorom, ili davila njihovu djecu. Preko nje su vodili stoku na hladišta planinska; ona im mljela žito; išli su preko nje k manastirskoj crkvi i na vjenčanje i na krst, pače prevažali ili prenosili, kako je već bila zima ili ljeto, i mrtve svoje.

A ipak pogradiše sela daleko u vrleti, jer granica je bila blizu, pa nekoč upadali često Turci u polje, odgoneći blago i plijeneći manastir njihov.

Kad bi prošao dašak zapadni, začuli bismo i tužan zvuk gusala iz krčme, pa nas je od toga glasa, što se svedj jednako ponavlja, hvatalo još više mrtvilo i drijem.

Poznavao sam toga guslara koga drukčije i nijesu zvali već Guslar, nu on ne bijaše ni slika ni prilika starijih guslara naših: ne znadijaše nikakve junačke pjesme ili ih, možda, nije htio da kazuje. On je pripijevao uz gusle jedino svoje vlastite pjesme, što ih smišljao o suvremenim sitnim dogadjajima i još živućim ljudima, i to često baš na Pojilima, gdje je bilo lako doznati svega sa Podova, pa izdaljega još.

Radi toga je Guslar bio u velikoj cijeni kod svega puka, a znao se i okoristiti svojim umiječem.

Njegove se pjesme učile i širile svuda po krajini, a osobito one najnovije, a stare se junačke pjesme zaboravljale sve više.

Kad bi ga zapitali, što je nova u jednom ili drugom mjestu, prihvatio bi gusle i brzo ispjevao nedavni dogadjaj.

Kad bi obilazio selima, da kupi vijesti, prilazili k njemu oni, kojih bi se ticalo, žureći se da mu prikažu stvar, kako bi željeli, da se opjeva, i tom prilikom nosili darove. On ih primao od svakoga bez razlike, a napokon stao pjevati, ne uvijek po istini i pravici, već kako mu se činilo ljepše. I uvijek se golema većina zadovoljila njegovom presudom. Zato se osokolio, pa samog načelnika jednoč obručio svojom pjesmom, a Pojilima izvrnuo ime.

Bijaše to ovako.

Dva sela sa Podova popravdaše se radi novog puta kod Pojila i rasprava se na općini zavukla dugo, a kroz to vrijeme stizali načelniku nebrojeni darovi s obadvije strane. Napokon, kad seljani istrošiše i prestadoše nositi, izjavi načelnik, kad se ne mogu složiti, neka se uopće i ne gradi novi put. Ovu seosku prepirku i načelnikovu presudu ispriča Guslar pjesmom, u kojoj Pojila prozove P o j e l a, a tako ih i danas ona dva sela zovu.

Te večeri nije nam se račilo poslušati nove Guslarove pjesme, već odlučimo poći k rijeci, da se opláčemo hladnom vodom i stresemo ono mrtvilo sa sebe.

Čim se mi pridigli, ugledamo kraj sebe mršava, zamišljena čovjeka, gdje ide, držeći u ruci čudan štap, kao biskup svoju palicu. Za njim je išao drugi seljak, nizak, okrugla i rumena lica, plavkastih kosâ, a obrve, trepavice i brkove imadjaše bijele. Imenom bijaše mi nepoznat i čim nas ugleda, maknu glavom i nakostrušenim obrvama na druga svoga, kao što se učini prama čeljadetu pijanu, suludu, ili uopće smiješnu radi čega mu drago.

Ja sam odmah razumio onaj kret, jer sam već poznavao toga neobičnog čovjeka. Zvali ga Bena, dakle isto što i budala; tako ga prozvaše, jer zbilja nijedan njima poznati čovjek nije bio taki.

Poljskog se i svakog drugog rada okanio davno, a sa svojima bio u kući malo, već uvijek po gajevima, u polju ili uz rijeku, pa bila zima ili ljeto.

— Dobar večer, gospodo, — reče onaj seljak, što je mignuo na Benu, hvatajući ga za rame. Očito htjede da ga ustavi i pokaže Bakoti, koji ga je promatrao radoznalo i začudjeno.

Bena otrese ramenom, ali ipak zastade i pozdravi.

— Bog dao dobro, kume, — odgovorimo i zagledamo se obojica u štap, što ga je držao Bena, jer ga ni ja izbliza nijesam razgledao još nikad, a djeca ga se i žene strašno bojali.

Bila to kvrgasta batina, učinjena od nekakva sa korijenom iščupana drva i raščlanjenih dijelova. Od toga kvrgastog korijena bile su zgodno izrezane životinjske glave, kojima su ti dijelovi sličili prije: glava od zmije, patke, konja i jelena, a u sredini glava čovječja.

Bena je smućeno poglédao i kao da mu bilo vrlo teško onako stâti, pa lupkaše nestrpljivo batinom o livadu.

— Pokaži gospodinu bočicu, Beno! — progovori opet pratilac njegov, migajući Petru, kao da mu navješćuje osobito iznenadjenje.

No Bena se još više smrče i ne htjede da pokaže, ali nemilosrdni seljak stade tražiti pipajući oko njega.

— Pusti me, Solane, Boga ti, ja ću pokazati i sâm, — ali što je gospodi stalo za ovim! — poviče srdito, te izvadi ne jednu, već tri male staklenke, različite veličine i oblika, no u kojima, po onom sumraku, nijesmo na prvi mah vidjeli baš ništa.

Ali kad ih primismo u ruke, ugledamo unutra svakojakih kukaca, kako se penju jedan povrh drugoga.

— A što će tebi ovo? — upitam ga, i ako sam znao, da ovakove stvari sakuplja, s česa ponajviše i steče nadimak Bena.

Svi su ga tako zvali, a on se i odazivao bez srdžbe, jer je po cijelom dalmatinskom Zagorju običaj, da svakom čeljadetu prišiju nadimak, u kom saberu sve, što misle o njemu.

Sada nam poče Bena nabrajati imena onih životinjica, koje nazivaše skupnim imenom b a j e, a to su bile one žrtve, koje još nije prokušao, da li će im opet narasti pojedini dijelovi tijela, kad ih otkine.

— Racima, gušstericama i skakavcima — tumačio on nama — kad im se otkine rep, noga ili što drugo, osim glave, narastu opet, ali nekima ne, pa ipak mogu živjeti, jer u njih nije krv kao naša.

Dok je on tako govorio, Solan se jedva suzdržavao, da ne prasne u smijeh, i migao nam neprestano, kao da traži, neka se i mi smijemo, ili nam želi reći: Samo poslušajte, o čemu govori! —

— Tvrde su to b a j e, — govorio Bena dalje. Gledao sam mrave, kako ratuju i kidaju noge jedan drugom, pa opet malo koji mrtav ostane. Zimi pak kušao sam i ovo: Nadjem komad sledjene vode u kakvu šuplju drvu i u njem zamrznutih mravi, što su po ko zna koliko dana ondje. Pa čim taj komad primaknem vatri, oni se otope i stanu trčati, kao da ništa nije ni bilo, pače bi me i ujeli, gdje bi samo našli golo meso!

Solan se kreveljio iza njega i gušio u smijehu, pa svakako htio, da se smijemo i mi. Bakota je slušao začudjeno i pažljivo, gurkajući me laktom kadikad, a Bena kao da je zaboravio, gdje stoji: zanio se, i zlovolja iščezla bez traga s njegova lica. Pognuti mu stas oživio i činio se veći, bijelo-žutkasto lice, pod novom crvenom kapom, sijevalo zadovoljstvom i nasladom, i ujedno se s njega odražavalo neko lukavo pitanje.

— A cvrčci, — nastavi govoriti smiješkom na očima i neurednom spuštenom brku — kakvu snagu imaju oni? Eno tamo Guslar, ljudina od 80 oka, igra se gudalom pô sata i pjeva podglas... oznoji se i ne može dalje, već pita vina, da se okrijepi, a onda počiva cijelu uru!

Govoreći tako pokaže rukom na poljsku krčmicu, otkuda jedva dopirala Guslarova pjesma i sumorni zvuk njegovih struna.

— A cvrčci! Kolišni su, niti jedu niti piju, a cvrče po cijeli dan. A znate li, kako to oni čine? — upita i počeka odgovor.

— Ne znamo, kaži! — reče Danilo.

— Ne znamo, — rekoh i ja.

Bena se osmjehne kao djed unučadi svojoj i nastavi govoriti tajanstveno i važno:

— Kod glave, na prsima, ima on sa svake strane, kao po jednu turpijicu — znate li vi, šta je to?... I onda neprestano tare jednu o drugu i onda tako ciči, kao kad naš kovač po čeliku struže!.... A vi ste mislili, da on onako iz grla pjeva? Jest! Struže, struže po vazdan i ne umori se, a Guslar — eno počujte, već je prestao!

I zbilja, nije se iz krčme čulo ništa do nejasna šuma, a polje tamnilo sve više i odisalo sve žešćim i opojnim mirisima.

— A čime se onda hrani taj cvrčak, mislite vi! Suncem, suncem žarkim hrani se on: ono ga i grije i goji i snagu mu daje —

— Hi-hi-hi..... nadre se Solar smijati, sagibljući se i udarajući rukama po koljenima, a smijao se i Petar.

No, na moje veliko čudo, Bena se i ne obazre na njihov smijeh, već progovori znova:

— A kad se počela napravljati naša crkva, došao ja, da vidim, šta se to radi. Hodam po crkvi i opazim u otvorenu fenjeru, što se nosi u litiji na Veliki Petak, malog lepura, lepiricu, u nas je v j e š t i c a zovu. Zatvorim je unutra i svaki sam dan dolazio više puta, a kadgod i kasno u večer, da vidim, što čini. A ona samo leti i uvijek leti, udarajući žestoko sad u jedno sad u drugo staklo, i ne stoji nikad, i ne počiva nikad, i tako cio mjesec dana! A onda ju netko pustio... nije je bilo unutra ni žive, ni mrtve. I tko zna, dokle bi ona tako udarala i letjela, letjela i udarala, ne jedući i ne pijući, u strahu..... A mi? Što možemo pretrpjeti mi?

To reče i zamuknu, pa sam jedva u mraku razabrao njegov zagonetn smiješak i pobjednički, upitni izražaj.

Svako je na Podovima znao njegovu povijest. Još kao mlado, sirotno momče, zaljubi se žestoko u krasoticu Soku, kmeticu kaludjersku, i od same ljubavi klanjao se njojzi kao ikoni kakvoj, sve izdaleka. Po danu išao na nadnicu posvuda, po noći pleo drugom opanke, i napokon mu uspije zaradjenim novcem sagraditi bolju kućicu sa lijepim vrtićem za njom, sebi i Soki, pa cijela zemlja njegova je kraljevina bila. A Soka, petog mjeseca iza vjenčanja, rodi kćer, a on, sve do zadnjeg časa, ne htjede vjerovati u to, pače na silu vodio Soku svoju od ljekara do ljekara, da vidaju njezinu bolest. Što se tada pjesama naslušao od seoskih momaka, mili Bože! I do zore bi koji put sjedio na postelji kod Soke i male, i sve slušao, kako mu pred kućom pjevaju. No kad ga počeše vidjati, kako svako jutro pod murvom, dok mu žena u drvima bila, mučke njiše kolijevku, odmahnuše na nj rukom baš kao te večeri Solan, i pustiše ga u miru. Ali on ipak ne pridignu više glave visoko kao prije; i dok pomognu Soki odgojiti dijete, stade tumarati livadama i lugovima, a otada ga i prozvaše Benom.

Kad je pridižući glavu onako svečano zapitao: „Što možemo preživjeti mi?“ — Solan se htjede i opet nasmijati, da nam ugodi. No videći, da ga u tom ne podupiremo, odustane i reče posve iznenada:

— Pustite sada, gospodo, jadnika, a dajte nam za vino, da se samo napijemo u vaše zdravlje!

— Zar ga ja držim! — zaviče srdito Petar i stade tražiti novac u džepu.

Dademo Solanu, no Bena ne htjede s njime, već ravno preko livada na Podove, a sa vrata od krčme začujemo onaj isti Solanov zlobni smijeh.

III.

Začudismo se, što je noć postala svjetlija, kao da se povraća dan, nu to se na istoku od mjeseca zasrebrenilo.

Kako je nastala tišina, rijeka zašumjela jače i zasvjetlucala njezina nemirna površina i sve kao da je postalo jasnije, veselije i življe.

Mislili smo različito o Beni i već započesmo prepirku, kad li začusmo daleko, dolje kod Prijelaza, jedva razumljivu pjesmu. Nadali smo se Talijanima iz manastira i čekasmo ih na večeru, pa stanemo prisluškivati.

Dolazili su sve bliže, pa sada začusmo jasno i riječi neke lijepe ljubavne pjesme.

Poskočismo živo sa sijena, jer je to pjevala Nina, slikareva kćerka, u koju smo obojica bili ponešto zaljubljeni.

A kako je čudno zujala njezina talijanska melodija, one svijetle noći, uz Cetinu i na domaku bosanskih šumovitih planina, kojima su još ječali hici iz kubura i pjesma o Rašici harambaši! . . . .

Nina je sve radila kao dijete i baš smo zato drugovali slobodnije s njome, kao i ona s nama, i prijekora ne čusmo ni onda, kad bismo ga zaslužili. Ne toliko da se koješta za djetinjariju uzimalo zbog godina njezinih, jer joj petnaesta prošla, već zato, što je ona, i ako ne po stasu, a ono po svemu drugom, bila kao da joj je istom dvanaesta.

Čim nas poznade, zatrčala se k nama: pružila jednu ruku meni, a drugu Petru, pa stala brzo izgovarati hrvatske riječi, što ih je naučila od zadnjeg sastanka.

A tako je bilo svaki put.

„M a š k a, s r e ć i a, s e m l j a, l i j u b a v, n e ć u, u s t a, n e m o g u d o ć i!” govorila ona radosno, znajući koliko nas to

Mirko Rački **Pred vratima smrti (Triptihon.)**

veseli, a ja sam ju gledao zaljubljeno, suzdržavajući se jedva, da je ne ogrlim. Bila je visoka, vitka i lagana kao leptir, tamnoputna i žarkih očiju. Vrat, ruke i pâs tanki, tanki, ali ipak sve zaobljeno, živo, a duge trepavice, nasmješljiva usta i tamne pramove vidio sam posve jasno i u mraku. Bit će stoga, što mi je ovo na njoj bilo najdraže.

Znali smo, da će ostati u manastiru samo do jeseni, ali se radi toga nijesmo žalostili nimalo, pače nam se, baš zato, ovi sastanci činili još ljepši.

Muškarci, Talijani, znali su hrvatski prilično, jer su kroz više godina bili zaposleni po Dalmaciji, no ženske jedva koju riječ, a Nina kao najmladja istom počela učiti i govorila kojekako, i to više radi zabave, negoli što joj od potrebe bilo.

Tada mi se činilo, da ona samo zbog mene hrvatski uči i ono što nauči radosno kazuje, pa sam joj bio zahvalan od svega srca i na tome gradio bogzna kakve nade.

Majstora Talijana bilo u svemu četvorica, a ženskih troje i zamalo se okupismo svi u jednu hrpu. Muškarci, lijepi crnomanjasti ljudi, još dosta mladi, osim najstarijeg, slikara, već sijeda no krepka čovjeka, s malim pramenom smedje brade ispod donje usnice. Čudilo me najviše, što su bili uvijek neobično veseli i zadovoljni svačim, a onda, što su se odijevali kao prava gospoda. Vidjao sam ih kod rada u zakrpanu odijelu, zamazane bojama i vapnom, ali na šetnji i uopće vani, ne bih više rekao, da su to oni isti ljudi. A na prsima im svakome po kakav cvijetak.

Stadosmo malo, kao neodlučni, što da učinimo najprije, no uto mjesec ispuni tananim svijetlom meku dolinu. Postade tako sjajno, da smo jedno drugom tačno razabirali i najsitnije crte lica i stadosmo se gledati smiješkom i ljubavi, kao da nas je ono blago svijetlo povezalo nevidljivim nitima prijateljstva.

I sâmo oštro i mrko lice Petra Bakote postalo je umiljato i dobrodušno.

Nina je te večeri obukla modru, laganu i oširoku opravicu sa mornarskim ovratnikom i ta se opravica na mjesecu pričinjala tamna, kovna sjaja. Prama toj opravici, pa crnim obrvama i uvojcima, činilo se njezino lice na mjesečini bijelo i svježe kao mramor. To me je začudilo, jer ona bijaše zbilja tamne i zagasite pûti, ali i na suncu krasna.

— Jesi li to ti? — rekoh joj pod glas, udivljen, no ona me nije razumjela. A to mi je bilo i drago, jer sam se i sam prestrašio ovoga intimnog usklika, koji mi se i nehote izvio iz razdragane duše.

Ljepotica je bila i tetka njezina, materina sestra Ada. Bila je već dozrela djevojka i meni se činila odviše spravna na ljubav: puna snage i vatre, što omamljuje, i ja sam se, donekle, bojao nje. Žarki joj i oštri pogledi, visoka zaobljena prsa, te svijest o vlastitoj snazi i ljepoti, učiniše, da sam je počitao na osobiti način. Ali kadikad, sred najživljeg razgovora, žarki bi joj se pogled nekako ugasio, ruke klonule, a usta pootvarala i udisala vazduh tako čudno, da bi me popadala ježnja i nemir, i nije mi u duši bilo onako vedro i lako kao uz Ninu. Bit će da je radi toga, debela i flegmatična gospodja Anna, koja je malo marila za naše ludorije, više i pazila na sestru, negoli na kćer.

Kao što se prije mjesec naglo uspinjao iza tamne gore, tako je sada najednom stao i poplavio svojim mirnim svijetlom tamnozeleno polje, pa su jedino površina rijeke i lišće nedaleke trepetljike nemirno titrajući svjetlucali u tišini.

Ja predložim, da se prošećemo livadama pokraj rijeke, ali se Nina ovjesi za ruku Petrovu i koračivši prama krčmi progovori svojim zvučnim glasom velikom pomnjom, da izgovori što čišće:

— Ne mogu doći!

Prva se nasmija ona sâma a onda svi za njom, i meni se učinilo, kao da je ono izgovorila ta meka i svijetla ljetna večer.

I kao nehotice pokorismo se njezinoj želji, te pobrzasmo u tu poljsku krčmicu, gdje smo već postali kao domaći.

Bilo je, za onako malen prostor, dosta čeljadi unutra ali je nas u kutu do vrata čekao poseban stolić, prostrt i na njemu već postavljeno jelo: hladna pečena janjetina, kuhani raci, kiselo gusto mlijeko i vino, te nekoliko obilatih komada mrka ražena kruha. Unutra bijahu sve obični posjetitelji, pa se ne zabuniše nimalo s dolaska našeg, već nastaviše svoj prijašnji posao: piće i razgovor. Jedino Solan pridje k nama i poče govoriti o Beni, kao o nečemu, što je njegova zasluga, da smo upoznali

— Sad je u svojoj kućici posve sâm, — reče on — a žena mu sa kćeri, još proljetos, čim je opupalo, otišla pod Vještića goru na manastirsku kmetiju, odakle je i pošla za nj. Pa znate što! Za malom rastužio se više nego za ženom kao da je njegovo vlastito dijete. Ah, Bena, prava bena!

A na obližnjem stolu oko Guslara prasnuše u smijeh nečemu, što je pripovijedao visok, mršav seljak iz Podosoja sa Podova.

Talijani su mučke jeli i nekako poštovanjem gledali okolo i slušali, što se govori. Samo Nina i Ada nijesu pazile na seljačke razgovore, već su nastojale, da udesimo, kako je bilo malo prije, na mjesečini.

I ja i Petar htjeli smo to isto, ali su seljaci tako vikali i smijali se, da moradosmo i na silu umuknuti pa slušati, što govore.

A visoki, mršavi seljak, pripovijedao je o novome župniku njihovu, fra Serafinu, o kome se tada po svim selima govorilo kao o čudovištu kakvu.

— — — — — A sada je sasvim poludio, — vikao dugonja kao da se srdi — pa su ga već fra Luka i fra Mijo pošli tužiti provincijalu i biskupu, da ga sa župe potjera.

— Aha, a što to sad čini, de kaži! — zapita neko medju pažljivim slušačima.

— Sad ćete čuti lijepih! Najprije govorio misu svakome badava i novaca ne primao od nikoga, nu kad mu biskup zaprijetio, počeo uzimati po fiorin kao i drugi. Ali otada, svako jutro izlazeći iz crkve, odmah traži očima kakva siromaška, da mu taj fiorin dade. A prosjaka sada pred crkvom sva sila, pa kad se počnu svadjati oko njega, razmijeni u koga i dijeli, a svijet se smije i ruga. Nu on samo gleda tužno i blagosiva kao kakav biskup. A u kući podbogom ništa nema : sve je razdavao, a njemu, ako što tko donese, dobro donese, i sve zahvaljuje i nećka se primiti, kao da to nije njegova redovina.

— A čime onda žive taj ludjak? — zamumlja Petar kraj mene, jer je bio dovršio jesti te počeo i on slušati, što se pripovijeda.

— Eh, lako njemu, gospodine, za življenje. Kakav je to život! Mantija ona ista na njemu, u kojoj i došao, a ni onda nije nova bila. A evo, kako se on hrani. Još zimus kupio vreću pirinča, dvije vreće krumpira i kotlenicu ulja; u nekakvoj bakrici svari šaku pirinča i nekoliko škrilja, ulije žlicu ulja, pa mu je to za vazdan. Vina i mesa ja mislim da nije okusio ni na Božić!

— Pa je li star? — zapita opet netko kod stola.

— Kako star! Ne će mu biti još ni trideset godina, ali mršav, blijed i uvijek tužan. A ljudi moji, kakva smo mi paroka prije imali, fra Jozu! Sad je na Baravicama, ali ga ne ćemo nikad zaboraviti. Kakve je gospode dolazilo u njega ; sastanu se kadgod i po deset kočija pred kućom. Pod brijestima peku se praščići, janjci ili tuke, kakav je zeman od čega, — a u kući pjevanje, cika, smijeh — a tko bi vam pripovjedio sve! Držao dva konja za karocu i jednog za jašenje, pravo ata : uzjaši na svoga ata, propinje ga na zadnje noge i zapjeva kroz selo, da ga je milota slušati bilo. Naše mu cure voljele nego ikakvu momku! A ova naša kukavica, gdje ga zvali da zvali, uvijek samo pješice, i bi li mi vjerovali? . . . Na nogama ima samo nekakve potplate, bez bječava, a mogao bi srebrene čizme nositi : tako je u nas redovina jaka. A naš je fra Jozo, soko sivi, imao zbilja mamuze od čistoga srebra, a sad, kažu, da ih je u Baravicama još i pozlatio. Nu ono je selo i bogatije nego naše.

Svi za čas ušutješe kao zamišljeni, a onda se iz ugla oču zabrinut glas mlada ribara :

— A bit će, da je taj vaš parok velik grješnik bio, kad taku pokoru čini i sama pirinča na ulju jede!

Na ovu nenadanu opasku diže se Ivan poljar i lupajući čašom o stô kao da će zdravicu reći :

— Vraga vam on sama pirinča jede, — viknu — nego bit će on kao naš Jajerac !

— Jajerac! A koji je to vaš Jajerac? — oču se iz tamna kuta za stolom debeo, hrapav glas, tuponosa, kudrava seljaka sa kratkom lulicom u zubima. A da ljudi iz kuta najčešće štogod iznenada zapitaju, opazio sam još odavna.

— Što, ili ne znate? To je Ilija Špoljo, lugar u našem selu. Još dok je neoženjen bio, razbili mu na derneku kod svete Ane Viničani glavu : pravo mu je stukli bavanicama kao zmiji. Došao i ljekar, pa da ga odmah u bolnicu nose, ali njegovi ne dadu, jer da će ga otrovati tamo.— Odnesoše ga kući i dozvaše babu Bunu, da ga liječi. Pogledala ona njemu glavu i rekla : — Jest mu teško, ali se ne bojte zla. Samo ništa ne smije okusiti za petnaest dana, osim pomalo vina s vodom. A glavu mu liječite ovako: svarite svaki dan najmanje dvadeset i pet, trideset jaja u tvrdo, zgnječite ih dobro, ulijte dosta ulja, i oblažite mu tom kašom glavu svaki dan. — Činili oni, kako je Buna rekla, a do dvije nedjelje prolazio tuda liječnik i zaželio vidjeti Iliju.

Kako ga liječite? upita on. — A, gospodine, ne dajemo mu ništa jesti, ima već petnaest dana, — kažu oni. — Pa još je živ? — Živ, gleda gospodine, ništa mu nije. — Kad liječnik k njemu, a on razdebljao, zarumenio se, bolji nego je bio ikad u životu. Čudi se liječnik i sve jedno po jedno pita : — Pa što! Za petnaest dana nije ništa okusio ovaj čovjek?

— Ništa, gospodine, od hrane ni vidio nije; samo je vina pio . . . A znate, što je bilo? Čim bi Špoljo ostao sam, a on odmah sebi šakom za glavu, pa skidaj pomalo onaj oblog od jaja i s njime u usta!

— Pa onda ? — upitaše u zboru.

— Pa onda ? Pa onda ništa ! Prozvali ga Jajerac. A ja mislim, da je taki i njihov fra Serafin.

Meni se ova zgoda učinila jako zanimljiva i smiješna, pa sam se zablenuo slušajući, nu ostali se i ne nasmiješiše, kao da je to posve obična stvar, koju nije trebalo ni pripovijedati.

Pogledam oko sebe i u čudu opazim, da za stolom nema Petra, Ade i Nine, niti sam vidio, kad su otišli ; a ostali su još sjedjeli ondje i potiho se nešto razgovarali.

Neki pripiti seljak sa drugog stola već počeo zadirkivati i rugati se Talijanima. Dignem se, i ne javljajući se nikome, izadjem. Pogledam brzo svuda naokolo, ali bjegunaca nije tuda bilo.

U polju se činilo još vidnije i svjetlije nego prije, a kukurijekanje pijevaca, sad promuklo sad jasno, sustižući se dopiralo iz dalekih sela.

Cetina šumjela življe, kao da se raduje tim dalekim glasovima i tome svijetlu, i hladan dašak s istoka pirio preko livada i stao gibati večerom umrtvljeno lišće.

Sve je bilo svježe i mokro od rose noćne.

Poslušam časkom novi šum, gledajući svijetle livade i tamne sjene po njima, kad li mi povjetarac, dolje od stogova kod rijeke, zajedno sa mirisom novog sijena, donese neke čudne zvukove, kao od tihog, prigušenog plača.

Srce mi stade udarati življe i ja se od sjene do sjene, ispod jablanja, trepetljika i vrba, stanem oprezno primicati k stogovima, odakle je dopirao taj nejasni zvuk.

Tu, napolak pokrivena tankim prućem strmogleda, stajala Nina, držeći bijelu maramicu na ustima i jecala, tresla se, od očajna plača.

Uprepastim se od čuda i pristupim k njoj, hvatajući je lagano za onu ruku, što joj nepomično visjela niz vitki, tamni struk.

Ona podiže maramicu s lica i pogleda me ustrašeno i divlje. A kad me poznade, istrgne prihvaćenu ruku i naslanjajući se na glatko deblo strmogleda, iza glasa procvili.

— Ma što se dogodilo? . . . . Recite mi, Nina ! — uskliknem tužno, ne usudjujući se prići bliže.

Ne dobivši odgovora stanem se obazirati posvuda, ne bi li ugledao što, da mi razjasni onaj gorki, zagonetni plač.

Ispočetka nijesam vidio ništa, ali napokon, podaleko u sjeni stogova, opazim dvije tamne spodobe jednu uz drugu.

Zagledam se tamo, kad li Petar i Ada — drže se za ruke, i svako malo vidjelo se, kako im se ruke dižu i kako ih brzo savijaju jedno drugom oko vrata, i bit će da su tada izmjenjivali žarke, nečujne cjelove.

Nijesam nikad ni poslutio, da je medju njima take ljubavi bilo, pa ni sada ne znam, što sam pomislio onda. Ali sam razumio tužno jecanje Nine, od koga mi je stinula duša i potekle jadovne suze razočaranja.

Ja ju tješiti nijesam imao čime, niti sam joj tada želio utjehe, već sam se oćutio posve osamljen i suvišan na onom mjestu. Pa šuljajući se malo kasnije, okolišajući i pognute glave preko mirnoga polja k daščari iza krčme, mislio sam tužno u sebi :

— Kako je sretan, kako je divno sretan on ! Jedna ga cjelovima obasiplje, a druga gorko plače za njegovom ljubavi. A kada i kako se to zbilo? . . . Da, ja bih za ovu njegovu sreću pregorio cio svijet ! A kada sam kod Vulinih Lijesaka stao da pogledam Pojila i polje, ugledam u daljini Talijane, kako se žure u manastir, kraj rijeke k Prijevozu.

Učini mi se, da ih prati Bakota u hrpi, a nešto straga i sâm da ih slijedi mladi i vitki lik Nine i kao da hotice zaostaje iza njih.

Pratio sam ih očima, dok ne počeše nestajati u gustom vrbiku kod Prijevoza.

Mora da se već stala javljati rana zora ljetna, jer je žutkasto mjesečevo svijetlo na zapadu bilo poblijedilo. Istok takodjer zabijelio, a kukurijekanje učestalo i postalo jasnije.

Udišući požudno u nemirna prsa svježi i mirisni vazduh, gledao sam mlado svijetlo s istoka i zvjezdice na nebu, koje su blijedile i sjetno žmirkale, kao da žale za kratkom, raskošnom noći, što nestaje u bijelom svijetlu ljetne zore.

IV

Kroz pukotine daščare već je svom silom prodiralo sunce, kad sam se probudio u kojekako sklepanu bukovu krevetu.

Na drugom, odmah do mene, sjedio Bakota napolak odjeven i nečim se zabavljao pažljivo, a ja, i ne javljajući se, stanem promatrati, što čini.

Kao u krčmi, tako i u daščari za njom, bilo dosta muha, koje su sada žestoko nalijetale na nas, kao da ih razdražilo sunčano svijetlo.

Bakota u lijevoj ruci držao goruću cigaretu, a desnu držao pripravnu, da uhvati onu, što ga upekne. Zadubio se tako strastveno u taj lov, da nije ni opazio, kako sam budan i kako ga pažljivo gledam.

Pravo blaženstvo sinulo bi na mrku mu licu, kad bi ulovio koju. Držao bi je tada, što mogaše nježnije, da ju ne prignječi svojim golemim prstima, a onda bi primakao vatru svoje cigarete njezinoj glavi, da joj izgori ticala i prve noge, te isprsne oči.

Dok bi muha bolno zujala, on bi velikom nasladom i kroz zube govorio ove čudne riječi:

— Zašto bodeš Gospoda Boga svoga, koji će te uništiti!

Još sam od sinoć bio srdit i zavidan Bakoti, ali mi se ova njegova igrarija pričinila tako djetinjasta i naivna, da sam se nasmijao od srca i oćutio prama njemu ono staro prijateljstvo i simpatiju.

— Ah, probudio si se, — reče. — A ja mislio, da ti spavaš. Nijesam mogao ni usnuti od ovih vražjih muha.

— Gledao sam, što radiš, — a kad si — . . . . .

— Tražio sam tebe po polju. A prije sam bio s Adom, . . . koja je ono vražja cura! Sama me pozvala iz krčme na šetnju i zamalo da nije bilo svašta! Mislio sam, da si ti s Ninom, a ona doletjela za nama viriti, vrag je odnio, — ali čekaj . . . !

Ja mu ne odgovorim i zaklopim oči, kao da ću opet zaspati.

— Znaš što, — reče opet on — danas je nedjelja, svijet dolazi crkvi, a u kaludjera objed. Hajdemo tamo!

Nije mi bilo drago s njime ići, nu još manje ostati samu, pak smo već za pô sata bili na Prijevozu.

Sunce sjalo i žeglo, što je moglo bolje, ali sočno zelenilo i vlaga oko rijeke blažili njegovu silu i stvarali blago proljeće usred plamena ljeta.

Cetina, na tom mjestu, bila duboka i tiha, sva u sjeni, pa joj se glatka površina pričinjala gotovo crna. Nikakva šûma nije se čulo, osim lagana pljuska koje žabe, što bi skočila s obale u vodu, medju visoki ševar.

Ladja na Prijevozu bila golemo, nespretno korito od hrastova debla, te se nije mogla upravljati, jer ne imadjaše kljuna i na oba

kraja bijaše jednako tupa. Radi toga, preko cijele širine rijeke, medju ograncima dviju starih vrba, što se nad vodu nagnule, bilo je rastegnuto uže i za nj prikopčana ladja lancem i prostranom gvozdenom viticom, koja se mogla preko njega lako micati.

Smjestimo se u ladju polako, da se ne izvrnemo, a ladjar, hvatajući se za uže sve dalje, potezao nas tako prama drugoj, jednako tamnozelenoj, vlažnoj i mekoj obali.

S obje strane rijeke bilo prostrano, sve samo manastirsko zemljište. Dolje nepregledne livade i močvare, malo na višem sipke njive sa gdjekojim vrtlom medju crnim plotovima; na brijegu vinogradi, a dalje po planinama sve velika šuma, čak tamo do bosanske medje. Sâm pak manastir i crkva, dizali se više oveće ravnice, okružene stajama, gumnima i vćnjacima gustim.

Manastir se pričinjao kao veliko naselje kakvo: osim velika broja različitih zgrada bilo ondje i mnoštvo svijeta. Kaludjera ne baš toliko, ali zato slugâ, kmetica i kmetova sva sila. Za svaki su posao bile posebne sluge: volari, kravarice, konjari, čobani, guščari, tučari, kokošari, pa i psara bilo, pače tri. Golemi psi, jaki i žestoki kao vuci, trzali se po danu na teškim lancima, a po noći oblijetali režeći i lajući naokolo. Pa i sviju drugih životinja bilo mnoštvo, te bi velika sramota za manastir bila, kad ne bi, na primjer, konja bilo makar četrdeset, a trebalo ih najviše desetak. Blago se nije ni prodavalo ni kupovalo: ždrijebilo se, telilo, janjilo i leglo u domaćim stajama, a hrane bilo dostatno za sve.

Manastir je kod Prijevoza dosta blizu. Pa da je i daleko, bijelim putićima medju grmljem, preko crnih drvenih mostića više bistrih i veselih vrelašca, te ispod debele sjene starih brijesta i košćela, daljine se ne bi ni oćutilo.

Nedjeljom bi, iz dalekih sela, došao silan svijet na liturgiju, pa se pred crkvom, po ledinama, u grobištu i u svakom hladu, sve šarenilo od crvenih, bijelih i modrih boja, na kićenim odijelima seljakinja i seljaka.

Tako je bilo i onog jutra.

Jasni, nu ponešto neskladni glasovi manastirskih zvona, ujedno sa blještilom sunčanih trakova, šumom svijeta i žuborom vode, oživljavali onaj zabitni šumski kraj.

Ti veseli zvukovi i svježina jutra rastjeraše i posljednje tragove moje sinoćnje tuge: — Neka se ljube, kad su veseli i mladi, a doći će

*

i moj čas,— pomislio sam tada, gledajući radosno i krepko titranje i zujanje života oko nas.

U manastiru smo bili obojica već dobro poznati, te nas dočekaše veselo i prijazno kao uvijek.

Posvuda se ćutio miris jela, što su se pripravljala za objed, pa i drugih nekih mirisa, kakovih nijesam više oćutio nigdje: neki osobiti zadah hladovine, starine i intimnosti strujao po širokim hodnicima. dvoranama i ćelijama manastira i budio ugodan osjećaj nebrige i obilja. Čitavo jedno prizemno krilo manastira zapremala kuhinja za kmete i služinčad. Bila je jako duga i široka, sa golemim vratima, i nije mi moguće zaboraviti onu prostoriju, otkad sam prvi put vidio starodavni običaj Badnje večeri u njoj.

Osam najboljih bijelih volova manastirskih dovezlo je iz Vještića gore dvije najveće bukve, što su se tamo našle, da se prilože kao badnjaci. Jaki i kićeni momci prilagali su ona golema debla, čim nastade snježna, studena noć. Sva prostorija nastrta slamom te ispunjena mirisnim dimom tamnjana, a u sredini žarila se golema vatra. Kaludjeri u kamilavkama, dugim bradama i dugim kosama, sa petrahilom oko vrata, pjevali prastaru božićnu pjesmu, kadeći, posipljući žitom i polijevajući vinom silne badnjake. Sva druga lica okolo, svečana, ozbiljna i radosna, pa onda gromka jeka puščanih hitaca, kroz prozore i pred vratima. Posvuda obilje i miris posnih jela i drugih, što se već pripravljaju za sutra — a vani bura snijegom vije. Pa neki osobiti osjećaj zdravlja i radosna očekivanja, a briga, tuga i zloba, kao da može biti svakud, samo ne tada i tu.

Baš pred tom kuhinjom susreli smo Ninu i Adu. Govorile su nešto vatreno u svome zvonkom jeziku, ali zamukoše, kad su vidjele nas.

Mislio sam, da će se Bakota zbuniti, kad ih ugleda, ali on mirno i veselo, kao obično, pridje k njima, da ih pozdravi. A i one, kao da ih je svladala njegova nebriga, nasmiješiše se prijazno, samo što se Nina, odmah iza pozdrava, brzo odvrne od njih i pružajući mi ruku:

— Oprostite, — reče talijanski — ali nijesam mogla biti drukčija.

I oči jo se opet zališe suzama. Njezina me tuga iznova uvrijedi, ali sam svakako htio pokazati, kako mi za svim tim njihovim poslima nije ni najmanje stalo, pa se hotice začudim, kao da ne znam ni o čem govori.

I odmah stanem koješta veselo brbljati, nastojeći se otresti sjetnih misli, a to mi je zbilja i uspjelo. Petar je s Adom govorio tako, kao da

medju njima nije ništa ni bilo, a Nina pazila na svaku njihovu riječ i svaki kret, pa kao da je stala i sama manje vjerovati u ono, što ju toliko rastužilo na Pojilima. Zamalo se i meni počelo pričinjati, da je postalo sve kao i prije, i stadoh se smiješiti i samom miganju i gurkanju Petrovu, koji mi time htjede pokazati, da je sve ovo samo nekakva šala.

I potraja cijeli dan ovo obijesno poigravanje s ljubavi medju nama, a nitko se nije, u vrevi mnoge čeljadi, mogao sabrati, da razmisli ono, što misli i ćuti.

Svake je nedjelje u manastiru bilo mnogo gostiju i seoske i varoške ruke, muških i ženskih. Od davnina su u manastir sv. Gjurgja dolazile ženske, pa i stanovale koji put ondje, a kmetice, u poslu, dolazile i odlazile svaki dan. I tome starome običaju još od turskih vremena nije imao tko da što zamjeri, pa ni sam vladika, ako bi došao koji put.

Radi toga je i veselo u manastiru uvijek bilo, a i stari kaludjeri više su govorili o junaštvu nego o molitvi. Spominjalo se, koji je od njih na konju bolji binjedžija bio, koji li kamenom odbacio dalje ili mu jasno grlo bolje uz gusle ječalo. A po zidovima i uglima, medju mrkim portretima monaha, visjelo oružje svake ruke.

Sunce, vino i pjesme te pogledi lijepih očiju razigrali mi srce, pa neka velika, općena ljubav prama životu i svijetu razbuktila u meni kao nikada prije.

A pri kraju samog dana dogodilo mi se nešto u isti mah i nenadna i što sam nejasno čekao još odavna.

Dogadjalo mi se kasnije i više puta, da mi se zgoda sadanjeg časa pričinjala, kako se već jednoč isto taka zbila, ili barem da sam ju na koji drugi način upoznao prije. Ali mi se ovako toga dana desilo prvi put.

Iza objeda i gosti i domaći stadoše se razilaziti, i manastirom i hladovinom oko njega, pa i ja izidjem.

Petar je bio čas s Ninom, a čas s Adom ; čas same one dvije, sad sve troje zajedno, pa se okupljali i razlazili nekako smeteno, hitro, sa smiješkom na ustima, što zovu cjelove, ili nemirnim, srditim pogledima i prkosnim micanjem ramena.

Pokazujući nebrigu za njihove „djetinjarije", nasmijem se obijesno oponašajući Petra, nu dosta slabo ; a onda uputim se prilično sjetan, medju gustim dvoredom brijesta, niz strmenitu optiunu k dubokoi uvali tik manastira.

Tom uvalom, punom guste šume, tekao snažan potok, što je kretao mlinice i stüpe, a u nekoj dražici bilo i vrelašce, na glasu sa svojih bistrih i mraznih mlazova.

Osim jednolikog šuma cvrčaka i vode uvala bijaše posvema tiha. Zemlja, išarana žutkasto-zelenim plohama svijetla, odisala šumskim mirisom i svježinom vlage.

Poviše vrelašca zastanem, da poslušam klopot mlina i stupa, ali su i oni počivali šuteći. Sjetim se, da je nedjelja, i podjem niže k vrelu, da se napijem i da sjednem.

No čim se kroz grmlje približim vrelu, ugledam krepku i strojnu djevojku, gdje se umiva, prskajući srebrene kapi kroz trakove sunca, što su ih propuštale krošnje tamnih jasena k vodi.

Bila je u samoj snježanoj košulji, stegnutoj šarenom tkanicom, i ustraga zavrnutoj pregači crvenoj. Ispod širokih rukava bjelasale su se oble ruke, pridižući se svako malo k okrugljastu i rumenkastu licu s jamicama u sredini. I obrazi i tamnožuta kosa, bliještili bisernim kapima, i kod svakoga prigiba zatreptala na njoj svježa mladenačka pût i zatalasala se gojna prsa. Na njih se, s oduga vrata, spuštao srebren djerdan, a o njem još niže visio na crvenoj vrpci takodjer velik novac od teška, blještava srebra.

Kraj nje, na bijelu pijesku, stajala drvena posuda za vodu i staklena čaša na njoj, lašteći se mokrinom, pod hladom gusta grma.

Dugo se tako pljuskala i prskala vodom, na mahove mirovala sa ispruženim rukama povrh vrela, kao da zazivlje vodenog duha ili nešto čara. No ipak se vidjelo po radosnu licu, da je nikoje misli i brige ne more, već da se zanosi sjajem i žuborom nemirnog vrelašca.

Zanimalo me, kako će se uplašiti i kriknuti, kad me opazi, pa otkinem grančicu s jasena i bacim je baš pred nju u vrelo. Nu ona prihvati grančicu, ispravi se i pogleda mirno prama meni. A kad me ugleda, obrne se bez ijedne riječi i stade desnim rukavom otirati mokro lice, lijevom rukom priljubljujući glavi razbarušenu kosu.

Pa kad sam vidio, da se ona poput mačice mirno gladi sve dalje:

— Djevojko, — rečem — dodaj mi čašu te studene vaše vode.

A ona i ne gledajući me opere i onako svijetlu čašu, zagrabi i korači prignute glave k meni — bez smetnje, i samo što joj se lice jače zarumenilo. Ali kad mi je pružila vodu, nije odoljela, već podigne glavu i pogleda mi ravno u oči.

A taj se pogled više ne zaboravlja! Bilo je u njemu i ono bistro vrelo i tamna šuma, i meka mahovina, što je ovila kamenje kraj nas, i tamnomodro nebo ljetne noći više Pojila.

Prihvatim nestalnom rukom čašu te požudno ispijem, kao da je to bio napitak vječne mladosti, koji mi ona iz sebe pruži.

Djevojka mi je uzme i podje k vrelu, kad li na neravnu puteljku veliki srebreni novac, što je visio na njezinu djerdanu, zanjiše se i kucne u čašu.

Mio zuj stakla i srebra oču se jasno i bijaše u divnu skladu sa djevojkom, vrelom i hladom šumskim.

Ona, od toga zveka ustrepta, pogne svoju lijepu glavu i vitki struk, pa stade lagano kucati svojim srebrom o čašu, kao da se čudi i nasladjuje tim zdravim zujom, a na mene kao da je zaboravila sasvim. A onda, nenadno začujem njezin zvonki smijeh, kao akord zveku stakla i srebra.

I sada oćutim u duši nešto čudesna.

Učini mi se, da sam ovu zgodu već jednoč proživio i da sam napokon našao n j u, koju sam bio izgubio; onu, što mi je dosudjena od vijekova. No, da li sam ja, možda, sve ovo negdje pročitao ili doživio u snu? I je li to zbilja ona? . . . Da, nema sumnje! — Ovo je baš ovako još nekad davno bilo! Ali kad? . . . Toga se ne mogu sjetiti, no ne smijem dopustiti, da mi i sada iščezne. — I ja se spremim, da razgovorom učvrstim naše poznanstvo.

— Djevojko, kako te zovu?

— Stanojka.

— A odakle si i čija, jer ja te još nikad ovdje vidio nijesam.

— Ja sam s majkom Anušom sama i nikad ne dolazim amo: imamo mi crkvu bliže, u Trolokvama na bosanskoj strani. No danas sam došla kumovati djetetu Andje Subašine s Podova. Ali ću ovoga ljeta dolaziti češće.

— Češće! A zašto ćeš dolaziti češće?

— Mi smo na manastirskoj kmetiji pod Vještića gorom. Kad se počne kositi i manastirski kukuruz žeti, doći ću pomagati i nositi u polje težacima ručak.

— Bit će i ta voda za težake.

Ona se začudi i pogleda me smiješkom, od koga joj jamice na punom mladom licu postadoše veće.

— Kakve težake — ta danas je nedjelja! Nosim našima iz sela, što su me danas dopratili k crkvi.

— A je li ti živ otac i kako se kućom zoveš?

Na ovo mi ne odgovori, već spustivši čašu i ruku upre zamišljeno oči u zemlju. A onda pogleda, kao da čeka, hoću li je zapitati još što.

— Kada ćeš kući, Stanojko?

— Večeras rano. Naše je selo daleko.

— Pa da je i daleko, ja ću ipak doći k tvojoj kući, da te vidim.

— Pa dodji, — a koji si ti?

— Ja sam učitelj ovdje blizu, u Tihovu. No i ja sam od težaka: moj je djed kosio, a baba žela.

— Pa zašto ti meni tako govoriš?

— Tako!.. A bojiš li se ti mene?

Ona me pogleda onim istim divotnim pogledom i nasmije se:

— Ta vidjela sam ja i dosad gospode!

— Ili ima u vas gore gospode kakve!

— Nema, — ali sam ipak vidjela.

Zamuknemo obojica i stanem promišljati, što bih još mogao reći.

— A hoće li ti biti drago, da k tebi kući dodjem? — upitam napokon.

— Dodji, nitko ti ne brani! — odgovori ona.

— A hoće li ti biti drago?

Mučala je, ali se opažalo, da je počela bivati nemirna; posvuda u dolini prijašnja tišina, osim šuma cvrčaka i vode.

Ustanem s panja, na kome sam dotad sjedio, a ona me pogleda prestrašeno i stade se obazirati kao lasica medju stijenjem.

— Pa ipak se bojiš! — reknem ja.

— Ne, ne bojim se ja tebe, nego sam zakasnila ponijeti vodu, — reče i potraži modrim očima sunce na plavetnom nebu.

— No ja ću doći k tvojoj kući pod Vještića goru... ali, kako ću je naći?

— A što bi dolazio? Daleko je i strmo,... nu ima dobre vode poput ove i lijepa hlada.

— Ja ću napitati!

— Busove staje — zovu se naši s t a n o v i. Ali ti ne treba dolaziti. Tamo gospoda ne zalaze nikad... Zbogom!

Pograbivši hitro b a r d a k za ručicu, pogleda me letimice i stade se brzo penjati nekim drugim puteljkom, kroz šumu uz brijeg.

Ostanem na mjestu, gledajući kako se bjelasa njezin krepki struk, previjajući se gipko u hodu. I uzdahnem radosno, kad sam ugledao, da se obazrela još jednom, prije nego iščeznu medju tamnim drvetima i grmljem.

Bilo mi, kao da sam našao zakopano blago i saznao neku slatku tajnu, a uvala zažuborila i zatreptala jasnije.

V.

Od toga dana manje sam se družio s Petrom, no i njemu kao da je to bilo po volji. On je išao na Pojila i u manastir sâm, a ja sam se prezirno smiješio njegovoj dvostrukoj ljubavi. Tim više, kad je stao kasno u večer odlaziti u manastir, odjeven u pozajmljeno seosko, momačko odijelo, u srebrenoj jačermi, potkoljenačama i sa oružjem.

Pristajala mu divno takova nošnja, ali se meni prividjao djetinjast i smiješan, pa sam ga pustio neka luduje, a iz inata ne htjedoh gà zapitati, kuda i zašto ide, pa što sam i bez pitanja znao. Radi toga ne odlažah ni u manastir, da smo što manje zajedno.

Medjutim, promišljao sam ozbiljno, da zaprosim Stanojku i samo čekah željno, neka započne kosidba i žetva, da se sastanemo još koji put prije nego podjem njezinoj kući.

— Ta i moja je pokojna majka seljakinja bila, — mislio sam češće — pa mi je otac sretan bio s njome. A gdje se može naći druga Stanojka? I kako bi ona ikad bila tudja? —

Pa i na samu pomisao, da bi mogla postati ž e n a kakva drugog momka, meni se mračilo.

Manastirske livade i kukuruz bili su podvodni, pa je kosidba i žetva počinjala kasno. Stanem postajati nestrpljiv i u misli spremati se, kako ću pod Vještića gorom potražiti Stanojku, u njezinim Busovim stajama. I tako prodje još nekoliko dana.

Bio je već kolovoz i žega u Tihovu postajala sve jača. A izmedju mene i Petra počela rasti neka osobita antipatija i ako ne baš mržnja, pa nam je bilo u Tihovu sve teže, premda nijedan od nas nije pomišljao da ode, uza sve što su bili veliki praznici. Kao da smo obojica očekivali nešto.

Sada Bakota ni o čemu ne mišljaše kao ja: počeo se rugati ženskima o i njihovoj ljubavi, pak literaturi i prirodi, te stao pripovijedati, kako će ostaviti mrsku učiteljsku službu i nekakvim materinstvom otvoriti dućan u svojoj varoši.

Baš onoga dana, kad sam potajno bio odlučio k Busovim stajama, ležali smo u zajedničkoj sobi i mučali, strašno se dosadjujući. Bilo je rano popodne, a u toj izbi bijelih, golih zidova, bijaše vruće i zadušljivo kao u peći.

Najednoč Petar, gledajući u sadreno poprsje Komenskoga na stolu, poče mi hvaliti varoš i varoški život, koji sam toliko mrzio, samo da me rasrdi. Govoràše prezirno o selu i seljacima, kao o simbolima gluposti i nečistoće, i opisivati svoju rodnu kuću „na najljepšem mje tu“ njegove varoši.

A ja sam takòve kuće poznavao dobro, još kad sam učio. I dok je on svejednako i zanosno govorio, mišljah jadovno na takovu kuću, ni seosku ni gospodsku, što mi ostavi upečatak nemio, a takovih kuća, mišljah onda, da više nigdje nema. No varoške su kuće, u kakvoj je i Bakota bio odgojen, posvuda iste.

U njima naoko čisto, ali se još na ulazu ćutio vonj gnjilih limuna, pokvarena masla, ulja i druge začine, nu to je varošanima znak kućnoga blagostanja.

A onda bezbroj različnih stvari, što vise po sobama, nu koje bi posve lijepo mogle stati i zaklonjene i kakve se drugovdje vide po smetištu. No i njih postaviše na vidik, kao biljege ugleda i obilja one kuće.

Dok je Petar sve dalje nešto brojio, ja sam u mašti i gnjušanjem razgledao svoju nekadanju varošku sobu, sjećajući se množine sitnarija, što su bile po njoj.

Pri zidu bez prozora „komo” i na njemu šalice za kavu, svake veličine i oblika ; čašice za likere, mali kipovi svetica i svetaca od bojadisana porcelana i slične stvari, pak sva sila kućica velikih morskih puževa. Na zidu, više toga starog komada pokućstva, izblijedjele fotografije žutkasto-mrtvačke boje, u širokim okvirima, oblijepljenim bezbrojem sitnih školjčica. Bilo je jako mnogo tih fotografija, a nemilih kao pojave iz drugog svijeta : lica dugačka, bijelo-žuta, a kosa i muškaraca i žena golema, našušurena, čudna. Malo dalje zrcalo u raspucanu žutu okviru i s crnim ljagama. Uz staklo opet bezbroj dopisnica svake vrsti, i naslikanih i prostih, te posjetnica i pisama od znatnijih ljudi i zataknutih tako, kako bi se mogla čitati njihova imena.

Tu je stršila gotovo cijela obiteljska „pošta” zadnjega četvrt vijeka : pozivi, čestitke i zahvale, osmrtnice i žalovanja,— sve blijedo-žutkasto i naštrapano ostacima ljetnih posjetitelja.

Mirko Rački: Grad Dis (Iz „Božanstvene Komedije“).

U kutu slika Bogorodice, jedne od čudotvornih, a pred njom uljena svjetiljka, tako zvani l u m i n, gdje su se kiselili ugarci žigica i mrtve muhe. Oko Bogorodice mnoštvo manjih svetačkih slika, pričvršćenih k zidu čavlićima ili ljepilom od mrka brašna, te nekoliko pari pljesnivih, razdrtih škapulara.

U kutove sobe ravno su utisnute trougle daščice, pokrivene vezenim krpama i postavljene tako, da se na njih metnu stvarčice, koje drugdje ne nadjoše mjesta. Pa svuda papirnate lepeze i raznobojno umjetno cvijeće takodjer od papira, — osuto prašinom i zakićeno gdjekojom mrtvom muhom o nevidljivoj paučini.

Na sjedalima, divanu, po tavanu, uz prozor — svuda prostrte ili ovješene vezene krpe, a onda čipke na svim okrajcima, na koje su se mogle prišiti : sve posao nervoznosti, škrtosti, te dangubnih dosadnih dana. I niz stakla malenih prozora visjeli pleteni zastorčići, rastegnuti čavlićima, pa i tamo zataknuto koješta : kakve suhe biljke ili nagnjio plod.

I po drugim sobama vidjao sam takovih stvari, a onda lončiće sa kržljavim bosiljkom, kadifom i sličnim cvijećem. Pa mnoge krletke sa domaćim pjevicama, a kanarince su držali varošani napose, u sobi za goste. Onda bezočna i sebična lica tih varošana dodjoše mi i u polusnu pred oči, kad sam se sjetio svoga, kakvo bih vidio u onom zrcalu: razroko, pepeljasto, i na koje bih se zgadio, uza sve što sam znao, da sam ljepušan mladić.

— Što, ti već spavaš — nu i vrijeme je ! — zavikne glasnije Bakota, a njegov glas pričini mi se zao i surov te se obrnem na stranu i ne odgovorim.

Doskora zaspim čvrsto i kad sam se probudio, njega već ne bijaše u sobi, premda je sunce stajalo još dosta visoko.

Jedak znoj griskao mi tijelo, a kamena pustinja oko škole žarila gorku vrućinu i sipala bodljikav sjaj u suhi vazduh.

Klonem na krevet nemoćno, ali trijezneći se pomalo od sna sjetim se, da ću te večeri u Vještića goru k Stanojki, i nekakva nutarnja svježina i radost prože me svega, pa hitro skočim i stanem se oblačiti.

U selu bio mlad, veseo momak, Danilom ga zvali, i dosta obrazovan; svršio pučku školu, služio u ratnoj mornarici i napokon bio kuhar kod nekakva popa. Ja sam ga volio i često drugovao s njime, prije negoli se upoznadoh s Petrom.

Do pô sata imao je doći k meni, da me prati k Busovim stajama, jer je dobro poznavao onaj put. S nama je imao poći i Luka Gutić, nazvan Rakijaš, a on bi i onako često išao pod Vještića goru k svojoj djevojci, kojoj već bijaše dao jabuku.

Prije nego podjemo trebalo im pojesti štogod i napiti se dobro, neka veselije putuju. I zbilja, još za trpezom, stadoše popijevati i protiv moje volje, a pjevali su malné za cijelog puta. Izabraše kraći, ali teži put, kako su vični bili : najprije preko one dvije kamene kose, te poljem, na gaz, preko Pojila, a onda planinom dosta visoko iznad manastira.

Niti su znali niti pitali, zašto ja idem, a ne bijaše im išta začudna u tome, jer sam i prije i dosta često sa tihovskim momcima hodio po sijelima seoskim, ili lovio gajevima i luzima, s obiju strana rijeke, zajedno s njima.

Odabrani put, iza polja planinom, bio dosta kamenit i strm, a sunce još jako, pa su moji veseli pratioci koračali oštro, ali mučeći.

No čim smo prošli visoki klanac izmedju Gradine i Bata, ostavljajući za sobom izrovane bregove i stali se spuštati u dubine manastirskih šuma, zabrujiše i uzobjestiše se opet, zaboravljajući usjanu strminu, što im oduze dah i uduši pjesmu, s kojom se uputiše od vinom natopljene trpeze.

Ni na planinskim vrhuncima nije bilo više trakova sunčanih, pa neki bili tamnomodri, a neki posve crni.

A kad prodjosmo ispod Visokog sela, nastade mrkla noć, koja nešto kašnje postade jasnija.

Vedro se nebo zabijelilo od mjesečine tako, da su se i zvijezde slabo vidjele na njemu, ali je u gudurama, kojima smo prolazili, bila još tmina.

Litice kraj puta, crne od mahovine i vlage, a crna i šuma svuda po bregovima, te sam putić gorski i nebo nad nama, svjetlucali u noći.

No ipak, medju ovim planinama bilo mi ugodno i pozdravljao sam veselo svaku jelu, što se kočila bliže puta, svaki kuk, što se izbočio ili nadvio nada nj, i svako vrelašce, koje bi zašumjelo na zavojicama duboke kotline.

Silazili smo tom oputinom gorskom, no kako je bila strma i neravna, prestali smo pjevati, te bismo samo kadikad uskliknuli, zavikali, kad već ne bismo mogli suspreći unutarnju radost.

— Hoje, hoj, !. . . Aoh, goro, ej ! . . .

A tada bi se ozvali bregovi i provalije, vraćajući naše glasove, ali inačije, kao što govori sama šuma.

Putić je bio uzak, te nijesmo mogli ići u hrpi, već koračasmo jedan za drugim i dosta podaleko, pak smo razgovarajući se vikali, da se možemo razumjeti.

Činilo mi se, da ulazimo u neki čudan svijet i da ga otkrivam ja prvi, a i morao sam misliti tako: selo Visoko, pa sve dalje i dublje, bijaše nešto posve drugo od Podova i od svega, što sam dosad ikad vidio.

— Hoje, hoj!... Aoh, goro, ej!...

To je bilo sve, čime sam mogao pokazati ono, što mi je vrelo u duši, i ti su mi usklici bili dosta, a moji su drugovi odgovarali s njima, kao da me razumiju.

I začudo, ponoviše mi se osjećaji i misli, koje oćutih hodajući ljetos s Bakotom po kamenim kosama s onu stranu Podova.

Sa vrha kakva brda i preko valovite ravnice pod njim, na zapadu beskonačan vidik, pa u silnoj daljini nejasna tmuša, što sjeća na more i prostore neizmjerne. — Ovo je ona ista slana voda, koja i u kalifornijskom zalivu, — pomislih, kad smo ljetos s Majevice gledali daleko svjetlucanje mora kroz sunčani žar. No sada već nijesam bio u prostoru, što mi raznosi misli, već u kraju, što ga sanjah u srcu i prije no što ga vidjeh, i sada je postajalo zbiljom, što je prije bilo samo nejasna slutnja. A oni momci, što su išli sa mnom, činili mi se viši, dostojniji, jer bijahu domaći u tim brdima, a meni bi trebalo spremati se još dosta, da postanem onaki. I sve što smo išli u šumu dublje, kao da se dizala neka težina s mene i oklop gvozdeni, što me sape u svijetu, pa sam oćutio, kako postajem opet ono, što mi se činilo, da sam bio nekad — još prije svoga djetinjstva.

Busove staje, rekoše mi, da su još daleko, ali već bijasmo u njihovu okrugu i na svakom koraku budila mi se u duši to veća radost. Ona je bila isto što i osjećanje žara prve mladosti, ali je nijesam mogao oćutiti ovako jasno, prije nego sam otresao sve, što se u primorskim varošima i u kršu, što ga slani morski zadah stvorio, prilijepilo za me. Tamo sam uzalud tražio barem nešto slična sadanjim čuvstvima, uz pripomoć vina, duhana i crne kave.

Spuštajući se kroz te duboke šumovite klance, pomalo mi se mijenjale misli, osjećaji, pa i sam govor, baš kao što se i nehote promijeni obično vladanje, kad se prekorači crkveni prag.

Kad smo došli na Mali Halan, gdje se uvala suzila najviše, pa odjedanput razmakla svoja krila, ugledam pred sobom duboku dolinu, punu bjelkaste magle, obasjane mjesečinom.

A iz nje se dizala, upravo pred nama, Vještića gora, kao zid, i crna: jedna od bezbrojnih dolina i planina, po kojima stanuje jezgra naroda, živući slično kao što se žive u manastiru sv. Gjurgja.

A ja sam to znao i ako ne bijah od manastira dalje.

Taj je vidik bio takodjer prostran, ali nije rasipao moju snagu i misli neizmjernim i zagonetnim plohama, već mi je donosio k srcu novu silu, okruženu odsvukud, da se ne raspe.

Da, ovaj kraj imao je čudnu silu, ali silu, što još spava, i snagu, daje samo onome, koji ju ondje traži.

Podno Malog Halana, medju vrhovima bukava i jela, bljesnulo bi kadikad svijetlo, i opet iščezlo, tako da nijesmo pravo znali, je li ono i bilo pravo svijetlo ili nam je, u samim zjenicama, sinulo.

Ta meni se još od ljetos prividjalo koješta, što je sličilo više snu nego zbilji, jer sve, što je u životu lijepo, čini se kao san.

Tako i silna dolina, ispunjena sve tamo do Vještića gore bijelom obasjanom maglom, kao čistim snijegom, i opkoljena nejednakim vrsima crnih bregova, prikazivala mi se dijelom začaranog svijeta.

Posjedasmo na rosnu ledinicu, da opočinemo, i gledajući u nejasnu dubinu pod sobom i daleku Vještića goru, bio sam uzbudjen, kao da čekam nešto izvanredna. I zbilja, ne bih se nimalo začudio, kad bih nad tom dolinom vidio s planine k planini preletjeti vile ili vještice na metli, kao ni u magli da bih začuo zveket oružja i hrzanje konja. Ali začusmo samo jaki lavež mnogih pasa, a gdjekad i šum nekake velike vode, kako bi povjetarac zastrujao k nama ili od nas. A u polovini šumovite Kozare desno, plovio osamljen pramen sjajne magle, kao dugi zračni brod ili sablast noćna, što se digla iz svoga duplja.

Selašce bilo odmah nešto niže, pod jelovom šumom, kroz koju smo išli. Rakijaš i Danilo stadoše prašiti kubure, da se jave planinarima, neka povežu goleme i strašne pse, kojima se ne bi smio približiti ni svaki vuk.

I planine i uvale i šuma uzdrhtaše radosno od gromkih zvukova kubura naših, kao da se vesele starim i milim znancima, te odgovoriše desetorostrukom jekom iz mnogih gudura i s mnogih blizih i dalekih strmina.

Slušao sam zadivljen ovu čarobnu jeku, kako se pomalo stišava i gubi, kad li nam odozdo odgovoriše takodjer puščanim hicima, a jeka se ponovi.

I na taj odzdrav skočim se brzo prvi, kao da mi ga Stanojka šalje; pa kad smo eto tik Busovih staja, činilo mi se, da ni od njezina zagrljaja nijesam daleko.

— Tamo je zastalno još sijelo, a i do ponoći ima još dosta, — reče Rakijaš. A Danilo potvrdi:

— Ima dosta: pokratio je dan.

— Svi su još na nogama, pa Stanojka, — pomislim ja.

— Hoje, hoj ... Aoh, goro, ej ...

I spustimo se hitro dolje.

VI.

Nu dolje čekaše me strašno iznenadjenje.

Busove staje, od mrka sedrasta kamena i pokrivene crnim drvenim daščicama, bile su sagradjene u okrug, na vrlo položitu, meku brežuljku sred duboke doline.

Od naše strane, medju dvjema niskim kućama, bio ulaz na malu poljanicu medju stanovima i prama njoj bijahu okrenuta pročelja. Pred svima bila su kamena ili drvena sjedala, a na njima hladovala u hrpicama čeljad, a bit će ponajviše djevojke i momci, jer su se od raznih strana čule sad diple, sad popijevke kolske, ili pak srdačan, radostan hihot.

Kod samog ulaza na tu obasjanu poljanicu sjedio u šjeni, u široku stôcu sa naslonom, postarikov čovjek, kao da straži. I čim stupismo unutra, začujemo njegov glas:

— Stanite! ... Koji ste vi?

Začudim se takovu dočeku, no kad ga upoznadoh, još više.

Bio je to Bena.

— Nu ti Bene!

— Beno! — povikaše moji drugovi.

— A što si ti ovdje? — poviknem i ja, zadivljen njegovim licem ozbiljnim i mrkim.

— Ah, gospodine, Vi ste to! Sreća, baš prava sreća, da se namjeriste ovdje. Što mi je drago, da ste došli! — usklikne Bena iskrenim veseljem. Pa okrećući se k Danilu i Rakijašu:

— A vi, momci, podjite naprijed, jer imam gospodinu kazati nešto, — reče.

Moji me pratioci ostaviše govoreći kroz smijeh:

— Pokazat će vam, gospodine, u bočici svoje baje!

— Dakle, što si ti ovdje i što mi imaš reći? — upitam, kad odoše.

— Čuvam kćer i gospodina ... Neki momci odavle prijete, da će ga ubiti!

Crna i nejasna slutnja sjekne mi dušom i zatrnem.

— A koja je tvoja kći?

— Stanojka, gospodine ... Vaš se prijatelj zaljubio u nju, pa hoće, da je uzme za ženu. Dolazi amo malone svaku večer, ali su naši momci na nj strašno kivni. — Ubit ćemo ga, — vele. A i cure su joj zavidne: Kmetica manastirska, pa za onakog gospodina, — vele!

Mučao sam kao stijena, samo mi se bliještilo i šumjelo u glavi, kao da će mi doći nesvijest.

— Vi ste mu prijatelj i kad vas vide skupa, ne će smjeti. Baš mi je drago, što ste došli!

— A je li on i večeras ovdje?

— Dakako: eno ga sa Stanojkom. Sjede i razgovaraju se kod kukuruzane. Odora mu kao i na našim momcima, samo ljepša: čini se pravi hajduk, a sa žandarima njemački govori — baš je smiješno! — reče Bena i zadovoljno se nasmije.

U meni uskipi.

— Pa neka ga ubiju! — viknem gotovo plačnim glasom zapanjenu čovjeku, i stanem se brzo vraćati istim putem i ne znajući, što činim. Čutio sam jedino strašno bjesnilo u sebi, i stid, golemi stid plamtio mi na licu.

Uz prvi brijeg moji me drugovi stignu.

— Natrag! Ne idite za mnom! — poviknem na njih hrapavim glasom.

Oni ustuknu začudjeni, a ja potečem još brže.

Ne znam, jesam li kasnije išao istim putem ili kojim drugim, ali sam morao ići jako brzo, jer sam već u prvu zoru bio na Pojilima.

Nije me razvedrilo ni danje svijetlo ni jutarnja svježina, a zajedno sa prvim žarkim zrakama padoše na me umor i neki mukli očaj, te oćutih u tijelu pravu fizičnu bol, kao da me teška nemoć snašla.

Na veliko čudo krčmara ispijem punu čašu rakije i zavučem se u daščaru.

Golema mržnja kipjela u meni i stanem smišljati svakovrsne osvetne čine, nesamo protiv Petra, već i protiv Stanojke i Ade, i Nine i Bene, i uopće protiv svih, koji su nas poznavali.

Htio sam učiniti n e š t o strašna, pa da im svima n e š t o pokažem, ali ne mogoh ništa ni smisliti, već sam ležao nemoćan i očajan, i bunovan drijem ne htjede se nikako pretvoriti u pravi san.

U daščari je bilo jako sparno, ali nijesam imao ni toliko snage, da se dignem i potražim svježijeg hlada i tako sam se kinjio cio dan, uzalud čekajući da zaspim.

No pred samu večer, kad je ponešto zahladilo i kad mi se činilo, kako do sna nije ipak daleko, začujem u krčmi jake usklike i graju mnoge čeljadi.

Malo zatim zakuca netko na vratima oštro. Bio je to Solan.

— Dignite se, gospodine, dogodilo se zlo!

— Što ? . . . upitam, a ruke mi i čelo ohladne.

— Vašega su druga, Petra Bakotu, ubili noćas. Sanijeli su ga ljudi u manastir mrtva.

— Što ? . . . Ubili ? . . .

— Isprobadali ga nožima gore kod Busovih staja, a sve zbog one mulice i ludog Bene!

Dignem se i ne zapitam dalje.

Malo pomalo odlazili vičući iz krčme i svi k Prijevozu, u manastir.

Bez misli, bez volje i gotovo bez svijesti, išao sam i ja tamo brzim i nestalnim korakom.

Na Prijevozu, tihom rijekom i u sjeni gustog vrblja, vukle se tamo amo ribarske ladjice i prevažale seljake, a na drugoj strani stajala velika hrpa čeljadi, postavljene u okrug.

— Nije još umr'o, živ je ; u varoš ga ljekaru nose, — reče mi ladjar.

Prevezem se i ja tamo i pristupim k njima. Vijećali su, kako da ga u onako malim ladjicama prevezu.

U krugu čeljadi na livadi bijelila se nosiljka, i prvo što sam opazio, bilo je, kako su se Nina i Ada nagnule nad blijedo Petrovo lice : jedna mu držala krvavu maramu kod usta, a druga sušila i hladila čelo. Naokolo stajahu jedno uz drugo zbijeni seljaci, seljakinje, dva kaludjera i Talijani ; no kad su opazili mene, razmakoše se na jednom mjestu, da me propuste.

Koračim bliže, no iza prva tri, četiri koraka opazim kraj sebe Stanojku kraj Bene, gdje stoji i nepomično, natečenih očiju, gleda uprto u nosiljku.

Kad me opazi, trznu se, i odmah začujem njezin reski glas :

— A vi ste ga ostavili i utekli ! . . Petorica su navalili na njega sama, nu on je trojicu obalio, a dva su mu pobjegla !

Sledenim se od njezinih studenih, suhih riječi, i da ću koračiti dalje, no i Bena me ustavi :

— Duboke rane na prsima i ledjima od noža teško zacijele, gospodine, — reče mirno, no pogleda me tako, kao da mu ih ja zadadoh.

Svi su okolo žamorili podglas, i činilo mi se, da čekaju, što ću učiniti.

Pristupim k nosiljci i spustim se na livadu kod nje. Petar me gledao zažagrenim, upaljenim očima, ali nijesam mogao razabrati, da li me pozna.

— Zašto još čekate ovdje ? — upitam Adu; ali se ona ne mače i ne odgovori, već je svejednako nepomično gledala u Petrovo lice.

— Čekamo, da Rakijaš i Danilo dovezu veću ladju od mlina, i sijeno — odgovori mi neka mlada ženica više nas, otegnuto i plačno.

— Kako mu je ? . . Može li govoriti, Nina ? . . .

Ali i ona kao da ne ču moje pitanje, već primakne svoje lijepo djetinje lice k Petrovoj glavi i šapne :

— Hoćete li se napiti ?

Bakota pokuša, da je pogleda i lagano obrćući glavu nasmiješi se jedva vidljivo na nju, a ona ustrepta radosno.

Gorka, nemila očajnost zalije mi srce : htio sam mrziti, ali oćutim, da ih ljubim sve, da želim njihove ljubavi i da žedjam milovanja kao dijete. Ljubio sam onaj čas i Petra i želio, da mu pomognem, ali ipak nijesam mogao dulje ostati ondje : bio sam posve suvišan, i bolni osjećaj nemoći, prevarenih nada i zgnječena ponosa tjeraše me žurno odanle.

— Vidite? . . . I ne ćete ništa reći Petru? . . . On će umrijeti! — vikne mi Ada.

Mnogi zaplaču, a i meni grunu suze, ali nijesam mogao progovoriti, jer su to bile suze, što mi udariše radi sama sebe.

Oni nijesu znali, koliko sam taj čas želio i kako bih bio sretan, da sam na Petrovu mjestu, onako teško ranjen, ali ljubljen i okružen staranjem i brigom sviju.

*

— I zašto oni njega tako ljube? . . . Ta on nije bio nimalo dobar, a ja . . . počeo sam misliti, ali nijesam dovršio, jer oćutih mješavinu u glavi, kao da me trese vatrena groznica.

Podalje od kruga sjedio prekrštenih nogu Guslar i gundjao u sebi nešto, kao da sklanja novu pjesmu. Njegovo lice bilo je bez osjećaja, mirno, i činilo se, da promatra jedan posve običan dogadjaj.

Modrikasta večer dizala se iz polja lagano k nebu, što je posivjelo, a glasovi se nad Pojila množili, ispunjajući mirni uzduh nad livadama i rijekom.

Stupim u ladju i vozeći se gledao sam u tihu vodu i mislio. Mislio sam o svijetu, o ljubavi i sebi, nastojeći se sjetiti kakve poredbe, kakve rečenice ili makar kakve riječi, koja bi me mogla utješiti. Htio sam kojim aforizmom, kojom poslovicom označiti svoju sudbu, ali mi ne dodje ništa na pamet.

Istom nešto kasnije, ne znam, ni kako ni zašto, padoše mi na um čudne riječi Svetoga Pisma : — „Nu jer nijesi bio ni vruć ni hladan, izbacit ću te iz usta svojih." — I ove riječi kao da nijesam pomislio ja sâm, već kao da mi ih prišapnuše.

Uputim se obalom k Pojilima, požudno upijajući hladno odisanje rijeke. I gledajući daleke čobanske vatrice u polju začeh skladati u sebi pjesmicu i melodiju, koja mi se činila vrlo tužna :

— Sunce moje ne zalazi
Tako rano meni . .

— Vozite br-že . . vo-zi-te . . . začujem dubok, otegnut doziv dolje kod Prijevoza, ali nijesam mogao pogoditi, čiji je to glas, jer se brzo pomiješao medju stotinama drugih, što su se krilili više potamnjenog polja.

* * *

Jesen je već bila prošla i stadoše se javljati prvi vjesnici oštre zagorske zime.

Te cijele jeseni bio sam jako slab i ako ne baš bolestan, no ipak mi dodje u Tihovo majka, da me njeguje i čuva.

Talijani su davno otišli, za Stanojku pod Vještića gorom nijesam više ni čuo, a Petar Bakota bijaše već ozdravio i njegov povratak u selo očekivao sam svaki dan.

Jedne večeri, zarana, vraćao sam se tužan i zamišljen kući, od samotne šetnje po Tihovu.

Slabašno zapadno svijetlo kao da još nije utrnulo sasvim i ponešto se razabiralo, kako nejasno strši osamljena školska zgrada iz kamene ravnice.

Pred kućom s desne strane virio iz sumraka zimske večeri ugao visoke avlije, a sve ostalo gubilo se iz daljega oku, kao da nestaje u dubini. Okolo leden sjevernjak gutala praznina i malo se čulo njegove huke, pa bi samo kadikad zašumio, plazeći suhom travom. Išao sam neveselo i dodjem bliže.

Na onom uglu, iz samog zida stršio ogoljeli grm, i svaki put, kad bi zamahnuo vjetar jače, zacvilio bi njišući svoje golo i dugo pruće, šibajući sivo kamenje.

Taj je ugao bio najbliži kući, čuvajući je svojim krilima od vjetra, a u tjesnacu medju njima nešto bi zadahtalo, zacviljelo čovječjim glasom, jer je ondje još živjelo mlado, napolak osušeno deblo, oživljući se prijetnjama nove zime.

U avliji sam i kroz mrak vidio, kako vjetar mota rubljem, što i preko noći ostade na sušilu. Trzalo se ono rublje na žicama, koje su ljetos služile, da se po njima penju slabašne vitice mlade loze, i jedva mi se dalo svratiti pogled s tih sivih barjaka, što vijore u mraku.

Baš iza onog ugla s grmom svjetlucao prozor moje rasvijetljene sobice, i ja pobrzam, da se zaklonim i da što prije ugledam zabrinuto i ljubezno lice svoje majke.

Ona me čekala nestrpljivo, poljubi me i ode, da što pripravi za nas dvoje. A ja se zatvorim u svoju sobu, da pričekam razmišljajući, te kod prozora, iz tople, prijatno osvijetljene sobe, stanem promatrati vjetrovitu noć.

Odatle moglo se vidjeti savijanje slabašna pruća na uglu, pa čuti njegov zvizduk, i nijesam se ćutio zaklonjen od velikih i nepoznatih sila, što vitlaju zemljom. Jer duša mi je lutala van toga doma, obnavljajući prikaze onoga, što je prošlo, i stvarajući nove zgode, koje bi mogle doći.

I večeri na Pojilima i uvala kod manastirskih mlinova i noćni put k Busovim stajama, treptali mi uznemirenom dušom.

— Sada je zima, no doći će cvjetno proljeće, a za njim žarko ljeto, pak će nastati isto onake rumene večeri i isto onake rosne mirisave noći. Ali za mene će biti i Pojila i veselo vrelašce kod manastira i duboka dolina pod Vještića gorom, sa svojom srebrenom maglom i tamnim šumama, zauvijek puste . . . Za mene nema više

ni Stanojke — i čija li će ona biti? Što ona sada radi i na koga misli? . . . Gdje li su sada Nina i Ada? . . . Gdje li će na ljeto, za toplih, jasnih noći, pjevati svoje čarne ljubavne pjesme? — . . . I sjetim se jedne od njih:

O fior di viole! . . .
Er' mi' ciumacco non vo' far le scale,
Entra per la fenestra come er' sole! . . .*

Tu je pjesmicu bila Nina naučila i Petra, i on joj se smijao toliko! Pomislim na njegov skori dolazak i postade mi jako teško: uvidjao sam, kako nije moguće, da drugujemo i živemo skupa.

Odem od prozora, sjednem i stanem pisati molbu za premještaj.

. . . Posljednji, nježni zvuk šestoga udarca sata na zidu, zazuji i umre . . . Kao da sam čuo zveket Stanojkina srebrenog djerdana o staklenu čašu i odmah za njim mio šapat: — Usta — ljubav — ne mogu doći — . . .

Tada mi, ujedanput, potekoše na papir krupne suze i bacim pero

* Ljubičin cviete! . . .
Moj ljubavnik ne će k meni uza stube,
Već ulazi kroz prozor kao sunce! . . .

Dinko Šimunović.

PJESME A. TRESIĆA PAVIČIĆA.

MATERINSTVO.

Zamalo ršum kobi ne otprhnu crnijem krilom
Nježnu ljubljenu majku Branku mojemu milom.
Nenadno sunu, ko oro za plienom; naglo je svinu,
Kano žalosnu vrbu, groba nad bezdanu tminu.
Dok se je ona polako uspravljala k suncu života,
Od nas daleko, Branko se snuždi, ko puka sirota.
Što bi rekao cvietak, koj' u večer latice sklapa,
Da mu ne grane zora, što no ga rosom natapa?
I da zadocni sunce, koje mu cjelovom zraka
Otvara sanene oči? Da čama potraje mraka?

Niema neopisna tuga zamagli djetetu lice,
Vično veselju i smiešku. Praznina sutonske tmice,
Vječnosti jazna dubina zieva u očićim plavim,
Kanda se isprazni duša . . . Ja se u očaju davim.
Diete ne zna u rieči izliti valove jada.
Nježno mu srce nabuja i time groznije strada.
Dršću mu usnice rujne, zjenice suzam se mute:
Tragičnog vjetra života prve popuhe ćute.
Meni se čini, u zjenam, prosjanim zrakama boli,
Kanda se zora sviesti, vjesnica dana, pomoli.

Ja mu, ko dadilja, pjevam, na rukama nosim i njiham;
Žuberkam toplo i tiho, da ga u sanak unjiham.
U snu on šapuće: mama! Ja ga ljubezno varam,
I u majčice sopran dubok bariton pretvaram.
Al kad se probudi, on će majku opeta zvati . . .
Kako ga prevarit budna? . . Al drugo ne ostaje tati,
Nego da postane majkom . . . S mekanih jastuka, koje
Vješte majčine ruke izvezoše za lane svoje,

Dignem ga k sebi na krevet oprezno, lagano, nježno,
Kano sa cvatuće liehe cvieće liljana snježno:
Dragam ga, tetošim, grlim, o svačem čarobno bajam,
Dok mu u nježnom srdašcu radošću tugu osvajam.
Srce se puni milinom: svu ljubav nestale mame
I sve uzdanje svoje sada je prenio na me.
Gladi mi ručicom lice, grli me, toplo cjeliva.
Čarlija, čakori nešto — ko žubor izvora živa —
Duboka čuvstva i misli, što, hoteć' da postanu rieči,
Rajskom postaju glazbom, što bolove duše mi lieči:
Tako se katkada pjesnik muči, da kiticu spjeva,
Podesnu visokoj misli, i krnju u stihove slieva;
Tako treperi krilcem golić na gniezdu i gine
Žudnjom da okrilje steče i beskrajnim prostorom vine.
Malog mog filosofa ja pojmim: U očima gori
Plavi rajeviti plamen, što kano o harnosti zbori.
Neka nadzemna svjetlost sa očića bljeska po duši,
Koja sovurine brigâ goni po udesa tmuši.
Sieva u nevinom smiešku sievak višnje Ljepote;
Šapću u gragoru njegovu otajstva višnje Dobrote.
Ali ko će opisat srhove radosti svete,
Kada žagorom smieškom ocu govori diete?
Ko će izraziti riečju simfonije bezbrojne mora,
Odsjeve beskraja, noć kad čador prostre vrh gora?
Biće mi prožiže topli dah božanstva i grije·
Ljubav utjelovljena u mojem se naručju smije.
Najviše, najčišće, sveto čuvstvo osjećam majke,
Pram kom su sva druga čuvstva taština, sebičje, bajke.
Sav se razdajem i topim u zakonu prirode tajnom:
Dopirem krilom k vrhuncu čovještva divnom i sajnom.
Samo onaj visinu žene može da cieni,
Ko je u dužnosti majke i čuvstvu jednom zamieni.

ARTEMIDINI HRTOVI.

Ja bolujem od bola neizliečna;
Ja žedjam žarom neugasne žedje:
Čeznuće bolno, strasna želja vječna
Ne dopušta mi, da zaklopim vjedje.

Htio bih bitnost da nadjem jepote
I dubok izvor; al ga zalud tražim.
Je l' isjev divni istine-dobrote?
Zaludu razum u nedohvat dražim.

Zalud ga tražim na prirode licu,
Po cvjetnom vrtu zvjezdanih nebesa;
I zalud ronim u beskraja tmicu,
Jer dublje leži od njeg'vih čudesa.

Zaludu cvieće obirem po bašti
Čarobne Maje, jer prividje berem,
Što vječnom mienom prolazno se lašti;
I zalud krila po svemiru sterem.

Zaludu okom pijem slike sjajne
Sa perivoja plavih sinjeg mora;
Što ljepše cvatu nego veličajne
Grimizne zore nebotičnih gora.

Zaludu srce opijam ljepotom
I dražestima vječnog ženskog čara,
Što dušu mednom rastapa toplotom
I oči jače od sunca izgara.

Zaludu motrim djela ljudskih ruku
I mudre knjige pohlepno prekapam:
U moru rieči topim trud i muku
I nad prazninom korice im sklapam.

Prirodo, reci, je li koje oko
Ikada ljudsko opilo se toli,
Ljepote vrelo tražeć' ti duboko,
Ko moje, što se od sjaja razboli.

Pa okrenu se sa prividja Maje,
Da potraži te u dubini sviesti,
Što s pravim bićem uže spojena je,
Ne bi l' mu dala iz otajstva viesti?

Al ti, ljepote jogunasta vilo,
Neprisiljena, slobodna, ko ljubav,
Ne kažeš uviek svoje lice milo;
Kad hoćeš, smiešak blisiče ti ubav.

Tad izvireš iz bezdanih dubina,
Do kojih uma ne dopire pogled:
— Bistra je mora plavetna maina,
Al do dna jaza ne propušta dogled —

I divnim slikam u mašti mi sievaš;
Ko ljetnjom noći s Mosora planine
Sušnice munje, kojim se odsmievaš
S pučine mora, pune modre tmine;

Il kano žarke meteore, koje
Sa modra neba naglo se odrube,
— Izmedju zviezda ko pčele se roje —
A ne znaš otkud, ni kamo se gube.

Al nikako ti bitnosti dokučit
Maštu ti vatra iz Sveljublja grije.
Um ne može te od dobra razlučit.
Alemski sjaj ti s istine se smije.

Sa prirode te odrazuje duša,
Ko ogledalo čarobno, i strielja
Na magle sjete, sred neznanja tmuša,
I zori cvieće milja i veselja.

I ko te jednom osjeti i vidi
Kroz magle sumnja i oluje jada,
Taj kukavnoga očaja se stidi,
S otajstva zorom smieši mu se nada.

Vukovi samo i svirepe zvieri
Podvita repa od svjetlosti bježe;
Al tvoja ruka, Vaselene kćeri,
Svih bića srca jednim viencem veže.

Sve stremi k tebi, o Ljepoto sveta,
Iz špilje travka, a iz blata glista;
I u kremenu iskrica sapeta,
Ko u pjesnika mozgu misô čista.

Ti čarna sila i svemožna jesi;
Što daje izraz ljubavi i slike,
Jedinstva čuvstvom spaja bića, miesi
Svu mrtvu narav u života like.

Za tobom živi u svakom atomu
Prirode isto vječito čeznuće;
Al jače od sveg pram božanstvu tvomu
Ushitom stremi ljudsko srce vruće.

O Artemido, moje oči plamne
Golu ti dražest zagrliše pûti;
I zato želje progone me mamne,
Ko Akteona tvoji hrti ljuti.

Ivan Kerdić: Za spomen (Plaketa).

MARKOVO POSLJEDNJE PUTOVANJE.

Kad se Marko Vidulović već naživio, kad je imao već preko osamdeset godina, bila je jedna od njegovih glavnih želja, da umre, kako Bog zapovijeda. On je sav svoj život proživio prema svojim posebnim načelima, pa je tako i glede smrti imao posebnu svoju misao, i kad mu ne bi bilo dano da umre onako, kako je on to sebi zamislio, on bi doista sasvim nezadovoljan otišao na drugi svijet. Kako mu je Bog bio sklon za cijelog života, on je znao, da će mu dati i tu posljednju milost i dopustiti, da umre po svojoj volji.

Marko Vidulović je od svojih malih nogu s Bogom razgovarao On doduše nije nikad bio preveć pobožan, u crkvu je išao tek kad i tad, ispovijedao se nije nikad, ali je ipak bio stalno uvjeren, da Bog njega jako voli i da s njim rado razgovara. Ti su se razgovori vodili u tajnosti, u samoći, pod vedrim nebom, za velikih šetnja po nepreglednim ravnicama, ili u tišini šumnih prašuma.

Dok je bio mlad i dok mu je bilo stalo, da stiče, ovi su razgovori bili posve trgovačke naravi.

— Vidiš, Bože, kad bi Ti meni dao, da ja ovu šumu dobro kupim i da iz nje izvučem puno novaca, to bi bilo jako dobro.

— Pa zašto ti ne bih to dao ? — odgovarao mu je Bog. — Kupi šumu, pa ćeš zaslužiti novaca.

I Marko Vidulović je obišao cijelu šumu, procijenio ju svojim vještačkim okom, ponudio više od drugih trgovaca, i dobio šumu i zaslužio puno novaca.

Ali to je bilo davno, on se tih razgovora nije više ni opominjao. Kad je trebalo da se ženi, kazao je on Bogu :

— Meni se svidja Marija Franićeva, pa da mi je dadeš za ženu i da učiniš, da me ona voli, ja bih bio veoma sretan.

A Bog mu je odgovorio :

— Dobro misliš : otidji Mariji Franićevoj, uzmi je za ženu i ona će te voljeti.

I on je sve učinio, kako mu je Bog kazao, pa su bili sretni, i on i Marija Franićeva. Dugo su bili sretni, jer su dugo zajedno živjeli,

tek prvih dana braka dolazilo je medju njima do nesporazumaka, jer se Marija nije mogla naviknuti na sve njegove hire, ali kad je razabrala, da on kani biti gazda u kući i da se najprije njegova volja mora poštivati, pokorila se svojoj sudbini i svom mužu, i eto čuda : odonda u Markovoj kući mir, sreća, zadovoljstvo. Marija zdrava i čvrsta, brine se za kuću, nadzire kuhinju i sluškinje, radja djecu i diže ih na noge, a Marko stiče, stiče silne novce i izvana nosi u kuću hrane za tolika usta i za toliko sreće. I sreća treba hrane, pa kad se gdje udomi, treba njegovati je i milovati, jer se inače osuši i umre. Marko je znao, da sreća s njim živi u istoj kući, pa se on i te kako brinuo, da joj bude dobro kod njega. Zato mu je sreća ostala vjerna sve do dana današnjega, jer je bio jednostavan čovjek, kojega je Bog volio i koji je sebe predavao u Božje ruke.

Marija je umrla prije tri godine, a bila je već prababa. Šta da više želi od života ? Umrla je lijepo. Jednog jutra kazala je Marku :

— Dovedi danas paroka, da me ispovjedi, jer ja ću skoro umrijeti.

Marko se nasmijao i potreptao ju po ramenu :

— Babo, babo, što tako ludo govoriš ?

— Samo ti dovedi paroka, jer inače ću poslati djevojku po njega, a to valjda vidiš, da će biti sramota za nas oboje.

Dabome, da je Marko popustio i doveo paroka. Marija ga dočekala u fotelju i molila ga, da je ispovjedi i da joj dade zadnju pomast.

I parok se nasmijao i kazao joj :

— Ispovjedit ću vas rado, premda znam, da grijeha nemate, jer ste uvijek radili dobro i ljudima i crkvi i Bogu, ali zadnju pomast vam ne mogu dati, jer niste bolesni.

To Marija nije mogla shvatiti, jer je osjećala, da će skoro umrijeti, al kad joj parok tako govori, valja da se pokori Božjem čovjeku. Ali Božji čovjek nije imao pravo, nego Marija, jer je ona istog dana popodne u četiri sata mirno izdahnula, kao da je zaspala. Poradi toga nije paroku sama mogla kazati, da je pogriješio, ali on je to sam znao, pa mu je za cijelog života bilo žao, što je Marija otišla na drugi svijet bez posljednjeg sakramenta. Tu je vrijedni parok vidio, da nisu samo oni bolesni, kojima doktori priznadu bolest, nego i oni, koji to sami osjete. On je uostalom Mariju preživio samo za jednu godinu, siromašni čovjek, umr'o je prije nego što bi trebalo, pa tako se nije mogao dugo služiti najposlije stečenim iskustvom.

Ali ta riječ „dugo" posve je neizvjesnog značenja: katkad je i godina dana dugo — a u času smrti nije ni preživjelih pedeset godina dugo.

Marko je imao momenata, kad mu se činilo, da se tek sinoć rodio. Koliko puta znao se vidjeti malenim djetetom, kome se čakšire odzada zakapčaju (— veoma nespretna nošnja —), kako trči za leptirom, ili se penje za ptičjim gnijezdom. Po drveću se penjao kao vjererica. Mati njegova zabranila mu, da se penje po drveću, ali to mu je bio najsladji grijeh. I sad, u dubokoj starosti, osjetio bi drhtaj straha pred majčinom šibom, kad bi se svom dušom prenio u djetinjske dane.

— Vidiš, Bože, — rekao bi on — da si Ti htio, ja bih se još onda skotrljao s najviše grane i ostao dolje na zemlji malen mrtav dječak, i svega onoga, što je poslije bilo, ne bi bilo, a ovako si Ti ipak dao, da to sve bude. Zašto si stvorio ovakav čudnovat svijet?

Ali Bog mu na to pitanje nije odgovorio.

Marko Vidulović bio je sa smrću svoje žene Marije vrlo zadovoljan. Ne zato, što je umrla i što ga je ostavila samca sa starom Julom, koja je već preko trideset godina kod njih služila, već zato, što je tako lijepo umrla. On se ljutio sam na sebe, što joj se onog jutra nasmijao i što joj je kazao, da ludo govori, jer kad stari ljudi govore o smrti, nikad ludo ne govore, ali ta pogrješka nije bila baš bogzna kolika, niti je on osjećao ikakvu grižnju savjesti. Samo ga je to jako iznenadilo.

— Otkle mojoj babi to znanje? Da nije i ona s Bogom govorila?

I neka zera zavisti javila se u priprostoj duši Markovoj, jer je bio uvjeren, da samo on zna za tajnu, kako se s Bogom razgovara. Čudnovato, da za svojih osamdeset godina nije opazio, da Bog rado razgovara sa svim priprostim i dobrim ljudima.

Kad je Marku umrla Marija, znao je, da sad ne će dugo ni on za njom ostati. Ali još se nije javio onaj pravi glas, koji bi mu kazao: eto dolazi tvoj čas.

On je imao već gotovu osnovu, kako će udesiti svoju smrt. Čim se taj glas javi, spremit će se na putovanje, na svoje posljednje putovanje, i obići što više svojih prijatelja i znanaca, s kojima je živio na zemlji, pa će im kazati, da je sad došao red na njega, i tako se lijepo s njima oprostiti. To je on smatrao veoma potrebnim i molio je Boga, da mu dade snage i odvažnosti, da to prije smrti učini. Kako da ostavi ovaj svijet, a da ne pozdravi one, s kojima je ovdje

prijateljevao, pio čašu rujna vina, pjevao pjesme nježne i burne, ljubio djevojke crne i plave. Ta njegov je život bio pun svakakvih dogadjaja, a to se zna, da se takvi dogadjaji ne doživljuju kod kuće, medju četiri zida.

Većina njegovih drugova već su poumrli. Tko će znati, što su se tako požurili poći na drugi svijet? Mnogi su od njih umrli posve mladi, jedva pedeset, šezdeset godina stari, neki su bili ubijeni u šumi ili u selu, katkada baš zbog tudjih žena. Mogao je i on biti ubijen. Jedan je od njih nastradao u lovu, jednog je ubio hrast, puno ih se u šumi rashladilo, pa su morali otići kući, da umru. Ta bilo je tu svakojakih smrti, a svima je bilo jedno zajedničko, da su prerano došle.

Sad ih zbilja nije već mnogo ostalo, i on je znao, da njegovo putovanje ne će potrajati predugo. A ne javi li se onaj odlučni glas skoro, ne će uopće trebati nikomu ići: ostât će sam. Malo je dana prolazilo, da nije sad odavde sad odande dobio vijest, da se i opet koji drug od davnine preselio u vječnost.

Starac Marko je živio kao ura. Rano je lijegao, ali se rano dizao. U šest sati bio je već umiven i obučen, a stara Jula mu je dotle morala iskuhati čaj, koji je bez šećera popio. Ljeti je izišao najprije u vrt i pregledao svoje ruže, te ih očistio od gusjenica. Sam je brao jagode, trešnje, ribiz i maline za objed. Tu se rado zadržavao i dulje od dva sata, a onda se obično spremio na šetnju. Bilo ih je nekoliko staraca, koji su se redovno sastajali i pretresajući dnevne dogadjaje proboravili ugodno dopodne i gladnih se želudaca vraćali kući.

Po objedu je otišao u kavanu, gdje je imao stalnu partiju préférence-a, kod koje se ljutio, kad je gubio, a veselio, kad je dobivao.

Onda je pohadjao svoju djecu i unučad, čuo njihove novosti, pa tako je prošao i dan.

Sad je taj nepomični red bio donekle poremećen, jer je imao bolesnika, starog generala Relju, koga je dnevno pohadjao. Ovaj general nije bio Markov prijatelj iz mladih dana, nego su se pod starije dane upoznali i sprijateljili. Relja je bio puno mladji od Marka, a razbolio se od te proklete kapi, što tako rado pada starim ljudima. On je sjedio ukočeno u svom fotelju, jer se nije cijelom desnom stranom mogao micati. Jezikom je zaplitao tako, da ga je teško bilo razumjeti, pa je često lijevom rukom morao napisati ono, što je htio kazati.

Premda je general Relja bio lazar, pa bi u njegovoj koži svaki pametan čovjek od Boga molio samo jednu milost: da ga oslobodi muka, — on se ipak nadao, da će ozdraviti i da će živjeti još puno godina. Svaki dan je pripovijedao Marku, kako mu njegov liječnik obećaje, da će skoro prohodati i bez štapa, da će moći micati i nogama i rukama, i da će moći jasno govoriti.

Marko je te razgovore i slušao i ne slušao: njega je ljutilo, što se tako star čovjek, pa još k tomu general, tako grčevito hvata života.

— Šta vjeruješ tom liječniku, — znao bi on Relji kazati — to je mlad čovjek, gdje bi on mogao razumjeti nas starce?! Istjeraj ti njega napolje, pa moli Boga, da ti pošalje smrt u kuću, jer umrijeti je tako lijepo....

— Jest, mene šalješ na drugi svijet, a sam hoćeš da živiš možda sto godina, premda si i ovako stariji od mene, — ljutio se uzeti Relja.

— E, šta ću, kad smrt ne će da dodje po mene, a k tebi se polako šulja, sad htio ti ne htio.... Ali ne boj se, poći ću ja odmah za tobom....

— Ne govori ti to meni, ne trebam ja to čuti....

— Ali ja bih ti rado olakšati smrt, jer teško umire onaj, koji nerado umire, a mi kršćani valja da umiremo rado, jer je smrt ipak najbolji dar Božji.

— Brini se ti radije o sebi, a ja molim Boga, da mi dade zdravlja, pa da mogu opet hodati po svijetu i gledati njegovu ljepotu.

Ali badava je general Relja molio od Boga zdravlje i badava ga je njegov liječnik uvjeravao, da će skoro prohodati; iznenada pala mu opet kap i on se zauvijek smirio.

Imao je silan sprovod: izašlo tu soldačije, što je god bilo u gradu, izašla i četiri topa i pucali generalu Relji, da je sve orilo.

Marko je to gledao i slušao i u sebi mislio:

— Šta vrijedi sve to, kad je tako ružno umr'o, kao kakva strašivica?! Soldat general, pa se boji smrti — kakav je to novi red na zemlji?

Jedne večeri sjedio Marko dulje no obično u svom vrtu. Oblaci su na nebu bili blijedo-crveni, mrak je polako osvajao i dol i goru. Ruže su stale jače mirisati, jer ih je večernja rosa osvježila. U jorgovanovu grmu biglisao slavuj, sad cvrkućući tiho tihano, a sad dajući pjesmi svojoj silni i bujni uzmah, kao da je dušu svoju slio u nju.

— Gledaj, Bože, čuda od ptice! — pomisli Marko. — Ta nema ję šta da je primiš u šaku, a grlata je, da ni lava jače ne čuješ. A koliki je lav; on se hrani magarcima i devama, a ovaj slavuj crvima i gusjenicama. Nije li to neki nered u svijetu, što tolicna ptica ima toliki glas.

— Nema ovdje nereda! — zagrmi tajni glas u njemu, a on sav protrne i znoj mu oblije čelo.

— Vidiš, Bože, ja sam samo tako mislio, ali sigurno je sve u dobrom redu, kad Ti veliš.

— Došao je tvoj čas, spremaj se na put — zagrmi isti glas.

— Zar tako naglo? — zavapi u prvi tren, ali tad se odmah opomene svoje žive želje, pa pokorno dodade: — Tvoja volja, ali daj mi da obidjem prijatelje! Daj mi još mjesec dana, da im stisnem ruku, da od mene samog čuju, da je Marko otišao, kud treba ići.

— Idi! — rekne mu glas, a Marko upozna, da je to doista pravi glas, na koji je već tako dugo čekao. Osjeti u nogama slabost i teškom mukom dodje u kuću.

Stara je Jula odmah zamijetila neku promjenu kod svoga gospodara, pa mu u polak prigovori:

— Nije dobro uveče sjedjeti tako dugo u vrtu. Zrak je hladan, pa eto ti groznice iznenada, kao da ju je tko zvao.

— Šta je groznica prema onom, što me skoro čeka?... Spremi mi u mali kovčeg ruha za četrnaest dana, još sutra moram na put. Posljednje moje putovanje, — a onda još samo jedan skok tamo pod oblake, gdje se sjaju sunce i zvijezde.

— Ta idite, gaspodine, što vam pada na um govoriti takve riječi: da se niste uistinu rashladili; kako bi bilo, da iskuham vina s cimetovom koricom?

— Ded ti to iskuhaj, to će biti baš dobro, ali ne radi prehlade, nego da se ojačam za sutrašnje putovanje.

— A šta vas goni na putovanje, sad pod stare dane: nisu putovanja za stare ljude.

— Ti meni samo spremi kovčeg, kako sam ti zapovjedio, a drugo je moja briga... Šta ova ženska čeljad rado govori, a uvijek koješta...

Pošto je večerao, obukao je svoju spavaću haljinu s velikim crvenim gajtanima i crvenom šnorom, metnuo na glavu kućnu kapu s crvenom kitom, uvalio se u fotelj, zapalio čibuk, pa se zamislio, kud sve treba da putuje. Uto je Jula donijela i vruće vino i on ga sa slašću popio.

Stadoše mu pred oči izilaziti lica, koja bi rado obišao, ali sve su to bili već mrtvi ljudi. Svi su poumirali prije njega. Oni, koje je zavolio, nosio u svom srcu, koji su bili dio njegove duše i njegova života, tih sad više nije bilo. Kao da je potonula ladja, na kojoj su se svi zajedno vozili, a on samac da je isplivao.

— Ali ona haramija Toma, taj mora negdje da živi ! — sjeti se on crnog gorostasa Tome Kvrge, kojega su svi zvali haramijom, jer je bio najpustopašniji čovjek na svijetu. I taj Kvrga bio je za mladih dana šumski trgovac, pa su njih dvojica puno puta u životu kupili komšinske šume i dok su ih izradjivali, živjeli su kao dva brata, spavali u istoj baraci, hranili se slaninom i na ražnju pečenim zečevima i srnama, odilazili nedjeljom na pustolovine u selo, i Marko jamačno ne bi puno toga doživio, da nije bilo Tome.

Nitko nije imao toliko sreće i nesreće kao taj Kvrga. Bilo je godina, kad je zaradio i po stotinu hiljada, a onda je opet sve spiskao, pa je trčkarao i obilazio oko svih banaka, ne bi li dobio novaca, da opet kupi koju šumu, i to mu je redovno polazilo za rukom, pa se kolo nanovo zaigralo. Bio je to lakouman čovjek, ali smion i odvažan : on je slijepo vjerovao u svoju sreću i ta mu se nije naposljetku nikad iznevjerila.

Kvrga bio je barem deset godina stariji od Marka i zato se prema njemu držao uvijek kao učitelj prema djaku. Kad se Marko ostavio poslova i pustio svojoj djeci, da se oko njih brinu, izgubio mu se trag za Tomom, ali znao je, da Toma još živi, jer su ljudi istog doba kao jedna porodica, pa jedan drugomu dojavljuju važne dogadjaje. Zato, da je Toma umr'o, morao bi on to odnekuda saznati.

Tako je Marku ostao jedini taj Toma, kojemu je svakako morao otići, kazati zbogom prije svog polaska na drugi svijet. A eto neprilike : sad ne zna, gdje mu taj glavni prijatelj boravi svoje kasne dane.

— Raspitat ću se sutra za njega, — mislio je Marko u sebi — čut ću, gdje živi, pa do večera se mogu spremiti na put.

Već mu je san sklapao oči, pa ga je minula i volja razmišljati dalje o svojoj prošlosti, premda se radilo o tako važnoj stvari. I on se spremi u postelju i doskora zaspi čvrstim snom.

Kad se sutradan probudio, osjeti se svjež i čio, pa se sam zapita, je li onaj sinoćnji glas bio uistinu onaj pravi glas, na koji je on već tako dugo čekao. Bog mu se nije javio, a on upoznade po toj šutnji, kako je njegova sumnja budalasta i kako treba što prije učiniti ono, za što je Boga uvijek molio kao za osobitu milost.

Prva mu je briga bila da sazna, gdje je sad Toma Kvrga. Ono, što je čuo, veoma ga je ražalostilo. Taj je Kvrga na kraju svega posve propao, izgubio sav imetak i vjeresiju, i sada živi negdje u Dalmaciji kao sluga. Ali u Vinkovcima ima nekakva njegova nećaka, udata za jednog majstora, i kod nje da će moći tačno saznati, gdje Toma zapravo boravi.

Nema druge, treba najprije otići u Vinkovce, istražiti stvar, a onda dalje putovati.

Predveče se Marko odveze u Vinkovce i tu nadje Tominu nećaku, a ta mu saopći, da njezin stric živi na otoku Korčuli i da je doista ondje sluga kod nekog gospodina, o kojemu ona ništa ne zna, a da se k njemu dolazi preko grada Velje Luke.

Odmah s prvim vlakom zaputi se Marko na svoje posljednje putovanje. Odvezao se preko Bosne i Hercegovine u Dubrovnik, a ovdje skoro našao ladju, koja će ga odvesti do Velje Luke.

Sjaj sunčani odbijao se od bijelog kamena, kad je ladja pristala obali i starac Marko izišao u malenu varošicu. Baš u luci ima jedna birtija, a pred njom stalo dvoje, troje magaradi, a na njima pune mješine crvenog vina. Birtaš iznio škafove, pa u njih lije vino iz mješine.

Vino pada i pjeni se crvenkastom pjenom, crno kao krv, i vrije u škafu, a starac Marko osjeti, što već davno nije osjetio. Zaželi živo i cijelim svojim srcem, da se napije tog vina, osjeti kao neku sreću, budne li mu dano, da se tog vina napije. Ali ne iz boce, nego ovako iz škafa, da zagrabi čašom i vina i one rumenkaste pjene, pa da to srče i guta polako i požudno kao čovjek, koji još nikad nije pio dobra vina. Kakvo li se to čudo dogodi, te sad tako neodoljivo žudi za čašom tog crnog vina, što ga seljaci donesoše sa brdina u mjehovima na magarcima?

Kad je zapitao birtaša, smije li se napiti vina, pruži mu ovaj neku kositrenu posudu, pa mu smijući se reče :

— Pijte, doklegod vas volja.

I on se napi vina i neko ga blaženstvo podidje svim žilama. Kao da se nekakvi novi život rodio u njemu.

Odmah se stade raspitivati za svog Tomu. I birtaš i seljaci čudnovato ga gledali, i on zamijeti prikrit smiješak na njihovim licima.

— Pa zar vi baš toga tražite? — zapita ga sumnjivo birtaš. — Zar ste baš zbog njega tako daleko putovali.

— Ta šta ćete — drug mi je iz mladosti; još jedini, koji mi je ostao na životu, — hoću da ga vidim prije nego što umrem.

*

— Nemojte ga tražiti, sjednite odmah na vapor, pa se odvezite kući, bolje će biti, da ga ne vidite.

— A zašto, zašto? . . . Šta je s njim siromakom, da me toliko od njega odvraćate?

— Tomo je naša seoska luda. U dronjcima se penje po bregovima i lovi nekakve muhe, insekte, što li, za onoga još ludjeg doktora, kod kojeg služi. Taj ga ne oblači, i ne hrani, i ne plaća, ali on ga služi vjernije, nego pseto svoga gospodara. Ni s kim ne govori, ni koga gleda, nego se od jutra do mraka penje po pećinama i razvalinama i lovi te muhe. Ko će ih znati, i njega i doktora; poludjeli su obojica i nema im spasa. Bog im se smiluj, ja se za njih ne brinem, — objasni mu birtaš.

Kad sam već došao amo, baš ću·da ga vidim, možda će sa mnom htjeti govoriti, jer nas dvojica smo nekoč bili veliki prijatelji.

Rastumačiše mu, gdje bi mogao Tomu naći, i on podje za njim.

Put ga je vodio uz more, koje se na lijevu rubu lagano talasalo i talasi se odbijali od žala, a nadesno se otok dizao u bregove i tud je on okretao glavu i tražio očima, ne bi li smotrio svog starog prijatelja.

Već je izišao iz grada i posljednje kućice su mu ostale iza ledja. Pred sobom, možda kilometar daleko, vidio je lijepu kuću, baš na moru, a za tu su mu kuću kazali, da u njoj stanuje zagonetni doktor i njegov sluga Toma.

Sunce je žeglo, pa što od njegove vrućine, a što od crnog vina uznojio se Marko, da mu je znoj sve curio sa čela. Kadgod je izvadio maramicu, da otare znoj, stao je i potanje pregledao brijeg nadesno. Tako mu se jednom prilikom uistinu pričini, da na strmom brijegu vidi čovjeka, koji prevrće po borovici i kupinama i nešto pozorno traži.

On odmah pomisli, da će to biti Toma, pa skrene s puta u brijeg, da mu se što više prikuči. Ali brijeg se odmah strmo dizao, a puta nije bilo, nego svuda goli kamen, tek tu i tamo grmić borovice, ili kakvi džbun korova, i Marko, nenavikao ovakovu teškom putu, usipao se tako, da mu je svaki čas bilo da izgubi dah.

— Ta kud li se onaj uspeo, da od Boga nadješ! — pomisli u sebi i pogleda u visinu, gdje je Toma s lakoćom išao od grma do grma, pomnjivo ga pretražujući.

Trebalo je penjati se još više i Marko se opet upre i počne koračati oprezno, gledajući na koji će kamen položiti nogu. A sunce žeže i kamen se upalio, pa ga vrućina bije baš u lice. Ispred njega bježe zmije i gušteri, koji su se grijali na vrućem kamenu.

M. Cl. Crnčić: **Kamenita vrata.**
Bakrorez iz „Albuma grada Zagreba".

Isprebijan i izmučen približi se nakon teške muke i napora Tomi toliko, da ga je mogao dobro vidjeti.

Jest, to je bio doista Tomo Kvrga. Pa nije se baš toliko ni promijenio, samo što je osijedio i što mu se s lica izgubio onaj podrugivački smijeh, koji ga nije ostavljao. Ali tijelo mu je bilo nekud vitko, kao mlado. Nagnut nad lovorov grm on ga je pomljivo pretraživao, okretao svaki list i kadikad spremao nešta u kutiju, što ju kajišem privezao preko ramena.

— Tomo! — zavikne mu Marko.

Tomo digne glavu, pogleda ga i podje k njemu.

— Prepoznaješ li me, Tomo? — zapita ga Marko.

— Pa ti si Marko Vidulović, kako dolaziš amo? — odvrati mu Tomo, kao da se nije baš ništa neobično dogodilo.

— Zdravo, brate, eto dolazim baš k tebi. Jedva sam saznao, gdje živiš, a eto sad te nalazim tako rdjavo odjevena i kod tako teška posla. Ta kako si se mogao uspeti tako visoko; ja izgubih dušu, dok sam dospio dovle.

— E, brate, to ti je zato, što si tako utovljen. Za koga se još hraniš, kad ti smrt sjedi za vratom? Zar tako voliš crve, da im tako savjesno spremaš što bolju pečenku? A što sam ja ovako odjeven, to se ti ništa ne brini: meni nije ni hladno ni vruće, a to je u stvari ipak najglavnije.

— A šta mi radiš, stari pobratime, gdje je ono tvoje veselje od nekada?

— Ono su igrarije: sad sam ja veseliji, nego što sam ikada bio na svijetu... E, da je tebi znati, kako sam sretan i kako se ne bih ni sa carem mijenjao!... Ali to su moje stvari, a sad zbogom, imam silnog posla... Bože, već je podne prošlo, a ja sam ih jedva pedeset uhvatio!

— Ta idi, zar ne ćeš sa mnom ni ljudski da govoriš? Zar ne ćemo otići do birtije, da ispijemo koju čašu crvenog vina i da se porazgovorimo kao stara braća? Ja sam prošao brda i doline, rijeke i mora, dok sam došao do tebe, a ti me sad otpravljaš s dvije tri riječi.

— Ne mogu ja to, ja imam silnog posla, to se ne da odgadjati.

— Ali čuj me barem, dok ti kažem, zašto sam došao do tebe. Pravo veliš, da mi smrt sjedi za vratom i ne će proći puno dana, a ja ću se preseliti na drugi svijet. Ja to znam, jer sam saznao, da mi nema duga života. Ali prije nego što zavazda odem, htio sam obići svoje davne prijatelje, ali ih više nema na svijetu, svi su poumrli, samo ti još živiš. I eto, spremio sam se na put, da te vidim i zagrlim, i da te zamolim za oproštenje, ako sam te kad uvrijedio, pa da ti velim posljednji zbogom.

Toma ga je mirno slušao, a onda se zagleda u daljinu i ne progovori ni riječi. Tad se najednoč okrene k njemu:

— Pa tko ti kaže, da moraš umrijeti?

— Tajni jedan glas, koji mi je uvijek govorio, što će sa mnom biti i što treba, a što ne treba da radim.

— Hm! — zamisli se Toma, a onda opet hitro upadne:

— A bi li ti htio živjeti — živjeti dugo i sigurno?

— Ne bi, dragane, ako treba da umrem, ja ću rado umrijeti.

— To on govori zato, jer ne zna moje tajne i jer je siguran, da će skoro morati umrijeti, — rekne Toma kao za sebe, a onda se okrene k moru, pa vikne: — Gledaj to more, to nebo, to sunce, tu ljepotu svijeta, kako ga je Bog stvorio, zar ti nije žao sve to najednoč ostaviti i otići nekuda, gdje se ne zna šta je?

— Bože dragi, tako govore mladi ljudi, a ne starci kao što smo mi!

— Kakav si ti starac? Ja sam stariji od tebe, a što govorim ovako kao mladić, u tom baš i leži moja tajna. Jer tko nju znade, taj živi tako dugo, kako hoće. Živi veselo kao ptica u gori i raduje se svijetu kao da mu je dvadeset godina. No samo se to skupo plaća, — ali šta je ovdje vrednije od života?

— Zanimljivo je, što mi govoriš, ali za mene je već prekasno, jer glas mi je kazao, da je došao moj čas.

— Kakvi glas? Kakvi čas? Nema svega toga, tko pozna moju tajnu. To su u tebi slutnje, što salijeću stare ljude, ali te slutnje treba prevladati, pa makar bio stotinu godina star, treba se nanovo osoviti na svoje noge i smrti prkosno kazati: Hoću da živim!

— Lijepo govoriš, vidi; gotovo bi se čovjek polakomio, da čuje tu tajnu. Smrt je lijepa, osobito za nas starce, ali život je siguran. Stari general Relja nije se mogao micati, pa je htio živjeti, a ja sam se eto popeo ovako visoko na brdo, pa se spremam umrijeti. A sve to zbog slavuja i lava, jer da nisam opazio, da tu vlada neki nered, zar bih čuo glas, da treba putovati? Tko živi, taj se miče i ide kud mu drago, a tko je mrtav, taj nepomično leži i još ga zakuju u škrinju i zatrpaju zemljom. Jedanput će doći, ali da kasnije dodje, bilo bi bolje. Bar za mene.

Sve je to Marko govorio više za sebe, a po svoj prilici mu ne bi ove misli sunule u glavu, da ga Toma nije donekle uvjerio o svojoj tajni, koja produljuje život.

— Pa bi li ja to mogao saznati? — zapita Tomu.

— Evo čuj!... Mene svi drže ludjakom, premda su svi oni puno ludji od mene. Tko je pametan? Nitko na svijetu, jer nitko ne zna svog početka i svršetka. Ali po ljudskom dohvatu pametan je onaj, koji radi u skladu sa svojim konačnim ciljem. Kad čovjek treba kamena, ide u goru. Zar je to pamet, da čovuljak ruši goru? Pa opet nitko nije kamenolomcima kazao, da su ludjaci. Moj je cilj dugo živjeti, a u mojim se godinama to ne može postići sjedeći u sobi i pušeći čibuk. To treba zaraditi, i to teško, i čuj kako. Ja sam, kao što znaš, uvijek bio sretan. Ja sam svojoj sreći vjerovao i onda, dok sam mislio, da ona može biti u tomu, da služim novaca. I kad sam ih puno zaslužio, mislio sam kao i svi drugi, da je to sreća. Ali to su igrarije sreće, koje pružaju časovito zadovoljstvo, a osim toga je novac najbolje sredstvo, da se čovjek unesreći.

Prolazile su godine i godine, i ja sam dobivao i gubio, bio sam bogat i siromak, nauživao sam se svijeta i napatio bijede, bilo je svega baš onako, kako treba da bude kod pravog čovjeka. Oni ljudi, koji plivaju u lasti, baš su takvi bokci kao oni, koji samo stradaju. Čovjek, koji samo strada, luda je, što si ne zna pomoći, a onaj, koji samo uživa, luda je, jer ne pozna svijeta.

Kao pravi sretan čovjek našao sam svoju pravu sreću na cesti. Već sam imao preko sedamdeset godina, kad se na jednoj ladji nadjem s ovim čovjekom, kod kojeg sam sada sluga. Vozio sam se u Egipat, jer me je davna želja vukla onamo, a on je bio na putu u Indiju. Upoznali smo se kod table-d'hôte-a, pa smo govorili isprva koješta, a kasnije o dugom životu, glavnoj sreći čovjekovoj. On mi sve polako najprije izdaleka, a onda sve potanje otkri tajnu, koju je naučio od jednoga čudotvorca u Indiji, a u kojoj leži ključ života.

Ima na svijetu jedan kukac, evo ovaj (— Toma izvadi iz kutije kao vatru crvenog kukca —), koji živi tek tu i tamo, a ovdje ga ima veliko mnoštvo. U tom kukcu ima čarobna moć, tek ju valja znati izvabiti. Ja to ne znam i ne ću nikad doznati, jer mi moj gospodar toga nikad ne će otkriti. Od tog se kukca dobiva neki sok, koji u čovjeku uzrokuje životnu groznicu, a ta traje jedva četvrt sata. Gospodar ima jednu čarobnu šibu i dok ta groznica traje, udara te tom šibom po golom mesu iz petnih žila i kolikogod te puta udari, toliko ćeš godina dulje živjeti. Boli su od tog šibanja neopisive. Svaki udarac osjećaš u svakoj žilici, cijelo ti se tijelo previja i grči, vatra ti gori u prsima, grkljanu i glavi, misliš da ćeš iskočiti iz kože, sav se treseš i dršćeš, ali izdurati moraš, jer znaš, da ti svaki udarac, koji te dobro oplete, donaša cijelu godinu života. Nevaljali udarci ne broje ništa, a tako ni oni, što te zahvate prije nego što groznica nastupi, ili kasnije, kad je već minula.

On sam, jer se šibati ne može, odilazi svake pete godine u Indiju i dade se prošibati od onog svog učitelja, za kojega kaže, da je već preko stotinu i osamdeset godina star. A i on ima već više od stotinu godina.

On ovaj lijek prodaje veoma skupo bogatašima u Perziji, Tibetu i Indiji, kamo odilazi, kad skupi dosta soka. Ali skupljanje tog soka je teško, jer eto, osim mene, nije na ovaj otok nikoga mogao dobiti. On je naime odredio, da će samo onoga išibati, koji iza toga ostane njegov sluga — njegov sluga dovijeka, jer zna, ako ga ostavi, da mora za koju godinu umrijeti. I taj sluga nema nikakve plaće, jer ga plaća životom, što jamačno više vrijedi nego pare. Sva je ta služba u lovljenju ovih kukaca, a treba ih svaki dan puno nahvatati, jer gospodar ne pozna šale, pa će te izbiti, ako vidi, da nisi bio marljiv. Eto ti tajne, a sad razmisli, pa ako ti je volja poživjeti na ovom svijetu, dok te bude drago, otidji sa mnom gospodaru, pa ćeš još večeras biti išibani Znam, da gospodar ima dosta soka i da će skoro otputovati, a ako jednoč otputuje, tko zna, hoćeš li ga živ jošte dočekati. Zato ne oklijevaj,— dosta si ugojen, ne će ti šibe mnogo nauditi, a iza toga te čeka dug život...

Marko je to slušao kao kakvu pjesmu, i dok je Toma govorio, sve se više uvjeravao, da bi dobro bilo podvrći se tom šibanju, jer će i kasnije naći vremena, da lijepo umre.

Užasno mu je doduše bilo misliti, da još jedanput dobije uistinu šiba, kako ih je nekoč dobivao od matere, ali kad se sjeti sigurnosti, da će još dugo živjeti, oslabi mu srce i on pokorno izjavi Tomi:

— Ajdemo gospodaru, ja hoću da živim!

Ivan Krnic.

SVEKAR.

I.

Jurjevićevi su pošli orati. —

Preko poljâ se prostrlo sunčano jutro. Bilo je malo vjetrovito, i svježi je zrak udarao u lice Jani, jer je sjedjela s mužem naprijed na kolima. Htjela je još kod kuće da sjedne otraga, ali se svekar okosnuo na nju, što već jedanput ne ide na kola, i tako je sjela kraj Tome na šator sijena. Stari Jurjević sjedio je iza njih na lojtri. U kolima je bio plug i brana, da odmah i povlače. Zemlja se lijepo presušila. Gotovo tjedan dana nije već bilo kiše. Stari je išao još jučer gledati i rekao, da će oranje biti kao pjena.

Po drveću je lišće požutjelo. Šuma se tamo dolje gotovo crvenila u suncu, kao da izmedju granja probija plamen. Taj plamen bio je nekako pridušen i težak, valjda od ove magle, što se dizala iz rosnih strništa. Kukuruz je napolak dozrio, i listovi su šumjeli u vjetru.

„Drugi ćemo tjedan slobodno brati kukuruz", oglasi se stari Jurjević. — „Ja sam jučer pregledao, ali još je samo negdje nekoji klip, koji ne bi bio dobar."

„Zadnji put je proglašeno kod zapovijedi", odvrati Tomo, „da se ne smije do dvadesetoga . . ."

„Ah, šta oni znadu!" pljune stari preko lojtre.

„Mogli smo odmah uzeti i pšenicu", reče Tomo začas.

„Misliš, da ćemo do podne biti gotovi s oranjem?" upita Jurjević.

„Ja ne znam."

„Ali ja znam, da ne ćemo", stari će malo žešće.

„Kiše valjda ne će biti?" okrene se Tomo.

„Tamo se dolje dižu nekakvi oblaci", odgovori Jana polako.

„Zato je jesen!" progovori Jurjević.

Uto su izašli izmedju onih kukuruza, i opet se ukaže šuma. Nekoja su polja bila već izorana i posijana. Pokraj jedne medje trčao je zec.

„Eh, da mi je puška!" ispruži stari ruku.

„Baš biste ga pogodili!" nasmije se Jana porugljivo.

„Misliš, da ne bih? — Moja draga, nisam ja bio badava soldat!"

Došli su već i do onoga hrasta na zavoju. Tomo je objesio vojke na ručicu, izvadio lulu i baš posegnuo za duhanom, ali nato mladja kobila naćuli uši, skoči i stane trčati. On pograbi vojke, ali već se pokupila i stara, i obje kobile potrče preko jednoga nasipa ravno u polja.

„Drži ih!" začuje Jana svekrov glas. Obazre se, a njega već nije bilo na kolima. Skočio je dolje i stajao podalje mašući rukama i vičući nešto, ali ga nije razumjela.

Tomo se upr'o nogama o dasku i držao ispruženim rukama vojke. Konji su trčali, da je sve zemlja letjela ispod kopita.

„Skoči dolje!" vikne Tomo.

Jana jedva je razabrala njegove riječi u onome štropotu i buci.

„Dolje skoči!" ponovi Tomo još jače.

I ona se nekako u strahu digne, ne znajući ni sama, što čini. Stane na lojtru i začas je bila na zemlji. Sjećala se samo, da su se vojke u onaj čas, kad je skočila, prekinule, i da su konji gotovo odletjeli naprijed. Digne se i osjeti u lijevome koljenu bol. Pogleda, ali nije bilo ništa. Udarila se samo o nekakav kamen.

Onda spazi kola, kako su naletjela na jedan brežuljak, kako su se prevalila, i kako su konji potrčali dalje. Na onome brežuljku ostala je samo gomila lojtrâ i dasaka.

Jana začuje iza sebe svekra, kako sav zasopljen trči i kune:

„Koga vraga radi! — Evo, konji su sad otrčali, ne će ih ni vrag uloviti! — Gledaj, već su kod šume! . . ."

„Samo da nije njemu što" — promuca Jana.

„Šta bi mu bilo?! Zašto ne pazi!"

I oboje podju k onome brežuljku. —

Lojtre, daske, brana, plug i stražnji kotači — sve je to ležalo ispremiješano, a ispod jedne lojtre ispružio se Tomo.

Jani je bilo, kanda ju je tkogod zgrabio za vrat. Nije mogla disati ni govoriti.

Stari Jurjević baci onu lojtru nastran. Tomo je ležao potrbuške, a otraga na glavi vidjela se duboka rana, iz koje se cijedila krv.

„Daj brže rubac!" vikne stari.

Jana skine rubac s glave i dade mu ga. Gledajući onu ranu postade joj mučno, ali, kanda joj se noge prilijepile, nije mogla ni s mjesta.

Stari je medjutim razderao rubac, zagrabio šakom zemlje, zatisnuo ranu i svezao je. Zatim ga okrene na ledja i prihvati mu lijevu ruku. Sva je bila krvava i oguljena.

Jurjević prokune nešto i opet se okrene k Jani:

„Daj . . . još . . . vidiš, kakova je ruka . . ."

Ona odveže pregaču i dade mu je. —

„Eno, konji stoje tamo . . . pod šumom . . ." digne se stari. — „Ostani ti ovdje, ja idem po njih . . ."

Jana je gledala muža i nije razumjela ništa. Samo je promatrala onu krv, a u ušima joj je šumjelo, kanda melje stotinu mlinova.

Za neko vrijeme vratio se Jurjević tjerajući konje. Bili su mokri i prestrašeni, a nozdrve im bijesno igrahu i podrhtavahu. Vukli su za sobom prednji dio kola. Hamovi su bili na mjestima potrgani.

Stari pograbi mladu kobilu za uzde, kad je opet naćulila uši. Ona se propne, a on trgne uzdom tako jako, da su joj žvale okrvarile jezik.

„Opet ćeš, je li ?" poviče, pa je stane nogom udarati u trbuh. Kobila se trzala i soptala, ali nije mogla nikuda, jer je on čvrsto držao uzde.

Kad mu se bijes malo staložio, priveže Jurjević konje za jedan hrastić kraj živice. Zatim je pregledao hamove, svezao nekako vojke, napokon promrmljao:

„Nije još došao k sebi ?"

Janu je opet obuzeo neki polusan poput omaglice, i taj glas je probudi.

„Nije", odvrati ona.

„Morao se vraški udariti. Sigurno je pao na branu. Koga je vraga vješao vojke na ručicu ? !"

„Prekinule su se . . ."

„Znam. — Vidim. — Konju ne smije čovjek nikada vjerovati !"

Stari je razmetao onu gomilu, izvukao stražnja kola i bacio šešir s glave:

„Daj ! Pomozi mi ! Ne ćemo ovdje čekati do noći !"

Bio je sav znojan i zažaren. Ćelava mu se glava svijetlila na suncu, kao da je nečim namazana. A i po licu mu se cijedio znoj.

Kad su složili kola, natovario je stari branu i plug sasvim otraga, a zatim razvezao onaj šator i razastr'o sijeno po kolima.

„Sad ćemo ga metnuti gore."

Tomo je ležao još uvijek, samo bi mu usne zadrhtale svaki čas, kao da je u groznici.

„Ja ću ga primiti za ramena, a ti za noge ! . . Čekaj, polako !"

Stari ga pridigne, a obadvije ruke klonu niz tijelo.

„Kao da je mrtav ! — Prokleti konji !"

Jana protrne. Pred njom se nenadano pojavilo nešto, čega se bojala i spomenuti. A svekrove su riječi zaječale tako nemilosrdno i resko, bez bola i bez smilovanja.

Zapregoše, i stari potjera. On je išao kraj kola, a Jana se vukla otraga osjećajući bol u koljenu.

Išli su istim putem. Dodjoše do onoga zavoja, gdje su se konji preplašili, prolazili su izmedju onih kukuruza, i sve se to Jani pričinjalo nepoznatim, kao da prvi put ide ovuda.

Jurjević uzdahne glasno:

„Zbogom oranje ! Bogzna, hoćemo li i sijati pšenicu ljetos ?"

Izmedju drveća ukaže se crkva i nekoliko prvih kuća. Istom sada opazi Jana, da je gologlava i da nema pregače, pa pritakne suknju i sveže si glavu onim rupcem, što ga je imala oko vrata.

„Morat će on valjda i u špitalj !" govorio je svekar dalje. — „Tu će svaki dan trebati doktor !"

Jana protrne opet. Nije još nikada bila u špitalju, ali uvijek je pomišljala, da je tamo sve puno nečega strašnog, i svi, koji udju unutra, moraju da umru.

Upravo su ulazili u selo, kad je zazvonjelo podne. Morali su proći čitavom jednom ulicom, dok su došli do svoje kuće. Ljudi su izlazili na prozore i na vrata, Jurjević je svakome govorio, kako se to dogodilo, i kad su došli kući, bio je već pun hodnik svijeta.

Jana raspremi naglo krevet, pobaca jastuke na ladicu, a sve to u žurbi i strahu, da ne zakasni.

Četvorica ga unesoše unutra. U polutamnoj sobi bio je još bljedji, a ona krv po licu osušila se i postala sasvim crna.

„Bogme ga je gadno !" zakima netko glavom. — Jana ga nije mogla pravo prepoznati.

„Trebalo bi po doktora . . ." prošapće jedna susjeda.

Nato je došla i Janina kuma. Promatrala je ranu, a onda rekla:

„Zašto niste zatisnuli konjskim blatom? — To je bolje nego zemlja !"

„Gdje bi se čovjek odmah sjetio !" odvrati Jurjević. — „I gdje bi našao ? . . ."

„Ja se tu ne ufam ništa“, reče stara — „Ranu je strašno i pogledati !”

„Morat ćete po doktora”, opet će ona susjeda.

Tomo se gane...

„Hoćeš li što ?” nagne se Jana nada nj.

Ali on samo zadršće i ne odgovori ništa. Jana opazi, da je i plahta pod glavom okrvavljena.

„Ne će on tako brzo doći k sebi”, reče kuma. — „Bit će i noć...”

„Bilo bi najbolje, da ga i ne vozimo u varoš do sutra”, pogleda Jurjević opet Janu.

Ona slegne ramenima.

„Pa da !” nastavi on dalje. — „Sada je i onako još sav razbijen, a da se na kolima tako opet voza ! — Do sutra ćemo barem vidjeti, što je ! — Možda će se i razabrati...”

„Preplašio se... nije to šala...” sklopi kuma ruke.

„A kako je to bilo ?” zapita susjeda.

„Što ti ja znam ? !” mahne Jurjević i pljune. — „On je sjedio s njom naprijed, a ja otraga na lojtri... Onda je objesio vojke i htio zapušiti, ali ovaj vrag... mlada kobila, koju smo lane kupili, najedanput se nečega preplašila, pak bjež!... Ja i Jana skočili smo dolje, a njemu su se onda morale vojke prekinuti... I kako su ti vragovi dotrčali na nekakav kup zemlje, što li, rastavila su se kola... Konji su s prednjim kotačima otrčali, a on je dospio pod prtljagu, što je bila na kolima... Ja sam ga izvukao ispod jedne lojtre... Morao se udarati na branu, samo ja ne znam... nisam gledao, je li brana bila baš kraj njega... Tko bi se sjetio onda ? ! Krv mu je tekla, kao da bi tko otčepio flašu...”

Jana je samo stajala i slušala. Sve ovo, što je svekar govorio, bilo joj je poznato, sjećala se svake malenkosti, ali joj se pričinjalo, da se to nije dogodilo sada, danas, — već nekada davno, možda već pred godinu dana, a možda i prije...

Svijet se stao razilaziti pomalo. —

Bila je već otišla i kuma, a nato dodje Janina mati. Brala je grah, pa nije odmah znala, što se dogodilo, dok joj nije netko došao reći. Jana je spazila, da su joj oči zažarene, i pomisli odmah, kako je to, da ona sama sve dosada nije još plakala. I kao da se nešto u njoj streslo.

Mati je ostala do večeri kod njih. Onda je pošla, jer je morala skuhati večeru.

Jana isprati mater na dvorište, pa se povrati u sobu. Tomo je ležao još uvijek, kako su ga metnuli na postelju. Pogledala ga je od vratiju i pomislila načas, da je umr'o. Tako je bio blijed i miran.

Već su napalili i svjetiljku, ali još uvijek je mirovao. Jana je metnula nekoliko jastuka na ormar, da mu svijetlo ne smeta, pa je tako ležao u sjeni.

Svekar je legao na svoj krevet i pušio. Šutjeli su oboje, a nato je on zadrijemao.

Jana je sjela kraj peći i spustila glavu na ruke. Nije mislila ništa. Samo je sve oko nje drhtalo i vrtjelo se, kao da gori kakav plamen, pa je omata, a gusti dim izlazi iz svih kutova i eno — napunio je već čitavu sobu.

Jana se trgne. —

Začula je nekakav šapat...

Ustane naglo i podje krevetu. Tomo je ležao široko rastvorenih očiju. Govorio je nešto, ali ona nije mogla pravo razabrati svaku riječ.

„Hoćeš li što ?” pogladi ga ona po ruci.

Svekar je na drugoj postelji hrkao...

„Crveno... sve je crveno...” šaptao je Tomo. — „Tamo... kraj vratiju...”

„Koga vidiš ?” stisne mu Jana malo ruku.

„Tako je crveno... i to boli... veliki, dugački nož... i zabio mi ga je u glavu... još je unutra...“

Ona je disala sve teže. —

„Ugasiti... ugasiti sve... Ne vidim ništa... A ona stoji tamo... Zašto je ne pustite unutra ?...“

„Tomo ! — Poznaš li me ?”

„Ugasite... sve ugasite... to boli...” hroptao je on, kao da se davi u krvi.

Jana podje i utrne svijetlo. Po sobi se prospe mrak. Zatim se vrati krevetu.

On je šutio, a začas počeo govoriti opet, ali mnogo mirnije nego prije:

„Sada je poznam... Došla je unutra... Eno !... Zašto ne dodje bliže... Ja joj ne ću ništa... Bit ću miran... Samo ću je pitati, zašto —”

On nadje u tami Janinu ruku, pa je uhvati:

„Opet je tu... onaj s nožem... tamo na uzglavlju... Zašto ga ne protjerate ?...”

„Nema nikoga . . . Smiri se . . .” govorila je ona.

„A, vidiš . . . tamo kraj vratiju nema više . . . Otišla je . . . i nije mi rekla . . . a ja sam je tako molio . . . I sada ne znam ništa . . .”

„Hoćeš li vode ?” upita Jana.

„Tko je to ?” prene se on naglo i ušuti.

Jana dohvati vrč i prinese mu ga k ustima. Ali on se trgne, i voda se prolije po pokrivaču.

„Tko je ?” vikne on glasno i, kao da se preplašio svojega glasa, umukne.

Jana je čula začas samo teško, kratko disanje.

Svekar je opet počeo hrkati. . .

II.

Možda je već prošla i ponoć . . .

Jana je opet sjela kraj peći i zamislila se . . .

Došla je k Jurjevićevima prije pet godina. Još nije ni prošlo. Bit će nekako istom za dva mjeseca. Imala je još tri brata. Ona je bila najmladja. Nije joj se baš dalo poći za Tomu, ali otac je obećavao samo ral zemlje i dvjesta forinti, pa nije druge bilo. Napokon ni Jurjevićevi nijesu bili baš tako siromašni, a Tomo je bio jedinac. I volio ju je, pa i svekrva je bila dobra.

Imala je i dvoje djece, dječaka i djevojčicu, ali je oboje brzo umrlo. Svako je navršilo samo nekoliko mjeseci.

Pred dvije godine umrla je i svekrva. Uvijek se tužila, da je nešto boli u prsima, da ne može disati, i tako je u tri dana bila gotova. Čitavo gospodarstvo palo je sada na njena ledja.

Iste zime umre joj i otac. Išli su u šumu, prehladio se i nije bolovao ni tjedan dana. Sada je rjedje zalazila k materi. Nevjeste je baš nijesu najljepše gledale. Mati je više dolazila k njoj, kad bi mogla.

Nekako u proljeće iza ženine smrti htio je svekar da se oženi. Govorio je svaki dan, kako on bez žene ne može biti, i već je sve bilo malone gotovo, pogodio se s Pavlovom udovicom, premda je bila petnaest godina mladja od njega, ali najednoč se to razbilo. Govorili su, da je ona imala druge, da je hodala po svim sajmovima, a to se njemu nije svidjalo. I zato su se razišli. Druge udovice nije bilo za nj, i tako je pomalo prestao o tom govoriti.

Sve se to javljalo u njezinim mislima, kao da se odmata klupko. Gledala je svoj život u ovih pet godina, i bilo joj je, kanda je prošlo

tek pet dana. Kad se udavala, mislila je, da će sve biti nekako drukčije, možda ljepše, ali se prevarila. Bilo je isto, i što dalje, nekako je sve postajalo teže. Uvijek je pomišljala, da je i drugima tako, a oni napokon imaju dosta za život. Ljetos, eto, nijesu ni kukuruz kupovali, a koliki su bili bez njega.

Ali sada ?

Tu je najednoč stala, i tu su joj se misli kao presjekle. Što će biti, ako on odista umre ? Što će onda ona ? Udati se ? Već su joj dvadeset i dvije godine. Momak ne će nijedan uzeti udovicu, a udovca nema za nju. Štogod ih ima, svi su već stari. Gotovo nijedan nije mladji od njezina svekra.

Nato se opet sabere. On će živjeti. Koliki su pali pod kola, pa su ostali živi. Eto, i preko njezina najstarijega brata prešla su kola s hrastovim panjem, pa je zdrav i živ još i danas. I kako je jak ! Nema možda u selu čovjeka, kojega bi se on bojao.

Onda, odvest će ga doktoru, pa ako baš i ostane u špitalju, što zato ! Kolike su već parali, pak hodaju, kao da im nije ništa ni bilo.

Jana digne glavu i opazi, da se na prozorima stalo javljati jutro. Stakla su bila siva i zamagljena.

Ona ustane i podje k njemu. Disao je nešto mirnije, i činilo se, da spava. Sav se nekud promijenio. Usne su mu bile izgorene i suhe, a oči duboko u glavi. Ispod lijevoga oka imao je zelenkastu mrlju. Rubac na glavi slijepio se od krvi i postao sasvim tvrd.

Jana otvori ormar, da mu izvadi odijelo. Vrata malo zacvile, i Jurjević se probudi :

„Oho, ti si već gore ?”

„Nisam ni legla.”

„Zašto me nisi probudila. Mislio sam malo pridrijemati, pa sam i zaspao. Kako je njemu ?”

Jana izvadi kaput i metne ga na stolac :

„Sinoć je govorio nešto . . . nisam ga pravo razumjela . . . a onda je opet zašutio . . . Samo leži i ne miče se . . .”

Jutro je bilo magleno, ali se kasnije razvedrilo. Tomo nije se osvijestio ni onda, kad su ga presvlačili. Samo je jednom otvorio oči i nato ih opet sklopio. Susjedi im ga pomogoše u kola, stari ošine konje, i kola krenu. Ona je sjela otraga kraj njega i držala mu jastuk pod glavom.

Na cesti je ležala pedalj debela prašina. Provezoše se kraj crkve. Stari Jurjević digne šešir, a Jana se prekriži.

Pred birtijom stajala su jedna kola.

Izvan sela htio je stari malo potjerati konje, ali se odveć treslo, i morao je opet polako voziti.

„Ja sam uzela dvadeset forinti", reče Jana. — „Hoćemo li morati odmah platiti što?"

„Ja ne znam. Uzeo sam i ja nešto. Vidjet ćemo!"

Izmedju stabalja ukažu se dva tornja. Na jednom se ljeskao križ. Čula se laka, daleka zvonjava.

Prve su kuće u varoši bile malene, a neke i slamom pokrite. Istom tamo dalje javljahu se veće, a neke bijahu i na kat. Nekakva je služavka, što li, vukla na zdencu vodu, a naokolo po tratini pasle su se pure.

Oni zakrenu kraj velike birtije, na kojoj je pisalo crnim, velikim slovima „Svratište k zlatnom janjetu", u jednu pokrajnu ulicu. Kuće su opet bile manje, a oko njih se sterali vrtovi. Na niskom drveću uz plot visjele su žute i crvene jabuke.

Gotovo na kraju ove ulice vidjela se mala kapela s tornjićem, a uz nju se pružila dugačka žuta kuća s crvenkastim prozorima i visokim, lijepim plotom. To je bio špitalj. Oko kapele zelenilo se grmlje cvijeće, ali je gotovo sve već ocvalo.

Pred glavnim vratima ustavi Jurjević konje i pruži vojke njoj:

„Na, drži! Ja idem pitati, možemo li unutra?"

Jana prihvati vojke, i kao da je nekakav strah počeo ulaziti u nju. Promatrala je špitalj i čudila se, kako je sve naokolo lijepo i čisto. Ali nijednoga bolesnika nije bilo vidjeti. Ona spazi, kako je svekar još pred vratima skinuo šešir, a onda unišao unutra.

Sunce je bilo toplo i padalo kroz lišće divljega kestena na mostić, što je vodio preko grabe do glavnih vratiju. Iz kapelice izadje jedna opatica, zaključa vrata, pogleda prema kolima i ode unutra.

Jurjević se doskora povrati i reče u pol glasa:

„Moramo unutra. Bio sam s doktorom."

Iz špitalja iznesu dva čovjeka nosila, i kad su kola ušla u dvorište, skinu Tomu dolje, pa ga ponesu unutra. Jurjević metne pred konje šator sijena i podje za onim ljudima, a Jana za njim.

Ona dvojica odoše hodnikom nadesno. Jana stane, ali je svekar povuče za ruku:

„Hajde! Tamo je doktor..."

Unidju u bijelu, veliku sobu. Za jednim stolom sjedio je visok mršav čovjek, a kraj njega je stajao drugi mladji s očalima. Onaj mršavi odmah ustane, podje k nosiljki i primi Tomu za ruku.

„Kad se to dogodilo?" okrene se on k Jurjeviću.

„Jučer prije podne, gospodine doktore!"

„Pa zašto niste odmah došli?"

„Mi smo mislili, da se ne može popodne..."

„Ah, šta se ne bi moglo!" zlovoljno promrmlja liječnik i okrene se k onome mladjem. Govorio mu je nešto, ali Jana nije razumjela. Onda se sagnuo, odvezao rubac i pogledao ranu. Zakimao je glavom, stisnuo usnice, pokazivao nešta onome mladom, a onda se opet okrenuo k njima:

„Bit će potrebna operacija, jeste li razumjeli? Ja ću pokušati sve, što se dade učiniti, ali ne mogu obećati ništa. Da nije rana tako duboka, i da ste došli odmah, onda bi možda što bilo. Medjutim, vidjet ćemo!"

Jurjević pogleda doktora:

„A, mi ne bismo smjeli vidjeti?"

„Operaciju? — Ne. Bolje za vas, da ne gledate. Možete pričekati vani, dok bude gotovo."

I svi izadjoše iz sobe. I doktor i onaj mladi i ona dva čovjeka s nosiljkom podju dalje nadesno, a Jana i svekar odu na dvorište.

„Ja sam mislio, da će nas jače psovati", reče on, kad su sjeli na klupu kraj zida.

„Hoće li to dugo trajati?" upita Jana nakon kratkoga mučanja.

„Ja ne znam. Možda i ne će..."

„A on će ostati valjda ovdje?"

„Pa da! Gdje će ga doktor pustiti sada?!"

U hodniku se začuju koraci. Jurjević ustane i pogleda unutra, pa opet sjedne i prošapće:

„Jedna opatica. Nosi nekakvu zdjelu."

Čekali su tako blizu podne. Konji su pojeli gotovo svu krmu. Napokon dodje k njima opatica i pozove ih unutra.

Jana nije muža gotovo ni prepoznala. Ležao je na željeznome krevetu u dugačkoj sobi, a čitava mu je glava bila zamotana bijelim povojima. Samo se vidio jedan dio lica. Kraj kreveta stajao je i doktor.

„Na lijevoj ruci slomljena su mu tri prsta", govorio je on. — „Jedan smo morali odrezati."

„Kako će dugo ostati ovdje ?" zapita Jurjević.

Doktor se gotovo nasmije:

„Kako dugo ? ! Ako ostane živ, pitat ćete me to za mjesec dana. Medjutim, ako ne dodje upala, možda će ipak biti što."

„Možemo li ga doći pogledati ?"

„Ako baš hoćete, svaki dan !" okrene se doktor i podje prema vratima.

„Hajdemo i mi !" šane svekar Jani.

Sjeli su opet na kola i pošli kući. Ali pred jednom omanjom birtijom — tamo, gdje se već izlazi iz varoši, reče Jurjević:

„Idemo malo unutra. Nešto ćemo založiti. Ja sam već gladan."

Jana je već htjela reći, da ne idu, ali svekar skrene u dvorište. U maloj sobici nije bilo nikoga. Dva stola, prekrivena crvenim stolnjacima, bijahu puni muha. Na vratima se pomoli debela birtašica. Jurjević reče, neka donese litru vina i štogod jesti.

„Imamo hladnu svinjetinu", stane birtašica kraj stola.

„Dobro. Dajte !"

Jana je popila samo čašu vina. Jela nije ništa.

„Zašto ne jedeš ?" upita je svekar.

„Tako. Ne mogu."

„Kušaj. Dobro je."

„Nisam gladna . . ."

„Tebi je sigurno radi toga . . . Nismo mi krivi. I mi bismo voljeli, da se nije dogodilo. Šta ćemo ? ! — Zato ne moramo od glada umrijeti . ."

On turi pred nju tanjur.

„Ne . . . ne mogu ništa !" reče ona.

„Ako baš ne ćeš, onda ću ja ! Čemu da ostavljamo ! Platiti se mora i onako !"

Na povratku sjedjela je Jana kraj svekra naprijed. Čitavim su putem šutjeli. Sunce je pripeklo, a s ceste se dizala gusta prašina, kadgod bi on potjerao konje.

Došli su kući, i Jana je najprije oprala sve ono, što je Tomo imao jučer na sebi, da ne stoji onako u krvi. Već se stala spuštati i večer, kad je bila gotova.

„Hoćeš li sutra u špitalj ?" upita je svekar. Bili su već legli.

„Pa . . . mogu . . ."

„Dobro je, idi . . . U ponedjeljak ćemo onda orati . . . Bogzna, kakovo će još biti vrijeme, a čemu da stoji zemlja pusta ! . . ."

Jana ne odgovori ništa. Jaki je drijem stane hvatati, i učini joj se, da se vozi na kolima u oblacima prašine, a konji lete po zraku. A u onoj prašini se vidi velika kuća, vrtovi, kapela, mnogo kreveta, a napokon je prašina postala tako gusta, da je sakrila sve.

Drugi dan spremila se Jana u varoš. Usput se svratila k materi i pripovijedala joj, kako je jučer bilo. —

Došavši u varoš uputila se prema špitalju.

U hodniku je stajala jedna opatica.

„Hvaljen Isus !" progovori Jana.

„Uvijeke ! Šta je dobro ?" pridje opatica k njoj.

„Ja sam došla pitati . . . za svojega muža . . ."

„Da, to je onaj, što je bio jučer operiran . . . Umr'o je noćas !"

Jana sva zadršće . . .

„Dodjite sa mnom", začuje ona iz daljine opatičin glas.

I kao u nekom mamurluku išla je za crnom, visokom ženom kroz dugačke, tamne hodnike, a napokon se rastvore jedna vrata, i ona se nadje u malenoj, bijeloj sobi. Na niskome, limenom stolu ležalo je njegovo truplo. Bilo je pokriveno plahtom. Opatica odgrne platno, i Jana spazi lice, kakovo je bilo i jučer. Zamotano onim bijelim povojima, samo mnogo bljedje. Oči bijahu otvorene i mutne.

Opatica klekne i počne moliti. Jana ne znajući ni sama, zašto, spusti se takodjer na koljena.

Napokon se opatica prekriži i digne, pa je upita tiho:

„Hoćete li možda govoriti s doktorom ?"

Jana samo kimne glavom.

I opet se nadje u onoj sobi, gdje je bila jučer. Doktor je odmah prepozna i podje k njoj:

„A, vi ste to ? — Nije išlo, kako vidite. Rana je bila odveć duboka. Bio je ozlijedjen i mozak. — Nego, htio sam vas pitati radi sprovoda. Vi ga možete odvesti i kući, ali ja vam ne bih savjetovao. Najbolje, da ga pokopate ovdje. Troškovi će biti mnogo manji, a ja znam, da baš nemate suviše novaca."

„Ja ću pitati svekra", prošapće Jana.

„Dobro, ali popodne mi dodjite svakako javiti."

Jana je išla kući, kao da je pijana. Netko je išao s kolima kraj nje i zvao je, da se ide voziti, ali ona je samo gledala u zemlju, a u glavi joj je šumjelo, i veliki, žuti kolobari drhtahu joj pred očima.

Svekar je upravo izlazio iz štale i morao je odmah pogoditi, što se dogodilo, jer je prišao k njoj i nakon kratkoga muka rekao:

„Mrtav . . . je li?"

„Da!" dahnula je ona.

A onda je nekako naglo i isprekidano izgovorila ono, što je rekao doktor.

„Ima pravo", odgovori svekar. — „Mrtav je čovjek mrtav. Kad je Bog tako odredio, šta mi možemo! — Ja ću popodne tamo, pa ću sve urediti. Platit ću i troškove, a oni neka njega lijepo tamo pokopaju."

I tako je sprovod bio drugi dan popodne. Bila je baš nedjelja. S njima je pošla i njezina mati i još nekoliko žena. Išli su pješice.

Naprijed je nosio jedan čovjek križ, onda je išao svećenik, a za svećenikom kola. Na ulicama je bilo dosta svijeta, a na promenadi svirala je muzika.

Morali su ići i preko željezničkih šinja, i baš kad su došli blizu, zatvorila se rampa. Sprovod je čekao, dok prodje željeznica. Na prozorima vagona bilo je mnogo putnika.

Pred grobljem sprovod stane, svećenik brzo blagoslovi lijes, i onda podju izmedju kamenih spomenika sve tamo, gdje su se dizali drveni križevi kao i na njihovu groblju.

Lijes spuste u jamu, svećenik baci na nj grudu zemlje, a za njim ostali. Zemlja je muklo udarala, a Jana, kao da se u njoj nešto slomilo, stane grčevito i glasno plakati . . .

Kad su se vratili kući, bio je već mrak.

III.

„To nije lijepo", govorila je susjeda jednoga dana Jani. — „Vi ste njega mogli pokopati ovdje. Ne bi vas stajalo sto forinti. Ti nemaš djece, da moraš za njih čuvati!"

„Bože moj, što sam ja mogla?" uzdahne Jana.

„Mogla si. Cijelo ti selo to zamjera!"

„Pa, svekar je tu . . . on je . . ." prelomi Jana suhu grančicu. Stajale su kraj plota, tamo iza štaglja.

„Tako ste ga zakopali", prekine je susjeda, „kao da i nije vaš. Kao da je sluga! — Svekar je, veliš, tako rekao? Pitaj ti onda toga svojega svekra, gdje je Tomino materinstvo, kad već nije htio ništa dati od domaćega!"

„Ja ne znam . . ."

M. Cl. Crnčić: **Pod zidom.**

Bakrorez iz „Albuma grada Zagreba".

„Ti ne znaš, ali ja znam! Ona je imala dvije rali svoje, a to je on dao nekako na se napisati. A i gotovih je novaca bilo. Nije badava uvijek čuvala! Sve je to on potrošio s drugima. Ne bi se on još ni sada uskratio! Ti sve i ne znaš! — Kako si ti ovdje, malo je mirniji. Stidi se valjda! Ali prije! — Poznam ja njega dobro..."

„Ja bih i sama bila dala, ali tako..."

„Reci ti njemu slobodno, što sam ja rekla. Ne trpi on mene, znam ja! — Sramota! Jedinoga sina, pa ovako! — A što ćeš ti sada?"

„Ja? Kako?" digne Jana glavu.

„Pa da! Ne ćeš valjda ovdje ostati!"

„Ovdje?" šane Jana i zagleda se tupo u grančicu bazga, što je izvirivala izmedju starih prutova na plotu.

„Djece nemaš, pa bolje ti je da odeš k materi, a onda... može se tko i naći... ti si još mlada... zašto, da se ne udaš?"

„Ja ne znam ni sama..." odvrati Jana.

Netko vikne susjedu, da dodje kući. —

— — Idući iz vrta neprestano je Jana o svemu ovom razmišljala. Eto, već je mjesec dana, što su ga pokopali, a ona radi kao i dosada. Sve je isto, samo što on ne dolazi. I nije joj nekako teško. Čini joj se, da je nekud otišao, pa će se možda i vratiti. Da je umr'o doma, onda bi je jače boljelo. Ovako, sve ono u špitalju, sve je to, kao da je sanjala. Kao da ničega nije zapravo ni bilo.

Istom sada, kad joj je susjeda spomenula, da ona ne može ostati ovdje, sada se pred njom otvorilo nešta novo, i ona odluči još danas govoriti o tom s materom.

Medjutim, mati je popodne došla k njoj. Bile su same. Svekar je otišao u kovačnicu.

Jana joj reče, što je namislila, ali mati je samo slušala i kimala glavom. Napokon progovori:

„Moja draga, to ti je teška stvar. Da je moj živ, još bi nekako išlo, ali ovako! — Ti znaš i sama, da ja imam tri snahe, i da me nijedna ne trpi. A onda, da još i ti dodješ? Pa zašto? — Jer svijet govori? Neka govore! Do Božića će i prestati!"

„Ja sam vam samo rekla!..."

„Znaš li ti, da sam ja ljetos od Petrova kupovala maslo? — A ti ipak imaš ovdje svega pomalo. A i svekar ti nije zločest..."

„Nije zločest, ja ne velim..."

„Ostani ti samo ovdje! Kad je Bog tako htio, mi ne možemo protiv njegove volje ništa... Sve će se to još promijeniti! Prije nego ti i misliš! Može on tebe još i prizetiti. Pa tko zna?! Ne će ni on dugo... A da sad odeš, bogme, ne bi ti dao ništa!"

„Imate i pravo..." kimne Jana.

„A što svijet govori, za to se ti ne brini! Jalni su ti, to je!"

Nato je došao i Jurjević. Nosio je u ruci sjekiru.

„Hvaljen Bog! Što radite vas dvije?"

„Tako, došla sam malo, da vidim..."

„A tvoji?" metne Jurjević sjekiru u kut.

„Ništa. Razišli su se kojekuda..."

„Ja sam dao malo sjekiru nabrusiti. Trebat će. Doći će zima, pa u šumu..."

„Mogu ti i moji pomoći, ako što budeš trebao..."

„Vidjet ćemo!"

„Zimi i onako ništa ne rade..."

Kad je mati odlazila, reče joj već na uličnim vratima:

„Tako neka samo lijepo ostane! Bit će najbolje!"

Jana se vrati u kuću. Svekar je rezao u sobi nekakvo drvo.

„Što ćemo za večeru?" upita je ne dižući glave.

„Šta hoćete? Ja sam mislila malo krumpira, pa svakomu komadić mesa. Ostalo je još od podne..."

„Dobro je. Ti samo priredi, što te volja!"

Ona ode u klijet, uzme nekoliko zrna krumpira, obijeli ga i metne u lonac.

„Imamo već malo drva, je li?" dodje svekar u kuhinju i stane kraj vratiju.

„Mnogo baš nema. Za kruh imam samo još dva ili triput..."

„Kupit ću ja jedan hvat bukovih..."

Jana je htjela da mu reče ono, što je govorila susjeda o sprovodu, ali nekako nije mogla. Kao da se bojala, i kanda joj je bilo žao. Ni sama nije znala, zašto.

Vani se spuštala večer, sve je bilo tiho. Samo je vatra praskala, a u loncu je kipjela voda.

Došla je pomalo i zima.

Jurjević je kupio hvat bukovih drva, dovezao iz šume četiri voza hrastovih, pa se nijesu trebali bojati studeni. Otkako je bio sam s Janom, nekako je postao brži i okretniji. Dosta je dugo, kako je ona

to već opazila. I brije se svaki treći dan, a prije bi znao po čitav tjedan hodati neobrijan. I ne psuje više onako kao prije. Svake joj večeri pripovijeda, kakove je znao vragolije zbijati, dok je bio soldat. U gradu su sve cure za njim ludovale. Jedna mu je dala i srebrnu uru.

„Pa gdje vam je sada ?" pitala ga je Jana.

„Gdje mi je ? Treći sam je dan zapio !"

K njima je rijetko kada tko dolazio. Najviše su bili sami. I Janina se mati prehladila, pa je nije bilo gotovo tri tjedna k njima. Jana bi joj znala odnijeti svaki drugi dan lonac mlijeka.

„Odnesi ti njoj samo", govorio je svekar. — „Šta ćemo! Stara je, nema nikoga, a snahe je i onako ne gledaju !"

Jedne večeri zamoli on Janu, da mu opere ledja.

„Negdje sam se morao i ja prehladiti. Tako mi je, kao da mi mravi plaze ispod kože."

„Hoću", odvrati Jana, „samo idemo u kuhinju, da tu ne polijemo."

On je svukao sa sebe košulju i nagnuo se nad korito. Jana zagrabi objema rukama vruće vode i saspe mu je na ledja.

„Hu !" strese se on. — „Baš je pošteno vruće !"

„Hladno vam ne bi ni koristilo", nasmije se Jana i stane mu trti ledja.

Imao je široka, jaka ramena, kao da su iz kamena istesana.

„Samo jače ! Ne miluj ništa !" stane si on močiti prsa.

Jana je osjećala pod rukama, kako su ta ramena još uvijek jaka i žilava, mnogo jača, negoli su bila u Tome. Kad je njega prala, uvijek joj se činio kao dijete. Tako je bio slab i bijel. A ova je koža zagorena i pocrnjela od sunca.

„Šta vam je ovo ?" upre Jana prstom o jednu brazgotinu na lijevoj mišici.

„I to mi je dala soldačija ! Potukli smo se jedanput u birtiji, a nekakvi me zidar ubo nožem. — No, dobro će biti. Ogulit češ mi još kožu ! . . ."

„Rekli ste, neka ne milujem !"

On se osovi i stane si brisati prsa ručnikom. Zatim se nasmiješi :

„Gledaš me, je li ?"

Jana osjeti, kako joj je krv udarila u lice, pa uzme korito i izlije vodu na dvorište.

„Ovakova junaka nisi vidjela", udari se on šakom u prsa, da je sve zazvonjelo. — „Bit će mene još pedeset godina !"

„Hoćete li čistu košulju ?" upita Jana.

„Daj !"

Još su dugo bili gore. Jana je šivala, a on je pripovijedao, kako se jednom namjerio na vuka, kad je bio sa svinjama u šumi, i kako mu je vuk odnio jedno prase.

Na Nikolinje spremila se Jana u varoš na sajam. Morala je kupiti nešto za Božić. Dan je bio lijep i hladan. Snijeg se svijetlio na krovovima kao bijeli, debeli pokrivač, a sunce se ljeskalo po njem u stotinu zlatnih iskrica.

„Ako hoćeš, ja ću upreći", ponudi joj svekar.

„Čemu ? Ne ću kupovati bogzna što ! A sigurno ću se i namjeriti na nekoga, tko će me uzeti na kola."

„Samo nemoj dugo ostajati !"

„Ne ću", odvrati ona zamatajući se velikim rupcem.

Bilo je još rano, a svijet je istom kasnije išao na sajam, pa je tako do varoši morala pješice.

Na velikome trgu dizalo se već puno šatora, krcatih svakojakom robom. Snijeg su razgrnuli na sve strane, a šareni rupci i vrpce vijorili su u vjetru poput zastavica.

Jana je hodala oko šatora i kupila dva rupca i jedan plavi lonac, a zatim je spazila crvenkaste, široke čipke za bluzu. Pogadjala se dugo, a napokon uzela tri metra.

Poslije je otišla u onu birtiju, gdje je bila sa svekrom, kad su njega dovezli u bolnicu, da malo založi. Prepoznala je odmah one slike na stijeni. Na jednoj se vidjela nekakva voda i čamac, a na drugoj dvoje mladenaca, kako se drže za ruke.

Iz druge, veće sobe, dopirala je buka. Sve je bilo zadimljeno, a velika peć u kutu ražarila se, da je vrućina sve izbijala od nje.

Jana je upravo rekla birtašici, neka joj donese juhe, a uto se na vratima pojavi Blažićev Bartol i razvali oči :

„O, zar i ti ovdje ?"

„Došla sam i ja malo", nasmiješi se ona.

„Udovica, je li ?" pristupi on bliže. „Ne ideš još kući ?"

„Zar si ti ovdje s kolima ?"

„Nego ! Vozit ćeš se sa mnom. — Prodao sam tele. Moram ga samo predati na kolodvoru, pa ćemo odmah kući . . ."

„Samo ako ne ostaneš dugo ?"

„Ne ću. Žurit ću se. Ti ovdje čekaj !"

Jana je čekala i gledala, kako ljudi dolaze i odlaze, ali Bartola nije dugo bilo. Izašla je par puta i na ulicu, i par puta joj se pričinilo, da ide. Medjutim, uvijek se prevarila. Htjela je već da podje kući, ali u taj čas začuje njegov glas u drugoj sobi. Došao je.

„Nema mene dugo", stane si on trti ruke. — „Morali smo dugo čekati. Prokleti mesar, negdje se zadržao!"

„Idemo ?" ustane Jana.

„Idemo odmah!"

Kola su stajala u dvorištu. Bartol skine pokrivače s konjâ :

„Sjedni ti samo gore. Pokrit ću ti koljena."

Jana se uspne.

„Bilo bi ljepše na saonama", progovori Bartol, kad su kola već bila na cesti, „ali nije mi se dalo slagati . . ."

Jana ne reče ništa, i tako su dugo šutjeli. Sjedjeli su jedno kraj drugoga, pokriveni istim pokrivačem, a koljena im se doticahu. Ona najednom osjeti, da se on primakao bliže k njoj, ali ne reče ništa. U grlu joj je bilo samo suho, i disala je teže. — Bartol joj je bio rodjak po mužu, a prošle se jeseni oženio. Bio je mladji godinu dana od nje.

„Nije li ti tako čudno samoj ?" upita on odjedared, a stegno mu se sve jače pritiskivalo uz njezino.

„Nije. Priučila sam se već", odmakne se ona malo dalje.

„Zbilja ?" pogleda je on, nasmiješi se i potjera konje.

Ona ne odgovori. Ali osjećala je neprestano, kako joj je u prsima nekako tijesno, kao da je sapeta. I jedva je čekala, da dodju što prije u selo. Govorili su malo. On bi je samo pogledao ispod oka i smiješio se. A kad je sašla s kola, upita je tiho:

„Kad ćemo se vidjeti ?"

„Ja ne znam", odvrati ona i naglo se okrene.

Sa svekrom je kod kuće govorila takodjer malo. Pokazala mu je samo, što je kupila. I on je šutio i odmah poslije večere legao u krevet.

Negdje u noći osjeti Jana, da netko skida s nje pokrivač. Mislila je u prvi mah, da joj se tek pričinilo, i spustila je ruku preda se . . . Ali prsti joj se dotakoše vruće, stisnute pijesti. Kao da je prihvatila užareno gvoždje, trgne ruku natrag i prestane disati. Nenadana vrućina preleti joj čitavim tijelom. A oni vrući prsti spustiše joj se već na lice, pa polako prelaze preko grudiju, i već osjeća usijani dah, što joj pali usne. Ona se trgne i pridigne napolak, ali dvije jake ruke zgrabe je za ramena i svale natrag. Na njezino lice prilijepiše se u divljem žaru drhtave, otvorene usne . . .

IV.

Drugi dan šutjela je i ona i on. On je čitavo prije podne cijepao drva i samo bi katkada došao u kuhinju ili u sobu, tražio nešto i opet izišao.

Jana još i sada nije pravo razumjela, kako je ono došlo. Činilo joj se na časove sve kao san, a onda bi opet osjetila u glavi kao neki mutni bol, i silnom brzinom vraćalo joj se sve u pamet : kako je bila na sajmu, kako se vozila s Bartolom, i kako joj je ona vruća ruka razgalila grudi u mraku. Gotovo se stresla, kad je na to pomislila. kako je onda htjela da se odbrani, ali on joj je šaptao nešto u uho. Sve je oko nje šumjelo, i nije razumjela gotovo nijednu riječ. Bila je u nekoj omaglici, a sa sviju strana obilazio je vrući plamen, i napokon joj se pričini, da je sapeta čvrstim konopcima, koji je ne puštaju nikuda.

Sada je istom razumjela one njegove poglede, što su znali plaziti njezinim tijelom, i onaj smiješak, što se lukavo verao ispod gustih obrva.

A da mu se ona sada ipak otme, da ode ? — Ali kuda će ? K materi ne može. — Na kvartir ? — Otkuda će plaćati ? — A odmah bi se i govorilo, zašto je otišla. Svijet bi znao, da nije čist račun.

Ali ni ovako ne može. On sada ne će prestati. Bit će još gori. — A stid ju je same sebe.

Zazvonjelo je i podne. On udje u kuću.

„Hoćemo li k objedu ?"

„Odmah", progovori Jana tiho i ode u kuhinju. Kad se vratila sa zdjelom u sobu, on je već sjedio za stolom i rezao kruh.

„Šta imamo ?" pogleda on u zdjelu.

Jana ne odvrati ništa.

On si nagrabi i počne jesti. Jana je silom gutala jedan zalogaj za drugim i gledala u tanjur.

„Baš sam se nacijepao! Imat ćeš do Božića dosta . . ."

Jana je htjela nešto reći, ali nije mogla naći nijednu riječ. Samo je nekako nehotice dignula glavu, i pogledi im se sastanu. U njegovim je očima bio onaj potmuli smiješak, što ga je već nekoliko puta opazila.

„Srdiš li se ?" začuje Jana najednom njegov glas. Bio je nekuda tiši i mekši nego obično.

„Srdiš li se ?" ponovi on još tiše.

„Ja ? — Zašto ?" dahne Jana i začudi se, kako su te riječi izašle iz njezinih ustiju.

„Pa da", govorio je on dalje, „što bi se srdila ? Ja nemam i onako nikoga, a tebi ne će nigdje biti ljepše . . ."

Jana se digne.

„Kuda ćeš ?"

„Idem . . . oprati zdjele . . ."

On se nasmije:

„Zar ti se žuri ? — Sva si pocrvenila . . . Sramežljiva si kao cura !"

Popodne je padao snijeg. U sobi je bilo mračno. Jana je šivala kod prozora i razmišljala, što da učini. Ali sve su misli nekamo izmicale, i ni na što se nije mogla odlučiti.

Kraj peći je drijemala mačka. On je još neko vrijeme bio vani, a onda došao unutra, stresao sa sebe snijeg i sio kraj peći:

„Više ne ću. Nacijepao sam se dosta."

Jani bljesne jedna misao u glavi, i ona odloži švelo:

„Ja bih morala k materi . . ."

„Po što ?" digne se on.

„Tako. Imam nešto posla . . ."

„A da ! Sad ne ćeš nikud. Po takovu vremenu ! — Znam ja, zašto bi ti išla", pristupi on bliže i nasloni se na stol. — „Bojiš se, ha ?"

Jana ustane i pogleda ga smeteno:

„Pustite me . . ."

„Zašto ?" pridje on još bliže. — „Zašto se bojiš ?"

„Nemojte !" ispruži ona ruku.

„To ne će saznati nitko, razumiješ li ?" spusti on glas, što je već podrhtavao.

Janine se oči napune suzama, a srce je htjelo da joj iskoči iz prsiju.

„Ja te ne dam nikomu !" šaptao je on. — „Sad ćeš biti moja . . . I samo moja ! . . ."

„Pustite . . ." podje Jana k vratima.

Ali on je uhvati oko pasa, pa je privuče k sebi.

„Ja ću vikati", pogleda ga Jana prestrašeno.

„Viči slobodno . . . Ja te ne puštam . . ."

Sada je gledala prvi put njegovo lice sasvim izbliza. Na čelu se usjekla duboka brazgotina, a izmedju rastvorenih usana bijelio se red jakih zubi. Oči su se krijesile, crne i velike, a brkovi su prekrili čitavu gornju usnu.

„Pustite me . . . Ne idem k materi . . ." prošapće ona tjeskobno.

„Ako ne budeš dobra, ja ću te već ukrotiti !"

Uveče je sam ugasio svijetlo, i Jana više nije mogla da mu se otme. Mahnitost njegovih zagrljaja i bestidna, mračna strast slomiše u njoj svu snagu.

Njezine zimske noći prolazile su tako s njim. Bili su već kao muž i žena.

Njemu nije bilo pravo, ako je kuda otišla, i čim bi se vratila doma, odmah bi je ispitivao, gdje je bila, s kim se razgovarala, i tome nije bilo kraja.

I Jana se počela bojati svekra.

„Ti mene samo varaš! Imaš ti negdje drugoga. Da mi ga je samo znati, naravnao bih ja njemu ledja!" govorio je on.

Ni plakati nije smjela. Odmah je govorio, kako nije zadovoljna kod njega, kako bi htjela nešto bolje, i tako redom.

A dani su odmicali polako. Snijeg je padao gotovo svaki dan, a u sobi je ležao polumrak, mutan i siv, pun mračnoga očajanja.

Na Badnjak je nije pustio k polnoćki. Malo se napio, obrazi mu se zažarili, i ispružio se na slami.

Jana je prostirala jedan rubac kraj peći, da se malo presuši. Jučer ga je bila oprala.

„Dodji ovamo !" pozove je on.

Ona se i ne obazre.

„Ne čuješ li, što ja tebi velim ?" pridigne se on malo.

„Šta je ?" pogleda ga ona preko ramena.

„Ovamo dodji !"

„Ne ću", izbaci Jana teško dišući.

„Šta si to rekla ?" ustane on i podje k njojzi prignutih ramena. — „Ne ćeš, veliš ?"

„Pustite me! Mira mi dajte !"

On je uhvati za ruku i potegne na sredinu sobe:

„Vidjet ćeš ti, tko je tvoj gazda."

Jani je bilo, kao da joj se nešto u prsima diže, i pogleda ga s toliko mržnje, da je i on sam to osjetio. Krv mu je navalila u glavu, i sav je drhtao.

„Čekaj malo !" priskoči on k njoj, ali Jana digne obje šake i udari ga u prsa.

On je samo pogleda. Nije sigurno vjerovao samome sebi, da bi ona to mogla učiniti.

„Zar tako ?" izdere se on, a usta mu se zapjene od srdžbe. Pograbi je zatim po drugi put za ruke i baci je preda se na tle. Nato je udari nekoliko puta šakom u ledja i jednom je rukom zgrabi za prsa :

„Hoćeš li još ?"

Jana je htjela da se digne, ali on je pritisne preda se na koljena i muklo vikne :

„Odgovori !"

„Pustite . . ." stane se ona otimati.

„Ubit ću te ! Razumiješ li ?"

„Ubijte ! Neka je svemu kraj . . ."

Ona se napokon izbavi njegovih ruku, spusti se na klupu kraj stola i zakopa lice u dlanove. Onda, kao da se u njoj kidalo nešta teško, stane plakati pridušeno, i sva je drhtala pri tom.

Dugo je tako jecala ne dižući glave, a nato osjeti na ramenu njegovu ruku.

„Nemoj plakati", govorio je on mirnije. — „Zašto si takova ? Kriva si sama. U meni je takova prokleta krv, pa se odmah raspalim . . . Znaš dobro i sama, pa čemu me onda srdiš ? — No, ne plači !"

I on je uhvati za čelo, pa joj stane silom dizati glavu kao djeci, kad plaču.

„Eto, kolike suze !" počne joj otirati lica i uštine je malo za obraz.

„Ne . . ." htjela je ona da se odmakne.

Ali on ju je već držao, sio kraj nje i stao je vući sebi na koljena.

„Jesam li tę jako udario, ha ? Gdje te boli ? Više nikada ne ću, samo budi dobra. Ne smiješ me srditi . . ."

Jana je samo uzdahnula i zatvorila oči. —

— — Nekako poslije Pavlova dotrčala je bratova mala i rekla, neka odmah ide k njima, jer da je staroj materi zlo.

Ona se brzo odjene i podje.

Mati je ležala na krevetu i sva se tresla od zime.

„Što vam je ?" prihvati je Jana za ruku.

Ali stara je tako drhtala, da nije mogla izgovoriti ni riječi. Zubi su joj cvokotali, kao da leži na snijegu.

Drugi dan nije stara poznala više nikoga, a za tri su je dana pokopali.

Snijeg je padao gust i mokar, a nosioci su se svaki čas mijenjali.

Spuštao se već i sumrak, kad su stigli na groblje. Lijes je bio prekriven debelom naslagom snijega, a i u grobu ga je bilo gotovo do polovice. Grobar je morao lopatom izbaciti i snijeg i vodu napolje, onda su istom spustili unutra lijes.

Na karminama nije Jana ostala dugo. Uzela je ono, što je ostalo od matere, i pošla kući.

Svekar je sjedio kod stola i bio smrknut.

„Mislio sam, da ćeš ostati do ponoći", promrmljao je, kad mu je nazvala „dobar večer".

Ona ga samo pogleda i slegne ramenima.

Nad kućom je zavijao vjetar . . .

— — Oko Uskrsa osjeti Jana, da je noseća . . .

Mislila je, da će do toga doći, ali ipak sada, kad je znala sasvim sigurno, otvorila se pred njom takova mutna pustoš, u kojoj nije bilo puta ni svijetla, odakle nije bilo izlaza . . . Prva joj pomisao bijaše : što će se dogoditi, ako svijet sazna ? Svi će pokazivati na nju, rugat će joj se, i bolje za nju, da odmah umre . . .

Morala bi i njemu reći, neka vidi, kuda je to dovelo, ali svaki put, kadgod je već namislila govoriti, nešta ju je suzdržavalo, kao da joj je jaka ruka stisnula grkljan, i nikako nije mogla započeti . . .

A on je bio bestidan kao i dosada. Mučio jê svojom raspuštenom strašću, samo da udovolji svojim neobuzdanim željama. Postao joj je odvratan, a duboka, mukla mržnja stala se dizati u njezinoj duši. Kadgod bi je pogledao ili spustio na nju svoju ruku, ona se sva stresla.

On je sigurno osjećao njezinu odvratnost, jer mu se često znala i otimati, ali je upravo onda bio još neobuzdaniji i okrutniji, nastojeći se osvetiti za ono, što mu izmiče, i što mu ona želi oteti.

Ona se u nekom tupom očajanju prepuštala svome udesu, ali to, što je živjelo u njoj, sjećalo je svaki čas, da će jednoga dana izaći na vidjelo sve, a onda će se dogoditi nešta, što ona ne može pravo još ni naslutiti.

I tako jedne večeri, kad je sve pospremila, dodje u sobu i stane kraj stola. On je upravo punio lulu i digne glavu :

„Šta je ?"

Ona ne odgovori odmah . . .

„No, šta je ? — Ne znaš govoriti ? . . .

„Evo . . ." počne ona iskidano, kao da samu sebe optužuje. — „Treba da znate i vi . . ."

Tu najednom prestane i spusti glavu . . .

„Šta ?" metne on lulu na stol.

„Ja sam . . . ovaj . . .”

On se digne i pristupi k njoj:

„Ti mene varaš, čuješ ! . . .

„Ne varam”, digne ona glavu i pogleda ga u oči. Sva ona mržnja stala se odjedared dizati, kao da je uzavrela. — „Sad više ne pomaže varati . . . Prekasno je . . .”

„Zašto nisi odmah rekla ?”

„Tako . . . bilo me je stid . . .”

On se nasmije gotovo glasno:

„Stid ju je bilo . . . Curica ! . . .”

Jana, kao da nije čula njegove poruge, nastavi jače:

„Tomu ste svemu krivi . . . vi ! — Što ste uradili sa mnom ? !”

„Što sam uradio ?” raskorači se on i skrsti ruke na ledjima.— „Jesam li te ja silio i nagovarao ? Došao sam k tebi, a ti si jedva dočekala . . . Sva si drhtala od želje . . .”

„Lažeš !” krikne Jana i digne obje šake.

„Udri, ako smiješ !” isprsi se on i stupi bliže. — „Sad bi me tukla, je li ? . . . A onda . . . i prvu noć i poslije . . . znala si me grliti kao luda . . .”

„Nisam . . .” zavapi ona. — „Otimala sam se uvijek, a ti . . . ti si me ubio . . .”

„Otimala si se ! . . . Zbilja ? ! — Znam ja to tvoje otimanje ! — Samo da me jače raspališ, pa da onda . . .”

„Stidi se, što mi to govoriš !” izbaci ona promuklim, drhtavim glasom.

„A sada”, nastavljao je on bezobzirno i nemilosrdno, „sada si lijepo došla, pa veliš: noseća sam . . . Što se to mene tiče ? ! Bogzna s kim si se ti sve povlačila ? . . .”

Jani se zavrti u glavi i zaleti se na nj, pograbi ga za prsa, zapilji mu nokte u košulju, a iz ustiju joj izleti samo hrapavi, bijesni uzdah . . . Ali u isti tren sve se u njoj slomi, snaga je ostavi i padne mrtvo na pod . . .

Prenula se kasno u noći. Sve je naokolo bilo mirno. Na glavi joj leži nešta teško kao veliki kamen. Ona digne ruku i napipa mokar ručnik. Strgne ga i baci dolje. Zatim digne glavu, i jednim joj mahom preleti kroz mozak sve, što se dogodilo. — On ju je valjda raspremio i metnuo u krevet. Što mu je sve samo rekla ? I kako je sve prohujilo kao bura . . .

U grlu je pali žedja, ali nema snage, da se digne. Sva je slomljena i kao u nekom polusnu. Ali mora ustati, mora naći vode, jer više ne može uzdržati.

Polako se digne i podje u kuhinju. U škafu nadje vode, napije se i ne znajući ni sama, zašto, izadje na dvorište i sjedne na prag . . .

Topla je noć počivala nad čitavim krajem. U vrtu su se bijelile jabuke, a mjesečina se blistala po njima, plava i jasna. Nije se čulo ništa. Lišće je mirovalo na velikoj trešnji kraj plota, a iz vrta je dolazio jak, sladak miris . . .

Uto najedared prekine tišinu udarac ure na zvoniku. Jana stane brojiti:

„Jedan . . .”

Časak je čekala . . .

„Ništa više . . . Jedan sat . . . Ponoć je prošla . . .”

Izdaleka se začuje mutan šum . . .

„Željeznica . . .” dahne Jana i počne slušati . . .

Šum je bio isprva nejasan i dalek, ali što je dolazio bliže, to je postao jasniji. Čulo se soptanje dima i lomljava kotača, kao da leti stotinu kola. Sve jače, sve strašnije, kao da ulazi već u njihov vrt, sad će banuti . . . evo —

Onda se stalo gubiti polako sve u daljinu, štropot kotača bio je svaki čas slabiji, i napokon se čuo samo šum, dok nije i njega nestalo . . .

I opet se povratio onaj predjašnji mir . . .

V.

. . . I da je barem sada on kod kuće ! . . . Da nije otišao u vinograd ! Ima tamo vezati, što li ? — A morala bi sada nekoga imati uza se. Ovamo sama ne može . . . Da viče, da koga zazove ? . . . To ne smije. Saznalo bi se, a onda . . . onda bi svemu bio kraj . . . Čemu se skrivala po kući, da sada — — Ne. Bolje ovako. Čekat će, pa što bude ! . . .

Leži tako na ovim vrećama u kuhinji već cijeli sat, a bolovi postaju sve teži . . . Da se barem može odvući u sobu ! . . . Više ne može ležati ovako . . . Mora se okrenuti na drugu stranu . . . Bit će joj lakše . . . Svejedno je ! . . . Mjesto da popušta, steže sve jače . . .

„Ah ! . . .”

Kao da ju je tko presjekao, tako joj se učini . . . Žute i crvene pjege zakrijese joj se pred očima, a zatim mrak . . .

Kad se razabrala, nije više osjećala takovih bolova, samo je teška nemoć obuzimala čitavo tijelo i ulazila u svaku žilu. Znala je, da se dogodilo ono, a bojala se samo i pridići glavu.

Ali nije mogla dulje čekati. Mogao bi tkogod doći, a ona je zaboravila zatvoriti i ulična vrata. Pridigne se i opazi odista kraj sebe nešta blijedo, maleno... Ležalo je posve nepomično...

Ona ga dirne rukom...

„Mrtvo je", prošapće zatim i pokrije ga jednom krpom, što je ležala u kutu.

Uhvati se nato za stijenu, zatvori za sobom kuhinju i odvuče se u sobu. Tu se spusti na stolicu kraj postelje, uzdahne i pogleda prema prozoru.

Što sada ? Hoće li se to ipak saznati ? A on ? Što će on, kad se vrati ? Možda će doći još večeras... Ne smije se saznati. Pripovijeda se doduše po selu koješta, ali o kom se ne pripovijeda ? Za kolike se zna, da su pile svašta, pa što im je zato ? A tko će i vjerovati, da je ona imala štogod sa svekrom ? ! Mogao bi joj dvaput otac biti !... Pa... k njima i ne dolazi nitko, a ona se uvijek stegnula, kad bi izlazila... Nije se moglo opaziti...

Samo to ! Kuda će s tim ? — U kuhinji ne može ostati... Valja zakopati, ali sad još ne... Kad se smrači, onda...

Sve se tako preplitalo pred njom, drhtalo je, gorjelo i gasnulo, i nije mogla naći početka ni kraja...

Onda se opet sjeti, da ulične vrata nijesu zatvorena. Popravi si rubac na glavi i izadje na dvorište.

Predvečerje se šuljalo iz vrta.

Ona zatvori vrata, vrati se u sobu, legne onako odjevena na krevet, čekajući, dok dodje noć.

Dugo se nije htjelo smračiti...

A kad je napokon svuda naokolo nastala tišina, i u sobi se sve prevuklo tamom, onda se digne, otvori ormar, izvadi bijeli rubac što ga je još kao cura nosila, i podje u kuhinju.

Nije htjela zapaliti svijetlo, jer se bojala, da još jednom ne ugleda ono malo, blijedo tijelo, već ga samo onako u mraku zamota u rubac, uzme motiku i ode u vrt.

Iza štaglja, pod šljivama, bila je zemlja pješčana i meka. Tamo metne zavežljaj na tle i zasiječe nekoliko puta motikom. Onda naglo prestane i stisne se u sjenu !...

Pričinilo joj se, da se netko naslonio na plot. Čula je, kako je nešto zaškripalo...

Ali — prevarila se... Sigurno je bila kakova ptica. Na staroj jabuci imale su sove gnijezdo.

I počne kopati brže. Razgrnula je zatim rukama zemlju, metnula onaj zamot unutra i opet zasula jamu. Poravnala je humak, zagazila nogama, obazrela se još jednom svuda naokolo i pošla...

Radila je brzo, a u mozgu joj je bilo sve jasno, i ništa nije zaboravila. Sama se sebi čudila, kako je brzo zgotovila sve.

I nešta kao zadovoljstvo počne je okupljati, ali samo načas. Kad je ušla u hodnik, spazi u kutu nešta crno i veliko. Kriknula je glasno i bacila motiku preda se. A ono crno samo stoji i ne miče se. Strah je spopane tako, da je malone pala na zemlju. Morala je zatvoriti oči i tako se odvući u sobu.

Legla je i pokrila se preko glave čekajući, da se otvore vrata, i da netko nahrupi unutra. Velike, grozne oči... i samo gledaju... a u njima je krv i plamen...

Jedna se misao naglo pojavi...

— — Tako je i on ležao i vidio nekoga, gdje stoji kraj vratiju, a ona je bila kraj njega i čula svaku riječ. Ležao je na istom krevetu i bio sav krvav... Nije se micao, samo je govorio... Kao da ga i sada čuje...

„To i ja umirem..." progovori ona glasno i ušuti. —

I evo, već pada na nju crni, krvavi oblak... prekriva je... i sve je teži... ne može nikud... nema zraka ! — ...

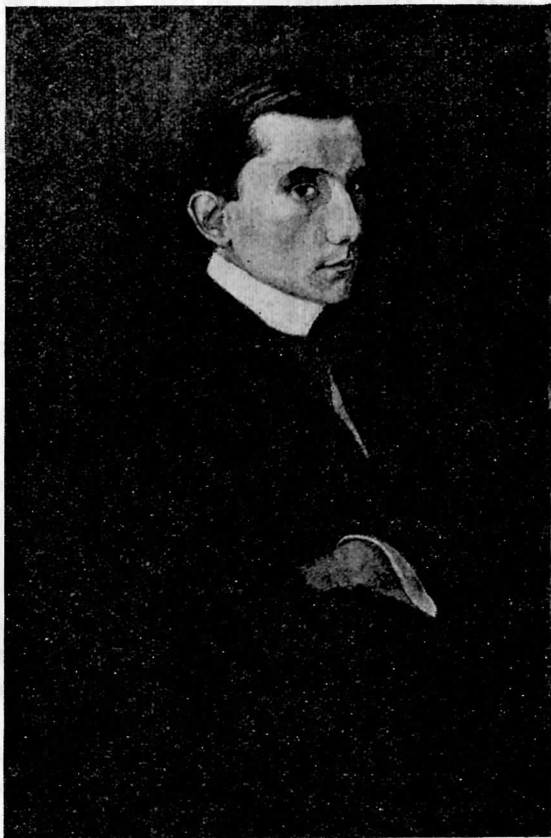
... Probudila se —

Već je dan. Sunce gori na prozorima, zlatno i jasno, i čitava je soba puna svijetla. Jedan veliki trak žari se tamo na škropionici kraj vratiju. Stakleni andjeo, što drži na krilu posudicu s posvećenom vodom, pretvorio se u sjajnu mrlju na stijeni, bijelu ka› plamen svijeće...

Sve ono, što se dogodilo jučer i noćas, čini joj se kao san. A umorna, slatka nemoć silazi nad nju. Da nema ovoga svijetla, najvoljela bi opet sklopiti vjedje...

Ali najedared se začuje vani kravarev rog... Valja pustiti krave na pašu... Ona se digne, ali stupivši u hodnik protrne i prihvati se za stijenu...

Pred njom je ležala motika...,

Tomislav Krizman: Portret (g. Vl. Š.).

Stajala je samo tren kao bez duše, a tada se naglo prene. Rog se čuo bliže. Nato uhvati motiku, što joj je zakrčila put, baci je u klijet i ode u štalu. Odveže krave i pusti ih na ulicu. Nije dojila ni jednu, jer su obadvije bile bredje.

Kad je bila gotova, podje u vrt. Kao da je tkogod vuče tamo, a ona se ne može oteti jakim, gvozdenim rukama... Mora da vidi, barem izdaleka...

Još se poznalo, gdje je kopala sinoć. Naokolo je sve bilo natrunjeno slamom, a samo se ondje vidjela mala čistina. Ona uzme metlu, pa namete malo slame i na ono mjesto.

Sada se ne pozna više. Sve je jednako. Nitko ne će spaziti, da je ovdje — —

Na uličnim se vratima čulo lupanje...

Jana protrne kao i sinoć, kad je mislila, da se netko naslonio na plot.

„Otvori!" začuje svekrov glas.

„On je..." zadršće nešto u njoj. — „Sad će saznati..."

Ona se uputi polako k vratima, a noge su joj se jedva vukle po zemlji. Mislila je svaki tren, da će pasti...

„No, hvala Bogu, da već jednom ideš!" mrmljao je on izvana. — „Već pol sata stojim pred vratima!"

Jana potegne zapor...

On stupi u dvorište, pogleda je i stane... Problijedio je jednim mahom, i crno lice prelilo se nekakvom žućkastom bojom... Zatvori zatim vrata i prošapće tiho:

„Hajdemo unutra!"

Ulazeći u sobu zavrtjelo joj se u glavi i naslonila se o dovratnik. On je prihvati, da se ne sruši, i posadi je na stolicu.

Oboje su šutjeli. On je još uvijek imao na sebi torbu i štap u ruci, kako je i došao... Nijedan se nije usudio započeti. Samo su disali teško, a njegovo se čelo orosilo znojem.

I nakon dugoga muka, kad je ona digla glavu i gledala ga, kao da traži pomoći i smilovanja, progovori on dubokim, muklim glasom:

„No... šta je?..."

Ona odgovori tako tiho, da je sama jedva razabrala svoje riječi.

„Jučer... jučer je..."

Tu joj se glas uduši...

On je stajao nepomičan, a licem mu se opet prosulo ono tamno rumenilo...

„A... gdje je?..."

„Zakopala sam..."

Njoj se zamagli u glavi, i gotovo je pala na zemlju. Ali svijest je nije ostavila, i nastavi glasnije:

„Bilo je mrtvo..."

„A kako?... Gdje?"

Ona opazi u njegovim očima nešta kao strah. Pogled mu je bio nemiran i nije se mogao nigdje pravo ustaviti. Lutao je i tražio nešto...

„Što ćemo sada ?" metne on palicu i torbu na stol.

„Ništa ... Gotovo je ..." odvrati ona tupo i sklopi oči.

„A da se sazna ?"

„Pa bi se saznalo !" odahne ona duboko.

Kroz stisnute vjedje gledala je mnoštvo crvenkastih piknjica, kako se vrte i motaju, a sve ih je više, ne može ih ni pregledati ...

„Šta to govoriš ? — Pomisli samo, da —"

„Sinoć sam mislila, ali sada ... sad mi je svejedno ..."

„Ti si slaba ... Legni ... Ja ću ti pomoći na krevet ..."

„Ne !" rastvori ona široko oči. „Još sada ne ... Poslije ću leći."

„Ovdje ne možeš sjedjeti ..."

„Zašto ne ?"

„Blijeda si kao stijena ..."

Jana se digne. Učini joj se, da se kuća uzdiže i spušta, a u ustima joj se javljao mučan, bljutav okus. Ispruži ruke preda se i uhvati se za svekra.

On je počne svlačiti. —

„Ja znam sve", šaptala je ona, „ vidim vas, ali u glavi mi se miješa ... Znam, da nisam smjela, ali sam ipak uradila .. i da će se naći ..."

Svekar je odvede do kreveta :

„Miruj ! — To je groznica ..."

„Nije groznica ... Ali jučer me je netko dočekao u hodniku, vidjela sam ga ... crn, velik ... imao je krvave oči ... i došao je poslije k meni ..."

„Budi mirna ... spavaj !"

„Sagriješila sam ... i Bog mi to ne će oprostiti nikada ... To se ne oprašta ..." — šaptala je sve tiše ...

Onda se spustio na nju nekakav polusan. Sve je vidjela i čula, ali čudne, neobične slike javljale se pred njom ; gledala ih je i nije se mogla maknuti.

Najprije se vraćala s polja, a na ledjima je nosila motiku. Svuda je peklo sunce, zemlja se užarila i raspucala, a trava se osušila i ležala mrtvo po livadama.

Došla je u neki vrt, pust i dugačak, a na šljivama i jabukama vidjelo se mnoštvo velikih, zelenih gusjenica. Jedna joj padne za vrat, i ona ćuti, kako gmiže, hoće je stresti, ali nikako ne može. Ruka joj se ukočila držeći onu motiku.

I sada vidi štagalj ... To je njihov vrt ! ... Kako ga nije odmah prepoznala ? — Ali kraj štaglja se nešto bijeli ... Pridje bliže, a to u jami leži nešta živo, prekriveno rupcem ... Miče se, ruke se dižu ...

Ona počne brzo bacati zemlju u jamu, ali nikako ne može zatrpati ... Kolikogod zemlje nabaca unutra, jama postaje sve šira, a one ruke rastu, dižu se, sad će joj uhvatiti motiku, pa će je povući k sebi ...

Kraj štaglja se pojavi žena u crnini, blijeda kao smrt. Izdaleka joj maše rukom, neka udari ono bijelo, neka samo udari ... I ta žena dolazi bliže, ali kraj plota stane, nasloni se i opet mahne rukom ...

I motika se digne, sama od sebe, udari — i više nije bilo ni jame ni žene ... Samo se digao takav vjetar, kanda hoće sve srušiti i razvaliti ...

Ona bježi, ali za sobom čuje korake i zveket lanaca, netko je hvata za suknju, a kuća je još daleko ... Sve joj se pred očima zacrvenilo, ne može disati, a topot koraka svaki je čas jači ... To je ne progoni više jedan, već stotinu njih, a svi pružaju ruke ...

Evo, tu je kuća, ali vrata su zatvorena ! ...

Ona udara bijesno motikom i napokon razbije ključanicu, uleti u sobu i zatvori za sobom vrata ... Sada je više ne mogu naći.

Mir je. On spava ...

I ona, još uvijek prestrašena, ide k njemu ... Legao je nauznak, vidi mu lice ... Jedna ruka leži na pokrivaču ... Ona prihvati tu ruku, a on otvara oči, smije se ... Srce joj udara, kako je bježala kući, i strah je, da oni ipak ne provale vrata i da ne udju ...

I prigne se k njemu ... A on je hvata objema rukama i pritište k sebi ... Ona uto prepozna u njegovim očima onaj krvavi plamen, hoće da se otme, ali on je ne pušta ... Dah mu je vruć kao oganj, a ruke je stežu kao kliješta ... Zapiljio je oštre zube u njezin vrat, pregrizao žile i pije polako krv ... Ona ga hvata za prsa, za vrat, zaderala mu nokte u meso, ali on ne pušta, već je sve bjesnije i okrutnije muči ...

Sad će je pustiti ... Sigurno misli, da je već mrtva ... Ali ona se samo pritajila ... Zatvorila je oči i tako leži ... On se polako diže, gleda je još časak i odlazi od nje ... Zatvorio je za sobom vrata ... Čuje se sasvim dobro, kako je zakrenuo ključ ...

Ona otvara oči, ali soba je puna jakoga, crvenog svijetla. Negdje gori ! Čuje se praskanje plamena, a ispod vratiju vuče se u sobu dim ...

Ide k njoj i pretvara se u živoga čovjeka s rukama i glavom... A za njim drugi, za njim treći!... Mnogo ih je... To su oni izvana, što su je progonili... Opkoliše već krevet, a na glavama im se viju dugački vlasi, sivi kao magla... Nijedan nema oči, ali je ipak svi gledaju... Zašto stoje? Zašto se ne miču?...

Plamen praska sve jače... To gori kuća nad njom... Već pucaju stakla na prozorima od vrućine, grede se žare, past će na nju!...

I jedan užareni komad drva leži joj već na prsima... Digla je ruku, da ga baci sa sebe, ali svi oni, što stoje naokolo, zgrabiše tu ruku i ne daju...

A grede plamsaju, iskre padaju po njoj, sve je u jednom plamenu, postelja gori pod njom, gore i one ruke, što je drže, i sada se ruši sve... tama... sad je grobu...

— — Šta je to?

Zar se probudila? —

Nije. Još uvijek sanja. Samo što je soba mirna i tamna kao i nekada. Nema plamena, ni onih sa sivim vlasima...

Da se digne? — Da pogleda tamo? — Sada je noć... Nema nikoga.

Samo tiho. Da je on čuje, ne bi je pustio nikud...

Tako. Sad je pred kućom. Sjest će na prag.

Čuje se i ura sa zvonika...

„Jedan, dva, tri... još... još udara... Dvanaest, kad je tako puno..."

Neprestano bi htjela da se još nečega sjeti, ali nikako ne može..

Sav je vrt u mjesečini, samo tamo kraj štaglja, tamo je sjena... Ne vidi se ništa...

Eno, tamo je živica... Onuda mora ona proći... Prije će biti na mjestu... A zakasniti ne smije...

Dospjet će, nije to daleko... Koliko puta je išla ovuda u polje!...

Ali sada je ipak nekako drukčije oko nje... Staza vodi izmedju žita, samo je mnogo šira... Mogla bi i kola prolaziti po njoj...

Evo i šume!... Kako je brzo došla! — Čas prije bila je još pred kućom...

Koljena joj stanu klecati...

„Ne smijem sustati... Samo još malo... Tamo za onim uglom, tamo je... dalje ne ću trebati..."

— — Evo... to je...

Nasip je sasvim nizak... A dva dugačka, crna traka vuku se po nasipu kao dvije dugačke zmije... Daleko za šumom zavijaju se nekamo drugud...

Zašto se tako smračilo odjednoč?... Morao je oblak prekrit mjesec... I zašto je sve tako tužno?...

„Ah!"

Eto ga!... Čuje se šum... Još je daleko... iza šume...

Samo da ga vidi, da —

Eno!... Pojavio se...

Dva crvena, velika oka upališe se i gore... A crna neman digla se i dolazi sve bliže... Ona prepoznaje tu crnu, strašnu prikazu... Vidjela ju je u hodniku, kako vreba... iste ove oči... i prije negdje... samo gdje i kada? — Na glavi joj se vije duga, siva kosa, vije se kao u vjetru... To je onaj, što je došao ispod vrata, ali sada ima oči... gleda je... grozne, krvave oči!...

Štropot prilazi sve jače... nasip se već trese, kao da će se sve srušiti nekuda..

Šta je? — Da li doista sanja, ili —

Oči! Već su tu... A u njima krv, mnogo krvi... i plamen, na dnu

Sada... sad će! —

I u njenome mozgu bljesne jasna misao, da to više nije san, da je to —

Ali u jednom se trenu sve zauvijek zamračilo..

Fran Galović.

BEZ SJAJA U OČIMA.

Ljudmila se ispričavala svojim roditeljima, da poradi glavobolje ne će s njima na soareju k Vukićevima. To im je rekla još pred tri sata i ostala kod svoje odluke i nakon upornog nagovaranja.

— I Alfred će tamo biti . . . rekla joj mati, jaka žena s prosijedom glavom.

— Ništa zato . . . odgovarala Ljudmila s izražajem, kao da bi se ovim motivom još dala nagovoriti, ali da je glavobolja tako jaka, da joj je upravo fizički nemoguće otići iz osame.

A njoj je bilo baš zato nemoguće ići na soareju, jer je ondje imao biti i Alfred. Baš poradi njega ne će da ide k Vukićevima. O tomu njezini roditelji, dakako, i ne sanjahu. Dosad je ime Alfred bilo dovoljno za svaku akciju. Zato su joj to ime i spomenuli.

Onda, kad je pred tri sata bilo govora o soareji, nije Ljudmilu glava boljela upravo ništa. Bio je to samo izgovor. A sada eto kao da je ta glavobolja odista nastupila. Sve ne može da vjeruje, ali istina je. Osjeća eto posve dobro, da je glava boli. Čelo joj je doduše hladno, ali medju očima osjeća neko stezanje i kao neko kucanje. Razmišljala je o tome, nije li to možda prehlada ili od promaje, ali je morala zaključiti, da nije. Preostaje jedino duševni razlog ovoj boli. A toga ima dovoljno. Kad se samo sjeti — — ah, bilo bi najbolje i ne misliti na to! Kad bi se to dalo napraviti kao da nije ni bilo! Onaj interval vremena od sinoć — od šest do sedam sati uvečer — trebao bi nestati iz prošlosti . . . Da je moglo sinoć poslije 6 sati odmah biti točno 7 sati. I sve ono, što se dogodilo za to vrijeme, da se nije dogodilo; ili da se bar dade nekako uništiti u sjećanju . . . Kako bi ona svoga negdašnjega dobrog Alfreda sa sjajem u očima dočekala kod Vukićevih . . . Kako bi joj srce zaigralo kod sastanka! . . .

— Da, — ali poslije šest sati, pa sve nekako do sedam dogodilo se nešto, što se nije smjelo dogoditi. Nekaka sramota, neko poniženje, što li . . . Ah — ni misliti ne smije . . . Tek što se u to

zamisli, odmah je jače zaboli glava . . . najviše medju očima . . . A pred očima joj se nekako zamagli, kao da gleda u dim ili tako nešto slično . . .

Ne, ne će ona k Vukićevima, pa makar je roditelji ne znam koliko na to nagovarali. Zna, da oni idu onamo najviše baš poradi nje, i da su sada već obavezani onamo poći, ali bilo što bilo, ona ne ide. Ne će da ga vidi. Ili bar ne će, da je on vidi. To — to i jest ono glavno. Ona bi ga rado gledala, ali ne može da podnese njegov pogled. On bi neprestano gledao u njene oči, a to bi je smelo. Sinoć joj je rekao, da su joj se oči zamaglile, da je nestalo onoga sjaja, koji ju je doonda resio. Sad, kad bi došla preda nj, jamačno bi se on zagledao u te oči, i mislio bi o tome, da li su još onako bez sjaja i mutne. A to ne može ona da podnese . . . Čini joj se, kao da je sva njezina duša u tim očima. Tako je stid podilazi, kad pomisli, da se netko u tu dušu zagledava. Kao da je tko golu promatra . . .

Eto sad dolazi otac. Sad će je i on nagovarati, da ide k Vukićevima. Vidi mu se već na licu, što je odlučio. Gle — već se i obukao za soareju. Ljudmili se taj čas sažalio, jer je znala, da je ljubi i da se samo za nju žrtvuje.

— Dakle, što je s tobom? — počeo otac tobože ozbiljno i jačim glasom, koji je ipak odavao dobro njegovo srce. Zašto ne ideš?

— Tata, glava me silno boli . . . odgovarala ona samilosno.

— Proći će, proći će; samo podji na zrak . . .

— Ne mogu.

Otac se okrenuo po sobi, umuknuo, onda se opet okrenuo k njoj i sa strahom je pitao:

— E pa, što je to s tobom odjedared? Je li to prkos ili što drugo? Ljudmilo, to tako ne ide. Eto, ja sam se obukao — i mama se oblači, pa što ćemo sada?

— Idite sami . . .

— Sami? Mi, sami? Što to govoriš? Što ćemo mi sami tamo? Kakva glavobolja? To nije istina . . .

— Tata, istina je . . .

— Nije istina! Gdje te glava boli?

— Tu — medju očima . . .

I Ljudmila je ocu pokazala mjesto, gdje ju najviše boljelo. On je popipao to mjesto i otišao bez riječi.

A njoj je došlo da zaplače. Pomislila je na mater, na oca, na sve moguće i nemoguće, što će slijediti, ako ne podje k Vukićevima, i u srcu ju zaboljelo kao da joj se nešto kida. Da podje? ... Da se dade gledati od Alfreda? Da joj ove oči promatra? Ne — ona ne će ići, pa dogodilo se što mu drago.

I ona odista nije otišla. Otac i mati morat će sami otići i ispričati Ljudmilu, da je poradi glavobolje morala ostati kod kuće.

— Ne će nam vjerovati... govorila mati.

— Ne trebaju vjerovati, dometnula Ljudmila.

— A što ćemo reći Alfredu? pitao otac.

— Ništa. Što bi mu rekli?

— Što ćeš raditi kod kuće? pitala mati.

— Ništa. Što bih radila?

Roditelji su otišli.

A ona se zavukla u svoju sobu, sjela u naslonjač i zagledala se nekamo daleko. Oči je uprla u strop sobe, jedan čas vidjela na stropu nekake slike, što ih je slikar naredio, a za čas su i te slike pred njenim očima nestale. Gledala je svoje roditelje, kako idu ulicom, i kako zabrinuto govore o njoj. Znadu oni, da je bol glave samo izgovor, i da se tu krije neki veći i važniji razlog. Ali jamačno još i ne slute onaj pravi razlog. I koliko bude u njenoj vlasti, ona će nastojati, da ga što kasnije saznadu, ako ga uopće budu morali saznati. Prelomila bi srce dobrog oca i matere, kad bi im tako naglo ispovjedila svoju nezgodu. Eno otac neprestano sada putem pita mater:

— Što je to zaboga? Znadeš li ti?

— Otkud bih znala! odgovara zamišljeno mati.

— Mora da joj se što dogodilo.

— Da se nije porječkala s Alfredom?

— Lako za to, pitat ćemo ga...

— Sirotica!

I tako dalje, jamačno zabrinuto govorkaju putem otac i mati. A nemaju pojma, što se dogodilo. I dobro je, da ne slute. Alfred će se valjda znati ponašati, kao da se nije ništa dogodilo. A sam dogadjaj se ne će ni usuditi ikom ispričati, najmanje njima.

I dolaze eto sada negdje u kuću k Vukićevima. Svi se čude, što nema Ljudmile. Gdje je Ljudmila? Što je s njom? Bolesna! Zaboga, što joj je? O, sirotica! Prehladila se valjda! Ili da je od ljubavi možda ne boli glava, — primijetit će Vukićka šaljivo po svojem običaju. A kad to reče, ne će ni slutiti, kako je blizu istine. Ah — od ljubavi! Od stida, od stida, draga gospodjo Vukićeva!

Ljudmila se malo stresla kod ovih svojih misli i ovog svog umišljenog dijaloga s gospodjom Vukićevom. A Alfred? Što će on reći, ili što će misliti, kad bude vidio, da je nema? Reći valjda ne će ništa, ali će misliti ovako: Dakle se uvrijedila? Je li to za me znak, da je svršetak na početku? Ne trpi me više! — Oh — trpim te, kako te ne bih trpjela; volim te, ali samo reci, čemu je ono bilo? Ono sinoć? Zar si baš morao to učiniti? Mislila sam, da si drukčiji od drugih, da si onakav, kako si mi uvijek govorio. A eno sinoć — sinoć si bio baš onakav, kakvi su svi. Ja sam te smatrala iznimkom, junakom u našoj ideji, a ti si svagdašnji čovjek, muškarac kao svi. I zašto si mi rekao, da sam izgubila sjaj u očima? Zašto si to uopće opazio? ... I sada, da sam došla onamo, sada bi se opet zagledao u te moje sirote oči i gledao bi, i gledao bi — da li su još... mutne...

Teško je uzdahnula pri ovoj pomisli.

A kako on sada negdje izgleda? Ono njegovo svijetlo, plavo lice zastrto je jamačno maglom, ili je potamnilo. I brci, i sva kosa mora da je potamnila. Tako si bar Ljudmila zamišlja. U njenim je očima Alfred oduvijek bio sav čist, bijel, nevin, kao janje, i to je bilo ono, što je nju oduševljavalo, što je ona u njemu ljubila. Sad je po svoj prilici sav mrk kao očadjavio, i pogled mu je nesiguran, oko tamno, a bijaše uvijek plavo kao nebeski uzduh. Već se sinoć, odmah poslije onoga dogadjaja, pričinilo Ljudmili, kao da je nastala u tili čas promjena u njegovoj fizionomiji. I nekakav grč oko usana mu se spleo, a smiješak, koji je u njega vazda bio otvoren i topao, postao je tvrd, uglast, bez žara...

Oh, — a kaki je Alfred prije bio! Kao djevojka je izgledao. Umiljat, nježan, fin, obazriv: od časa do časa bi se zarumenio kao da je ulovljen u nepoštenu djelu. Kad bi ga malo bolje pogledala, zarumenio bi se malo po čelu, a onda sve dalje preko obraza, preko ušiju, sve do vrata. A ona je to tako voljela. U nje se onda smiješala samilost sa štovanjem prema ovom dobrom čovjeku. I samo takova čovjeka bi ona vazda ljubila, i samo od takova bi čovjeka htjela biti ljubljena. Osjećala je, da je s njim kao sa sestrom. Ne kao s bratom, nego upravo kao sa sestrom. A od sinoć se iz njega pojavilo nešto, što krade, otimlje, robi, a nema prava na to. Pojavio se u njemu neki plamen, koji ne grije, nego spaljuje; nekakav dah, koji ne ozdravljuje nego truje...

Inače je uvijek sjedio uz nju i pričao priče bez kraja i konca s veselim uzvikom smijeha, bez drhtanja i uzdisanja. Sinoć je samo šutio, tek dvije-tri riječi izgovorio, blijedio, drhtao i uzdisao, kao da plače nad nečim izgubljenim . . .

Pred dvije godine, kad se je s njim prvi put srela kod Vukićevih, i kad ga je u razgovoru pitala, čime se zabavlja preko dana, nije znao, kud bi očima od neprilike, a tek nakon nekoliko časova sabrao je nekoliko riječi za odgovor. I to je njegovo djevojačko, to nježno, lijepo vladanje potrajalo sve do sinoć.

Ona je vjerovala čvrsto, da je u njemu našla mlada čovjeka, koji je jedinstven, kojemu nema premca u finoći duše i čistoći srca. Znala je, da su muškarci većim dijelom nekaki prostaci, ljudi bez srca prema ženi, — ali Alfred je iznimka. Njegova plava kosa, plave oči, bijelo lice — sav je kao djevojka. A kad se rumenilo prelije preko toga lica, onda je dijete, i ona, Ljudmila, kao da je u tom času pokvareno čeljade prema njemu.

To su jamačno i njezini roditelji primijetili, jer su ga od prvoga časa zavoljeli i nikada joj nisu zabranjivali biti s njim u društvu. Često su oni tako bili zajedno nasamu po čitave sate. I njegove riječi padale su u njenu dušu kao proljeće nova života, kao obećavanje sreće . . . A ona je slušala te riječi, preko obraza joj se samo prelijevalo srebro blaženoga smijeha, a u očima se caklio biser vedre mladosti . . .

Na dan, kad su proslavili svoje zaruke, bili su blijedi kao djeca, kojima se nešto dogadja, a ne znaju, što se dogadja. Začudjeno su gledali oko sebe, očekujući nešto neslućeno, što medjutim nije došlo, ali je svakim časom moglo doći.

Otac mu je rekao:

Dragi Alfrede, ti si plemenita srca, i ja sam uvjeren, da ćeš znati čuvati moju jedinicu . . .

A Alfred se je kod toga držao kao dijete, koje ne pojmi, da se taj čas odigralo nešto, što se više nikada ne može odigrati. Za nju, za Ljudmilu je taj čas i taj dogadjaj bio prvi i posljednji, koji je imao osobito veliko značenje za odnos medju njima u čitavoj budućnosti.

Tek ono sinoć — ah, ono sinoć — izmedju 6 i 7 sati — bilo je ipak od jače snage i većega zamašaja po njihovu budućnost . . . Pripovijedali su medjusobno baš o Vukićevima. On je tvrdio, da je Vukićeva sestra ponešto ograničena, ili ako nije, da se tako bar ponaša, kao da je ograničena umom. Ljudmilu to nije vrijedjalo, i ako su odavno znanci, a možda i neki rodjaci, — ali se nije mogla s tom tvrdnjom složiti. Što više, nešto se bila uzrujavala. I o drugim članovima Vukićeve obitelji sudio je Alfred prilično nisko, a Ljudmila je uvijek u njima gledala ljude, kojima se valja duboko klanjati. Ova rasprava, i ako je ponešto uzrujala medju njima čuvstvo jedinstvenosti u shvaćanju i naziranju svijeta i ljudi, ipak nije bila kadra potresti ma i na čas sklad duša i srdaca, što kucaju samo jedno za drugo. Tek poslije se ovaj sklad poremetio.

Sjedjeli su u maloj sobici sami u sumraku. Alfred je završio svoj iskaz o Vukićevima i sretno uzdahnuo:

— Pustimo to, draga Ljudmilo, jer nam je napokon svejedno, kako je s njima . . . Meni je samo užitak, da si ti kraj mene, ti . . . ti . .

I zagrlio ju kao u vatri velikoga čuvstva. Ona mu se nasmiješila, i na zagrljaj odgovorila jednim poljupcem, kao kad rosa padne na list . . .

Nekoliko časova je prošlo u tome snatrenju, iz kojega se probudiše uzdasima netom proživjele sreće.

— Ti si mi sve . . . sve . . . govorio joj on sretan i blažen, a ona se opet smiješila, i taj je smijeh imao biti odgovor: „Istina je!" Nije se tome čudila, niti ju je to iznenadilo, jer večer je vazda bila onaj čas, kad je dolazilo do takoga tepanja i do riječi za izlijevanje ljubavnoga čuvstva.

— Jesi li ti tako sretna, kao što sam ja? pitao ju on.

— Jesam, odgovarala je ona.

— Uvijek ću te ljubiti, uvijek, Ljudmilo . . .

— I ja, Alfrede, uvijek . . .

I eto od toga časa, sjeća se ona, da je počeo ne:to drhtati. Lice mu je problijedilo, i usne su mu problijedile, a ruke drhtaše kao da je sav u groznici. Pitala ga je:

— Što je?

— Ništa, ništa, — odgovarao je on, a u glasu je čula groznicu.

— Moja si, moja . . . govorio je kao bez svijesti i obujmio ju oko pasa čvrsto, čvrsto, kao nikad doslije.

Bilo ju malo zaboljelo, ali je šutjela.

— Moja si, Ljudmilo... dršćući govorio je dalje, a rukom se lako dotakao njenih grudi.

Ona se trznula kao da joj je neka nepoznata struja proletjela kroz žile, i odmakla se od njega. Činilo joj se u prvi mah, da je to bila zabuna, nespretnost, bez volje, bez nakane. Odmakla se. A on joj se primicao i onom istom rukom grčevito je hvatao.

— Ljudmilo!...

Ona je ustala i gledala ga smućenim pogledom. I on je ustao i dalje grčevito tražio:

— Ljudmilo!...

I začas ju je opet onako dotakao. A pri tome je kao jecao:

— Ljudmilo, jedina, draga...

Ona se istrgla, gleda a ga oštro, koliko je smogla oštrine, i samo izustila:

— Alfrede? Što je to?

I on se zagledao u njene oči i odgovorio:

— Ljubim te, Ljudmilo!... Zašto su ti oči mutne?.....

Odmah poslije toga se udaljila.

Rekla mu je: „Idi sada!"

On je otišao......

I od toga je časa ušao nemir u njenu dušu. Staložilo joj se nešto u srcu neugodno i teško. A u njegovoj slici se sve promijenilo. Sva bjelina, koja ga je dosad resila, potamnila je. Prestao je biti onaj jedinstveni, fini čovjek, kojemu nema premca. Nije više onako plemenit, nije više bolji od nje. Sad je ona bolja. Ne može više da joj bude ideal. A ona je ideal ljubila... Ljubila je onu jedinstvenost, koju nemaju drugi ljudi... Postao je eto običnim, svagdanjim čovjekom. A to ona ne treba.

I zato ne će ići k Vukićevima. Roditelji su jamačno mislili, da će se ona već predomisliti, da će već doći k njima, makar i malo kasnije. A i ne će. Ne da mu gledati svojih očiju, u kojima se nešto smutilo, kako on ono reče. Nestalo je u njima sjaja... Ostat će ovdje i čekat će oca i mater, dok se vrate. A poslije, neka bude, što se Bogu svidi.

Samo onamo ne će.

Tužno je doduše ovdje nasamu sjedjeti. I suza bi eto silom htjela na oko, ali će se ona svladavati. Proći će i suze... Doći će čas, kad će se smiriti... Sve će jedared proći, pa i suze.

Ove dvije tri suze, što se eto kotrljaju niz lice, obrisat će maramom. Drugih više ne će biti. Ne, ne — ne će više biti... Može ona biti tvrda i okrutna prema samoj sebi. To se već mnogima dogodilo, pa su se mučile i trpjele su. Trpjet će i ona...

Samo da nema i opet suza u očima. Mogao bi netko slučajno doći, pa da je vidi ovakovu, sažaljevao bi ju. A to bi bila sramota. Mora ih obrisati — sve suze se moraju brisati, pa bilo ih kolikogod... Sve po redu eto treba brisati...

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Roditelji su se povratili kući brže, negoli se Ljudmila nadala. Mora da im je bilo neugodno bez nje. Znalo se, da su pozvani samo za to, jer je ona pozvana, a kad ona nije došla, ponešto je neprirodno, da su se oni pozivu odazvali. Ali nije bilo druge, morali su otići.

Vrativši se našli su Ljudmilu gotovo u istom položaju, u kojem su je ostavili. Ona ih je pogledala samo jedan tren i vidjela, da su neraspoloženi i nekud zamišljeni. Otac je uz to bio nešto i srdit.

— Dakle, tu si ti, bila je prva njegova riječ. I nisi baš nikako htjela doći?

A kad nije dobio odgovora, otišao je iz sobe. Mati joj se približila samilosnije od oca, bar joj se tako činilo. Rekla joj je:

— Plakala si...

— Plakala!? Tko? Ja?... čudila se tobože Ljudmila, a taj isti čas je morala jednu novu suzu progutati.

— Vidim na očima. Plakala si.

— Nisam...

— Jesi, jesi, Ljudmilo. Samo priznaj. Žao ti je, što ga nisi vidjela.

— Nije...

— Bio je i on.

— Znam, da je bio...

— Pitao je za te.

— Dobro. Sutra ćeš mi dalje o tom pripovijedati. — Mama, idemo spavati...

Ljudmila je osjetila, da se ondje kod Vukićevih nešto dogodilo i da je mati za uvod počela ovako govoriti. Zato ju je na ovaj način htjela odbiti. Činilo joj se, da je bolje, ako večeras još ne sazna, što se dogodilo. Možda je dogadjaj velik i težak, možda bi

bio kakav nenadani udarac. Bolje će biti, ako ova noć prodje bez udarca. Bar ova noć neka još bude mirna, makar i puna suza. Suze su ipak sladje od udarca, od kojeg se pada . . .

— Ali ti ćeš meni ipak reći, što je s tobom. Ja si ne mogu predstaviti, što se dogodilo, — nastavljala je mati gledajući joj duboko u oči.

— Bolesna sam . . .

— Glava te boli?

— Da.

— I ništa više?

— Ništa više . . .

— Hodi u krevet, dat ću ti oblog . . . Gle, — i oči su ti nešto mutne . . .

Ljudmila je poslušala mater i pošla za njom. Dakle i ona kaže, da su joj oči mutne! I ona to vidi. Tà — što je s tim njenim očima? Što su se tako te oči promijenile? Zar se to odmah sve u očima čita? . . . Ili joj je Alfred pripovijedao? Ne zna se, što je manje vjerojatno.

U sobi, u kojoj je trebala leći Ljudmila, odvažila se ona, da ipak zapita, što je Alfred govorio. No ono, što je htjela saznati, nije saznala. Po pričanju majčinu pitao je Alfred, što je s njom, i kad je čuo, da je bolesna, otišao je za nekoliko časova iz društva. Mati je mislila, da je on došao ovamo, k Ljudmili, jer je taj odlazak iz društva udario dosta u oči. Više nije ni riječi s njim govorila.

— Ni riječi više? — čudom se čudila Ljudmila.

— Ne, odgovarala mati.

Onda se ipak sve vidi u njenim očima, mislila Ljudmila. Zašto ih nije bar pogledala u zrcalu?

— Mama, nagovorila je ona mater poslije nekoliko časova, jesu li mi odista oči mutne?

— Jesu, dijete. Od plača. Plakala si, vidi se . . .

— Nije to od plača. Zašto bih plakala?

Onda je stala pred mater i gledala ju čvrsto u oči.

— Kako je to mutno? Daj mi reci.

Mati joj stala tumačiti. Pomalo još su joj oči i vlažne. Ali su joj mutne bile još i prije negoli su otišli k Vukićevima. Nekako nemaju više onoga sjaja, što su prije imale. Mora da je poradi nečesa žalosna ili zabrinuta.

Ljudmila se čudila materinom oku. Kako ona to odmah opaža. Ali i otac je tako nešto opazio. Zar se to uopće opaža? Eto — svi opažaju, da je mutnih očiju, bez sjaja . . . Što će to biti, ako svatko, koji je bude odsada gledao, bude vidio, da su joj oči mutne?

I poslije, kad je ostala sama u svojoj sobi i spremala se u postelji, nije se mogla riješiti straha, da će svatko odsada gledati, kako su joj oči mutne. Samo što joj to valjda ne će nitko tako iskreno reći, kao što je otvoreno rekao Alfred i eto sada roditelji. Drugi će ljudi samo u sebi potajice misliti: Gle, gle — i ova ima mutne oči. I ova se zaljubila, a njen ljubavnik ili zaručnik (ili što bilo), zagrlio ju i . . dotakao se — — To će svi vidjeti i svi misliti i svi znati . . . I svi će se rugati u sebi njenoj ozbiljnosti i držanju kao da je stroga. I reći će opet: Što se tako držiš, znamo mi, kako je. Eto — ima mutne oči . . .

Taj se čas sjetila, da u jednom ormaru ima zrcalo. Izvadila ga brzo, pošla k svjetiljci i stala se gledati.

I jest, istina je. Ona ima mutne oči! Posve su mutne. Kao da se maglica slegla po zjenici . . . Ili kao da je sve puno dima . . . I svejedno je, da li ona zjenice raširila ili skupila, oči su uvijek bez sjaja. A nekada, još jučer je posve drukčije izgledala. Sve nešto pliva po očima. I to, što pliva, nekako je ljubičaste boje, a samo oko je nekako zamazano, sivo ili posve neodredjeno . . . Ovo pod očima plavo, ovaj okvir, što se protegao dosta daleko, ovi podočnjaci, dakako, to je od suza, i od trenja, od brisanja.

Bacila je zrcalo.

Dobro je, da nije otišla k Vukićevima. Nesamo Alfred, nego svi, svi bi je gledali i vidjeli, kako ima mutne oči. A kako će to sutra biti? Zar će se odsada morati osamiti pred svijetom? Što će se sada dogoditi? Je li to nastalo sada za nju vrijeme opće sramote? Zar je grijeh bio tako velik, da čitav svijet mora za nj znati? A zašto ona ništa ne sazna o drugima? Pa ne će možda svatko gledati u oči. Tà — eto kako ona još nikome nije gledala u oči, pa se uopće i ne sjeća, da li je u koga vidjela mutne oči. To valjda gledaju samo stariji ljudi, koji su to sami već proživjeli. Ili roditelji, koji se za sve brinu. Ali otac, pa mati? Što oni sada misle o njoj? Mati je rekla, da je to od plača. I otac je rekao: Plakala si! A on i ona jamačno misle: Vidi, vidi, i ona ima mutne oči. Već sada! Samo što je nisu htjeli raskrinkati, pa su kazali: Plakala si! . . . Razumije ona to sada sve dobro.

Sad će ona morati pred njima skrivati oči. I pred drugima, naravno. Ali najviše pred ocem. Jer on je strog prema drugima. Sebi dopušta štošta, ali prema drugima se ponaša kao da je svetac. I od nje on to zahtijeva. Morat će uvijek spuštati oči pred njim, ako medjutim možda do ujutru ne bi iščezlo ovo mutno u očima. Tko bi znao, možda je to ipak samo od plača. Čudno je odista, da se u očima mora sve ogledati. Otkuda to dolazi, da onaj dodir od sinoć dolazi kroz oči i na oči, i da rastjerava sjaj i pravi maglu i dim? Kako je to?...

Ujutru, kad se probudila, bila je Ljudmila sva pod utiskom neobičnog sna. Bila je na livadi usred dana zajedno s mnoštvom svijeta. Nije se čudila, što se taj svijet skupio, jer su svi gledali prema oblacima kao i ona. Ondje se je odista i moglo što vidjeti. Medju oblacima stajala su dva velika oka. I ta dva oka nisu ničija bila, nego baš njezina. Jedno je i drugo bilo ogromno kao dva sunca, ali mutno i bez sjaja. Ko da je bilo u njima kao i u oblacima nagomilana sva sila vode, i kao da bi kiša mogla pljuskom iz njih da udari. A oblici tih očiju bijahu upravo kao u njenih očiju. I ona je to znala, ali se čudila, da to nitko drugi nije opažao. Svi su gledali prema oblacima i tim očima kao u kakav rijetki nebeski pojav, ali su svi držali, da je to nešto, što je u savezu s nebeskim dogadjajima, kao što je kakova pomrčina ili što slično. Samo je ona znala, da su ovo njezine oči, mutne, s velikim tamnim kolobarom.

Što je to? I u san joj eto dolazi. Ne znači li to, da će od danas svi promatrati njezine oči, kao one u snu, jedino s razlikom, što će svi znati, čije su, a ondje se u snu to nije znalo?

Prvi susret, što ga je imala ovoga jutra, bio je sa služavkom. Došla joj javiti nešto o stanju u vrtu, za koji se Ljudmila mnogo zanimala. Ljudmila ju je saslušala gledajući kroz prozor, samo da sakrije oči. U jednom času, kad se malo i nabrzo okrenula služavc, opazila je, da se ona nečemu začudila, da je raširila zjenice i kao da je uzdahnula. Ali nije ništa kazala. Ljudmila je mislila, da zna, što to znači. Jamačno je i služavka primijetila ono mutno...

Kasnije je razgovarala s materom. Mati ju je uzaludno tješila, ne znajući o čemu se radi. Rekla joj je pri kraju:

— Ići ćemo napolje.

— Kuda? zapitala Ljudmila.

— Malo u šetnju. Ne smiješ neprestano sjedjeti u sobi.

Ljudmila je odgovorila materi, da joj se ne da napolje. Kao uzrok je navadjala jednostavni dogadjaj: glavobolju. Ovom se nesretnom glavoboljom nadala vazda pobjedjivati.

— Onda si bolesna, pa moramo liječnika dozvati, rekla mati.

— Ne, ne treba... uskliknula Ljudmila od straha. Pomisao, da bi je liječnik vidio ovakovu, s ovakim... očima, ulila je u nju više straha od ikojeg drugog dogadjaja. Pogotovo liječnik! On, koji sve razumije, sve brzo vidi i shvati! Ne, ne treba liječnika!

— Moramo ga pozvati, ponavljala mati, jer bi mogla ozbiljno oboljeti. Neprestana se glavobolja ne smije olako shvatiti.

— Ne treba, mama, kad ti kažem... Proći će...

— Gdje te boli? Daj pokaži!

— Evo ovdje.

I Ljudmila je materi pokazala na čelu mjesto, gdje je najjače osjećala bol. Pokazala je nisko na čelu, gotovo medju očima.

Tu se ovaj čas sjetila, da će se mati jamačno zagledati u njezine oči. I ona se odista posve približila Ljudmili, da joj opipa čelo. A Ljudmila je taj čas sklopila oči. Slutila je, da mati ovo sve razgovara s njom pod izlikom, da joj što bolje vidi oči. Ali se ona ne će dati prevariti. Sklopit će ih ovako i ne će ih otvoriti, dok se mati ne odmakne.

Mati ju je poljubila medju oči, baš na onom mjestu, gdje je imala bol biti najveća.

— Što si sklopila oči, pitala ju je zatim.

— Ljudmilo, nastavljala je odmah opet, otvori oči. Dijete moje, ti mene strašiš. Što ti je? Otvori oči!

A Ljudmila se samo smješkala licem, a u duši je osjećala gorčinu i drhtavicu. Otvorila je oči, ali ih je brzo stidljivo zakrenula u stranu. Nastala je mala borba izmedju matere i kćeri. I mati je primijetila, da se u kćeri stvara neki stid pred njom. Nešto se dogodilo. Samo ako nije već pročitala. Eto sad će joj dati te svoje oči, neka ih gleda.

— Što ti, mama, hoćeš od mene?

— Da ti vidim oči... Zašto ih skrivaš?

— Ja? Skrivam? Zašto bih skrivala?

I samo da sakrije svoju zabunu, zagledala se ona majci oštro u oči. Uz to je mislila, da će se pri oštrom gledanju razviti u očima nešto sjaja.

— Eto, gledaj, šaptala je Ljudmila kroz prisiljeni smiješak na drhtavim usnicama. Gledaj, mama!

A u isti čas se pokajala, što je šaptala, jer se tim mogla odati. Materi je bilo ovo jamačno sve vrlo čudno. Pogotovu glas Ljudmilin, najprije drhtav, pa onda kao promukao, a napokon posve kao da šapće. I eto, ona gleda u njene oči, eto već nešto oko njih briše. Vidi ona, sve ona vidi, već je i jučer vidjela. Kako ne bi vidjela! Samo se pretvara kao da ne vidi. Kako ona ne bi znala, što je to? Svaka mati bez sumnje zna, što znače take oči. I ona eto zna, pa sada samo tobože nešto oko njih briše.

— No — reci — mama... tiho je progovorila Ljudmila, gotovo s užasom očekujući materinu osudu. Osjetila je, da je problijedila, a srce udaralo naglo i nepravilno.

— Što? pitala mati.

— Reci, — što vidiš? Kake su mi oči?...

— Ništa, srce moje, ništa. Malo su ti mutne...

Ljudmili je došlo da zatetura. Istrgla se oprezno od matere i sjela na stolac.

Mutne!

Eto mati posve jasno vidi.

Njezine su oči mutne! Samo što je materino srce kao dragi kamen: tvrdo kao kamen za prigovor, a meko kao sjaj dragulja za pohvalu. Da je trebalo pohvaliti, ne bi ona snašla dosta riječi za to, a sada, kada bi trebalo vikati, proklinjati, i opet nema riječi...

Poslije toga dogadjaja nestalo je matere iz Ljudmiline sobe. Za njom je ostala samo jeka u Ljudmilinim ušima: „Mutne!". Činilo joj se kao da iz svakoga ugla sobe nešto muklo odjekuje: „Mutne!"

... Nekoliko časova poslije odlaska majčina, povratila se ona opet k Ljudmili zajedno s liječnikom. Taj je susret s liječnikom bila jedna bol za Ljudmilu, koja nije ostala bez posljedica. Dršćući po svemu tijelu sjedjela je pred njim i čas blijedeći čas crveneći gledala je u njegovo zadovoljno lice, iz kojega se jasno moglo čitati, da dobro shvaća i razumije, o čemu se radi. Bio je to za Ljudmilu udarac, od kojega se još dugo tresla poslije liječnikova odlaska. Bila je uvjerena, da je pronicavim svojim očima opazio, u čemu je bolest. Naravno, da nije smio reći, što je konstatirao, pa je zato jednostavno odredio, da Ljudmila ima leći u postelju. Živci su nešto poremećeni, rekao je, i za to treba mira.

U postelji ležeći mislila je Ljudmila samo na svoju nesreću, što ju je doživjela. Dakle svi, svi već znaju, o čemu se radi: i otac i mati, i služavka i liječnik. Naravno, i on... i Alfred zna... Ah — Alfred... taj lijepi, mili dječak, onako sav bijel, čist, nježan... Onaj ideal... koji je bolji od nje... čišći... bjelji... On sve zna, on je to učinio... on... Sad samo treba da dodju ljudi iznapolja, sa ulice, da je gledaju.

Ovako, dakle, prolazi mladost njezina! Do zaruka je bilo sve dobro, sve je oko nje skakalo od veselja, i u njenoj je duši bio čitavi ples, sjajni ples s mnogo vesele, raskošne i divlje glazbe. A sada, kad je Alfred došao, izmijenila se ta glazba, iz dura nastao moll... akordi gude pjesmu tuge, straha, užasa... Prošlo je proljeće... Došlo je vrijeme, kad se u kutu svoje sobice plače, sakriva se pred svijetom, jer je taj svijet pronicavih očiju, jer sve vidi, sve opaža, promatra, sudi, zaključuje. A zaključak je sveopći: „Mutne oči... oči bez sjaja... bez tračka sunca... sve blijedo kao u mjeseca oko ponoći..." Ona kula, u koju je prije zajedno s Alfredom gledala s nasmijanim usnama, ruši se, pada, i kad posljednji kamečak padne, čut će se njezin uzdah, kojim je prije dočekivala svoga lijepoga, maloga, nježnoga Alfreda...

Čini se, da bi mogla zaspati. Samo ovu suzu, što se ovdje iscijedila iz oka, izbrisat će. Ne treba suza! I ako zaspi, bolje je, da su suhe oči. Mogao bi tkogod doći i vidjeti ih.

— — — — — — — — — — — —

Probudila se uz šum i tutanj u ušima. Malo je trebalo, i već bi bila pomislila, da je ovaj šum u svezi s onim dogadjajem od preksinoć. Već je bila zaključila: dakle sve po redu, ovo mutno u očima, šum u ušima... Kuda će to još dospjeti? Ali je brzo odvratila misao od toga, jer je opazila, da u sobi stoji uz mater Alfred...

Alfred ovdje! Što će on ovdje?...

Gle, sad se u isti čas sjetila, da je o njemu sanjala. Baš malo prije negoli se probudila sanjala je, da je došao k njoj ovako kao što je u istini ovdje. Njih je dvoje zajedno plakalo i uzdisali su nad svojom sudbinom. On se neprestance zagledavao u njene oči i govorio kao kroz tihi, veoma tihi šapat:

— Mutno je, sve je mutno! Oh — Bože, kako je sve mutno!...

— Pomozi, Alfrede! uzdisala je ona.

— Kako bih ti pomogao, kad je sve mutno !?

— Poljubi me ! Ovamo me poljubi u oči . . . u oči . . . u mutne moje oči . . . Da, da, ne čudi se, baš u oči me poljubi ti . . . da, baš ti . . . baš ti . . . Alfrede moj jedini.

A ovo je jecanje, ovo naricanje popratila prignutim koljenima, kao da se Bogu moli. I kad ju je on poljubio, pogledao ju u oči i veselo kliknuo :

— Veseli se, Ljudmilo ! Tvoje su oči opet sjajne !

A Ljudmila je osjetila, da su joj se oči pročistile, da je nestalo svega, što je dosad bilo u njima mutno. Od veselja je glasno viknula i u času toga usklika se probudila.

Samo šum i tutanj u ušima ostade znakom minuloga dogadjaja u snu. .

I eto — Alfred je odista ovdje . . . Možda se onaj sjaj povratio, koji je nekada resio njezine oči . . . Što će reći mati i Alfred ?

Mati joj se približila riječima :

— Ljudmilo, spavala si, je li ? Evo je došao Alfred . . .

I kad je to kazala, otišla je iz sobe.

Alfred je stajao podalje od nje i ondje ostao i onda, kad je mati otišla.

Stojeći dalje na onom mjestu i gledajući je s velikim zanimanjem, prošaptao je Alfred :

— Ljudmilo, ti si bolesna ?

— Ja sam bolesna . . . odgovarala je ona čudom ga gledajući kao da ga pita, što je s njezinim očima.

— Što ti je, Ljudmilo?

— Ne znam, bolesna sam . . .

— Zašto sinoć nisi došla?

— Bolesna sam . . .

I onda su ušutjeli. Ona je slušala šum u svojim ušima, a on ju je promatrao. Opazila je, da je promatra, i da je gleda kao čovjeka, koji se mora požaliti. I baš neprestano gleda u oči. Vidi li promjenu, ili još uvijek ono mutno?

— Ti me promatraš? Što vidiš?

— Slaba si ! I oči su ti . . .

— Mutne? jedva je dahnula Ljudmila.

— Da . . . i umorne . . .

Mislila je, da je u snu preživjela krizu, ali eto nije.

— Molim te, obratila se k njemu s pouzdanjem, čuješ li šum?

— Kakav šum? Ne čujem ništa.

— Šum u mojim ušima . . .

— Kako bih ja to čuo, Ljudmilo?

— A vidiš, da su mi oči mutne?

— Da.

— Pa kako to vidiš, a šum ne čuješ?

— Proći će to sve, Ljudmilo. Samo budi mirna. Nemoj se uzrujavati.

Osjetila je, da je on tješi. Što će proći? Ništa ne će proći. Sve će ovako ostati kao što jest. Ili ako ne ostane, doći će još gore. Kad omaglica pane pred oči i pred dušu, što je bolje : ovako, kako jest ili onako, kako bi moglo biti ?

Ali onaj san ! Što je to došlo njoj u san, a onako slatko i ugodno! Kao da je se nebo taklo, tako je osjetila u času onoga poljupca. Bog bi znao, bi li se to i na javi dogodilo . . . Možda je san ipak slika istine, ako nije sama istina. Možda će se ipak nešto dogoditi, što će okrenuti dogadjaje . .

I gledajući Ljudmila Alfreda samo na mahove mislila je o tome, kako bi bilo, da ga upita, je li on što slično sanjao, ili bar sanjario na javi. Ali joj se činilo, da bi bilo nezgodno o tome govoriti.

Eto sada on tu stoji pokraj njezina kreveta kao pokraj bivše sreće, koja se počela odmicati od njega i jamačno gleda za njom, kao da se već daleko, daleko odmakla. On, onaj isti, što je preksinoć onako usplamtio u njenu zagrljaju, i ne znajući što čini . . . dirnuo . . .

Sami su. Ona leži bez prave bolesti, tek po nalogu liječnikovu. Pod pokrivačem katkada malo zadršću grudi, kao da se tresu od plača poradi dogadjaja od preksinoć . . . Ništa ne govore. I on šuti kao zaliven. Jamačno osjeća krivnju. Osjeća, da se ono divno nebo, u kojemu je uživao najsladji čas svojega života, odmaklo od njega, i da se više ne će povratiti.

Onda se u njemu nešto najedared kao trgnulo, uzdahnuo je gotovo glasno i rekao s prizvukom velike boli :

— Oh, Ljudmilo ! Što se to s nama dogodilo !

A malo poslije približio joj se nešto više, i zapitao :

— Zašto si me odbacila? Zašto si se promijenila?

— Nisi li se ti promijenio? pitala ga ona skrivajući svoje oči.

— Ja?

— Da, ti.

— Nisam li te ljubio? Nisam li gorio, čeznuo do izgaranja ?

Nije dobio odgovora. Ona se nekuda daleko zagledala, kao da gleda u onaj plamen, u kojem je on ono preksinoć izgarao. I kao da ga sada vidi : sav pocrnio, upravo očadjavio, a ova njegova ruka998 dršće, primiče se k njoj . . . I dotiče je se . . . A njoj se oči pomutiše . . .

— A moje oči ? bolno je zavapila. A moje oči, Alfrede ?

— Stroga si, Ljudmilo . . . I u isti si čas slatka kao dijete . . . i luda kao dijete . . .

Htio ju uloviti za ruku.

— Kao dijete si . . .

— Pusti me, pusti . . . Ne diraj me . . .

Ona ga je gurala od sebe.

— Ja te ne mogu . . . gledati . . . Idi !

On je zadrhtao u nogama.

— Zbogom . . . i pružila mu ruku. Dugačko mu ispružila ruku. On ju je naglo prihvatio, a ona je opazila, da se u njegovim očima sjaje biseri suzâ.

— I . . . ti . . . plačeš ?

— Da, Ljudmilo . . .

— Zašto plačeš ? . . . Za prošlošću ?

— Ne. Za onim, što bi bilo, da nije bilo one prošlosti . . . Zbogom !

On je okrenuo da podje.

A ona se pridigla i opet daleko, daleko se zagledala. Lice joj oblila bljedoća. Mirno je gledala u daljinu, samo su se usnice tresle.

— Čekaj ! pružala je za njim obje ruke. Dugačko ih je ispružila.

On je stao.

Bljesak nade zasjajio je njezinim licem. Sjetila se svoga sna. Onoga o cjelovu.

On se primicao.

— Bliže . . .

Došao je k njoj.

— Gledaj ove moje sirote oči . . . Pogledaj ih, Alfrede . . . Dodji bliže, još bliže . . .

Ona ga je posve k sebi privukla.

— Daj, poljubi . . . ovdje . . .

I privuče njegovu glavu nad svoje oči. A on je utisnuo u svako oko jedan poljubac. Kad je podignuo glavu i u čudu promatrao, što se to zbiva, zateklo ga nespremna njezino pitanje ?

— A sada ?

— Što, Ljudmilo ?

— Jesu li sada mutne ?

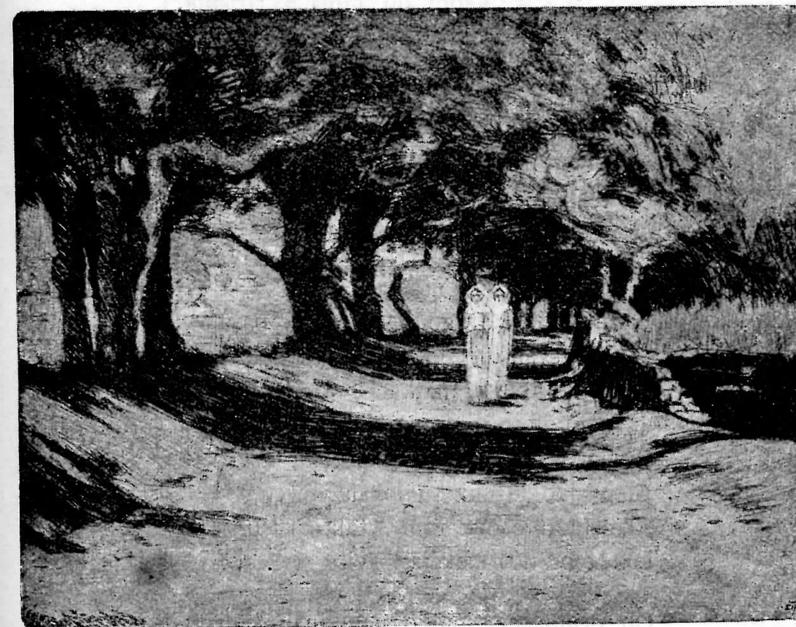
On ih je pogledao i odgovorio :

— Kao i prije . . .

Vrisak iz njezina grla šiljasto je prostrujio sobom. Mahnula mu je rukom, da ide. Onda je pala u krevet.

A on je otišao. Izlazio je iz sobe kao čovjek, koji je uvjeren, da pred njim stoji samo bol.

Adam Kostelić.

Tomislav Krizman: **U aleji. (Iz Dalmacije.)**

PLANINSKE PJESME.

I. BIJEG.

Oh primi me, majko, u kameni dvor,
Medj svoje kremene krši,
Gdje klokoće potok, gdje šumori bor
I vjetrina gudurom prši.
U dvore me primi, što munje ih biju,
Gdje jastrijeb krešti i vukovi viju,
Gdje psiče ljutica zmija:
Kad vjetar se digne u oblačnoj noći,
Kô strašilo crno na hrapavoj ploči
Kreštiti, tulit ću i ja...

Oh primi me, majko! — Sred užasa tvog
I zvjerinja strah mene nije.
Ja pobjegoh jutros iz kaveza svog,
I sad sam ljući neg' prije.
Za mojim je tragom sto jurilo pasâ
I tutnjilo polje od konjskoga kasa,
I kliktali biesni hajkači;
Ja ostavih pût si na glogovoj drači,
Iz nogu mi tekla dva potoka krvi,
Al pasjad je ona tu lokala krvcu,
Al čeljad je ona tom srtala drvcu,
I k tebi dotŕkah ja prvi.

Oh primi me, majko, jer sinak sam tvoj
I brat sam tvojih zvjerova.
Pod hridinom ležaj iskopat ću svoj
U sjeni trošnih zidova.
Al došô ti nisam kô ranjeni vuk,
U svojoj da jazbini mrijem:

Da nadvičem hoću tvoj olujni huk
I nebesku vatru da pijem!
Visina se tvojih ja hoću da vinem,
I s lica ti mrka da magle ti skinem
I gustu ti koprenu trgnem,
Da kidam i pletem to lagano velo
I stršeć' vrh bîla na tvrdo mi čelo
Kô krunu ga blistavu vrgnem!

Oh primi me, majko, u kameni dvor,
Gdje vječne se stihije biju,
Gdje klokoće potok, gdje šumori bor,
Gdje vukovi tminama viju.
Iskaliti srdžbu u gnjevu ću tvom;
Popustit će ljuta mi muka;
Ter iznova niknut u srcu će mom,
Što čovječja iščupa ruka.
... Sad jazbinu daj mi kraj kamena tvrda!
Pa olujnim krilom nek lupne me srda,
Nek mutne mi izmlati oči...
Ja iz srca srest ću sve ljute gorčine;
Jed hoću da rigam, što žile mi steže;
Žuč hoću da pljunem, što usta mi veže:
Na vuka ću nalik sred debele tmine
Na gorskoj zatuliti ploči!..

II. VILA RAVIJOJLA.

Na providnom tkivu sja rosica čista;
Mlijěko se bielo na tratini blista;
Od bora na bor, od smreke do liti,
Sve do vrška oštra na tananoj jeli
Kroz prstiće lake sto ručicâ bielih
Trepeću srebrne niti.
... Uštap je gorske začarao dvore:
Dvie velje stiene, dva kamena lava,
Čuvaju stražu, gdje čarne sred gore
Planinska carica spava...

Potočić bruji u sporome trku;
Šutljive sjene na izvor mu sjele;
Do neba plava se pružile jele,
A zviezda im držće na vrhu.

Uz potok je zelen ravnica.
Gle, plešu lagane vile!
Okreće kolo
Sve naokolo
Do devet sestrenica.
U očima zviezde im sjaju,
I usne se šećerne smiju;
I rukama drobnim u mjeseca sjaju
Sto srebrnih iskrica siju.
— Oj vile vi naše, oj sestrice biele,
Još dakle na zemlji vas ima!?
Još vodite kolo, gdje šúmore jele
U planinskim luzima tima.
A meni su rekli, da rod vam se utr'o,
Jer prosvjete sunce nas obasja žarko,
Jer ne jaše više u proljetno jutro
Kroz planinu Kraljević Marko;
Jer druga se borba medj nama sad vodi
I drugih se hoće junaka:
Vi bajka ste prazna iz djetinske dobi,
Kries lažni sred crna mraka.
U rukama našim sad pâle se zublje,
Pa utvare gone ti blistavi traci:
Mi letnusmo više, mi prodriesmo dublje,
Mi — čovječje misli junaci!
... Ded potrči k meni, Ravijojlo sele,
Po sagu zelenih traka,
Pjev novi da čuješ, i ruke ti biele
Da zagrle novog junaka! —

I kolo se prosu, i zašušnu krila,
I huknu planina; tanke se jele
Povijaju; grane kô mlieko su biele:
Jak trzaj ih dignu put plavetna neba.

... Preda mnom sad stoji Ravijojla vila
I sjajnim me očima gleda.
— Ne! Pjevati nemoj... U žilam' ti teku
Tri rieke zelene žuči.
Ne! Zboriti nemoj... Jer usne te peku:
Još gore žigovi vrući.
Znam, što te sve tjera u kršne nam strane:
Ti tražiš bistro nam vrelo,
Da vidaš u njemu te krvave rane
I crno opereš čelo.
Ne, pjevati nemoj! U dolac se vrati,
Gdje čopor čeka te siv;
I ondje se s njime i nadalje klati
Ni mrtav ni živ.
... I jato se lako put mjeseca vinu.
Niz sjajnu modru vedrinu
Pramičak varnicâ sinu,
Iskarâ kiša se prosu
Na blistavu ponoćnu rosu.

Od bora na bor, od smreke do liti,
Sve do vrška oštra na tananoj jeli
Kroz prstiće lake sto ručica bielih
Trepeću srebrne niti.
... Uštap je gorske začarao dvore:
Dvie velje stiene, dva kamena lava,
Čuvaju stražu, gdje čarne sred gore
Planinska carica spava.

III. MAGLE.

I duboki ponor i vrletni kuk
Kô velji vulkani se puše;
Na litici sjedi duh planinski, Mûk,
I straži sred olovne tmuše.
Po šúškoru gnjilom kô zgažene zmije
Šutljivi potoci puze;
Po goloj se grani nîz kapljicâ lije
Kô mutne čemerne suze.

I buljuci magle se valjaju, strše
Kô kule mrkih gradova ;
Gle ogromnih konja i zmajeva ljutih
I povorke grdnih divova!

— Ej, bolani Dojčine, ti sjediš još
Na sedlu debelom doru,
Al ne mariš više za udes nam loš
I za plač u bielom ti dvoru.
Još Petar potkovač za ženom ti kliče:
„Andjelijo, potkov mi plati!
Daj, tanana snaho, te oči ti crne
Da ljubim, dok pobro se vrati!"
Pred vratima gradskim još Arapin kleti
Šatore bijele penje
I udara porez i seke nam grli
I naše usjeve ženje.
Kô ti što si davno, znaj, skočismo i mi,
Naljutismo, bogme, se dosti,
Al pod krpom tad se razminuše rebra
I prosuše naše se kosti.
Ej bolani Dojčine, kazuj nam ti,
Kako se može bolovat'
Sto dugih viekova, pa skočiti svi
I novu sreću si kovat' ! —

Huk vjetra se začu. Kȁm pećinski puče.
Krik jeknu gromkoga glasa.
Niz strminu kršnu crn pramen se vuče
Uz topot oštroga kasa.
— Ej ti si to, Marko, naš junače slavni!
I ti se napokon trznu!
Iz kamena tvrda tvoj odbio mač se,
Tri puta Šarina rznu.
Zašumite, gore, i kliknite, polja!
Sini nam, sunašce žarko,
Jer istinom tvrdom se pokaza priča:
Ustade Kraljević Marko!

Što mi nismo htjeli, što mi nismo znali,
I ako smo znoj i krv lili,
To stvorit će Marko, kad zaigra konja,
U trenut, u časak tili.
Al mnogi će reći: „Gdje bijaše dosad?"
I oni će da zbore pravo,
Jer rabota kakvih mi vršili nismo,
Dok on je u pećini spavô! ?
Po zemljama stranim smo čupali korov,
Buntovnu krvcu smo lili,
Pred dvorištem tudjim smo lajali snažno,
Stup, sidro i batina bili.
. . . Dȁ, Marko je znao da šakama guši,
Kad bies bi ga spopao grubi,
U pjanoj mehani da iz lule puši
I silom krčmaricu ljubi.
Al podnieti šutke svoj crn udes zao
Kô mučenik pravi, kô patnik,
Kô mi što to znamo, je l' ikada znao
Taj surovi i divlji ratnik?
Oh, lako je ispit' tri mješine vina
I careve drumove krčit',
Al teško je, teško sred olujnih tmina
U blatu se valjat', i grčit'
. . . Od Prilipa Marko, što uradi, bolan:
Prespavao horu si pravu.
Sad obrni Šarca, u spilju ga vrati,
Mač ȕ kremen turi i odsedlaj konja
I legni na zelen-travu.
Na pećinski otvor kȁm velik povali:
Bit će ti hladnije, tiše;
I tvrdo nam spavaj pet stotina ljeta:
Tvoj narod te ne treba više! —

Prohujio vjetar kroz studenu goru;
Zašumjela krošnja na visokom boru;
Navalila tmuša još gušća . . .
Kô ugušen zamr'o je huk.

*

Duh mračan je opet na liticu sjeo,
Kroz oblake gleda, gdje bila su pusta,
I lagano, tiho prst stavlja na usta,
— To straži planinski Mûk.

IV. TANKOPRELJA.

Sad vjetrina magle na čuperke kida,
Vije ih okolo granâ.
Kô preslice velje se pružila stabla
Krcata sivkasta lana.
Po gluhom se lugu roj aveti vuče
I s preslica onih sve pramove suče;
U duge žice ih rede;
A tanana moma na zlatno vreteno
U srebrn-niti ih prede.

Ja znadem to čedo, tankoprelju mladu;
Ja znadem te ručice lake . . .
. . . Čuj poziv mi, djevo, i kaži, kad si
Iz hladne ustala rake?
A da li se sjećaš, kad za mene cviet si
Vezla na bielome platnu?
I sreće ti puste, kad donieh ti, dušo,
Malenu preslicu zlatnu?
. . . Ded, prekini žicu i do mene skoči,
Sjedi na koljena moja;
Nek iznova rečem, što kazah ti davno,
Kad šanu: Zauviek tvoja!
Ja ne ću te korit', što pobjegnu od nas
Na ove gorske vrhunce,
Što ne htjede, dušo, da potrčiš sa mnom
U život, na žarko sunce.
Ti pobjegnu naglo s kriòca mi mlada,
Kô na smrt ranjena ptica,
A bielom na tkivu, što za me ga satka,
Ostala crna je žica.
. . . Oj, prediljo mlada, što sretna si vezla
Moj prvi od zlata sanak,

Pokloni sad meni to srebrno velo,
I milje ću davno da osjetim cielo,
I tebi će opet na grudima ovim
Tvoj sjajni svanuti danak. —

Tužnim se posmiehom smiješ:
„Što bje, to se ne vraća više!"
Turobnim oč'ma meslediš:
„Što sahnu, sve slabije diše!"
I roniš u oblak tanak
I kao jutarnji sanak
Tihano, lagano bliediš . . .

V. NA VRHU.

I ja te gazim, gorski vrše,
Što u dô strmiš tvrd i mrk!
Visoko želje moje strše:
Kula si slavno osvojena,
Tvrdjava u prah oborena,
Grad predan, nasip strt.
A mene dalje i uvis još vuče
Kroz snieg, što vije, i vjetar, što huče,
Moj smjeli noćni trk . . .

Izranih koljena svoja,
Na krš je briznula krv,
Al udara nogom na prsa tvoja
Taj sitni čovuljak, taj crv.
. . . Dâ, slaga, tko reče, da priroda majka
Kô mora nas tišti, dok biesi nas biju,
Da za nas je samo raj plavetnih bajka,
Po kojem se utvare viju!
Laž reče, tko viknu: Od maćuhe krij se,
Jer vazda te bije, kô zvjerku te ganja,
I okolo stuba mog ognjenog vij se
Kô bršljan okolo panja!
. . . O, planinski vrše, na koji se digoh
U vijanju sniega i vjetra ljutini,

Ja osjećam, glavom u oblak da stigoh,
A noge da moje kroz kremeno stienje,
Kô stoljetna hrasta još krepko korienje,
Po tvojoj se šire dubini...

Urliče vjetra huk
Na bilu na visoku,
I tutnji vodâ buk
Kroz guduru duboku;
Daleko more sinje srditu pjesmu pjeva;
Ore se oko mene usklici puni gnjeva...
...Oj divlji noćni biesi, jurnite, dodj'te samo,
Pa da se ogledamo, pa da se pohrvamo!
... Ja vaše se srdžbe ne bojim,
Jer od vas će snagu da žile mi piju,
Te usmrtim jednom i strahotnu zmiju.
Što nosim u njedrima svojim.
Visoko se popeh na gorski taj vrh,
Da dielimo ljute megdane,
Kroz žile moje da proleti srh,
I vjera mi iznova plane.
...Ja vjerujem, Bože, da čovjek je stvor,
Al tvrdji od gorskoga kama
I jedriji neg' je taj planinski bor
I žarči od sunčeva plama.
... Ja vjerujem, Bože, da vihor i mrak
Kroz noć nas tjeraju hudu,
Da sjajniji sine liep sunčev nam trak,
A bokovi jači nam budu;
I válovâ rika i vjetrine gnjev
I srdžba velikih voda
Da čovjeka prate kô okrepni pjev,
Dok tvrdom zemljicom hoda.
Ti kličeš nam: „Dodj'te na gorski taj vrh,
Vi, što vas je pritislo breme!
U hrvanju sa mnom da mine vas trh,
Te iznova vidite mene.
I table mi nove da primite vi

Iz mojih čudotvornih ruku,
Jer otrovni dolje su izvori svi
I ljutu mi trpite muku..."
...Ja vjerujem, Bože, da čvrsto ću stati
Pred tobom uz pećinu tvrdu,
I zorom da novom kô sunce ću sjati
Na ovome visokom brdu.

VI. BLAGOSLOV.

Na istoku sviće... Kô ljubicâ gaj
Gore se modre u jutarnjoj slavi;
Vrhunci se žare, živ razli se sjaj;
Daleko more se plavi.
Po plavetnom nebu projurio oblak
Kô velja ognjena kola;
Pred vratima zlatnim svoj prostire sag
Zorica blistava, gola.
... Granjiva sunce. Probliedio ruj,
Svemirom prosu se sjev;
U grudima zemlje zašumio bruj
Kô mukli utješni pjev.
Krv stinutu grije sunčani mi div,
U bolne me poljubi oči,
A iz srca moga ko jastrijeb siv
Ditiramb pod nebo skoči.

Blagosiljem suzu i čemer mi grk,
Što sam ga do sada pio!
Blagosiljem patnju i udes mi mrk,
Štono me do krvi bio!
...Gle, tmora se dignu, i blista na vrhu
Zavjeta našega ćivot,
I krkoči more u gromkome psalmu:
„Čovječe, divan je život!"
Blagosiljem napor, taj čarobni vrt,
Gdje medeni izvor se toči
Blagosiljem muku i sestru nam smrt,
Što trudne sklapa nam oči!

VII. JUTARNJA PJESMA.

Talata! Talata!.. Ko velji val
Propinje duša se mlada,
Udara niz brieg, na morski žal
Kô rieka pomamna pada.
... Talata! Talata!.. Slava ti viek
Oj vječno more nam širno!
Sto dugih viekova tvoj grmio jek,
Al mi smo ležali mirno.
I dalje smo preli svoj stoljetni san
O vili, o slavnom junaku,
I ležeć' na piesku nov čekali dan,
Da grane u crnom mraku.
Pučinom noćnom je gonio bies
Bjelògrive konje uz ùrlik i rz,
Uz šûm i kričanje jatâ;
U očima mrkim žut gorio kries,
A stokraki polip crn, potajan, brz
Hvatô nas okolo vrata.

Talata! Talata!... Sunčev je plam
Kristalne obasjô dvore.
S proplanka brdskog sav rosan i sâm
Kô ȉz lûka perce svoj bacam ti krik,
Oj sinje vječno nam more!
...Gle, gomila još je na pustome žalu;
Al srdžba tvoja i tvoja snaga
Kroz srca udre, u žile prodre:
Tjelesa prenula naga.
...Vi, skučena braćo, što čekate noć
I vatre varave njene,
Gle, još je na prudu liep nasukan brod
U srebru bijele pjene!
Još jarbori strše i blista se kljun
I napeti konopi zuje,
A ùz strmu krmu i rebrasti bok
Valovi šûme i bruje.

Granulo sunce i jeknuo glas
S visoke klisure gorske —
Oj, mladi mornari, obuzdajmo sad
Bjelògrive konjice morske!
Jurnimo k brodu!...Skočimo svi
Na tvrdu palubu slanu:
Nek sindžir zvekne, nek škripne križ
I jedra na suncu planu!
Valovi buče, galebi kriče,
Mirišu haluge trave,
Jato meduzâ uokrug niče:
Zlatòkosih ženskinja glave.
Pod nama tutnji, klokoće, vrî:
To ključa duboka česma;
U vjetru grmi djèdôvâ poj
I brenča vilinja pjesma.
Plovimo samo!.. Ne pitaj kud!
Daleko, k oblaku niemom,
Što nad morem leži kô od srebra grad
S kulom i visokim triemom;
K ružičnoj magli, što zlatom se bljeska,
K otoku na dnu zrenika:
Tu jaganjče naše od iskona spava
Na cvieću sred zelen-hrastika.
Naprijed samo!.. Morski nas bog
U čelo krilima dirnô.
Talata! Talata!.. Slava ti viek,
Oj vječno more nam širno!

VIII. „AVE MARIS STELLA!"

(EPILOG.)

Dokonča borba... Sklopi se vir...
Olujno nebo se vedri...
Na moru pokoj i mir...
Nevidljiv i gust metuljev se roj
Po niemim vodama prosu;

Otočić blista kô ljubičast cviet,
Što čeka večernju rosu.
Po zatonu rujnom i ùz drage sve
Bruj ječi tajnih romonâ ;
Sladjano, tiho — a ne znaš gdje —
Brenčaju srebrna zvona.
... Dokonča borba. Lešine leže
Gore na razboju plavom.
Sunce, što tone, vjenčava čelo
Blistavom krvavom slavom.
Umiru borci ; daleki vjetar
U vječnost nosi ih, gona . . .
Sladjano, tiho, u vodi, u zraku
Brenčaju srebrna zvona.

Velebna, sjajna iz modra vala,
Svietlo dok večernje mrije,
Očiju punih blistavih suza,
Prosutih kosa, sklopljenih ruku
Prikaza uvis se vije.
Diže se — a bojno polje
Blijedi, i krvca tamni ;
U tankoj kopreni plavoj
Gase se odsjevi plamni.
Diže se. Tjemenom nebu
Kristalne svodove tiče,
Pod petom mladjak joj sija,
U oku zviezda joj niče.
. . . Oj, kućo zlatna, oj zviezdo morska,
Oj, kulo bjelokosti,
Ostani burnim nad morem našim,
Ti Majko od milosti !
Izmori rat nas, vihor nas skrši,
Slični smo zgaženoj travi . . .
Sini nad tmorom naših oluja,
Ti Majko od ljubavi ! —
Sladjano, tiho, — a ne znaš, gdje —
Brenčaju srebrna zvona.

Dubok i tajnen žalom i vodom
Prosu se àkord romonâ.
Valovi tamne, zviezde blijèšte,
Mrak pada nà bila gorska ;
Svjetlosti blage s nebeske cește
Valovljem pramene baca
Zvijèzda blistava morska.

Vladimir Nazor

Ivan Kerdić : Spomen I. sveslavenskog sokolskog sleta (Plaketa).

LAŽ.

Gospodja Ristić bila je vrlo uzrujana. Eto već je četvrt na šest, a njene Mirice još nema iz škole!

Stajala je kraj prozora, tapkajući prstima po staklu, i svaki čas bacila bi pogled na uru, a činilo joj se ko vječnost vrijeme njena iščekivanja. Bila je sva zažarena u licu, oči joj sjahu, srce joj je tuklo neizmjerno brzo, a žile na čelu bile su nabrekle.

Njezina uzrujanost rasla je sve više, od časa do časa. Svaki živac njezina tijela bio je uzdrman, a prolazila joj tijelom sad vruća, sad opet mrz'a struja. Obično dolazi Mirica već deset časaka poslije pete, a evo, sad se kazalo primiče već i na pol šestu, a nje nema.

Da joj se nije šta dogodilo!

Ova je misao bila tako mučna, da je Ristićka pobrzala u drugu sobu, otvorila ormar, uzela šešir i htjede upravo da ide pred malu, kadno zvonce vani zazvoni i odmah iza toga Mirica stupi u sobu.

Bilo je to osobito lijepo dijete. Bjelina njezine puti bila je u velikoj opreci sa crnim, velikim i sjajnim očima, oko kojih se ovile uzane, crne, fine obrvice, a niz oči spustile se tamne, baršunaste trepavice. Obraščići bili su crveni, užareni. A gospodji Ristić, tek što baci pogled na malu, bude odmah sve jasno. Oko rumenih ustašca opazila je crvene i smedje mrlje, a poljubivši je, odmah oćuti miris čokolade i maline. Ona je oštro pogleda i reče:

— A gdje si ti tako dugo bila?

— U školi, — odgovori mala oborenim pogledom.

— Šta, zar u zatvoru?

— Ne, mama.

— Pa, kako to, zar si ti pol sata išla taj komadić puta iz škole do kuće?

— Ma, jesam, mamice.

— Ne, dijete, to nije istina, ti si se negdje zadržala. Reci mamici posve iskreno, gdje si bila.

— Ali, mama, išla sam s malom Šteficom ravnim putem kući.

Gospodju je Ristićku upravo prenerazilo, kako mala u obraz laže. Ona je znala, da je jela bonbona, a znala je i to, da nema ni jednoga dućana na putu, kojim je imala Mirica da prodje. Ona je dakle otišla kroz druge ulice i tamo u jednom dućanu kupila šećera. Ne promišljajući dugo uze Ristićka torbicu, izvadi knjige, i tu, medju knjigama sakrito, nadje „corpus delicti", preostale bonbone. Mala je dakle Mirica lagala!

Rasplamti se Ristićka, i stade psovati malu, pače uze i šibu, pa je prošiba.

— Nije li te zar stid, tako lagati? Ne znaš li ti, da dragi Bog sve zna i sve vidi, i da je laž smrtni grijeh. Pogledaj svoga taticu i mamicu, oni nikad ne lažu!

Kod tih riječi zagrize se Ristićka za usnice, i nije dalje govorila. Zamislila se. Mala je Mirica gorko plakala. Sve se treslo malo tijelo, a niz zaprljane obraziće oborile se sitne suzice, perući one zlokobne mrlje, crvene i smedje.

Već je nastalo i sumračje, a mala se Mirica zavukla u kutić, i od časa do časa uzdahnula i zajecala.

Ristićka je sjedjela kraj prozora i buljila u onu tamu... Mislila je o životu i o laži, i o onim riječima, što ih je svojoj Mirici rekla: Pogledaj taticu i mamicu, oni nikad ne lažu. A s tim riječima izrekla je veliku laž. Ta, što je njezin brak, što je njezin život? Ništa, nego laž, velika i teška laž. Njezin muž i ona, oni se vole i žive u najvećem skladu i ljubavi, a ljudi im zavidjaju, jer su tako sretni u braku. Na oko!

Uistinu je to posve drugačije. On i ona potpuni su kontrasti. On — krepak, jak, zdrav i snažan; ona — visoka, vitka, prozirna i slaba. On, praktičan, lukav; da postigne svoje namjere, latio bi se svakoga sredstva; ona strogih nazora, skroz i skroz idealna, sanjarske ćudi, sudi svijet po svome nepokvarenu srcu. Što je ona, gotovo bi rekao, pretjerano ćutljiva, njega rijetko kad što gane, a njegov humor ne da se potisnuti, ma ni u najozbiljnijim momentima. On sve shvaća lahko, površno, pa ako ga se jednom nešto tužno dojmilo, za čas dva već mu je smiješak na licu, a šala na ustima. I tako se nikako ne shvaćaju, ni on nju, ni ona njega. Hodaju jedan uz drugoga putem života, ko dva putnika, koja se tek sretoše, i razgovaraju o vremenu i vrućini, tek tako, da im vrijeme prodje, a za čas rastat će se i zaboraviti jedan drugoga.

Nije bilo uvijek tako. Bila je i kod njih ljubav, velika i jaka; — prve dvije godine ona ga silno voljela, i on nju, ta uzeše se rad ljubavi. Ona je stupila u brak, ne poznajući svijeta ni zla, što se u njem krije; njezina je duša bila čista i nevina, ko u djeteta, a mislila je, da je i svijet takav. U svome mužu vidjela je ideal, kakova si je sa-željela za život, misleći da je i on tako nevin i čist, idealan kao ona. Kako li se prenerazi, kad joj stiže vijest, da je vara. U početku nije vjerova'a, dok se i sama o tom ne uvjeri. I da nije bilo djeteta, njene male Mirice, Bog zna, što bi učinila u času spoznaje i očaja. I tako se priljubila sve više i više uz dijete, odnemarujući muža, i konačno je potpuno ohladila prema njemu. Da li je on vara ili ne, da li očijuka s drugima — n'u to ne boli, ne ljuti je više, njoj je to svejedno, njezino srce kuca za svoje dijete, i za — još nekoga, za čovjeka, koji joj je iza djeteta najbliži, koji je učinio za nju više, puno više, negoli njezin muž. U času naj'juće muke i bo'i, najvećeg očaja, kad im se dijete borilo sa smrću, njezin je muž pograb'o šešir i otišao u kavanu, s riječima: „Ne mogu da gledam, kako se dijete muči.” A tad je došao on, dr. Latić, i sio uz krevet Mirice i ostao ovdje dugo, dugo, i žrtvovao svoje slobodno vrijeme, slušajući kucaje maloga srca i brojeći bilo, i operacijom spasio dijete, a bila je bolest jaka i duga. I od to doba ona je muža gotovo prezirala, a zaljub'la se svom snagom mlade duše u dra. Latića. Ta on 'e joj spasio dio njezina života, njezinu malu Miricu.

Bio je ružan, neizmjerno ružan, tek pogled bio mu je pun vatre i sjaja. Nju je upravo ta njegova ružnost priv'ačila, i bila joj simpatična, jer je znala, da se u toj ružnoj vanjštini krije duša velika i snažna, koja ljubi sve ljude jednako, spremna svakome na pomoć.

I evo, sad je već peta godina, što ga ljubi. uvijek jednako, silno i vruće, i ta ljubav nalik je obožavanju. Rijetko, rijetko ona š njime govori, gdjekada, kad je Mirica bolesna, a i onda samo o bolesti djeteta. On valjda i ne zna, i ne sluti, da ga ona ljubi — — — —

Njezin muž običava poslije objeda leći na kanape. I tad ih doziva k sebi, nju i Miricu, i reče im: „Vi ste moje dvije. Ti si Mirica moja mala beba, a ti si moja velika beba, ti moja jedina.“ I stišće joj ruku i gleda je dugo, dugo. I tad je pita: „Ljubiš li me?“ — a ona odgovara: „Ljubim te, — ko nikada“, i sva se zastidi. Laž je, što joj je on rekao, a laž je njezin odgovor.

Iza nekoliko časaka pograbi on šešir i ode, tobože na šetnju, a ona znade, da ide k njoj, k onoj drugoj — — —

A na večer, kad šeću sokakom, ona se nestrpljivim iščekivanjem već veseli, da će ga vidjeti, njega, koga ljubi već dugo, a ljubit će ga do svoje smrti, njega, dra. Latića... I kad ga vidi, i on pozdravi, a ona sva protrne i pocrveni, i sva joj se krv stisne oko srca. Jednom je on to i opazio, njezin muž, i pitao je: „A zašto si tako pocrvenila, kad si ugledala dra. Latića?” A ona u zabuni u prvi mah nije znala, što da kaže, a potom propenta: „Ma znaš, ne mogu ti reći, otkako je Mirica bila bolesna, i doktor je Latić morao rezati — ma, ne volim da ga vidim, strašno mi je...” I šapćući doda: „Mrzim ga.” I u tim riječima izrekla je valjda najveću laž, što je može biti... a na licu njezina muža pojavi se smiješak zadovoljstva i samosvijesti; ta bio je on uvjeren, da ona ljubi samo njega...

Mala se Mirica iza one kazne ipak pomalo smirila, tek su joj oči bile nabrekle i crvene, a i obrazići žarili se od uzbudjenja. Majka ju je sada spremila na počinak i š njome po starom običaju pomolila se Bogu. I kad je već mala Mirica usnula bila, ona je još dugo, dugo sjedjela kraj maloga kreveta i promatrala to andjeosko, milo, nevino lišce, misleći u sebi: „Eto ovdje toliko suzica, za tako sitnu, nevinu laž!“

Koliko bi tek suza trebalo, da operu veliku i tešku laž, laž našega života!

Marija Žagar.

LET U UZDUHU I STROJEVI ZA LETENJE.

I.

Ide priča od davnih vremena o Dedalu i njegovu sinu Ikaru. Dedal, velik umjetnik atenski u arhitekturi i rezbarstvu drva, kojemu Grci prišivahu izum najkorisnijega orudja (sjekire, svrdla, okomila i t. d.), ubije od zavisti svoga vrsnoga učenika i nećaka T a l a, pa kako ga areopag odsudio na smrt, pobježe kralju Minosu na Kretu. Tu sagradi ženi Minosovoj Pasifaji glasovitu drvenu kravu, a Minosu još glasovitiji labirint, u kojem je kasnije Minos njega i sina mu Ikara zatvorio, jer je Arijadni pomogao, da spasi Tezeja. Obojica pobjegoše pomoću umjetnih krila, sagradjenih od voska i perja. Ikar se približio toliko Suncu, da se vosak otopi ; on pade u more (Ikarsko more) i utopi se, a otac sretno dospije na Siciliju.

Lijep relijef u villi Albanskoj u Rimu prikazuje Dedala i Ikara, gdje grade umjetna krila.

Nije čudo, da se već iz pradavnih vremena javlja ovaka priča. Ta čovjek je neslomljivim verigama sile teže vezan na koru zemaljsku i na čvrsto tlo njezino, verigama, koje ga na svakom koraku smetaju. A ipak je oko sebe gledao odvajkada životinje, koje se dizahu posve lako s tla i posve slobodno l e t i j a h u u uzduhu, a danas se zna, da t r i č e t v r t i n e svih životinja kopnenih mogu letjeti. Gledao je i ribe u vodi, kako se u njoj po volji dižu i spuštaju, kako u njoj p l o v e, kud ih volja. Pa kako su to sve životinje, niže od njega, sa snagom kud i kamo manjom od snage njegovih mišića, je li čudo, da se i u njemu rodila odavna želja, da se i on digne u uzdušni ocean, kojemu na dnu mora da boravi sve dane života svoga, pak da i on u uzduhu leti, kud ga volja ? Ta on se drži kraljem medju stvorovima na Zemlji, pak će jamačno on to znati načiniti bar kao životinja ili možda i bolje od nje ! Ali daleki su putovi od želje i nade do uspjeha ! Pa kad obični smrtnik ne uzmože, da izvede tih krila, bar ih mašta prišila umnicima — pa bilo i u priči.

Od Ikarovih vremena, od doba mitskoga, pa sve do dana današnjega ta se želja neprekidno javlja i najrazličnije nam se legende sačuvaše o pokusima, da se ta misao izvede. Za A r h i t a s a iz Tarenta kazuje priča, da je već 400 godina prije Isusa sagradio goluba, koji da je letio. U doba se sv. Petra spominje Š i m u n magik, čarobnjak na glasu, koji da je letio po uzduhu, a iz novijih se istraživanja razbira, koliko se oko toga bavio i slavni slikar i fizičar L e o n a r d o da V i n c i (1452.—1519.), da sagradi umjetna krila čovjeku. Iz toga vremena pače imamo po savremenim kronikama vijest, da je matematičar D a n t e iz Perugie oko godine 1500. zaista sagradio spravu, s kojom se duže vremena mogao držati u uzduhu. Na Trasimenskom jezeru izvodio je svoje pokuse. U proslavu vjenčanja slavnoga generala A l v i a n a pozvao je svoje sugradjane, da budu vidioci jednomu njegovu pokusu letenja u uzduhu. Odletio je s vrha najvišega tornja u gradu i letio je visoko iznad glavnoga trga, uz burno povladjivanje gledalaca. „Najednoč se razbije željezo, kojim je upravljao jedno svoje krilo. Dante pade na krov crkve sv. Mavra i slomi nogu." Nakon te nesreće Dante svojih pokusa više nije nastavio.

Umjetna krila dati čovjeku bio je glavni cilj svih tih pokusa, koji se gube u prošlim vijekovima. Svi jamačno nisu ni zabilježeni, za mnoge tek znamo nesretni završetak njihov. Svaki je radio sam za sebe, ne znajući za nedaću svojih predšasnika, pa tako nije ni moglo da bude uspjeha. Htjedoše oponašati let ptice, ali nitko nije znao zakone ptičjega leta — tek naši nam dani, prvi XX. stoljeća, doniješe pravu istinu o tom. Godina 1908. ostat će bez sumnje u kulturnoj historiji čovjeka preznamenita godina : od toga se tek doba smije reći, da je i pitanje p l o v i d b e u uzduhu i pitanje l e t e n j a u uzduhu, koje se držalo nerazrješivim, u svom p r i n c i p u z a i s t a r i j e š e n o. Što se bude dalje radilo, bit će tek popravljanje i usavršivanje danas još posve primitivnih uredaba za taj posao.

Golema li napretka, kad se bude čovjek nesmetano dizao po volji svojoj s dna uzdušnoga oceana i po njem sigurno putovao, kud ga je volja ! N a j k r a ć i m crtama putovali bismo s jedne točke našega svijeta k drugoj, ma gdje ona bila, usred pustinje kojega kopna ili usred najvećega oceana, a ne treba za to putovanje ni cesta ni šinja željezničkih. Na pragu smo takim putovanjima, a kad budu toliko usavršeni strojevi letenja, da putovanje u uzduhu ne bude manje sigurno od današnjega putovanja po kopnu i po moru,

doživjet će koljeno čovjekovo takovu revoluciju u svom živovanju, da je danas ni najbujnija mašta ne bi pogodila da opiše. Sve granice izmedju država padaju, sve prirodne i umjetne utvrde gube svu svoju vrijednost, hidra rata kao da će onda ipak gubiti glavu, a konture se vječnoga mira na Zemlji već crtaju na horizontu nove više kulture čovjeka! — — — —

Je li doista tako? Može li se od ove velike društvene revolucije koljeno čovjeka nadati i većoj sreći svojoj na tom planetu?

Ne će li se možda poradi mnogo življega saobraćaja izmedju ljudi i naroda odnošaji njihovi još više zamrsiti i život još više otešćati? Nemaju li možda pravo oni, koji tvrde, da novovjeki izumi sreću čovjeka na Zemlji umanjuju?

Teško je već danas odgovarati na ova zamašna pitanja, jer su svi ti novovjeki izumi zapravo mladi, a zna se, da svaka kultura i društvena preobrazba u prelazno doba ište i svoje žrtve — često puta i velike i brojne.

Jasno je tek ovo: svi ovaki novovjeki izumi uvećavaju moć čovjeka. Je li mu od njih koristi ili štete, to u prvom redu ovisi o tom, kako će ih čovjek upotrijebiti, dakle o moralnoj vrijednosti čovjeka. Hoće li uvećana moć čovjeka sobom donositi i uvećanu moralnu vrijednost njegovu, a tek s ovom u svezi i veću sreću čitava koljena ljudskoga, o tom se danas jedva može i nagadjati.

No ona otmjena garda učenih ljudi, koji cio svoj život posvećuju tomu, da uhode tajne prirode — i danas još goleme — tražeći u prvom redu istinu o njoj, pa tek onako usput daju čovjeku u ruke i novoga oružja i novih sprava za rad, ne može ni u kojem slučaju da bude odgovorna za to, što čovjek radi s tim novim, blistavim oružjem. Ako je on još dijete, zlo će raditi; ako je muž na mjestu, na dobro će ga upotrebljavati!

Istraživači prirode tek uvećavaju imutak čovjeka svojim izumima; do njega je, da s njim razborito gospodari!

Vjerujemo, da će i velika kulturna revolucija, koju sobom donosi plovidba i letenje u uzduhu, kad mine prelazno doba, učiniti svoje, da moralna vrijednost čovjeka uopće poraste.

U toj živoj vjeri idemo dvojakom radosti na posao, da ovdje izložimo osnove, na kojima stoji današnje letenje čovjeka i da opišemo najvažnije strojeve za taj posao.

II.

Sila je teže čovjeka učinila „plošnim bićem" t. j. on svoju težinu može da prenosi tek po površini Zemlje tamo i amo, a i ta površina treba da bude pod njim čvrsta, jer inače tone sve dublje i dublje. Kuda? Pomislite, da nam se pod nogama najednoč otvori osovan kanal kroz središte Zemlje sve do suprotne točke na zemaljskoj kugli. Nemilo bismo sve brže padali k središtu Zemlje. Tamo bismo prispjeli, s užasnom brzinom od $11^1/_3$ kilometra u sekundi, već nakon 19 minuta padanja. Zemlja nas je privukla svome središtu. Ali nema ni tu ostanka! Po zakonu ustrajnosti idemo u kanalu s potpunom stečenom brzinom od $11^1/_3$ kilometara u svakoj sekundi dalje i, ako nema ni otkuda kakve zapreke našemu gibanju, naše će sirotno tijelo na drugoj strani iz kanala izletjeti s tom užasnom brzinom, spram koje se brzina kugle iz topa sa svojom brzinom od pol kilometra posvema gubi, i poletjeti ravno u svemir, dok ne udari o kakvu zapreku! Veoma je zanimljivo, da do toga ne bi došlo: Zemlja nam ne da tijelu u svemir ni u tom slučaju! Taman što smo na našem padu prošli kroz središte Zemlje, javlja se opet privlačna sila Zemlje — teža — ali sada vuče naše tijelo natrag k središtu umanjujući time sve više stečenu brzinu, pa kad bismo nogama došli na drugom kraju kanala do površine Zemlje nakon ponovnih 19 minuta, brzina bi naša bila baš jednaka ništici, i kad bi nas tko tamo dočekao, mi bismo mogli sasma mirno stati na kopno. Ne uspije li nam to, onda nema druge, nego naglavce opet padati k središtu Zemlje kroz kanal, nakon 19 minuta opet biti tamo s brzinom od $11^1/_3$ kilometara u sekundi i dalje ići usporenim gibanjem baš do točke, s koje smo pošli; i tako bi naše tijelo išlo neprekidno amo tamo od jedne točke na površini Zemlje do suprotne — ne izlazeći nikada iz Zemlje — baš kao što ide kuglica privezana na koncu tamo i amo oko srednjega položaja! Fizičari bi rekli, čovjek se njiše oko središta Zemlje tamo i amo, a ako na tom njihanju nigdje ne udari o što, ne bi mu se ništa ni dogodilo: za 38 bi se minuta živ i zdrav svagda povratio do svoga ishodišta! Baš nas voli Zemlja! Zanimljiv je još ovaj slučaj. Da nas privežu o konop i polako spuštaju kroz spomenuti kanal baš do središta Zemlje, tako da budemo tamo bez spomenute brzine, pak da u tom času prerežemo konop, čudne li pojave: tijelo bi naše ostalo u središtu Zemlje i lebdjelo bi tamo posve slobodno, kako lebdi kaplja ulja u zgodnoj smjesi vode i alkohola, — tijelo je naše bez težine!

*

Da se dakle očituje t e ž i n a našega tijela, treba da postoji drugo tijelo, koje ga privlači. Nema li toga, nema ni razloga padanju, nema ni težine. Kad bismo na pr. mogli naše tijelo otkinuti od Zemlje i poletjeti ravno k Mjesecu, došli bismo na tom putu u točku, u kojoj Zemlja naše tijelo privlači k svomu središtu baš tolikom silom, kolikom ga Mjesec privlači k svomu središtu. U toj bi točki lebdjelo naše tijelo posve slobodno u svemiru — opet bez i k a k v e t e ž i n e!

Bit će dobro, da čitatelj pojam „t e ž i n e t i j e l a" uoči s ovoga stajališta.

Obrnimo sada stvar na drugu stranu. Čovjek na čvrstom tlu zemaljskom rob je svoje težine ; ova mu ne da, da se digne u uzduh, pa kad na pr. hoće, da se samo 1 kilometar visoko digne penjući se uz brijeg visok 1000 m., živo osjeća, koliku r a d n j u treba da izvrše njegovi mišići, kako bi na tom putu svladavao sveudilj svoju težinu : kod svakoga koraka diže svoju težinu (oko 70 kg.) samo po nekoliko centimetara i koliko je koraka do vrha učinio, toliko je puta na čas dizao svu svoju težinu. Ne bi bilo odviše teško izračunati svu izvršenu radnju. Umor tijela na cilju medjutim mu jasno kazuje, da je ta izvršena radnja prilično velika. Teško njemu, da mu se pod nogama izmakne sada brijeg: jedva bi nabrojio 14 sekunda, pak bi se našao na dnu brijega i lupio bi o tle brzinom od 140 metara.

Da ostane u onoj visini lebdjeti, očito bi trebalo, da mu na tijelo djeluje n e p r e k i d n o druga sila, koja je baš jednaka njegovoj težini, ali ga vuče v e r t i k a l n o u v i s. Kako su sada te dvije sile jednake i suprotne, tijelo bi naše bilo kao b e z t e ž i n e : lebdjelo bi u svakoj visini iznad tla zemaljskoga ! Evo prvi problem letenja : n a ć i s i l u, k o j a ć e t e ž i n u t i j e l a u n i š t i t i, da može lebdjeti kao tijelo bez težine. Kad bi to uspjelo, problem je letenja na polovinu riješen. Druga polovina stoji u tom : tijelo, koje sada lebdi u uzduhu kao bez težine, u horizontalnom (vodoravnom) pravcu kretati na stranu, kuda hoćeš da letiš, t i j e l o g o n i t i, bilo u tihom uzduhu, bilo s vjetrom, a i proti njemu — bar do neke granice njegove jakosti. Jasno je još i to, kad bi ova dva glavna dijela u problemu letenja bila sretno riješena, ne bi bilo teško dizati i spuštati svoje tijelo k o s o gore i dolje. — Red je dakle, da ona dva glavna pitanja iz bližega uočimo.

III.

Prvo je pitanje: otkuda nam sila, koja će tijelo teže od uzduha dignuti s tla i držati ga po volji dugo u slobodnom lebdenju ?

Posve je prirodno, da je čovjek, nastojeći odgovoriti na to pitanje, u prvom redu pomišljao na životinje, koje umiju letjeti : ta one rješavaju pred našim očima svaki dan to pitanje, one zaista s a m e izvode onu silu, koja im tijelo uzdiže s tla i ne da, da pada natrag na tle.

Kako lete životinje ? To je pitanje na dlanu. No premda ih je čovjek gledao pri tom poslu od pamtivijeka, odgovor je pouzdan našao tek u naše dane na osnovi mučnih studija s pomoću časovite fotografije. Kolo vodi francuski fiziolog M a r e y,[1] a iza njega dolaze drugi, osobito Nijemac A n s c h ü t z.

Na tom temelju možemo nešto reći i našim čitateljima.

Medju životinjama, koje umiju letjeti, u prvom su redu i n s e k t i. O njihovu smo letu još razmjerno veoma malo obaviješteni. Čini se, da su gorostasne libele bili gusari uzduha već u doba kamenoga ugljena, kad hrpteničnjaci još nisu ni umjeli letjeti. Baš libele lete različno od svih drugih insekta : gibaju svoja krila mišićima, koji sjede na korijenima krila, dok svi ostali insekti svoja krila dižu i spuštaju tek posredno t. j. prsni kolut, na kojem sjede krila, čas se splosne, čas opet nadme, a tim se korijen krila postavi naizmjence više horizontalno ili pak više osovno. Na taj način izvodi pčela 190, a muha domaća 330 treptaja svojih krila u svakoj sekundi. Zamjerna radnja tih sitnih životinjica !

Medju hrpteničnjacima susrećemo se već kod r i b a sa životinjama, koje umiju bar donekle letjeti : repom se koso bace iz vode u uzduh ; prsne se peraje raširе i uvećaju u zastor, pak tako mogu da se kroz uzduh odskliznu 100 m. i više. Peraje se gotovo ništa ne gibaju, tek se nešto koso namjeste spram vjetra, a riba ne može da se ugne zaprekama.

Ova vrst letenja zapravo i nije l e t e n j e nego tek „s k l i z a n j e" kroz uzduh (Vol plané, der Gleitflug) ; narod kaže, da taka životinja uzduhom „p l o v i", a ne „leti". Uvodimo za taj let ime „l e t s k l i z a n j e m."

I medju kopnenim životinjama ima primjera takovu letu, tek nema primjera onomu bacanju u vis kao kod riba. Let sklizanjem izvršuju

[1] E. M a r e y, Le vol des oiseaux. Paris 1890.

samo hrpteničnjaci, koji se penju. Popnu se za čas na vrh stabla, pak se koso spuste kroz uzduh na tlo. Pri tom razapnu svoje kožice, kao kakav zastor, ali kožice (krila) m i r u j u.

Kod leta se sklizanjem dakle zapravo ne dogadja ništa drugo, nego da se brzina padanja znatno usporuje razapetim zastorima, kao kod padobrana. Tek padanje ne ide o s o v n o dolje, nego k o s o. Do pravoga je letenja još daleko, no i to je istina, da svaka životinja, koja leti uz s t a l n o g i b a n j e krilima, može da prekine taj pravi let svoj na neko vrijeme i da se jednostavno skliže uzduhom, ali uz to se sklizanje svagda veže i polagano padanje k Zemlji u kosom pravcu.

Posve je druge vrste let, što ga već u doba triasa imadjahu, kako pouzdano znamo po okaminama, neki g u š t e r i, a u doba tercijera, kad su izumirali leteći gušteri, jedini zastupnici letećih sisavaca: šišmiši i letipsi. Kožica za letenje znatno je raširena i seže do stražnjih nogu, obuhvaća pače i rep. R a m p h o r h y n c h u s iz gornje jure ima slobodan rep i na kraju njegovu jadro za kormilarenje. U tih se životinja krila već pravilno dižu i spuštaju — životinje lete „l e p r š a n j e m" (njem.: der Flatterflug). Za taj let treba već mnogo snage, jer se kod dizanja krila protutlak uzduha umanjuje tek djelomičnim slaganjem krila u nabore. U ovom su „l e t u l e p r š a n j e m" osobito majstori neki letipsi, koji u jednoj noći znadu odletjeti i 90 kilometara daleko po hranu, a da se još prije dana i povrate do svoga ležaja, lepršeći krilima dosta polagano poput vranâ.

Najveći su umjetnici u letu svakako p t i c e i u tom se razredu hrpteničnjaka umjetnost letenja razvila do najveće savršenosti. U svih k o p n e n i h ptica opažamo „l e t v e s l a n j e m" (francuski: vol ramé; njemački: der Ruderflug). Kako se mornar veslima upire o vodu u pravilnom tempu, tako se ptica pravilnim gibanjem krila upire o uzduh, da sebe u uzduhu drži i ujedno naprijed giba. Veći dio krila ostaje nepomičan, no krajevi krila izvršuju pravilno i izmjenično veslanje, pak tim načinom daju ptici brzinu gibanja i ujedno ju drže u istoj visini lebdenja. Ovaj je let dakle u neku ruku usavršen let sklizanjem: ptica se u glavnom skliže uzduhom, ali postoji i pogon naprijed. Ovako lete u glavnom daleki putnici medju pticama na pr. divlja patka. Mislilo se prije, da ptica u ovom letu bolje leti protiv vjetra, nego s njim. To ne stoji. Suprotnoga vjetra nešto treba tek kod dizanja, a inače ptica bolje leti veslajući s vjetrom. Što je veća ptica, to je manji broj udaraca u jedinici vremena. Vrebac izvršuje

u sekundi 13 udaraca, patka 9, golub 8, vrana 3—4, labud (pjevač) 3 i pol, roda 1 i tri četvrti, a pelikan tek 1 i četvrt udarca. Usred leta zna ptica na čas raširena krila posve u s t a v i t i, pak se let veslanjem pretvara za neko vrijeme u let sklizanjem, za kojega ptica nešto pada, da se opet digne, kad krila ponovno rade. U tim prilikama postaje let ptice valovit (sjenica, crvendač, konopljarka). Dobre ptice veslačice, kakove su ptice selice, većinom ne počivaju na putu. Najznamenitiji je primjer tomu amerikanski daždevnik: on se gnijezdi u Labradoru, a prezimi u sjevernoj Braziliji, pak po svoj prilici prevali taj put od 5500 kilometara u jednom letu. Naša bi roda do južne Afrike prevalila još veći put, ako se uzme, da ne počiva, a sva je prilika, da nigdje ne počiva.

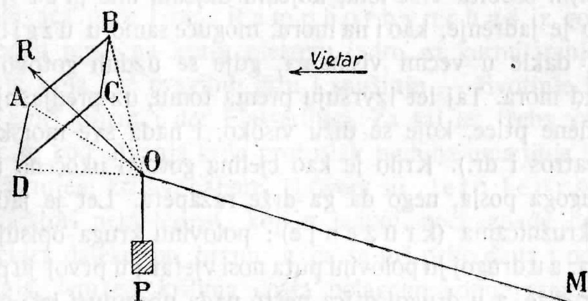
Pored ovoga najobičnijega leta u ptica kopnenih razvila se u cijeloj hrpi njih osobita vrst leta, kojemu dajemo ime „l e t j a d r e n j e m". To je jadrenje, kao i na moru, moguće samo u u z g i b a n o m u z d u h u, dakle u većim visinama, gdje se uzduh gotovo uvijek giba, i iznad mora. Taj let izvršuju prema tomu, uz predjašnji, samo velike kopnene ptice, koje se dižu visoko, i nada sve morske ptice (galebi, albatros i dr.). Krilo je kao cjelina gotovo ukočeno i mišići nemaju drugoga posla, nego da ga drže razapeta. Let je jadrenjem gibanje u kružnicama (k r u ž e n j e): polovinu kruga opisuje ptica protiv vjetra, a u drugoj ju polovini puta nosi vjetar; u prvoj ju polovini kruga vjetar diže, a u drugoj ptica nešto pada ubrzujući let; no ptica ne pane u drugoj polovini toliko, koliko se digla u prvoj, pak se poradi toga može u zavojnicama po volji visoko dizati. No ona može drugu polovinu kruženja, naime let sklizanjem niz uzduh po volji produžiti, pak tako izlazi h o r i z o n t a l a n l e t u i s t o m smjeru isprekidan kratkim zavojima, koji izjednačuju, što je ptica sklizanjem izgubila. Krila su kao cjelina na miru, tek mijenjaju dosta svoj p o l o ž a j spram vjetra, pak se i nehotice nameće misao, da sâmo gibanje krila ne utječe mnogo na letenje ptice. Sličnost ovih manovra ptice sa jadrenjem u brodarsvu udara u oči, i otud ovomu letu ime. Neznatna gibanja vrhova krilâ i repa omogućuju ptici svaki zaokretaj, pak se ona sate i sate može držati u uzduhu, a da ne mahne krilima ni jedanput. No prestane li vjetar, smjesta ptica prelazi u let veslanjem! A l b a t r o s je medju pticama najveća jadrenka: razapeta krila imaju 4 metra.

Iz ovoga kratkoga nacrta o ptičjem letu razbiramo, da gibanje krila nije nipošto toliko jednostavno, da bi ga čovjek umjetnim nači-

nom mogao lako oponašati: *letenje umjetnim krilima, koja mašu poput ptice, stvar je daleke budućnosti*. Naši su današnji strojevi osnovani na drugom principu, ako i ima nešta od njega i kod različnih letova ptičjih.

IV.

Princip je svih današnjih strojeva za letenje igračka, poznata od davnih vremena: *zmaj papirnati*. Znamo ga i mi svi iz dječjih dana, pa ne treba, da ga opisujemo. Tek ističem ovo: ako se zmaj *koso* postavi spram pravca, kojim uzduh na površini Zemlje struji, može se postići, da se zmaj u uzduhu *diže*, pri čem se konac, na kojem je privezan, odmata, i on se može u uzduhu držati: on *lebdi* u odredjenoj visini. Slika nam 1. to prikazuje. $ABCD$ neka bude četverouglasta *ravna* ploča jakoga papira, koji je napet na drvenom okviru (oblik može biti i drukčiji); ugli su ploče koncima svezani s točkom O, a od nje ide konac k čvrstoj točki M na tlu zemaljskom. U O neka visi na koncu osovnom još i utega P. Smjer vjetra pokazuje strjelica. Tri sile djeluju u točki O: 1. napetost konca OM u smjeru OM; 2. težina utege P u smjeru OP i 3. tlak vjetra na plohu $ABCD$ u smjeru OR. Ako je taj tlak vjetra dosta jak t. j. ako je *vjetar* dosta jak, on će svladati suprotne mu dvije sile i zmaj će se dizati tako dugo, dok ne budu sve tri sile u ravnoteži; od toga časa zmaj u stalnoj visini „*lebdi*”. Nema li dosta jakog vjetra, djeca ga načine: jedan drži zmaja koso protiv vjetra, drugi trči držeći u ruci konac kod M. Točka M sada nije čvrsta, ali učinak je isti kao prije: kad se postigne dostatan tlak vjetra na plohu $ABCD$, zmaj se diže i ostane u odredjenoj visini lebdjeti; dodje li zmaj u vrstu uzduha, gdje je dosta vjetra, ne treba više trčati, pa se vrpca može privezati u točki M. Osnovni princip dizanja u uzduh već jasno izbija: da se tijelo odredjene težine diže *u uzduhu i u njem lebdi, treba da o nj udaraju čestice uzduha odredjenom brzinom*. To je prvi razvio Englez *Cayley* već g. 1809.[1] Ustavimo se časak kod ove prevažne spoznaje, pak si nastojmo razložiti, *što* ovdje diže tijelo, koje je po sebi teže od uzduha, pak mu evo posve uništi težinu?

Sl. 1. Shematičan leteći zmaj.

Nekoliko jednostavnih pokusa neka nas uvede u stvar. Zmaj, ako pravo uzmemo, nije ništa drugo, nego *ravna ploha*, kojoj možemo oblik dati po miloj volji. Odabiremo četverouglast oblik, na pr. kartu razglednicu, pak izvodimo s njom nekoliko pokusa. Ona ima odredjenu težinu, te pada po Galileijevim zakonima (1638.), čim ju ispustimo, ako je iznad tla. Spomenuti nam zakoni kazuju, da se *svako* tijelo na površini Zemlje, uzdignuto i ispušteno, giba *osovnim* (vertikalnim) smjerom prama Zemlji i tomu gibanju tijela dajemo ime „*padanje*”. Svako tijelo pane u *prvoj* sekundi 5 metara, u *drugoj* 15 metara i t. d., u svakoj slijedećoj sekundi za 10 metara više. Jednostavna zbrojidba daje nam kod padanja *put* tijela za 2, 3, 4, 10, sekunda. Ako je na pr. tijelo padalo baš 5 sekunda, palo je 125 metara. Pokusi sa željeznom kuglicom, koju puštamo da pada iz visina od 5, 20, 45 metara na kamenitu ploču, mogli bi nam te zakone i potvrditi. *Brzina*, koja je u početku bila jednaka nuli, do konca je prve sekunde već narasla na 10 m., do konca druge na 20 m. i t. d., dakle i ona raste u svakoj sekundi za 10 m. Još treba istaknuti, da ovako padaju sva tjelesa na Zemlji, velika i mala, teška i lahka, bila od ma kakve tvari, *ako na njih ne djeluje pored sile teže još koja druga sila, suprotna teži*. Jasno je, da bi ova druga sila morala padanje tijela *usporiti*, a ako je baš *jednaka* teži, morala bi padanje posve uništiti t. j. tijelo bi u uzduhu lebdjelo kao da nema težine; ako je pak ta sila još jača od sile teže, tijelo bi se pače moralo *dizati* osovno u vis. Ovaj posljednji slučaj na pr. vidimo, kad iznad željezne kuglice na stolu namjestimo pol jaka magneta: kuglica se zaista diže *osovno u vis*, dakle baš nasuprot sili teži — tijelo je kao bez težine!

Izvedimo sada pokus s razglednicom, koju držimo točno *horizontalno* iznad tla sobe, u kojoj je uzduh posve *miran*, pak ju

[1] Journal de Nicholson.

ispustimo iz ruke, pazeći pri tom pomnjivo, da se ne bi na koju stranu nagnula. Ona će padati, ali ne će u prvoj sekundi pasti 5 m., nego mnogo manje, a i brzina njezina padanja ne raste ni s daleka tako brzo, kako bi moralo da bude po Galileijevim zakonima. To bi nam lijepo potvrdila željezna kuglica, koju u istom času ispustimo pored razglednice. Što je to? Očito na razglednicu djeluje neka p r o t u s i l a, koja joj padanje znatno u s p o r u j e. Ta protusila, koja našu razglednicu donekle nosi, potječe očito od u z d u h a, u kojem razglednica pada. To potvrdiše i mnogobrojni pokusi: ako razglednicu pustimo padati u p r a z n o m prostoru t. j. u cijevi zatvorenoj sa svih strana neprodušno, ona pada točno po Galileijevim zakonima. Naš uzduh izvršuje dakle na svaki način na tjelesa, koja u njem padaju, neku protusilu teži, kojoj možemo dati ime „s i l a n o s i l i c a" uzduha; ta se sila javlja u uzduhu, čim čvrsto tijelo stane u njem p a d a t i.

Ne smijemo se ugnuti pitanju, otkuda ta „s i l a n o s i l i c a" našemu uzduhu? Ta mi znamo s druge strane, da uzduh izvršuje na svako tijelo na površini zemaljskoj dosta velik t l a k ili pritisak: 1 kg. na svaki kvadratni centimetar (tlak jedne atmosfere). Na gornju stranu razglednice (dužina = 14 cm., širina = 9 cm.) taj je tlak već 126 kg., a da se razglednica pod njim nimalo ne savija, uzrok je u tom, što isto tolik tlak djeluje i na donju stranu razglednice, pak se ti suprotni i jednaki tlakovi unište, i mi držimo kartu na dlanu ne osjećajući, da postoji taj veliki tlak uzduha, a karta pada samo svojom vlastitom težinom, kao da na nju ne djeluje nikakav tlak uzduha.

No što onda, ako bi t l a k u z d u h a s dônje strane razglednice kojim slučajem postao veći od tlaka uzdušnoga s gornje strane? Preostaje očito odozdo s u v i š a k tlaka, koji kartu g o n i u v i s, dakle baš nasusret sili teži, i umanjuje težinu razglednice. No kako da dodje do toga suviška tlaka odozdo? Uzduh je tvar, kojoj su čestice vanredno l a k o g i b l j i v e, kao i u vode, ali je uzduh ujedno i tvar, koja se već veoma malenim silama dade stlačiti, tako da postaje gušći; u tom je sličan gumiju; no čim tlak popusti, uzduh se opet sam rastegne na predjašnji obujam — on je dakle i tijelo savršeno e l a s t i č n o. Ova dva svojstva uzduha razjasnit će nam smjesta postanje većega tlaka uzduha s dônje strane razglednice. Dok je držimo horizontalno u uzduhu, tlak je uzduha u svim točkama njezinim, gore i dolje, posve jednak. Ispustimo li razglednicu, ona p a d a poradi svoje stalne težine, izvršuje time na čestice uzduha ispod sebe neki

tlak, uzduh pod razglednicom postaje nešto g u š ć i; no time se budi elastični protutlak od strane uzduha na d ô n j u stranu razglednice. Ali se još nešto dogadja. Stlačene čestice uzduha ispod razglednice poradi veoma lahke svoje gibljivosti izmiču razglednici sa strane i teku u rastanjeni prostor iznad nje i tu nastaju sada v r t l o z i u uzduhu, koji izjednačuju razliku u gustoći uzduha ispod razglednice i iznad nje. I tako evo kod padanja razglednice neprekidno nastaje odozdo suvišak tlaka, koji djeluje nasusret sili teži. Budući da se on javlja samo onda, kada se karta g i b a spram mirnoga uzduha ili ako se uzduh giba spram mirne karte, dajemo tomu tlaku ime *„tlak vjetra"* ili takodjer *„otpor uzduha"*. Ta sila hvata u s r e d i n i razglednice i djeluje osovno u vis. Njezinu hvatištu dajemo ime „s r e d i š t e t l a k a v j e t r a", a njezin je pravac okomit na plohi razglednice. Sila teža pak hvata u t e ž i š t u karte i vuče ju osovno dolje.

Središte se tlaka i težište karte u našem slučaju podudaraju, pa imamo ovdje slučaj, da na kartu djeluju dvije sile s u p r o t n o g a s jera (k o m p o n e n t e), koje hvataju u istoj točki; one daju r e z u l t a n t u, koja je jednaka r a z l i c i obiju komponenta i djeluje pravcem j a č e komponente. Ako bi na pr. tlak vjetra bio j e d n a k 5 grama, a težina karte 9 grama, karta bi p a d a l a težinom od 4 grama. Ako bismo mogli učiniti, da tlak vjetra odozdo naraste na 9 grama, bila bi sva težina karte uništena i karta bi slobodno lebdjela u uzduhu. Ako bi nam pak uspjelo, da tlak vjetra još dalje uvećamo na 11 grama, imali bismo prizor, da nam se karta sâma diže osovno u vis!

Zaista dakle može uzduh postati s i l o m n o s i l i c o m za teška tjelesa, koja inače u njem padaju na tle. Da on to postane, ne treba ništa drugo, nego da se tijelo g i b a protiv mirnoga uzduha d o v o l j n o m b r z i n o m ili obrnuto, da se uzduh giba protiv mirnoga tijela tom istom brzinom. Tlak je vjetra u oba slučaja sila nosilica za teško tijelo i let je njegov u uzduhu moguć, čim tlak vjetra dosegne ili presegne težinu tijela.

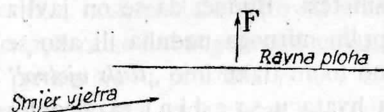
Očito je dakle za let odlučno pitanje: o čem zavisi veličina toga tlaka vjetra? Kako treba stvar udesiti, da dosegne nužnu veličinu?

Iscrpljiva istraživanja i mjerenja pokazaše ove rezultate:

1. Tlak je vjetra na plohu to veći, što je veća ploha, koja se giba u uzduhu, i dvostrukoj plohi pripada i dvostruki tlak. Želimo li dakle imati na čelu plohe što veći tlak vjetra, upotrijebit ćemo što veće

plohe. No što su veće plohe, to su i teže, treba dakle paziti, da težina ne raste previše.

2. Tlak je vjetra to veći, što je veća brzina, kojom se tijelo giba spram uzduha ili uzduh spram tijela, i to dvostrukoj brzini pripada već četverostruk tlak na istu plohu. Razbiramo dakle, da je za uvećavanje tlaka vjetra izvrsno sredstvo što veća brzina gibanja plohe. Ako je na pr. na plohu od 1 m. tlak vjetra 5 kg., kada se ta ploha giba brzinom od 4 metra, bit će tlak vjetra na tu istu plohu već 20 kg., ako se ona giba spram uzduha brzinom od 8 metara.

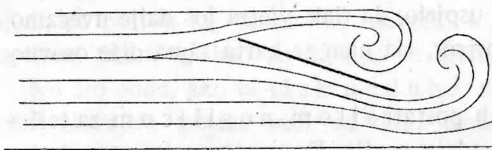

Sl. 2. Tlak vjetra i središte tlaka.

3. Tlak vjetra djeluje svagda kao sila okomita na plohu, koja se giba, i hvata u jednoj točki plohe — u „središtu tlaka", ma koji bio smjer vjetra. (Sl. 2.)

Razumjevši ove izvode, čitatelj je već uhvatio glavne fizikalne osnove stroju za letenje. Primijenimo ih najprije zmaju!

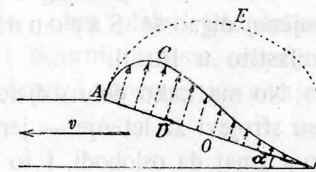
Kod zmaja je ravna ploha $ABCD$ svagda koso postavljena spram vjetra, i vjetar nastoji, da prodje kraj te plohe, ali se na njoj donekle ustavlja (sl. 3), izvršuje na nju tlak vjetra, tare se o nju i tvori na drugoj strani vrtloge u rastanjenu prostoru.

Sl. 3. Strujanje uzduha pokraj plohe zmaja.

No sada ni tlak vjetra nije jednoliko razdijeljen po čitavoj plohi AB, (sl. 4.) koja se giba u smjeru strjelice brzinom v spram uzduha, nego se dosta brzo umanjuje od prednjega ruba A spram stražnjega B, kako pokazuju strjelice okomite na plohi AB. Posljedica je tomu, da tlak vjetra ne hvata više u sredini plohe O, nego mu se hvatište pomakne nešto naprijed u D (od prilike jedna trećina od AB). U toj točki hvata plohu cjelokupni tlak vjetra kao jedinstvena sila i djeluje smjerom okomitim na plohu. No ne smijemo ni to smetnuti s uma, da čestice uzduha, udarajući o plohu i tarući se o nju kod obilaženja, nastoje i ploču sobom povući; to daje (sl. 5.) silu R, koja se opet slaže s tlakom, okomitim na plohu W u rezultantu, pak izlazi, da konačna sila, što ju izvodi uzduh na kosu plohu,

nije ni točno okomita na plohi, nego nešto malo nagnuta spram stražnjega (nižega) ruba. Ta se rezultanta obično zove „tlak vjetra".

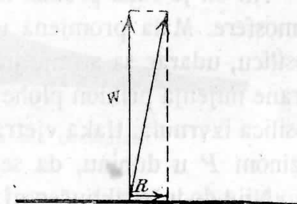
Ako ploha, koja ide protiv uzduha, nije ravna ploča, nego ploha ugnuta kao tanjur, pokazaše mjerenja, da je tlak vjetra veći nego kod ravne plohe, ako je ugnuta (konkavna) strana u smjeru gibanja; on je pak manji nego kod ravne, ako je izbočena (konveksna) strana u smjeru gibanja. Krila su ptice doista na donjoj strani konkavna, pa kad ptica njima mahne dolje, tlak je vjetra mnogo veći, nego kad krilom mahne gore. I umjetni će strojevi za letenje dakle s uspjehom upotrebljavati nešto malo ugnute plohe mjesto ravne plohe zmaja!

Sl. 4. Razdioba tlaka uzduž plohe zmaja; O središte plohe; D središte tlaka.

Ako sve ujedno saberemo o silama, što djeluju kod zmaja, možemo reći (sl. 1.): u točki O hvataju ponajprije dvije sile: tlak vjetra R u smjeru strjelice, i težina P čitavoga zmaja (težina se plohe $ABCD$ gubi spram utege P u točki O). Te dvije sile slažu se u rezultantu, pa ako hoćemo, da zmaj lebdi u uzduhu na svom mjestu, treba da djeluje u smjeru suprotnom toj rezultanti treća sila, a ta je napetost konca OM, koju dječak u M trčeći izvodi.

Ravna ploha $ABCD$ u ovom je slučaju „nosilica" čitavoga zmaja i težine P, koja je s njim u svezi, ali ujedno i gonilica njegova, ako se uzme, da se konop u M može odmatati, dok vjetar puše smjerom strjelice. U mirnu pak uzduhu treba da na M djeluje pogon, koji će uzdignutom zmaju dati odredjenu brzinu u horizontalnom smjeru. Naravno je, da želimo imati što manju silu za pogon. Veličina pogona zavisi o priklonu plohe nosilice $ABCD$ spram uzdušne struje: što je manji taj kut, to je manja sila nužna kao pogon. Izlazi dakle praktično pravilo: plohe nosilice stoje gotovo horizontalno. Kod zmaja privezana uz konopac („kabel") to je vrlo važno, jer se može uzeti tanak konac, a da se ne riskira, da će se zmaj

Sl. 5. Tlak vjetra W i trenje R daju nešto kosu rezultantu.

otkinuti od kabela. Treba li da zmaj leti visoko odmatanjem konca *OM*, važno je opet da bude konac što tanji, kako nebi njegova velika težina postala zaprekom visokom dizanju.

Ovakove zmajeve, vezane kabelom uz Zemlju, u veoma je zgodnu obliku — u obliku ormara — sagradio Australac Hargrave, pak su ih, snabdjevene aparatima u naučne svrhe meteorologijske puštali mnogo u vis, da ispitaju prilike naše atmosfere u velikim visinama.

Ovaki se zmajevi digoše već do 4000 metara, a u brodici s njim spojenoj digao se Saconney do 200 m., a drugi i do 800 metara, navlastito u Rusiji.

No ma kako dobro djelovali ovakovi zmajevi — oni još uvijek nisu strojevi za letenje — jer ostaju u svezi sa Zemljom. Te se sveze mo. a zmaj da oslobodi. I to je danas uspjelo.

V.

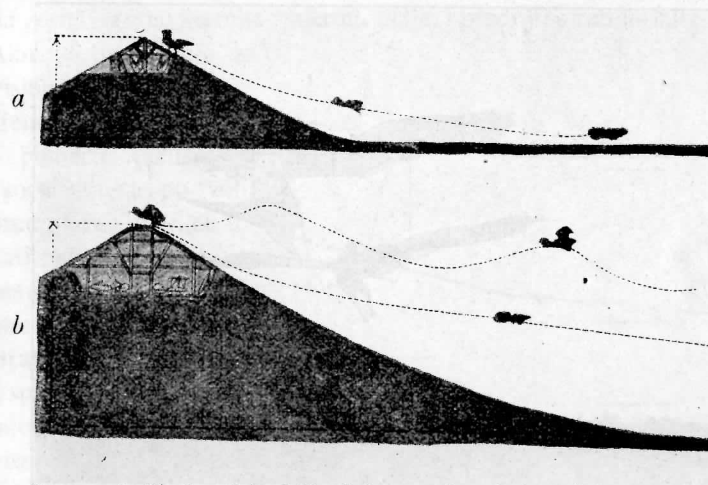
Povratimo se našoj slici zmaja (sl. 1.). On se je već digao do odredjene visine i u njoj lebdi, jer je napetost konca baš u ravnoteži s tlakom vjetra R i težinom P. Pomislimo, da u tom času netko prereže kabel *OM*! Zmaj je postao slobodan i u njegovu težištu O djeluju sada samo dvije sile: tlak vjetra, koji ga nosi, i težina P, koja ga vuče k Zemlji.

Ali on je sada predan na milost i nemilost hirovitim silama naše atmosfere. Mala promjena u smjeru vjetra mijenja tlak R na plohu nosilicu, udarac sa strane ju nagne desno ili lijevo, vjetar od stražnje strane mijenja priklon plohe spram struje uzdušne i za čas se je ploha nosilica izvrnula, tlaka vjetra na nju uopće nema i ona se ruši čitavom težinom P u dubinu, da se o tlu razlupa na komade!

Nije doduše isključen ni slučaj, da slobodni zmaj još neko vrijeme poleti s vjetrom i dalje u visinu, ali konačan je rezultat ipak njegova — katastrofa! Nastaje pitanje ne bi li joj se mogao oteti?

Neumrla je zasluga njemačkoga inžinira Otona Lilienthala, da je izveo sustavnim pokusima u tom smjeru nužne predradnje, iz kojih je nikao današnji stroj za letenje. On je i bio prvi čovjek, koji se sam doista uzdigao s tla i neko vrijeme letio u uzduhu. Let se je njegov povodio za onom vrstom ptičjega leta, koju okrstismo imenom „let sklizanjem", kod kojega se ptica raširenih i nepomičnih krila u pravcu veoma malo nagnutu polahko spušta k tlu. Umovao je ovako: Da se zmaj digne do odredjene visine i onda u svom smjeru dalje leti u mirnom

uzduhu, treba da u točki O djeluje sila, koja mu daje dovoljnu brzinu spram uzduha i tu brzinu stalno podržaje. Neka se zove ta sila „pogon". Obično je to dječak, koji leti držeći uzicu u M. Jasno je: kad bismo uzicu pretrgli i u O mogli smjestiti kakav drugi pogon, koji zmaju daje istu brzinu spram uzduha, kao čas prije dječak, zmaj bi slobodno letio baš onako, kako je čas prije letio na uzici. No kako u O smjestiti taki pogon? Lilienthal je problem veoma jednostavno riješio. Našao je, da ploha nosilica od 14 m² dostaje, da nosi čovjeka normalne težine u uzduhu, pa je načinio najprije jednu plohu (monoplan); no da tom plohom u uzduhu lakše i sigurnije ravna, razdijelio ju je kasnije u dvije plohe jednu iznad druge i popeo se tim zmajem,

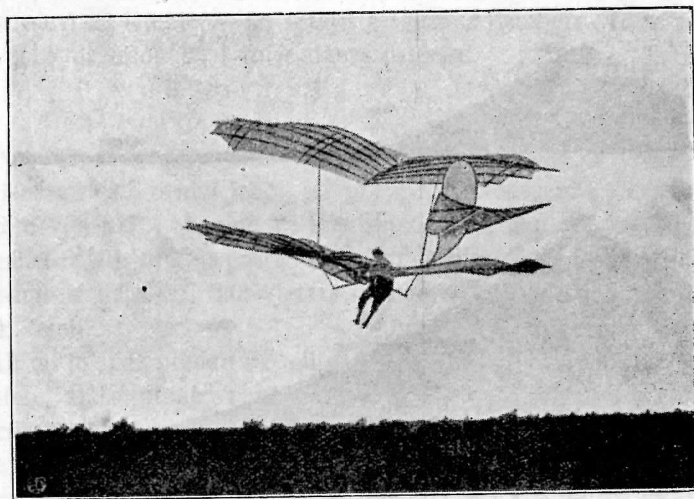

Sl. 6. a i b. Lilienthal se spušta niz brežuljak.

teškim jedva 20 kg., na brežuljak i držeći ga u rukama nad sobom poletio je niz brežuljak sve većom brzinom. (Sl. 6. i 7.) Dosegavši nužnu brzinu osjetio je, kako gubi tlo ispod nogu i on je letio pravcem u uzduhu spuštajući se pomalo tlu baš kao ptica u letu sklizanjem. Da bude uspjeh što bolji, on je svagda letio niz brežuljak protiv vjetra. Ruke bi položio medju dva jastuka, dok je čitavo tijelo inače bilo slobodno. Kad bi vjetar dosegnuo brzinu od 6—7 metara, nije ni trebao letjeti niz brežuljak: njegove dvije plohe nosilice od 18 m² digle bi ga odmah, a da se nije ni zaletio, i nosile bi ga gotovo horizontalno od vrha brežuljka. Godine 1896. osjećao se već u ravnanju svoga aparata protiv nepogoda u atmosferi toliko siguran,

da se usudio poletjeti s brda visoka 80 m, pak je tako znao odletjeti i do 350 m. daleko prije nego bi pristao. No usred tih pokusa i kad je već bio stekao priličnu sigurnost u ravnanju aparata, uhvatio ga dne 12. augusta te god. u letu n e p r a v i l a n vjetar, sastavljen od valova i vrtloga, i prije nego što je dospio, da se tim valovima i vrtlozima brzim ravnanjem odhrva, aparat mu se izvrnuo, on se sruši iz relativno male visine i poradi teške ozlede dan poslije umre.

Ovdje je mjesto, da se iz bližega osvrnemo na uzroke ove katastrofe i na to nadovežemo način, kako joj se možemo oduprijeti. Od aparata za letenje ištemo dakako u prvom redu, da lebdi u uzduhu, no to očito

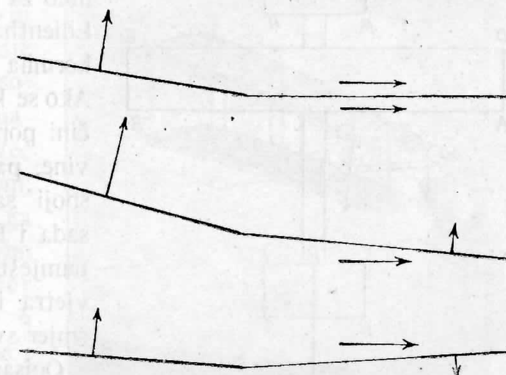

Sl. 7. Lilienthalov uzdušni sklizač dvoplošac u letu. (Straga i odozdo.)

nije dosta. On se ne smije ni i z v r n u t i, a čim se na koju stranu nagne, treba da se odmah p o v r a t i u pravi položaj! A nije ni to dosta. Da postane aparat potpun, treba da ga mogu skretati u s v a k i smjer letenja t. j. po volji ravnati. Ako uočimo plohu nosilicu, gdje lebdi slobodno u uzduhu, kao da visi na osovnoj niti, jasno je, da su glavna t r i smjera, u kojima može da mijenja svoj položaj. 1. Čitava se ploha nosilica može najprije da v r t i kao cjelina oko o s o v n e osovine i može da se zakrene okolo na okolo. 2. Njezina je prednja strana nešto uzdignuta iznad horizontalne ravnine, a stražnja se spušta nešto pod nju; nosilica se može dakle n j i h a t i i oko svoje p o p r e č n e

osovine, spuštajući se na prednjoj i dižući na stražnjoj strani. 3. Napokon joj se može spuštati desna strana, a dizati lijeva t. j. nosilica se njihati i izvrnuti oko svoje u z d u ž n e osovine.

Kako bi se izravnala njihanja oko p o p r e č n e o s o v i n e, sastavlja se s nosilicom iza nje namješteno horizontalno „k o r m i l o z a v i s i n u" (sl. 8.), (franc.: gouvernal de profondeur; njem.: Höhensteuer), koje obično stoji horizontalno u smjeru gibanja, pa na njega ne djeluje nikakav tlak vjetra (gornja slika); digne li se nosilica nešto u vis, tlak vjetra djeluje na kormilo odozdo gore (srednja slika) i kormilo potiskuje prednji rub nosilice dolje. Spusti li se prednji rub nosilice previše (donja slika), digne se kormilo nešto, tlak vjetra djeluje na gornju stranu kormila smjerom dolje, i prednji se rub nosilice uzdiže. Ako je to kormilo za visinu pomično namješteno, moći će letilac s pomoću poluga sa svoga mjesta po volji prednji rub nosilice dizati i spuštati, a po većem ili manjem priklonu nosilice može se čitavi zmaj nešto dizati i spuštati. Neki su namjestili d v a kormila za visinu: jedno straga — nepomično, da sâmo izjednači manja njihanja oko poprečne osovine, i drugo ispred nosilice — pomično, kako bi po volji dizali i spuštali prednju stranu nosilice.

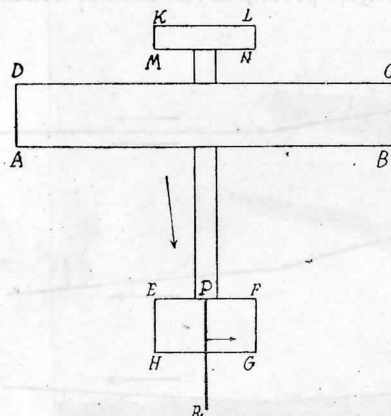

Sl. 8. Kormilo za visinu.

Njihanje nosilice oko u z d u ž n e o s o v i n e izvodit će udarci vjetra sa strane. Ovakova se manja njihanja sama utišavaju s v e l i k o m d u ž i n o m nosilice na jednu i na drugu stranu uzdužne osovine, a i time, da se mjesto jedne nosilice upotrijebe dvije, jedna iznad druge; sada se naime mora i čitavi uzduh izmedju obje nosilice zanjihati oko uzdužne osovine, a time se uvećava otpor protiv njihanja oko uzdužne osovine. Napokon se opire letilac ovim postranim njihanjima svoje nosilice i tim, da joj desna i lijeva polovina ne čine r a v n i n u, nego su u malom kutu nagnute jedna spram druge. Postrani udarac vjetra

izvršuje sada na obje polovine nejednake tlakove, pak se zmaj sam povraća u svoj predjašnji položaj.

Kako bi se napokon vrtnja nosilice oko vertikalne osovine izjednačila, namješta se iza nosilice još i „k o r m i l o z a s m j e r" (gouvernal de direction, Seitensteuer). To je ploha, koja stoji vertikalno u uzdužnoj osovini aparata (sl. 9.). Dok aparat ide smjerom svoje uzdužne osovine, na kormilo za smjer *PR* ne djeluje nikaki tlak vjetra. No čim se aparat nešto zakrene na d e s n o, djeluje vjetar na lijevu stranu kormila i izvodi tlak vjetra na desno, koji čitav aparat povraća u predjašnje stanje. U ovoj je slici shematični prikazan čitav aparat Lilienthalov. *ABCD* je nosilica, *EFGK* jedno kormilo za visinu, *KLNM* drugo kormilo za visinu, a *PR* je kormilo za smjer. U slici 7. vidimo Lilienthala u letu sklizanja i oba kormila za visinu i za smjer. — Ako se kormilo za smjer *PR* načini pomično oko vertikalne osovine, pak se s pomoću poluga spoji sa letiocem, jasno je, da sada i letilac sam može po volji namještati kormilo *PR* spram vjetra i time po volji mijenjati smjer svoga leta.

Sl. 9. Kormilo za smjer.

Opisani dodaci glavni su pomagači letiocu u borbi protiv promjenljivih prilika u atmosferi, ali se ište znatna vještina i vježba letioca (pilota) u ravnanju, velika hladnokrvnost i uporaba kormila u pravom času, jer koja sekunda zakašnjenja donosi mu katastrofu.

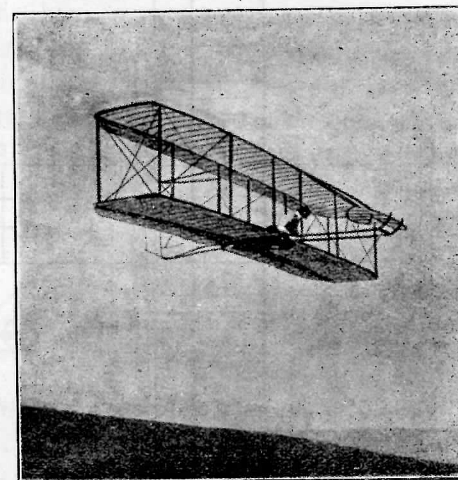
Ovaj Lilienthalov aparat, premda posve osnovan na principu zmaja, ipak nije više zmaj poradi opisanih dodataka. On nije ni stroj za letenje, jer mu je praktična uporaba veoma stegnuta na spuštanje s visine. Kako oponaša let sklizanja kod ptica, dajemo mu ime „u z d u š n i s k l i z a č" (franc.: planeur; njem.: Gleitflieger).

VI.

Od Lilienthalova uzdušnoga sklizača do pravoga stroja za letenje još je samo jedan korak. Lilienthal dao je svojoj plohi nosilici

nužnu brzinu spram uzduha tim, da je s a m poletio nizbrdo. On je bio zmaju p o g o n ! Na dlanu je misao, ne bi li mjesto čovjeka tu nužnu brzinu mogao dati kaki umjetni motor ?

Da se povratimo našoj slici 1. U točki *O* neka bude težina *P*, a čitava je sprava na tlu. Ta težina *P* sastavljena neka bude od l e t i o c a i od m o t o r a. Kad taj počne djelovati, poletjet će ploha nosilica najprije na Zemlji, ako je namještena na kotačima ili glatkim šinjama, nesamo n i z b r d o, nego i po r a v n i c i. Čim dosegne nužnu brzinu spram uzduha, tlak će vjetra dignuti plohu nosilicu, letioca i motor s tla, i aparat se najprije sve v i š e diže do odredjene visine, a u toj visini onda h o r i z o n t a l n o leti — dok ga motor tjera i s t o m brzinom. Svako uvećanje b r z i n e motora nosi sobom dizanje, svako umanjenje spuštanje stroja. Već je Lilienthal bio pri tom, da tu misao izvede, ali ga je zatekla smrt. Njegovim tragom podjoše P i l c h e r u Engleskoj, F e r b e r u Francuskoj, C h a n u t e i G l e r r i n g u Americi, ali sve druge daleko pretekoše braća *Wilbur* i *Orville Wright* iz Daytona (Ohio, U. S. A.). Kod njihova se stroja ustavljamo najprije. — Njihov aparat bijaše najprije zmaj privezan uz kabel, na kojem pomnjivo iskušavahu sve pojedinosti gradnje, navlastito njegovu stalnost položaja (stabilitetu). Našavši ovako najzgodniji oblik povjeriše se sami svomu aparatu. Pokuse izvadjahu isprva (od god. 1900.) potajno i nitko im ne vidje aparata. Poradi toga se njihovi uspjesi u Evropi označivahu često američkim humbugom, dok se napokon ne odlučiše, da se u Francuskoj pokažu sa svojim aparatom. Prvi njihov aparat bijaše „u z d u š n i s k l i z a č" bez ikakva motora poput Lilienthalova (sl. 10). Oni odmah upotrijebiše dvije plohe nosilice, jednu

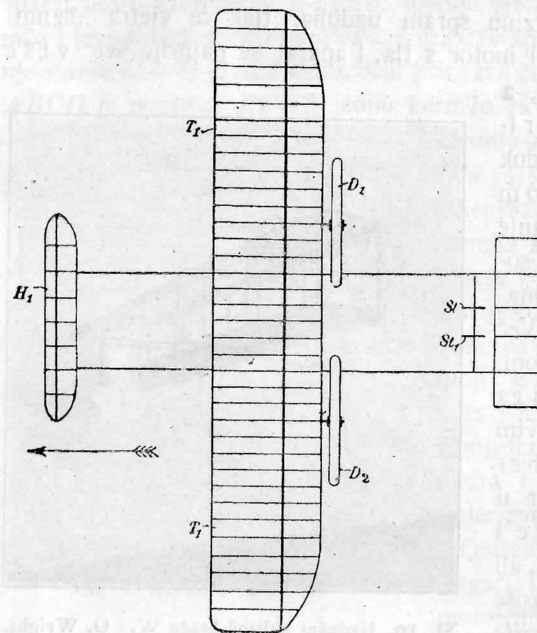

Sl. 10. Uzdušni sklizač braće W. O. Wright.

iznad druge, od 28½ m²: dugačke 10½ m, široke 1½ m. Na donjoj plohi leži potrbuške letilac i odonud ravna mala kormila za visinu, smještena naprijed, te kormila za smjer, smještena iza ploha nosilicâ. Tek g. 1903. se odlučiše, da u svoj aparat ugrade još motor, uvećavši plohu nosilicu do 58 m². I tako postade g. 1903. od uzdušnoga sklizača prvi „s t r o j z a l e t e n j e" ili „a e r o p l a n". Bijaše težak 273 kg. Već god. 1904. doprije u Evropu glas, da braća Wright u septembru s njime znadijahu letjeti u z a t v o r e n i m k r i v u l j a m a i da dne 5. oktobra 1904. prevališe 40 km. za 38 minuta i 3 sek.

Ovdje je mjesto, da o novom dodatku, koji je od sklizača tek načinio pravi „stroj za letenje" ili „a e r o p l a n", — o motoru — upletemo nekoliko riječi.

M o t o r u ili p o g o n u je svrha, da plohi nosilici dade spram uzduha nužnu brzinu, ili kraće da plohu nosilicu pogne horizontalno. To se postigne tim načinom, da se na kraju vretena namjesti „u z d u š n i š a r a f". To su zapravo dva d r v e n a v e s l a, pričvršćena svojim ručicama nasusret na vretenu. Smjer vretena kazuje smjer letenja. Ta se vesla v r t e u ravnini okomitoj na vretenu. Dok su listovi vesala u ravnini vrtnje, ne opažamo na njima nikakva tlaka vjetra. No čim listove vesala nešto okrenemo iz te ravnine u istom smjeru i za jednak kut, opažamo da njihova vrtnja sada ište mnogo veću radnju, a okomito na oba lista djeluje sada tek tlak vjetra, koji se ovdje rastavlja u dvije komponente: jedna pada u ravninu vrtnje, a druga u smjer vretena; ova t j e r a i s njim spojeni aparat n a-

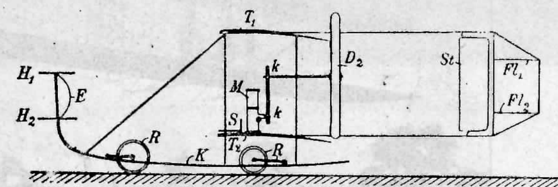

Sl. 11. Wrightov stroj za letenje (odozgo); zmajevac dvoplošac.

p r i j e d, dok je prva komponenta zapreka gibanju naprijed, pak treba vesla tako konstruirati, da ta zapreka bude što manja. Iskustvo je pokazalo, da vesla treba da budu na obje strane što g l a d j a i svagdje z a o k r u ž e n a. Što je bolja konstrukcija toga „u z d u š n o g a š a r a f a", to je veća brzina, koju može da dosegne aeroplan. Čini se, da je uzdušni šaraf najbolje sredstvo, da se dodje do što veće brzine stroja. No tu je još veliko polje istraživanjima, da se dodje do najboljega oblika.

Uspjeh uzdušnoga šarafa zavisi o njegovoj neprekidnoj i stalnoj vrtnji oko vretena. Takovu vrtnju može da dade samo p o m n j i v o i z r a d j e n m o t o r (parom, benzinom, elektricitetom), koji mora da s pouzdanim radom svojim spoji svojstvo što manje težine. I tu je još veliko područje istraživanju.

Wrightov stroj za letenje pokazuju priložene slike. Slika 11. ga pokazuje odozgo, a slika 12. sa strane. T_1 i T_2 jesu plohe nosilice, jedna iznad druge. D_1 i D_2 d v a su uzdušna šarafa, svaki sa dva lista (vesla), koji se vrte u suprotnom smjeru. — Danas se i Wrightovi aeroplani medjutim grade s j e d n i m uzdušnim šarafom na stražnjoj strani nosilicâ. Motor M i sjedalo za vodju (pilota) jesu iznad donje nosilice. Kormila za smjer St i St_1 i ploha Tl_1 protiv njihanja oko uzdužne osovine aparata namješteni su iza nosilica, dok je kormilo za visinu H_1 na prednjoj strani nosilice. Slika 13. pokazuje Wrightov aeroplan u letu i ne treba daljega razjašnjenja. Tek jednu osebinu treba još da spomenemo, a to je način, kako se taj aeroplan na tlu z a l e t i.

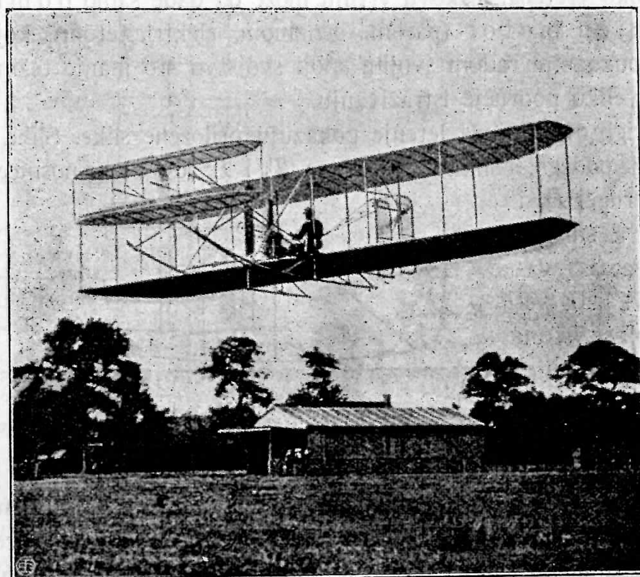

Sl. 12. Wrightov stroj za letenje (sa strane); zmajevac dvoplošac.

Slika 14. pokazuje Wrightov aeroplan na trkalištu Champs d' Aurora kod Le Mansa u Francuskoj g. 1908. On nema kotača nego stoji na saonama, pa se posadi na dvokolicu (kotači kao u tandema jedan iza drugoga). Kotači teku po drvenoj šinji dugoj 20 m., koja stoji na podlogama, te je ispod nje mjesta za konop, koji jednim krajem hvata aeroplan; konop se vodi preko kolotura na krajevima šinje do treće koloture na skelama visokim 6 m. i drugi kraj konopa nosi

utegu od 700 kg. Kad ju ispuste, povuče sobom kod padanja aeroplan tolikom snagom i brzinom, da se on već nakon 10 m. puta digne sa Zemlje. S ovim aeroplanom izadjoše braća Wright godine 1908. pred širu publiku: Orville u Americi, a Wilbur u Francuskoj.

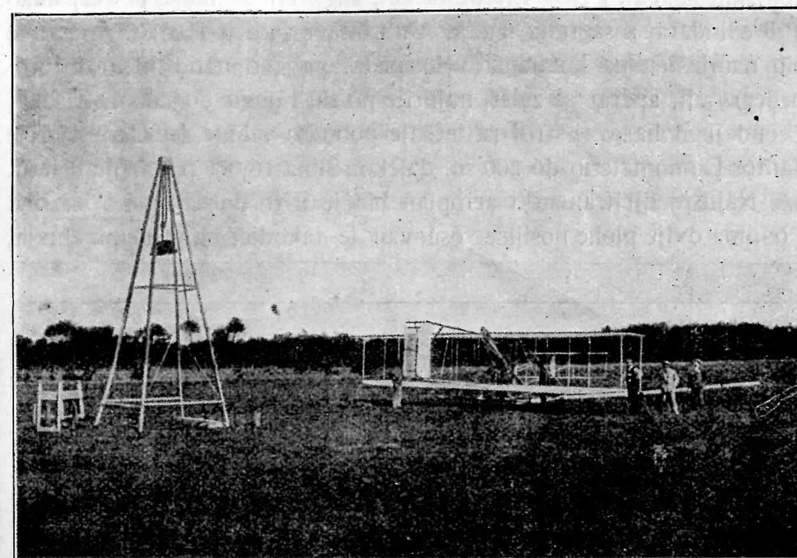
Orville je dne 9., 10., 11. i 13. septembra ostao u uzduhu 57 i pol minuta, 62 minuta, 70 i 72 minuta, ali se dne 18. septembra srušio s visine od 25 met., pri čem se teško ozlijedio, dok mu je suputnik ostao mrtav. — Brat mu Wilbur izveo je iste godine kod Le Mansa od

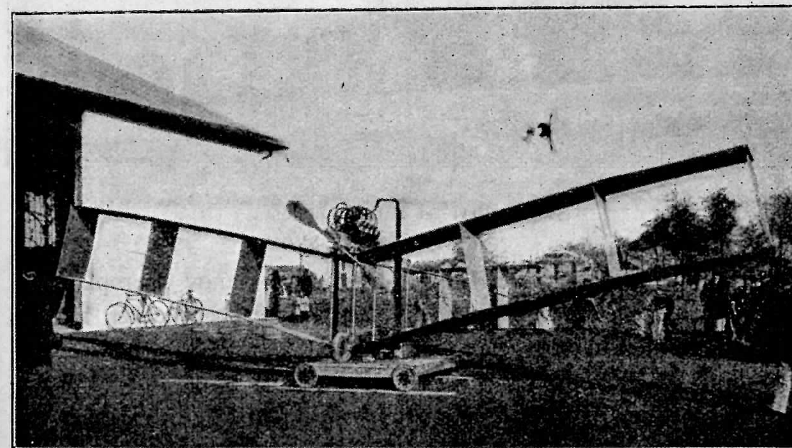
Sl. 13. Wrightov zmajevac-dvoplošac u letu.

septembra do decembra cio niz sjajnih letova što sam, što s jednim suputnikom, popevši se najviše do 115 m., a baš na staru godinu 1908. uspjelo mu je, da izvede do tada najdalji let, naime 127 kilometara za 144 minuta.

U isto su doba živo radili u Francuskoj. Prvi, koji je tamo letio na aeroplanu naše vrste, bio je Santos-Dumont g. 1906. Njegov aeroplan pokazuje sl. 15. Bio je i to aparat sa dvije plohe nosilice, kao i Wrightov, ali je imao kormilo za smjer naprijed. Zajedno s vodjom (Santos-Dumontom) vagao je 360 kg., a plohe nosilice zapremahu

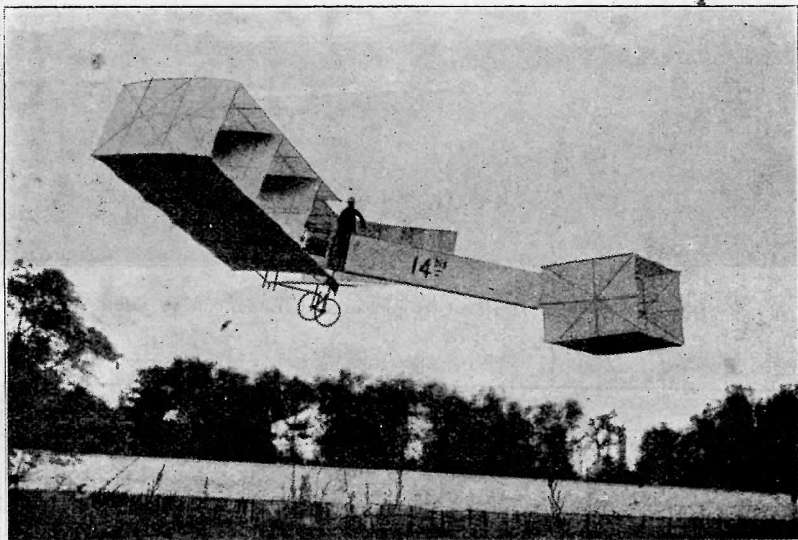
Sl. 14. Wrightov zmajevac-dvoplošac s aparatom, da se zaleti.

Sl. 15. Zmajevac-dvoplošac Santos-Dumonta.

60 kvadratnih metara u dužini od 12 m. Motor od 50 PS (= 50 konjskih snaga ; PS = Pferdestärke ; engl. HP = horse power) imao je 8 cilindara, a sagradio ga je A n t o i n e t t e u Parizu. Aparat je bio namješten na kotačima velocipeda, pa kad uzdušni šaraf (propeller) radi, aparat se zaleti najprije po tlu i digne do 200 m. visoko. U ono je doba ovaj stroj za letenje pobudio veliku senzaciju, jer je Santos-Dumont letio do 200 m. daleko. Slika 16. ga pokazuje u letu.

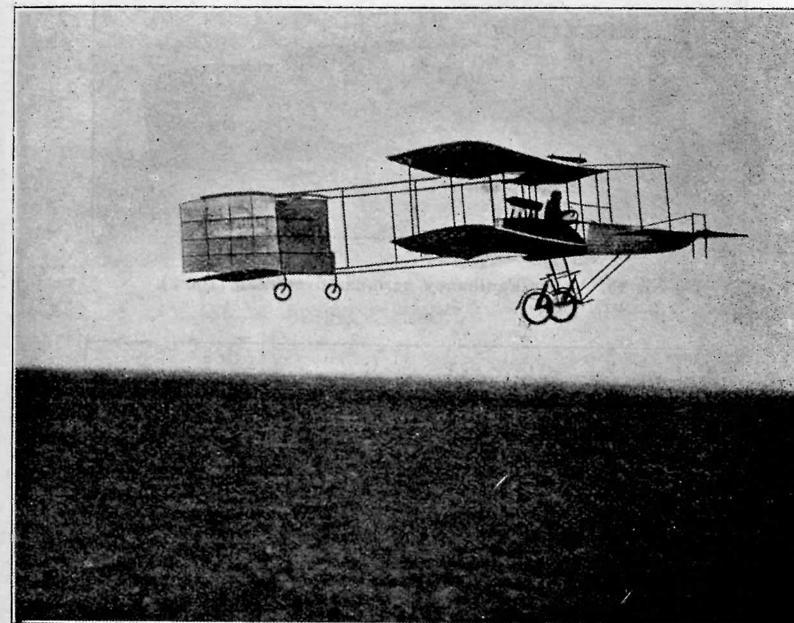
Najuspjeliji francuski aeroplan bio je u to doba F a r m a n o v. I on ima dvije plohe nosilice, osnovan je takodjer na principu zmaja,

Sl. 16. Prvi let Santos-Dumonta.

pak mu možemo dati pored općega imena Farmanov „aeroplan" za bližu oznaku ime „z m a j e v a c" (njem.: Drachenflieger), a kako je ploha nosilica razdijeljena u dvoje, dodajemo mu ime „d v o p l o š a c" (biplan). Slika 17. pokazuje Farmanov zmajevac dvoplošac u letu. Gradila ga je tvornica braće V o i s i n u Parizu. Trup mu je u obliku obeliska složen od drvenih štapova, unakrst spojenih kao mreža skele, i još bolje učvršćenih čeličnim žicama, koje napete unakrst prepliću štapove. Oba krila donje plohe nosilice razapeta su opet na drvenim štapićima, spojenim kutovima od aluminija. S pomoću osovnih

drvenih štapova stoje iznad donje plohe nosilice oba krila gornje paralelno s donjom. Kormilo za visinu namješteno je naprijed na vrhu trupa i vrti se oko horizontalne osovine. Kormilo za smjer (takodjer „r e p") namješteno je pomoću dugačkih motaka, koje izlaze od ploha nosilica daleko otraga. Oblik je tomu kormilu ormar, na kojem se osnovne plohe mogu vrtjeti oko vertikalne osovine. Trup stroja je na kotačima velocipeda postavljen ; dva su kotača ispod repa. Motor je namješten na stražnjem kraju donje nosilice i tjera uzdušni šaraf

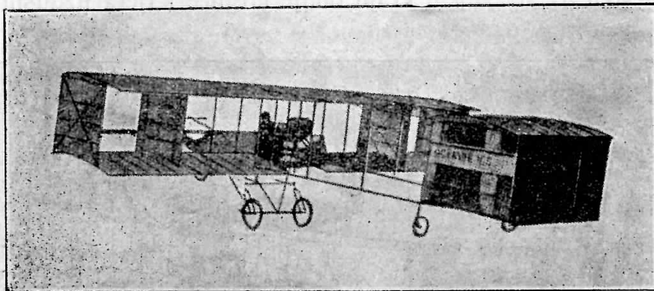

Sl. 17. Farman u letu.

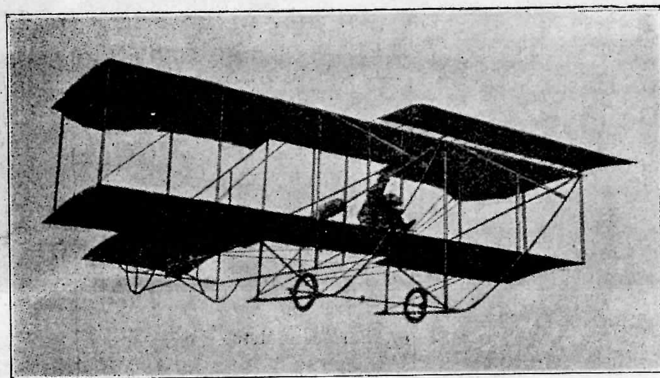
sa dva krila (lista). Motor je gradjen posebno za aeroplane kod firme R e n a u l t f r é r e s u Parizu. Ispred motora je sjedalo vodje, a pred njim „k o t a č z a r a v n a n j e" kao kod automobila. Kad se kotač okreće, ravna se kormilo za smjer, a kada se motka s kotačem naprijed ili natrag turi, ravna se kormilo za visinu.

Plohe su nosilice velike 48 kvadratnih metara, kormilo za visinu 4 kvadratna metra, a kormilo za smjer (rep) 9 kvadratnih metara. Čitava je težina 360 kg. Motor radi sa 50 PS. Plohe nosi-

lice nisu ravne, nego parabolično zavinute i nagnute spram vodoravne ravnine (horizontale) pod kutom od 8 stupanja. Stroj se zaleti samo pomoću uzdušnoga šarafa; najprije se dignu horizontalne plohe repa i aparat leti dalje na prednjim kotačima. Kad dosegne nužnu brzinu od 15—18 metara u sekundi, digne vodja nešto kormilo za visinu i zmajevac se digne s tla. Po tlu leti samo 50—100 metara.

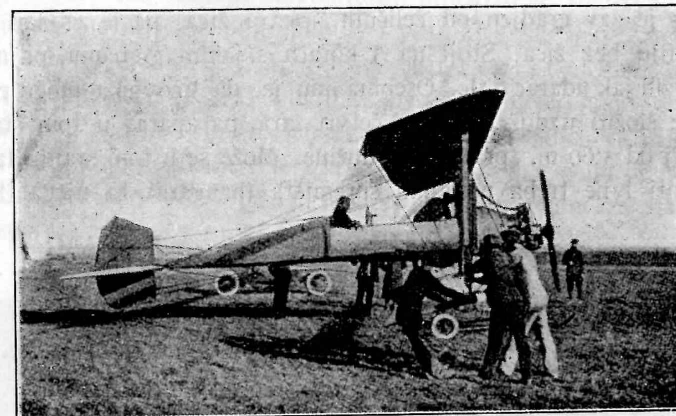
Sl. 18. Voisin-Paulhanov aeroplan-dvoplošac (1909.).

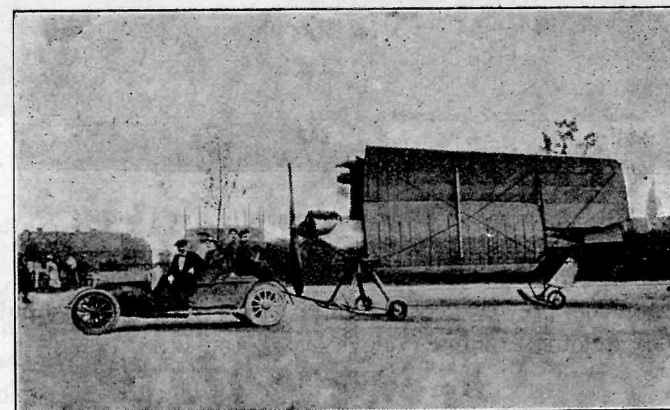
Sl. 19. Dvoplošac (biplan) Sommerov (1910.).

U tom je zmajevcu Farman dne 30. oktobra 1908. preletio 30 km. od Chalonsa do Rheimsa za 17 minuta. — Iz tvornice braće Voisin (Pariz-Billancourt) izišao je cio niz sličnih zmajevaca dvoplošaca, koji su svi osnovani na istim principima. Neka ovdje nadju mjesta: Paulhanov iz godine 1909. (sl. 18.) i Sommerov iz g. 1910. (sl. 19.), kojima ne treba sada više posebnoga razjašnjenja.

Spomenimo još najnoviju konstrukciju ovakova zmajevca dvoplošca, kako je izišla ove godine (1912.) iz tvornice Louis Breguet u Do ai-u (Francuska), jer se odlikuje nekim osebinama.

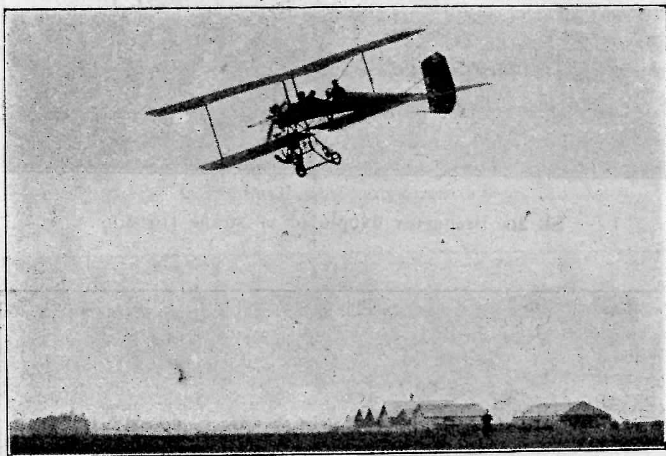
Sl. 20. Breguetov dvoplošac sa strane (1912.).

Sl. 21. Breguetov dvoplošac (biplan) složenih krila.

Slike 20., 21. i 22. pokazuju taj dvoplošac. U trupu ima mjesta za 3 osobe. Motor je Renaultov sa 8 cilindara od 60 do 70 konjskih snaga, a vreteno šarafa se okrene 1800 puta u minuti. Gornje su nosilice duge oko 14 m., a donje oko 9 m.; široke su pôdrug metra.

Čitavi je dvoplošac dugačak 8·5 metara, a čitava ploha nosilica ima oko 33 kvadratna metra. Težina mu je (bez putnikâ) oko 600 kg., a leti brzinom od 85—90 km. na sat. Hrane za motor i ulja ponese za 500 kilometara puta, ako se dvije osobe voze. Aparat je sav gradjen od čeličnih šipkâ i žica, pa je zgodan i za telegrafiju bez žica. Stoji na 3 kotača s jakim gumama, pa može da izdrži i jak udarac o tle. Osebina mu je, da 3 čovjeka mogu plohe nosilice složiti uzduž trupa za četvrt sata, pa aparat u tom stanju nije širi od 3·60 m. spram 9 m. dužine. Može se u tom stanju lahko prevoziti i ne treba posebnih spremišta (hangara) za njega. Slika

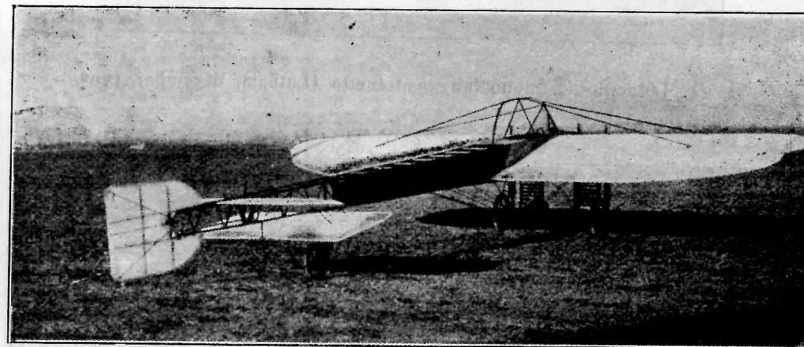
Sl. 22. Breguetov dvoplošac u punom letu sa 3 osobe.

20. pokazuje stroj sa strane, slika 21. stroj sklopljenih nosilica, gdje ga automobilom prevoze, a sl. 22. ga pokazuje u letu sa dva putnika i vodjom (pilotom). Tu se vide i oba kormila.

VII.

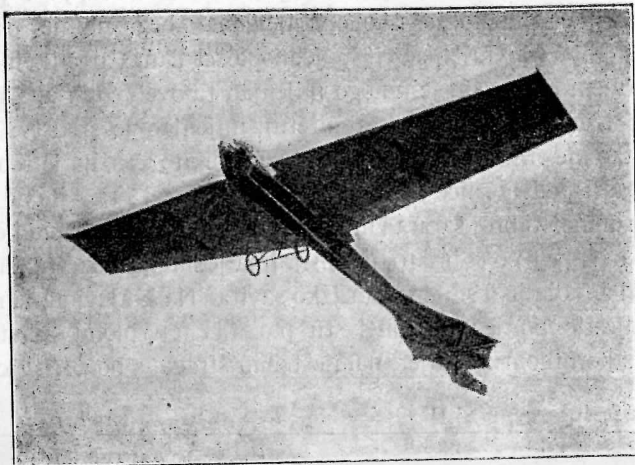
Zmajevci-jednoplošci („monoplani"). Načelo, da se ploha nosilica rastavi u dvije paralelne plohe, ima svoje dobre strane, no ipak se ne može tajiti, da je zmajevac jednostavniji, ako ima samo jednu plohu nosilicu, koja se dijeli u desno u lijevo krilo, a oba su krila u istoj ravnini. Tako postadoše „zmajevci-jednoplošci" (monoplani), koji se povratiše bliže k prvobitnomu zmaju

Vodja je u tom nastojanju, da sagradi što stalniji i jednostavniji jednoplošac (monoplan) danas bez sumnje francuski aviatičar Bleriot. Njegovi su jednoplošci danas u čitavu svijetu na najboljem glasu. On je mnogo mijenjao tipove svojih aparata. Da postigne što veću stalnost (stabilitetu), mijenjao je sredstva za to, premještao je mjesto vodji (pilotu) i putniku; čas ih je smještao iznad, čas ispod nosilice; premještao je i težište itava stroja, kušao je umnožiti broj šarafa i motora. Ovdje opisujemo samo jednoplošac Bleriot br. 10. (sl. 23.). Ima jednu nosilicu, razdijeljenu u dva krila, koja je u smjeru leta jako savita. Na krajevima je nosilice još namjestio po jednu trouglastu pomičnu plohu za stalnost, koje su s kormilom za smjer, namještenim straga, s pomoću žica tako

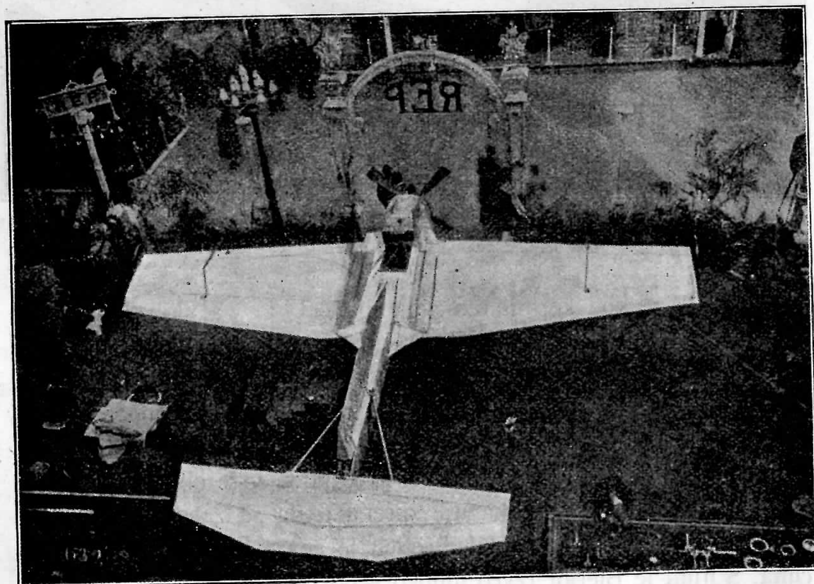

Sl. 23. Jednoplošac (monoplan) Bleriot br. 10.

svezane, da se kod kormilarenja na lijevo lijeva ploha stabilitete sa stražnjim rubom digne, a desna spusti. Vodja tu manovru izvodi, kad mu se aparat hoće da izvrne na desno; hoće li aparat da se izvrne na lijevo, učini obrnuto, a isto tako radi, kad hoće da sam kormilari aparat na desno. Kormilo za visinu sastoji od dvije usporedne plohe, namještene ispred repa, koje se vrte oko horizontalne osovine. Slika nam ga pokazuje spremna, da se zaleti. Uzdušni je šaraf sa 4 vesla (krila) naprijed, cijeli je aparat namješten na kotačima. S njim je Bleriot izveo mnogo veoma znamenitih letova, medju njima kružni let iz jednoga mjesta u drugo preko 30 kilometara daleko i natrag. Preletio je i kanal La Manche izmedju Francuske i Engleske g. 1909.

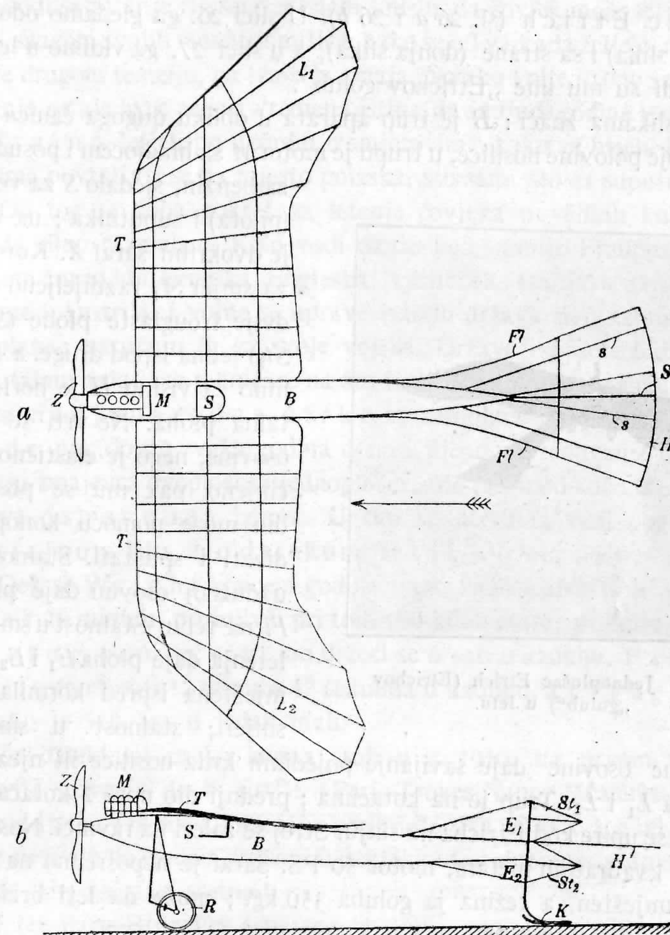

Sl 24 Jednoplošac (monoplan) Antoinette, (Latham, decembar 1909.).

Sl. 25. Jednoplošac (monoplan Esnault-Pelterie REP br. 2 u aeronautičkoj izložbi u Parizu 1908.

Od znamenitijih konstrukcija jednoplošaca prikazujemo ovdje čitateljima još j e d n o p l o š a c A n t o i n e t t e (sl. 24.) iz g. 1910., i jednoplošac R. E. P. br. 2 od E s n a u l t-P e l t e r i e-a od g. 1908. (sl. 25.) s osobitim njegovim motorom sa 7 cilindara, razmješte-

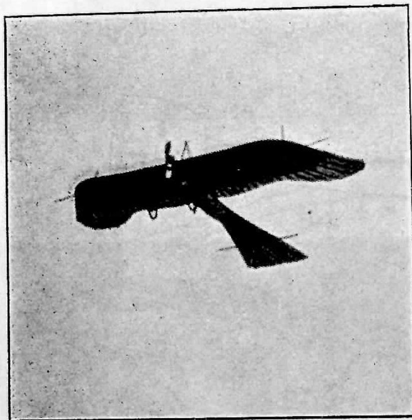
Sl. 26. a i b. Jednoplošac Etrich (u Welsu) odozgo i sa strane.

nim kao lepeza, s uzdušnim hladjenjem, koji uz težinu od samo 47 kg. radi sa 35 PS.

I u našoj se monarkiji u zapadnoj polovini, navlastito u Beču, u najnovije vrijeme nešto razmahala industrija aeroplana, pak je ova

godina (1912.) donijela Beču medjunarodnu aviatičku izložbu „I f a“ (internationale Flug-Ausstellung) i veliko natjecanje na trkalištu u Aspernu kod Beča. Uspjesi su ove utrke svima u pameti iz dnevnih listova. Od domaćih oblika aeroplana iznosimo ovdje samo jednoplošac Etrich (sl. 26 *a* i 26 *b*). U slici 26. ga gledamo odozgo (gornja slika) i sa strane (donja slika), a u slici 27. ga vidimo u letu; nadjenuli su mu ime „Etrichov golub“.

U slikama znači: *B* je trup aparata u obliku dugoga čamca; *T*, *T*, su obje polovine nosilice, u trupu je motor *M* sa hladiocem i posudom za benzin, sjedalo *S* za vodju (pilota) i suputnika; na čelu je dvokrilni šaraf *Z*. Kormilo za smjer St_1 razdijeljeno je u dvije trouglaste plohe (St_1 i St_2) jedna ispod druge, a kormilo za visinu *H* je horizontalna ploha. Ne vrti se oko osovine, nego je elastično načinjeno, pak mu se prednji dio može pomoću konopaca dizati i spuštati. Stalnost u uzdužnoj osovini daje ploha *Fl* na repu. Stalnost u smjeru letenja daje ploha E_1 i E_2 namještena ispred kormila za smjer; stalnost u smjeru poprečne osovine daje savijanje pojedinih krila nosilice ili njezinih dijelova L_1 i L_2. Trup je na kotačima; prednji dio nose 2 kotača *R*, *R*; rep se upire kod Etricha na šinju. Stroj se zaleti na ravnici. Nosilica ima 35 kvadratnih metara, motor 50 PS. Šaraf je neposredno na motoru namješten, a težina je goluba 350 kg.; može da leti brzinom od 20 m. u sekundi.[1]

Sl. 27. Jednoplošac Etrich (Etrichov „golub“) u letu.

I u Hrvatskoj se miče. Mercép u Zagrebu gradi svoj aeroplan, pomorski časnik Mažuranić (unuk banov) stekao je glas smionoga vodje aeroplana, a Radošević u Sarajevu gradi stroj za letenje na novoj osnovi.

[1] Na velikim jesenskim vježbama naše vojske u južnoj Ugarskoj u rujnu o. g. (1912.) služilo je u vojničke svrhe 14 ovakvih aeroplana s veoma dobrim uspjehom.

VIII.

Iz ovoga se pregleda jasno razbira, kako se doista može reći, da je pitanje o letičovjeku[1] godine 1908. riješeno, pak je i pravo, da tu godinu zapane u kulturnoj historiji čovjeka znamenito i osobito mjesto. Nije doduše pitanje riješeno u onom smislu, da čovjek može letjeti kao ptica snagom svojih vlastitih mišića, kako se od vajkada željelo, nego na posve drugom temelju, na temelju zmaja. No ako i nije to ono savršeno rješenje, ostaje ipak za sva vremena istina, da su ljudi godine 1908. prvi put trajno letjeli po uzduhu u smjerovima, kako su htjeli, i u krivuljama povrativši se na mjesto polaska, što sami što sa suputnicima.

Od tog se doba pokret za letenje čovjeka u velikih kulturnih naroda silno razmahao. Kolo vodi danas bez sumnje Francuska. No za njom žurno idu Amerika, Engleska, Njemačka i Italija, a u najnovije vrijeme i Austrija. I vojne se uprave velikih država živo zanimaju za aeroplane: naručuju ih za svoje vojske. Države i posebna društva, da potaknu aviatičke tehničare na što življi rad, sazivaju svake godine velike medjunarodne utrke za aeroplane i dijele velike nagrade, pak doista svaka godina donosi lijepo napredovanje u dotjerivanju zmajevca dvoplošca i jednoplošca, ako i nema do danas nikakva novoga osnovnoga izuma. U tim se utrkama radi poglavito: 1. o trajnom letu, 2. o dalekom letu i 3. o visokom letu.

Dok se Wright koncem godine 1908. znao uzdržati u uzduhu 2 sata i 20 minuta, prevalivši pri tom 150 kilometara, proletio je Tabuteau g. 1910. već 464·7 km držeći se 6 sati u uzduhu. Farman je pače ostao 8 sati 12 minuta 47 sekunda u uzduhu, a Legagneux prevalio je 516 km u jedan mah.

Za daleki let preko kopna stoji u g. 1910. na prvom mjestu glasoviti „circuit de l' Est“: Paris-Troyes-Nancy-Mézières-Douai-Amiens-Paris. Tih 800 kilometara preletješe dva letioca Leblanc i Aubrun uz nezgodno vrijeme u neprekinutim dnevnim putovanjima po 165 km na dan sretno!

I let Paris-Bruxelles i natrag je u toj godini izveden. Englez Rolls preletio je kanal La Manche g. 1910. iz Dowera u Calais i natrag u Dower, da se nije taknuo tla.

Veoma je važan let našega zemljaka Bjelovučića iz Pariza pravcem u Bordeaux — do tada najduži let — na etape od 1. do

[1] Letičovjek = der fliegende Mensch, l' homme volant prema riječi letipas = der fliegende Hund.

3. septembra 1910. u svemu 540 km. za 6 sati i 17 minuta s etapama Oréans, Chattellerault, Angoulême, Bordeaux.

Letom u visinu i daljinu odlikovao se nesretni Chavez, koji se je 23. septembra 1910. digao u Brigu (u Švicarskoj) u tanki uzduh Alpa, da na putu u Milan preleti preko Simplona. Sve je strahote ove užasne vožnje svladao i osjetio slatko čuvstvo triumfatora, ali živci mu gotovo na cilju ipak popustiše i tek nekoliko metara iznad tla srušio se iznemogao i poginuo!

I let je u visinu te godine silno napredovao. Dok je Farman rijetko išao preko 20 m. u visinu, pokazao je O. Wright već na Tempelhofu kod Berlina g. 1909. let do 200 m. u visinu kružeći po tom polju kao golema ptica. Latham se je u g. 1910. popeo do 1000 m. visine, Drexel dne 11. augusta 1910. preko 2000 m. Johnstone je 31. oktobra 1910. odletio čak 2960 m. visoko, a nesretni je Hoxsey pod konac godine dosegao čak 3445 m.!

I pitanje o brzom letu je žalibože sportu za volju na dnevnom redu. S prvine se letjelo sa 60 km. na sat, no već g. 1910. prevalio je Radley 122 km., a Barriet čak 144 km. na sat.

Francuska je imala g. 1910. već 200 izučenih pilota, a Njemačka 50. Zna se, da su aeroplani samo u augustu te godine već preletjeli 45.000 kilometara! Letilo se dakle već u godini 1910. veoma mnogo. A tek g. 1911. i 1912.!

Uspjeh je dakle velik, ali su i žrtve bile velike. Ništa manje nego 30 je ljudi izgubilo glavu u samoj g. 1910. To su mučenici novoga izuma. No koliko ih morali žaliti, treba priznati, da broj smrtnih slučajeva izučenih vodja s iskušanim aparatima nije velik. Painlevé-Borel[1] pokazuju statistički do aprila 1910., da je vjerojatnost smrtnoga pada onda bila 1 : 100.000. Ta je vjerojatnost prilično velika i daje zanatu aviatičara mjesto uz jockey-a, torera, krotioca životinja i ribara. On isporedjuje pogibelj od aeroplana pogibelji s automobilom od 60 konja.

Nadajmo se, da će usavršenje aparata i opreznost spremnih vodja ovu pogibelj vožnje s aeroplanom naskoro umanjiti na isti broj, kao kod vožnje željeznicom i parobrodom. Velikomu broju žrtava bez sumnje su uzrok amateuri, koji se bez nužne teoretične spreme daju na konstrukciju ovakih aparata, a bez dovoljne vježbe i na vodjenje njihovo. S te bi strane gotovo trebalo načiniti neka zakonska ograničenja.

[1] P. Painlevé-Borel, L'aviation, Paris 1911. str. 19—20.

LITERATURA.

1. P. Painlevè et E. Borel, L' Aviation. Cinquieme edit. Paris 1911
2. V. Tatin, Eléments d' aviation. Paris 1910.
3. G. Bassoli, Elementi di aeostatica, aeronautica e aviazione. Milano, 1909.
4. R. Nimfűr, Die Luftschifahrt. 2. Auflage. Leipzig 1910.
5. R. Nimfűr, Die Luftschifahrt. Fűr reifere Schüler. Leipzig 1911.
6. A. Vorreiter, Neue Flugapparate. Himmel und Erde. Bd. 21. 22. 1909.
7. B. v. Czudnochwski, Das Flugmaschinenproblem. Poske's Zeitschrift fűr phys. und chem. Unt. Bd. 22. 1909.
8. B. v. Czudnochowski, Neuere Flugmaschinen und Flugmaschinenleistungen. Poske's Zeitschrift Bd. 23. 1910.
9. H. Janssen, Die Physik der Flugmaschine. Poske's Zeitschr. Band 23. 1910. i dr.

Dr. Oton Kučera.

*

INAČE . . .

Janku Dobraniću jednoga je lijepoga svibanjskoga dana njegov stari liječnik dr. Dužić kratko i odrješito izjavio, da ove godine bezuvjetno mora na liječenje u Marijine Lazni, jer inače . . .

Ta izjava bila je Dobraniću vrlo neobična, jer nije bio navikao, da njegov doktor bolesti liječi drugačije negoli ljekovima iz ljekarne, a i sasvim neočekivana, jer mu je to rekao onako iznenada, bez svake priprave, baš kano kad koga u noći probudi potres ili zvonjava na vatru. No ipak ga u prvi mah nije jako dirnula, jer je mislio, da se te Marijine Lazni nalaze negdje medju Krapinskim Toplicama i Rogatačkom Slatinom. Ali kad mu je konačno stari doktor rekao, da misli ono glasovito kupalište u Češkoj, sav se je prenerazio, gotovo okamenio. Široko otvorenih ustiju, raskolačenih očiju gledao je Dužića kano kakvu sablast, a da se nije ni maknuo, već je samo laki drhtaj njegove donje usne pokazivao, da je živi stvor, a ne kip.

Marijine Lazni u Češkoj ! I u taj mah u njem potone, izgubi se svako čuvstvo, svaki osjećaj, svaka druga misao i svega zaokupi ga samo jedna jedina misao, da je to daleko, silno daleko, preko rijeka, gora i dolina, i da se tamo ne može kolima, već samo željeznicom.

A otkada stoji svijet i imade Dobranića od Stare Dubrave, nije se nijedan od toga plemena vozio željeznicom, pa kako da to učini on, koji je zadnji tog slavnog imena. Šta bi u svojim grobovima svi oni veliki župani, generali, biskupi i onaj kardinal i onaj ban, jednom riječi sva ona velemožna, presvijetla i preuzvišena gospoda, te onaj uzoriti i onaj svijetli gospodin od plemena Dobranića Starodubravskih ? Šta bi rekli dusi svih onih lijepih, dražesnih, zamamnih gospoja i gospojica, njegovih odličnih i plemenitih baba i prababa, tetaka i pratetaka ? Kako bi mogla da ostane mirna sva ona čista i plemenita krv, kad bi njezin zadnji odvjetak sio tamo u ona kola, koja za plaću voze sve ljude bez razlike, a Dobranići su se uvijek vozili samo u svojim kolima i sa svojim konjima i s njima su u njihova kola sjedali samo oni ljudi, koji su im po ćudi bili i koje su oni pozivali.

No kao što ovi, za Dobranića tako zamašni razlozi, jednako nisu vrijedili ni svi drugi, što ih je redom iznosio. Kod druge prilike je dr. Dužić s drage volje bio pripravan po želji svog odličnog bolesnika prepisati pilule mjesto prašaka ili kapljice mjesto uvarka, ali ovaj put nije ništa promijenilo ni obećanje, da je s drage volje pripravan, da se kod kuće podvrgne svakom, pa i najneugodnijem liječenju. Nije Dužića dirnulo ni njegovo očitovanje, da ništa ne drži do liječenja u tim svjetskim kupalištima, baš kao ni do svih tih drugih modernih novotarija i ludorija. Nisu koristile ništa ni molbe ni pozivanje na mnogogodišnje prijateljstvo, a nije smekšalo Dužića ni kada se Dobranić gotovo razbjesnio, te se zagrozio, da će razvrći staro prijateljstvo i uzeti drugoga liječnika. Nije popustio stazi Eskulap, ni kada mu je Dobranić počeo nabrajati sve prijateljske usluge, što mu ih je učinio, kako mu je pribavio jevtin zajam, da može graditi kuću, i kako je njegovu sinu priskrbio stipendij, koji bi zapravo morao dobiti sin kovača Baltekovića. A tada je Dobranić, u svome očaju i razjadjen radi doktorove tvrdoglavosti, stao da mu izbraja sve piliće i purane, sve patke i guske, što mu je u kuću poslao, i konačno gotovo sve čaše vina, što ih je u Dubravi popio. Bio je to čin sasvim nekavalirski, što bi ga on svakako smatrao sasvim nepristojnim, gotovo podlim uvijek, kadgod bi mogao mirno i trijezno razmisliti i rasuditi. No sada je bio sasvim zaslijepljen, sasvim preplašen, pa mu ništa nije bilo preslabo i prezlo, da postigne svoju svrhu, da preokrene svoga doktora i da se spasi od tog zlosretnog putovanja u kupalište. Ali sve uzalud, u oku dra. Ružića se doduše zacaklila jedna suza, lice mu se lako zacrvenilo, kad je Dobranić postajao sve življi i sve strastveniji, ali ipak je uza sve to ostao miran i uvijek samo ponavljao, da on smatra, da je bezuvjetno nužno, da podje na liječenje u Marijine Lazni. On da nije te odredbe samo onako naprečac izrekao, kako to njegov milostivi prijatelj i zaštitnik misli, već je to plod dugotrajna opažanja. Više je godina, da on na to misli, ali se uvijek bojao to izreći, jer je slutio, kako će se to Dobranića dojmiti, ali sada je nadošao čas, gdje bi svako krsmanje moglo imati nedoglednih posljedica. On pojmi sve one neprilike i neugodnosti, što taj put prouzročuje nekomu, koji nije navikao putovati, ali njegovo prijateljstvo i njegova savjest mu ne dopušta, da sada popusti.

I ta stalnost, ta energija, koje nije poznavao u svog starog doktora, taj njegov „inače”, prenerazi ga, i on se sav izgubi u strahu i očaju.

Ali tada starom juratušu iznenada sijevne velika misao i za čas ga digne iz njegova ništavila.

Apelacija!

Ne obazirući se na staroga doktora stane Dobranić smjesta davati odredbe i sva se kuća užurbala brzinom, kakova inače nije bila običajna u Staroj Dubravi. Ali nije ni bio običaj, da bi „gospodin", toliko vikao i zvao, lupao i zvonio. Imao je pune ruke posla inuš Ivek i kočijaš Miško, špan Marko i ključarica Margareta. Sve je bilo tako živo, da je pače stari napola slijepi i gluhi, te na sve četiri noge hromi Lord izašao iz svog kuta, te se stao ogledavati i njuškati. Samo kuharica Julika ostala je mirna, svijesna svoje velike zadaće, da kuha večeru za svog „gospodina" i za njegova gosta.

Slijedeće jutro zibala se Dobranićeva stara ali široka i udobna kočija na cesti prema Zagrebu. Janko je bio veseo i razgovorljiv, zabavljao se s Miškom i Ivekom, sustavljao poznate seljake, što bi ih putem susretao. U Stubici je kod prijatelja slasno i obilno objedovao, malo počivao i mnogo razgovarao, onda još nešto za južinu založio, tako da je u Zagreb stigao tek pod večer. Mnogo godina ga nije bilo u glavnom gradu, pa ga sada zaslijepilo ono blistavo more svijetla, zaglušna ona buka, zaplašila ona vreva. I svu noć nije mogao da zaspi od tog neobičnoga dojma, a možda i od uzbudjenosti, što će sutra biti.

Izgubio je parnicu! Bio je kod tri prva liječnika, nijednomu nije rekao ni što mu je kazao stari Dužić, ni što su mu drugi liječnici preporučili. A ipak su svi izjavili tako jasno i suglasno kao da su se dogovorili, da treba poći u Marijine Lazni, inače....

Inače! Istina, on je na tom svijetu proživio već lijepi broj godina, jer će sad na doći pedeset i osma, užio se do mile volje svega blaga i dobroga dara Božjega. Nikada nije štedio, da si pripravi kakovo veselje ili da si ugodi duši i tijelu. Nije se brinuo niti si tr'o glavu kakovim poslima, već je živio dobro i udobno, kako se pristoji za zemaljskoga gospodina. I taj život mu je do nedavna bio lagan, veselio ga i dobro ga je snosio, ali od nekoga vremena, od jedne ili dvije godine počeo je pomalo osjećati, da već šezdeseta nije daleka. Opažao je i sam, da već nije, kakav je bio, pomalo se javljali svakakvi znaci, da bi mogle doći kojekakve tegobe. Sam je došao do uvjerenja, da mu život više ne će biti, kakav je bio, da uopće od života ne imade ništa više da očekuje, ali za „inače" bi

ipak još prerano bilo. Ta on još nikada nije bio bolestan, osim što je kao dijete imao ospice i što si je prije trideset godina slomio nogu, kada se noću vozio kući od svog prijatelja Grabarića, gdje se slavio ujedno srebrni pir roditelja, vjenčanje sina i krštenje unučeta, kojem je život dalo njegovo milo kumče Ankica. To je sve bilo davno, ali i to sada nije nikakova bolest, što ga gdjekada malo uštine u desnom nožnom palcu, što se zapuše, kad nešto brže hoda, ili mu se zamagli, ako je velika sparina. Ta to je sve samo zato, što se malo ugojio, pa bi se sve dalo popraviti, da jedno vrijeme dijetno živi i marljivo purgira, a pogotovo da si dade u Stubici pustiti nešto te zločeste krvi. Ali ti liječnici ni da bi slušali, kano da su svi izgubili govor i zapamtili samo tri riječi: Marijine Lazni, inače....

Inače sada je u najboljim ili barem u dobrim godinama, jer najkasnije svaki je čovjek tako star, kako se sam osjeća, a star je samo vrag, koji ne ima krsnoga lista. Ta eto njegov župnik Ivanić prevalio je već sedamdeset i petu, a brz je i živ kao kakav mladić. A njemu da u pedeset i osmoj prijeti „inače"... Ne, ne, to nikako ne smije da bude. A opet, poći u Marijine Lazni, ostaviti rodnu grudu, sjesti u ona nesretna kola, drgljati i voziti se u njima sate i dane, dolaziti u dodir sa svakojakim ljudima...

Stari inuš Ivek jednako je mislio kao i njegov gospodar. No ovaj put nije bio suglasan samo iz poštovanja prema svom gospodaru, prema svom „zemaljskom gospodinu", već je govorio iz čistog i punog uvjerenja. Ivek bio je dostojan sluga svoga gospodara i on se nije još nikada vozio željeznicom i on je prezirao sve te novotarije. A u tom je preziru išao pače mnogo dalje od svoga gospodara, bio mnogo dosljedniji, jer nije znao čitati, pa stoga nije ni tražio, da mu željeznica svaki dan donese novine, u kojima će brzojav i telefon točno izvijestiti o svim važnim dogadjajima širom velikoga svijeta. A kad je Dobranić sav sretan, da mu netko povladjuje, ipak još spomenuo onaj strašni liječnički „inače", nije imao Ivek drugoga odgovora do li onaj tako značajni kajkavski „ne bu", protiv kojega ne imade nikakva priziva i koji se ne dade pobiti nikakovim razlozima, jer je izliv neke gotovo fatalističke predaje u sudbinu, u božanstvo, koje ne može i ne će učiniti zla.

I ovaj dogovor sa starim slugom još je više uzbunio Dobranića, još je većma istakao onu protimbu izmedju vlastitog osjećaja i miš-

ljenja i naslijedjenih nazora, te onih gotovo besvijesnih, ali ipak tako moćnih poticaja želje za životom, kojima se konačno ne može da otme nijedan čovječji duh. I on bi u isti mah htio da podje u Marijine Lazni, da si uščuva život, i da se opet preda sudbini, da može vjeran ostati svojim vlastitim osjećajima i plemenskim predajama. Mučio se, a da se nije mogao odlučiti ni za jedno ni za drugo. Pritiskivale i sapinjale su ga one spone, kojima ga je vezala ova gruda zemlje, na kojoj se rodio on i svi njegovi djedovi, i ovaj stari dom; zvale su ga one djedovske slike, ono staro pokućtvo i svi oni osjećaji, sve one predaje i oni pozivi prošlosti, a pobudjivao ga je kucaj srca, ono zlatno sunce i ona sjajna priroda, sav ovaj život u njemu i oko njega. U tom času je gotovo zavidjao ljudima, kao što je njegov stari sluga Ivek, koji u svojoj ograničenosti i neupućenosti mirno i bez otpora puštaju, da ih nosi val sudbine, da njima po svojoj volji bije o hridine ili da ih lako ljulja po nekoj pučini.

I kako nije nikako mogao da razabere, što je pravo, i da stvori odluku, to nije bilo druge, nego potražiti drugdje savjeta, a to nije mogao nigdje bolje, negoli kod svog cousina Marka Dobranića, koji je čovjek od svijeta, zna sve te moderne uredbe, sve te novotarije, koji se kano zvrk vrtio po toj zemaljskoj kruglji, nosio svoj lijepi i dobri novac Nijemcu i Talijanu, Englezu i Francuzu. A plemić je od glave do pete, prava i dobra, vjerna dobranička krv, pa će ga sigurno pošteno svjetovati i bratski pomoći.

Obitelj se Dobranića prije tristo godina razdijelila i tada se nedaleko dubravskoga grada sagradio novi dom, da mogu obje grane ostati na rodnoj grudi, pa da svaka imade svoj krov. I na veliko čudo nije se dogodilo, da bi odonda koji član obitelji Dobranića od Starog grada uzeo koji odvjetak obitelji novogradske, a ipak su članovi jedne linije zvali cousinima one od druge grane i smatrali se blizim krvnim rodjacima. Nije ih vezala toliko ona kaplja krvi, koja im je kroz stoljeća još zajednička ostala, već ih je očito više vezala rodjena gruda, na kojoj su zajedno živjeli, vezalo ih je njihovo ime. Dok je krv ista, dok nepomiješana pa makar skrovito u žilama struji, ona ima ipak veliku, neodoljivu moć, ona privlači i spaja, ona drži na okupu protiv svih protivština i zapreka. Ali što više pridolazi tudje i što manje biva one krvi jednog plemena, to manja postaje i njezina snaga, pa tada više ne može krv učiniti, da dva srca sama od sebe kucaju jedno za drugo, da dva bića stoje čvrsto jedno uz drugo. Ali tada može da

to još učini ona gruda zemlje, na kojoj su se rodili i koja ih je zajedno nosila i hranila i koja im je dala ime. A nada sve može da to učini zajedničko ime. Ime nosi se na čelu, sav ga svijet vidi i svi se njegovi nosioci trse, da taj paladij uščuvaju sjajan i čestit, da ga uzveličaju, svi se njime diče i ponose. Zato i svi oni, koji nose isto staro i slavno ime, koji imadu isti svijetli grb, pa ma ih i ne vezala više krv, istoga su roda, pogotovo kada svi sjede na istoj djedovskoj zemlji.

U Novom gradu sve se od veselja užurbalo, kad je došao Janko. Dječaci su već izdaleka prepoznali starogradsku kočiju, te potrčali da pozdrave miloga onkla, a Marko i njegova žena pred dvorom su dočekali dragoga cousina. Prvi pozdravi bili su veseli, ali ubrzo ih zabrine Jankovo ozbiljno lice, a svi se upravo preplaše, kad je zatražio Marka, da imade s njime važna razgovora.

Za čas sjedili su u Markovoj sobi, a kad je inuš Štefić donio Janku lulu, a Marko zapalio cigaretu, značajno se pogledaše.

Janko duboko uzdahne, potegne nekoliko jakih dimova, tako da je bio sav zavit u dim, te se nije vidjela njegova velika uzbudjenost, a onda saopći svom cousinu, što su mu liječnici odredili.

— Vidiš, to sam već dugo mislio, — odgovori mirno Marko.

— Et tu, Brute, mi fili ! — usklikne Janko, kad se oporavio od preneraženja, jer ove riječi gotovo da su ga još mnogo jače iznenadile, negoli one starog doktora. I nije smogao drugih riječi, već je gledao svog rodjaka, pun straha, ali i prijekora.

— Pa nije to čudo, dragi Janko, ta ti si sav svoj život dobro živio, jeo i pio sve, što je najbolje, te mnogo pušio, a malo hodao. To onda nije čudo, da te štipa u nožnom palcu i da ti salo pritiskuje pluća i srce !

— Ne znam, zašto da sam pogriješio, ako sam dobro živio. Ta baš tako su živjeli i moji stari ; ni moj otac, djed ni pradjed nisu drugo radili, pa su dosegli 70, pače i 80 godina, a da nisu trebali ići u Marijine Lazni. Ali da, moj dragi Dužić najedanput je pod stare dane osjetio potrebu, da i on bude moderan . . .

— Ta nemoj, dragi Janko, — prekine ga Marko — ti činiš krivo našem starom Eskulapu, on je dobar, pošten, požrtvovan, ali moderan zaista nije.

— Molim, dosada je on uvijek groznicu liječio kininom, a nedavno mi je prepisao nekaki aspirin, i to ni u praščima, ni u pilulama, već u nekakim kolačićima, ili kako je on rekao tabletama. To ti

dodje iz ljekarne u papir zamotana papirnata škatulja, koju ne znaš gdje bi otvorio, u ovoj je opet u papir zamotano stakalce, koje ne ima čepa, već nekakav limeni pokrovac. Koliko si se namučio, dok si sve to otvorio, a onda izvadiš kolačić, koji je tako velik i tako tvrd, da ti oguli sve ždrijelo, dok ga progutaš. Prema tome je kinin bez hoštije prava slast. I tako eto naš preporodjeni dr. Dužić najprije mi prepiše aspirin, a onda me pošalje u Marijine Lazni. Naši stari, ako su bili bolesni, lijepo su legli u krevet, pa pili medicinu, a ako to nije koristilo, onda su išli u naše Toplice, pa si dali žilu pustiti, i sve je bilo u redu. A sada najedanput, da ja, zadnji Dobranić Starogradski, tom Dužiću za volju . . .

— Ali nije to rekao samo Dužić, već su ti isto kazala i tri prva zagrebačka liječnika.

— Pa što to dokazuje ? Ništa, nego da naši liječnici uče u stranom mjestu, pa da zato ne poznaju naše prilike i našu narav, naš život i naše jade. Zato se oni i nama smiju, kad hoćemo, da si dademo krv pustiti, zato oni preziru naše domaće Toplice. Eto vidiš, tu imademo pred nosom Stubičke, Sutinske i Krapinske Toplice; nije daleko do Varaždinskih Toplica ni do Rogatačke kiselice. Ali da, nije nego još nešta ! Ne smijem ja tamo, kamo bih mogao svojim konjima i na svojim kolima, gdje bih bio kod kuće medju svojim ljudima, već moram tamo daleko medju strane i nepoznate ljude, kamo se ne može drugačije, nego tom nesretnom željeznicom. Ali čekaj ! Zašto da se ne odvezem kolima u Marijine Lazni ?

— Kuda to misliš?

— Pa zašto ne, ta ja imadem vremena, meni se ne žuri ni najmanje . . . Kad dodjem, dodjem.

— Da, da, to je sve lijepo, ali mislim, da bi do Marijinih Lazni istim konjima trebao barem četrnaest dana.

— Pa to nije tako strašno, ta ja se i sada svaki dan vozim, dometne Janko.

— Voziš se jedan ili dva satà, a to je drugo negoli se dan za danom neprestano drgljati po prašini i vrućini. To se može dva, tri dana, ali četrnaest dana, to ne bi podnio ni mladić, a nekmoli ti!

— Pa nisam ja tako star.

— Star baš nisi, samo što malo dulje pamtiš, ali zato ipak nisi za takav napor, odgovori Marko.

— Zar se zbilja ne bi moglo svojim kolima u Marijine Lazni ?

— Bi, da kupiš automobil.

— Za pet rana Božjih, klikne uplašeno Janko. Marko moj dragi, što je to od tebe učinio taj svijet, kako li te je promijenio!

— Mene promijenio? — nasmije se Marko.

— Pa da! Ta stari hrvatski plemići sjedili su lijepo mirno u svojem domu i obradjivali svoju zemlju, primali goste i polazili susjedima u posjete. Na dulje nisu nikada od kuće odlazili, van ako je trebalo poći u Zagreb ili u Požun na sabor ili za kakvim drugim važnim poslom. Tako su živjeli naši Jurice, Lujčeki i Štefeki, a sada Georges, Louis, Etienne mora da je već bio na bijelom Nilu i na vrhu Montblanca, te da si je slomio barem jednu ruku i jednu nogu kod automobilske ili željezničke nesreće.

— Ta ja još, žalibože, nisam bio ni na bijelom Nilu ni na Montblancu, a, hvala Bogu, sve su mi kosti cijele.

— Za sada, dragi Marko, za sada ; ali što još nije, može da bude. Ti se još uvijek vrtiš po svijetu, a imadeš i automobil.

— Pa to bar nije ništa, što ne bi bilo gentlemanlike. Priznajem doduše, da je mnogo dičnije pasti na bojnom polju negoli se strovaliti s vrha Königspitze, ili si skrhati vrat, kad pukne zavor na automobilu, ali efekt je konačno isti. A ekskluzivnost ti nije nigdje garantovana, jer puščano tane i sablja ubija isto tako plemića kano i seljaka, a s gorâ se strovaljuju trgovački pomoćnici i vitezovi, s automobilima se prevaljuju burzijanci i grofovi.

— Da, da, to su ti novi nazori, taj novi duh, koji hoće da izjednači sve ljude, baš tako kao da bi rekao, da je isto ono cigansko kljuse i moj lipicanci, jer su oboje konji. Gospodin se rodi, baš tako kano što od plemenita konja bude opet čistokrvno ždrijebe.

— Jedino što je to pravilo kod životinja stalnije, jer slaba pasmina daje opet slabu, a dobra dobru, dok se kod ljudi i u kukavnoj kolibici kao i u plemićkom dvoru može da rodi čovjek, koji će si svojim duhom i umom kao neodoljivom moći sve podvrći. A proizadje li takav veliki duh iz neznatna i siromašna roda, to je on u mojim očima veći od onoga, koji je već od kolijevke imao toliko toga, što ga je pomagalo.

— Dopuštam, da će možda u sposobnostima biti jednaki, ali isto ne će biti nikada, usprotivi se Janko. Jedno je kroz stoljeća istančani i izgladjeni duh, a drugo velika i krupna snaga, blagi miris cvijeta i nametni zadah umjetnog parfuma, stara mala i mila ljubica i nova moderna blistava violetta, koja ne imade mirisa, već je moraš par-

fumirati. A kako volim stare naravne cvjetove, tako volim i stara pravila i stare ljudske pravice i sloboštine, koje napuštate i vi moderni, demokratski, crveni plemići.

— Ne napuštam ja ništa, nikakva prava, ali priznajem svakomu njegovu valjanost i vrijednost. I ja se dičim svojim starim i čistim rodom i meni je prvo čast moga grba, ali mislim, da čovjek mora imati još i drugih prednosti, osim lijepog i slavnog imena i da ne smije da ima samo prava, već i dužnosti.

— Ti si demokrat, modrokrvni socijalist, dragi moj Marko. Ali pustimo to, već mi radije reci jasno i otvoreno, da li bih zaista morao da podjem u te Marijine Lazni?

— Kad su ti liječnici rekli, onda mislim, da bi svakako morao.

— Ne pitam ja za mnijenje tih Eskulapovića, već za tvoje kano pametna čovjeka i kano mog dragog rodjaka.

— Mislim doduše, da je u tom liječničko mnijenje glavno, ali kad me pitaš, to po svemu kao pametan čovjek zaključujem, da bi ti to liječenje nužno bilo, a kao odanu rodjaku meni je dužnost, da se brinem za tebe, pa ti zato usrdno savjetujem, da učiniš to, što je nužno za tvoje zdravlje.

— Ruku na srce? — upita Janko.

— Ruku na srce, odvrati Marko ozbiljno.

— Onda, čini se, da mi je sudjeno, da podjem u to kupalište, reče sumorno Janko, te se duboko zamisli, a tada progovori gotovo za sebe: „Taj moderni Moloh, koji se zove napredak, neumoljivo obara redom sve naše stare običaje, pravice i sloboštine, naše nazore i osjećaje. Kano lišće u jeseni padamo jedan za drugim, koji prije, koji kasnije, ali neminovno svi, koji smo strogo čuvali život i običaje naših otaca bez svake natruhe i bez svake koncesije tom novom vijeku."

Nekoliko je časaka vladao muk. Janko je sjedio i sav zaronio u svoje misli, a Marko nije htio prekinuti šutnju, jer je znao, da svaka riječ, svaka utjeha može samo da otešča prijegor i da pojača bol ovom zanosnom predstavniku davnih vremena. Ali tada se Janko sam sabere i progovori svom rodjaku:

— Znam, da si me savjetovao pošteno i kako najbolje znadeš, ali time mi nije dosta pomoženo. Nisam nikada bio u svijetu, pa ne bih mogao da se snadjem na putu, zato okruni svoje djelo, ne ostavi starca, već podji sa mnom.

— Ja u Marijine Lazni? — začudi se Marko. Šta bih ja tamo, koji sam mršav kao štuka. Ta ne bi me ni unutra pustili od straha, da im ne pokvarim posao, jer bi ljudi mislili, da sam i ja došao na liječenje, pa da se u Marijinim Laznima može i udebljati.

— Pa neka podje koji od tvojih dječaka.

— Od mojih ti dječaka ne bi bilo nikakove pomoći, oni su još premladi, pa se ne bi znali na putu snaći. Ali predložit ću ti nešta drugo. Moj je sluga Štefić spretan i otvorena glava, mnogo je sa mnom prošao svijeta, pa zna sve, što treba na putovanju. Ako hoćeš, dat ću ti ga, da ide s tobom.

— Vjerujem tvojim riječima, da je Štefić dobar i vješt, ali mislim, da ipak ima veliku pogriješku.

— Da, da, on se jedanput ili dva puta na godinu opije do besvjestice.

— Ne mislim ja to, i to tim manje, što se to kod mog Iveka dogodi jedan do dva puta na mjesec. Znaš, tvoj Štefić objesi nos, ako mu se veli „ti", a svom gospodaru on veli „Vi".

— Ne boj se, ja ću ga poučiti, da ćeš mu govoriti „ti", a on da ti mora reći „oni".

— Tako je pravo, jer tako mora da bude. Današnja služinčad možda je vještija i pametnija od naše stare, ali ne ima u nje one velike odanosti i poštovanja prema svom gospodaru i ne da si ništa reći. Imao sam ti i ja jedanput takvog modernog i finog slugu, pardon komornog slugu, ne znam ni sam, kako sam do njega došao. Istina, bio je lijep dečko, brz i spretan, ali nije htio da se obrije, već je imao nekakove kefice pod nosom, a meni je govorio „presvijetli gospodine". Je li to kada svijet čuo, da bi sluga svom zemaljskom gospodinu drugačije govorio nego „gospodin"? A bio je osjetljiv kao kakva usidjelica, te kada mi je jednoga dana zlo očistio cipele, pa sam mu to spočitnuo, zahvalio se na časti, da me dalje služi; demisionirao je, kao da je veliki župan.

— Ne trebaš da se bojiš, Štefić bit će tako dobar, da ćeš mi ga još htjeti preoteti.

— No ne, ja ću ti ga čuvati kano povjereno blago, odvrati smiješeći se Janko, a onda pruži Marku ruku. A sada, hvala ti od srca; nisam se u tebi prevario, ta krv ne može da ostavi svoju krv.

I sada skrene razgovor na to, kako je vožnja na željeznici, da li tu treba kakove prijave ili smije svaki čovjek, kad hoće i kamo hoće;

da li svi ljudi zajedno sjede ili su razdijeljeni po staležima. Dalje je Janko pitao, nije li vožnja neugodna i može li je svaki čovjek podnijeti, ne imade li možda kakva bolest, što se dobiva na željeznici, kao na moru morska bolest. Marko mu je na sve opširno odgovarao i u svem ga upućivao, a ponajpače mu nekoliko puta ponovio, da doduše ne imade posebnog odjela za velikaše i plemenitaše, ali da se u prvom razredu voze ipak samo bolji ljudi. Dugo su razgovarali o putovanju željeznicom, a konačno zapita Janko:

— Sve bi to bilo lijepo i lako, da nema te neprilike sa željeznicom. Od moje se obitelji nije nikada nitko vozio željeznicom, pa kako da se vozim ja, koji sam zadnji svoga roda.

— Tvoji se stari baš tako nisu mogli voziti željeznicom, dok je nije bilo, kao što nisu pili šampanjac prije nego što je pronadjen.

— Šampanjac je vino, a toga su prije dosta pili.

— A željeznica su kola, odvrati Marko.

Napokon se Janko odluči, da će sutra odmah pokušati, da vidi, da li to može podnijeti i naročito da vidi, kakvi se to ljudi voze na željeznici. Kako Dubrava leži baš izmedju dvije željezničke postaje, to će se u jutro kolima odvesti u B., a dok bude čekao na vlak i vozio se željeznicom, poći će njegova kola u Z., odakle će se vratiti kući. Prodje li to sretno i bude li sve tako, kako želi, to će u ime Božje poći u Marijine Lazni ; ako li ne, to će strpljivo čekati taj doktorski „inače" . . . . Marko je znao, da bi mogao samo što pokvariti, ako bi ga još dalje nagovarao, pa je prekinuo razgovor, ali je obećao Janku, da će ga sutra na tom putu pratiti. Janko je svaki dan vidio vlakove prolaziti nedaleko svoga dvora, po njima se ravnao kao po satu, ali je ipak nekoliko puta Marka pitao, kad polazi vlak i da li je zbilja sasvim pouzdana ta knjiga, u kojoj mu pokazuje, kako idu vlakovi.

Janko nije htio čekati objeda, već se požurio kući. Kad je došao kući, dade spremiti u jednu košaricu svu svoju krasnu špargu, što je danas vrtljar narezao i koju je tako rado jeo, te pošalje slugu na kolodvor, da lijepo pozdravi gospodina glavara postaje, te ga upita, u koliko sati polazi sutra u jutro vlak iz B. u Z. Jedva je Jankov sluga zamakao, kad dojaši Markov i donese pismo i košaricu lijepih jagoda. No Markov se sluga ne vrati ravno kući, već odnese pisma još u Jalšovac i u Zabrdje.

Vlak je jutrom polazio u devet sati. Janko je redovito ustajao ljeti u šest, a zimi u sedam sati, ali te noći jedva je što spavao od straha, da ne zakasni. Jedan sat prije dolaska vlaka prispio je na kolodvor i odmah poslao slugu pitati, nije li zakasnio. Tek kad mu je sluga donio odgovor, da još imade sat vremena, umirio se i ogledao, da se iznova uznemiri, jer još nije bilo Marka. Odmah pošalje kolima slugu u blizu Novu Dubravu, neka bi se požurio i bio je sav preneražen s lakoumnosti svog cousina, kad mu je ovaj odgovorio, da još imade mnogo vremena, pa neka dodje k njemu, da mu pomogne pojesti bošpor. Janko bi se od srca rado odazvao tom pozivu, jer je novogradski bošpor bio glasovit, a i njegov se želudac javljao, gdje jutros od uzrujanosti nije mogao zajutrakovati kao obično, ali se nije usudio ostaviti kolodvora.

Sa satom u ruci očekivao je dolazak Markov, svaki čas pitao glavara postaje ili stražara, da li još imade dosta vremena. Napokon dodje Marko, kada je već Jankov nemir postigao gotovo vrhunac, jer je samo još dvadeset minuta bilo do dolaska vlaka. Malo iza Marka stignu na kolodvor susjedi grof Jušinski i barun Pavlović, te odmah započnu živo razgovarati s Jankom. To ga je društvo i taj razgovor u toliko umirio, da mu se nešto neobično činilo, što se nitko ne čudi, da se on vozi željeznicom, gdje su njegovi nazori općeno poznati bili, ali ubrzo opazi, da ima još samo nekoliko minuta do dolaska vlaka. Njegova uzrujanost počne sve to većma rasti, a kad je vlak ušao u postaju, stade gotovo drhtati od onog lomota i trešnjave. Najradije bi još sada odustao od puta ; lako bi to još učinio, da je tu samo Marko, ali nije mogao radi onih drugih susjeda. Uto ga Marko prihvati za rame i povede do vlaka, a on onako preplašen i bez volje popne se u kola. Napokon je u željezničkim kolima, sjedi nepomično u kutu i grčevito se lijevom rukom drži naslona. Kad vlak krene, problijedi, čas gleda one brzojavne stupove i one krajeve, što lete mimo prozora kano oblaci, čas opet svoje suputnike, koji mirno razgovaraju i puše. On sluša taj jednomjerni lomot i osjeća tu neprestanu trešnjavu i najedanput stane se sve oko njega mutiti, kano da ga okružuje sve jača magla, a kad je vlak stao u Z., trgnuo se iz sna. I kad je izašao iz vlaka, duboko uzdahne :

— Hvala Bogu, da je prošlo. Nije bilo baš tako strašno, samo je malo dugo trajalo.

— Šta dugo, ta nije bilo nego dvadeset minuta, odgovori Marko, a uz to mu je lijepi brk podrhtavao od pritajena smijeha, jer mu nije htio pokazati, da su opazili, kako je spavao.

— Dakle misliš, da bih mogao putovati? — zapita potiho, da ne čuju susjedi.

— Ta naravski.

— Znaš šta, dodji večeras k meni, lijepo ćemo večerati, o svem se razgovarati i stvoriti konačnu odluku.

Večerali su tako dobro, kako se u Staroj Dubravi uvijek večera, a onda započeše razgovor. Marko je upotrijebio svu vještinu, grozio se i laskao, plašio i tješio, dok se nije konačno Janko ipak odlučio, da podje da si nabavi odijela i svakojake putne potrepštine. Prvi je tu novost saznao inuš Ivek i prvi put je u svom životu stari sluga svog zemaljskog gospodina pogledao s nekim omalovaženjem, gotovo prezirom, da je ovaj nehote poniknuo.

Napokon je prošao i taj mjesec i Janko je sa Štefićem pošao na put. Sretno i bez velikih neprilika stigao je u Marijine Lazni, savjesno se tamo liječio i izgubio osam kilograma. Vratio se kući svjež, gotovo preporodjen, i odmah priredio sjajan i bogat objed u slavu svog oporavka. Kod te je slave dr. Dužić sjedio na počasnom mjestu i Janko je izrekao zanosnu zdravicu svom milom starom doktoru, koji mu je spasio život. Tada su se redale zdravice, nosile se zdjele i boce, pjevalo se i veselilo, užinalo i večeralo kod istoga stola, kod kojega se i objedovalo.

A kada su pod noć otišli gosti, ostao je Marko Dobranić od Stare Dubrave sam u svom starom domu. I poslije ove slave, priredjene po primjeru njegovih starih, neminovno ga opet zahvaća stari duh i stari običaji. One slike njegovih predaka po stijenama i ono staro pokućtvo po niskim sobama s malim prozorima, sav ovaj stari dom na ovoj staroj dobraničkoj grudi privlači ga i sapinje. Pred očima zaredaju mu lica svih njegovih odličnih predaka, prikaže mu se sva dobranička prošlost u neobičnom zamamnom sjaju. On opet ćuti svu snagu tih uspomena i predaja, tog doma i te rodne grude, i on znade, da ne može drugačije, no da živi dalje svojim starim životom, onim životom, kojim je staro-dubravski rod uvijek živio. I u čas požali, što je odustao od svojih nazora i običaja, što je prekinuo stare tradicije i što je pošao u svijet — pa ma si time i produžio život. Ta on je zadnji od svoje grane, pa je svejedno, da li će živjeti jednu ili dvije godine manje ili više, gdje je sudbina odlučila, da njegove grane nestane, gdje je došlo veliko umiranje na starogradske Dobraniće. On mora da se pokori, a ne može ni da što zapriječi ni zaustavi. Preplašio se bio onoga „inače", što su mu rekli ljudi, a da nije mislio na onaj veliki, moćni „inače", što ga je rekla sudbina.

S njime će nestati oni od Stare Dubrave, oni koji su se vjerno i strogo držali rodne grude i dobraničkog pradoma, starih običaja i starog mišljenja, ali zato će ostati oni lijepi, krepki i zdravi Markovi sinci iz one grane, koja si je na rodnoj grudi načinila novi dom. Stare grane i stari dub će izginuti, a u ovom naraštaju iz Nove Dubrave doći će novi duh i nove misli; nova, bujna, krepka grana nadomjestit će usahlo staro delo. I tako će ostati dobranička krv čista i živa, dobraničko ime sjajno i časno.

I Janko Dobranić od Stare Dubrave podje mirno spavati.

Ladislav Ladanjski.

Tomislav Krizman: **Sa Save.**

ŠEVA.

Upravo je zazvonilo podne, kad je Milan Ivanović zatvorio za sobom velika vrata zgrade, u kojoj se nalazio njegov ured, i izašao na trg. Trg nije velik, ali njemu se uvijek, kad preko njega prelazi, čini, kao da ide preko vojničkoga vježbališta. Na tom je trgu rijetko vidjeti vojničkih odora, zatvoren je sa svih strana samim zgradama, ali upravo to, što iz tih zgrada gleda mnoštvo prozora na trg, doimlje se Ivanovića kao polje, na kojem vježbaju vojnici. Iza svakoga onoga prozora gviri i pilji barem jedan par očiju, a pogledi, što iz tih očiju padaju, nijesu ništa manje opasni od puščanih tanadi.

Kao da ideš kroz šibe...

Danas Ivanović na to ne misli.

Ne hoda kao obično, plaho i nesigurno, ne brza, ne leti. Izgleda više kao da nosi nešto nevidljivo i teško na plećima. Ruke je zabio u džepove, i njemu su se samom činile tako teške kao od olova. Nogama se odupirao, kao da hoda u snu, po nekoj daski, koja se pod svakim njegovim korakom uvija. Ne gleda ni lijevo, ni desno. Na pameti mu je samo jedna briga : da što prije stigne do ugla i zakrene u pokrajnu ulicu, a ipak ne može brzati, žuriti se kao obično. Kako je to ludo... šapće već po stoti put ovoga pretpodneva... I svaki put, kad je došao do toga zaključka, učinilo mu se, da je danas, upravo ovaj čas, tako neizrecivo smiješan, kao što je bio, koliko se sjeća, samo dva puta u životu. Prvi put (bio je tada još dječakom), kad je u njihovo mjesto došao neki „švarckinstler", pak je i on s ostalom djecom išao pogledati predstavu. Usred predstave pozove ga čarobnjak, da nešto na njemu pokaže. Stao je na podij i prije nego što se okrenuo, stade onaj vaditi iz njegova nosa, uha, iz ustiju novac, pa neka jaja, a onda mu stane turati u usta neki dugi štap, neobično velik i šaren. Kad mu je cio štap strpao u usta, stade iz njih izvlačiti papirnate vrpce i lance, iz kojih se konačno iščahurila grlica.

On je samo gledao, što je taj čovjek iz njega izvadio, a kako se začudio, vidio je po tome, što je na koncu, kad mu se onaj zahvalio

i on se okrenuo, sva publika prasnula u grohotan smijeh. U prvi čas nije taj smijeh razumio, kao da ga nije pravo ni čuo, toliko bijaše zaokupljen čudom, što ga je čarobnjak učinio; ali kasnije, drugi, treći dan i još nekoliko godina poslije toga, on se samo trebao sjetiti toga smijeha, toga časa, i njega nije samo oblila rumen, on je osjećao, kako mu se cijelim tijelom razlijeva vatra. Ako se kadgod toga sjetio na večer, nije mogao od stida i uzrujanosti zaspati po nekoliko sati.

Drugi put je bilo, kada je već bio odrastao, gotov čovjek, ali i sada plah i nedruštven, a napose što se tiče žena. Pa ipak je malo ljudi, koji bi toliko sanjali i snatrili o ženi, kao on. Znao je, da je to njegovo snatrenje o ženi bolest, koja ga čini smiješnim u očima žena. Stoga i nije nikada kušao, da se približi bilo kojoj, za koju mu je oko zapelo. A ipak nije prestao o njoj misliti, sanjariti i tumačiti si sve, što je na njoj vidio ili slučajno o njoj doznao. To su bile njegove „ljubavi." I opet se tako jednom „zaljubio." Nosio je u srcu svoju „ljubav" već nekoliko godina. Nije imao za nju nikakve podloge, nikakva temelja, osim slučajnih susreta na ulici. Pa i ti susreti nijesu bili u vezi sa bilo kakvim očijukanjem. Djevojka je, bit će, zapažala, da je on rado pogledava, ali sigurno nije već čas kasnije ni mislila na to. Tek njemu je bilo i to dosta. Njemu je bilo dosta, da je vidi. U samoj slučajnosti susreta, u tome, kada i gdje su se sreli, našao je gradje, da se time bavi do slijedećega susreta. I tako su prolazili dani, mjeseci, godine. Konačno jednoga proljetnoga dana, kad je sunce djelovalo kao vino na njegove oči, na mozag, ruke i cijelo tijelo, pristupi on djevojci, pozdravi je i upita, da li znade adresu neke njene prijateljice ! Djevojka se, čini se, smela — ne stoga, što je moguće očekivala, da će joj reći što drugo, nego tako uopće. Nešto je kao buncajući progovorila i svaki podje na svoju stranu dalje. Ovaj susret, ne, — on ga ne će nikada zaboraviti. Kako joj je prišao, kao pijan, pozdravio, ne, ne... Dva časa kasnije bilo mu je da propadne u zemlju od stida. Došlo mu je, da se zatrči u zid prve kuće, i udari glavom o nj, kao ljetne muhe što se bacaju o suncem obasjani zid za ljetne zapare...

Što mu je došlo, što mu je bilo... Kako je mogao... I upravo kao muha, kojoj su otkinuli glavu, letio je bezglavo nekoliko sati gradskim ulicama, dok se konačno nije smirio negdje daleko izvan grada.

Sunce je još uvijek jednako vruće sjalo, a on je pribirao pojedinosti onoga susreta. Tumačio si svaku sitnicu, našao tisuću isprika,

*

zaključio konačno, da — na cijeloj stvari nije ništa, upravo posve ništa, da to uopće ništa ne znači, ali u dnu duše bio je uvjeren, da je on u onom času bio isto onako smiješan, kao i onaj put, kad mu je onaj čarobnjak tiskao u usta štap i izvlačio papirnate vrpce, papirnate lančiće, novce i jaja.

Još je dugo poslije proležao daleko izvan grada u nekoj jami, iz koje nije vidio ni polja, ni šume, ništa nego komadić neba i kako u njemu kao crna, mala točka titra ševa.

Diže se i spušta, kao da hoće doprijeti do samoga Boga, a Bog joj ne da, potiskuje ju natrag nevidljivim rukama — a ona pjeva, moli i zaklinje, slijepa od sunčanoga sjaja ; pjeva i moli, dok ju ne izda snaga, pa klone i stane naglo padati . . .

Taj mu se prizor zasjekao već davno u pamet . . . I prije je već često gledao i slušao ševu, gledao, kako se diže, i slušao, kako pjeva, ali nikada mu nije bila tako draga, kao onaj put. Više nije mislio na svoju „ljubav" i nije mislio na grad, sramotu i ulicu. Sav bijaše zaokupljen svojom boli, tako neodredjenom, a ipak u nekoj vezi s letom i pjevanjem one ptice . . .

Dignuti se, dignuti visoko i ne mariti ni zašto, pjevati sebi i oblacima, i onda makar i pasti . . .

. . . Koliko je vremena prošlo izmedju ovih zgoda.

On je ostavio rodno mjesto, pošao na više škole, zakoračio u život, našao službu.

Službu ! Kako je to gadno poglavlje. Dok je bio dječakom, te sate i sate boravio na poljima, dok je onako sam lutao po livadama i šikarama, nigda nije pomišljao na to, da će morati služiti. Pa još kako ! U službi, u kojoj mu se ne će nigda pružiti prilika, da dulje boravi u poljima, da se provlači šikarama i leži na livadama, da gleda, kako se ljeska na sunčanu sjaju površina široke rijeke, a oko njega daleka ravan i mir, veliki, beskrajni mir . . .

Ništa. Od svega ništa.

Nema ptičjih gnijezda, nema široke rijeke, nema zlatnih polja. . . . Iz dana u dan prašne ceste, hladna uredovna soba, još hladnija, uredska lica, uredsko posoblje.

Dok gleda te kuće i ljude, koji u njima živu, čini mu se, da su robijaši, osudjeni da jedan drugoga pomalo, ali sigurno — pojedu. Jedan drugoga grize, dok mu ne pregrize kao konac tanku hrptenjaču, pa žilu, koja hrani srce, i tako sve redom. I ti ljudi još hodaju, živu dalje s pregrizenom hrptenjačom, sa zamrlim srcem i praznim grudima. Ružno je sve to i najbolje je i ne misliti o tome.

I jučer ga je tako uhvatilo. Da svisne. Izašao predvečer iz stana i ne zna, kuda bi. Kiša sipi, kao da kani vjekovati, a on bi nekuda pobjegao, sakrio se.

Ide tako ulicom, zaustavlja se pred izlozima, čita natpise, cijene, a misli su mu rasijane, pa i ne zna, što gleda.

Ipak mu tako kraj jednoga izloga zapne oko o veliki oglas orfeuma i on ne razmišljajući ni čas odluči ući. Ondje će i večerati. Danas je podigao plaću, potrošit će nešto više, ali ne smeta.

Dok je bio djakom i boravio u većim gradovima, rado se svraćao u ovakove lokale i gledao orfeumske predstave. Njemu je bilo drago gledati one odlomke, što ne traju dulje od nekoliko časaka, a nijesu ni u kakvoj svezi jedan s drugim. Pjevačica, ekvilibrist, plesačica, komičar, trupa, žongler, pa opet kakav gombač, plesačica i t. d. i t. d. Sve je tako, baš tako i u životu : razbacano, poiskidano, iskrivljeno, iznakaženo — daleko od prirode i istine. Pa kad već ne može vidjeti i gledati ono, što bi mu bilo najdraže, gledat će ono, što mu je najdalje, najoprečnije cijeloj njegovoj naravi, ali u biti svojoj istinsko i ispravno . . .

U orfeumu bijaše malo ljudi. Nekoliko mladića, na kojima se vidjelo, da se žele jevtino zabaviti, i dva, tri društva kod većih stolova.

Ivanović sjedne za jedan stolić kraj stijene i naruči večeru i nešto vina. Predstava je već započela. Neka Nelly Klingston s upalim grudima i dugim mršavim rukama upravo je pjevala engleske pjesmice. Ivanović ne zna engleski, ali mu je drago slušati one reske i čudne grlene zvukove. Vazda se onda prenosi u Englesku (u kojoj nije nigda bio i koju pozna samo po slikama !), pa si „živo" zamišlja, kako bi bilo, da je sada u kojem engleskom gradu (ne u Londonu) ili gdjegod u Americi . . .

Poslije Nelly Klingstonove došla je neka plesačica s „internacionalnim programom."

Tačka se redala za tačkom, već je prošla i pauza, a Ivanović je već mislio, kako treba da prodju još tri tačke, a onda će i on kući. Nije se doduše smirio, nije našao ništa, na čemu bi se mogao zaustaviti, čime bi se mogao baviti u mislima. Ali ne smeta. Prošlo je nekoliko sati, primaklo se bliže doba, kad treba poći u krevet.

Uto izadje na pozornicu neki trubljač u salonskom odijelu. Na pozornici bilo je još nekakvih instrumenata za sviranje i za čas je trubio, svirao na frulu, zatim na nekakovu malu usnu harmoniku, na kojoj je imitirao različite instrumente (napolitanskoga gajdaša, pokvareni ariston i slično).

Ivanović ga je slušao tek s pola uha. Čovjek mu se učini u prvi čas dosta zanimljiv, ali onda opazi, da imade nekako čudno, upravo ružno formirana usta, da su mu noge kratke, a ruke duge, i prestade ga promatrati.

Zagledao se u duge i uske slike, kojima bijahu urešene stijene. Na jednoj je bila prikazana šumska scena s nimfama i satirom. Nije se vidjelo mnogo stabalja, ali Ivanoviću se ipak učinilo, da je na ono malo prostora slikaru uspjelo uhvatiti nešto od onoga, što se zove zadah šume. Slika bijaše kao u polumraku, s blijedim i hladnim sjenkama, a ljudska je pût izgledala, kao da osobe leže u zastajaloj vodi, a ipak tako voljko i spokojno, kao na najljepšoj mahovini.

Ovako je i on znao često ležati na rubu šume u visokoj travi, koja bijaše izmiješana s lišćem niskih i rijetkih grmova, sa žiljem i granama okolišnih stabala. A sunce se lagano spušta i polijeva sav kraj tankom crvenkastom koprenom, pod kojom titraju prvi koraci mraka. Zujanje i brujanje upravo se stišava i lijepo se čuje, kako dolazi kao po debelom sagu mahovine veliki šumski mir.

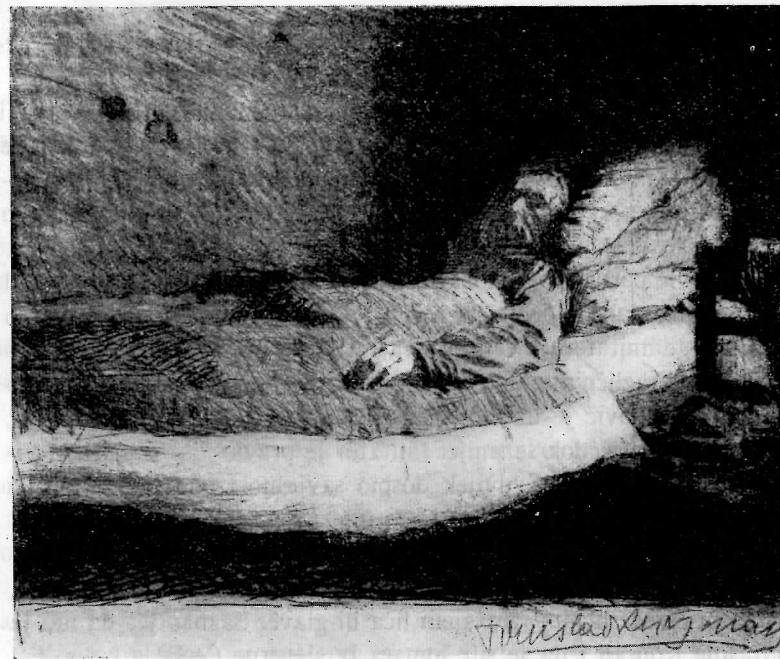
Kako je sve to daleko . . . .

Ivanoviću se učini, kao da ga je nešto još jače pritisnulo, kao da gleda, kako mu tone jedna lijepa ladja, koju mu ne može nitko vratiti.

Uto začuje ševu; pravu ševu! Javlja se najprije izdaleka, a onda iz bližega, glasno, sve glasnije i za čas sve šumi od njena glasanja.

Ivanoviću bude, kao da se otvorilo samo nebo. Kako je dugo već nije čuo. Kako dugo nije čuo onoga glasanja, kad se ševa spušta na zemlju, gnijezdu, kuda li.

S pozornice pada crvenkasto svijetlo, a predstavljač u salonskom odijelu maše crvenim džepnim rupcem, imitirajući ševino prhanje, kad se spušta. Časak postoji, a onda je opet imitira, kako se diže. Najprije glasno, užurbano i kričljivo, a onda lijepo, skladno, sve ljepše i ljepše, meko i zvonko. Kad je mašući i lepetajući rupcem došao do kulisa, čulo se samo još na mahove, kao iz velike daljine, tiho i slabo

Tomislav Krizman: **Fra Grga Martić.**

oglasivanje. Tiše, još tiše i — ništa . . . Ivanović gledaše. Zaboravio je na sve, a u srcu mu se razlijevala samo neka blagost . . .

Kako je to čudno.

Poslije toga je predstavljač imitirao još nekoje ptice i životinje, ali Ivanović ne bijaše više sposoban, da prati. On je još uvijek čuo, kako se negdje iz visoka javlja ševa.

Već su se davno izmijenile daljne dvije i treća tačka programa, a on je još jednako bio pod istim dojmom. Mislio je o onom predstavljaču imitatoru i o sebi, i bio mu je u dnu duše tako zahvalan, kao što nije bio nikada ni jednome glumcu u kazalištu . . . . Sigurno je i taj koji put slušao ševu, ležeći na rubu šume i čekajući sumračno doba.

Ivanović ostade do konca predstave. Znao je, da predstavljači dolaze poslije programa medju posjetnike i čvrsto je odlučio upoznati imitatora ševe.

Čim je program dovršen, stade se dvorana brzo prazniti. Neki su otišli kući, napolje, a drugi se povukoše s plesačicama i pjevačicama u pokrajne sobe.

U dvorani ostadoše samo dva društva. Kod svakoga je bilo nekoliko gospodja.

Osim njih bijahu se kod jednoga stola sakupili predstavljači i predstavljačice, koji za sada ne nadjoše društva. Medju pjevačicama se jedna učinila Ivanoviću neobično bijednom. Imala je plave oči i izrazito sušičave, crvenkasto-nahukane obraze. Ma da joj je lice bilo okruglo, sve je u nje izgledalo šiljato, uglato i oštro.

Ivanović poruči po konobaru, neka dodje k njegovu stolu, a kad su se već rukovali, te ona sjela, upita je, bi li joj bilo po volji društvo njena kolege imitatora? Ona prihvati i za čas su svi troje sjedili razgovarajući o različnim glupostima. Sušičava se pjevačica rado i slatko smijala, a Ivanović je uživao, gledajući njene čudno svjetlucave oči, kako se mijenjaju, dok se smije. Imitator je pravio loše dosjetke i viceve, a uza to je još uvijek dospio savjesno i marljivo zalijevati večeru svojoj družici i sebi.

Ivanović ga je kradomice promatrao i na mahove mu se pričinilo, da je sličan nekoj ptici; nije razmišljao kojoj, tek mu je bilo jasno, da ima ptica sa sličnim izražajem lica ili glave. Saznao je, da mu je pravo ime Konrad i da je sin šumara iz sjeverne Češke.

Kod treće boce stade mu sušičava pjevačica (zvali su je Mery), govoriti „ti", a kod pete nije Ivanović više osjećao potrebu, da dulje šuti o razlogu, s kojega je pozvao k svome stolu Konrada. On je još uvijek mislio na ševu i ako nije o tome ništa govorio. Njemu je još jednako zvučalo u ušima ševino glasanje i on je samo čekao čas, da se ono ponovi.

Poslije maloga uvoda, u kojem je polaskao Konradu, kako umije krasno svirati, zamoli ga, da ponovi neke imitacije, naročito ševu.

Konrad se čas protivio, Mery se smijala, ali kad vidješe, da Ivanović ne popušta, Konrad pristane.

— Ali znaš, — Ivanović će — moraš otići na pozornicu i moraš to učiniti isto onako, kao dok je bila predstava.

— Kako? — začudi se Konrad.

— Moraš onako mahati crvenim rupcem, kao da ševa prše, i mora biti crveno svijetlo na pozornici, a svagdje drugdje mrak ili barem polumrak.

— Ne, to ne ide.

— Zašto ne?

— Ma zato, jer eno još dva stola, ljudi se ondje zabavljaju, oni ne će dopustiti, da se svijetla u dvorani ugase.

— Hoće, samo im reci, da će to trajati tek nekoliko časaka.

— Ali onda ćemo piti šampanjac, — dosjeti se Mery.

— Jest, onda ćemo piti šampanjac. Samo ne smiješ prestati, dok ti ja ne viknem: dosta!

— Dobro, kušat ću. Ali ako oni ipak ne pristanu.

— Pristat će. Reci im, da sam imao ševu, koja je... ne — predomisli se Ivanović. — Ne reci im ništa, valjda su ljudi, razumjet će.

Konrad se popne na pozornicu, ma da nije ni on razumio, što je došlo ovom čovjeku, izadje pred zastor, a u taj čas upita Mery Ivanovića: na što mu to?

— Ostavi me, — otrese se Ivanović.

Mery zašuti, a Konrad javi, da će na molbu jednoga gosta ponoviti neke imitacije.

— Nije potrebno, — javi se neki gost od stola. Mi se i bez toga dobro zabavljamo.

Ivanović mu htjede nešto doviknuti, ali samo ustane, promjeri ga i opet sjedne.

Konrad nestane za zastorom, zastor se rastvori, pozornica ostane časak prazna, po njoj se prospe crveno svijetlo, a odmah zatim nastade u dvorani tama.

Onda izadje na pozornicu imitator, izvadi iz džepa rubac i stane imitirati ševu, dok je visoko, visoko...

Časak je bila šutnja.

Ivanović osjećaše, kako se po njemu razlijeva neka ugodnost. Stijene, stolovi, gosti, sve je to nekud nestajalo, gubilo se kao u daljini, a pred njegovim očima stala se rastvarati druga slika, ona što ju je on doživio ležeći onako, dok nije vidio ništa osim komadić neba i na njemu ševu, kako kao sitna crna tačka dršće visoko u zraku i pjeva jednu pjesmu beskrajno lijepu, beskrajno veliku, daleko veću nego što su malene i slabe grudi, iz kojih izvire. Pjesma se talasa, diže sve više, zahvaća šire i šire... pjesma o ljubavi, pjesma Suncu, Bogu i Nebu...

Još čas, još čas samo, i on će... ne, njemu nije jasno, ali nešto tako veliko, tako silno zahvatilo ga je, i on lijepo osjeća, kako u njemu nešto oživljuje, kako biva dobar, mekan, kao kruh svagdanji...

Sevin glas još uvijek dršće, još ga je puna sva okolina; zrak, sunce sve sija... proljetni, lijepi dan...

I u taj čas drekne netko:

— Upalite svijetla! Dosta je te ludorije!

Ivanović protrne. Kao da ga je bacio s najvećih visina, kao da ga je nešto ubolo, skoči i krikne:

— Budala! Šuti!

Krv mu udari u glavu i htjede poletjeti k stolu, odakle je dolazio onaj tupi glas, i uhvatiti onoga čovjeka za gušu.

Nastade tajac. Onda se glasovi uskomešaše, začuju se pitanja, poklici: Tko je taj! Pljusni ga! Prostak! — i koješta.

Ivanović osjeti, kako ga je netko potegnuo na stolac. Pogleda: bijaše Mery. Oči joj bile široko rastvorene i on joj htjede nešto reći, ali u taj čas začuje, kako se stolci ondje pomiču, netko prilazi k njemu, on se okrene, pred njim stajaše zažareno lice mladića, koji se izazovno kesio i nešto pitao.

Ivanović nije razumio, što pita, samo mu je bilo jasno, da mu nešto prijeti. U njemu ponovo uzavrije, pruži ruke, ščepa momčića i prije no što ga mogoše spriječiti baci ga spram prozora. Stakla puknuše i mladić izleti napolje.

Nastade krika, drečanje, urlanje; strčaše se konobari i gostioničar i svi potekoše spram Ivanovića. U isti čas sine svijetlo u punom sjaju i Ivanović ugleda sva ona gnjevom, strahom i srdžbom iznakažena lica. Njemu bude u isti čas žao, što je učinio, poleti spram prvoga, koji mu se najviše približio (bit će, da je bio gostioničar), zagrli ga snažnim rukama i rekne gotovo plačućim glasom:

— Ali, dragi, ja ga nisam htio i ja ću ga moliti za oproštenje, ja ću platiti, sve ću platiti, štogod sam učinio.

Usnice su mu drhtale, rukama je stiskao pleći gostioničareve, a noge mu stadoše klecati.

— Nisam ja takav — nisam — ponavljao je prepuklim glasom, kao da moli oproštenje.

Gosti se smiriše, čulo se, kako samo još nekoji mrmljaju: pijan je, pustite ga u miru. Bijes ih je minuo. Sve ih zahvatila neka klonulost — iznenadio ih taj preokret. Velik, silan čovjek, pa tek što ne plače...

— Neka ide kući, ako je pijan, — treba ga odvesti na stražarnicu, u bolnicu, on je lud... primjećivali su s drugoga stola oni, koji se još ne bijahu smirili.

— Da, ja sam pijan, lud sam, posvema sam pijan! Oprostite, i neka mi oprosti onaj, koga sam uvrijedio — mucao je Ivanović gledajući po sebi, kao da ga je tko po͡o. Pipao se rukama po kaputu, namještao kravatu i pomalo se smirivao.

Sjedio još časak, a onda ustane, zovne konobara, plati večeru i piće, i zamoli, neka mu zovne gostioničara. Plati razbijena stakla ne pitajući, kako mu ih zaračunavaju, a onda izadje na ulicu s nekoliko preostalih kruna u džepu.

Već je stalo svitati. Grad se lagano budio, ulicom su prolazili prvi prolaznici, a Milan Ivanović se brižno stiskao uza zid i odmicao ulicom. Bojao se, da koga od poznatih ne sretne i da ga bilo tko štogod upita. U njemu je još uvijek nešto odjekivalo i on se osjećao bogat kao nikada. A da ga tko štogod upita, sve bi u njemu zamrlo i on ne bi imao opet posvema ništa.

Toga dana nije Ivanović oka stisnuo. Kada je došl͡ doba, pošao je ravno u ured i istom ondje je uvidio, da je te noći bio smiješan, beznadno smiješan, upravo — lud.

Andrija Milčinović.

IZ KNJIGE „SAN I JAVA".

TO JE TRENUT SAMO . . .

To je trenut samo, ali bolan tako,
iznenada mrtvih kad se sjetim dana —
a u trenut ovaj ja sam često plako,
kao da sam živih dotako se rana.

Tko u trenut ovaj — tko to mene zove,
ko da sjetan zastô, a na mojoj stazi,
ko da prošlost budi, a u dane nove,
pa u mene gleda — gleda i prolazi ?

Tko to mene zove ? Šapat usna svelih,
vapaj duše puste, dodir ruke meke ?
Ljupki osmieh — mutni pogled neveseli
iz davnine gluhe, maglene, daleke ?

Tko to mene zove ? Zamućeno oko,
koje suzom mnogom prosuzilo za me, —
ili srce, koje uzdahlo duboko,
ko da, svijetla žudno, doziva me s tame ?

Tko to mene zove ? Tko se mene sjeća,
ko da nešto prosi i ko da me kara ?
Pogažena ljubav — proigrana sreća,
ko iz svietlog pjena razlita pehara ?

— — — — — — — — — — — —

To je trenut samo, ali bolan tako,
ko da s rake kopam svoje mrtve dane —
a u trenut ovaj ja sam često plako,
kao da u žive dirnuo sam rane . . .

ON I ONA.

ON :

Ti sve si meni — tielo i duh dala,
i, mladost svoju nudeć' mi ko cviet,
sa kućnog praga i sa rodnih žala
u tudji hrliš kao neva sviet.

I sve pregaraš. Ko da svud se patiš
za slatki trenut, što iščekaš svud —
za divnom sanjom ko da svud me pratiš,
a, za mnom idući, nit me pitaš kud.

A kada trudna na bespuću kloneš,
u neznan još ćeš da pogledaš kraj —
ko mrijuć' okom drhtavim da toneš
u sanje one nedohvatni sjaj . . .

ONA :

Ah, sve sam tebi — sve sam dala mlada,
sve, što sam mlada tebi mogla dat —
s tobom idem, kud se smrtno strada,
i ne ću, smrtno stradajući, stat.

Na put sam ruke pružila ti svoje
i s tobom idem, kud me vodiš ti —
i već ne pitam — život ovaj što je
i što su moji u životu dni.

I nešto ištem i za nečim hrlim,
što tvoja samo — tvoja duša zna —
i tebe ljubeć' onu sanju grlim,
što s tvojeg oka dubokoga sja . . .

SVE SU NOĆAS S NEBA ZVIEZDE . . .

Sve su noćas s neba zviezde
zatreptale toli tije —
a pod nebom gora šušti,
toli lako, ko da snije !

A u mojoj noćas grudi
spokojno se duša širi —
ko da s onim diše cvietom,
što iz rosne bašte miri.

Trepte zviezde — gora šušti . . .
A ti ruku pruži svoju,
ko da svojom nekud dušom —
nekud pratiš dušu moju.

I poljubi, ko da gladiš,
čelo ovo, koje gori —
i polako ko da šapćeš,
i polako progovori.

Progovori, ko da šapćeš,
tihim glasom, koji sjeća, —
al ne budi mrtvog plama,
al ne budi mrtvog cvieća.

Ko u noći da me pratiš,
a na putu na dalekom —
i u carstvo sjena niemih
da me rukom vodiš mekom.

I ja idem — ko da s njima
ustao sam s groba pusta,
i na tihom zviezde sjaju
ona ljubim mermer-usta . . .

MJESECU.

Što me budiš iz sna moga, — što me budiš, zrako biela,
kao nekud da me u noć mamiš druga nevesela ?

Sa duševa mekanijeh, gdje sam zalud sanak čeko,
ja se dižem, ko da noćas nekud poć mi predaleko.

I rastvaram u noć okna — i rastvaram vrata širom,
da zagazim drumom pustim, da zabludim noćnim mirom . . .

Šute ravni — brda šute — šuti tihi zaton plavi,
a daleko, a visoko zvjezdano se nebo plavi.

A ti juriš putem svojim i s vedrine plave siješ,
ko da tužnim od vjekova iznad zemlje okom bdiješ.

A ti juriš putem svojim — sjetno gledaš u noć tiju,
ko da ti je zviezdâ žao, što po širnom nebu mriju.

I ko svojih da se sjećaš u nepovrat zašlih dana,
kad po tebi budila je život svaka zora rana ;

Kad su cvale grudi tvoje — a života s toplog daha,
i kad nikle klice nove istrunulih klicâ s praha . . .

II.

Vjekovi su dugi prošli, a ti siješ, blieda zrako,
umrloga jednog svieta — pusta, niema, hladna rako.

Siješ ovom rodu žurnom, što se svietlim nebom vrti
i života barjak vije pored oštre kose smrti.

I života barjak vije — i života vatru piri,
koja stare žile grije, koja stare grudi širi.

I života barjak vije, neugasnog žuđan sjaja,
i na ovoj prašnoj mrvi neuvelog žuđan raja.

I života barjak vije, ko da hoće rukom smjelom
da dohvati s neba zviezde, što nad gordim siju čelom —

Ko da hoće s niskog kala, kojim gmiže, sitan crvak,
da podigne glavu svietlu — vaselene širne prvak,

I ko junak, koji vienac neumrle slave spleće,
vaseleni s mrve ove javi zoru vječne sreće . . .

III.

A ti juriš putem svojim — i ti siješ, blieda zrako,
umrloga jednog svieta — pusta, niema, hladna rako.

A ti juriš putem svojim i s vedrine plave siješ,
ko da tužnim od vjekova iznad zemlje okom bdiješ.

Ko da brojiš dan za danom, što će ovom zemljom proći —
dok posljednji dan joj mine, a spred mrkle vječne noći.

Pa će ova da se zgasi od vjekova zublja sjajna,
rod čovjekov što ju vije poput stiega veličajna.

Pa će ova da se stiša gromka jeka ljudskog glasa,
kao mrmor sitnog vala, s kog se morska grud talasa.

Pa će svojim putem starim da i ova mrva juri,
kao sjetna za životom, što već prošo, da se žuri ;

I u svietloj vaseleni da ko blieda idršće zraka —
umrloga jednog svieta — pusta, niema, hladna raka . . .

SJENA.

U jesenje ovo veče otkuda si meni došla,
ti, što niema pokraj mene poput nieme sjene stojiš,
pa me gledaš ko da mojim stazama si davno prošla,
pa me gledaš, ko da mojim suzama se žedna pojiš?

Što si stala pokraj mene, a ne šapćeš niti rieči?
Što si šuteć' nadvila se a nad moju glavu trudnu —
ko da čuješ dušu moju, iz dubine kako ječi,
a ne možeš da utažiš tužnjavu mi uzaludnu?

U sumračje ovo gluho nikog čekô nisam.. Tko si?
Jesi l' seka, koja pita, gdje to brata rana boli,
a u mekoj ruci bieloj nevidimi melem nosi
i u čista kupi njedra svaku suzu, što se proli?

Duboke su tvoje oči... Što me gledaš? Jesi l' Tuga,
koja staze boli znade, a nečujnim krokom prati?
Jesi l' ona bezutješna i beznadna vjerna drúga,
što za bolnim ide srcem — samo sobom kad se pati?

Što me gledaš i što šutiš? Jesi l' Sreća, sjena pusta
s koje oko umrličko mnogu vrelu suzu lije,
pa si došla s kupe pune da napojiš suha usta,
kad se meni sreća druga s onih vječnih zviezda smije?...

JA ŽEDJAM ROSE, ŠTA SA ZVIEZDA ROSI...

Ja žedjam rose, što sa zviezda rosi,
i cviet zalieva, što iz duše niče,
i gledam okom, koje bolno prosi,
i vapim glasom, koji bolno kliče —
i žedjam ro e, što sa zviezda rosi.

I žedjam rose, koja dušu poji,
ko s neutažne da izgaram žudi,
i hoću žudne da utažim grudi,
što život ovaj još ne upokoji —
i žedjam rose, koja dušu poji.

I žedjam rose, koja dušu pere.
kad dvoumice bespućem se muti,
i srće tamom, što se nebom stere,
ko niti zviezde jedne da ne sluti —
i žedjam rose, koja dušu pere.

I žedjam rose, koja dušu puni,
ko da joj nebo rastvara široko,
i sjajem one pučine je kruni,
kud umrličko ne zaplovi oko —
i žedjam rose, koja dušu puni.

— — — — — — — — — — —

Ja žedjam rose, što sa zvieda rosi,
i cviet zalieva, što iz duše niče,
i gledam okom, koje bolno prosi,
i vapim glasom, koji bolno kliče —
i žedjam rose, što sa zviezda rosi...

ZALUD, MOJA DUŠO...

Zalud, moja dušo, drhtava si stala
pred bezdanom mutnim, što ko more vre —
kad ja vidim zviezdu, što mi negda sjala,
i pučine hoću da pregazim sve.

Zalud na bespuću sve mi kidaš predje,
s kojih zlatne sanje šarni život tke,
kad ja hoću svieta da prevalim medje —
i zemlju i nebo da ogrlim sve.

Zalud očajnički dvoumiš i šutiš,
ko u tebi svaka da već vjera mre —
kad ja hoću okom, što mi suzom mutiš,
da u Boga gledam i vjerujem sve...

Marin Sabić.

SAKRITI ŽIVOT.

I.

On fićuka. To je njegov običaj. Ako ne fićuka, a ono pjevuca. I to čini i onda, kad hoda ulicom. Pri tom mu se čitavo lice smiješi. On je zadovoljan, zadovoljan je on sa svojim životom. Po tom ga ljudi poznaju.

Upravo se vraća iz ureda kući u svoj ljetnikovac. Uspinjući se tuškanačkim brežuljcima upire se o štap. On se uvijek upire o štap i onda, kad hoda ravnicom. To doduše nije nužno, jer je on još mlad i krepak, pa on i stupa mladenački. Ali njegov je običaj, da se upire o štap.

Putem ne sastaje nikoga. Jedan sat o podne, ljeto je i velika vrućina; šumica je pusta. On rado susreće ljude, jer voli pozdravljati i odzdravljati. Duboko skida šešir i prijazno se smiješi. To čini pred svakim, jer to je njegov običaj. Kroz šumicu je strujao lagani vjetrić. Sitna je travica titrala, a s njome i šumski cvijetak medju suhim lišćem. Pa i tanane su grančice te punozeleni listići stabalaca medju visokim snažnim hrastovima drhturili. Nepomično osta suho lišće na tlu i vršci hrastova; ovi su se kočili ponosno, obasjani punim zrakama sunca, a ono je turobno ležalo bez života u sjeni. Ovaj mu je vjetrić godio, i to je povećalo njegovo zadovoljstvo. Veselo je stupao, i što dalje, to je postajao veseliji. Znao je, da će mu ususret doći njegova devetgodišnja kćerka i njezina guvernanta.

*

On je predstojnik ureda. Još je mlad, četrdesetih godina, i već je zapremio visoki položaj. Sposoban je, vrstan činovnik, to mu ne poriču. Ipak, da se tako brzo uzdigao u činovničkoj ljestvici, zasluga je i njegove žene: po njoj i po njezinim roditeljima došao je u društvo „moćnih". A da se u tom društvu umio snaći, njegova je zasluga.

Njegovi su roditelji bili siromašni i neugledni, pa ipak on je osjećao, da bi mogao zauzeti i mjesto medju onima, koji su se tada

smatrali višima od njega. Zato, čim je stupio u ured, umah je spoznao, da je njegov pretpostavljeni cilj njegova života. Bio je radin kao crv, od jutra je do mraka sjedio u uredu. Mislio je: ovako kao on morat će raditi i njegovi podredjeni, kad im on jedanput postane pretpostavljenim, pa se tješio time, da onda ne će trebati ništa raditi, baš kao ni sada njegov pretpostavljeni. Bio je poslušan i pokoran u uredu, pače i onda je povladjivao svome pretpostavljenomu, kad je taj — a to se zbivalo često — grunuo kakvu glupost: ta što zato, kad on jednom bude predstojnik ureda, pokoravat će se drugi njemu, a on bar ne će govoriti gluposti. I u neslužbenim se poslovima obraćao na svoga pretpostavljenoga za savjet i s najdubljim ga počitanjem primio i poslušao. Dakako, on mu se ulagivao, gdjegod je mogao. Napokon to ne stoji ništa — napose kad zato drugi ne znaju; — a opet se ulagivaju i drugi i te kako, a naročito takvi, koji su potpuno nesposobni — i to s uspjehom, pače, — znao je on, kakvi su ljudi, naročito njegovi drugovi; — dao se i on zavesti na koju malu denuncijaciju, samo što joj je on umio dati posebni oblik, prikazavši je čas kao nedužnu šalu, čas kao odanost i iskrenost, koja se mora cijeniti. Nije on bio tako nespretan, kao oni drugi, što ih je on morao u prisuću svoga pretpostavljenoga žigosati kao proste denuncijante. A da se vidi, koje su u njega sposobnosti, napose, da sazna i vidi njegov pretpostavljeni, koliko ga on kao svoj uzor cijeni, primao je stranke sa hladnom učtivošću, shvaćajući u potpunom opsegu tajnost službe, pritiskao je niže činovništvo, a grdio podvornike i sluge. A sve to — donosi mu iskustvo, koje će trebati, kad on jednom bude predstojnikom ureda.

I on je uspio, njegov ga je pretpostavljeni zavolio. On se osmjelio, načinio mu posjet, poljubio ruku njegovoj ženi, odredio nužnu distancu prema njegovoj kćeri — i njegov je pretpostavljeni bio oduševljen.

Sam ga je uveo u društvo.

I tako je postigao svoj cilj. Ali on sada nije sasvim onaki, kaki je bio njegov negdašnji pretpostavljeni. On doduše ne radi u uredu ništa, već sve tovari na ledja svojih podredjenih činovnika, čuva službene tajne, luči strogo dnevne razrede; — ali on nije s činovnicima neprijazan; on ne grdi ni sluge, ne prima denuncijacija, odbija ulagivanja, — jer mu se sve to gadi. Ali u jednom je isti za sve ljude bez razlike: on pokazuje, da se za sve, što je lijepo i

*

dobro, interesira, a uistinu se ne interesira baš ni za što; on je svima prijatelj, a uistinu nije prijatelj nikomu; on svima na oko vjeruje, a uistinu ne vjeruje nikomu.

I tako on živi udobno! To je sad jedini cilj i sadržaj njegova života, tome on sve podredjuje, bolje reći, s tim nastoji on sve dovesti u sklad. On uvijek fićuka ili pjevuca, smiješi se; on je zadovoljan.

II.

Kako mu je kćerka trčala ususret, lepršao je njezin crveni haljetak i odugačke svilene crne vlasi zrakom, pa se iz daljine pričinjala kao veliki crveni mak, kojim vije vjetar.

A kako je uistinu dunuo vjetrić, priljubio je uz tijelo guvernante crno odijelo, kao da miluje i cjeliva milovidne i tople, pune i oble, a gotovo savršene forme njena tijela. Ona je išla polagano, ponešto nagnuvši glavu naprijed, kao da se protivi vjetru, njegovim potajnim željama i indiskretnoj igri sa dražima, koje se ne otkrivaju bezrazložno, na svakom mjestu i u svako doba. Uistinu, godilo joj ovo milovanje, smjelo i neprekidno, nemirno i pustopašno, gotovo razuzdano, njegov tihi šapat, u kom se gube pojedine riječi, rečenice, te u njemu struji samo neka zavodljiva i slatka melodija, koja omamljuje sjetila; i njenim se tijelom razlijeva sladjahna želja, koju ona sada ne odredjuje. Ali sve to ostaje tajnom, sakritom u njenu srcu, u preslatkim oblinama njezina tijela. I nitko ne zna, dali je ona svijesna svemu tomu ili nije; bar svatko neka zna, da ona toga nikomu ne kazuje. Ali ako to tko naslućuje, to se nje ne tiče i na to se ona ne će da obazre. A ako ona idući njemu ususret obara oči — to neka on sebi tumači, kako hoće; ona samo osjeća, da je to nužno, da bude sada takova; napokon — što je glavno — ona zna, da će to djelovati na njega...

On je svoju kćerku podigao i poljubio u čelo, a onda je guvernanti pružio ruku gotovo nehajno, smiješeći se. Ali njezin ga je pogled, — u njem je bilo nešto čudno — naveo na to, da je još jednom pogleda i zatim da pogledom prodje njezinim tijelom. Ona je to opazila, ali je još smjelije izrazila ono „čudno" u svom pogledu.

On shvati.

— Kćerkice, deder uberi onaj, vidiš, crveni mak tamo u polju, — reče svojoj kćeri.

Ona veselo zapliješće ručicama i pobrza da ubere onaj cvijet.

A na to se obrati ka guvernanti šuteći, pitajući pogledom.

Pridušenim glasom reče guvernanta:

— Ona sluti...

On se trgnu; na njegovu se licu posve jasno odrazi osjećaj neugodnosti. Ali ubrzo to nestade, on se nasmiješi i mahnu rukom.

— Ah!

— Pa ipak — uvjeravaše ga guvernanta, gledajući ga pri tom pogledom punim tajne, ali strastvene vatre.

On pograbi njenu ruku i stisnu je.

— Možda je tko od služinčadi... govoraše ona.

— Umiri se!

Vidiš, što si učinio, kamo si me zaveo?!

— Ali, kad ti velim, da se umiriš...

Najbolje bi bilo, da ja odem...

Ona uzdahnu kod tih riječi, ali tako te se jedva opazilo, kao da se nastoji svladati. Obori čas oči i prekri ih vjedjama; stisnu usne, kao da pregara. — On je sve to opazio i odvratio jo — začudo mirno:

— To su ludorije...

Zatim šapnu:

Ako ona i zna, o čemu ja sumnjam, — ona će šutjeti...

Onda opet nakon kratke stanke:

— Umiri se, ponavljam... Ona ti ne će praviti neprilika. Ti je znaš, napokon...

Guvernanta ne odvrati ništa, ali ne promijeni izražaja svoga lica, držanja svoga tijela. Ona — tobože — nije uvjerena o tom, što joj je on govorio. Zato je samo časovito umirena. Ali sve da ju je on uvjerio o onom, što je tvrdio, nikako ne može posvema utišati onaj njezin nemir, uzrujanost, nezadovoljstvo te eventualno i pomisao na rješenje svega toga, makar uz veliku — cijenu. To je bilo odveć duboko u njoj. Tako treba da on to shvati i spozna!

Ali u njem je bilo potpuno uvjerenje, da taj dogadjaj za nj, za njegov život ne znači mnogo. Poznavao je svoju ženu. A čim guvernanta uvidi, da je uistinu tako, kako joj je on rekao, nestat će i ovog njezina nemira. Naravno, da on nije ni pomislio na to, je li taj dogadjaj u njoj izazvao uistinu duboki nemir, razmišljanje, dilemu... Prema svemu tome, suvišno je dalje i govoriti o tom, zaključi on u sebi.

Njegova je kćerka ubrala veliki crveni makov cvijet i veselo dotrčala do svog oca.

I tako oni sad ulaze u ljetnikovac. U sredini on, s lijeve strane kćerka — on je drži za ruku, — s desne strane guvernanta. Straga ih zahvaća vjetar, koji je porastao, čini se, da ih goni pred sobom, da ih nosi ; a vjetar dolazi s one strane, gdje se čiste gore kupaju u suncu i gdje se jasni plavetnilo neba. Tako sad leprša i crveni haljetak kćeri i velike latice crvenoga maka, što ga ona u ljevici drži. I kako je jasno plavetnilo neba, tako je jasno i crvenilo odijela i maka. A on fićuka, pjevuca i smiješi se naizmjence, a njegovo bijelo odijelo ne lepršа, — on je ugojen — i tako on kao neka stalnost daje ton, umirujući ton svemu, što je uzbibao vjetar, a združuje ugodno u suglasje nemirno plavetnilo i crvenilo. Samo crni haljetak guvernante, kao crna jedna točka, smeta to suglasje, unašajući u te boje, u taj život i njegovo raspoloženje nešto, što u to ne spada, htijući podati završetak nečemu, što se još dalje sili i razvija.

Oni su ušli u samu zgradu. Sad je vjetar stao snažno vijati drvećem . . . Dočekala ih je žena njegova, mati njegove kćeri, sjedeći u naslonjaču.

Njeno je lice blijedo i mršavo, nepomično. Na njemu kao da je jur davno uminuo svaki izražaj. Možda je to samo časoviti utisak . . .

Jer, ona je slijepa . . .

Jur pet je godina minulo, otkako je u njenim očima ugasla snaga vida.

Nekad, dok je još bila mladjom, onda, dok je još bila djevojkom, sjalo se njeno lice i rumenilo, — tada su se sjale njene oči. A veselje sa života blistalo u njima, zadovoljstvo s njime odisalo iz njih. Još i onda je to bilo, kad ju je upoznao njezin sadašnji muž, možda onda u najvećem opsegu. Na jedan jedincati mig svoga pretpostavljenoga on joj se — rječiti, mladi, ljepušasti perovodja kr. zemaljske vlade — približio. I odmah je stekao njezine simpatije. A kad se s njome zaručio, uvećaše se simpatije, što ih je za njega gojio njegov pretpostavljeni, a po njemu njegovi prijatelji. I tako je on na dan svoga vjenčanja bio unaprijedjen.

Ona ga je ljubila, kad su se uzeli. I kasnije, za četiri godine bračnoga života, u to je vjerovala, tek joj nije bilo pravo jasno, zašto to više nije tako i sada. Uistinu ona si to nije umjela protumačiti. On je bio dobar, brinuo se za kućanstvo, nije tratio vrijeme izvan kuće,

nije mario za druge žene, radin je bio. Ali o tom se nije varala, da joj je postao dosta irelevantan. I često je s nekom brigom ili lakom bojazni pomislila na budućnost.

Kad je pako oboljela na očima i onda iznenada oslijepila, nastao je potpuni preokret u njenu životu. Isprva osjećala je to kao veliku nesreću, kao tešku nepravdu, i često, prečesto tražila krivnju u sebi; mozgala i razmišljavala o tom, da bar jednu točku nadje, s koje bi mogla ma kako shvatiti taj grozni dogadjaj, jer tada bi ga laglje snosila. Ma da je njena krivnja kako malena — ma da je u izričnoj opreci spram te kazni, ona bi se smirila. Ali uzalud, tama, koja ju je neprestano okruživala, kao da se prostrla i nad prošlosti, kao da je bila već u njenu djetinjstvu, od prvih časova njena života.

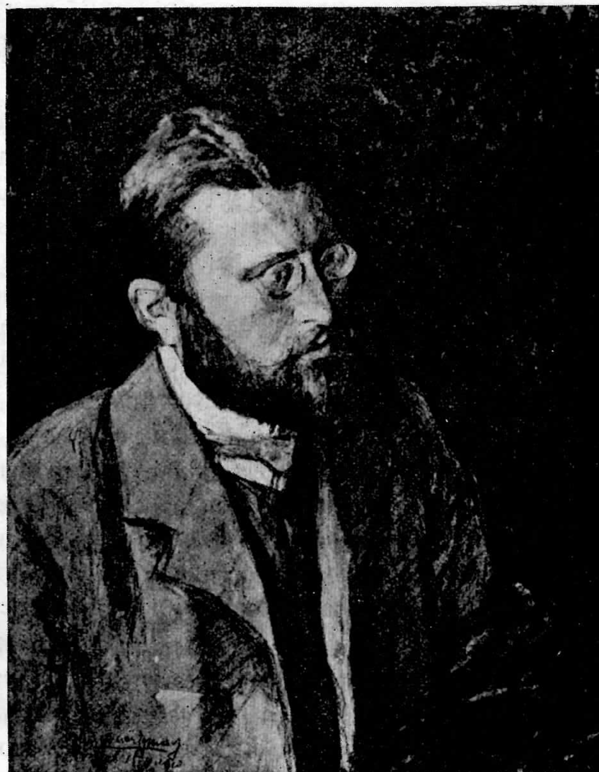
Uzalud je njezin predživot bio miran, nepomućen s nijednog većeg dogadjaja, s nijednog velikog djela, blijed i jednostavan. I tako je nekriva kažnjena, i trpjela je, trpjela iz dana u dan, mjesec za mjesecom, i godine su minule, sve pune i zasićene njenim trpljenjem, odnijele ga, i opet se ono povratilo, kao da je nepresušan izvor njezinih boli, kao što rijeka brzajući odnaša zamućenu vodu i opet je donaša.

U prvo doba on ju je tješio i ona je rado primala utjehe. Napokon je on više nije tješio, a ona nije toga od njega ni tražila; zbilo se to ne najedanput, već polagano, malo pomalo, kako se i ona malo pomalo uživjela u to, da joj je tako sudjeno i kako je malo pomalo odijelila svoj život unutarnji od vanjštine, od muža svoga i ostalih ljudi, kako ga je sakrila u sebi — — — —

I tako ona ne govori gotovo ništa, ne traži gotovo ništa, ne smije se, ne plače, ne obazire ni na koga. Samo kćer svoju obuhvata cijelom svojom nutarnjošću. S njome i razgovara, kadikad se i nasmiješi njenim riječima, a njezin zagrljaj razblaži crte njena lica.

— Dobar dan, kako je? — pozdravi on jasnim sigurnim glasom, ušavši prvi u sobu. Pristupi do nje i zagleda se u njeno lice. Ona mu pruži ruku, koju on poljubi — jer tako je njegov običaj — no ne reče ništa, tek kimnu glavom.

Njeno lice osta nepomično, blijedo, bez izražaja. Nato se on okrenu ka guvernanti i značajno je pogleda, kao da joj je htio reći: No dakle, što sam ti rekao, nemam li pravo? Ona obori oči — pogled je njegov shvatila, ali onaj mu učinak, što ga je on htio postići, nije htjela pokazati.

Tomislav Krizman: Portret g. Vl. J.

Tad je kćerka priskočila do matere i pružajući joj veliki makov cvijet rekla:

— Evo majčice cvijeća!

Njeno se lice maknu, na njemu se odrazi neobičnom snagom život dubokih osjećaja; ureže se u nj, iznenada, zabljesnu došavši iz neznanih i neslućenih dubina, gdje je bio pokopan, gdje je gotovo zamr'o, zaboravljen od svih; uskrsnu pun mladosti i sjaja, posve nov za ostale, dosele nepoznat. Tko zna, koje želje, koja čeznuća, koje strasti mirúju u njem; nitko i ne pomišlja, da li je u njem revolucionarna snaga.

Ali i iznenada nestade, iznenada potpuno bez traga, kao da je pao u ponor, gdje u gluhom mraku i dubokom miru za sva vremena stoluje propast, vlažnim svojim stijenama zastrta, pokrita, stisnuta; ali to oko vara, propast zja, još dublje siže ona tama. . .

Izlazeći iz jedaće sobe, na hodniku, u kojem je mirovalo hladno polusvijetlo, znajući, da ih nitko ne vidi, on je guvernantu uhvatio oko pasa, a ona ga je obujmila oko vrata objema rukama, prelivši u nj u cjelovu, u stiskaju, čitavim svojim tijelom neobuzdanu strast . . .

III.

Ponovo je ona osjetila neobičnom snagom težinu svoje sudbine. Oboljela je njena kćerka.

Liječnik je rekao, da je bolest djeteta opasna. Nije on toga njoj rekao, niti je ona čula, kad je on o tom govorio njenu mužu; ali ona je to naslućivala, ne bi sama znala reći po čemu, da li po onom nekom šaptu izmedju njena muža i guvernante, da li iz prečestog dolaska liječnikova, ili iz njegove šutnje, ili iz njegova glasa — ili iz prevelikoga mira, koji je zavladao u njihovoj kući, a koji bijaše tako čudan.

I odsele se nije dala otkinuti od kreveta svoje kćeri. Svaki čas se nagnula nad nju, pipajući joj čelo, lice, tijelo, prislanjajući blijeda svoja lica k upaljenom crvenom licu njezinu, slušajući pomnjivo njezin disaj i kucaj njezina srca, pitajući je za njene boli.

Nemirno bi tada vrludale njene oči u očnim jamama, trzale se, drhturile — svesilna je bila težnja, da probiju tu stalnost tmine, a svesilna je bila nemoć pred vječnosti njezinom. Kako bi sve bilo drugačije, da ona može da vidi svoje dijete, da ga gleda, promatra! Kako bi ona veću brigu mogla posvetiti svome djetetu, brigu, kakovom nijedan drugi čovjek ne može obujmiti njeno dijete, kako li bi ga njegovala! I u nje je bilo čvrsto uvjerenje, da bi tada ono brzo ozdravilo . . . Ali ovako . . .

Zastenje li kćerka, zaplače li, uzdahne li, srce njeno stisne duboka bol. koja zareže i licem, živce potrese bojazan. I ona ga tad tetoši, miluje cjeliva.

— Što ti je ? . . . Zlato moje, . . . boli li te ? . . . Reci . . . gdje . . . reci svojoj majci . . .

A tada bi i ona sama potajno uzdahnula, potajno otrla suzu . . .

Spava li dijete, umirila bi se ona, nepomično postalo bi opet blijedo lice. Ali opaža se na njemu laka tuga ; kao laki bijeli veo prekrila je lice njeno, priljubivši se uza nj, mjestimice, tamo oko usna i obrva. Smirili bi se tada i dugi koštunavi blijedi prsti njenih bijelih ruku, koji su i u svojem miru i nepomičnosti, medjusobno isprepleteni

a položeni na krilo njeno, jasno i glasno zborili, kolike su boli haračile njezinom nutarnjošću i kako su razornu te groznu snagu svoju usredotočili u tom biću nježnosti i finoće... A kako je glava njena bila uvijek ponešto natrag nagnuta, mirovale bi u zakutku očnih jama dvije suze i lako zasjenjene vidjele bi se mutnima, kao da dodjoše iz zamućena vrela... A toliko su pristajale u te zakutke, zasjele u njih, kao da im je oduvijek mjesto tamo bilo, gdje su ga sebi same izduble... I one se pričinjaju kao nametnici, koji sišu neko duboko, duboko vrelo, kao uzročnici tmine, kao trovatelji svijetla, razornici života, koji svoj posao vrše potajno, polagano, ali nesmetano i slobodno, radujući se svomu vlastitom životu i uspjehu. Ali kako se njezin sluh izoštrio — tako te bi i najmanji štropot čula, prenula bi se iz svog mira, zadrhtala tijelom, a nutarnjošću prošla bi laka bojazan, čim bi se njezina kći ma samo maknula u krevetu. I kad bi se dijete smirilo, smirila bi se i ona... A taj je mir bio samo prividan, jer ona je uvijek i neprestano pomišljala na to, da se ne bi što zbilo, što se ne da čuti ni opipati, što se može samo opaziti. Napokon je taj mir posve nestao i nju je stala mučiti bojazan, strah pred nečim neizvjesnim. Prvi put je sada osjetila, da i sama ona vječna tmina, koja se oko nje širi, ovo ništa, u koje sve tone i u čem se sve gubi potpuno i zauvijek, ovo što u svom bezgraničnom, potpunom, savršenom izjednačenju donosi zadovoljstvo čovjeku, kad ga snadje umornost sa života, — da i to krije u sebi prijetnju, kojoj se nikada ne otmeš i od koje se ne odbraniš.

I dok je jednom sjedila uz krevet djeteta svoga i dok je napetih živaca spremna bila do najveće mogućnosti, da dočeka svaki štropot, pao je sumrak i nadošla je smrt... Ona ih nije opazila... Oni su je zaskočili i prevarili, došli su nečujno za ljudski sluh. Sumrak je domamio smrt, doveo ju do zipke i pokazao joj dijete, kad je ono spavalo; izdao ga i smrt mu ugasnu luč života... Ali je i njega stigla kazan, svladala ga tmina. I tako se nadjoše uz nju, a da nije ni slutila: smrt sa svojim plijenom i tama sa svojim plijenom, kao da su jedno isto...

IV.

Dugo je trebalo, dok se pomirila donekle s pomišlju, da ona živi, živjeti može, a i mora, premda njene kćeri više nije na životu. Dugo je trebalo, a došlo je tako bez njezine volje, pače i protiv njezina uvjerenja — jer ona je čvrsto vjerovala, da ne će pregorjeti gubitka svoga djeteta, da će i nju jednoga dana pohoditi smrt...

A kad se to nije zbilo, shvatila je, da je tako sudjeno...

Ali sad se stala osjećati posve osamljenom. Opazila je neku prazninu u svom životu. Kadikad se javljala u njoj želja, da tu prazninu ispuni. Isprvice bilo je to samo nešto neizvjesno, što ju poticalo, da nešto radi, nešto pothvati. A ona sama nije znala, što i kako?

I ona se stala zanimati za svoju okolinu, za služavke, za guvernantu, za svoga muža. O svem tomu stala je razmišljati, stala sve to istraživati. I što je više razmišljala i istraživala, to je veći bio interes njezin za okolinu. Odjedared se probudila u nje želja, da sazna istinu, ono, što se oko nje zbiva. I nekako joj se čudnim pričinilo, da ona nikada prije, otkad je izgubila vid, nije to željela. Postala je prema tome opreznija, pazljivija. I kad je što ustanovila, poveseli se, ali to ju je još više podstreknulo, da posegne za daljnjim. U vječnoj tmini, koja ju je okruživala, ukazivala joj se koja ustanovljena činjenica kao svijetla točka, koja tu tminu probija, koja u njoj radja svijest njezina života i sveze njezine sa životom oko nje.

Uporedjivajući svoj život sa životom ostalih ljudi nije opažala nikakve razlike. Zato je stala taj život voljeti, svoje pravo na nj potencirati, napose prama trećima. Ona hoće da živi upravo onako kao i drugi, njoj je taj život baš tako dragocjen, kao i drugima. I u njoj se rodi kao neki prkos spram ostalih ljudi, ona osjeti u sebi kao neku mržnju na sve one, koji bi htjeli istaknuti s v o j život; ona bi bila kadra i zlobnom biti spram njih.

I tako joj jednom sune na pamet odnošaj njezina muža spram guvernante. I umah joj se to ukaže kao nešto posve novo, novo uistinu po svojoj veličini i po svom znamenovanju. Kao da ona prije nije znala, da izmedju njih dvoje što postoji, da je oboje vara — on, njezin muž, ona, namještenica u njezinoj kući. Ona ih nije nikada opazila u intimnom razgovoru ili zagrljaju, — ali ona je znala, da o tom nema sumnje, već po njegovu držanju. A onda, guvernanta je ostala u kući, premda je dijete umrlo! Doduše njezin joj je muž umah iza smrti rekao, da bi bilo zgodno, da guvernanta ostane u kući; ona da već njihovo kućanstvo pozna, pa će ih pomagati u kući, te da će to i za nju biti zgodno. Moguće, da joj se tada to pričinilo razumljivim; danas toga više ne podnosi. I sad je nastojala nekako sebi predočiti njezin lik; o nečem je bila na čistu: da je ona strasna žena; to

je zaključivala iz zvuka njena glasa i iz načina govora. A napokon njezin muž zacijelo ne voli gadne. Počela ga progoniti ljubomorom, koreći ga zbog ovog i onog, sumnjičeći ga s ovog i onog, dok napokon ne stavi na nj odlučan zahtjev (ponavljajući ga svaki dan):

— Ona mora iz kuće...

V.

A on?

Kad mu je umrla kći, prestao je fićukati i pjevucati, nestao je smiješak s njegova lica. Priznao je u sebi, da ga nijedan dogadjaj u njegovu životu nije ovako zatekao, kao smrt njegova djeteta. Kako se to moglo zbiti?! On nije nikako shvatio taj dogadjaj, domašaj njegov i njegovo znamenovanje po njegov daljnji život. — On je to osjećao kao neku silu, u isti mah kao neku nepravdu spram sebe. Da je takav udarac zahvatio baš njega! To je upravo ono za nj bitno: baš njega je to moralo zadesiti. Što smrt djeteta, što obiteljska nesreća — o tom on nije uopće razmišljao. A tako je sve lijepo i u redu bilo: život tako normalan i udoban. A sad je ono ravnovjesje u njegovu životu poremećeno, a kako da se opet uspostavi? Ni otkud nade!

Tu je promjenu sasvim dobro na njemu opažala guvernanta. Ona ga je posve dobro poznavala. Znala je ona, koliko za nj vrijedi. Nije nikada ni pomislila na kakvu njegovu ljubav, ona ga nije ni držala sposobnim za to, pa toga nije nikada ni tražila. Nikada — a na to je osobito pazila — nije mu ni natuknula što o ljubavi. Pa ipak je znala, da mu je potrebna, da ispunja neku prazninu u njegovu životu. Napokon je njoj bilo svejedno, ako ju je on smatrao predmetom svoje životne udobnosti. Ta on nije bio spram nje zao, nasuprot dobar, prijazan, pjevucao je, fićukao, smiješio se. Zatim, često joj je štogod i povjerio, a onda ju kadikad i čime darovao.

Kad je ona iza smrti njegova djeteta opazila, kako je izgubio svoje prvašnje duševno ravnovjesje, umah je stvorila odluku, da to uspostavi. Ali joj nije izmaklo, da se i žena njegova promijenila. Nju je sad stala pozornije promatrati. Njezin je pronicavi pogled ubrzo otkrio pogibelj, pa bila ta i kako malena! Bude li pako njegova žena tražila njegovu ljubav, tko zna — on je slabić — ne će li popustiti... A tada su osujećene njezine osnove, možda zauvijek. Tada ona nikad ne će postati njegovom ženom. Tko zna, hoće li se ikad više pružiti zgoda, kakova je ova. Treba je dakle izrabiti: ta je zgoda

zove, upravo mami. I ona je stvorila odluku pothvatiti sve, te njegova žena ne smije za njegov život imati nikakvo značenje. Valja ga od nje posvema odijeliti tako, te ne će biti veze, koja bi ih vezala...

I neobičnom se ustrajnošću prihvatila svoje zadaće. Kadgod je bilo moguće, bila je uza nj, a uvijek vedra, čavrljava, vesela. S velikim je umijećem isticala sve svoje draži. U nježnosti bila je zamamna, u strasti velika, bezobzirna, nesavladljiva...

Napokon ga je posvema privezala uza se.

I on je opet počeo pjevucati, fićukati, smiješiti se.

A to, što mu žena dosadjuje, nije smatrao nimalo važnim. On je bio uvjeren, da će se već umiriti — to nije drugo, nego maleni potres živaca povodom smrti djeteta.

Kad ga je ona onako izdaleka prekorila radi guvernante, on se nasmiješio:

— To su ludorije, ženice... Kuda misliš?!

Kad mu je pako izravno rekla, da je vara, on se grohotom smijao:

— To ti se pričinja... Naravno, tebi se to pričinja...

A kad mu je rekla, da guvernanta mora iz kuće, odvratio je posve nehajno:

— Dobro... Otići će...

VI.

Ona ne može vidjeti svoga tijela ni svoga lica. Ali po opipu zna, da je jur minula mladenačka svježina s njena tijela i s njena lica, da je spala i oblina njezinih crta. I neko se vrijeme još nadala, da će se to povratiti, njegovala je svoje tijelo i svoje lice više nego prije. No bijaše uzalud.... Njeno je tijelo bilo još mršavije nego prije, a zacijelo je i lice njeno blijedo...

Ona ne može izraziti dubljinu svojih osjećaja, ona ih ne može saopćiti drugomu, njemu, neposredno, snažno, privlačivom moći. Ugasle su njezine oči. Može li tako zboriti lice samo?

Još je ostala bujna crna kosa. Njena je kosa lijepa, svilena, sjajna i meka. Ona je gladi sa smiješkom zadovoljstva na usnama. Odjedared je spopane bojazan, da ta kosa nije jur prosijedila. Sobarica je uvjerava, da nije; ali zbori li sobarica istinu?

Još je u nje onaj meki, zavodljivi glas, kao i prije... To je onaj glas, koji se toliko prilagodio svakom unutarnjem njezinu uzbudjenju, da je ona govoreći sama osjećala onu ugodnost, koju osjeća, kad gladi

svoju bujnu crnu kosu. Ah, kako je taj glas umio da miluje i draška! Ali da li je taj glas još uistinu onaj isti kao i prije? Njoj se pričinja da jest. Ona, kad je sama, cituje onu svoju pjesmu ljubavi, pjesmu svoje mladosti, cituje ju polagano i prisluškuje napeto. Tko zna? Ako je tijelo omršavjelo, kosa prosijedila, zar je glas ostao mladenački? Ako i jest, zar on sam djeluje onako? Pa koliko riječi uzalud nastoje, da izraze ono, što može da izrazi jedan pogled — govoraše sama sebi.

A onda ona je kroz godine živjela za sebe, sakrila svoj život u sebi, prekinula je sama gotovo svaku vezu s vanjskim životom, pa i snjim, sa svojim mužem. Kako će ona sada da to uspostavi? Pa nije li ju taj njezin život promijenio? Može li ona da mu pruži sve ono, što bi mu pružila prije?!

Po čitave je satove sjedjela nepomična u naslonjaču razmišljavajući o svemu tome...

A kad je uvidjela, da je uzaludno svako njezino nastojanje, da ona ne može više nikada zadobiti ljubav svoga muža, gorčina zali njeno srce. Njoj je bilo kao da je sada istom, i to iznenada, oslijepila, da je gorčina, koja ju zalila, tako bezgranična, tako stalna, vječna i tako nemilosrdna, neumolna, tvrda, kao ona tmina, koja se rasprostrla oko nje.

A umah iza toga nadodje spoznaja, velika i potpuna, sudbonosna, da ona toga ne može podnijeti, da ona mora ma kako odvaliti sa sebe tu gorčinu. Ni jednom joj ne dodje pomisao, da ona to breme ostavi na sebi, da pod njegovim teretom trpi uvučena u se, da trpeći snosljivo umire polagano i tako umre.

Ne, nikada, — njena bi se nutarnjost neslomljivom otpornošću digla i uzbunila protiv toga. Nikada i nikada!

Ona ne može da pregara, ona ne će da pregara, dok drugi živu u slasti i nekažnjivo počinjaju svako djelo. Ona voli svoj život, ona hoće da živi!

Ali kako?

I kad je jednom o svemu tomu razmišljala te potrošivši već malo ne svu svoju enržiju gotova bila da očaja, pade joj na pamet njezino pokojno dijete. Ali ovaj put kao putokaz k njenu miru, njenoj tihoj sreći.

Mati...

I bijaše jedan čas, kadno je vulkanskom snagom iz dubljina njezine duše provalila želja, da postane materom. Bijaše to osjećaj, koji

ju je svu potresao, nosilac nove potencije njezina života, uskrsnuće njezino.

Ona je napokon u tom našla jedino rješenje svih borba svoga života, spoznala u tom njegovu istinu.

I sad je svoga muža smjerno molila, tiho zaklinjala, skromno mu se približivala, spremna zaboraviti sve njegove nepravde spram sebe i o n d a priznati mu potpunu slobodu u njegovu životu, kako mu ju je priznavala i prije...

Ali on toga ne čuje i ne vidi, on se na nju uopće ne obazire, on je ostavlja samoj sebi.

Tako hoće guvernanta...

VII.

A guvernanta je jednog od slijedećih dana pošla ususret njemu, kad se vraćao iz ureda.

Bila je uistinu blijeda; bila je i umorna. Lice je njeno omršavjelo, a u oči joj se slegla neka težina. Izgledala je, kao da je priroda u nju zatisla biljeg svoje hotične promjene, promjene protiv volje nje same i ona to nije kadra da makne. I tako ona hoda teško, vuče se lijeno, gura se naprijed, polagano, kao da nosi neki teret, koji je s njom usko srastao, koji je dio nje same.

Sastavši se s njime reče mu:

— Ja se osjećam materom — —

A on kao da nije htio vjerovati u to, odvrati:

— Znaš li to stalno?

— Znam, velim ti! — ona će opet odlučno, pogledavši ga umornim svojim očima.

Šuteći pošli su zajedno dalje.

Njegova ju je šutnja razdraživala. On bi joj ipak morao svjetovati, što da učini. Ali nesamo to, on bi joj morao reći, što će biti sa budućnošću njezinom i njezina djeteta. To je ono glavno. Treba da on zna, kako je u nje željezna volja, da brani sebe i svoje čedo, da ne popusti ni za vlas; kako i ne, kad je ona to sama htjela. To, držala je, bit će vez, koji će ih jedno uz drugo vezati zauvijek.

A on je šutio. Izgledalo je, da razmišlja. Uistinu pako nije bio zavezen u duboke misli, nije mislio na daleku budućnost. Toga on uopće nije volio. Čemu to, kad je glavno jedino to, da sadašnjost i najbliža budućnost ne sadrži velikih briga. Ono, što mu je saopćila gu-

vernanta, nije mu bilo ugodno. On priznaje u sebi, da ga je to prenerazilo, jer on na to nije nikad pomislio. I sada je razmišljavao samo o tom, kako bi se dalo urediti, te bi on i opet mirno dalje živio.

— Tja — stane on, igrajući se batinom — ponajprije to ne treba nitko saznati, bar za sada ne. Ostat ćeš dakle u kući, dok se ne bude vidjelo... A onda ćemo se dogovoriti, kud ćeš otputovati.

Ona je takodjer stala. Bila je preneražena njegovim držanjem i njegovim riječima. Ta to prijeti upravo uništiti njezine osnove. Zar je tako malo unapredovala u tom, da ga osvoji potpuno za sebe?! Nije moguće. Ovaj ga je čas gotovo prezirala. Onda pomisli, da se radi možda o njegovoj udobnosti, kojoj je privikao. Povrh toga nije nikada vjerovala u njegovu energiju. I tako ga poče izazovno promatrati i govoriti mu uzbudjenim glasom:

— I ti misliš, time je sve u redu, zar ne?!

Videći nju uzrujanu i on se uznemiri.

— Ma, čekaj, — odvrati joj — ti si me krivo shvatila.

— Varaš se! — Ne ćemo mi ovako! Mislim, ti me znaš!

— To su ludorije.

— Razmisli dobro, što činiš. Pamti: ja ne ću da umirem s tuge, ja ne ću da očajavam. Ne prijetim ti, nije nužno. Pa ipak tvoje djelo, moja volja! Ili — ili...!

On je zaćutio, pokunjio se, gotovo uplašio. I prvi put je u svom životu za jedno svoje djelo vidio jasno, da nije bilo zgodno, da je za nj nepovoljno. I prvi put je bio spreman, da se zbog toga pokaje. A ovo ga je pokajanje bacilo u neugodnu neizvjesnost: nije znao, što da reče i kakovu odluku da stvori. Ali dojmu njezinih riječi nije se mogao nikako oteti...

VIII.

Na zapadu zamire sunce te svojim tracima obasjava njezino lice i nemoćne oči. Ona sjedi uz prozor. Pred njom je bijeli prozirni zastor, koji se spustio čak do poda i rasprostr'o se po njemu. I tako sunce prolazi kroz zastor, da obasja oči joj i lice. A kroz zastor ispred otvorena prozora dopire i mirisavi zrak i lako nagiba zastor k njenu blijedom licu. Pričinja se, kao da je miluje i draga, cjeliva i posiže za njom. A kako se dižu njezine grudi u redovnom polaganom disaju, dotiče ih se često bijeli i čisti zastor. Eto zlata sunca sa zapada, ruja neba, eto baš njoj nasuprot. Ali lice njezino ostaje blijedo. U njemu su duboko urezane neke oštre crte, i ono izgleda kao kip, nepomično, gotovo zamrlo. Te crte, to su tragovi boli; ona ih je rezala. To je spomenik njezin, živi spomenik svladane mrtve boli. On zbori, da je bila velika, dugotrajna, duboka bol ljudske duše, da je to bila bol, koja u zatišju i samoći harači onima, što su ostavljeni samima sebi bez samilosti, bez utjehe, bez potpore ičije, koji joj se otimaju u teškoj i mučnoj borbi, bez ufanja, bez nade, bez vjere.

Ona sjedi nepomična. Mir je oko nje. Zamire sunce. A jesen je, zamire i priroda. I vjetrić je dunuo s umirućih poljana i šuma. Tugaljivo se naginje k njoj bijeli zastor, a kanda se tugaljivo vuku i zraci sunčani njime. A tamo iza brda pomalja se jedan tamni oblak.

Ona sve to ne zna, ona to i ne sluti. Čini se, da je u njoj sav život zamr'o, utučen, uništen, smrvljen. I kao što čitava okolina njezina i ona je samo jedan predmet, stvar, koju drugi miču amo tamo, postavljaju kao stolice, stolove, kipove — onamo, kud hoće. Ona se čini samo kao jedan dio beživotne prirode.

Pa kad zadješ u tu izbu, uvidjaš, osjećaš, da je ljudska ruka sve, što je u njoj, jur upotrijebila, privela k odredjenoj svrsi. Sve je ostarjelo, istrošeno, sad se još trpi radi svojih uspomena, radi starosti. Još se samo trpi — jer nije odredjeno, da njime lizne sjaj mladosti, trak veselja, da se ustali nada i ljubav, da ovdje zavri poklič uskrsnuća. Tek se na divanu tamo zavalila guvernanta...

Najednom, iznenada, ustala je ona sa naslonjača. Kako je naglo ustala, razvezala se njena bujna crna kosa, lako vezana, i spala joj niz ramena. Zapalo je baš sunce, i njena se kosa ukaže još tamnijom; prodr'o je u sobu jači zadah vjetra, njena je kosa zalepršala. Onda se ona okrenu, pruži ruke naprijed, kao da nešto traži. Sama nije znala što. U njenoj svijesti nije bilo, što je ono, što je naprijed tjera. Ona samo osjeća, da joj je nešto potražiti. Nemirno titraju trepavice, nemirno igraju usne. Ona hoda nesigurno, klecaju i koljena, drhtne kadikad i čitavo tijelo. Ona traži i traži, posiže — svagdje još uvijek samo zrak, hladni večernji, jesenski zrak, koji je okružuje. Svagdje, kudgod segne, još samo praznina, pustoš, ništa. A ona traži i opet, traži i dalje, posiže neumornije, jače, raskriljenim rukama. Sad je upravila korak baš ravno ka guvernanti. I sad postaju trepavice, usne, ruke, čitavo tijelo nemirnije. Iz grudi prodire laki pridušeni stenjaj. Ona se žuri, ona bi da trči, da zaskoči, da pograbi snažno, bijesno, okrutno. Ona bi da dohvati nju, guvernantu, svojim hladnim, mršavim, bijelim, drš-

ćućim rukama. I kad joj se približila, riknu. Riknu kao zvijer, kojoj je netko zatjerao vruće željezo u srce, baš ravno u srce. Dovle ju je vodio instinkt, odavle dalje spoznaja. Guvernanta joj je otela muža, ona joj je otela, uništila, pogazila i onaj život, koji je htjela odijeljena od ostalih, sama za sebe, skromno i čedno da poživi : ona joj je je otela materinstvo.

Krik je njezin porazio guvernantu i ona je sva uprepašćena pobjegla iz sobe. A ona bi, da je zgrabi, da je guši i davi. Ona je traži, ne znajući gdje i kako. Spotače se o stol, pade. Ustane i opet podje naprijed. Tad udari glavom o ormar tako, te joj krv obli lica. Pade ponovo. Ali ponovo ustade. Sad više ne zna izlaza, ne zna pravca. I kao mahnita udara lijevo, desno, grize usne, čupa bujnu kosu, viče, plače. I onda plače . . . Napokon sva ogrezla u krvi pada iznemogla na tle . . .

Milo Mistra.

Tomislav Krizmna : **Čekanje.**

(Skica za radirung.)

DMITRIJE SERGEJEVIČ MEREŽKOVSKI.

I.

Poslije smrti Lava Tolstoja u evropskoj se javnosti potaklo pitanje, tko će dostojno zamijeniti toga velikana i zapremiti mjesto prvaka u savremenoj lijepoj ruskoj knjizi. Tom su se prigodom pominjala imena : Andrejev, Gorki, Korolenko, Nemirović-Dančenko, Merežkovski. Jedan dio evropske i ruske kritike bio je složan u sudu, da to časno mjesto s pravom pripada Merežkovskomu radi izrednog i svestranog pjesničkog dara, srodnih religiozno-filozofskih misli i znatnih umjetničkih djela, napose radi čuvene njegove romanske trilogije „Hrist i Antihrist", koja se općeno ubraja medju remek-djela svjetske književnosti. I doista, izmedju Tolstoja i Merežkovskoga ima više dodirnih točaka.

Merežkovski u više navrata zove sebe učenikom Tolstoja i Dostojevskoga, o kojima je napisao znamenito književno-kritično djelo pod natpisom „Tolstoj i Dostojevski". U njemu je sjajno osvijetlio misli vodilje i umijeće ovih dvaju velikana i pokazao, da je njihov učenik nesamo po imenu, nego i po duhu i srcu. Ta se dubokoumna studija i danas drži jednim od najboljih tumača Tolstoja i Dostojevskoga, pa je prevedena u više jezika. Da je Merežkovski vjeran učenik i srodan duh Lavu Tolstoju, vidi se po tom, što poput svoga uzornika neprekidno pretresa religiozno-filozofska pitanja i u pjesničkim djelima i u kritičkim studijama i što se sve više pretvara u propovjednika svojih religioznih i filozofskih nazora. Na Tolstoja podsjeća i time, što je u njega u skladnoj cjelini plodan duh, mnogostruk dar i duboka naobrazba. On radi s jednakim uspjehom u više književnih grana : piše pjesme, historijske romane, novele, drame, kritičke studije, filozofske i političke rasprave, a odlikuje se i kao vrstan govornik i sjajan predavač. Pojavi li se u ruskoj javnosti koje iole znatno pitanje, vrlo je vjerojatno, da će o njem reći svoju i Dmitrije Sergejevič Merež-

*

kovski, kako je to redovno činio i Lav Tolstoj. A nerijetko se zbiva, da prvi potiče koje aktualno pitanje u ruskoj javnosti. Merežkovski je sada u naponu muževne snage i već je napisao cijelu knjižnicu, u kojoj zaprema bez sumnje prvo mjesto pomenuta trilogija. Kao u Tolstoja u njega se snažno doima uz izredan pjesnički dar — duboka i svestrana naobrazba, koja se najsjajnije ogleda u njegovu remek-djelu „Hrist i Antihrist". Kao što je Lav Tolstoj pomnjivo proučio dogadjaje Napoleonove provale za roman „Vojna i mir", tako je i Merežkovski temeljito proniknuo tri znamenite epohe u svjetskoj povijesti: sukob kršćanstva sa poganstvom, renesansu i reforme Petra Velikoga za svoju trilogiju: „Julijan Odmetnik", „Leonardo da Vinci" i „Petar Veliki i carević Aleksej". Poznati njemački poznavač povijesti umjetnosti Rikard Muther nije bez razloga nazvao drugi dio trilogije „najboljim radom o Leonardu", a jedan drugi njemački kritik tomu dodao: „Man darf das Urteil dieses Kunstgelehrten wohl dahin erweitern, dass dieser Roman des genialen Russen die beste Arbeit über jenen ganzen Zeitabschnitt ist. Eine Unsumme rastlosen Fleisses und eiserner Arbeit steckt in diesem Buche." Merežkovski je srodan Lavu Tolstoju i time, što je u svom sudu vanredno iskren, neumoljiv i bezobziran, pače i prama svojim istomišljenicima. Kad su g. 1908. poslije neuspjele revolucije neki njegovi radikalni drugovi (Bulgakov, Berdjajev, Struve, Izgojev, Kistjakovski, Heršenson, Frank) izdali zbornik „Vêhi" (medjašnja motka), u kojem su oštroj kritici podvrgli odnošaj inteligencije prama narodu i veći dio krivnje za neuspjeh slobodarskog pokreta svalili na inteligenciju, digao se protiv njih Merežkovski i stao u člancima i javnim predavanjima odlučno pobijati njihovo naopako i natražnjačko mišljenje. Merežkovski se poput Tolstoja nerijetko bori protiv općene struje i t. zv. javnog mnijenja. U tome valjada i leži jedan od razloga, što ga većinom prati i sličan udes: Merežkovski nalazi dosad malo priznanja i razumijevanja u Rusiji i kao njegov veliki učitelj Tolstoj nerijetko se osjeća posve osamljenim u svom narodu. Jednomu njemačkomu piscu, koji ga je prije nekoliko godina posjetio, potužio se Merežkovski, da u domovini ništa ne mare za nj i da mu ne posvećuju nikakve pažnje. Njegova se djela prevode na sve jezike, iz svih zemalja stižu mu izjave hvale i priznanja — samo u Rusiji nitko se ne miče, da svrati pozornost na djela njegova. Tomu je očito od velike česti uzrokom — dodaje isti pisac — njegovo odlučno liberalno mišljenje, koje je Merežkovski

i u razgovoru s tim piscem naglasio riječima: „On peut très bien être en même temps libéral et réligieux: moi j' aime la réligion". — Isto drugim riječima priznaje i noviji ruski kritik K. Čukovski, koji u osvrtu na predavanje Merežkovskoga o Lermontovu (u dnevniku „Rêč") ovako označuje njegovu osamljenost: „Sva djela Merežkovskoga pratio je u nas smiješak nehaja i ravnodušnosti. Pisao je o svojim vječnim „pratiocima" (Puškinu, Dostojevskom, Korolenku, Calderonu, Ibsenu i t. d.), — u nas su se nehajno smiješili. On se s neobične, u neku ruku, svoje visine osvrnuo na svjetsku povijest (u „Trilogiji"), — u nas su se ravnodušno smiješili. On je zamišljao za nas svojega Gogolja, svojega Dostojevskoga, svojega Tolstoja, a ljudi su se u nas smiješili, smiješili bez kraja i konca. Užasna je osamljenost petrogradskog proroka (Merežkovskoga)!" — Na to se može odgovoriti, da je to zajednička sudbina svih pravih i velikih umjetnika. Svjetina povladjuje i uznosi ono, što ugadja svjetini, a dragulji ostaju zatvoreni pod sedam pečata sve dotle, dok ih koji slučaj ne otkrije i iznese na površinu života. „I nijesu li upravo zato tako osamljeni — nastavlja Čukovski — svi junaci Merežkovskoga, — i Leonardo i Dostojevski, i Julijan i Petar Veliki, — što je pjesnik u njih uložio nešto od svoje rodjene osamljenosti? I nije li zato — ako u njegovim romanima uopće ima psihologije, to psihologija duševne osamljenosti? Nije li on upravo zato pjesnik „samotnih ljudi"? Posljednja poglavlja njegova „Leonarda" diraju upravo do suza. Ne čuje li se tu lirika ispod historičke kronike? Lica, što se ravnodušno smješkaju Leonardu — kao Francisco, Moro, Cezar, Soderini, Medici — ne živu li za Merežkovskoga i ne nose li ruska imena? Kao i većina propovjednika u Petrogradu i on je osudjen, da vječno nosi na sebi taj krst općenoga ravnodušnog smješkanja. Merežkovski već dvadeset godina obilazi po Petrogradu i viče u sav glas: „Mi smo na rubu propasti!" i pita: „Kako ćemo se spasti?", a za odgovor pruži sada Hercena, sada Gogolja, pa Puškina ili Lermontova. Nije li sve to smiješno? — pita Čukovskij i pri tom misli na obične ljude i nazovi-inteligenciju, dok za sebe izrijekom ističe, da se nipošto ne slaže s tim ravnodušnim rugaocima. No čini se, da u novije doba ta ravnodušnost počinje iščezavati i da ustupa mjesto zanimanju i uvažavanju. Prošle je godine počeo u „Russkoj Mysli" izlaziti najnoviji roman Merežkovskoga „Aleksandar I." i ruska je kritika s nemalom simpatijom i živom pažnjom pratila izlaženje pojedinih poglavlja toga na veliko zasnovanog djela.

II.

Dmitrije Sergejevič Merežkovski rodio se g. 1866. u Petrogradu, u starinskoj maloj kući nedaleko od carskoga Zimnjeg dvorca. Ta mala kuća leži na Fontanki (pritoku Neve) i pripadaše nekoč Petru Velikomu. Otac njegov bio je visok činovnik na carskom dvoru. Uzrastao medju dvorskim ljudima i u kući Petra Velikoga stao se već u ranoj mladosti oduševljavati za Petra Velikoga, kojega je kasnije tako majstorski ocrtao u trećem dijelu svoje „Trilogije". Više je nauke svršio u historičko-filologičkom fakultetu petrogradskog sveučilišta. Kao mladić doživio je umorstvo Aleksandra II. i taj se dogadjaj jamačno snažno dojmio njegove duše. Sa nihilizmom nije doduše stajao u izravnoj svezi, ali je vazda živo prianjao uz misao slobode i napretka; stoga se njega bolno kosnulo, kad je državna vlast u povodu toga atentata strpala u tamnicu neke njegove lične prijatelje i jednomišljenike. Kao slobodouman mladić teško je snosio kruti despotizam u prvim godinama carevanja Aleksandra III., što se jasno vidi na njegovim pjesmama iz toga doba, koje odišu, kako sam pjesnik priznaje, „gotovo pukim pesimizmom". Rano je počeo pjevati i kao petnaestgodišnji mladić stao je priopćivati pjesme u raznim časopisima. Prva zbirka njegovih pjesama izišla je g. 1888. Oduševljavao se za klasičnu starinu, osobito za grčku književnost. Plod te zanosne ljubavi jesu mnogi njegovi prijevodi iz grčkih i latinskih pisaca. Ugledni liberalni mjesečnik „Vêstnik Evropy" donio je godina devedesetih velik broj njegovih prijevoda iz Eshila, Sofokla, Evripida, Platona. Njegov prijevod Longova djela „Dafnis i Hloja" izišao je g. 1896. u posebnoj knjizi. To pomnjivo proučavanje klasične starine nije ostalo bez utjecaja na njegovo pjesničko stvaranje i u misaonom i u formalnom pogledu. Kad čitamo njegovu „Trilogiju", neprestano nailazimo na reminiscencije iz klasične starine, osobito iz grčke mitologije, i na mahove podilazi nas slutnja, da se srce pjesnikovo zanosi za starim helenskim idealima i da je on u duši svojoj više poganin negoli kršćanin. I u formalnom pogledu vidljivi su tragovi dojma iz starih klasika u djelima Merežkovskoga. Jezik i stil njegovih djela zrelo je promišljen i pomnjivo izradjen, više je umjetan negoli prirodan, i u tehničkom pogledu često podsjeća na njegove klasične uzore, napose u ponavljanju istih fraza i opisa. Poput Homera Merežkovski ponavlja više puta jednim te istim riječima istovetne ili slične misli i situacije (na pr. u karakteristici cara Petra, carevića Alekseja, Tihona, Dokukina, Tolstoja i t. d. u romanu „Petar Veliki i carević Aleksej").

Dmitrije Sergejevič Merežkovski

Pored pjesništva rano se počeo baviti kritikom i njegove studije o ruskim i stranim piscima, kao o Dostojevskom, Puškinu, Calderonu, Korolenku, Ibsenu, francuskom neoromanticizmu izilazile su u raznim časopisima, kao u „Sêv. Vêstniku", „Rus. Obozrêniju", „Trudu" i dr. U tim kritičkim studijama propovijeda ista načela, kojih se drži u svojim pjesničkim prvijencima. Sadržaj tih prvih pjesama odaje, da se najviše ugledao u pjesnika Nadsona. Premda nije pripadao gradjanskomu staležu, ipak je već u to doba — kako ističe jedan ruski kritik — vrlo rado obradjivao općene demokratske i etične motive, kao na pr. idealno značenje ljubavi bližnjega („Sakja Muni"), slavio junaštvo stradanja za uvjerenje („Avakum") i t. d. Napose velik je uspjeh postigao u tom prvom periodu pjesničkog stvaranja pjesmom „Vêra", koja se po sudu istoga kritika odlikuje izredno jednostavnim sujetom i sjajnom obradom. U njoj je vrlo živim bojama naslikao duševni život ruske mladeži u početku osamdesetih godina i tako podao pjesmi značenje ozbiljna pjesničkog djela. Pjesma je puna mladenačke badrosti i završuje se pozivom na rad u korist narodnoga društva. Isto se tako i u njegovim prvim kritičkim studijama jasno odsijeva struja ruskoga „narodničestva" godina sedamdesetih i na početku godina osamdesetih. Naročito se to vidi u studiji o Korolenku.

Poslije toga Merežkovski se počeo otudjivati „narodništvu" i prigrljivati općenitije i šire ideale. Od svršetka godina osamdesetih njega zahvaća val simbolizma i ničeanstva. Duboko ga se kosnuše djela Fridrika Nietzschea, koga zove „sinom Dostojevskoga". Njemačkomu je piscu iskreno priznao Merežkovski: „Moji su bogovi Dostojevski, Tolstoj i donekle Nietzsche, premda moram priznati, da je Nietzsche u mnogom zastranio." Njegovu sobu rese slike Nietzschea, Leonarda,

Tolstoja i jedna zanimljiva rezbarija Petra Velikoga. I u ovom drugom razdoblju bavi se pjesništvom i kritikom. God. 1892. izdaje u Petrogradu drugu zbirku svojih pjesama pod zvučnim natpisom „Символы" (Simboli), koja se gotovo bitno razlikuje od prve zbirke, jer je zadahnuta simbolizmom, misticizmom i ničeanskim „nadčovještvom". Vele, da se Merežkovski ponosi time, što je prvi u Rusiji upotrijebio riječ „simbolizam" i tu pjesničku vrstu uveo u rusko pjesništvo. S tom zbirkom pjesama stoji u nekom duševnom srodstvu njegova istodobna kritička studija „O причинахъ упадка современной русск. литературы", koju je god. 1893. izdao u posebnoj knjizi. Ruska kritika priznaje, da je to djelo pobudilo veliku pozornost koje radi novih književnih pogleda, koje radi vrlo uspjelih karakteristika nekih znatnijih savremenih ruskih pisaca, premda općena njegova tendencija nije bila posve jasna, jer se Merežkovski ovdje koleba i ne zagovara još posve odlučno svoju omiljelu temu o spasonosnoj moći simbolizma.

Ruska kritika ističe, da se već na prvim njegovim radovima jasno opažaju neke značajne crte njegova književnog dara. Tako je jedno od glavnih obilježja njegovih prevaga trijezne umne sposobnosti nad čuvstvom: on radi više razumom nego srcem. Iz tih radova nadalje očito izbija, da je opširno literarno obrazovan, da pomnjivo prati evropske literarne pokrete i da je gibivi njegov duh pristupačan dojmovima stranih savremenih književnosti (simbolizam i ničeanizam). Stih je njegov umjetan i formalno dotjeran, ali mu nedostaje slikovitosti i oduševljenja. Stoga njegova poezija uopće ne govori od srca k srcu, nego bliješti smionim mislima i iznenadjuje novim pogledima. Njegovi protivnici tvrde, da je prijelaz od „narodništva" k simbolizmu nepovoljno utjecao na njegovo pjesničko stvaranje. U njega je, vele, jasan i trijezan pjesnički temperamenat, koji je po prirodi svojoj nesklon misticizmu i romanticizmu; stoga njegovi simboli prelaze u krivi patos i mrtvu alegoriju. Uz to je moral Nietzscheova „nadčovjeka" porazio njegovu dojmljivu fantaziju i on je postao ravnodušan prama svojim predjašnjim narodnim i etičkim idealima. U kritičkim studijama zagovara čisti estetizam, tvrdi, da etika nema nikakva posla sa umijećem, i odlučno pobija tendenciozni i utilitarnu školu ruske kritike posljednjih četrdeset godina. Protivnici mu spočitavaju protivurječje: odbija tendenciju u književnosti, a njegove su kritičke studije vrlo tendenciozne, jer u njima gorljivo brani i zastupa svoje omiljele misli.

III.

Poslije pomenutog preokreta odabrao je Merežkovski novo polje pjesničkog rada, na kojem je sjajno uspio i stekao časno mjesto u svjetskoj književnosti. Dao se na pisanje historičkih romana i već g. 1895. izlazi u „Sêver. Vêstniku" prvi njegov historički roman „O t v e r ž e n n y j", koji je iste godine izdan u posebnoj knjizi. Životopisac Merežkovskoga u ruskom konverzacionom (Efronovu) rječniku sudi o tom romanu ovako: „Otverženyj" zaprema odlično mjesto u nizu ruskih historičkih romana po tome, što je autor prožet duhom helenizma i što u tom djelu nema šablone ni običajne tehnike. To je rezultat pomnjivoga proučavanja stare i nove literature o Julijanu i putovanja piščeva u Grčku." — Te se riječi očito odnose na roman o „Julijanu Apostati (odmetniku)", koji tvori prvi dio njegove čuvene „Trilogije". Po tome se čini, da je taj roman prvobitno nosio natpis „Otveržennyj" (odvrženik, odmetnik) i da je tek kasnije kao prvi dio „Trilogije" dobio sadašnje ime „Julijan Otstupnik" ili „Gibelj bogov" (Smrt bogova). Glavno lice toga romana jest car Julijan (g. 361.—363.), koji je u mladosti svojoj bio na silu odgajan u kršćanskoj vjeri, a kad je postao vladarom, odrekao se kršćanstva i htio da vjeri u grčke i rimske bogove pribavi stari sjaj i moć. Toga radi dobio je ime „Apostata" (odmetnik). Drugi općeniji natpis „Gibelj bogov" (Smrt bogova) nosi taj roman zato, što je smrt Julijanova (u ratu s Peržanima) bila ujedno propast starih bogova. Julijan bijaše „posljednji Helen" na prijestolu rimskih careva. Drugi roman „Trilogije" ima glavni natpis „Uskrs bogova", a sporedni: „Leonardo da Vinci"; treći roman nosi glavni natpis „Antihrist", a sporedni „Petar i carević Aleksej". Cijela pak Trilogija ima natpis: „Hrist i Antihrist", jer je osnovna misao „Trilogije" borba medju Hristom i Antihristom u povijesti čovječanstva, t. j. sukob konservativnih vjersko-prosvjetnih struja kršćanstva u izvjesnom povjesnom razdoblju sa naprednim težnjama velikih umova ili t. zv. „nadljudi", koji hoće da preobraze svijet i stvore novu prosvjetu. Takvi su „nadljudi" po sudu Merežkovskoga rimski car Julijan, veliki umjetnik renesanse Leonardo da Vinci i reformator Rusije Petar Veliki. Premda su ova tri duševna velikana djelovali u tri posve različne epohe, ipak stoje po svojim idealima i težnjama u uskoj duševnoj svezi, koja u obliku trilogije nalazi podesan spoljašnji izražaj.

U prvom romanu prikazuje Merežkovski vjerno i potanko značaj Julijanov, mladost i odgoj njegov, uzroke njegove neutažive mržnje na kršćanstvo i razvoj gorljive ljubavi za stare grčke i rimske bogove, napose njegovu upornu borbu sa kršćanstvom ; a uza to podaje dugi niz živih i sjajnih prosvjetno-povjesnih slika o postepenom propadanju poganske prosvjete i pobjedonosnom napredovanju kršćanske vjere. Tako odmah u prvom prizoru romana slikovito predočuje trulež i iskvarenost u rimskoj vojsci. U krčmi Jermenina Siraksa na Kapadocijskoj cesti razgovara rimski vojni tribun Skudilo sa satnikom Akvilom o svojoj karijeri i dolazi do uvjerenja, da će se zločinom i nasiljem domoći carske milosti i visoke časti. U toj ga misli utvrdjuje laskavo gatanje perzijskoga vrača, koji mu nejasno navješta sjajnu budućnost. Carsku se milost nada steći, ako makne mladiće, Julijana i Galla, bratučede cara Konstancija, koji čame zarobljeni u nedalekoj tvrdjavi Macellumu. Kad je Konstancije stupio na prijestolje, dao je iz straha pred suparništvom umoriti svoga strica Julija Konstancija, oca Julijanova i Gallova i brata Konstantina Velikoga, i više potomaka carske porodice. Poštedio je jedino pomenuta dva najmladja Konstancijeva sina. No da i u njima uguši svaku težnju za carskim prijestolom i volju za osvetom, dade dječake odvesti u taj samotni dvorac u Kapadociji. Julijan i Gallo bili su tu pod strogom paskom i živjeli u vječnom strahu za svoj život. Dječaci su morali mnogo moliti, postiti, pohadjati grobove kršćanskih svetaca i u crkvama vršiti službu čitača. Bili su nejednake ćudi: Gallo razmažen i kukavan materijalist, a Julijan sanjarski i odvažan idealist. Razlika njihovih značajeva jasno se pokazuje u času pogibli: Gallo se kukavički uplaši, kad ugleda Skudila, koji je provalio u njihovu ložnicu, da im odrubi glave, a Julijan se namrgodi kao vuk i držeći balčak jatagana u ruci gleda ubojici ravno u oči. Medjutim ih domišljatost njihova odgojitelja izbavi od očite smrti. Zatim pjesnik potanko opisuje, kako se mladić Julijan sve više odvraća od kršćanstva zbog njegova tadašnjega oporog i nesnosljivog duha i istodobno sa zanosom prigrljuje staru pogansku vjeru. Pri tom mora da se pretvara, jer careve uhode budno paze na svaki njegov korak. Iz kršćanske crkve, gdje mora kod mise dvoriti, potajno zalazi k svećeniku božice Afrodite i u njegovoj porodici zanosno vrši obrede u čast poganskih bogova. — Medjutim je car Konstancije, koji je preostao jedini od braće, sretno svladao suparnike Vetroniona i Magnencija i zavladao sam

rimskom državom. Nemajući nikoga svoga pozove k sebi svoje bratiće i starijemu Gallu dade naslov cezara. Oženi ga svojom sestrom Konstantinom i povjeri mu upravu istočnih provincija. Pjesnik opisuje živo i slikovito ljubavne pustolovine iskvarenoga Galla u luci grada Seleucije i ujedno jarkim bojama crta trulost tadašnjega društva. Majstorski taj opis drži se remek-djelom pripovjedačkog umijeća i po sudu nekih kritika (na pr. dra. E. Ackerknechta, pisca književnog portreta „Dmitry Mereschkowski", Leipzig, Schulze et Comp.) ima mu malo ravnih u svjetskoj književnosti. Gallo je lakouman čovjek i okrutan vladar, pa podanike nemilice globi i ubija, a žena mu u tom pomaže i podstrekava na nasilje. No njegova vlast traje kratko vrijeme. Uhode ga ocrne kod cara Konstancija, i ovaj posumnja, da se hoće proglasiti carem. Lukavo ga domami u Pulu, gdje ga dade na okrutan način smaknuti. U opisu toga smaknuća pjesnik je opet pokazao veliku pripovjedačku vještinu. Julijan je prikazan kao izrazit kontrast bratu Gallu. Dok ovaj lakoumno srlja za tjelesnim užitkom i ljubavnim pustolovinama i živi od nasilja i grabeža, dotle Julijan teži za višim idealima i živo nastoji, da udje u trag istini i čistoj spoznaji o božanskom biću. U Efezu pobožno sluša „božankoga Jambliha", ali ga novoplatonska nauka ne može potpuno zadovoljiti. Od njega krene k čuvenomu Maksimu, velikomu mistagogu, koji je vršio snažan dojam na njegovu ćutljivu i idealnu dušu. Maksimo mu namjenjuje veliku zadaću, da spoji istinu duševna Titana sa istinom Galilejca Isusa, t. j. da izmiri staro helensko i kršćansko naziranje. Ali toj zamašnoj zadaći nije Julijan dorastao. On prianja svom dušom i srcem uz stari helenski ideal i mrzi na kršćanstvo, koje mu silom nametnuše ubojice njegova oca, njegovi neprijatelji i progonitelji. Kad je Konstantin pogubio njegova brata Galla, odluči, da i Julijana makne s puta, ali na drugi način. Naloži mu, da stupi medju kaludjere. Dok se Julijan u Ateni spremao za redovničko zvanje, upozna se s krasoticom Arsinojom, koja mu se čini živa slika i prilika njegova helenskog kulturnog ideala. No ta idealna ljubav bila je kratkotrajna. Car Konstancije iznenada ga pozove na svoj dvor u Milan. U to vrijeme vijećao je ovdje crkveni sabor, na kojem su se žestoko pobijali Arijanci i pravovjerni Atanazijevci. Pjesnikov opis tih vjerskih raspra pripada medju najsjajnije stranice ovoga romana, koji je tako bogat pjesničkim ljepotama. Uto bukne buna u Galiji i car odabere Julijana, da uguši bunu

i zemlju umiri, nadajući se, da će slabašni Grčić u bojevima s ratobornim Galima ili zaglaviti ili se porazima osramotiti i tako sebi presjeći put do carskog prijestola. No dogodi se upravo obratno: Julijan izvojšti više sjajnih pobjeda i srećno dovrši ratovanje. Ali time pobudi zavist u cara, i ovaj htjede da Julijanu uzme najbolje legije. Protiv toga digne se sva vojska i u Luteciji (Parisu) proglasi Julijana carem. Tu je pjesnik upleo prizor, kako Julijan ciničkom brutalnošću sili ženu svoju Helenu, da prekrši redovnički zavjet. Pomenuti njemački kritik spravom drži, da taj odvratni prizor kvari umjetnički dojam romana. Jer taj prizor nije niti historički vjerojatan, ako se i pominje medju anegdotama o Julijanu, niti odgovara Julijanovu duhu i značaju, kako je poznat iz povjesne predaje i historički vjernog orisa u ovom romanu. — Julijan krene sada s vojskom protiv Konstancija i g. 361. dopre do balkanskih klanaca. Konstancije podje mu ususret i dopre s vojskom do Monsukrene, gdje umre od groznice. Sada svi priznadu Julijana carem, i on otvoreno prijedje na pogansku vjeru. Da pribavi poganskim bogovima stari sjaj i čar, počinje otvarati do tada zatvorene hramove, vraćati im oteto blago, obnavljati njihov ures i snovati preustrojstvo starog svećenstva. Tako dade očistiti Dionisov hram u Carigradu i obnoviti sliku poganskog božanstva, koju su kršćanski kalugjeri nakazili, izvadivši safirske oči. U tom, hramu priredi Julijan Bakhov ophod i navlaš se gradi oduševljenim, ali sa gorkom žalošću opaža, da je osamljen i da ne nalazi razumijevanja za poganske svetinje ni medju prostom svjetinom ni medju obrazovanim svojim prijateljima. Ostavlja ga na cjedilu i njegov veliki učitelj Maksimo, koji se oprašta s njime ovim mističkim riječima: „Moje vrijeme još nije došlo. Nisam ja jedanput samo dolazio na svijet i ne ću doći još samo jedanput. Ljudi se mene boje, nazivaju me čas velikim mudracem, čas zavodnikom, čas vračem — Orfejem, Pitagorom, Maksimom Efeškim. Ali ja sam — Bezimeni. Ja prolazim nijemih usta i sakrivena lica mimo svjetinu. Jer što mogu ja da kažem svjetini? Ne razumiju oni moje riječi. Tajna ljubavi i slobode moje za njih je strašnija od smrti." Nije Julijan onaj, koji će moći da „ujedini istinu okovanoga Prometeja s istinom raspetoga Galilejca. Onaj nepoznati Mirilac dvaju svjetova javit će se kao munja iz oblaka, smrtonosan i takav, da sve obasjava. On će biti strahovit i blag. U njemu će se sliti i dobro i zlo, smjernost i oholost, kao što se stapaju svjetlost i sjena u jutarnjem sutonu. I ljudi će ga blagosiljati nesamo radi milosrdja, već radi okrutnosti: u njega će biti snage i ljepote nadčovječne". — Julijan se bori protiv kršćana dvostrukim oružjem: kao car ukazima, oduzimajući kršćanskim biskupima sudsku vlast i zabranjujući kršćanima javno učenje, a kao učenjak perom i knjigom, gorljivo pobijajući evangjelje i nauku kršćanskih bogoslova. Premda u toj borbi ne poseže za brutalnim sredstvima, ipak ne postiže željena uspjeha. Kršćanstvo sve se više širi i pobjedonosno napreduje. Uza to se Julijan iz dana u dan sve više uvjerava, da je sa svojim zanosom za stare bogove gotovo posve osamljen. U očaju s te nedaće zaplete se u rat s Peržanima. No i na bojnom polju ostavi ga sreća. Time se uskoleba njegova vjera u olimpske bogove i sav duševno slomljen traži i nalazi smrt u odlučnoj bitki s Peržanima. Umire mirno i blaženo s „predosjećanjem vječnog odmora". Znao je „očuvati dušu neokaljanu, težeći za višim ciljevima". Na samrti sjeti se Galilejca: „Neka se vesele Galilejci. Mi ćemo pobijediti — kasnije, i — nama je sunce". Time pjesnik na usta Julijanova naviješta „uskrsnuće" starih bogova i klasične prosvjete. Roman „Julijan Apostata" ili „Smrt bogova" nalazi u zapadno-evropskoj kritici mnogo hvale i priznanja. Po sudu te kritike Merežkovski je posve vjerno prikazao sliku glavnoga junaka (Julijana) i u tome daleko natkrilio samoga Ibsena (u „Trećem carstvu"). Isto je tako istinito i dramatski živo naslikana sva kulturna i historijska pozadina. Uza to je djelo bogato dubokim i duhovitim mislima i širokim kulturno-historijskim pogledima. Zato se vanredno zanimljivi roman duboko i trajno doima čitaoca i jednakom snagom napinje njegovo zanimanje do posljednjeg poglavlja. Općeno se ističe, da je to kulturno-historijski roman višeg stila i neosporive literarne vrijednosti.

IV.

Još sjajnije je Merežkovski uspio u drugom romanu „Trilogije", u „Leonardu da Vinci" ili „Uskrsu bogova", koji neki drže vrhuncem pjesnikova stvaranja. Glavni junak toga romana jest čuveni umjetnik renesanse, dakle čisto kulturna ličnost. Stoga u ovom romanu prevladava kulturno-umjetnički elemenat, a povjesni dogadjaji potisnuti su u pozadinu. Time se „Leonardo" razlikuje od prvog romana, u kojem je pretežan kulturno-politički elemenat, što je posve razumljivo, jer mu je glavni junak car Julijan, dakle kulturno-politička ličnost.

U početku romana prikazuje pjesnik Leonarda u naponu muževne i umjetničke snage, na vrhuncu slave, kad su mu bile četrdeset i dvije godine, a poslije toga s rijetkom vještinom osvjetljuje njegovu mladost i umjetnički razvitak. U „Julijanu" postupa pjesnik obratno: počinje s dječačkom dobi junakovom i kronološkim redom niže događaje. Radnja romana „Leonardo da Vinci" zbiva se najprije naizmjence u Fiorenci i Milanu. Budući da je u Firenci u isto vrijeme živio glasoviti revnitelj Savonarola, pjesnik prihvaća tu priliku, da nam u vjernoj i potresnoj slici prikaže njegov fanatički značaj i reakcionarno djelovanje (propovijed Savonarole, dječju vojsku spasa, spaljivanje umjetnina i svjetovnih knjiga, pa smaknuće Savonarole). Jednako je zanimljiv i živ opis Leonardova boravka u Milanu. Tu nam pjesnik predočuje, kako veliki umjetnik stvara čuvenu sliku „Posljednja večera", kako se kreće u krugu svojih učenika i dolazi u uži doticaj sa vojvodom Ludovikom Morom i njegovim dvorom. Poslije toga Leonardo prijedje u službu Cezara Borgie (g. 1500.) i time dolazi u druge društvene krugove i političke prilike. Medju ostalim sprijatelji se s glasovitim političkim umnikom Nikolom Macchiavelliem. Pjesnik slikovito crta podmukli i krvoločni značaj Cezarov i vješto ističe, kako različno sude o njegovu zvjerskom postupku s neprijateljima umjetnik Leonardo i politik Macchiavelli. Snažnim bojama slika iza toga život u Rimu u vrijeme renesanse i krajnju moralnu iskvarenost tadašnje kurije. Poslije toga Leonardo se vraća u Firencu, gdje radi na slici Mone Lise i sastaje se sa znamenitim umjetnikom Michelangelom, pak u Milan, gdje bjesni inkvizicija. Napokon boravi kratko vrijeme na dvoru novog pape, Lava X., ali sada već posve skršen kao „pobijedjeni, oboreni Prometej", a zatim krene sa Franjom I. u Francusku.

U samotnom dvorcu Cloux kod Amboise proživi nekoliko godina u dubokoj rezignaciji i umire gotovo posve osamljen i zaboravljen. Karakteristika genijalnog umjetnika Leonarda u romanu Merežkovskoga umjetničko je remek-djelo prvoga reda. Leonardov lik tako je istinski vjerno i svestrano ocrtan, da se čitaocu čini, da gleda živog čovjeka, a ne umjetnu tvorevinu pjesnikove mašte. Pored Leonarda sjajnim su bojama ocrtani svi glavni predstavnici velikog preporoda, kao Savonarola, Cezar Borgia, Nikola Macchiavelli, Michelangelo, Raffael, Ludvik Moro i njegova žena Beatrice, Gian Galeazzo, Karlo VIII. i Franjo I., pape Aleksandar VI. i Lav X. i mnogi drugi. Isto je tako i slikanje bujnoga i bogatoga preporodnog života vanredno zorno i jasno. U tome je Merežkovski daleko natkrilio poznatoga francuskog pisca Gobineaua, čija „Renesansa" po sudu pomenutog kritika dra. E. Ackerknechta zaostaje toliko za ruskim djelom, koliko kopija za originalom. Evropska je kritika jednodušna u sudu, da je ovaj roman izredno umjetničko djelo. Engleski „Spectator" tvrdi u ocjeni ovoga romana: „Knjiga je to, koja osvaja i koja stoji na većoj visini, nego i najbolji romani novog doba, više nego bi se itko usudio reći."

Francuski list „L' Independence Belge" sudi, da „Leonardo" Merežkovskoga „stoji na beskrajno većoj visini negoli Sienkiewiczev „Quo vadis?" Sud njemačke kritike o tom romanu pravi je slavospjev autoru. Tako dr. Siebert veli (u „Paed. Worte"), da je pisac sjajno riješio zadaću: napisao je „najbolje djelo o „Leonardu" i prikazao bujnu kulturnu sliku renesanse. Časopis „Deutsche Kunst und Dekoration" tvrdi, da je to znamenito djelo" i „monumentalan spomenik" umjetniku, koji se tek sada pravo cijeni. Časopis „Monatsberichte über Kunstwissenschaft" piše: „Samo tko apsolutno umije da vlada vještinom prikazivanja, mogao je tu knjigu pokazati svijetu. Ona otvara svome piscu dostojno mjesto pored najvidjenijih pisaca." C. Busse hvali u „Deutsche Monatsschrift" roman ovako: „Divnih epizoda ima tu, dostojnih velika pjesnika. Svima misaonim čitaocima neka je taj roman najtoplije preporučen; on je i s pjesničke i kulturnohistorijske strane jednako zanimljiv."

V.

Treći dio „Trilogije", roman „Petar Veliki i carević Aleksej" ili „Antihrist", stoji s prva dva dijela u svezi samo po osnovnoj misli o svjetsko-povjesnoj borbi medju Hristom i Antihristom, a inače je prilično samostalno književno djelo i može se posve lako s razumijevanjem čitati bez poznavanja prvih dvaju romana. Duševna sveza medju Petrom Velikim i Leonardom nije ni izdaleka tako tijesna, kao što je medju Leonardom i Julijanom. Petru nedostaje helenski elemenat i prometejski duh svijetla i slobode. On je bez sumnje duševni Titan, junak nadčovječne energije i čovjek velikih osnova i izrednih djela, ali u etičnom se pogledu ne razlikuje mnogo od onih vladara, koje svjetska povijest zove okrutnim tiranima i podmuklim despotima. Ta negativna crta u značaju Petrovu ne slaže se pravo s osnovnom misli „Trilogije" o nadčovjeku Prome-

tejeva duha i helenske „kalokagatije". To je jamačno razlogom, što pisac tu misao u ovom romanu slabije ističe, negoli u prva dva dijela „Trilogije".

Pomenuti njemački kritik spravom veli: „Pjesnik je zasvjedočio svoju pjesničku snagu i istinoljublje baš time, što nije nigdje za volju osnovne svoje misli ništa poljepšao. On riše svoga strašnog junaka (Petra) unatoč udivljenju za njegovu titansku volju bezobzirnim realizmom. U svjetskoj književnosti nema knjige, u kojoj bi biće ruskoga naroda bilo prikazano s tolikom pjesničkom pravednosti u svijetlu povijesti."

U prva dva dijela „Trilogije" pjesnik se kretao na tudjem tlu i opisivao dogadjaje davne prošlosti i strane nepoznate zemlje i narode. Tomu je bio potreban pomnjiv studij kulturne i svjetske povijesti i putovanje u zemlje, u kojima se zbiva radnja ovih romana. I doista, Merežkovski je u tu svrhu pohodio Grčku i dulje vremena boravio u Italiji. U trećem romanu pjesnik ostaje na rodjenoj grudi i obradjuje dogadjaje nedavne prošlosti, s kojom je sadašnjost Rusije vrlo usko vezana. Petar Veliki tvorac je nove Rusije, koje bez njega ili ne bi bilo, ili ona ne bi bila tako velika i snažna, ako bi se održala. Stoga tko hoće da pravo poznaje i razumije suvremenu Rusiju, mora da pomnjivo prouči život, reforme i značaj Petra Velikoga, a u tom može da bolje od ikoje povjesničke knjige posluži ovaj roman Merežkovskoga. Historijskom vjernosti i dotjeranom umjetničkom tehnikom ovaj se roman uspješno takmi s prva dva dijela „Trilogije", ako ih možda i ne natkriljuje u nekim kolosalnim prizorima i gotovo nedostižnim opisima, kao što su opisi poplave Petrograda, mučenja i pogreba carevićeva, crvene i bijele smrti i t. d. Glavnu pomnju posvećuje pjesnik karakteristici cara Petra i carevića Alekseja i prikazivanju njihova medjusobnog odnošaja. Značaj Petrov pun je oštrih kontrasta: pored sjajnih vrlina i odličnih svojstava u njega se kao naizmjence javljaju veliki poroci i provale najnižih strasti. No sve te oprečne crte služe pjesniku tomu, da može što plastičnije prikazati osnovno obilježje Petrove individualnosti: nadčovječnu težnju za radom i stvaranjem. Petar u prikazbi Merežkovskoga nije čovjek „pozemljar", već gorostasna ljudeskara, „nadčovjek" u Nietzscheovu smislu, kojega ne možemo suditi po običnim etičnim mjerilima. Prama njemu njegov sin Aleksej izgleda kao izrod i kukavelj, kao tjelesni i duševni patuljak. Stoga pjesnik svoje simpatije poklanja ocu i na više mjesta neizravno

odaje misao, da je okrutni postupak Petrov sa Aleksejem razumljiv i iz viših državnih razloga potreban. Što bi bilo od Rusije, da je lutka Aleksej naslijedio gorostasa Petra na ruskom prijestolu? . . . To se pitanje nehotice nameće čitaocu ovoga romana. Pored Petra i Alekseja pjesnik je naslikao dugi niz sjajnih portreta iz slavne Petrovske epohe. U toj se galeriji ističu živom plastikom i historijskom vjernošću carica Katarina, macchiavelistički diplomat Tolstoj, ministar Menjšikov, Aleksejeva ljubovca Afrosinja, arhimandrit Fedoska. Zanimljivi prizori iz dvorskoga i državnog života zgodno se izmjenjuju sa živim slikama iz pokreta vjerskih sljedba, kojima i danas obiluje Rusija.

U vječnom putniku Tihonu, nesretnom sinu smaknutoga strijelca buntovnika, ocrtao je pjesnik snažnim potezima predstavnika neumornoga sektarskog revnovanja. I pisar Dokukin sjajno je prikazan kao fanatički pristalica stare vjere i djedovskih običaja. Duboko se doimlju vanredno realistični prizori vjerskog lud la: obredno zajedničko „samosažizanje" u šumama Vetluge i divlje orgije „bijelih plesača" u moskovskom predgradju. Ta poglavlja, kako ističe pomenuti njemački kritik, pripadaju medju najbolje stranice ovoga romana. Merežkovski ljubi istinu tako gorljivo, da je za ovaj roman proučio historijske izvore Petrovske epohe. Tragovi toga studija vidljivi su u romanu, jer na više mjesta susrećemo doslovne navode iz državnih isprava i drugih historijskih izvora. Tako se u „dnevniku" na četiri mjesta navode ulomci iz pisama carevne Šarlote, što su izdana u posebnoj knjizi. Iz izvora su prepisana pisma Petrova sinu Aleksiju i bečkomu cesaru, nadalje pismo Aleksejevo senatorima i izvješće Pleyerovo.

Roman se odlikuje finom psihološkom analizom i bogatstvom dubokih filozofskih misli i novih pogleda na svijet. Velika vrijednost „Trilogije" Merežkovskoga stoji u tome, što pruža čitaocima impozantne kulturno-historijske panorame, bogatu riznicu dubokih misli i novih svjetovnih nazora. Baš poradi tih vrlina romani se Merežkovskoga prevode na mnoge tudje jezike. U tome su braća Srbi pretekli Hrvate. U „Brankovu Kolu" godine 1904. i 1905. izišla su prva dva romana, „Julijan" i „Leonardo" u prijevodu Nikole Nikolajevića. Sada izdaje „Matica Hrvatska" prijevod trećega romana s dva razloga: u jednu ruku hoće, da naš obrazovani svijet dobije potpunu „Trilogiju" na našem hrvatskom ili srpskom jeziku, a u drugu želi tim romanom iz povijesti Rusije proširiti u hrvatskoj inteligenciji poznavanje ruskoga narodnog života i prosvjete.

VI.

Osim „Trilogije" Merežkovski je do sada napisao čitav niz što beletrističkih, što literarno-kritičkih djela. Od starijih beletrističkih knjiga mnogo se hvali zbirka pod natpisom „Michelangelo i druge novele iz renesanse", koja je prevedena i na njemački jezik. Kritika napose ističe sjajnu karakteristiku Michelangela. Od literarno-kritičkih studija mnogo se spominje njegovo opsežno i dubokoumno djelo „Tolstoj i Dostojevski kao ljudi i umjetnici", koje je takodjer prevedeno na njemački jezik. U zbirci kritičkih studija pod natpisom „Věčnije sputniki" raspravlja o Puškinu, Gogolju, Ibsenu i drugim predstavnicima moderne književnosti. U novije doba veliku je pozornost pobudio originalnim kritičkim raspravama o Lermontovu i Glebu Uspenskom. U Lermontovu je Merežkovski otkrio pjesnika „nadčovještva" i ustvrdio, da se ruska literatura ima povesti za ovim pjesnikom, odbivši se od zavjetnih misli Puškinovih. Puškin je sa svojim kontemplativnim elementom unio u rusku knjigu načelo mira i pasivna života. Idući po stopama Puškinovim sva je ruska književnost prožeta mirom. Kušali su, da se bune Gogolj, Dostojevski i Tolstoj, ali su se ipak smirili. Jedini se Lermontov nije smirio. Lermontov bio je „nadčovjek" u Nietzschevu smislu, ali nije bio pravo svijestan o tome svom pozivu. — To predavanje izazvalo je živahnu diskusiju u ruskoj javnosti. Tim povodom izrekao je ruski kritik K. Čukovski u „Rěči" ovaj zanimljivi sud o kritičkim studijama Merežkovskoga: „Merežkovski izradio je masku pokojnoga Lermontova, metnuo jê na sebe i rekao: „Evo, gledajte, kakav je bio Lermontov! Oči su i usta od Lermontova, ali glas i manire kao u Merežkovskoga. Sveudilj se čuju poznate fraze Merežkovskoga. Merežkovski vazda tako postupa: i Puškin, i Leonardo, i Tolstoj, i Avrelij — pisao on o komu mu drago, — odmah se pretvara u njega samoga i odmah počinje razmišljati o omiljelim njegovim temama, rješavati omiljela njegova pitanja, posve zaboravivši sami sebe. — Svoje nove kritičke studije Merežkovski obično najprije čita na javnom zboru i svojim duhovitim predavanjem polučuje dubok dojam. To mu priznaje i protivnik V. Rozanov u „Novom Vremenu", gdje je u povodu njegova predavanja o piscima zbornika „Vehi" ovako ocrtao njegovu predavačku vještinu: „Njegovo predavanje bilo je tako darovito, tako blistavo, tako oštroumno i ironično, da je općinstvo neprestano prekidalo čitanje pljeskom, u čemu nijesam ni ja, grješnik, zaostajao. Merežkovski je tako sjao, da su same ruke neprekidno pljeskale."

God. 1910. izdao je Merežkovski knjigu „Boljnaja Rossija", u kojoj je skupio niz članaka i kritičkih studija, što ih je napisao u vrijeme revolucije. God. 1909. Merežkovski je napisao i predao cenzuri tragediju „Smrt Pavla I.", na kojoj je radio više godina. Kad je ruska cenzura djelo zabranila, poslao ga je pjesnik u Berlin, gdje je prevedeno na njemački i izdano u posebnoj knjizi. U isto je vrijeme napisao kritičku studiju o Leonidu Andrejevu pod natpisom „V obezjanyh lapah". Ustao je protiv smrtne kazne raspravom „Bog ili bês" u isto vrijeme, kad je Tolstoj napisao svoj glasoviti prosvjed „Ne mogu da šutim".

U najnovije vrijeme Merežkovski radi na velikom historijskom romanu „Aleksandar I.", koji je počeo izlaziti lani u svibanjskoj svesci „Russke Mysli". Ruska kritika priznaje, da je to sada najznatnija ruska literarna novost. Značajno je po njegov način stvaranja, da je prije izradbe pojedinih poglavlja romana priopćio u ruskim novinama poziv s molbom, da mu stanovnici krajeva, koje u romanu namjerava opisati, pošlju pouzdanih podataka, fotografskih snimaka, točnih opisa. Tako evo postupa pisac, koji je poznat kao gorljiv ljubitelj i istraživalac istine. Roman počinje sa g. 1824. i prikazuje vjerno duh historijske epohe, kako s pohvalom ističe ruska kritika. Taj roman izlazi i u poljskom prijevodu, a naskoro će se pojaviti i u drugim jezicima, jer Merežkovski uživa dobar glas u svjetskoj literaturi.

Josip Pasarić.

*

NEZNANI KRAJ.

PRIPOVIJEST IZ PROŠLOGA VIJEKA.

Ovo je moja posljednja noć, Ivano!

Ne ćeš da mi se smiluješ i da se bar na čas odonud vratiš, da se s a d razgovorimo.

Sad nisam više onakav, kao one noći, koja je ubila tebe i mene; drugi sam nakon smrti tvoje.

„Nisi me volio ljubavlju, koja prašta, pa zato nisam oprostila ni ja tebi, nego odlazim, da me poželiš" — doviknula si mi, a ja sam te poželio odmah onoga časa i nemam otad mira, dok se ne sastanemo.

Uzet ću ove papire i rasuti ih morem na onom mjestu, kud si otišla u neznani kraj.

U valu ću te ugledati i past ću ti u naručaj preporodjen... blažen...

Ivano, noć posljednja moja je ovo!

I

Ovo je moja posljednja noć, Ivano!

Tu na zemlji naime. U more ću zaroniti svoje tijelo, kao što si učinila ti, a onda ću te tražiti nad valovima, ako te već onoga časa ne nadjem, jer te tako blizu sebe osjećam. Evo sasvim blizu — tek ne vidim te.

Ali vidjet ću te doskora, dok mi još ova tanka mrena spane s očiju i dok se ovaj mutež zemaljski razbistri.

Lupi se s mene sve zemaljsko. Ostale su još samo misli, ali ni one me više ne muče kao ono prvih dana iza tvoje smrti. Mrtve su i bez snage. Pohvatat ću ih sve i pribiti ovdje na papir, da ih se sasvim oslobodim.

Onda ću biti potpuno čist, jednak tebi i onda ću doći tebi.

Ne spavam i ne ću da spavam, samo da zaboravim sve ono, što se dogodilo. Ne ću da budem sprema misli, koje me muče. Hoću, da ono, što se dogodilo, bude kao da se nije dogodilo — da bude ili san ili makar da poludim, samo da me više ne dijeli od tebe taj jaz.

Zato sam i uzeo u ruke pero i njemu jedinom povjeravam sve ono, u čem sam uživao i što me je boljelo. Tako ću po peru skidati sa sebe sve uspomene — samo da budem bliže tebi. Ništa sa zemlje ne ću da imam, kad idem u naručaj tebi.

A kad budem u nutrini svojoj nag, bit ću ravan tebi i ti ćeš doći meni, Ivano — zar ne? — da me povedeš sa sobom preko valova u neznani kraj. Zar ne, da ćeš doći?

Ta sjećaš se, kad smo se prvi put sastali na samotnoj obali stranog mi grada. More je bilo mirno i oči su tvoje bile mirne. Galebovi su lepršali nad nama, a sunce je skretalo za goru.

Kad sam zapanjen s tvoje ljepote gledao u te kao u neku nadzemaljsku prikazu, vraćala si mi poglede — ali ne kao druge žene... ne s obiješću, ne s prijetvornim stidom, nego s onim zagonetnim mirom, koji mi je prodirao u dušu i privlačio me sebi. Ja sam odmah spoznao, da si ti moj udes.

Tad si sjela na pust kamen i zagledala se daleko u pučinu. Ja sam došao tebi i upitao te — tek da nešto pitam — što gledaš. Ti si jedan čas šutjela, a onda plaho rekla: „Onu ladju, što odlazi!"

Naša je ljubav bila kao ta ladja. Ona je već odlazila, tek što je nastala. Ja to onda nisam osjećao, ali ti si već znala. U svakoj je tvojoj riječi bio neki daleki strah, a u očima svedjer onaj kobni mir. Čas je bio jači strah, čas mir. Mutni neki vir bio ti je kao tajna na dnu zjenica tvojih.

Nemojte me ljubiti, jer će vam to donijeti nesreću, — govorila si ti nekoliko dana kasnije. — Kanite se te ljubavi, dok je još vrijeme. Kajat ćete se.

— Ja se ne kajem ni za što, što učinim.

— Vi ne znate, koga ljubite!

— Zar sam možda došao prekasno? Niste li već kome poklonili svoje srce?

— Nisam nikome... drhtnula si ti.

— Onda znam, koga ljubim — i vidim to... i osjećam... Samo, ako... samo, ako se smijem nadati...

— Možete se nadati, ako ste jak.

— Nikakovih se zapreka ne plašim, samo ako imam ljubav vašu...

— Imat ćete je, ako je budete znali uzdržati.

Uvijek si tako govorila i pripravljala me na svoju tajnu, a ja se nisam pravo znao snaći, no nije me to mučilo više, kad sam svaki dan

sve većma spoznavao tvoju ljubav. Mislio sam, da sumnjaš o mojoj vjernosti i stoga da tako katkad govoriš. Ja sam ti dokazivao, da su moje namjere ozbiljne i želio sam, da što skorije budemo svoji.

Ne mogu nikad zaboraviti prvog cjelova na toj istoj obali, kad sam nakon mjesec dana opet dojedrio u tvoj grad od žive želje, da te vidim i da te tu uz more o zalazu sunca vjerim.

— Hoćeš li mi uvijek biti dobar? — govorila si ti i gledala me u oči nekako izgubljeno.

— Pa kako možeš i sumnjati?

— Ne ćeš! Ne ćeš! Ti ćeš zamrziti na me, kad me upoznaš...

— Ivano, ne govori tako! — zatvorio sam ti cjelovom usne. — Ništa me više ne može od tebe rastaviti!

— Ništa?!... viknula si ti jače i pogledala me, da sam se uplašio...

I otad si bila mirna. Nisi više onako zagonetno govorila, a i nemira kao da već nije bilo u tvojim očima. Vir se umirio.

Tek onda, kad sam spomenuo, da ću te zaprositi u tvojih, opet si se uznemirila.

— Zaprosi me u oca! — rekla si naglo.

— U oca i u majke!

— Ne... u majke ne...

— Kako?

— Ne pitaj me ništa, ali ja svoje majke ne volim, kao ni ona mene... Ni otac je ne voli. Oni živu zajedno tek pred svijetom i zbog mene, ali — —

— Dobro! Ja se ne ću miješati u vaše porodične stvari. Te me se napokon i ne tiču. Za mene postojiš samo ti, a upros i sve ostalo to je nuzgredno. Ta, napokon i vjenčanje je tek formalnost, a ljubav je naša glavno.

— Hvala ti. Samo mi i dalje ostani tako dobar... Najbolje je, da pišeš ocu, onda da na dan vjenčanja dodješ po mene. Prije ne. Ne ću da dolaziš u kuću, kad je tako... Mogao bi koješta vidjeti, pa — —

— I meni je draže, jer i inače ne volim ljudi. Ocu ću tvomu pisati, da od svojih posala ne mogu dolaziti i sve će biti u redu.

— Da tako!... Ali ne budi za to nemiran!...

— Ni najmanje, dušo!

— Ipak, ipak!... Vidjela sam na tebi kao neki oblačak...

— Samo na prvi mah, jer je to sve nešto malo neobično.... ali ti znaš, da si meni glavna samo ti, a sve, sve drugo neka bude kako mu drago.

— Uistinu? I — sve?

— Kad ćeš prestati sumnjati o meni, Ivano?

— Onda, kad mi budeš potpuno vjerovao!

Dugo smo se tako uvjeravali, dok se i opet nije sve raspršilo i smirilo u cjelovima. Samo si mi na rastanku rekla: „Nikad — nikad se ne ćemo ovako ljubiti kao sad!"

— A u braku? — upitao sam ja.

— To će ovisiti o tebi.

— I o tebi!

Kod kuće se kao u malom mjestu pročulo kod mene sve. I prije su me neki već pitali, zašto ja to sa svojim brodom idem uvijek u isti kraj, a ja sam odgovarao redovno „po poslu". No sad su napokon doznali, a ja sam bio ponosan, kad su oni, koji su te poznavali, govorili, da si ljepotica. „I majka joj je lijepa..." dodao je jedan značajno se smiješeći. Poslije sam čuo još koješta, dok nisam dobio onaj — sjećaš se — anonimni list, koji je govorio o ljubavniku tvoje majke, o smutnjama u kući i svršavao s riječima: „Kakva mati, takva kći."

Nisam se ljutio na taj list, ma da se u njem govorilo i to, da si ti valjda i kći toga ljubavnika, već naprotiv bilo mi je drago. „To je ono, što je moju Ivanu mučilo i zbog česa je bila često tako čudnovata i zagonetna u razgovoru. To je dakle njezina tajna?" Kao da mi je pao kamen sa srca. Sjećaš se, kako sam ti poslao taj list, da ga razdereš, — jer i onako je potekao valjda od koje zavidne moje mještanke — i kako sam ti pisao, da te odsad još više volim, jer da ti nisi tome ništa kriva, sve i ako je što istine u tom o tvojoj majci.

Ti si mi odgovorila: „Sve je istina — i još više — (ovo je bilo potcrtano), — ali ako je tvoja ljubav jaka, ništa nije istina." Divio sam se tvojoj iskrenosti i bio sam miran.

I tako sam potpuno sretan i oslobodjen od svih sumnja plovio one noći u oči vjenčanja put tvojega grada. Brod je moj bio iskićen, mjesečina je titrala na moru, a ja sam na krmi ležao sanjareći o sreći s tobom i gledao u daleko nebo. Ljudi su moji tiho veslali kroz noć, a lahor je nečujno hladio moje vruće čelo: „Sutra, sutra će ona biti ovdje uza me!"

I bila si drugu noć uz mene i jedrili smo mome domu kao muž i žena — onim istim morem, što će nam biti obodvoma grob. Zagrljeni, bez riječi gledali smo pučinom prema jugu, kud nas je tihan vjetar nosio, a ti si tek katkad ponavljala one riječi: „Nikad — nikad ne ćemo biti tako sretni kao sad."

A ja od same sreće nisam vidio u tom skrivene tuge. Privinuo sam te sebi i gladio ti kosu. Ti si zaklopila oči i rekla: „Sad sam potpuno sretna" — sjećaš li se?

I zaspala si meni na krilu — a ja sam neprestano gledao tvoju lijepu glavu, osvijetljenu nešto mrkim mjesečevim svijetlom.

O ja i sad gledam tu glavu. Znam i kad se podigla opet i nasmiješila mi se, te mi kao iza sna govorila najljepše riječi.

Nasmiješi mi se i sad, Ivano! Reci mi bar jednu od onih milih riječi! Smiluj mi se, dodji! Ponoć je. Razgovarat ćemo, kako nikad nismo. Sjeti se svih ovih nezaboravnih časova, koji su ipak bili naši i vječito su naši, i — dodji! Dodji u šumu valova, što mi mrmore pod prozorom, vrati se iz svojih tajnovitih krajina. Smiluj se!

... Ništa! Nema te!

Ne ćeš, da mi se smiluješ i da se bar na čas odonud vratiš, da se s a d razgovorimo.

II.

S a d da se razgovorimo, da se bar na čas odonud vratiš, da mi se smiluješ. Ne ćeš!

Tvrda si, kao i one noći, kad si otišla od mene.

Ali ja više nisam onakav. Sad gledam drugim očima nego onda. Sad vidim samo duh tvoj, jer tijelo su izvukli iz mora i pokopali. I taj duh si ti, moja Ivana, kao što ću i ja biti tek duh, kad se riješim svega ovoga.

Već se rješavam, već se oslobadjam. I ne krivim te više kao onda. Ne, ti nisi kriva, nisi ništa kriva.

Ja sam svemu kriv. Bio sam odviše čovjek, kad sam onda planuo na te, kad sam ubio ljubav tvoju. Sebičnost i krivi ponos odrinuo te je od mene. Ne, nisam bio ono ja, ne...

Ja sam bio još ono predvečerje tvoj, a noć mi te je otela.

Sjećaš li se, da smo istoga dana pred večer kroz redove radoznalih mojih mještana uspeli se puteljkom do one klisure, s koje si se — osam dana kasnije — sunovratila u more. Kao da si to već unaprijed

slutila, jer si mi govorila: „Drži me čvrsto za ruku; odovud bi se čovjek mogao lako poskliznuti u dubinu."

— Ja bih za tobom... govorio sam ja već onda i smiješio se, kao što se smiješim sad, kad pomislim, kako ću još noćas na tu klisuru i tebi.

— Ako me ne budeš ljubio, bacit ću se sama odovud.

— Ako me ne budeš ljubila, bacit ću te ja sam, — šalio sam se ja.

— Ne, uistinu, — uozbiljila si se ti — večeras ću iskušati tvoju ljubav: prvi i posljednji put.

— Kakovi su to još uvijek tajni razgovori, Ivano?

Ti si stajala kao kip u mraku kasnog predvečerja i tvrdo rekla:

— Večeras više ne će biti tajne!

Tad si me uzela za ruku i povela natrag kući, a ja sam se smrknuo prvi put i osjetio, da te gubim. Ipak nisam ništa pokazivao, već sam čekao noć.

Dok sam se prije uvijek veselio prvim časovima braka i u mašti ih oslikavao, sad su mi — ma da još ništa nisam znao — postali teški. Ti si bila hladna i mirna kao nikad dosad.

Vrata naše ložnice bila su otvorena; trebalo je, da udjemo u nju, ali ti si se u sobi pred njom zaustavila, sjela kod stola i pokazala meni rukom na stolac, da sjednem. Poslušao sam.

Ti si pokrila rukom oči i govorila si — ja se sjećam svake riječi! — lagano i nešto drhtavo:

— Slušaj me dobro i pažljivo, da me uzmogneš suditi... Govorila sam ti, da ne znaš, koga ljubiš, ali sad moraš znati, koga uzimaš za ženu. Ne ću da pred tobom imam ikakvih tajna... Kazat ću ti sve kao na ispovijedi ili, još bolje, kao na smrti, pa ako bude tvoja ljubav jača od svega onoga, što me može osuditi, bit ću ti nesamo vjerna nego i zahvalna do smrti... Samo nas tvoja vjera može spasiti.

— Ivano, što je to za Boga? Ta, ti si mi rekla, da svoje srce nisi nikomu — —

— I nisam. Ja uopće nisam kriva, a ipak je to kadro razbiti svu našu sreću zauvijek.

— Ne će! Ne smije... vikao sam ja, ali glava mi je bila puna najcrnjih slutnja.

— Vidjet ćemo — nastavila si ti sabranije. Onoga predvečerja, kad smo se prvi put sastali na samotnoj obali, odlučila sam bila stalno da se bacim u more.

— Ivano!

— Da se bacim u more! — zakrijesila si očima.

— Ali ti si bila sasvim mirna onda.

— Da, šasvim mirno bih se bila bacila.

— I zato si gledala u ladju, koja je odlazila.

— Da! Samo sam još razmišljala, da li je baš vrijedno, da idem u more ili —

— Ili?

— Ili — u zabavište koje!

— Ivano!!

— Da, upravo tako. Smrt je jedno kao i drugo. Znala sam samo to, da kod kuće dulje ostati ne mogu.

— Zašto?

— Mati me je mrzila i progonila.

— A zar otac?...

— Otac je slabić i izgubljen čovjek...

— A zašto te je mati?...

— Ljubomorna je bila...

— Kako?... Ah! Zar za onoga — —

— Da, na onoga, na ljubavnika!

— On te je ljubio?

— Ljubio! Ovu svetu, ovu n a š u riječ daješ ti njemu. . Ž e l i o me je u svojoj gnjusnoj požudi, u svojoj pjanoj strasti — drugo ništa!...

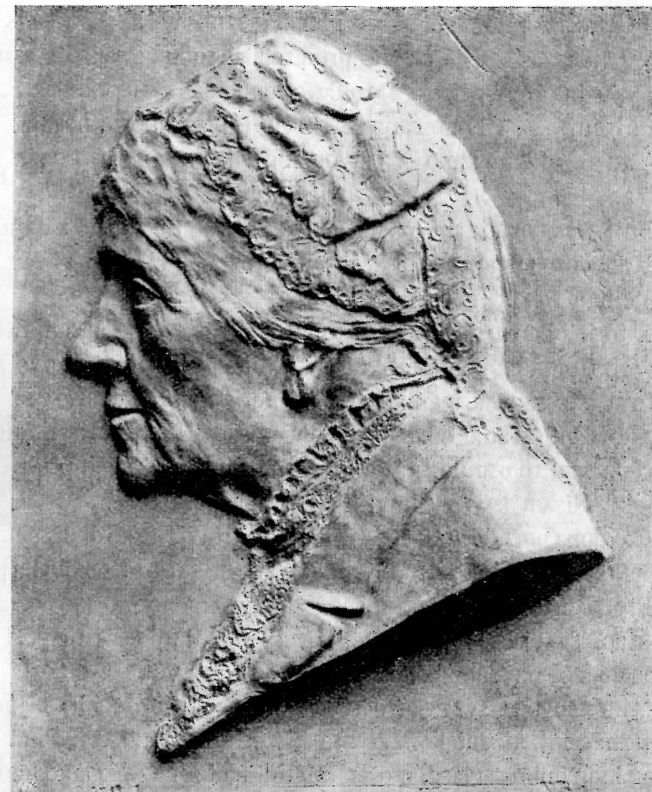
Zamuknula si, a ja sam se zapanjio.

— Kako to znaš? Čim ti je pokazao?

— Kako znam! — nasmijala si se čudno, da sam se sav uprepastio, a onda si provalila u grčevit plač i pala mi do nogu: „Oprosti mi, zaklinjem te Bogom, oprosti mi... ali nisam kriva!"

— Šta? On je... nisam izgovorio, nego kao lud klonuo u naslanjač. Osjećao sam u glavi omaglicu, a ruke tvoje, što su mi obuhvatale noge, činile mi se dolje negdje daleko u bezdanu, a ja da sam u kladama, pa se ne mogu nikud maknuti.

— Da, to je ta moja grozna tajna — — govorila si ti očajno i neiskazano tužno... Mjesec dana, prije negoli sam upoznala tebe, bila je kod nas gozba, večera... On je bogat, on je — ogavno je to — platio očeve dugove, uzdržavao nas sve i gostio. Zato je otac na sve šutio i sve dopuštao... Ja sam vidjela, da mati krivo gleda svaku njegovu riječ sa mnom, za to sam se uklonila u svoju sobu odmah iza

Hermina pl. Ferić: Plaketa barunice H.

večere i čitala... Oni su bučili dugo... Mora da su bili pjani svi, jer je mati dugo poslije došla po me, da idem plesati, ali ja nisam htjela. Njoj je glava gorjela, smijala se razuzdano i silom me vodila u plesnu dvoranu, ali ja sam se branila. Onda su opet bučili, a ja sam umorna zaspala. Ne znam, koliko sam spavala, ali najednom se prenem, stresem, —i kako je slabo polusvijetlo pred zoru dopiralo u sobu, opazim na svoj užas kraj moje postelje — njega... Nešto sam viknula, ne znam ni sama što, a on je kleknuo, stao mi ljubiti ruke i zaklinjati me, neka se umirim, da mi je došao reći „laku noć", da je nesretan, što nisam došla tamo na ples... da me ljubi...

— Ovu svetu, ovu n a š u riječ... dahnuo sam ja kao iz grobne jame.

— Ja sam ga turala od sebe, plakala sam, borila sam se s njim čitav sat valjda ... već je i zora prodirala u sobu ... vikala sam, on mi je čepio usta, grebla sam ga, tukla, a onda sam — klonula ...

— Fuj, fuj! ... viknuo sam ja, skočio i odgurnuo te nogom.

Još sad te vidim, kako si glavom udarila o pod i ispružila ruke, kao mrtva.

— Fuj! — smogao sam još jedanput i otišao u ložnicu zaključavši vrata za sobom. Obučen sam legao na krevet i plakao prvi put u životu — ne nad tobom nego nad sobom.

A to, to je bilo ružno, Ivano, — ova sebičnost moja. Nisam razmišljao, što si ti imala podnijeti, nisam vidio, da si žrtva, već mi je bilo do toga, što sam ja izgubio, u čem me je život prevario ...

A takav sam ostao u duši sve do onoga časa, kad si otišla zauvijek od mene. Ja sam te osudio i ta je osuda moj najveći grijeh protiv tebe, Ivano moja! Nisam krivio glupost života nego — tebe.

U neko doba noći digao sam se, otključao vrata i ušao opet tebi. Ti si jednako ležala onako, kako sam te ostavio i grcala se od pridušivana plača.

— Promislio sam sve ... počeo sam, da govorim mirno, a glas mi je drhtao. Ti si se naglo digla kao utopljenik, koji očekuje posljednji spas, i pogledala me samilosno.

— Nakon ovoga svega, što se dogodilo, ne može biti ni govora o kakovu našem zajedničkom životu ili — ljubavi kakvoj. Pred svijetom, zbog mog dobrog glasa, možemo biti muž i žena — onako kao tvoj otac i mati, — ali inače ostajemo tudji jedan drugomu.

Ja se sad stidim tih riječi, Ivano, i stresam ih sa sebe na papir, da ih se oslobodim zauvijek.

Ti si opet natrag klonula, ali nisi više plakala.

— Fuj! — rekla si ti sad muklo i mrtvo —

— To li je dakle ljubav tvoja?

— Da, prema onoj Ivani mojoj, ali prema ovoj ... nisam dovršio, nego sam mučke otišao u ložnicu.

A trebalo je, da kažem : „Na moje grudi, moja Ivano, ti nisi ništa kriva. Ti si ona moja ista, koju sam ljubio ... "

I koju sad ljubim. Ne, nisam više onaj, koji sam bio onih groznih dana, prije nego si se bacila u valove mora. Drugi sam. Vjeruj mi, jednom mi vjeruj!

Sad nisam više onakav kao one noći, koja je ubila tebe i mene; drugi sam nakon smrti tvoje.

III.

Nakon smrti tvoje drugi sam. Nisam više onakav kao one noći, koja je ubila mene i tebe.

Sedam je noći bilo još do one noći, noći tvoje smrti — kao sedam godina ... mračnih i teških.

U njima si umirala ti, a one su potresle cijelim mojim životom i učinile me onakovim, kakav sam sad ... drugim : mrtvim za sve, a živim samo za te. U njima sam kao u sedam odjela proživio muke očistilišta. Svi su moji prošli dani pali u zaborav pred ovim časovima, što su se odigravali u najdubljoj dubini moje dotad neraskrivene nutrine. Oni su bili moj pravi život i moja — smrt.

P r v i dan bila je nedjelja. Bili smo zajedno u crkvi — zbog svijeta, ti si se putem ćak i smiješila — zbog svijeta. Samo si blijeda bila i upalih očiju — baš kao da si iz groba ustala. Neke moje rodjakinje, koje nisu dospjele jučer doći, čestitale su ti danas. Ti si se i opet smiješila i prvi put me iza prošle noći u oči pogledala, da mi kažeš svu gorčinu toga smiješka. Jedna je moja stara tetka značajno primijetila, da si blijeda, i nešto ti u uho šanula, a na to su se sve druge indiskretno nasmijale. Ti si me i opet onako pogledala.

O, kako smo se varali svi skupa! I tetke i ja i — ti!

U večer smo se i opet našli u onoj istoj sobi, koja je bila od to doba našom tamnicom; tako mi se bar činila. Ti si kanda očekivala, da ću ja nešto reći. Sjela si za stol kao i sinoć i pogledala me sasvim mirno. Ja sam već htio bez ijedne riječi poći u drugu sobu, ali sam se zaustavio i bacio pogled na tvoj divni lik. Sve ono na tebi — s česa sam ludovao i za čim sam čeznuo — što je već počivalo u mom zagrljaju sasvim blizu mene — miris tvoje kose i svježina puti tvoje — sve me je to prostrujalo i ja sam na vratima stao s pitanjem u duši: Zar to sve da izgubim ? A ipak moja samo jedna riječ, jedan kret ruke — da sad lagano podjem do nje, pa da joj pogladim kosu — povratio bi sve. Ona bi bila opet moja !

Ali ponos neki i slika onoga čovjeka, kako je došao noću tebi, suzdrža me i ja sam ti tiho samo rekao : „Laku noć!"

— Laku noć! — vratila si ti isto tako tiho ...

— Ivano! ... Ja ne znam, ali nešto se mora učiniti. Ovo ipak ne može ovako dalje svaki dan ... počeo sam iza kratke borbe.

— Mora se vjerovati !

— Ali to je baš ono grozno : vjerovati, da je sve ono istina ...

— Ono n i j e istina!

— Šta, zar se nije dogodilo? Ti si me varala, iskušavala si me . . . ! poviknuo sam radosno i pošao tebi.

— Nisam te varala. Istinu sam govorila, ali ono se ipak — nije dogodilo. Za me je, kao da se nije dogodilo, a po gotovu bi to moralo biti za te. Šta sam ja kod toga svega kriva?

— Kriva si, što mi nisi priznala sve p r i j e vjenčanja.

— Nisam znala, da si takav malomještanin i da se toliko toga mora u tvom mjestu činiti „zbog svijeta". A nisi li mi i sam govorio, da je vjenčanje tek formalnost, a ljubav da je glavno. Pa napokon to nitko ne zna osim tebe i onog nesretnika, koji me je htio poslije oženiti. Sačuvala sam njegovo pismo, gdje mi predlaže, da pobjegnem od oca i majke i da idem s njim. Nisam mu ni odgovorila, niti sam ga ikad više pogledala. On ne će govoriti nikomu, dakle se u tvom „svijetu" ne bi nikad o tom ništa znalo . . . Čemu dakle da ti govorim to prije vjenčanja? Ako ti je sve bila formalnost, nije li to napokon svejedno?

— Nije svejedno!

— Ah . . . kriknula si najednom ti, jer si pogodila moju ružnu misao. — Tako zar? . . . Da sam ti priznala prije, ti me ne bi bio ni uzeo! Ti bi me ostavio?! Je li? . . . Oči su ti divlje sijevale.

— Ne znam . . .. Vidiš, u ovom ovdje gradu dogodila se začudo slična pripovijest, samo se riješila drukčije. Takova jedna nesretnica priznala je onaj čas, prije nego će ići u crkvu na vjenčanje, svomu budućemu mužu svoj grijeh . . .

— A on?

— Okrenuo se i otišao zauvijek.

— Nisam trebala ni pitati, kad je iz tvoga mjesta, — rekla si ti ujedljivo.

— Ivano . . . nemoj me još i vrijedjati! Zamisli se malo i u moj položaj. Nije li to užasno? Ljubiti djevojku, vjerovati, da je djevojka, vjenčati je, a onda . . . Ne, to je ipak prijevara!

— A nisam li ti ja toliko puta htjela sve reći, dok smo bili zaručeni? . . . Nisam li te molila, da mi budeš uvijek dobar? . . . Nisam li te poticala, da budeš jak u ljubavi? . . . Da, samo tvoja ljubav u koju sam vjerovala, zadržavala me je, da ti to ne rečem, jer sam držala, da ćeš i ovo moje priznanje u oči prve bračne noći uzeti za formalnost i razumjeti me, jer ljubav, ona velika ljubav, prašta sve. Ali ti si me odgurnuo! Sasvim onako, kako bi učinio posljednji tvoj sumještanin. Nije me pogazio onaj čovjek one noći nego ti sinoć!

— Ivano!

— Ti, ti si mene prevario svojom vanjštinom, svojim govorom i uopće cijelim načinom, kojim si mi pristupio i zavolio me. Učinio si mi se najboljim od svih ljudi, koje sam poznala. Znaj, da sam mogla odabirati. Vrzlo ih se oko mene dosta upravo u ono nesretno vrijeme iza moga pada. Ali pomisao, da bih morala pričati svoju nesreću svakomu, da bi me redom ostavljali — kad bih im, kako sam ja i sama htjela, kao zaručnica sve priznala — ta mi je pomisao bila grozna i ubijala je svaku ljubav u klici. Zamrzila sam posve muškarce. Kod udovica i rastavljenih žena ne pitate ništa . . . tu vaš muškarački ponos prašta sve . . . Samo mi, mi moramo biti netaknute ili bar glumiti, da to jesmo . . . Jedan Englez, pomorski kapetan, bio je upravo lud za mnom. Bio je i lijep i stasit, i donekle bi mi se bio svidio, ali mi je i on stao odviše govoriti o mojoj čistoj duši i kako bi bio sretan, da utrgne taj tako krasni i ujedno tako nevini cvijet i da se sa mnom zakiti. Zar sam mu mogla reći, da sam već omirisani cvijet? Ne, pisala sam mu, neka me se kani, jer ga ne bih mogla nikad ljubiti. Drugi dan se ustrijelio.

— Vjerujem . . . dahnuo sam ja gledajući za ove pripovijesti u tvoje lice, koje se zažarilo od uzrujanosti i bilo neiskazano lijepo.

— I zato, vidiš, samo zato sam htjela baciti se u more, jer sam strepila pred tim časom, u kojem bi me muškarac ponizio i . . . odgurnuo!

— Ivano!

— Ili u more ili u zabavište! Tamo bar ne pita muškarac za prošlost . . . jer bi bilo smiješno, no da! . . . Tamo ne treba priznanja, ne treba ovih muka, ovakih razgovora . . .

— Ovi su razgovori potrebni, Ivano! Oni pročišćavaju duše . . .

— Vidiš, — govorila si ti dalje, kao da me nisi čula. — Da si ti bio razbojnik, da si čovjeka ubio i da si učinio ne znam što, pa da si mi priznao ili nisi, ja te ne bih za to ni pitala — jer sam od onoga časa, otkad sam te zavoljela, sva tvoja djela odijelila od tebe, kao što bi bio trebao učiniti — ti. Za mene si postojao ti, i samo ti, zapravo ljubav tvoja, ljubav, koja sve shvaća, sve prašta . . .

— Ta ljubav još nije umrla, Ivano!

— Umrijet će, ako ne odijeliš mene od onoga, što se dogodilo, jer ono se — n i j e dogodilo. U onoj tvojoj velikoj ljubavi, koja je

u meni probudila jednaku ljubav kao za nikim dotad, sasvim sam zaboravila sve. Osjećala sam potpuno, da nisam ništa učinila, pa ti zato nisam ništa ni otkrivala. Ti znaš, kako bi naši cjelovi razbili sav mrak s moga lica. U tebi sam gledala svoga spasitelja, pa sad možeš misliti, kako mi je grozno, gdje sad u tebi otkrivam sasvim obična muškarca ... slična onima, što su oko mene oblijetali ... pače još nižega, jer — onaj se Englez za me ubio, a ti si, kako mi veliš, izgubio me, pa ipak ostaješ u životu, da me mučiš ...

— Ivano, ja nisam htio i ne ću, da te mučim. Ja se samo sâm mučim ...

— Znam ! Ne znaš, šta bi počeo, ali ne zbog sebe ili mene, nego zbog svijeta. Da me otjeraš — šta bi onda svijet rekao ? Kakva mati, takva kći ! Pogodili bi svi, i na tebi bila bi sramota i — uvrijedjeni ponos. Za to je tebi !

— Za to je bilo meni možda još jučer, ali danas ... kad sam još ovo ostalo čuo ... mislim drugačije i molim te, da ti o meni takodjer drugačije misliš ...

— Što misliš ?

— Mislim, da treba da se razgovaramo ... još mnogo. Ovakove su oluje potrebne, jer čiste zrak. Možda se u ovim razgovorima ipak približimo jedno drugome i — zaboravimo sve.

— Ako vjeruješ u to, bit će! — rekla si čvrsto i odlučno. — Ali tu treba mnogo razmišljanja, udubljivanja, onoga nutarnjeg izgaranja, po kojem čovjek izlazi viši i bolji. Zato — razmišljaj i ostaj mi za danas zbogom !

— Laku noć !

Meni nije bila laka noć, jer su mi navrle sasvim nove misli, od kojih nisam mogao zaspati. Započelo je preporadjanje. Dodirali su me prvi traci novoga života. Stao sam te opravdavati i — liječiti svoj ponos.

D r u g i dan sam jedva čekao večer, da se nadjemo zajedno. Bilo mi je kao bolesniku, koji se oporavlja. Ovaj put nismo sjedili za stolom kao osudjenici nego na divanu. Ja sam uzeo tvoju ruku u svoju i od vremena je do vremena ljubio. Odlučio sam, da te iznova osvajam onako kao onda, kad smo se imali zaručiti. Pa to su i trebale da budu nove zaruke — mislio sam ja.

Ti si mi pustila ruku, ali mrtvo i bez ikakvih osjećaja. To me ipak nije poništilo. Htio sam te osvojiti svojim riječima.

— Ivano ! Ja sam noćas opet silno trpio, ali ovaj put ne zbog svijeta i sebe nego zbog tebe. Kušao sam se uživjeti u sve ono, što ti se dogodilo i ti si mi sinula u sasvim drugom svijetlu. Pokazala si mi se mučenicom, žrtvom, koja nije bila ničemu kriva. Zgadio sam se sâm sebi, kako sam postupao proti tebi ... Oprosti mi ! ... Bila je to prva provala uvrijedjenoga ponosa, bilo je razočaranje i upravo to, što sam te silno ljubio, uzjarilo me onaj čas na te. Ljuto sam noćas okajao sve i — Ivano — ja ne vidim nikakva drugog izlaza, nego da se smirimo oboje ... da se ne mučimo ni ti ni ja ... nego da budemo zbilja muž i žena, kojima će vrijeme izliječiti sve rane ... da se zagrlimo kao onda na brodu, kad smo polazili ovamo i kao toliko puta prije ... Šta možemo drugo ? Učinjeno je učinjeno, a treba da mi zaboravimo. Ja ti obećajem, da ću od ovoga časa prevući preko svega koprenu, koju nikad ne ću ni jednom riječi odgrtati. A ljubav će se ona stara sve malo pomalo vratiti — je li tako Ivano ? — uzeo sam te za obje ruke i stao pritezati sebi, a sav sam drhtao — je li tako ? Reci ! Ti se i ne mičeš. Ti si jednaka kao prije. Reci što, Ivano ! ... Govori ! Govori, zaklinjem te. Ne budi mi tako grozno mrtva. Šta ti je ? ... Ili mi ne vjeruješ ?

— Ne vjerujem.

— Da sad nisam govorio istinu ?

— Ti si htio, silom htio, da to sve, što si sad rekao, bude istina, ali to ona ipak nije.

— Dakle sam te htio obmanuti ?

— Ne mene nego sebe hoćeš obmanuti. Ovakova časovita odluka šta znači za naš budući život ? Uzmimo, da se sad i pomirimo, da panemo u zagrljaj i da se poljubimo ... tračak bi ti neke sreće na čas sinuo, ali samo na čas, jer već tu, na ovom putu do ložnice, još prije negoli bismo na vrata stupili, taj bi tračak ugasnuo, jer bi ti se najednom u duši javio onaj dogadjaj, a istom kasnije ... u času milovanja, baš u tom samom času ... m o r a l o bi ti doći na um sve. Zar bi me mogao tako snažno ljubiti, da se otmeš i najsitnijoj misli o tom ? Reci, ali reci iskreno !

— Ne znam !

— Ali ja znam, da ne bi. Pa onda poslije, svaki put ... Istina, ti mi ne bi možda, kako obećaješ, spominjao ni jedne riječi, ali ja i ne trebam riječi. Dosta mi je pogledati u tvoje oči i vidim sve. To još gore boli nego riječi — oči !

— Zar ne vidiš u njima oproštaja i — ljubavi, Ivano — zagrlio sam te i privijao sebi.

— Vidim strast, koja hoće da bude ljubavlju. Kad se udovolji, rasplinut će se, a ostat će ona ista pustoš, koja je u tebi od preksinoć. Pustoš i beznadje.

— Ne, ne, Ivano! Ti se varaš. Sve su to, što mi govoriš — oprosti — tek riječi neke i vlastita mučenja. U zbilji to ne bi bilo tako. Sve bi to bilo drugačije, da kušamo jednom.

— Pa dobro, evo — ustala si ti — ja idem, slušam te. Hajdemo, da kušamo i — vidjet ćeš, da govorim istinu, da je vidim unaprijed! Hajde, vjereniče! Vrata su ložnice otvorena.

— Ne, Ivano, ja tako ne ću. Ne ću te mrtvu i takovu. Onakovu, kao kad si mi na brodu u naručju rekla: „Sad sam potpuno sretna!“ — onakovu hoću.

— Te više nema. Ja nisam potpuno ni nikako sretna.

— I ne ćeš biti?

— Ovisi samo o tebi. Kad budem u cijelom tvom biću vidjela potpunu promjenu, kad mi ti toga i ne budeš rekao, ni trebao reći... kad ti bude ljubav tolika, kolika je u meni sad i od početka prama tebi...

— Ne — prekinuo sam te — ne, Ivano, ti me ne ljubiš i nisi me nikad ljubila.

— Nikad te više nisam ljubila što sad! To je najveća istina u cijeloj ovoj našoj tužnoj pripovijesti!

Ja nisam onda ovih tvojih riječi razumio, kao što ih razumijem sad. Slegnuo sam ramenima i otišao u svoju sobu. Počeo sam te držati ludom i nisam više mislio ništa.

T r e ć i dan sam se od očaja opio. S bocom i s čašom došao sam u večer u našu „tamnicu” i silio te, da piješ. Nisi htjela. Onda sam te silom privukao sebi i ljubio te u lice, u oči, u usta: „Ha, ha, sad smo se pomirili. Sad je sve dobro. Sad smo muž i žena.” Ti se nisi ni branila, samo si mi rekla: „Tako li misliš steći ljubav moju?... Tako li misliš pročistiti dušu? — Alkoholom! Onda otidi u zabavište!...”

— Ti, ti idi u zabavište, kao što si i htjela. Tamo bi valjda našla tu svoju nekakvu ljubav — vikao sam ja na te, da se i sad stidim... i turao sam te i tukao, a ti si ostala mirna, kao da ti je to godilo!

Hermina pl. Ferić: Seljakinja iz Posavine. (Plaketa).

— Kriva si, kriva svemu. Mogla si se obraniti onda od njega ali nisi, ti si ga voljela... Eto to je ono, što ti ne mogu nikad oprostiti. Htjela si zgriješiti! Pristala si.

— Ah, da tako jesam! Da sam bar takova, kao što mi veliš! Bila bih za ovaj svijet, bila bih i za te... Govori, govori mi samo sve, što ti je u srcu i što treba istom da vinom izadje... Na, i tuci me... udaraj me, pograbi me za ruku, odvedi me na klisuru i baci u more! Da znaš kakvo ćeš mi dobročinstvo učiniti... Svršimo već jednom!

— Ivano, zašto si takova, Ivano? Ne budi tvrda kao kamen. Ta, ljudi smo, živimo još ovo nekoliko godina na zemlji, pa zašto da ne budemo sretni? Zašto da se mučimo... Vidiš, sad sam te uvrije-

dio... ružno, ali nisam mislio ono, što sam govorio... Oprosti mi! Ivano, smiluj mi se, evo na koljenima te molim — ja sam ti pao do nogu i plakao. — Ja sam nesretan čovjek od svoje mladosti. Nikoga svoga nisam imao. Na svijetu već nemam nikog nego tebe, Ivano... Ivano!.. Vjeruj, da ću te uvijek ljubiti žarko... bezumno...

A ti si se sagnula meni i poljubila me u kosu. Suze su navrle bile i tebi. Ja sam te podigao i odnio u ložnicu.

Četvrti dan bio je najsretniji u našem kratkotrajnom braku. Gdjegod smo se u kući našli, zagrlili smo se i dugo ljubili. Sunce je došlo iza noći. Sretno smo gledali u oči jedno drugomu, da se uvjerimo o potpunoj sreći. Iza nas je bila noć, u kojoj su se proživjele godine. Svake sumnje, svega, svega je bilo nestalo. Ja sam se još i više silio, da se smiješim, samo da te uvjerim, kako je nastao preokret u meni. Sâm i sebe sam silom uvjeravao, da je taj preokret tu, da sam drugi čovjek.

Ali u tebe je bilo oštro oko. Što je dan više naginjao zapadu, ti si stala sve više sumnjati i ne vjerovati momu pogledu, koji više nije bio isti. Na večer si mi rekla: „Reci mi iskreno... osjećaš li, da je ova naša veza trajna i da je došla pravim putem ..."

— Onim putem, kojim si ti govorila... mislim, govoreći iskreno... da nije...

— Zar ti nisi osjećao, kad si sinoć pao preda me? — pitala si ti i gledala me bijedno.

— Jesam... ali za ono drugo, za zaborav .. trebalo je još nešto!

— Vino! Zar ne?

— Da! Nažalost!...

— Hvala ti na iskrenosti. Mi smo svršili.

I ja sam tad osjetio, da sam te sasvim izgubio. Spoznao sam, kako je to jadno, da za zaborav onoga, što je bilo, trebam — vina...

Peti dan nismo progovorili ni riječi.

Šesti dan zamolila si me, da sjednem uza stol kao ono najprvi put i da te slušam. Samo što ovaj put nisi prekrila rukom očiju, nego si me hladno i nepomično gledala. Oči su ti bile bez ikakva izražaja, kao staklene — onakove, kakve sam vidio poslije, kad su te izvadili iz mora.

Učinilo mi se, da je to mrtvac preda mnom, a ja da sam lud.

— Slušaj — počela si ti kao grobnim glasom — ovo posljednje, što se dogodilo izmedju nas, bilo je nedostojno i mene i tebe. Glumili smo, i ako to nismo htjeli. Ja sam se uvjerila, da ovakvi, kakovi jesmo, ne možemo imati potpune i nepomućene sreće.

Možemo se na čas zavarati, ali trajno to nije i ne može biti.

— Pa zašto da bude nepomućena sreća? — prekinuo sam te ja. — Pustimo, neka se zasad uspomene i slike iz prošlosti javljaju posred naše ljubavi. One će, što se budemo više ljubili, slabiti i pomalo nestati sasvim. Zaborav će doći, a da ne ćemo ni osjetiti.

— Ne radi se sad više o tom, dragi moj, nego o nečem drugom, višem. O našim dušama. Ako ovako nastavimo, mi ćemo ih utapljati i ljubavi prave, one velike i vječne, ne će izmedju nas biti. A po tom ni sreće. Živimo dalje onako, kako smo snatrili one noći na brodu polazeći ovamo, kad sam osjetila potpunu sreću bez ikakvih drugih želja... U ljubavi s onoga svijeta.

— Ja te razumijem, Ivano, ali ja to ne mogu. Što da ti lažem? Ne mogu...

— Onda se moramo rastati, dok se opet ne sastanemo... negdje daleko...

— Gdje?

— U neznanom kraju.

— Ti ćeš zar u smrt?

— To se samo zove smrt, a zapravo bi se moralo zvati oslobodjenje, oslobodjenje od tijela... Kao kad leptir odleti u zrak iz gusjenice, što je plazila.

— I ti držiš, da se tamo život tako nastavlja?

— Pa to i jest tek pravi život. Ja sam ga osjetila već prvi put, kad sam se ono onda... kad si ti došao na samotnu obalu... htjela baciti u more. Onda se iz temelja pokrenuo moj život. Drugi put je bilo one noći, kad si me odgurnuo. I onda sam već vidjela pred sobom valove, kako me još jače zovu. Ali nisam imala prave snage, jer me je nešto vezalo uza te... tvoji zagrljaji i cjelovi. Ali sad me ne veže ništa.

— Ni ljubav prama meni!

— Ta veže tebe uza me i mora te jednom privući.

— Zar u valove? — Nikada! To je ludo!

Kako se sad smijem tim riječima, gdje vidim, da je ono, što si mi govorila, bila istina! Da, istina je, privlačiš me, Ivano, i još noćas ćemo se sastati. Još noćas.

— Došla sam te pitati, hoćeš li me pustiti u more. To je sve, što ti još imam reći.

— A da te ne pustim?

— Ostala bih uza te onako, kako sam rekla. Čekala bih, dok ne spoznaš i ti tu veliku istinu i ne budeš kao ja.

— Ne, ja to ne ću nigda, a ti radi, što hoćeš.

— Ti me dakle puštaš?

— Idi!

S e d m i d a n zaogrnula si pod noć rubac i rekla mi mirno: „Ja sad idem!"

— A nemaš mi ništa reći na rastanku?

— To nije rastanak. Ti ćeš doći za mnom. Poželjet ćeš me.

— Ti si poludjela. Ja tako nikad ne ću poludjeti. Idi samo, idi!

I ti si otišla. Kao sjena. Na vratima si se okrenula: „Nisi me volio ljubavlju, koja prašta, pa za to nisam oprostila ni ja tebi, nego odlazim, da me poželiš" — doviknula si mi, a ja sam te poželio odmah onoga časa i nemam otad mira, dok se ne sastanemo.

IV.

Dok se ne sastanemo, nemam mira, jer sam te poželio odmah onoga časa, kad si mi doviknula: „Odlazim, da me poželiš; nisam ti oprostila, jer me nisi volio ljubavlju, koja prašta" . . .

Da, nemam mira, otkad sam te drugi put poželio.

Nemir i želja za tobom to je bio moj život iza tvoje smrti. Ne znam, kako sam onaj čas ostao, da nisam pohlio za tobom. Valjda sam još uvijek mislio, da ćeš se vratiti, da ne ćeš izvesti svoje odluke.

Ali ti si je izvela. Sutradan su te izvukli iz vode. Ne tebe, nego ono lijepo i bijelo tijelo tvoje. Imala si otvorene oči i raspuštenu mokru kosu.

Ja nisam upravo ništa osjećao, kad sam te gledao. Bio sam posve miran. Taknuo sam se samo prstima tvoga čela. Bilo je ledeno i tvrdo. Ne, ne, to nije Ivana. Ona je bila izvan toga tijela još onda, kad se sa mnom razgovarala o našim dušama. Samo je dijelak nje bio ostao u tom tijelu, dok ga nije taj dijelak bacio u more, a onda je Ivana pošla morem i zvjezdama u neznani kraj.

Ili — još nije otišla! Još je tu uza me, na stolcu ovdje, na divanu, uz prozor, u šumu mora, što mi dolje pred prozorom mrmori zovući me sebi, njoj.

Ne znam, ni kad ni gdje su je pokopali. Mora da sam ono vrijeme spavao ili bio lud. Ništa ne znam, niti pitam koga.

Prve dane htio sam ti se iznevjeriti, Ivano! Probudilo se u meni ono ljudsko. Htio sam izići iz kuće, zaći medju ljude i tražiti drugu ženu.

Ali tad sam te osjetio kraj sebe. Čutio sam tvoju ruku na svojoj. U kasnoj noći čuo sam jasno tvoj glas: „Ti ćeš doći za mnom!" I odgovorio sam: doći ću, dok se kao ti otresem svega, što me još drži sa zemljom, dok ne budem više kao gusjenica — kako si govorila ti.

Još su me samo mučile i izjedale misli — misli na našu ljubav. Sve su se one slike vraćale: od prve na obali do posljednje u ovoj sobi. One su me najprije zvale natrag u život, odsudjivale tebe, podizale moj ponos, prikazivale tebe ludom — dok nisu došle one druge, nutarnje, koje su mi uzdigle tebe kao čistu i vjernu dušu, s kojom se moram sjediniti. A nisam se mogao na to nikako odlučiti, dok se nisam otresao svih misli i prosuo ih evo na ove papire, što su mi prikrili stol. Pišem ih i pišem . . . same riječi naviru . . . sama se slova nižu silazeći po peru s mene i domala ć biti sasvim bez njih, nag, ravan tebi. Ne ću više na sebi imati ništa do tijela, što ću ga dati moru.

Ovi su papiri odjeća moja zemaljska, moje lupine, u kojima sam živio, dok sam te na zemlji ljubio. Ne smije ih nitko čitati, jer ih nitko ne bi raumio kao ti. Kao što ih nije nitko ni napisati mogao nego ja! Oni su veza izmedju tebe i mene. Sveta, tajnovita veza.

Zar da ih spalim? Da ih uništim? Ne!

Uzet ću ove papire i rasuti ih morem na onom mjestu, kud si otišla u neznani kraj.

V.

Kud si otišla u neznani kraj, na onom ću mjestu rasuti ove papire.

Jer ti me tamo čekaš. Na onom istom me mjestu čekaš, u šumu mora i u mrkoj mjesečini. Ti ćeš me voditi dalje u neznane krajine i odgonenuti mi posljednje tajne bivstvovanja.

Nisi li to sad dahnula u me? Nisi li se taknula moga duha? Javi mi se, Ivano, pokaži mi se. Vidiš, da sam sad sasvim oslobodjen, da sam potpuno tvoj. Pruži mi ruku, pa da idemo! Što mi se skrivaš, Ivano, kad te osjećam posve blizu sebe, tu na koljenu svom. Evo, uhvatila si mi ruku, držiš pero i pišeš ove retke. Jesi, tu si . . . Eto, sklopio sam oči i kroz vjedje te gledam, a kad ih otvorim, opet mi se izgubi tvoja

slika! Kamo to iznikneš, gdje si?... Ili ja ovo ludujem? Ili sanjam i ne pišem ovo? Ili sam već umr'o? Šta je ovo?

Zašto me mučiš Ivano? Zar još nisam sve učinio, da se oslobodim zemlje? Što, što još moram?

Ti mi nešto govoriš? Kako? Reci jasnije. Ja čujem samo: „Dodji... dodji!" Doći ću Ivano, još prije zore. Danas je nedjelja kao i onda, kad si amo došla, kao i onda, kad si se sunovratila u more.. Šta? Šta veliš?... Da ne spominjem više prošlosti. Ne, ne ću. „Prošlosti nema!" dovikuješ mi. Dakako, da je nema i — ništa se nije dogodilo. Ništa nije postojalo nego samo ja i ti. Zar ni to? „Oboje zajedno!" Da, oboje zajedno kao jedna misao, jedan ja... jedan!

Čujem te sad sasvim jasno, premda si mi kao u nekoj dalekoj, jako dalekoj daljini. Ipak sam te dozvao. Nemoj mi se izgubiti, Ivano! „Ne ću!" Ne ćeš? Ali daj da te još i vidim. Bar jedan dio od tebe! Jedan tračak... Na, evo ga, pao je kroz prozor. Da nije to trak zore? Ne, nije, jer je tako siv, zelen... tajnovit. Da, to si ti, Ivano, jesi... evo pužiš do mene i obasjavaš me sivo-zeleno. Osjećam te.

Ali gdje ću te potpuno ugledati... gdje?... Kako? Ne čujem dobro. „U valu". Da, u valu! Tamo idem.

U valu ću te ugledati i past ću ti u naručaj preporodjen... blažen.

VI.

Blažen, preporodjen u naručaj ću ti pasti i ugledat ću te u valu. Tvoj trak me evo podiže s moga mjesta i nosi kroz prozor.

Papiri se dižu sa stola svi i polaze za mnom. Na onom posljednjem stoji pero i samo piše dalje... Piše moju sreću i blaženstvo, moj preporod u tebi. O neka samo dalje piše i nek pohvata sve slasti moga sastanka s tobom.

A gle, kako to brzo idem, ja sam već na klisuri našoj. Kako je čudna! Kao okamenjena bol u mrtvoj tišini. I more je čudno. Ono se cijelo nekako pomiče kao veliko nečije gorostasno oko, a u njem je odraz od stotinu glava, stotinu svijetova... Šta je to? Sad se izgubilo sve, potamnilo je oko, a šumi, kao da se bregovi ruše. I ruše se eno... pomiču se gore... okreće se nebo... sve je jedna magla od prašinaste pjene, a u njoj ti! — Dolaziš meni, širiš mi ruke, a ja sam evo izgubio oči, nemam više očiju, ni ništa nemam; ipak, ipak ti si uza me, sasvim si uza me — ti si... ja... Mi smo jedno!... Ivano!

Još jedan trzaj natrag! Vratile mi se oči i vidim. Opet more i mrka mjesečina, a pod mojim nogama klisura. Dolje u valu ti, smiješ mi se. Evo, održao sam riječ. Došao sam tebi. Kamo to pokazuješ? Na istok? Kažeš, da zora sviće, odlazi noć, ali ne boj se, ne će me dočekati dan. Ne!

Skačem tebi, Ivano, s posljednjim pogledom prema noći, koja odlazi: „Ivano, noć posljednja moja je ovo!"

*

Ovo je moja posljednja noć, Ivano!

Ne ćeš, da mi se smiluješ i da se bar na čas odonud vratiš, da se s a d razgovorimo.

Sad nisam više onakav kao one noći, koja je ubila tebe i mene; drugi sam nakon smrti tvoje.

„Nisi me volio ljubavlju, koja prašta, pa zato nisam oprostila ni ja tebi, nego odlazim, da me poželiš...!" doviknula si mi, a ja sam te poželio odmah onoga časa i nemam otad mira, dok se ne sastanemo.

Uzet ću ove papire i rasuti ih morem, na onom mjestu, kud si otišla u neznani kraj.

U valu ću te ugledati i past ću ti u naručaj preporodjen... blažen...

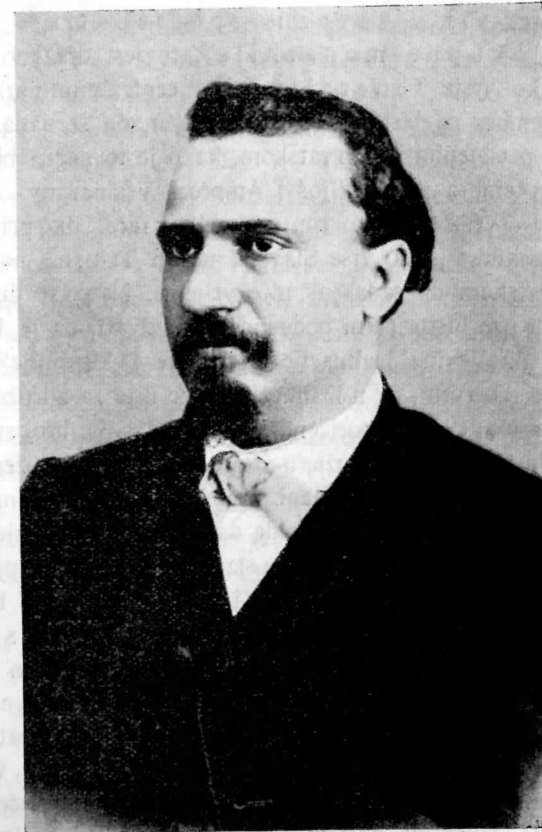
Ivano, noć posljednja moja je ovo!

Milan Ogrizović.

NATKO NODILO.

I. ŽIVOT.

Natko (Sperato) Nodilo rodio se u Spljetu 31. augusta 1834. od oca Petra, rodom s otoka Mljeta, i matere Ane Cvitanić iz Bola na otoku Braču. Potekao je dakle od radišne pučke obitelji, čiji su članovi u moru gledali svu svoju zaradu i napredak. Osnovnu školu, a tako i gimnaziju, dovršio je Nodilo u Spljetu, gdje je kao pitomac tamošnjega biskupskog sjemeništa položio ljeti god. 1853. ispit zrelosti. Na jesen pošao je u bogosloviju zadarsku s namjerom, da se posveti svećeničkom zvanju. Još kao gimnazista u spljetskom sjemeništu upoznao se sa starijim drugom svojim Mihovilom Pavlinovićem, s kojim nastavi drugovanje i u Zadru. No već 1854. bi Pavlinović zaredjen i onda poslan na župu u Drašnici, otkuda 1855. dodje u rodno mjesto Podgoru kod Makarske, gdje ostade do 1870. Drugovanje s Pavlinovićem, tim izrazitim narodnim čovjekom, uvelike se dojmi mladoga i bistroga Nodila, a naročito bješe Pavlinović onaj, koji je prijatelja svoga upozorio na Vukov „Rječnik" (1852.) i na „Narodne pjesme", kao i na prečisti izvor narodnoga štokavskoga govora u dalmatinskoga težaka. Ne znamo, što je razlog, da se Nodilo na jesen 1856. — dakle nakon dovršene treće godine bogoslovlja — odlučio ostaviti svećenički stalež i prihvatiti poziv ravnatelja spljetske gimnazije popa Franceschi-Ferinovića, da primi mjesto pomoćnoga učitelja na gimnaziji u svom rodnom gradu, kojim je odlučnim korakom život svoj posvetio učiteljskom zvanju. Na gimnaziji spljetskoj ostade kroz čitavu školsku godinu 1856.—1857., a onda podje na jesen u Beč, gdje je kroz sedam semestara (1857.—1861.) slušao predavanja iz historije i geografije, a naročito kod ondašnjega čuvenoga profesora opće historije Josipa Aschbacha. Nakon svršenih nauka Nodilo se u martu 1861. podvrže u Beču državnom ispitu, te ga položi na njemačkom jeziku s ocjenom, da je „osposobljen predavati historiju i geografiju na cijeloj gimnaziji, a talijanskim kao nastavnim jezikom." Vrativši se potom kući, bi 31. augusta 1861. — dakle ravno u dvadeset i sedmoj godini života — imenovan suplentom na spljetskoj gimnaziji.

Natko Nodilo.

U to se doba Dalmacija nalazila u velikoj uzbudjenosti. Poznato je, da je nesrećni rat od 1859. učinio kraj apsolutizmu. Prvo je bilo, da je car Franjo Josip I. sazvao u Beč tako zvano pojačano državno vijeće (verstärckter Reichsrath), u koje su pozvani iz Hrvatske Ambroz Vraniczany, iz Slavonije biskup Strossmayer, a iz Dalmacije conte Frano Borelli. Ovo je državno vijeće zasjedalo od 31. maja do 27. septembra 1860. u Beču pod predsjedanjem nadvojvode Rainera, pa se konačno iza podulje debate izjavi većinom glasova, da „ojačanje i razvitak monarhije traži, da se prizna historičko-politički individualitet pojedinih zemalja, unutar kojega da se razne narodnosti primjereno razvijaju i

napreduju, ali u savezu s potrebama i interesima cjelokupne monarhije", to jest državno se vijeće izjavi za neke vrste federalizam s centralnim parlamentom. Dne 12. septembra naglasi biskup Strossmayer, da se nada, da će se Dalmacija i opet sjediniti s Hrvatskom, kako je to negda bilo, što je potom 25. septembra ponovio još i Ambroz Vraniczany. Sjutradan 26. septembra osvrne se na to conte Borelli i reče, da priznaje, da Dalmaciji ima kud i kamo više Slavena negoli Talijana, no za sjedinjenje s Hrvatskom da sada još nije vrijeme. Nato se diže biskup Strossmayer, i uze historičkim podacima dokazivati, da je Dalmacija sastavni dio „kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije", a onda dodade: „Ako tko tvrdi, da u Dalmaciji nitko nije za združenje s Hrvatskom, to ja ovu tvrdnju poričem. Malen je dakako broj stanovnika Dalmacije, koji hoće da se združe, a što nijesu svi za združenje, tomu se ja ne čudim, jer tamošnji Talijani, premda ih je manje, imadu ipak inteligenciju na svoju ruku. Tko dakle da bude za združenje s Hrvatima? Zar ova ista inteligencija, življu slavenskome sasvim protivna?" Ovim čuvenim govorom svojim udario je biskup Strossmayer temelje hrvatskoj narodnoj stranci u Dalmaciji, dok je conte Borelli smatran začetnikom autonomaške talijanske stranke. Nakon raspusta državnoga vijeća izišla je 20. oktobra 1860. poznata „oktobarska diploma", kojom je Ugarskoj i Hrvatskoj ustav vraćen, a ostalim zemljama u monarhiji obećan, dok je državno vijeće u Beču imalo da bude centralni parlamenat za zajedničke poslove svim zemljama. Tim povodom sastala se 26. novembra u Zagrebu banska konferencija pod predsjedanjem bana Josipa Šokčevića, koja je vijećala sve do 17. januara 1861. Odmah u početku (28. novembra) zaključiše nazočni hrvatski rodoljubi, da se ima car Franjo Josip zamoliti posebnom predstavkom, koju će mu lično predati svečana deputacija, da se „Hrvatskoj pripoji čitava Dalmacija, a od Istre kvarnerski otoci (Krk, Cres i Lošinj) kao i tri od starine hrvatska kotara, Volosko Labin i Novigrad (Podgrad); ove zemlje neka budu već na slijedećem saboru hrvatskomu zastupane po svojim zastupnicima." Već 2. decembra predvede ban Šokčević deputaciju caru Franji Josipu, koji je vrlo ljubazno primi i onda 5. decembra upravi na bana ručno pismo, u kojem se glede Dalmacije izjavio pripravnim udovoljiti predloženim željama, pa zato naredjuje, „da se poradi potpunoga ispitanja i svestrano zadovoljujućega rješenja ovoga pitanja takodjer pozovu i poslanici iz Dalmacije u bansku konferenciju." Dne 10. decembra pročitao je ban Šokčević carevo ručno pismo u konferenciji. Dok je ono kod većine izazvalo burno oduševljenje i pljesak, bilo je i takih, koji nijesu zatajili svoga nezadovoljstva, bistro uvidjevši, da ručno pismo ne daje izgled jasne i sigurne budućnosti. Tako je primijetio Ljudevit Vukotinović: „Ako Njeg. Veličanstvo ne bude našemu banu dalo faktičan upliv na Dalmaciju, onda Dalmacija ne će birati ljude, koji potrebe naroda poznadu i koji uz narod stoje, dosljedno, ne će ni doći do sjedinjenja, koje svi želimo i koje je vladar u principu jur odredio"; zato drži Vukotinović, da bi se uz zahvalnicu mogla caru izjaviti i prepokorna nada, da će se i toj želji konferencije, odnosno hrvatskoga naroda, što prije udovoljiti. No konferencija konačno primi zahvalnošću ručno pismo carevo bez ikake primjedbe sa 29 protiv 13 glasova. Sada bi Dalmacija pozvana, da pošalje na bansku konferenciju u Zagreb svoje pouzdanike, koji će vijećati o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom. Ali do toga nije došlo. Činovništvo dalmatinsko, na čelu mu sam carski namjesnik feldzeugmeister barun Mamula, — dakle ličnost, koja je stajala s bečkom centralnom vladom u tijesnom dodiru, — potajno je nagovaralo Dalmatince, da ne idu u Zagreb, a one, koji su svakako htjeli da podju (kao Splječani conte Buratti, Ivičević i Milinović), zavaralo je porukom, da treba da kod kuće čekaju, dok im ne stigne službeni poziv; u tom pak čekanju bi i banska konferencija zaključena (17. januara 1861.). Ovo djelovanje austrijskih oblasti u Dalmaciji bijaše posljedica promjene ličnosti u vodećem državnom ministru; grofa Agenora Goluchowskoga naime zamijeni 11. decembra 1860. Anton vitez Schmerling, odlučni protivnik svakoga federalizma u interesu centralizma, dapače i germanizacije po uzoru Josipa II. Uza sve to Strossmayerov govor u državnom vijeću, pa tečaj banske konferencije u Zagrebu, snažno se dojmiše Dalmacije. Sve se uzbuni; Hrvati i Srbi izjaviše se za sjedinjenje, dok su mu se Talijani žestoko protivili, tražeći za Dalmaciju autonomnu upravu. Grad Spljet protestirao je dapače 23. decembra pod vodstvom svoga načelnika Bajamontija protiv svakoga, koji bi ga bez izrične punomoći htio da zastupa u Zagrebu

u pitanju sjedinjenja, a tako se izjavio i najveći broj inteligenata po Dalmaciji (naročito u Primorju) govoreći, da je upravo uvreda za Dalmaciju, kad banska konferencija u Zagrebu traži od cara sjedinjenje, a Dalmaciju i ne pita, je li joj to pravo, pa ipak je ona u čitavoj stvari glavni faktor ; dapače mnogi se od njih zalijetahu i medju prosti puk, odgovarajući ga od pomisli sjedinjenja s Hrvatskom. Svašta se govorilo : Hrvati su gladni, evo tek nedavno kupili smo milodare za njih, pa šta ćete s gladnim ljudima ! U Hrvatskoj već je od kolijevke svako muško vojnik, tamo stoji svakomu čovjeku za ledjima kapral i t. d. U dubrovačkom opet kraju (a tako je zacijelo bivalo i po ostaloj Dalmaciji po nalogu namjesnika baruna Mamule), izdade okružni kapetan dne 10. januara 1861. svim općinskim načelnicima svoga okružja povjerljivu instrukciju, da puk odgovaraju od sjedinjenja s Hrvatskom, jer da im je bolje biti ravno pod carem, negoli pod banom, a osim toga imali su nagovarati svijet, da podje u deputaciji u Beč. I odista, 25. januara 1861. pošla je autonomaška deputacija u Beč, gdje zamoli 1. februara ministra Schmerlinga, da pitanje sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom učini ovisnim o zaključku dalmatinskoga sabora. Schmerling privoli nato, pa tako izdade car Franjo Josip 21. februara ručno pismo na ministra Schmerlinga i na bana Šokčevića, kojim im naloži, da se pobrinu „da se budući sabor Dalmacije ima prije svega baviti zadaćom, da odašalje poklisare, koji će s priuzdržanjem mojega odobrenja raspraviti pitanje o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom na predstojećem saboru ovih posljednjih kraljevina". Pet dana docnije, 26. februara 1861., izdan je tako zvani „februarski patent", kojim je ustanovljen centralni parlamenat (državno vijeće) s velikaškom (gornjom) i zastupničkom (donjom) kućom, u koju posljednju imat će sabori pojedinih zemalja birati odredjen broj zastupnika (tako Dalmacija pet, a Hrvatska i Slavonija devet njih). Glede Dalmacije glasio je februarski patent izrijekom ovako : „Pošto još nijesmo izrekli konačne odluke o državopravnom položaju naše kraljevine Dalmacije spram kraljevina Hrvatske i Slavonije, ne može zasada još da potpuno stupi u krepost onaj po nama izdani zemaljski red (Landesordnung) za našu kraljevinu Dalmaciju." Tako se dakle zgodi, da dok je hrvatski sabor, što se sastao 15. aprila u Zagrebu, stvarao zaključke o sjedinjenju s Dalmacijom i pitao za njezine poslanike, sabor dalmatinski — prvi od vijekova — složen nastojanjem Schmerlingove vlade od trideset i jednoga autonomaša i dvanaestorice Hrvata i Srba, zabaci dne 18. aprila onaj carski prijedlog, da se izaberu poslanici na hrvatski sabor, koji će onda u Zagrebu raspraviti pitanje o sjedinjenju s Hrvatskom i vladaru podastrijeti izvještaj, već naprotiv izabere samo petoricu zastupnika svojih u bečki Reichsrath, dok obratno hrvatski sabor zaključi velikom većinom glasova, da se u bečko državno vijeće nema nitko poslati. Potom odašalju i dalmatinski i banovački Hrvati i Srbi posebne deputacije u Beč caru Franji Josipu u pitanju sjedinjenja, no sve to nije bilo od koristi, dapače u brzo se razidju i dalmatinski i hrvatski sabor, a tako i ugarski, ne opravivši zapravo ništa, jer nijesu (osim dalmatinskoga) stvarali zaključaka u onom smislu, kako se to u Beču htjelo. Povodom toga se krajem 1861. opet povrati u suštini svojoj apsolutizam, te potraja do 1865., odnosno 1867., kad se konačno Beč našao prinuždenim, da monarhiju udesi u dualističkoj formi, koja zadade najteži udarac upravo Hrvatima i Srbima, a naročito ideji sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom.

U ovakim eto prilikama došao je mladi Nodilo u Spljet kao gimnazijski učitelj. On se odmah jasno izjavi uz Luku Botića, kao i odvjetnika Kostu Vojnovića za sjedinjenje s Hrvatskom, te mu i postade gorljivim apoštolom. Kako je to nesamo Talijanima i autonomašima (Slavo-Dalmatima), nego i vladi i njezinu šefu barunu Mamuli zazorno bilo, Nodilo bi nakon petmjesečnog službovanja krajem februara 1862. od službe otpušten. U to su se doba odlučili prvaci stranke za sjedinjenje s Hrvatskom, a to bijahu u prvom redu Dr. Miho Klaić i Mihovil Pavlinović, da će u Zadru izdavati svoj organ, pa kako je prije svega trebalo predobiti otudjenu inteligenciju, sasvim je prirodna stvar, da se odlučilo izdavati ga na talijanskom jeziku. Tako nastade „Il Nazionale" s pučkim prilogom na hrvatskom jeziku, zvanim „Narodni List". Općenito se znalo, da je Nodilo, komu je tada bilo oko dvadeset i osam godina, osobit poznavač talijanskoga jezika, a pored toga još i obrazovan i značajan muž. On bi dakle odabran urednikom „Nazionala", dok je hrvatski prilog bio na brizi popu Ivanu Danili i popu Pavlinoviću. Prvi broj „Nazionala" izišao je u Zadru 1. marta 1862. u subotu ; list je uopće izlazio samo dva puta nedjeljno, srijedom i subotom predveče. Odmah prvi članak s nat-

pisom: Program „Narodnoga Lista" (Programma del „Nazionale") bješe iz Nodilova majstorskoga pera, a i po njemu kao uredniku potpisan („Sperato Nodilo, redattore"). Klasičnom talijanštinom izdjeljan ovaj članak, koji je i prvi poznati nam literarni produkt Nodilov, glasi u hrvatskom prijevodu ovako:

„Tko prouči kroz razna stoljeća historije razvitak evropske civilizacije, naći će, da svaka mijena njezina s nizom novih ideja otkriva i nove potrebe, što pristupaju ljudskom društvu. Redovito se dogadja, da starija generacija uskraćuje mladjoj ispunjenje ovih potreba, jer navade i stoljetni običaji ne dadu se promijeniti u jedan dan, ali plod novoga vremena, premda trudno i mučno zori, ipak najzad dozori svakako. Današnja generacija iza duge maloljetnosti konačno se oprostila skrbništva i zahtijeva toliko slobode — a da se kroz to ne poremećuje poredak stvari — koliko treba, da bi joj isklijali svi oni pupoljci, iz kojih se, kad se sasvim usavrše, razvije cvijet ljudske civilizacije. Duga navika apsolutističke vlasti protivi se toj želji, no stoga ipak nije sumnjati u budućnost umjerenih vladâ u civilizovanom svijetu. Ne da se zatajati, da se u ovo doba, u kome mi živimo, po svoj Evropi širi, ne izuzevši ni udaljene Rusije, neki pokret, koji dnevno postaje sve jači i opsežniji, a povodom kojega svi narodi, kojim savjest kaže, da mogu da jednoga dana zasjednu uz trpezu civilizacije, trepte od nestrpljive požude, iščekujući došašće političke, religiozne i nacionalne slobode. U tom općem pokretu bilo je očekivati, da će se i u Dalmaciji pojaviti glasilo, nadahnuto isključivo interesima našega puka, a koje će za nj zatražiti zraka i svjetlosti, istaknuvši javno boje narodnoga barjaka. Slaveni po rodu, po srcu i po nikad neporečenoj ljubavi spram domovine, hoćemo da javno izjavimo naše osjećaje, da u novinama otkrijemo onim poštenim Dalmatincima, koji drugačije misle negoli mi, naše misli onakve, kakove jesu, te da raspršimo onu nečistu svjetlost, kojom je nama protivna stranka nastojala da obavije malne svako naše djelo, svaku riječ, svaku namjeru našu. Stoga će dobro biti, da bistro izrečemo temeljne točke onih načela, koja će biti osnova našega lista i koja će sačinjavati našu političku religiju.

Sloboda je za nas ono pravo, koje svaki čovjek ima, da se potpuno razviti može, pa prenijevši to pravo na ljudsko društvo, sloboda je to isto pravo ograničeno dužnošću, da se i pravo drugoga poštuje. Osebujne pak slobode, koje nazivamo religioznom, političkom i nacionalnom, svekolike izviru iz toga vrela, pa su kao posljedice, što slijede

iz onoga vrhovnoga načela. Potpuna sposobnost kretanja i razvijanja rodila je sve ono, što ima veličajna u historiji; uz žar slobode oplodio se i genij slobodnih država stare Grčke i Rima, a kad je pomrčao, potamnila je za mnogo vijekova u Evropi i luč literature, umjetnosti i civilizacije, dok se opet ova dobra pod utjecajem istih uzroka ne uzeše vraćati, da razvesele obrazovani svijet. Mi želimo našoj domovini, da radom plodonosne slobode i ona oživi na nov život, te da ona sloboda, koju nam je navijestila carska povelja, po egzekutivnim organima postane pravom zbiljom. Onda više ne će biti nacionalni značaj naše pokrajine prijeporan, već će i opet kao zakoniti gospodar doći do svoga neosporivoga prava. Slavensko pleme, svezano nerazrješivom vezom zajedničkoga jezika i krvi, pa teritorijalnom neprekidnošću (a to je ono, što dijeli narodnost od narodnosti), stvara najveću množinu žiteljstva dalmatinskoga; dajte mu dakle potpuno uživanje ustavnoga prava, slobodnoga sastajanja, slobodne riječi i slobodne štampe, pa koja će se sila onda oprijeti potpunom razvitku slavenskoga življa u našoj zemlji? Stoga „Nazionale" ne će drugo ni tražiti nego potpunu slobodu za svakoga i da se ukloni svako potiskivanje štetno po nas ili po bilo ma koga. Jednakom mjerom neka se mjeri svakomu, — to će vazda biti naše geslo.

„Branit ćemo stoga u ovom našem listu svaku slobodu, gdjegod ne prijedje granica, dakle i religioznu slobodu, ili da drugačije kažemo, branit ćemo apsolutno gospodstvo, koje pristoji svakomu čovjeku nad njegovom savjesti, bez umješavanja u tudju. Budući pak, da nam se u Austriji ne treba više bojati nasilja, već samo gorljivoga državnoga skrbništva nad raznim vjerskim općinama, zalagat ćemo se vazda za svaku uredbu, koja ide za tim, da se crkva oprosti pokroviteljstva svjetske vlasti, uvjereni, da će tako nestati svake mržnje izmedju katolika i pravoslavnih, sjedinjenih u ljubavi spram zajedničke domovine, i da će slobodno ispovijedanje raznih vjeroispovijesti biti od koristi istraživanju istine.

„Carskom poveljom od 20. oktobra začelo se u Austriji javnom političkom i nacionalnom slobodom, pa se nadamo, da duh životvorne slobode, koji provejava cijelu Evropu, ne će dopustiti, da ona omlohavi, već će je protiv svakoga otpora uzgojiti i sazoriti do žudjena ploda. Reakcionarnih težnja, kojih se mnogi plaše, mi se ne bojimo, jer smo uvjereni, da se Evropa, prožeta živom željom za napretkom, a u ovim stranama već više od šezdeset godina, ne će primiriti, dok

ne utvrdi temelje svoje na granitu slobode. Mučno životarenje ustava u Austriji već od godinu dana amo, doista nas žalosti, ali ne gubimo srca, niti se čudimo, jer nije laka stvar, da se odmah nagode i izravnaju izmedju sebe razvraćeni interesi tolikih naroda, što prebivaju u carevini. Medju tri stranke, centralističkom, dualističkom i federalističkom, koje sada dijele polje nutarnje austrijske politike, mi, sve u interesu iste Austrije, koja će biti srećna i napredna jedino onda, kad zadovolji sve svoje narode, a tako i u interesu naše narodnosti, stajat ćemo vazda u opsegu zakona, uz posljednju (federalističku). Vrijeme, koje sve izravnava i izjednačuje, nadamo se, izgladit će dugim utjecajem sve ono kod Madžara s jedne strane, a kod stranke njima protivne s druge, što je odviše hrapavo u njihovim zahtjevima, a to kad se jedni odreknu jednostavne personalne unije, a drugi okane vjerovanja, da se carevina dade ujediniti centralizmom onako strogim, kakav se daje provesti samo u zemljama, gdje stanuje jedan isti narod. U interesu je Slavena, da Austrija bude ujedinjena i jaka, ali podjedno i takova, da ispuni pravedne želje raznih plemena, koja u njoj žive, i to bez prevlasti jednoga naroda nad drugim. Onda će i nama Slavenima u Dalmaciji biti dopušteno, da stegnemo tješnjim uzlom onu vezu, koja nas sada veže s našom braćom u Hrvatskoj samo po jeziku i po krvi. Naumice rekosmo s braćom, da pokažemo, da nam ne zastire istine nerazborita mržnja protiv imena onoga naroda, koji je poštovan od svakoga, komu kuca rodoljubno srce u grudima. Hrvati govore i pišu jezikom, koji je i naš, a kojemu je, kako se čini, providnost božja odredila sjajnu budućnost ; oni su nekoč dijelili s nama u sreći i nesreći dobro i zlo ; oni su očuvali nepovrijedjenu pradjedovsku slobodu, za kojom je ugasio i samu čežnju u dalmatinskim srcima za dugo vremena onaj, koji je htio, da Dalmatinci ne budu prosvijetljeni ljudi, nego samo željezne mišice, koje će vojevati za tudju korist ; oni su sa Srbima od koljena do koljena ostavili u junačkim pjesmama spomen na staru slavu i na staro ime, koje nam je svima jamstvo bolje budućnosti ; oni nam konačno sada pružaju bratsku desnicu, da s nama zajedno posiju sjeme civilizaciji po varvarskim istočnim zemljama, po onom groblju živih ljudi, s kojega kao da je iza pet tamnih vijekova Zapad naumio skinuti mrtvačku koprenu otomanskoga varvarstva. A za sve to, što traže Hrvati u zamjenu od nas ? Traže, da se povratimo k matici, okrijepivši se u osjećaju naše narodnosti, i mole nas, da zamijenimo sadanju dalmatinsku vladu s dugovječnim

slobodama narodnoga ustava. Ne traže oni, da zabacimo naše običaje, da porušimo naše uredbe, da zaboravimo onaj drugi jezik (t. j. talijanski) u Dalmaciji, koji je u kulturi zacijelo prvi. Ona manjina od kakih petnaest ili dvadeset tisuća žitelja u našoj zemlji, koja govori talijanski, bit će poštovana ; njihova su nam prava sveta, a bila bi nam sveta i onda, kad bi ih još manje bilo na broju, jer visoko poštujemo slobodu i tvrdo vjerujemo u nju. Mi zahtijevamo samo to, da bude kraj svim privilegijama na štetu koga mu drago. Slaveni dalmatinski, plemeniti po slavnom izvoru zajedničkomu i ostalim velikim civilizovanim narodima (t. j. podrijetla indoevropskoga), ojačani cjelovitom masom braće preko brda, posjednici jednoga od najmilozvučnijih jezika u Evropi, potražuju natrag nezastarjelo pravo slobodnoga razvitka svoje narodnosti. Zato zahtijevaju jednakost u pravu za oba jezika, no ne jednakost platonički odredjenu na saboru, već uistinu danu u školama, te rukom u ruku, u koliko se to podudara s interesima samima, u sudu i u upravi. Zar da gleda jedan narod od 400.000 duša, da mu prekrasni jezik vazda ostaje sirota ? Uz tu cijenu i jedino uz tu cijenu, blagodarni talijanskoj kulturi za naš duševni uzgoj, pa s ljubavlju većom negoli je itko i zamisliti može spram one naše pomatere (t. j. talijanske kulture), pružit ćemo lojalno ruku protivnoj strani, da započnemo kao sinci jedne iste zemlje rad oko civilizacije našega naroda. Zaboravit ćemo srdžbe, mržnje i sve nepodobnosti, na koje se dadoše protiv nas zavesti neki naši politički protivnici (a što se sve nije izreklo i napisalo u Dalmaciji na pogrdu imena slavenskoga ?), nemajući pred očima drugo, nego samo korist zajedničke domovine. Šta više, u ovom ćemo listu dati primjer uljudne i mirne polemike, kako se dolikuje ljudma, koji temeljito vjeruju u svoja načela i pouzdano gledaju u budućnost.

„Naš list kao predstavnik svih poglavitih interesa ove zemlje, pored političkoga dijela, u kojem će uz originalne dopise iz slavenskih strana biti govora o glavnim dnevnim pitanjima, donosit će redovito i književni prilog, koji će stopimice pratiti intelektualni pokret naše zemlje, ocjenjujući vrednija novoizišla djela budi zarad sadržine, budi zarad nutarnje vrijednosti njihove.

„Ekonomski interesi napose će okupiti našu pažnju, tim više, što se razumijevanje u sticanju u mnogim točkama dotiče morala i politike. A tako će okupiti našu pažnju i porast kao i najpravičnije razdjeljenje sredstava za život i udobnost, što oslobadja sve to veći

broj gradjana od nevolje i brige, diže im svijest i čini ih to vrednije u izvršivanju političkih prava, što su ih nova vremena već dala ili će ih još dati našoj domovini. U Dalmaciji još smo daleko od toga, da otvorimo sva vrela bogatstva, pak bi bilo vrijeme, da i ovdje zamijeni žurna radinost slobodnih vremena privatnu lijenost i vladinu mlitavost. Kad ne bude štogod književna ili ekonomična, prevodit ćemo iz tudjih jezika, što su savjesniji pisci pisali o južnim Slavenima, ili ćemo upoznati široke krugove čitatelja s najboljim djelima naše narodne literature.

„Izlišno je i naglasiti, da će nam svatko milo i drago učiniti, a navlastito naša omladina, kojoj srce gori za slavensku domovinu, ako nas podupre perom svojim u ovom listu. Razlika u mnijenju, ako ne bude zasijecala u načela, po kojima se ovaj list naziva „narodnim", ne će biti zaprijekom, da članci izidju na javu, jer premda smo sklopljena falanga, ne robujemo nikomu, a iz slobodnoga sudara raznih misli očekujemo, da kresne jasnija svjetlost našim načelima. Oni, koji će suradjivati oko našega posla, imat će savjest čistu, da su ispunili strogu dužnost slobodna gradjanina, pa će osjetiti onu slast, što je kuša svaki čestit čovjek, kad drugome učini dobro, jer budućnost narodne snage i napretka jeste, koliko budućnost snage i napretka svih."

I tako zače veliko djelo hrvatskoga narodnoga preporoda u Dalmaciji s programom političkoga sjedinjenja s Hrvatskom, pohrvaćenja škola, uprave i sudstva, kao i čitava javnoga života, dok mu je kao najkrepče oružje služilo hrvatsko historičko državno pravo. „Državno pravo pruža jaku pomoć narodnom pravu i pruža mu temelj i način izvedenja", reče Lovro Monti. Borba bješe upravo gigantska, a konačni uspjeh njezin možemo mirno nazvati Heraklovim djelom. Premda je i narodni pokret ilirski u Hrvatskoj imao da održi borbu na dvije strane, protiv domaćih madžarona, kao i protiv Madžara i njihove vlade, ipak je borba u Dalmaciji bila neisporedivo teža. Dok su u Hrvatskoj madžaroni (izuzevši Turopoljce) stvarali šaku ljudi, te je najveći dio naroda pristajao uz svoje vodje Gaja i Draškovića, a bečka vlada od časa do časa u interesu svojih političkih ciljeva pomagala Ilire protiv Madžara, u Dalmaciji bješe najveći dio inteligencije, a u početku i prosti puk (naročito u Spljetu) u protivničkom taboru, koji je dobivao krepke pomoći iz Beča, odnosno od njegova činovništva dalmatinskoga. U Dalmaciji trebalo je tek predobiti i puk

i inteligenciju za ime hrvatsko, dok su upravo madžaroni vazda isticali, da su baš oni „pravi Hrvati", pa dok je madžaronska inteligencija bila i malobrojna i slabo obrazovana, autonomaška inteligencija bješe nesamo golema brojem, već i snažna kulturom. Šta više, nijesu bili rijetki oni od vodja hrvatskoga pokreta u Dalmaciji, koji su dosta slabo, da ne kažemo baš nikako, znali hrvatski, ali talijanski znali su vrlo dobro upravo svi, dok su kod madžarona upravo rijetki bili oni, koji bi bili vješti madžarskom jeziku. U Dalmaciji dakle uhvati se u koštac s drevnom i velikom kulturom goloruk narodni čovjek, dok su u doba ilirskoga preporoda Madžari tek sami postavljali osnove svojoj narodnoj kulturi.

Zadaća Natka Nodila kao urednika „Nazionala" bijaše dakle vrlo teška i upravo golema. Puštajući s vida i samu činjenicu, da je u to doba bilo upravo pogibeljno priznavati se Hrvatom u moru zadarskih talijanaša — još i danas na žalosnom glasu s potajnih uličnih napadaja, — teža bijaše borba na duševnom polju. Izlazile su brošire, koje su svim mogućim razlozima odbijale sjedinjenje s Hrvatskom i naglašivale srećni autonomni život Dalmacije. Talijanašima priskoči u pomoć sam čuveni naučenjak i državnik Nikola Tommaseo, rodom Šibenčanin. Pravom zlobom i jetkom ironijom, dapače i dubokim prezirom okosio se na misao sjedinjenja, te se zagrijao nesamo za autonomiju Dalmacije, već i za posebnu narodnost dalmatinsku. Na to odgovorio je Nodilo u svom listu od 14. maja 1862. osobitim člankom, u kojemu reče: „Narodnost dalmatinska može da bude izvrsno otkriće: primjerice, za jednu saborsku većinu, koja u težnji, da postavi svoje autonomne ciljeve na nacionalnu bazu, a ne nalazeći nijedne pozitivne baze, stvara umišljenu naprosto za svoju porabu. Ali za onoga, koji štuje kao narodnost veliku ljudsku zadrugu, koja će slavno po djelovanju, po knjizi i po velikoj individualnoj misiji u napredном razvitku ljudske zajednice živjeti životom vijekova, — za onoga će onaj naziv vazda ostati smiješnim. Ako Dalmatinci hoće da zauzmu mjesto izmedju naroda, sada, kad se Evropa narodnosno preustraja, ne će ga nikad zauzeti kao Dalmatinci, već treba da se sliju s onim plemenima, koja su im po jeziku i podrijetlu najbliža." Konačno zapita Nodilo: „Zašto slavni Tommaseo hoće da nas dijeli više nego nas je podijelio sam Gospod Bog?" Ovaj je članak Nodilov teško ujeo za srce Tommasea, pa je na nj odgovorio u talijanaškom zadarskom listu „Voce Dalmatica" jetkim tonom spočitnuvši piscu

anonimnost. Nato mu odgovori Nodilo ovako: „Izjavljujem, da sam navikao, premda zazirem od smiješne gizde, gledati u lice svakomu, neisključivši ni nepogriješivoga Tommasea, i da ja — koji nijesam napisao u mome života ništa, pa niti jedne brošire s posvetom, već samo nekoliko novinskih članaka, koji se danas radjaju, a sutra umiru, a ne bih ni sada pisao uopće, da me ono, što ja smatram gradjanskom dužnosti, nije pozvalo, da preuzmem uredništvo „Nazionala", — ne težim nipošto za besmrtnošću, stim više, što smatram, da rad vrijedi više od svih riječi izrečenih i napisanih, pa makar ih bilo toliko, da se uzmogne od njih sastaviti čitav rječnik. U „Nazionalu" saradjuju mladi ljudi, kojih riječ gdjekada iz nabujala osjećaja može i da prijedje pravu mjeru, pa nije u skladu s koncepcijom misli, radi čega se pričinja osobito starijima kao retorika; ali fikcija ta prestaje, kad se uvaži, da mladost redovito ne izmišlja osjećaja, kojih nema. Može da bude prkosna, ali je ispričavaju godine. Može da bude ujedljiva, ne budalasta, kako kaže slavni Tommaseo, jer se u tom slučaju on zacijelo ne bi razjedio, ali joj diže oštrinu želja za dobrim i slobodom, kojom je i po priznanju samih nezadrtih protivnika prožet „Nazionale."

Ova je čuvena polemika jedna od glavnih zasluga Nodilovih po narodni preporod u Dalmaciji, jer je dala povoda manifestaciji solidarnosti narodne omladine, kao i osnivanju prvih narodnih čitaonica. Autonomaši naime bili su bijesni, kad vidješe, kako Nodilo nesamo da pobija stvarnim argumentima Tommaseove izvode, već se čak usudjuje, da ironijom zadire u toga giganta, pa su stoga digli po čitavoj zemlji veliku graju na Nodila i na „Nazionale", tražeći od pojedinih općina i društava, da izbace list iz „casina" i „gabinetta di lettura". Kod toga računali su, da je upravo sada najzgodniji čas, da već u zametku ubiju narodni pokret i „Nazionale", pokrivši ga teškom pločom Tommaseove slave i popularnosti. No zgodilo se baš protivno. Na graju njihovu odgovori Nodilo: „Tko smatra, da u slobodnim vremenima nije meni dopušteno, da raspravljam o političkim razlozima bilo čijim, i da branim u mome listu protiv autoriteta i većega imena negoli je sam g. N. Tommaseo, prava naroda, kojemu pripadam, podlac je, nedostojan imena slobodna gradjanina.' Sada zaredaše javne izjave prvaka narodnih Gjorgija, Klaića, Ljubiše, Pavlinovića, Pulića, Radulovića i Sabljića uredniku Nodilu, koji se proglašuju s njime solidarnim: „Samo slijepo i interesirano strančarstvo, pišu mu 14. juna 1862., može iz polemike nastale izmedju Vas i g. Nikole Tommasea stvoriti pitanje o njegovoj i vašoj ličnosti, a ne izmedju grditelja Slavena i „Nazionala", kojemu je sveta dužnost, da odbija iste grdnje. Zahvaljujemo vama u ime naše i Slavena Dalmacije, koje mi zakonito zastupamo na pokrajinskom saboru. Nastavite hrabro istim putom; branite prava našega naroda i jednakom energijom odbijajte svaki napadaj na njegovu čast, pa dolazio ma s koje strane, i vi ćete steći zasluga za slavensku domovinu." Uz zastupnike šalje Nodilu zanosne izjave omladina djačka iz Beča i Padove. Padovanska izrijekom se izjavi ovako: „Dižite visoko narodnu zastavu, koja neka drži budnom svetu vatru, što plamti u našim grudima i koja će nam donijeti pobjedu nad našim dušmanima." Doskora se oglasiše i pojedine općine, narodna društva, kao i pojedine ličnosti, tako da se eto već u prvoj godini Nodilova rada oko „Nazionala" pokazao golem uspjeh narodnoga pokreta. Razumije se, i u Hrvatskoj pozorno su svi pratili dogadjaje dalmatinske, pa tako šalju pouzdanice Nodilu županije riječka, varaždinska, križevačka, a grad Zagreb ga izabere svojim začasnim gradjaninom.

No ubrzo došli su dani teške kušnje. Kao što je ilirski narodni pokret bio prikazan buntovnim i veleizdajničkim, tako je sada bilo i s dalmatinskim. Prvo je bilo, da je vlada u maju 1863. otpustila od službe gimnazijske profesore zadarske Dr. Mihu Klaića i popa Ivana Danilu, urednika hrvatskoga „Narodnoga lista", a gimnazijskoga ravnatelja zadarskoga D. Pulića premjestila je u tirolski Trento (Trient). Potom se pokušalo posijati razdor u redovima narodne stranke s težnjom, da se odvoje Srbi od Hrvata. U tu svrhu začeše izlaziti u novosadskom „Napretku" članci tobože poslani iz Dalmacije, u kojima se upozorivalo Srbe, da se čuvaju Hrvata, jer oni da hoće da podignu Veliku Hrvatsku na štetu Srba, šta više, poslužiše se i rusko-poljskim tadašnjim ratom, ne bi li razdražili pravoslavne na katolike. Nodilo je dašto odmah prozreo tu infamnu igru, pa je ovako progovorio u svom listu: „Svakoga iskrenoga Slavena, nazivao se Srbinom ili Hrvatom, bio katolik ili pravoslavni, zaklinjemo vjerom i poštenjem, pred Bogom i pred svijetom, da se opre svakom vragu, koji bi htio pretrgnuti narodnu slogu, što se složila u Dalmaciji, kojoj se vas slavenski svijet divi!" Konačno se započelo sudskim progonima. U martu 1863. vodila se u Beču rasprava protiv urednika časopisa „Ost und West", dr. Imbra pl. Tkalca, poradi nekih članaka prenesenih iz

zagrebačkoga „Pozora", galičkoga „Slova", praškoga „Hlasa" i zadarskoga „Narodnoga lista", u kojima je državno odvjetništvo vidjelo veleizdaju. Inkriminiran bješe članak Pavlinovićev „O narodnosti". Tkalac bi osudjen na osam mjeseci teške tamnice i 1100 for. gubitka kaucije. Na ovoj raspravi bilo je pročitano izvješće zadarske policije od 31. oktobra 1862., u kojem se kazalo, da je „po svoj prilici" autor inkriminiranoga članka, a potpisana naprosto sa M. P., „poznati emigrant i panslavistički agitator grof Orsat (Medo) Pozza (Pucić), jer da on običava potpisivati svoje propagandističke članke pismenima M. P. ili P. M." Onda se kaže: „Politička tendencija „Nazionala" izazivno je federalistička na osnovu narodnoga načela. Potajice pak (a katkad i otvoreno) ide za stvaranjem jugoslavenskoga kraljevstva na čisto nacionalnoj bazi. Da izmedju M. P. i uredništva „Ost und West" ima odnošaja, nema sumnje, jer je P. M. u tijesnom saobraćaju s vodjama slavenske propagande i češće dolazi u Zagreb, Beograd, Rijeku, Beč i t. d." Na ovaj izvještaj posla zadarska policija drugi, u kojem javlja, da je saznala, da onaj M. P. nije Medo Pucić, već Mihovio Pavlinović, koji se već i sam priznao autorom. Potom se opet bavi „Nazionalom" i kaže za nj, da otvoreno zagovara ujedinjenje Slavena na Balkanskom poluotoku, medju koje da ubraja i Kranjsku; nadalje, da u raznim člancima i dopisima iz Beča oštro piše protiv Reichsratha i ministara, te da potiče na mržnju i na prezir. Svi ovi članci pojedinački uzeti nijesu doduše od štetna utjecaja, ali kad se uvaži tendencija lista, onda oni uza sve to daju povoda procesu za veleizdaju i bunjenje. I zbilja, državno je odvjetništvo nato na zahtjev policije podiglo optužbu protiv Nodila, i to poradi jednoga dopisa s Rijeke, u kojem se hvalilo gimnazijsku onamošnju mladež, što je štrajkovala zahtijevajući, da se natrag postavi slika biskupa Strossmayera ispod slike cara Franje Josipa, a onda i poradi drugoga nekoga opisa svečanosti, što je priredişe češki rodoljubi u Pragu Gregru, kad je izišao iz tamnice nakon desetmjesečnoga zatvora. Rasprava protiv Nodila vodjena je u Zadru 9. novembra 1863., a svršila je tako, da je Nodilo bio riješen zločina bunjenja, ali osudjen radi zanemarene pažnje na 100 for. globe i 60 for. gubitka kaucije. Prizivni sud riješio je potom Nodila i globe, no državni odvjetnik utekao se vrhovnom sudu u Beč, koji je potvrdio prvu osudu, snizivši tek globu na 50 for. No vlada nije mirovala. Slijedeće godine 1864. naime podiže državni odvjetnik optužbu protiv

Pavlinovića i Nodila poradi onoga članka „O narodnosti", štampanoga još 1862. Ipak do rasprave nije došlo, jer je prizivni sud (u februaru 1865.) naredio, da se svaki progon obustavi radi zastare. Medjutim je Nodilo pomnjivo pratio i razvoj političkih prilika u Hrvatskoj, zagovarajući financijalnu samostalnost njezinu u eventualnom sporazumu s Ugarskom. „U pravu sastavljanja proračuna, kaže on, sadržane su sve moći parlamenta, jer onaj, koji može da raspolaže novcem, kojim se podržavaju i vojska i uprava i škole i nastava i mornarica, može da raspolaže svime u državi. Čime su Englezi očuvali svoje sloboštine pred pohlepom Stuardovaca za vlašću? Braneći uz cijenu tamnice i smrti ovo dragocjeno blago! Zašto se u Pruskoj vodi žestoka borba izmedju kralja i naroda? Za ovo isto pravo. Zašto će dalmatinskom saboru vazda biti nemoguće, da materijalno preporodi našu pokrajinu? Jer raspolaže samo zemaljskom zakladom od kakovih 70.000 for. i njegova su porezna prava veoma ograničena." No u januaru 1865. opet podiže državno odvjetništvo dvije parnice protiv Nodila poradi nekih dopisa iz raznih dalmatinskih mjesta. Nodilo ih je popratio u listu ovim riječima: „Dobro je previdjeti sve mogućnosti. Ma što se dogodilo današnjem uredniku, morao on ostati na političkoj pozornici Dalmacije ili iščeznuti s nje, mi možemo obećati Dalmatincima trajni opstanak jednoga liberalnoga narodnoga i neovisnoga organa." Uto pade ministarstvo Schmerlingovo, a s njime iščeznuše Nodilove parnice, kad je na prijedlog novoga ministra Belcredija car Franjo Josip rezolucijom od 31. jula 1865. proglasio opću amnestiju za delikte počinjene štampom. Skoro zatim umirovljen je i dalmatinski namjesnik barun Mamula, te imenovan 17. oktobra 1865. general Josip barun Filipović. Sada svanuše mirniji dani po narodnu stranku, a dr. Miho Klaić opet bi reaktiviran na zadarskoj gimnaziji. Prekuživši ovako najteže doba i sudjelujući krepko u izgradnji temelja oko narodnoga preporoda u Dalmaciji, Nodilo se povukao s uredništva „Nazionala" i vrati se učiteljskom zvanju. Dne 25. novembra 1866. opet bi imenovan suplentom na zadarskoj gimnaziji, ali je još do kraja februara 1867. list potpisivao i suradjivao u nj sve do godine 1873. Razlog, što je Nodilo ostavio redakciju „Nazionala", bile su neke nesuglasice. U ono doba vodila se u Italiji najžešća borba oko narodnoga jedinstva, kojemu je nakon rata god. 1866. ostala još jedinom zaprekom papinska država. Borbu ovu pratili su najvećom pažnjom i osjećajem i talijanskoj kulturi tako blizi Dalmatinci. Laici bili su

najvećim dijelom protiv papinske svjetovne vlasti, a klerici od reda za nju. „Nazionale" uredjivao je Nodilo u duhu nacionalno-liberalnom, pa se morao i on doticati ovoga škakljivoga pitanja, ma i koliko nastojao, da izbjegne svakoj nesuglasici s klerom, koji je bio upravo glavna potpora narodnoga preporoda u Dalmaciji. Tako se zgodi, da je Nodilo češće ublaživao neke članke, a naročito Klaićeve, u kojima bi se suviše oštrim riječima osudjivala politika rimske kurije. Uza sve to nije pop Mihovio Pavlinović, kao jedan od vodja pokreta i prema tome ugledna ličnost kod „Nazionala", još uvijek bio zadovoljan, zbog čega je došlo izmedju njega i Nodila do nesuglasica, koje konačno navedoše ovoga po temeljitoj obrazovanosti i ugladjenu stilu upravo idealnoga urednika, da je od svoga odgovornog mjesta odstupio. Sve se to zgodilo bez buke i izliva mržnje, sasvim u prijateljstvu. O tom se Nodilo sam ovako izrazio: „Nemojte misliti, da sam ja bio kaki lični protivnik don Mije. Svojim čeličnim karakterom, svojom nesebičnošću i svojim znanjem, on je šta više meni imponirao. Rječnik Vukov i naše narodne pjesme ja primih njegovim posredovanjem. Kad sam bio djak, nas dvojica izmjenjivasmo pisma pisana ćirilicom. Ako se don Mijo u nečemu izmijeni, on to učini po glasu savjesti, te mu od mene nema prikora." Iste godine 1867., kad je posve ostavio uredništvo „Nazionala", Nodilo bi izabran zastupnikom u dalmatinski sabor u korčulanskom kotaru, kuda je pripadao i njegov djedovski otok Mljet. U saboru ostao je Nodilo sve do 22. maja 1870., kad je raspušten. Kao zastupnik izrekao je 1869. govor protiv vladina uplitanja u šibenički izbor. Slijedeće godine 1870. konačno je Nodilo doživio plod svoga teškoga političkoga rada kod „Nazionala"; izbori obavljeni 4., 7. i 9. jula, svršiše pobjedom narodne stranke, koja je predobila 25, dok su autonomaši spali na 16 kotara. U tim izborima Nodilo nije sudjelovao; on se već počeo poglavito baviti školom i knjigom.[1]

Kazali smo, da je Nodilo 25. novembra 1866. imenovan suplentom na gimnaziji zadarskoj, pa se tako i opet povratio učiteljskom zvanju. Dne 6. augusta 1867. imenovan bi pravim učiteljem, dok je profesorski naslov dobio 19. novembra 1871. U to doba pada i srećni brak njegov sa Splječankom Julijom pl. Paitoni, od kojega mu je potekla

[1] Za djelovanje Nodilovo kod „Nazionala", kao i u javnom životu gledaj jubilarni broj „Narodnoga Lista" str. 5, 7, 97—105. U Zagrebu nema nigdje kompletne serije „Nazionala" od 1862—1870.

jedinica kći Marija, udata za dra. Thierryja. Dne 21. februara 1872. imenovan bi od kralja Franje Josipa članom pokrajinskoga školskoga vijeća, pa je onda u oktobru iste godine delegiran, da predsjeda kao vladin povjerenik na ispitu zrelosti u spljetskoj gimnaziji. Medjutim se u Zagrebu otvaralo novo sveučilište, na kojem je trebalo popuniti i stolicu svjetske historije. Dr. Franjo Rački ponudi je Natku Nodilu, koji je i prihvati uz uvjet, da mu se uračuna i službovanje na zadarskoj gimnaziji. Kad hrvatska vlada na taj uvjet pristade, Nodilo bi riješen službe na zadarskoj gimnaziji 19. septembra 1874., te imenovan od kralja javnim redovitim profesorom u kr. sveučilištu zagrebačkom iz opće historije dne 20. septembra. Pred odlazak poruči u „Narodnom listu" od 14. oktobra prijateljima i drugovima ovako: „Vrijeme gradi, a vrijeme i razgradjuje, ali za svoga života ne ću nikad zaboraviti, da, kad u neko doba ljudi bjehu uzrujani proti meni, Kaštela mi pokazaše izvanrednu ljubav, te sada pri rastanku hoće da mi je nanovo zasvjedoče... Da sam političan čovjek, želio bih mu (zavičaju) valjda uz strogo ujedinjeni rad političku slogu: ali budući po svom zvanju, kakono se kaže, teoretik, želim, da Bog naspori, te moja domovina postane složna u onim naporima, koji uzvisuju čovječji duh, a imadu naplatu ispunjene dužnosti; složna u gojenju neodvisnijeh, plemenitijeh, sjajnijeh misli, bogata čilim i uzoritim sinovima, na ovom najskrajnijem rubu evropske živanosti, u nesretnom dodiru s moralnom trulošću Azijata. Bez blaga etičnog, bez ove moći od pomoći, narodi i ako namnoženi, tonu u bezdan vječita zaborava; a kad se ulazi u hram povijesti ljudske, od njih ni traga."

Preselivši u Zagreb Nodilo se bavio jedino sveučilištem i naukom. U javnom životu nije se više nikako isticao; niti je kandidirao, niti pisao novinskih političkih članaka, no uza sve to bio je općeno poznat kao odličan rodoljub, koji je u raznim prigodama vazda stajao u redovima narodnih boraca. Poradi toga i ne sadrži dalji život Nodilov sve do smrti mu nikakih izvanrednih zgoda, već se sav okreće oko mirnoga rada na katedri ili kod pisaćega stola. Ovaj stalno utrti put života donekle prekidaju školske godine 1878.—1879. te 1889.—1890., kad ga je profesorski zbor filozofskoga fakulteta izabrao svojim dekanom, te 1890.—1891., kad ga predstavnici svih fakulteta izabraše rektorom. Prigodom instalacije dne 18. oktobra 1890. izreče svečanu besjedu, u kojoj se izrijekom obratio i na sveučilišnu mladež ovim krasnim riječima: „Hrvatska mladeži, gospodo sveuči-

lišni gradjani! Vrijede li štogod moje riječi pred vama, ovo dovle govoreno hoće da vas ohrabri, hoće, kad bi toga trebalo, da vas još tvrdje priveže živoj našoj domovini. Mi stojimo u sjenovitom klancu, ali je gore nad nama savito plavo nebo naših nezatomljenih nada. Ne koleblje se, ni vaša, ni moja vjera u naš narodni opstanak. Nego mi zato ne smijemo biti bezbrižni, niti ćemo neoprezno dati, da nas mekani san uljulja, da nas prevari lijeno maštanje, da, pošto smo narod kršćanski, niko ništa nama ne može. Što ja rekoh, to nije nikakva istina naravi geometrične; nije to kakav slijed neospornih propozicija i strogih dedukcija, već je to induktivno, a u neku ruku i divinatorno nagadjanje, kome pristaje vrijednost tek relativna. Kad se god o pouci historijskoj radi, vi zacijelo ne zaboravljate jednu primjedbu vašega prijatelja iz škole, mislioca Tacita, koji kaže: „Što ja više novijih ili starijih zgoda promišljam, sve se meni to većma u svim poslovima ukazuje varava igrarija ljudskih stvari." — Još je nešto. Kad promatramo, štono danas vele, demografijsko naše stanje, prilike nisu nam nipošto takove, da bismo mogli posve zadovoljni, pa i mirni biti. Prirodom plodovita, zgodna, raznolika nam je zemlja; klima nam je gdje povoljna, a gdje blagosti u Evropi ne baš najobičnije, te punim pravom pjevamo: „Lijepa naša domovino!" Ali vi, sveučilišni moji gradjani, znate, da se tom samom mjerom ne mjeri ekonomna moć jednoga naroda. Da se narodna snaga pravo procijeni, treba uz ono blago od Boga nam mukte darovano, uz onu tromu materiju, još progledati rabotu, kojom se sve ono množi. A pošto narodna imovina nije sva ni u obradjivanoj materiji, u proizvodu poljskom ili industrijalnom, valja se dalje obzirati na ženidbe, na radjanje i na pomiranje u puku. Ovdje, dakako, nije mjesta, da se to ispita, no je dosta reći, da u tim pogledima nije sve glatko u našem narodu. Stavimo li na čelo evropskoga čovječanstva na pr. Francusku ili Englesku, a na dno Tursku, izmedju tih dviju krajnosti ekonomna se snaga naša pomiče tek po sredini, naginjući u to više amo dolje, nego li tamo gore. Bolest nije opasna, ali ekonomno bolujemo. Mi se ne smijemo raspavati. — Nego, vi mladi ljudi, naši bolji zamjenici, a naša uzdanica, vi ćete sve to ispraviti vašim budnim duhom i vašim radom. Plemenita kao što je, naša omladina bez sumnje u sebi misli: ako mi je narod od koje rane bolan, ja ću onu ranu vidati; ako narod nije brojem golem, ja ću gledati, da bude dušom velik i plodovit. Radljiv jedan poslenik vrijedi dva neradljiva, hrabar vojnik dva nehrabra.

Budete li umni i srčeni, vi podvostručiste snagu narodnu. A ta djelotvorna vaša ljubav k domovini bez vike će biti, jer je duboko osjećana. Živo, a skromno radeći, vi ćete u tišini bolje slušati domovinske glasove, koji nas vazda ne pozivlju na časovito bučno veselje, već nam katkad nameću i tešku dužnost junačkoga prijegora."

Još se jednom Nodilo istače u javnosti. Kad je 1897. ujedinjena hrvatska i srpska omladina izdala „Narodnu Misao", odazva joj se on ovim biser-riječima: „Vi, naraštaj bolji od starijega, spor hrvatsko-srpski eto rješavate plemenitim nadahnućem vreloga srca. Mimo sićušna povoda prepirci i svadji, pregoste gojiti ljubav medju sobom, a baš u toj ljubavi leži cijelo rješenje. Ako vjera ima da dijeli, to ravnalo, negda uobičajeno, sad kod novijih naroda ne važi. Čini li se dioba zbog historijske prošlosti, onda bi Hrvate i Srbe trebalo mekanom rukom i dužnim poštovanjem položiti u muzej starina na tihi vječni počinak."

Kao profesor bijaše Nodilo jedan od najodličnijih predstavnika hrvatskoga sveučilišta. Predavanja su njegova imala nešto čarobno u sebi. On je umio prikazati onaj drevni egipatsko-asirski svijet, kao i grčki prije perzijskih ratova, ili rimsku republiku, pa doba seobe naroda i doba krvavim mačem stvorenih državnih tvorevina plavih Germana, pa po nas toliko važne početke Islama i njegove kulture, a tako i doba križarskih vojna, njemačke reformacije, talijanske renesanse i razloge francuske revolucije[1] — tolikom bistrinom, jezgrovitošću i otmjenošću, da su svi bivši njegovi slušači ne jednom naprosto stali s običajnim djačkim bilježenjem, te se posve predali rijetkom duševnom užitku, koji će im svima ostati nezaboravan. Nijesi znao, na što bi više pazio, da li na sam prekrasni način prikazivanja ove ili one zgode, da li na onaj muzikalni romon jezika hrvatskoga, koji mu je tako ugodno i lako izlazio iz ustiju u biranim riječima i u divotnom slogu, a sve to u nekom upravo neobičnom savršenom skladu. Tko nije Nodila predavača slušao, taj teško da može i samo zamisliti elegantnost, gipkoću i čarobnost našega jezika. U predavanju se inače ne bi nikad upuštao u suhoparno nizanje vladara i njihovih pojedinačkih djela, niti bi umarao, kažimo, podrobnim raspolaganjem vojske ili flote u ovoj ili onoj bici, sve na način, s kojega bi slušač izgubio onu napetu pažnju, te zaželio, da predavač što prije prijedje na nešto novo. On je dogadjaje i ideje pojedinih

[1] To je otprilike bio opseg njegovih kolegija.

epoha čovječanstva sintetizirao u jezgri njihovoj. Tek prigodice on bi spominjao po koji izvor, kad je htio da dade misli svojoj osobiti akcent. Isto je tako bilo i s naučnom literaturom. Nodilo predavač i profesor bješe zapravo majstor slikar, koji je pred slušačima crtao i risao slike iz minulih vremena, i to u takom skladu prekrasnih boja, da je ono, o čem je predavao, izišlo kao živo svima pred oči, a pored toga još i ostavljalo neizbrisivi trajan dojam. Baš u tom bješe on dostojni učenik zapadne romanske Evrope, naročito francuskih historičara, tako da smo mi, koji smo bili prije toga još i na bečkom ili kojem drugom sveučilištu, osjećali, kako nas je njegovo predavanje uvelo u jedan hram znanosti pun svjetlosti i privlačive ljupkosti naspram jedne tamne i jedva pregledne goleme gotske gradjevine, u kojoj se poglavito briga vodila o onome, što se sigurno ne zna. U tom slikanju i crtanju minuloga života čovječanskoga, naročito grčkoga i rimskoga, koliko li nam je puta s nekim naglašivanjem, koje se dalo samo osjećati, i to duboko osjećati, izrekao riječ „libertas" kod ovoga ili onoga pisca, koga smo u taj par s njime zajedno čitali, pa nam potom razlagao čar njezin i poimanje njezino u onom društvu, što je živjelo i dvije tisuće godina prije nas. Ono naglašivanje idealne Livijeve i Tacitove republikanske „libertas", pa onodobne naše javne prilike u devedesetim godinama prošloga vijeka, bješe jedan kontrast, koji je u našim dušama vazda ostavljao osjećaj, s kojega bismo toliko puta znamenovno zašutjeli sagnutih glava. U takim nam je časovima postajala razumljivom čuvena Ciceronova krilatica: Historia magistra vitae.

Kako Nodilu nije hrvatska historija bila gradja predavanja, on bi nas tek prigodom historičkih analogija, ili kod nekih drugih zgodnih momenata upozorivao na ovo ili ono. U pitanju vjerodostojnosti cara Konstantina Porfirogenita, tako važnom za drevnu historiju našega naroda, on je držao, da car ponajvećma crpe iz bistroga vrela, pa se tako nije slagao s teorijom Dümmler-Račkoga. Kako je poznato, danas se donekle napušta i ta teorija, naročito nakon studija Engleza Buryja i našega Manojlovića (u „Radu" Jugoslavenske akademije), a drži je još u punoj cijeni poglavito autoritet Konstantina Jirečka i Vatroslava Jagića. U pitanju spora hrvatsko-srpskoga još prije godine 1897., Nodilo se vazda, i u najkritičnije doba, uzdizao na vidovito bistro gledište nesamo bratske zajednice i ljubavi, već na ideal narodnoga jedinstva, pokazujući kod toga naročito na krepču

srpsku narodnu individualnost i čišći slavenski značaj njezin; „Srbi jesu što i Hrvati, a Hrvati što i Srbi", reče. Inače resio je Nodila još i osobito istančan osjećaj pravde i pravičnosti. Znam, da njegova predavanja o počecima francuske revolucije, ili bolje reći o njenim strahotnim uzrocima, još i danas svaki onaj koji ih je slušao, duboko ima usadjene u pameti. Kolike li objektivnosti, a opet koliko li je prikaz, što ga je pred nama razvio, pobudio odvratnost spram onih nevjerojatnih nepravda. Osjećaj pravde, a ne osvete, javljao se u nama, pa tako nam i ostade taj, kako Nodilo reče, treći najznatniji dogadjaj u historiji cjelokupnoga čovječanstva, usadjen u srce; prvi mu naime bješe postanak i proširenje kršćanstva, a drugi seoba naroda.

Da je ovakovo predavanje snažno djelovalo na nas, Nodilove slušače, sasvim je prirodna stvar. Ono je bilo posve originalno, njegovo, Nodilovo, tako da nam ga nikakova knjiga, ma bila još i kako vrijedna i priznata u nauci, nije mogla nesamo da zamijeni, nego ni da nam ga dopuni. Ma čitao što si htio i mogao, vazda si osjetio, da to nije ono isto, ma da je ova ili ona knjiga o istom predmetu govorila. Onda kao slušač njegov nijesam još mogao te pojave pravo shvatiti, ali danas znam, da je to bio zreo plod njegove rijetke inteligencije, opširnoga i stručnoga znanja i samostalnoga shvaćanja u golemoj nauci opće ljudske historije.

No i ličnost Natka Nodila bijaše u punom skladu s njegovim životom i radom. Ljubazan, blag, upravo mio, pored sve one fine ironije, koja ga je osobito karakterizovala, sastajao se sa svakim, s kim bi dolazio u doticaj. Tu nije bilo ništa neprirodno, ništa vještačko, ništa usiljeno. Skromnost, jasnoća i otvorena muška samostalnost glavne su oznake Natka Nodila. Kad bi ga tkogod upitao za ovo ili ono, odgovarao bi vrlo spremno i rado; ako pak na upit možda nije potpunom sigurnošću uzmogao jasno odgovoriti, on bi to odmah i naglasio. Na predavanja dolazio bi vazda s nekim prijaznim smiješkom, koji je izazivao u njegovih slušača iskrenu privrženost, te ih vazda ugodno raspoložio na one riječi, što bi čas docnije zaromonile s katedre.

Aktivnim sveučilišnim profesorom ostade sve do 13. decembra 1901., kad bi na vlastitu molbu umirovljen. Otada dalje Nodilo se intenzivno bavio samo naukom, unatoč toga, što su ga visoke godine stale teretiti. U maju 1912. shrva ga nenadano teška bolest; dne 13. začeše mu naglo oticati noge uz velike boli, koje nikako ne prestaše,

ali ih je stoičkim mirom podnosio. Kad se oko njegova kreveta sabraše liječnici u nedjelju 19. maja u konzilij, okrene se k njima i reče im onim svojim toli simpatičnim smiješkom: „Ta niti za Napoleona se nijesu ljećnici toliko brinuli, koliko za mene!" Sjutradan njegovo je stanje već toliko krenulo na gore, da se nije više pravo ni maći mogao, no nije se tužio. Zorom u utorak reče kćeri svojoj jedinici, kad mu je pružila lijek: „Hvala ti, draga kćerko!" i pade u agoniju. U pola devet u jutro istoga dana 21. maja izdahnu plemenitu svoju dušu. Sahranjen bi velikim učešćem svih staleža u četvrtak dne 23. maja popodne na zagrebačkom centralnom groblju.

Pred mrtvačnicom oprosti se s njime u ime sveučilišta i akademije, kojoj je pravim članom bio još od godine 1883., njegov nasljednik na sveučilišnoj katedri i tajnik akademije Dr. Gavro Manojlović, a nad grobom u ime književničkoga društva, kome je predsjednikom bio kroz neko vrijeme, sveučilišni profesor Dr. Gjuro Šurmin.

2. NAUČNI RAD.

Natko Nodilo radio je kroz punih četrdeset godina na polju opće, a tako i naše narodne historije. Za taj je dugi niz godina stvorio djela trajne vrijednosti, na koja će učeni svijet, a naročito slavenski, vazda svraćati pažnju svoju. Nodilo je uopće j e d i n i naš historik, i hrvatski i srpski, koji je na izvorima prve ruke pristupao k rješavanju nekih pitanja i partija iz opće historije. Osobit vještak u grčkom i latinskom jeziku, a tako i potpuni gospodar pored materinjega jezika još i talijanskom, francuskom, njemačkom i ruskom, on je svojim pronicavim umom, savršenom metodičkom spremom i oštrim pogledom u zakučaste mijene političkoga ljudskoga života i bio pozvan, da se s uspjehom dade na obradjivanje onoga prostranoga polja, na kojem ni svjetska literatura ne poznaje veći broj majstora. Jer ne valja zaboraviti, da je za njemačkoga, engleskoga, francuskoga ili talijanskoga historika izučavanja odnosnih historija, d o m a ć a prošlost, u kojoj se rodjeni sin kud i kamo lakše i pozvanije kreće, negoli na onom golemom prostoru, što ga primamo pod univerzalnom historijom. Medju takove rijetke majstore, i to po uzoru francuske historiografske škole, ponosno eto ubrajamo našega Natka Nodila.

Prvi njegov rad pada u doba, kad se opet vratio učiteljskom zvanju, ostavivši redakciju „Nazionala". To su tri male knjižice s natpisom

„L' uomo primitivo", „Storia degli Egiziani" i „Storia degli Assiri". Nodilo ih je sam u svom ličnom iskazu, što ga je predao sveučilištu, karakterizovao ovim riječima: da je u njima „sabrao najnovije rezultate stručnih istraživanja drugih učenjaka na polju predhistorijske arheologije, egiptologije i asiriologije". Razumije se, sada su te knjižice već davno zastarjele, jer ove nauke upravo od godine do godine smjelo kroče naprijed. Iza ovih triju knjižica slijedila su onda djela „u vlastitom istraživanju", kako reče Nodilo.

Kao sveučilišni profesor napisao je oveću raspravu: „P o s t a n j e s v j e t o v n e p a p i n s k e v l a s t i, i l i p e d e s e t g o d i n a t a l i j a n s k e h i s t o r i j e" (724.—774.). U Zagrebu 1878." Kako je poznato, pitanje političkoga ujedinjenja Italije nije se počevši od vremena Machiavellovih († 1527.) skidalo s dnevnoga reda, dok konačno nije kao eminentno evropsko pitanje druge polovice XIX. vijeka uporedo s identičnim njemačkim riješeno. Kad naime Francuzi, zaštitnici svete stolice, udjoše u nesrećni rat s Njemačkom, pa kad Sedanski dan prodrma njihovom dotadanjom evropskom premoći, onda udjoše talijanske čete u vječni Rim (20. sept. 1870.), a opći plebiscit od 2. oktobra (130.000 glasova za, 1500 protiv) dade novoj kraljevini Italiji (od 1861.) sankciju za aneksiju papinske države. Tada se općenito po Evropi pitalo, k a k o j e p a p i n s k a d r ž a v a p o s t a l a, dakle se svijet zanimao pitanjem legitimiteta svjetovne papinske vlasti. I Nodila zaokupi to pitanje i on stade odrješito na liberalno stajalište protiv klerikalnoga. „Hoće li iz mrtvih podignuta Italija ostati cjelokupna sebi i svoja, ko što je ona sada, il ne će se valjda opet rastrgati na droptinice, na prnjad narodnu, iz koje bi bilo rimskome papi nanovo istesati svjetovni prijesto; ovo ž i v o p i t a n j e n a š e g a d o b a, ako i ne drma svijetom, a to uznemiruje posvuda u svijetu mnogo čeljadi, a i mnogu savjest. S t r a n k a, k o j a s e g r a d i j e d i n o m o v l a š t e n o m n o s i t e l j i c o m r e l i g i o z n e m i s l i, t e b e z b o ž n j a k o m n a z i v l j e s v a k o g a, š t o n e ć e d a v a d i g u d a l a i g u d i p o n j e z i n u n a p j e v u; stranka, koja iz tamnoga arkiva srednjega vijeka rada bi bila izvući sve povelje, sve svjetovne povlastice, što ih sveštenstvu plima povjesnih zgoda donese, a osjeka odnese; v e l i k a k l e r i k a l n a s t r a n k a u n i š t a d r u g o t o l i k o n e u p i r e, k o l i k o u t e z u o v u: posjed jedne države nesamo je papi p o s v e p o t r e b i t za vršenje uzvišenoga mu zvanja, nego i kraljevina, koju je on

uskoro posjedovao, a liberalci je raznijeli, jest, po svome samom postanju, izmedju sviju najneporočnija, najzakonitija: nju ne zbuba pučka strast ili gruba sila, već je sabra i načini pitomo pravo. Zdušno, etično pravo, što se najčistije zrcali u prošlosti, kadno sveštenstvu obilovaše i ugled i upliv zemaljski, klerikalci rado protustavljaju pravoslovnim načelima, koja sukljaše ko crni dim iz peći francuske revolucije; sukljaše, da razvrate društvene, političke i medjunarodne odnošaje i da otrovnim dahom zaguše novovjeko nesretno ljudstvo. Stranka staroga prava, konzervativna stranka, tim imenom najvole sebe dičiti ljudi, što tražeći u davnini zatomljeno pusto svoje blago, osudjuju načelo pučke suverenosti, pa žigošu narodnu samoodluku kano teško bezakonje.

„Bogumrske ovakove pljeve, koju je živim ognjem spaliti, valaj nema u čistome zvanju papinske svjetovne vlasti. Sasma naravno postade ti ova! Postade tromom nebrigom i zapuštajem bizantskih od Italije odaljenih careva, pa franačkom obranom protiv navala divljih Langobarda! uzvikuju odvjetnici politike i učenjaci historije klerikalne. — Nije moje, pa niti ide u ovu knjigu, rasuditi prvi dio na više pomenute teze, to biva: eda li je potrebit poglavaru katoličkoga svijeta posjed komada talijanske zemlje za obezbijedjeno vršenje duhovne njegove moći. Moja je nakana obazreti se ovdje jedino na drugi dio teze ove, te ispitati legitimnost postanja papinske države. Obratih se neprigovornim u tom pogledu izvorima, ko što su sami papinski listovi iz osmoga vijeka, pa papinski historici, ili bar klerici historici, i uvjerih se, da se ona država doduše složi u pučkome smislu redovito, ali ipak djelovanjem posve razvratnim (revolucionarnim). Suho zlato legitimnosti ja potražih, no nigdje ga ne nadjoh. Nadjoh tomu naprotiv, da pape osnovatelji kraljevine biše oštri novotari, da oni biše čak i demagozi, dašto u zdravome prvobitnom značenju ove riječi, prije neg joj smisao izopačiše grčki aristokrati. Vodje i pobornici puka, nošeni na krilima milosti talijanskih žitelja, odrekoše pape posluh legitimnim, ali usilnim svojim gospodarima, carevima rimskim u Bizantu. Digla se na ove ustrajna buna, a pri toj buni bilo svega, što je sada i najzazornije strani etičnoga prava: uskratio se porez, nasrnulo se oružanom rukom na organe eksekutivne vlasti, pala obilata

krv, uspjela revolucija, pa se napokon išlo ća do toli mrženoga plebiscita. Ne izostadoše carigradski na opstojeće pravo naslonjeni prosvjedi; svakome, htio ili ne htio, rimsko carsko veličanstvo pokaza svoje isprave, vijekovima posvećene. A zbilja o državnome pravu tadanjemu ne bješe niti najmanje sumnje; no gotov čin bude ipak podlogom drugoj pravnoj tvorbi: fait accompli pozakoni novu državu, državu papinsku. Da bi se pak smiono ono preduzeće sretno kraju privelo, da bi se obranio dom nove suverenosti, napusti papinska politika sve medjunarodne dotadanje obzire. Ona uzruja Franke varvare; pače ne žacnu se bar za jedan čas, tražiti naslona protiv pitome rimštine u najdivljih Germana, u Langobarda. Začudo je, kako u povjesnoj daljini od tisuću i sto godina djeluju skoro jedni te isti faktori, pri postanju i pri razoru kraljevine rimskih papa. Što pomoću došavšom ispreko Alpa sagradi volja talijanskoga naroda, ta ista volja istom pomoću i razgradi, zgazivši u jednome i drugome slučaju prepreke legitimne gotovo jednake. Poglavita je razlika tek u tome, što u naše dane mjesto surovih Franaka sidjoše u padsku ravnicu Francuzi izobraženi, a ne priviše danas pod svoje pazuho krasnu Italiju pape omiljene narodu, već je prokleše pape omrazite."

Samo je po sebi razumljivo, da je u redovima klera ovaki rezultat Nodilovih studija izazvao nepritajen bijes. Protiv njega dakle diže se zadarski pop Anton Franki u „Katoličkoj Dalmaciji" u člancima pod naslovom „Kakova to knjiga? Kakov to povjesničar" (1878.), nakon što je ponajprije donio puni naslov Nodilove rasprave. Franki kuša da oprovrgne argumentiranje Nodilovo, kao i njegovo tumačenje izvora, a onda ne poštedi Nodila ni ličnim napadajima. „Gosp. Nodilo bio je dosad bar u Dalmaciji rad svoje učenosti i marljivosti štovana osoba, piše Franki. Nije mi bilo ni na kraj pameti nijekati mu učenost. Ja bih bio volio ovdje hvaliti Nodila, nego ga ispravljati; to bi nam bilo svim na diku. Nisam ja krivac, nego je krivac Nodilo, što sam mogo dokazati Nodilovu ševrdljivost, Nodilovu vjeronedostojnost. Žalim Nodila, što se onom knjigom osramotio! Iz lažem ga sudu naroda, što nam je literaturu povjesnu, učenu, njom opoganio. Historički pamfleti, historija falsifikovana ne ide u čast literaturi nijednoga naroda. Narodnu čast dužan je braniti svatko. Govorio sam na sva usta, bio sam krupan, ali sam bio, a doista sam

*

nastojao biti istinit, pa sam bio osvjedočen, da knjizi onako bahatoj, onako preuzetoj, kakova je Nodilova, koja već na prvih stranicah neopravdanom i u nas nepojmljivom svadljivosti izazivlje „učenjake historije klerikalne", — da takovoj knjizi treba odgovoriti istinski, ali krupno."

Uistinu pak, kad ogledamo radove najčuvenijih njemačkih, francuskih, engleskih ili talijanskih historika o tom istom pitanju, a koji su svi sasvim samostalno radili poslije Nodila, vidjet ćemo, da su i oni došli do istoga rezultata, naime, da se kod postanka papinske države u VIII. vijeku badava traži „suho zlato legitimnosti". Napadaj Frankijev dakle zgusnu se u zanimljiv momenat iz života liberalnoga i demokratskoga Natka Nodila.

Medjutim se Jugoslavenska akademija spremala, da izdade drevne dubrovačke ljetopise, napisane talijanskim jezikom. Redakciju ovoga teškoga posla povjeri ona — za pokroviteljstva biskupa Strossmayera i predsjedništva Franje Račkoga — Nodilu, izabravši ga 21. novembra 1883. pravim svojim članom. Kao predradnju objelodani Nodilo ponajprije odličnu studiju: „Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka" u 65. knjizi „Rada" (Zagreb 1883.), u kojoj dokaza, proučivši razne rukopise, da najstariji ljetopis dubrovački nije napisan prije druge polovice XV. vijeka (oko 1463.), pa da ga „treba čitati i rabiti istim opazom, kojim se rabe izvori za povijest Helade prije olimpijada, ili za povijest Rima prije poloma na Aliji." Ovom je radnjom Nodilo udario osnov kritičnom izučavanju starije dubrovačke historije na osnovu dubrovačkih ljetopisa. Potom izdade kritične tekstove ovih ljetopisa: „Li annali della nobilissima republica di Ragusa, aggiuntovi nella fine un trattamento di moderni annali o veramente cronache", „Annali di Ragusa del magnifico Nicolò di Ragnina" (obje su u zbirci „Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium" knjiga XIV. Scriptores knj. I. Zagreb 1883.), „Croniche di Ragusa opera di Giugno Resti, senatore di Ragusa" i „Croniche ulteriori di Ragusa probabilmente opera di Giovanni di Marino Gondola" (u istoj zbirci knjiga XXV. Scriptores knj. II. Zagreb 1893.), dakle pored najstarijega ljetopisa nekoga nepoznatoga pisca, još i one Nikole Ranjine, Junija Restića i valjda Ivana Marinova Gundulića.

Već se iz rasprave o dubrovačkim ljetopisima vidi po nekim mjestima, da se Nodilo jur tada bavio i drevnom vjerom Hrvata i Srba, pitanjem vrlo tamnim, pa stoga i osobito zakučastim. Plod njegova dugogodišnjega rada izlazio je u deset knjiga akademičkoga „Rada" (knjige 77, 79, 81, 84, 85, 89, 91, 94, 99 i 101) kroz šest godina (1885 do 1890.). Ovoj opsežnoj radnji jeste naslov „Religija Srba i Hrvata na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnoga", koji u „Ispravcima" (Rad, 101) Nodilo ispravi u „Stara vjera Srba i Hrvata".

Kao jasno historičko svjedočanstvo o staroj vjeri Južnih Slavena u drugoj polovici VI. vijeka zabilježio nam je bizantinski historik Prokopije († o. 562.) ovo: „Jednoga boga gromovnika, gospodara ovoga svijeta, jedinoga pripoznaju, njemu žrtvuju volove i svake vrste žrtve. Poštuju i potoke i nimfe i druga neka božanstva i žrtvuju svima njima, a za žrtvovanja čine razna gatanja." Eto, ovo nekoliko dosta nejasnih riječi sve je, što nam izvori historijski znadu o vjeri naših praotaca prije krštenja, pa stoga svi oni, koji su se bavili ovim pitanjem, i ne kažu više, dapače, najveći dio slavista i danas još posve zabacuje svaku sistematsku mitologiju slavensku, dosljedno i hrvatsko-srpsku. Protiv ove tako zvane mitofobske škole ustade Nodilo. „U Srba i Hrvata imade li mitova, gatnja bogovskih? — pita on. Ako naizred pitamo ponajznamenitije strane mitologe, nema ih. Stvaratelji legenda jesu Indi i Eranci, Heleni i Germani; ali nisu ni Kelti, ni Latini, ni Slaveni. Vjerski cvijet mita raste na epskoj liji; no epa svečani duh, koji slavi zajedno bogove i junake, malo kad uznese hvastavog mutljivca Kelta, kao što ne zagrija ledenog formalistu Rimljanina. Pa i Slaveni, makar oni izvedoše, poimence Srbi i Hrvati, lijepih pjesama junačkih, opet ne mogoše epa složiti, a još manje stvoriti Olimp, sazdati sjajno sijelo duhatih i hitrih bogova. Slavenima bogovi su šturi, neplodni; ono su djetinjom rukom nacrtani obrisi, a nikakove žive prilike sprama slike čovječje. Ti bogovi niti se žene, nit vesele, nit boja biju; prijesto im nije na purpuri i na zlatu oblaka, niti im juri hod po tananom ajeru. Riječju, ovaki bogovi nisu antropomorfi. Ovo je mnijenje o tromosti i neprikladnosti slavenskih bogova toliko uvriježeno, da i sam učeni slavista L. Leger tu nedavno prosudi ovako: „Koliko mi znamo za bogove slavenske, oni su od grčkoga antropomorfizma posve različiti. Osim izuzetaka, niti imaju porodice niti genealogije." A naš čovjek, svijetli filolog

F. Miklošić, još oštrije osiječe, izrekavši: „Iz početka Slaveni po svima vijestima historičkim, vršahu religioznu prirodnu službu bez bogova, a i sam pozniji Olimp njihov mučno da imadijaše bogova dovoljno, da ovi imenima svojim ispune sve dane u nedjelji." Konstatovavši ovakovo stanje u nauci, Nodilo odredi zadaću svoju ovako: „Kakva bijaše slavenska religija iz početka pa i docnije, ne kanim ovdje navlaš ispitivati. Moja je postat druga, a i tješnja. Ja sam rad učiti samo srpske i hrvatske bogove, po uputi još živog pučkog vjerovanja, te onda i vidjeti, je li opravdana tvrdnja, da u naših otaca ne bijaše uzleta, pa ni tvorbe mitične. Ja mislim, da je oboje u njih bilo, a nastojat ću, da o tome i dokaza iznosim. Ova studija ide ovako na ponovljeni uvid cijeloga našega mita."

Metoda, kojom se Nodilo poslužio, bila je ona komparativne mitologije, što se razvila iz komparativne filologije, danas nauke općeno priznate s posve stalno utvrdjenim naučnim rezultatima. Jer se kaže ovako: ako su arijski narodi nekoč imali zajednički jezik, onda su imali i zajedničko vjerovanje, pa kao što su jezici odruživši se jedan od drugoga ipak ostali srodni, tako je i s mitom, kojem se zajedničko podrijetlo vazda dade utvrditi analogijom. Nodilo je dakle uporedio suštinu sadržaja naših narodnih pjesama, priča, gatka i tako redom dalje s mitskim blagom starih Inda, Eranaca, Helena, Latina i Germana, pa je onda izvodio svoje rezultate, to jest sazdao zgradu stare vjere Srba i Hrvata, vjeru dualističku, poput eranske, s vrhovnim svijetlim bogom Vidom i tamnim zlim Crnobogom. Pored ovih nižu se onda redom razna niža božanstva, svijetla i tamna, dobra i zla, te konačno svršava Vilama i religijom groba. Po učenosti svojoj, oštroumnosti i neslućenim rezultatima, ova studija ide u red najboljih radova, što ih pozna cjelokupna naša historiografija. Istina, ona još nije stekla općenita priznanja, ali ne toliko s razloga, što bi rezultati njeni bili naprosto promašeni, već više stoga, što je vrlo teško iznositi stvarno obrazložene prigovore, to jest rezultate njene oboriti. Ima partija, koje je teško bez neke skepse slijediti, ali ima ih i takovih, kojim se uopće ne/a ništa prigovarati, kao ona o Vidu, ili ona o vilama i o religiji groba. Otale se i zgodi, da ove toliko važne studije Nodilove nikad nijedan stručnjak nije ocijenio iznijevši budi stvarnihpri govora, budi ispravaka. Dašto, za taj se posao hoće omašnoga i temeljitoga

poznavanja komparativne mitologije, kao i uopće sveukupne one gradje, kojom je Nodilo radio. Svakako je tem studijom Nodilo utvrdio, da se u našoj narodnoj pjesmi i priči ima tražiti glavni izvor za staru mitologiju, a tako i metodu, kojom se ona treba da proučava.

U rektorskom svom govoru, izrečenom 18. oktobra 1890., raspravljao je o tezi talijanskoga filozofa Vinka Giobertija: kršćanski narodi boluju, ali ne umiru. Oko mu zape kod ove stavke, reče, jer: „Mi pripadamo narodu, koji od mnoge rane boluje, pa nežívi na velikome prostoru, niti je velikoga tijela, na lik evropskih pogdjekojih naroda, jakih opsegom zemlje i brojem duša. Naš zlopatni narod hrvatskog i srpskog imena hoće li rane preboljeti zato, što je narod kršćanski, ili je veća prilika, da on umre?" Prošavši u prekrasnoj sintezi historiju čovječanstva, Nodilo izreče vjeru, da će narod naš preboljeti svoje rane, jer ga „krijepi unutrašnje osjećanje, da je on u žici svojoj najdubljoj zdrav, pa zna i to, da se u prosvijetljenoj Evropi sve to dalje pronosi riječ: Pravo je jače od sile!"

Dovršivši studiju o „Staroj vjeri Srba i Hrvata" Nodilo se uze spremati na glavno svoje djelo. To je: „Historija srednjega vijeka za narod hrvatski i srpski." Zamislio ga u osam knjiga (od god. 476 do pada Carigrada 1453.) uz suradnju dvojice trojice sveučilišnih kolega svojih, i to poglavito s razloga, „što naš narod ovako razradjene historije za srednji vijek nema, a drugo, jer pripovijedanje sredovječnih zgoda u tudjim književnim djelima, naročito njemačkim, našem općinstvu najpriručnijim, češće se udešava krivim smjerom po nas Slavene, a i po Romane. Taka djela, inače i vrsna, nehajnim ispuštanjem ili tendencioznom napravom, ne kazuju uvijek, osobito o Slavenima, historijsku punu istinu." Izraditi naumio ga Nodilo samostalno, na osnovu izvora, dok bi mu literatura imala biti tek pomoćno sredstvo. No od ovoga djela izišle su samo tri sveske; prve dvije izdala je Jugoslavenska adakemija o svom trošku (1898. i 1900.), dok je treću izdao Nodilo sam (1905.), a tek onda ju je od njega preuzela akademija u svoje vlasništvo. Dašto, time je bilo dalje izlažënje znatno otešćano, a sve poradi nedostatka potrebnih sredstava akademijinih. Od ove tri izišle knjige, prva jeste kao pristup k izlaganju sredovječnih dogadjaja, te obradjuje ponajprije uzroke propasti zapadno-rimske države, a onda redom prikazuje barbarske Germane, Slavene i Turane. Drugom knjigom, kojom počinje sama sredovječna historija, upozna-

jemo se s bizantskim carstvom do Justinijana, istočno gotskom državom, počecima franačke države za prvih Merovejevića i vandalskom državom, pa propašću njenom, kao i propašću državne tvorbe Teodorika Velikoga. Treća knjiga nastavlja bizantskom historijom do smrti cara Heraklija, prikazuje početke langobardske, zapadnogotske i anglosaske države, te nam konačno iznosi seobu Hrvata i Srba.

Majstorsko ovo djelo, jedino u našoj historiografiji na polju opće historije, plod je Nodilova rada od više decenija. Odlikuje se pored prekrasnoga jezika i sloga, naročito još potpunom samostalnošću i originalnim autorovim shvaćanjem. Ono ne zaostaje nimalo ni za najčuvenijim sličnim djelima ostale evropske literature. Iz svakoga retka odsijeva razlaganje čovjeka umna i osobita poznavača predmeta, o kome govori ; tu je svaka riječ promišljena, a svaka metafora ili epiteton na mjestu. To je rad čovjeka, koji je još prije negoli bi sio da piše, točno poznavao svu materiju, koju obradjuje ; otale nema kontradikcija, nema praznina, nema mjestimične dekadanse ili umornosti. Prikazivanje teče vazda jednim istim tokom duševne snage i bistrih misli. Nodilo izlazi pred nas kao pravi historik, a ne kao pabirčar, koji tek s nekoliko veznika niže gole parafraze izvora, bez shvaćanja, bez suda, bez samostalnosti. On stavlja u sredinu svoga prikazivanja nutarnju historiju države, te traži glavni izvor dogadjajima u socialnim prilikama, pa stoga mu nijesu državne organizacije ona sila, koja sve pokreće ; one su mu samo izliv socialnih prilika i pogleda. Malo ima takovih historika, koji bi umjeli kao Nodilo nutarnji život Rima ili Vizantije onako realistički pred naše oči iznijeti, kao on što je to učinio. Stoga i nema u njega retoričko-patetičke dikcije tendencioznih historika. Pa baš zato, što je Nodilo vazda očuvao svoje prikazivanje od suvišnih filozofskih floskula, ipak se ono doima kao djelo kojega velikoga filozofa. On nas naime vodi od pomisli stvari do bitnosti njezine, i ruka dubokoga mislioca djelomično podiže velo, što nam sakriva pravu zbilju. Pa tako je Nodilo po svim tim odličnim osobinama svoga rada dostojan drug Francuza Tocqueville-a i Fustel de Coulangesa, tih osnivača socialne historiografije.

Natko Nodilo bio je kao izrazita književna pojava, i radi svojih nazora, svoje duboke naobrazbe i osebujnoga stila osobita simpatija mladom književnom pokoljenju, koje i u borbi protiv „starih" nije nikoga tako voljelo,kao ovoga odličnoga starca. Najljepši je izraz ovih simpatija toplo pisan essay Janka Koharića „N a t k o N o d i l o". Ali i Nodilo je volio novo pokoljenje. God. 1906. u prvom godištu „Savremenika" javio se Nodilo kao essayist, a slijedeće godine izabra ga Društvo Hrvatskih Književnika svojim predsjednikom (1907.), pa i kad se posve povukao u zabit, javljao se još uvijek u „Savremeniku" sa svojim essayima izrazito liberalne i demokratske boje. Ti su essayi, — jedini ove vrste u našoj literaturi — ovi : „I m e n a r o d n o i i m p e r i a l i s t i č k i d i m' (Savr. 1906., 448—455). „K l e r i k a l i z a m i l i b e r a l i z a m" (Savr. 1907., 3—14). „J o š o h e r e z i l i b e r a l i z m a" (Savr. 1907., 257—269), „D r ž a v n a v j e r a" (Savr. 1907., 385—396), „S l o b o d n a v o l j a u k n j i ž e v n i k a" (Savr. 1908., 1—8 i „A r t i z a m" (Savr. 1908., 321—327). — Matica Hrvatska umolila ga ponovo u posljednje doba, da napiše djelo o Mlecima, ali on kao da nije htio pjevati slavu „kraljici mora" na Jadranu, i nije se odazvao, već je htio, da za Maticu napiše „Religiju Hrvata i Srba", po čemu se vidi, da tada već i sam nije bio posve zadovoljan s nekim rezultatima svoga djela, pa ga je htio preraditi, a vidi se još i to, da mu je ovo djelo bilo osobito srcu priraslo.

Po odličnom i u nas neobičnom radu, Natko Nodilo vazda će zapremati jedno od prvih mjesta u našem literarnom Panteonu.

Dr. Ferdo Šišić.

GLADAN I ŽEDAN LJUBAVI.

I.

God. 19.. bio je Uskrs kasno; osvanuo je obasjan sjajnim suncem, iskićen zelenim listom i šarama cvijeća. Slavujev se poj miješao u zvuk uskrsnih zvona toga sjajnog proljetnog jutra; cio obzor, tamo sve pod modro nebo, bio sit sreće i blaženstva. Tako se to činilo ocu Evemoviću, starcu čvrsta koraka, sijede brade i onižeg stasa sa širokim plećima. Prošao vrtom, nadvio se nad potok, što je tekao uz njegov vrt, zagledao se u brežuljke, gdje mu je vinograd i bijela klijet, pa odsvukud mu dovikivala sreća svoju pjesmu, a u biglisanju slavuja i glazbi zvonova čula se jeka tog dovikivanja sreće. Otac Evemović nije znao, što mu je u tom jutru ljepše, pa se obazirao sad na svoj vinograd, sad na voćke, sad opet na potok. Imao je on i lozi i voćkama i potoku nešto da reče, a i oni njemu. Nekoje upita, kako im je prijala njegova njega u tom proljeću; jedan orah nazva lopovom, jer da se je jogunio i ne htio dugo da pupove pokrene; žalio malu i nježnu jabučicu, nazivajući je siroticom i ogledavajući mjesto, gdje su je zimus ranili zečji zubi, tješio je, da ne će ni uginuti, ni ostati nakazna.

— Baš bi mi žao bilo, da te moram iskopati! — govorio on odilazeći od nje i sve se na nju obazirući. I tako bi on dalje ogledavao, razgovarao, tješio i korio, da ga ne pozva njegova gazdarica na „blagoslov". Starac udje u sobu, a ona donese jaja, luk i kruh, što upravo donesoše iz crkve.

— Sretan Vam Uskrs! — reče starica prostirući za troje.

— I tebi Božji mir i blagoslov! Misliš, da će doći na blagoslov i sin moj? On ima svoju porodicu i ženu; bit će, da i oni....

— Ne vjerujem! Mladi su to ljudi, a ti danas ne očekuju sreću od ovoga, kao mi....

— Pusti, pusti! Gledaju oni na drugi način doroći se sreće, a Bog je milostiv, pa eto nadju....

— Nadju, dok ide sve dobro. Ali ja i Vama velim uvijek, pa i danas....

— Danas je dan pomirbe i sreće, a ti se hoćeš da svadjaš sa mnom....

— Bože sačuvaj! Ali hoćemo li počekati mladoga gospodina? I onako je vani neka gospodja. Hoće da se zahvali za darove, što ste i njoj poslali za Uskrs.

— Bože moj, čudna li si ti ženska. Kano da si u kući od jučer. Ne znaš li....

— Rekla sam joj, ali se ne da otisnuti. Pa napokon, pustite je, kad je to veseli. I sami tako uvijek velite. Vas veseli darovati, a nju zahvaliti se. I onako ih malo dolazi barem da reku: Dobili smo, veselilo nas je! No, eto je! — reče starica čuvši kucanje, pa izidje iz sobe. Na ista vrata udje u sobu najprije starija gospodja, odjevena oskudno na gradjansku, sa šeširom na glavi, a na mršavu licu s poniznim i ljubeznim posmijehom. Iza nje ušla je djevojka od kojih osamnaest godina, pristojno odjevena, lijepo izrasla tijela, fina lica, obrubljena sjajnom kestenjavom kosom i gologlava. Žena ta bila udovica nekog nižeg službenika, što se odavna već odselio po službi iz svoga rodnoga mjesta i umr'o. Nedavno se eto povratila njegova porodica u zavičaj i naseli se u blizinu Evemovićevu.

Djevojka se obazre po sobi, pogleda starca i smiješila se stojeći ravno pred njim, pa je starac i nehotice gledao to lijepo i mlado tijelo, a do ušiju mu dopirala silna zahvaljivanja, jecanje, blagoslivljanje, tužba na tešku sudbinu i nada u milosrdje plemenitih ljudi, — sve to sipala gospodja bez oduška.

— Pa sam Vam evo dovela moje janješce! — završi žena tiho stojeći po strani kraj Evemovića i svijajući svoje suho tijelo do njegova uha.

Na djevojčinu licu javi se strah neki, postade nešto smetena i svrne pogled na stranu, metne ruke na lice, pa je kroz raširene prste gledala na Evemovića. Starac se lecnu i širom otvorenih očiju gledao u djevojku. Nije vjerovao svojim ušima, da je pravo čuo one riječi, a ni očima. Ta je djevojka htjela držanjem svojim da zamami starca, a žena je eto nudi! Sve je to jasno pred njim, a ipak mu je tako čudno i nevjerojatno.

— Nevina je, kao od majke rodjena, — šaputala žena nekako u strahu. Bojala se, da Evemović motri djevojku kao već pokvaren, istrošen stvor.

Na te riječi svrne on pogled polagano na ženu. Čas je u nju gledao, a onda kano da se tek domislio pravoj misli — umoli je, neka otpravi djevojku iz sobe.

— Da ste vi meni to učinili još pred desetak godina, bacio bih vas iz kuće!

Starac zašuti nastojeći da savlada uzbudjenost.

— Ja nikad nijesam bio živina i moje tijelo i strast tijela raspirivalo je srce i stišavalo srce. Vi ste barem žena i majka, pa to mora da poznate, kad eto imate djece. Ili ja danas izgledam kao životinja, kojom tijelo vlada, da me vi s tim uznemirujete, i to upravo na današnji dan?

Žena ga gledala najprije u čudu, a onda zaprepašćena i kano da je nešto izgubila, ili se nečesa boji, zaplače ogledavajući se oko sebe. Kad je Evemović stao miriti, pade ona pred njim na koljena, poče mu ljubiti ruke i moliti, da joj oprosti i da je ispriča. Starac se trznu, kad je razabrao iz njezinih riječi, da je i to kći njezina i silom se oteže od žene, pa podje k prozoru, kano da se hoće što dalje da odmakne od nje. Žena je razumjela starca, pa iskreno i gorko zaplače.

— Nijesam ja — govorila je kroz plač — to učinila poradi sebe. Evo me pogledajte, kako sam izmršala i kako sam odjevena, a nju ste vidjeli i gojnu i odjevenu. Gladovala sam i slala sam je u školu; sada gladujem, a njoj ništa nije nedostajalo. No eto, sad se je našao nekakov mlad čovjek, pijanac je, jer danas su svi pijanci, pa što je s njim čeka, ako je zamami? Hranit će ga morati svojim tijelom, dok je mlada, a onda trudom, samo da je ne bije. Jesam li se zato ogulila i na ovo spala, na što sam?

— A ovamo ste je doveli po tom poslu? — upita starac u čudu.

— Mislila sam, kad ste poslali one darove jučer, da Vam je zapelo oko za nju, kao što je mnogima, otkad smo ovamo došli. Uzet ćete je k sebi, mislila sam, a ona bi, znam to, bila i u dobru pametna; pa ćete je zavoljeti i udati. A od vas bi se bolje udala, nego će od mene! Ima danas pismenih ljudi, službenika, koji bi sretni bili, da iz vaših ruku dobiju ovaku ženu, koja se ne bi klatila s drugim, dok je uz vas i vas dvori, a znam, da je ne bi otpravili ni praznih ruku. A ja bih dvorila i Vas i nju, kao što se Bog dvori, i sretna bila, da nju, svoje dijete, dvorim kao gospoju!

Hermina pl. Ferić: Seljak iz Posavine. (Plaketa).

Stari je Evemović jedva stizao te misli ženine, tako su mu bile tudje i čudne. Napokon, kad je razumio, što je žena htjela, i pogledao nju blijedu, mršavu, postom i patnjama istrošenu, a sjetio se lijepoga tijela njezine kćeri, bi mu žene žao, i on se začudi velikoj materinskoj ljubavi i kako ju je iznakazila bijeda i želja za boljim životom. Njim ovlada vanredno neko čuvstvo, neka posebna sreća, nad tem silnom materinskom ljubavi, i on nehotice poče sebi da predočava djevojku, koja je toliko ljubljena.

Pred očima mu sinu krasni lik djevojčin, kako je čas prije pred njim stajala, i starac oživje muževnim životom s pomisli, da mu se daje taj lijepi stvor. On se nehotice zagleda u vrata, iza kojih je stajala djevojka.

— Ništa mi ne smeta, da usrećim sebe tom djevojkom! — pomisli on. Eto će, veli joj mati, biti i ona zadovoljna, dakle me ne će smetati njezina nesreća, nego ona će me ljubiti, jer sam joj . . . Starac se prestraši sam pred svojim mislima, pa mu pred oči dodjoše posljedice takova koraka.

— Najprije bih uništio ja nju ! — reče nehotice glasno, a onda nastavi hotimice ženi tumačiti, da bi to bila propast njezina djeteta.

— I ja sam — govorio starac — bio siromak, veliki siromak, pa sam radio, mučio se i patio; oteo sam se sirotinji i, hvala Bogu, sretan sam nad onim patnjama. Ali ja sam uvijek i svagdje služio samo sebi, pa se nijesam nikad ogadio sam sebi. A vaša bi kći brzo postala sama sebi ogavna i što bi starija bila, sve bi više prezirala sama sebe. A onda bi došao na me red. Mene bi mrzila radi toga, što je ogavna sebi, pa bi mojom mukom gledala, da to u sebi utiša. Na mojem bi zlu ona tražila utjehu ! Eto, nas oboje unesrećila bi vaša ljubav materinska ! Vidite li Vi to ?

Žena muče kimnu glavom, da vjeruje, no uistinu nije vjerovala. Najgore je zlo glad, — tiho je govorila — a sirota se ženska pomiri i s Bogom i sa sobom, kad se otme gladi i bijedi. Zašto je inače Bog dao sirotinji ljepotu ?

Starac nije znao, što da odgovori na to, pa podje do vrata i otvori ih. Pred vratima stajala djevojka i upre u nj pogled. Mjesto onog namještenog posmijeha i pogleda kroz raširene prste, koji je bio naučen, gledala je ona sad starca pogledom, koji je odavao iskreno čuvstvo straha i očekivanja. Starac je to zamijetio i vanredno mu godilo, gdje taj krasni stvor od njega očekuje sreću i nudi sebe, za sreću, što je on može da pruži.

— Kad bi to tako uistinu bilo ! — zaječi u dnu njegove duše.

— Dodjite ovamo ! — reče on drhtavim i uzbudjenim glasom, potresen jakim čuvstvima.

— Vaša se majka vara ! — nastavi čvrsto savladavši se posvema. Nadjite Vi nekoga, tko je spreman dati za Vas svoj znoj i svoje tijelo, pa i Vi isto dajte njemu. Tako ćete biti sretni. Ja Vam mogu dati novac, a to bi Vas ubilo. Usrećit će Vas onaj, tko Vam dade sebe. Ja Vam ne mogu dati sebe, jer me nema za Vas ! Zato, idite s Bogom . . .

Djevojka prileti k starcu i ljubeći mu ruke poče gorko plakati. On je milovao rukom i pogledom sjajnu njezinu kosu, a iz srca se poče prelijevati neko čuvstvo, koje on već odavno ne osjeti, koje je već u njemu bilo zamrlo. Bila je to ljubav prama ženi.

No to potraja samo čas. Starac se sjeti Uskrsa, sjeti se na svojeg sina, koga očekuje, pa se ogleda oko sebe i bio mu cio prizor malo smiješan.

— Ustanite, ustanite ! Hodite s milim Bogom ! Ja moram takodjer izići ! — govorio starac hodajući življe po sobi. Kad su ženske izišle, ogleda se on oko sebe, pa sjede za stol i zamisli se. Misli mu prekinu gazdarica. Njoj za volju pojede nešto jela, a onda se podiže u šetnju naručivši, da pošalju sina za njim. Iz dvorišta pobrza na put, što je uz potok vodio prema njegovu vinogradu, brižno se uklanjajući, da ga tko ne ustavi. Želio je biti sam i naužiti se mira i sreće, kakovu je već mnoge i mnoge godine na Uskrs doživio ili u šumi po lijepu vremenu, ili u svojoj klijeti po ružnu. Nazad nekolike godine išao je s njim i njegov sin, pa ga je starac i danas očekivao. Čudan ga onaj doživljaj diže od kuće, pa ga ne dočeka, pobježe pred tim doživljajem i pred čuvstvima, što su se uzbibala u nadi, da će se sve smiriti u prirodi, da će on utonuti u sretni mir, u kojem je već nekolike godine živio, osobito na dan Uskrsa. Ali se nije mogao da smiri. Badava se zagledavao u blistavi potok, badava prisluškivao zvuku zvonova iz daljine, badava željkovao ono čuvstvo sjete, očekivanja i čežnje za dalekim i nepoznatim, što se krije izvan dosega ljudskog oka i razuma. Čežnja se ta ne javi, a ne javi se ni mir. Svom snagom muževnosti provalila u starom Evemoviću volja za životom, za stvaranjem, za borbom, za radom. No kakova je borba, kakov rad je za njega starca ? Kakov ga uspjeh čeka ? — Pod bremenom tih misli, pitanja i odgovora, a podbadan probudjenom čežnjom za životom, da ih se riješi, da na njih odgovori sam sebi, sjede starac na neki panj pri dnu brijega i zagleda se preko livada i oranica prema gradiću. Lice i stas one djevojke bio mu pred očima, na rukama je osjećao njezine suze, a pod rukom njezinu sjajnu kosu. U tu se sliku miješala spomen na pokojnu ženu, koja je s njim provela tešku borbu života i ostavila ga upravo u času, kad je život postajao mirniji, a teških briga nestalo. Ona se ne uži ploda njihova zajedničkog poštenog rada ! Još je starac pomišljao na svoju ženu i njezin teški život, što ga je s njim provela u radu i pregaranju, kad ga sjeti na sina njegov lik na poljskom putu i starac je požalio, što njegova žena nije dočekala ni te sreće, što je on ima uz odrasla sina. Spomen na sina potisnu sve uspomene i on zamijeti njegov široki, neveliki stas i mirni korak. Starcu se sjajni obzor još bolje zasja, svježost proljetnog jutra stade još jače da ga oživljava ; a težnja za

radom, za životom, za borbom, što ga tako mučila, zali ga svom slasti života, mladosti, nada i uspjeha. On tu težnju i ponovo probuktali život nadje u svom sinu, i to jačim, savršenijim nego je bio u prošlosti. U radu i u životu svog sina uživao je već on i uživat će više nego nekad u svojem. U svojem će sinu proživjeti on život, za kojim je i sam žudio. Raditi velik posao, ravnati životom i radom svojih sugradjana, voditi ih, da im bude svima dobro ; nikome ne učiniti krivo, a nikoga ne moliti. Ne koristit se mukom tudjom, a biti mnogima od koristi svojim razumom i svojom voljom i snagom. Kako li će to biti krasno. Pa još uz to slobodan od te slijepe mase, koju vodiš ! A ne kao on, kad ga izabraše na neko odlično mjesto, kad mu povjeriše svoje brige i poslove, pa ga odnemariše na lude i zlobne riječi sebičnjaka, koji se htjede da okoristi narodnom snagom i povjerenjem. Tako ga odnemariše i uvrijediše, da je starac odlučio već nikad ne umiješati se u kakve zajedničke poslove. Ali eto hoće sad, no na posve drugi način, a taj mu način omogući njegov sin. Na starčevoj zemlji, što je stekao kao lončarski obrtnik, osnovat će njegov sin tvornicu zemljane robe u zajednici sa lončarima, koji su dotad samostalno radeći badava se mučili. On daje zemlju, najbolju u okolici, daje zgodno mjesto, a što je glavno, daje sina, koji je to zamislio, sabrao lončare uz starčevu pomoć i eto je nade, da će stvar privesti kraju.

Sav sretan podje on ususret svom sinu, željan sreće i mira, što će im donijeti taj dan. U tom je času ovladala njim cijela sreća, što će je dati taj dan i cio budući život, a sva ta sreća dolazila od njegova sina, od sreće i od života njegova.

II.

Stari Evemović, dok je još tjerao lončarski zanat i bio se pomogao, htjede da ujedini sve lončare svog mjesta oko zajedničke peći i zajedničkoga skladišta, koje bi prodaju njihovih proizvoda ujednostavnilo i unaprijedilo, a zajednička bi peć proizvodnju pojevtinila. Nije uspio ; ljudi ga još osumnjičiše. Njegov je sin naslijedio očevu snagu i volju za rad, pa svršivši tehničke nauke ne stupi u državnu službu, nego htjede da u svezi s lončarima i na očevu zemljištu podigne tvornicu glinene robe. Našao on još neke prirodne uvjete industrijalnim poduzećima, pa je mislio i ostalo pokrenuti, ako ovo uspije. On sam nije imao glavnicu, a htio je, da osnuje poduzeće samostalno od vanjskih utjecaja, pa zato zamisli osnovati društvo dioničara radnika, a grad,

bogat s kapitalima, imao je da poda glavnicu. U prvi mah je uspio u toliko, da je dobio porugljivi naslov „fabrikant" i „ravnatelj tvornice", što mu ga prišiše njegovi sugradjani, kad su tu misao pokopali. Lončari su bili i nenavidni nekadanjem svom drugu u igri, da bi on bio njihov poglavar, a bili i sumnjičavi ; a ljudi na vlasti jedva su dočekali, da se lončari otežu, pa slegnuvši znamenovno ramenima i mahnuvši rukom govorili „naš čovjek", i stvar zakopaše. Mladi Evemović ode u državnu službu ponesavši sobom naslove „fabrikant" i „ravnatelj tvornice". Ali se stvar okrenu, kad se oženio nekom siromašnom djevojkom iz Ugarske, koja je imala odlična roda u Budimpešti. Vlastodršci i ne pitajući mnogo lončare bili su sad Evemoviću skloni, kad se je sa ženom povratio u njihovu sredinu; lončare otac nagovorio i na dan Uskrsa starac Evemović mogao je već da nasigurno snuje o toj tvornici i o sreći svoga radinog i poštenog sina. Nije mu bilo baš najpovoljnije, kad se sin ženio iz vana, ali ga umiri njegova rodjaka, udata u Ugarskoj, kod koje se njegov sin upoznao sa svojom ženom, a i to ga tješilo, što je mlada Evemovićka uistinu rodjena u njihovu mjestu, pa joj oca kasnije premjestilo u Ugarsku, gdje je i umr'o, a obitelj mu tamo ostala. Starčeve bojazni posvema nestade, kad je snahu podulje promatrao, i uvjerio se, da je ona sretna s njime, i da je sin iskreno voli, a da ga nijesu na ženidbu zavele brige oko te tvornice, kako se je starac pobojavao. Zato je starac bio sretan, pomislivši to jutro na svoga sina, ni izdaleka ne sluteći, da je već sve krenulo posve drugim putem.

Na Veliku subotu dodje u pohode mladom Evemoviću svast i pašanac. Bio je to mlad čovjek, koji se u zadnje doba isticao u javnom životu Ugarske žestoko pobijajući neka nastojanja svojih sunarodnjaka, Slovaka. U nekom malom mjestu Ugarske imao on slabu odvjetničku kancelariju; ali odmah pri dolasku gospodja kaza svojoj sestri Evemovićki, da će se i oni preseliti u Hrvatsku, i to k njima, u njihov gradić. Za večere se zametnu o tom razgovor. Odvjetnik pripovjedi na veliko čudo Evemovićevo, da je došao u njihov gradić kao trgovački ravnatelj te nove tvornice. Novac su dale dvije banke u Budimpešti, u koje će ime on — odvjetnik — ravnati tim poduzećem. Dioničari će biti i grad i stari Evemović sa svojim zemljištem, a mladi Evemović će biti tehnički ravnatelj. Lončari bit će zaposleni kao radnici. Odvjetnik sav blažen razjašnjavao prednosti takova poduzeća osobito po njih dva. Posao će imati sve pogodnosti, koje imaju takova

poduzeća, kad ih osnuju korporacije i radnici, i to na račun Evemovića i grada, a bit će neovisan o masi i opskrbljen kapitalom, pa će se lakše izrabljivati radnik, a lakše će se provesti i druga poduzeća.

Mladi Evemović se u prvi mah rasrdi, što drugi hoće njegovu zamisao, njegovo poduzeće da mijenjaju bez njegova dopuštenja, a onda poče dokazivati, da je njemu nemoguće pristati uz tu promjenu.

— Rad je izražaj snage ljudske samosvijesti, iz rada izvire pravi ponos ljudski ; rad je jedini pravi plod ljudske moralne svijesti, u radu je sloboda i prava sreća, ali sve to uz jedan uvjet, — ako je rad slobodan, ako se radi za sebe. Naprotiv je rad prokletstvo, radi li ga rob. Svaka je plaća ropski lanac. Zato radnik mora da bude suvlasnik rada i poduzeća. Socijalno pitanje, njegova gospodarska i moralna strana, riješit će se jedino na toj podlozi. Svakoga malog naroda, pa i mojeg, spas je samo u ovakovu uredjenju velikih gospodarskih poduzeća ! — govorio živo mladi Evemović i poče da obrazlaže i dokazuje. A onda mu dodjoše na pamet njegovi rodjaci, pa sin stare gospodarice njegova oca, pa njegovi prijatelji iz djetinjstva i njihove porodice ! One krasne i ponosne djevojke, koje imaju već svoje „dečke" u drugim isto tako samostalnim radničkim kućama, one bi se imale da pretvore u proste tvorničke radnice i mjesto ponosnih žena postalo bi od njih nešto drugo. Osiromašenje, izumiranje mjesto gospodarskog preporoda, mjesto narodnog i društvenog osvješćenja, kako ga je zamislio njegov otac i on. Njihovi nejaki narodni redovi bili bi i u njihovu gradiću rastrgani, a ta tvornica bi bila kao otvorena, široka vrata, kroz koja bi provalila tudjinska bujica, da potisne i uništi slabi domaći živalj, a to je njegov rod, njegovi prijatelji !

Takove misli ovladaše Evemovićem ; neke reče glasno, a neke zašuti i odluči, da ne će na to pristati, da će se boriti, da će zapriječiti sve to, jer je bolje, da ne bude ničesa, nego da tako bude.

— Ti to prepriječiti ne možeš! — reče njegov pašanac. Ako ne ćeš sudjelovati ti, ako ne će lončari, hoće grad i stvar će se osnovati mimo vas i bez vas, pa ste postradali unaprijed. Sudjelujete li, možete se boriti ! A ti si čudan čovjek, ako vežeš sebe i svoj rad uz neke cjeline, više i drukčije, nego to traži tvoja korist, pa bile te družine narodne, ili ma koje druge. Pa moraš i to držati na pameti, da su centralizacija vlasti i kapitala temelj svakom napretku. Nema izrabljenih ni izrabljivača, nego jedan dio mora da radi, a radit će samo onda, ako nema.

Mora biti ljudi s imutkom, koji vode raskošan život, jer to je poticalo za rad razumnima, koji radom ravnaju.

Evemović oćuti tudju moć nad sobom, pa se poče tužiti, prigovarati sili i pozivati se na pravo !

— Ah, mani ! Već se osjećaš pobijedjenim, jer se sam uživljavaš u tu ulogu. Vi se Hrvati vječno tužite na nepravde i pozivate se na neka prava, kad ne uspijevate. A nitko vam nije kriv, sami ste krivi sebi. Ili bolje, krivo je to, što nemate aristokracije! Ne možete uspjeti; jer gospode nemate.

— Mi hoćemo da budemo svi svoji.

— Eto uzroka vašoj propasti ! Kod vas nema tko da gospodari, da osigura jedinstven rad, jedinstvenu misao i jedinstven cilj. Zato se i ne može u vas nitko pouzdati, dok ste sami o sebi, nego vas mora, tko vas treba, prignječiti i zajašiti. U prošlosti ste jednom uspjeli, jer ste slušali Jelačića. Uspjeli bi bili i bolje, da budete slušali Strossmayera. Ali ste ga mrzili, jer je bio aristokrata duha, koji je htio, da vas jedinstvenom kulturom zauzda i s vama da zagospodari. Ali vi Hrvati mislite, da je kultura cilj, da je samovolja pojedinca glavno sredstvo, kojim ćete se uzdržati kao sluge toj kulturi. Sve ste postavili na glavu, pa se tužite, ako vam se sve lomi, mrvi i propada. Napokon, završi odvjetnik, zašto da ja ne upotrijebim sebe na svoju korist, a ne na korist drugoga ? Onaj pako, čiji ću posao ja iscrpsti u svoju korist, takov je, da ga iscrpsti mogu; odredjen je dakle zato ! Ja mu nijesam kriv, niti ga ja promijeniti mogu !

Evemović nehotice svrnu pogled na svoju ženu i opazi joj na oku, licu i držanju, da ona to odobrava. Po svem njegovu biću razli se neko gorko čuvstvo i poraste do velike snage, kad opazi, da se njih troje o toj novoj osnovi razgovaraju kao o nekoj gotovoj stvari i u tom razgovoru svaki čas zapadaju u madžarski jezik, kojega on nije razumio. Kad su oni počeli sve više da govore o porodičnim prilikama, pa o svojim znancima iz Ugarske, oćuti se Evemović posve suvišnim i htjede da se oprosti, jer da je umoran. Nijesu ga ustavljali, a pašanac mu na kraju reče, neka se sutra spremi, pa će njih dva u pohode načelniku i župniku, čestitati im Uskrs i preporučiti im svoju stvar. Otići će i poglavici političke oblasti.

— To toliko, da se ne uvrijede ! — završi odvjetnik nešto šaljivo, a nešto prezirno. Evemović oćuti taj prezir, jer je vidio, da taj čovjek i njega hoće da vodi samo kao figuru, a da ga i ne pita, hoće li ili ne će.

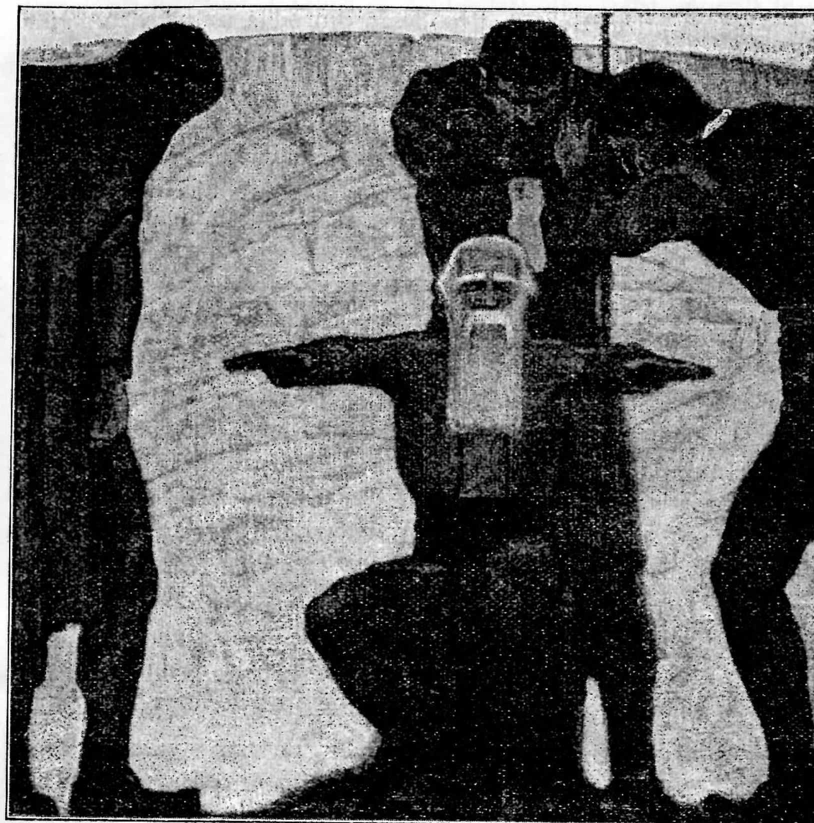
*

— Ne idem! — ogorčeno Evemović reče, kad je bio u svojoj spavaonici ; a u duši mu bilo neugodno, gdje će morati da ne učini po volji svom gostu. No jedva da je zapazio to čuvstvo, zasrami se sam pred sobom poradi tog čuvstva, pa ljutit, što je tako slab, počne da sebi prigovara, što se nije življe opr'o tom prijedlógu i odmah i odlučno izjavio, da ne će sudjelovati, ali da će znati i zapriječiti cijelu stvar. No sva ta bojovna čuvstva i misli i nakane ne potrajaše dugo.

III.

Evemović se požuri u krevet, zakrenu električnu svjetiljku i stade da čeka svoju ženu. Htio je njoj odmah da obrazloži svoju odlučnu nakanu i zatraži, neka se i ona raskrsti s tom misli. No žen ne bilo dugo. Ona je vidjela njegovo stanje, pa eto, koliko izostaje! — Ne mari, ni što mu je, ni kako mu je. Hoće li ona pristati na njegovu odluku? Što onda, ako pristane uz svaka i sestru? A njegovi sugradjani? — Evemović se silno prepade svojih sugradjana. Kano da ih dobro pozna njegov pašanac. Tko će za „fabrikantom", tko će u borbu? Jednima nije do borbe, nego do uživanja, a drugi, koji pate, i ti ne će htjeti borbe, jer će misliti, da se bore za Evemovića, a ne i za sebe.

Uto udje njegova žena. Po njezinu hodu, po raspremanju i cijelom vladanju opazi on, da je posve zabavljena svojim mislima, pa se na njega ni sjetila nije. A prije bi ga ona u takovoj zgodi s glasom punim žarke čežnje tiho i sramežljivo zvala milim imenima, da vidi, spava li, pa da ga probudi. On bi se pako pritajio za neko vrijeme, uživajući u sreći, da onda tim burnije i snažnije provale uzavrela njegova čuvstva. Danas eto niti ona zove, niti on čeka. Bilo bi ga pače i strah, da čuje njezin glas pun strasti. Ne čeka on glasa mlade žene, nego glas smilovanja, koji će ga upitati, što mu je. A kad to ne dočeka, savlada ga još jače i teže nego prije ljuta bol zaboravljena i odnemarena, pa on na čas htjede prigovarati, psovati, svadjati se, no teško čuvstvo i opet prevlada srdžbu, i on ostade mirno ležeći u krevetu. Žena njegova pako samo čas pomisli na milovanje i na svog muža, a onda je i ponovo zaokupiše misli, da će sestra preseliti se k njima, da će se razviti sjajan posao i da će se ona podići medju visoko društvo. Zimovat će barem neko vrijeme u Pešti, ljetovati čas u Opatiji, čas opet u Tatrama, pa sve ono drugo,

Ljuba Babić: **Stari Jug Bogdan**

što je s tim u svezi, sve to nju vanredno razveselilo i ona se pomaknu, da će zagrliti i poljubiti svog muža, jer će joj i on pomoći do te sreće; ali se smiri. Znala je dobro, da njezin muž ne pozna tu sreću. Ona je poznavala i onu sreću svojeg muža: sreću u samom sebi i nad samim sobom. Vidjela je tu sreću i u oca njegova; pa kad je bila s njima, činilo joj se, da je u nekom samostanu, gdje je poznavala dvije tri vesele sestre. Bilo je to lijepo, ali tiho, jednolično, i ona morade priznati, da je tu sreću samo gledala na njim dvama, i sretna je bila njih gledajući, ali sama nije bila sretna nad sobom, kao eto oni. Tješila se, da će i to doći, i bilo joj je dosta lijepo medju tim ljudima, u tom tihom mjestancu, osobito kad bi

pomislila na brižni život, koji je dosad provodila uz udovicu majku, a s malo dohodaka. No eto sad će se to promijeniti i bit će moguća druga sreća: jaka, velika, puna doživljaja. Sigurno će i njezin muž biti u novim prilikama sretniji! A u te prilike dovest će ga njezin rod, pa će je on još više voljeti, nego dosad, još će je žarče milovati.... i ona se i opet pridigne, da će dohvatiti njegovu ruku, no učini joj se, da njezin muž jeca i ona naglo odvrnu električnu svjetiljku.

— Što ti je, mili moj! — ponavljala je strašivo, ljubeći ga u lice, mokro od suza, i tražeći njegove ruke, da ih ovije sebi oko vrata.

— Nijesam te ja htjela ni ražalostiti ni uvrijediti! — govorila je tiho jecajući, kad ga je potisla u krevet, a ona sjedeći nad njeg se nadvila. Ako sam što htjela i mislila, bilo je to, da budemo skupa što sretniji, pa da sreću i blagostanje osiguramo i djeci našoj. Ti ne znaš, što je borba životna; ja to znam; pa zašto bi se žalostio, ako uznastojimo sačuvati sebe i djecu svoju od te borbe. A djece će biti, ti to znaš, i bit će ih, kad ti hoćeš! — reče žena žarko, pa se privi još jače k njemu. Ženine riječi pomalo su stišavale u njemu onu bol, nestajala su čuvstva klonulosti i kad je ona zadnje riječi rekla, on je žestoko privine k sebi. Evemovića savlada nehinjeno i žarko čuvstvo ženino, pa zaboravi na sve, što je proživio to veče, a svijest se njegova utopi u duboko čuvstvo ljubavi.

* * *

Kad je sutradan, na Uskrs, mladi Evemović htio da ode k ocu na šetnju, držala ga žena njegova dulje vremena za obje ruke i živo govorila nastojeći mu gledati u oči. Nekoliko puta htjede on da ode, no ona nije puštala njegovih ruku. Evemović bio je nujan, slušao ženu i šutio. Kad je napokon pošao, uhvati mu se ona ispod ruke i pratila ga sve do pred kuću neprestano govoreći. On se pod silu smiješio njezinoj govorljivosti, a ona ne prestajala govoriti i pred kućom.

Evemović je naime pristao na prijedlog svoga pašanca. Sprijateljio se sa razlozima, što ih je prošle noći iznosila žena. Bolje je, da on bude u tvornici glava, nego tko drugi. Može stvar udesiti prema svojoj misli, pa dijeliti s lončarima čisti dobitak, kano da su dioničari; tako je samo žrtvovano nešto ponosa! Pa boriti se treba, a ne odmah uzmaknuti, — govorila mu na polasku žena i nagovarala ga, neka ne ide na tu šetnju, neka ostane u gradu; valja se pomiješati medju lončare,

obrazložiti im stvar, s njima se popravdati, ako treba, uvjeriti ih o koristi, koju će imati od tvornice, ako i ne budu oni neki nazovi-dioničari. No Evemović se nije dao nagovoriti.

— Ti se pouzdaješ samo u sebe i sve si sam sebi! — govorila mu još žena, nastojeći ga skloniti, da i on podje k tim malogradskim odličnicima, što ih njezin svak hoće da pohodi. Bilo bi dobro, da i u crkvu dodje, mjesto da ide u šumu. Neka se u Boga pouzda, a neka i ljudi vide njegovo pouzdanje u Boga, pa će ga slijediti! Lijepo je to, ako čovjek svojom snagom sreću hvata, ali — ne uhvati li — klone li, a ne pouzdaje se ni u Boga, ne traži oslona medju ljudima, što će onda biti? No Evemović je šutio i ne htio ostati kod kuće.

— Ne misli, da te nagovaram poradi sebe, reče ona uzbudjenim glasom. — Poradi tebe hoću ja da budem lijepa, da budem dobra. Živjet ću, ako ti hoćeš, umrijet ću, ako je tvoja volja i na sve ću biti sretna. Samo ću biti nesretna, ako ti od mene ništa ne trebaš, ništa ne tražiš! Nagovaram te, jer se bojim, i eto, čini mi se, da ideš u propast neku, kad ne ćeš da ostaneš s nama i kad si tako tvrdokoran, pa ne ćeš da učiniš ono, što se učiniti može!...

Napokon ga nagovori. On će ići k ocu, ali će se povratiti pred podne, pa će s njima u posjete, i sve će učiniti, da stvar uspije i u novom obliku, pa ostavi ženu veselu na vratima, a sam podje niz ulicu.

— Jesam li ja takov, da ću propasti sam po sebi. Nosi li moja narav u sebi klicu smrti moje? Budim li ja samilost u svoje žene? Samilost mjesto ljubavi! — jeknu bolno u njemu i on se obazre, da će vidjeti svoju ženu. Nje nije bilo više na vratima, ni na prozoru, a dotad ga redovito pratila očima, dok ne bi zamakao. Danas je eto nema poslije svih tih doživljaja. Zamire li ljubav pod utjecajem tih dogadjaja? Je li težnja za bogastvom u nje tako jaka? Razlikuju li se oni tako u mišljenju? Je li moguće uz onakova čuvstva?

Ta pitanja, misli i sumnje zaustaviše mu korak i on se osvijesti prepavši se nekog prolaznika, pa podje dalje. Htjede već da zakrene za ugao, no onda podje na drugu stranu ulice i svrne na neki puteljak, koji je vodio kraj vrtova i kroz polje do njegove roditeljske kuće. Obuzeo ga bio strah, da će morati razgovarati o svojim mislima i osnovama. Činilo mu se, da će mu taj razgovor zadavati silnu bol, isto kao da mu tko kopa tvrdim željezom po nutrašnjosti tijela. Samo ne dokazivati, tumačiti, ne dopustiti, da drugi nateže i razvlači njegove

misli, čuvstva i želje. Neka rade i govore, što hoće, on će sve udesiti prema svojemu, kad dodje vrijeme.

No sve to nije bio pravi uzrok njegovu uklanjanju pred ljudima. Evemović je krio taj uzrok sam pred sobom, ali ga nije mogao da skrije. Sve više bili su mu odvratni ti ljudi, oni gladni, s ropskom laskom na ustima, pred svakim, tko ima novaca i vlasti, pa osobito ako je tudjin i drugo su nešto nego oni. A Evemović ih danas mora pohoditi! Odvratni su mu bili i oni mali ljudi, koji se ne brinu za sebe svoju sreću, nego vječno traže, za koga će se žrtvovati i uništiti sebe, pa se o tom svadjaju, kolju i dokazuju jedan drugomu vlastito ništavilo i nevrijednost. Na svakom ih koraku zovu „marva", s njima tako postupaju, a i oni sami su sretni, da tegle tudje brige, samo neka ih pri tom nakite, pohvale i priznadu, kako se oni dragovoljno ne brinu sami za sebe. Odvratan mu bio cio taj njegov svijet, a opet nije mogao, da bude sretan bez njega, jer je on dio tog svijeta, pa ne može da se odijeli, mora da radi i živi s njima; a oni su njegovi, jer što je njihovo i njegovo je. A onamo on prezire onu bit njihove svijesti, njih same!

Zato se on njih plaši pa k njima ne pristupa! — Evemoviću doteščaše sve te misli i čuvstva, pa je nastojao, da ga priroda omami i oslobodi neugodnog stanja. Sjeti se uskrsnih šetnja s ocem u prošlim godinama i svom snagom duše svoje zaželi onu sreću, koja ga ispunjavala pri tim šetnjama. Sav uzdrhta s pomisli, da je to izgubio zauvijek, tu sreću neovisnu o svemu i o svakomu, pa nehotice pojuri, kano da će uz oca naći sreću, koja ne pozna ni čežnja, ni pregaranja, ni uvjeta, ni uzroka, koji bi mogli izostati. Neovisan ni o komu ni o čemu, a pun sreće sam po sebi, u sadašnjosti i po sadašnjosti, sretan na čuvstvima, što su neovisna i o vanjskim uvjetima i o samo krhkoj samosvijesti i snazi ljudskoj!

— Sreća je to živoga mrtvaca! — rekao mu je sinoć pašanac. Samo je mrtvac neovisan o svega i o svačem, pa i o svom tijelu!

— Možda i pravo ima pašanac! — pomisli Evemović i obazre se po žarko obasjanoj prirodi, koja nigdje i ničim ne odavaše ni čežnje, ni prijegora ni straha. Mir, sveti mir, obasjan žarkim suncem. Trava blistala od rose, zeleno lišće voćaka mirno zirkalo kroz bijeli i rumenkasti cvijet. Nebo, brežuljci i crkvice po njima, potok i ravan, kroz koju je tekao, sve sjalo i mirisalo u svom sjaju i sreći, kano da se sama priroda boji najmanjeg nemira i nesuglasja, kojim bi pokvarila svoju sreću. Mladoga čovjeka sve više i više svladavalo čuvstvo tihe sjete; poznavao

je on to čuvstvo i hvatalo ga u prirodi svaki put, kad je proživio što neugodno. Osjećao se on tada dijelom prirode, želio, da se u njoj izgubi, s njom združi, da ga u njoj nestane.

I tim čuvstvima u srcu primicao se on očinskom vinogradu. Znao je, da ga otac tamo čeka, pa nastojao da se razvedri i da mu ne pokvari mir i zadovoljstvo svetoga jutra.

IV.

— Nije li dolazio moj sin? — upita stari Evemović došavši na uskrsni ponedeljak pred veče iz vinograda, gdje je i taj dan proboravio.

— Nije! — odgovori mu gazdarica tiho.

— Nije! — ponovio starac zamišljeno. Niti poručio nije ništa?

— Ne!

— Zašto si tako kratkorjeka. Da ih nije što zadesilo?

— Ne će biti! Mladi je gospodin danas s našom domaćom gospodom i s nekim gospodinom iz Pešte. Bili su najprije ovdje, u vrtu uz potok, a onda se odvezoše na selo.

— Je li te vidio? Nije ti ništa rekao?

— Ne! Bio je kao nujan. Ni šalio se nije. Učinilo mi se, kano da ne htjede ići, ali ga povukoše. Bog zna, što će biti od toga.

— Zašto? Od čega? — upita starac u čudu, gledajući staricu snuždenu. No prije nego je mogla ona da odgovori, doleti njezin sin lončar, pa obzirući se kao da je u velikoj neprilici, htjede nešto da kaže, ali se vidjelo, da mu je neugodno.

— Majko, zaključajte vrata, a vi — reče on gledajući u starca i prestade govoriti, a onda uskliknu tjeskobno:

— Što ću ja? — pa gledaše očajno u starca.

— Je li sin? — upita starac tiho.

— Vrata zaključajte! — krikne opet mladi čovjek. — — Joj, što smo dočekali! — usklikne, poleti sam prema vratima, a onda naglo pripovjedi, da ide svjetina na Evemovićevu kuću. Starac da je prodao svoju lončarsku zemlju za silne novce, da će sagraditi tvornicu lutorani na njegovoj zemlji, i tako će biti sve tudje u crkvi i općini! — Uto se začu vika i zviždanje. Starac podje prema vratima, a onda se povrati k prozoru. No stade.

— Što da rečem, koga da okrivim? — upita se on, a misao, da je sin možda skrio što pred njim, potrese cijelim starčevim bićem. Vika, kamenje i zviždanje prekinuše tu misao. Starac je razabrao glas nekog

propalog trgovca, što je svoj imutak protukao, i dodjoše mu na pamet njegove riječi, kad ga je pijan susreo nekom zgodom: „Ja te mrzim, jer si bolji i bogatiji od mene i jer si mi dobro učinio, pa ćutim, da bih ti morao biti zahvalan!" — No jedva da mu te riječi prodjoše u svijesti, začu on s ulice ženski glas, gdje psuje i naglo zatvara kapke na prozorima. On pridje k prozoru i opazi pod prozorom žensko čeljade, oko kojeg je padala tuča kamenja.

— Ubit ćete je! — viknu starac na otvoren prozor i opazi, da je pod prozorom ona djevojka, što je jučer u jutro došla k njemu s materom. Ona je digla ruke prema prozoru i ne obzirući se na starca zalupi pred njegovim licem drvene kapke. Nato se začu krik djevojčin, a onda trka i vika stražara. Evemović poleti iz kuće, nadje djevojku, gdje još leži onesviještena pod prozorom, a njezinu mater nad njom, gdje jauče i psuje onog propalog trgovca, da je on njezinu kćer ubio, kad je nije mogao zavesti. Starac pomože djevojku unijeti u svoju kuću, a da se nije na svjetinu ni okrenuo.

Čas poslije tih dogadjaja vraćao se mladi Evemović u društvu svojem sa sela, pa ustavi kočiju, opazivši pred kućom narod. Psovke i žviždanje ponoviše se, oko kočija nastala stiska i u času čuo se povik „Tjeraj!", a konji zagrabiše. Evemović se u taj mah ote svojoj gospodji, pa skoči s kola i odleti u kuću.

Na hodniku mu stara gazdarica i njezin sin pripovjediše cijeli dogadjaj, a kad je htio da udje k ocu, tiho mu reče gazdarica:

— Stari je gospodin rekao, ako dodjete, da Vam rečem, neka ne ulazite. U sobi je djevojka, što ju je ranio kamen. Osvijestila se i rana nije teška.

Mladi Evemović ne ču zadnje riječi, jer starčev nalog, da ne udje, kano da ga je udario po zatioku i cijelim ledjima po duljini. Kad je bol prošla, oćuti on slabinu neku u cijelom tijelu, a uzbudjenosti, što ga je bila spopala, kad se dovezao u kuću i čuo pripovijest, nestade, te s njim ovlada neko tupo i nejasno stanje, koje nije dalo ni misliti, niti htjeti. On se nasloni na vrata sobe i tamo je ostao, kano da čeka.

Iz sobe pako dopirao tihi razgovor. Stari je Evemović ležao nauznak, a oči mu uprte u strop. Tako on leži od časa, kad je vidio, da djevojka nije u opasnosti, pa ju ostavio na brizi gazdarici, a on otišao u sobu i legao. Vani je bilo tiho i čuo se samo jednolični korak stražara, koji je stražio ispod prozora. Starac htjede da ustane i da zamoli stražara, neka bi otišao, no savlada se. Korak taj naime kano

da je ulazio u starca kao neke kaplje i dopirao u njegovu nutarnjost, pa kano da je u njemu topio pojedine dijelove, počevši od srca, i što se rastopi, kano da otječe, pa ostajala nutarnjost njegova prazna.

— To u meni zamire život, što je izvirao iz sinovske ljubavi i ljubavi mojih susjeda! — pomisli starac, a praznina je sve više rasla, što su više kapali koraci stražarevi u njegovu dušu. Sad već nije mogao da ustane i da ga otpravi ispred kuće, tako ga prevladavala teška praznina. Uto stupi ona djevojka u sobu, da se oprosti s njim, ali joj zape riječ u grlu, kad je opazila njegovo blijedo lice i ukočen pogled.

— Gospodine! — usklikne djevojka, pa se nadvi nada nj. Starac se strese, a onda kano da se oslobodio neke nesvjestice, pogleda oko sebe. Pogled mu se ustavi na djevojci i on je dugo gledao. Napokon se okrene prema njoj i nasloni se na lakat, duboko odahne, kano da se oslobodio teškog tereta, a one praznine u prsima nestade.

— Dodji bliže! — reče on tiho i uze djevojku za ruku, pa je i opet zašutio gledajući tu ruku i na njoj modru pjegu od udarca kamenom.

— Ti si junakinja! — A ja sam jučer, kad si ovdje zaplakala, pomislio, da si ti nekakovo meko djevojče. A ti eto ideš pod tuču kamenja i zaklanjaš mene!

— Ah, plakala sam, jer sam bila luda! — reče djevojka, da se ispriča.

— Zašto?

— Uputila me mati, kad smo išli k Vama, da ću ja odmah sutra, to kao danas, od Vas u crkvu kao gospodjica. Kad se to razbilo, bilo mi je na plač.

Starom se Evemoviću učini, kano da je stajao pred lijepom zavjesom i da je taj čas nestalo zavjese i on ugledao zbilju, što se iza nje krije. Ali ne može da razabire predmeta, pa se bolje u nj zagledao.

— I ti bi baš željela izići od mene u crkvu kao gospodjica? — upita starac radoznalo. A djevojče se počne umiljavati.

— I nije te bilo strah ići pod kamenje, da se meni umiliš?

Ona se smiješila, a pogled i sve njezino biće je potvrdjivalo, da je starac pogodio njezine misli.

— E tako, netko hoće silom, a netko milom! Ljepše za onoga, tko daje i tko uzima, kad je to milom, nego kad je silom! — govorila djevojka, no starac je nije više slušao i polagano se spusti na krevet, pa se opet zagleda u strop.

— Sve, što sam izgubio tu večer, mislio sam naći u toj djevojci! — Sad mu bilo to jasno! Na čas, uz tu djevojku, oslobodio se on teškog duševnog stanja; od njezine ljubavi počelo da struji vrelo njegova života i starac se počeo da krijepi tim vrelom.

— Da se budem zadovoljio obmanom, da ne budem tražio sreću jasnu i bistru, bilo bi bolje! — pomisli on gledajući ravnodušno u djevojče. Onda se podiže, pa dohvati iz ormarića kraj sebe neku željeznu škrinjicu, izvadi iz nje nekoliko zlatnih komada novca i dade ih djevojci.

— Evo ti, pa budi gospodjica barem na čas!

A djevojka mehanički pruži ruku, pa je starac jasno čitao u njezinu svem držanju misao: Bolje i to nego ništa! — Vidio je, da je djevojka i opet razočarana, da se je nadala ostati u njegovoj kući i da se je s tom nakanom izvrgla pogibelji.

— Podji s Bogom! — reče on i ustegne ruku, koju je ona htjela da poljubi. Kad se za djevojkom zatvoriše vrata, začuje on opet korak stražarev pred kućom i svaki udarac noge o zemlju osjetio je starac po cijelom tijelu, a u nutarnjost kapala i opet kap po kap neka vanredna sila, koja je topila njegovo srce i sve oko srca, pa kano da to, što se rastopi, otječe, ili kano da vjetar raznosi, ostajala njegova nutarnjost prazna.

— Osuši se vrelo mog života! — zamnije glas u duši starčevoj, a praznina bivala sve veća i teža u njegovoj nutarnjosti — on osjećao prazninu, a ta kano da gori tamo, gdje tuče srce. Stražarev korak bivao mu sve glasniji i glasniji; napokon je samo njega čuo, a ne osjećao ništa drugo od vanjskoga svijeta. — Kano da prestaje za mene svijet; sve prestaje, a ostaje samo stražarev korak, — pomisli on, i ona nutarnja praznina poče da mu nadimlje prsa, pa on oćuti bol u grudima, kano da ih hoće da raskine ta teška praznina.

— Što nije tu, dat će Bog tamo! — dospije još da pomisli, a tad nestade njegove samosvijesti, a mjesto samosvijesti, mjesto samoga njega, niče jedno pitanje i u njem velika težina, koja je tiskala o krevet. — Što se traži? — bilo je to pitanje, a za njim se povlačili neki dugi odgovori, koji su se zaplitali, razvlačili i nikad ne bili gotovi, nego su još povećavali onu težinu pitanja. Živi se za sina i sve mu se daje i u davanju je života sreća; samo onaj, tko prima, ne smije da i tu sreću rastrga poradi sebe. Ali kad je sin sreću rastrgao, onda se javi djevojka, pa vraća sreću. Veli, našla je pokraj potoka. No kad ona pokaže sreću,

a ono komad pokvarena mesa, česa li. — I tijelo se starčevo trgne, strese se, nestane pitanja, pa i ona težina spane, nestane je, ali se opet nad krevetom javi pitanje: Što se traži, što se hoće? Pa se ponovo izvlače neke sluzi, ili kao neke zmije, ili kao trakovi hobotnice, što li. A opet nijesu to, nego su odgovori nikad nedovršeni. Dok ne ištu, sreća je, što se daje; kad se otimlje, ili traži isto to, onda je smrt! I opet se u svijesti vrze sin, djevojka, propali trgovac, a iza njih magla nekih lica i nitko se ne da obuhvatiti ljubavlju, sve hoće da raskine nešto, pa se javlja silna bol od tog raskidanja. S te boli se strese starčevo tijelo, pa nestane težine, boli, pitanja i odgovora, a nastane praznina; ali samo na čas i sve se opet javi, još teže i neugodnije, da ponovo strese staračko tijelo. Ali sad dodje starac na čas k svijesti, pa se samom njemu učini, da je on jučerašnji sjajni dan i u njemu njegov sin sav sretan upravo toga radi, jer je obasjan u tom danu. Obasjana je i ona djevojka i tako isto sretna, pa stara gazdarica, pa njegovi sugradjani, svi obasjani, svi lica vesela, svi u njemu. I zato, jer su u njemu, zato su sretni. No brzo nestade te slike i starac se osjeti velik isto kao i onaj sjajni dan, no sin njegov drži neki nož, pa para taj dan, taj oklop, u kojem je, i hoće da izide; isto i djevojka, isto i oni sugradjani, svi se van gruvaju i svaki otkida po komad njegova bića i nosi ga sobom, a od tog se trganja javlja silna bol. Od te boli trgnu se staračko tijelo. — Kad se tijelo smirilo, bi mu svijesna mala neka lijepa ptičica. Sa svih je strana dozivaju u neke sjajne cvjetove, u kaveze, što li, a to su eto njegov sin, ona djevojka, pa onaj stari njegov susjed. I kad je ptičica počela da leti i da se naužije sreće, okrenu se sve i sve je goni iz sebe, pa se mora provući kroz neki uski otvor, u kojem su uokolo šiljci povinuti unutra, pa ptičica, silom potiskivana kroz taj otvor, ostavlja komade mesa na šiljcima. Starčevo se tijelo opet strese od silne boli. Tako to išlo dalje neprestano; a kraj njegova kreveta stajao sin mu — neopažen.

— Bi li poslali po liječnika? — ove riječi sinovljeve dovedoše starog Evempvića do svijesti samoga sebe; on se na čas povrati u se, pa razabra, da su to riječi njegova sina, da je on tu, u sobi, kraj njega, i u taj ga mah popade silni strah pred nečim, što će ga stići, ako on progovori samo jednu riječ, ili ako čuje još koju riječ svoga sina. Samo na jednu riječ imalo je nešto doći, što bi mu zadalo silne muke. Strah pred tim nečim silnim i nesavladivim rastao sve više, dok u nj posvema ne utonu, pa se je osjećao kao na dnu tog straha ležeći, i on mu, taj

strah, ne da ni disati, ni krenuti sobom, ni progovoriti. Jedino što starac zna za sebe toliko, da može osjećati sam sebe u tom moru straha. A razum radi posvema jasno i samostalno. Razum je njegov kao ogledalo, kao otvorena knjiga, i Evemović čita u njoj svoj život. Vidi sebe, mladića jaka i brižna, željna sreće, života i samostalnoga rada. Vidi se mladim početnikom u poslu, vidi onu svoju ženu, koja je sirota kao i on, ali ga voli i slijedi. Pa oboje rade, muče se, djeca se radjaju i njih se dvoje otimlje najvećoj bijedi, te se počne sabirati imutak. Nato dolazi veliki preokret u društvu, pa svijet tura njega naprijed, da on misli za sve, da se brine za sve; biraju ga na neko teško i odlično mjesto. On neko vrijeme žrtvuje svoju snagu i vrijeme, no onda se odriče svega, kad se neki polakomiše za te časti i počeše mu podvaljivati. Narod ga pregori lako, jer su drugi obećavali ono, što sam narod nije znao da postigne, niti je imao snage, a Evemović je priznao, da ne može on sam ništa, ako narod ne poda snage. Pa kad je još opazio izrabljivanje i da se okreće ono u zlo, što se narodu činilo kao uvjet spasu, onda on sve te javne poslove odnemari, smiri se i napokon sva mu je sreća bila u sinu.

Kad je tako dugi svoj život u mislima proživio u najtanje tančine i došao do sadašnjosti, do Uskrsa i pohoda one djevojke, pa do one kobne noći, bivao strah sve veći i veći, i starac prestade da bitiše, okameni se pod pritiskom straha. Tako okamenjen nije osjećao dane, koji su prolazili. Napokon taj strah popusti i on poče da razabire oko sebe svijet.

— Jeste li gladni ili žedni? — čuo on riječi više sebe i razabra, da je to glas njegove stare gazdarice.

— Gladan i žedan ljubavi! — reče on tiho, pomaknu se i njegov život prestade posvema tiho i bez znaka ikakve boli.

V.

Kad je ona djevojka izišla iz sobe, udje tiho mladi Evemović i stade kraj kreveta. Nije mogao ništa da reče, nego je čekao, hoće li ga otac opaziti. No mjesto toga opazi, kako se starac stresao, pa opet smirio, i to se stresanje ponavljalo. Svaki se put trznulo i lice mladoga čovjeka, potreslo cijelo tijelo; no on ne prestade čekati, da ga otac pogleda, da mu reče koju riječ, a da i sam nije znao, zašto čeka. Prvi je to put, što on vidi oca nemoćna, gdje se ne bori, nego pati, pa ga to potpuno smelo i on cijelo vrijeme ne pomisli, da mu je dužnost pomoći. Sjeti ga na to stara služavka. Došavši u sobu uprepasti se opazivši potamnjelo lice i ukočeno oko mladoga Evemovića, a kad se streslo i trgnulo i opet tijelo očevo, šapnu ona, da bi trebalo slati po liječnika. Nato upita mladi Evemović glasnije: „Bi li poslali po liječnika ?'' Ali mjesto odgovora ukoči se i smiri starčevo tijelo.

— Poslala je gospodja po Vas! — reče starica tiho mladom Evemoviću. On se zagleda u stranu i mahnu samo glavom, da ne ide. Noć je većinom probdio uz oca, a sutradan dodje mu gospodja i on izidje k njoj u drugu sobu. Gosti promijenili osnovu i htjeli su taj dan da odu i gospodja izjavi želju, da bi i ona pošla, kad ne bi bilo te starčeve bolesti; voljela bi počekati, pa da skupa odu on i ona, kako su se dogovorili u prvi mah sa snahom njezinom i sestrom.

— Idi sad! — reče on.

— Ne smeta ti ? Ja bih otišla za koji sat.

— Idi. Ne smeta! — I on se podiže, pruži joj ruku. Ona je dobro vidjela, da on jedva čeka s njom se rastati, pa je zaboli. Diže se i čvrsto ga ogrli, a na oči joj navriješe suze. On jedva da ovi ruke oko nje i kad se hladne usne dotakoše njezina lica, a da se ni pomakle nijesu, obuze je strah i ona klonu, pa izjavi, da ne će ići.

— Idi ! Nije ništa. Dok to prodje, eto me za tobom. — I on podiže mladu ženu sa divana, pa je provede do vrata i otvori ih. Htjede da je ostavi na hodniku i da se vrati u sobu, gdje je otac ležao. Žena ga čvrsto zagrli i ne htjede ga pustiti, nego se gušila u plaču.

— Zašto me goniš od sebe? Zašto hoćeš da nas oboje ubiješ? — ponavljala ona grleći ga i ljubeći, a on ostao nijem, mrtav i hladan.

— Nijesmo sami, sjeti se, i treće bitiše! — bolno šaptala mlada žena privlačeći silom njegovu glavu k sebi, pa kad i na te riječi ne osjeti ni da bi se pomaklo kakovo čuvstvo u njemu, učini se ženi, da u rukama drži mrtvo tijelo, prestraši se i ruke joj klonu. Taj čas se on mirno okrene i podje prema starčevoj sobi.

Okreni se! — tiho izusti žena; ali se on ne okrenu, nego udje u sobu, pa oćuti neko zadovoljstvo, kano da se je riješio nečesa, što ga je sapinjalo i ne dalo mu izvršiti nešto, otići nekamo, što li. Polagano prodje preko sobe i sjede u naslonjač. Tamo sjedi već od onoga časa, kako se starac smirio ; sjedi mirno i čeka. Sjedeći i čekajući proživi sve one dane do očeve smrti, a kad je starac umr'o i rekavši one riječi, reče sin:

— Dobro je! — — — — — — — — — — — — —

Posve mirno vršio on svoje dužnosti oko pogreba, a ženi javi smrt ravnodušnim listom i umoli je, da ostane kod sestre. Poslije pogreba ne ode on u svoj stan, nego ostade u očevoj kući sjedeći mirno i na oko spokojno u očevoj sobi. Prva dva dana izašao je u vrt i gledao na groblje. Treći dan nije izilazio i ostade tako u sobi, najviše sjedeći u starinskom naslonjaču s visokim naslonom. Držao se neprestano tako, kano da nešto sluša ili čeka. Dok bi pošao po sobi, obazirao se, kano da gleda, gdje će sjesti ili leći. Od žene dolazili listovi, on otvorio svakoga, ali ih čitao nije. Sedmi ili osmi dan poslije očeve smrti dobi od žene dug i očajan brzojav, u kojemu mu javlja, da putuje k njemu ne čekajući odgovora. Brzojav je pročitao i od onog časa još se pooštri njegovo čekanje. K tomu stanju se pridružila vrućica od prehlade. Drugo jutro, kako je dobio brzojav, nadje stara gazdarica naslonjač u kutu, za nekim ormarom, a on je u njemu sjedio, kano da se sakrio pred nekim. U podne je imala da dodje gospodja. Starica udje pred podne, da pregleda, hoće li sve dočekati u redu žalosnu ženu, pa prigleda k njemu i prestraši se ukočena pogleda uprta u kut. Izleti iz sobe, da pošalje po liječnika, a kad se povratila, nadje ga mrtva.

*

— Htio je umrijeti i umr'o je! — jecala starica stojeći kra liječnika, koji se nadvio nad mrtvo tijelo.

— Pa nema tu nasilne smrti! — reče liječnik oštro starici.

— Nije se ni otrovao, ni objesio ni ustrijelio, ali je zvao smrt u srce i ona je došla. Otac mu je smrt poslao. Čudni su to bili ljudi! Živjeli po svoju, pa čudno i umriješe, kako su htjeli i kad su htjeli, govorila starica pružajući liječniku nedovršen list ženi. List je bio napisan drhtavom rukom, starački. Nehotice svrnu liječnik pogled s lista na ruku, koja ga je pisala, pa onda na lice. Ruka je bila suha, upravo staračka, a lice posve propalo.

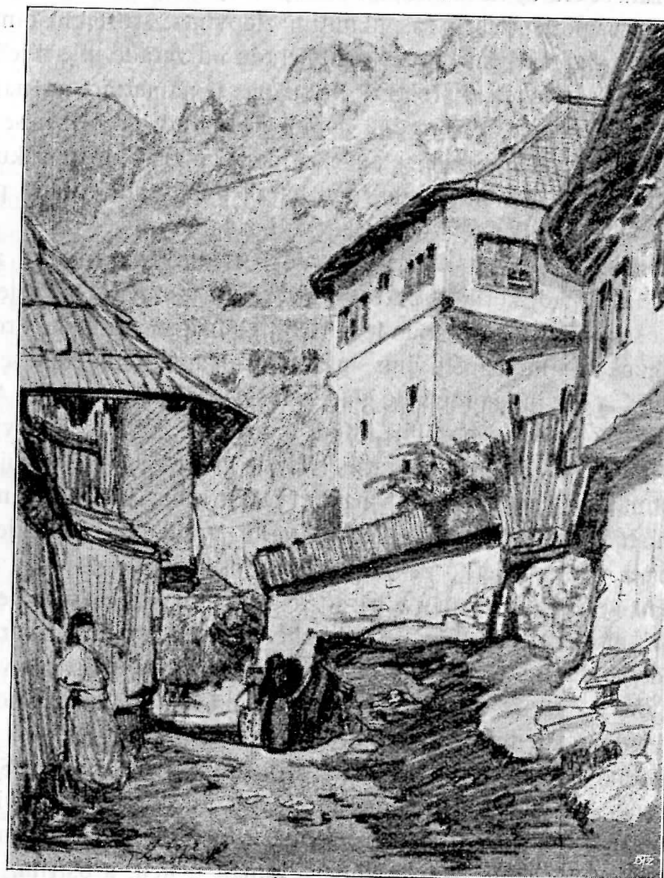
— Nije jeo, nije pio od one nesretne noći. Htjela sam slati po Vas, ali nije dopustio. Dobri su to bili ljudi, otac i sin, i umrli su zato, jer drugi oko njih nijesu dobri. Otrovalo ih tudje zlo; a nijesu htjeli da se brane! . . . I starica zajeca, pa prestade govoriti.

Liječnik pogleda još jednom mrtvo tijelo, da nadje povod smrti, a onda podje; ali se povrati od vrata i uze da čita list. Bio je bez naslova, ali se iz sadržaja razabiralo, da ga je pisao ženi, i to poslije, kako je primio brzojav.

. . . Ja se bojim Tebe i ljubavi Tvoje. Živjeti bih mogao i morao samo od te ljubavi, a to ne mogu! Smrt je u meni, ja je osjećam. Bio sam počeo živjeti od mržnje; mrzio sam Tebe i narod. Bilo mi je kao da kidam svoje vlastito meso. Otac je umr'o žedan i gladan ljubavi. Nahranit će ga i napojiti tamo. Ja ne mogu eto živjeti ni od ljubavi ni od mržnje, ja ne žedjam i ne gladujem. Ali ima li on meni jest trajno . . . .

S tim nesuvislim riječima svršavao je list.

Jure Turić.

Ljuba Babić: Motiv iz Travnika (Osoje).

HRANITELJ PTICA.

I.

U jednoj zabitnoj ulici, do koje ne dopiraše ni sunce, ni čisti zrak, dizala se stara, visoka kuća,a oko nje se sjatile još starije zgrade: kuće, kućice, potleušice, sa raspuknutim zidovima, srušenim dimnjacima i s napola otkritim krovovima. Zgradu od zgrade nije dijelio ni dvor, ni bašta, ni ulica,ni prolaz, i sve su one, te nametnice na nametnicama, skupa srasle, a u sredini poput glavnog debla dizala se ona stara, visoka kuća. A sjatile se amo valjda u bojazni pred zakupnicima i zidarima, koji su nemilosrdno harali po čitavu gradu, predgradjima i okolišu, rušeći stare stanove i zidajući nove.

U tim se stanovima, do kojih ne dopiraše ni sunce ni čisti zrak, ugnijezdila gamad, kotili se parcovi, mačke i psi, a s njima živjela je i radjala se puka sirotinja. Bilo je obitelji, kojima se pradjedovi rodiše u istoj kući. U tim zagušljivim, smradnim sobama, izmijenilo se više pokoljenja, a sve ih je progonila glad i uništavala prerana smrt. A kad bi se koji oslobodio od te robije i dopr'o do ulice, gdje je bilo svijetla i zraka ,nikad se više ne bi povratio. Nestalo bi ga, i on se na svoj stari stan spominjao kao na grob ili na mrtvačku sobu, odakle ga nekim čudnim slučajem izvela i spasila Providnost. Kroz onu ulicu nije htio ni proći, a vrlo se rijetko dešavalo, da je osim ukućana i koji drugi zaposleni gradjanin onamo zabasao. Nu ni njih nije bilo vidjeti na ulici, čak ni djeca se nisu igrala, i da nije bilo pasa, mačaka i parcova, što su se po danu i noći gonili i klali, činilo bi se kao da je čitav ovaj kraj izumr'o. Sve je u tom kraju bilo gladno, a njihovu je golotinju pokrio jedan zajednički iskrpani, gnjusni, crni plašt . . .

U jednoj visokoj kući,pod samim krovom,stanovaše lihvar Srećko Tvrdić. On bijaše vlasnik čitave ulice, a ugnijezdio se tamo visoko, da može i po danu i po noći vrebati na svoje žrtve. I po vanjštini bijaše sličan gavranu. Suh, zgrbljen, taman u licu, s oštrim, grabljivim nosom i s crnim razdrtim, salonskim odijelom, koje mu su repovi

sličili na pô iščupanom perju, činio se, da će se sada s krova oborit, na ulicu, da rukama i s dugim, nečistim noktima zgrabi kojeg ukućanina, koji mu nije platio stanarinu. A čudo,kako je taj slabi i suhi starac imao jak glas. Govor mu bijaše, što i graktanje.A kad je vikao, bilo ga čuti po čitavoj ulici, kao da se na te krovove glada i smrti sleglo jato gavranova i sad se dozivlje, radujući se skorom plijenu. A što se on jače derao, to su glasovi njegovih stanara bili tiši. Svakog prvog u mjesecu bilo ga čuti, a onda se djeca od straha pod postelju sakrivala ; ni plakati nisu smjela, a zacenjena su usta rukama zatvarala s bojazni, da ih jecaj ne izda. Majke u stravi, da ih Tvrdić ne čuje, neprestano su prijetile i strašile nejačad šibama. Ni pisnuti se nisu usudila, jer ih je najmanji šušanj mogao izdati, da su u sobi sakrita. A Tvrdić je išao od vrata do vrata i kucao mršavim, koštunjavim prstima, da su mu zglobovi pucali. Nu nitko se nije odazivao, i u onoj pauzi, što je slijedila izmedju jednog i drugog kucanja, od strave su žene blijedile i usred sobe su ukočene i ispravljene gledale stravičnim suludim pogledom, kako se tresu vrata. Onda je Tvrdić srdit, što se niko ne javlja, udarao o vratnice nogama i šakama, a majke su u užasu očekivale, kad će popustiti ključanica i u sobu ući njihov mučitelj. Ni u noći ih nije ostavljao na miru ; obilazio je vrata dužnika i kucao je tako dugo, dok ne bi čitavu kuću probudio. Čim bi ga čuli, sve bi davila tjeskoba : i dužnike i one, što su već platili stanarinu. Neka majka umalo te nije svoje dijete zadavila, jer je ono, upravo kad je lihvar zakucao, od straha zaplakalo. Za Tvrdića to bijaše najveći užitak.

Gotovo nije bilo dana, da se sustanari nisu dogovarali, kako će se slijedeće noći na početku hodnika više njih sakriti i smaknuti lihvara. Al one iste večeri već je Tvrdić otkrio zavjeru, jer se medju njima uvijek našao kakav prezaduženi zavjerenik, koji se nadao, da će ga kamatnik poštediti i još neko vrijeme pričekati, ako ga spasi od očite smrti. A i kad medju njima nije bilo dužnika i onda je Tvrdić doznao za zavjeru. U tom slučaju bi za prijamnika bila dobra preporuka za budući mjesec. Na taj tanki led obično ih je sve naveo kakav prezaduženi osvetnik, koji je ujedno bio i začetnik urote. Škrtac je točno znao i za imena pojedinih sukrivaca, i onda, jao njima, ako bi i sat zakasnili sa stanarinom. Za najmanje zakašnjenje morali su nadoplatiti kamate, koji su od sata na sat toliko narasli, da se nesretniki koji bi zakasnio za mjesec dana, nije mogao do smrti oprostiti duga.

*

Iza toga su svi ti nevoljnici bili za neko vrijeme mirni, ponizni, strašeći se i lihvarove sjene. A Tvrdićev se glas još jače čuo i još je glasnije ozvanjalo po čitavoj ulici njegovo graktanje. I stanove je više obilazio, jače je kucao na vrata dužnika i češće ih po noći budio.

Tako jednoč, kad se s noćnog ophoda vratio u svoj stan, koji je sastojao od jedne prostrane, ogromne sobe, nadje na prozoru probijeni papir, što je od nekoliko godina pokrivao razbito staklo. Prva mu misao bijaše, da se u sobu uvukao neki lopov, tat ili stanar, s namjerom, da ga ubije i orobi. Pogleda pod postelju, ispod stola, iza peći, ali nikoga ne nadje. Onda oprezno, plašljivo i ozirući se podje do prozora, i na svoje veliko čudo, na pragu nadje šćućurenu, na po smrznutu pticu. Već ju je htio zgrabiti i baciti kroz prozor, ali kako bijaše praznovjeran, prekrsti se i donijevši uljenicu stade promatrati pticu. To bijaše od čadje pocrnio vrabac, koji, da se skloni od zime i gladi, sleti amo i klonu na prag. Ali lihvaru se pričini, da on još nikada u životu ne vidje sličnu pticu. Tko zna, možda je duša kakova pokojnika?

Dugo je trajalo, dok se odlučio uzeti vrapca u ruke i kad na dlanu oćuti, kako prestrašeno kuca ptičje srce, zakuca nekako i njegovo srce. Neko je vrijeme vrapca držao u rukama i onda ne znajući, što bi s njim počeo, stavi ga na stol. Nato ptica, držeći svedj zatvorene oči, otvori kljun i tako nenadano i bolno cikne, da je lihvar sav protrnuo. A da nije to kakva nemirna i neupokojena duša, što luta po svijetu, bijena od studeni i gladi, da okaje grijehe? On svrati pogled na propelo, što je visjelo nad njegovom posteljom i ponovo se prekrsti, još pobožnije i skrušenije nego prvi put. Zatim podje do ormara, odsiječe komad hljeba i stade ptici drobiti kruh. Možda će je hrana oživjeti. A za to će njega Bog na drugom svijetu nagraditi . . . On joj je neprestano drobio, ne usudjujući se ni da je prstom dotakne. Ona više nije otvarala kljun, a blizu nje sve je više raslo grumenje mrvica. Lihvar je gotovo pola hljeba izmrvio i ponoć je davno minula, a on ie još uvijek gomilao mrvice oko ptice. Mrveći zadrijema, a kad se probudio, uprepasti se: usred mrvica ležao je izvrnuti vrabac i ispružio nepomične i ukočene noge.

Ni onda, kad je legao u postelju, nije se Tvrdić usudio ugasiti uljenicu, i njezin je plamen na vjetru, što je sa razbitog prozora duhao, sablasno podrhtavao, budeći po stijenama stravične sjene. Od straha zatvori oči, no opet ga nešto napastovalo, da ih samo zeru otvori, pa da vidi, što se oko njega dogadja. Ispruženi vrabac još je uvijek

ležao usred mrvica, i on pomisli, ako ga i sutra na istom mjestu nadje, onda ga čeka neko veselje, ako ne, onda mu prijeti ili smrt ili nesreća. Od jačeg zamaha vjetra gotovo da se plamen na uljenici ne ugasi, i na zidu, u djavolskoj spodobi sa rogovima i repom, zadrhta velika sjena. Onda preko cijelog stropa pruži sotonske ruke i segnu povrh postelje, kao da želi njega zgrabiti čampama. Škrtac se od straha skupi u klupko i pokrivačem pokri glavu. U polusnu ga čitav pakao proganjao, strašeći ga nekom ptičurinom, koju su sotone razapele potežući je za krila, vrat, rep i noge. Ni jedra najveće jedrilje nisu tako široka, a ni na najvećoj ladji ne vidje jačeg kljuna, nego u te ptice. Tad se uz strašnu prasku i lomnjavu sruši djavolsko kolo u ponoć: to je na stolu dogorijevala uljenica, praskajući prije nego što se posvema ugasila. U mraku se čulo, kako ispod tavana netko grize i grebe, a onda ponešto bliže i jače, i začas je nešto protrčalo po stolu. U snu zakašlje škrtac i opet se u sobi sleže mir, a tek se dugo poslije toga ponovo čula trka ispod tavana i cijuk i čeprkanje, kao da se negdje sakrila ptica . . .

II.

Kad se Tvrdić u jutro probudio, na stolu više nije bilo vrapca. Da mu je tko ukrao željezni ormar, gdje je skrivao novac, zlato i dragulje, bio bi valjda manje žalostan, nego sada, kad usred netaknutog kruga mrvica nije našao pticu. Njega će snaći teška nesreća. Kradja, razbojstvo, smrt! Sve mu se najedanput zavrti u mozgu. Vani je već svitalo, a jutarnja su zvona dozivala pobožne kršćane na ranu misu. Škrtac je jutros zakasnio, san ga prevario, jer obično kad bi se javilo prvo zvono, on je bio pred vratima crkve. U žurbi malo da nije razdr'o rukav svoga i onako iznošenog salonskog odijela. U veliki, šareni rubac kupi mrvice, učini mu uzao na krajevima i držeći ga u ruci izadje na ulicu. U crkvi se nije mogao nikako sabrati. Svakojake lude i benaste misli vrzle mu se glavom. Nije li ono prošle noći bila sjena pravoga vraga na zidu i nije li se nečastivi sam potrudio i došao po dušu pokojnika, što je u tijelu one čudne ptice morao okajati svoje grijehe. Znak, da je bio odviše veliki grješnik i pošto nije dospio, da u odredjeno vrijeme okaje svoje grijehe, to je ponovo morao u mučilište. Bog zna, kakve je kamate od svojih dužnika zahtijevao! Kakva radost za pakao, kakav pir za djavolsku četu, što se dočepala izdašnoga plijena. A bit će, da ga vrte na ražnju baš u spodobi one

ptice, a ispod njega vječna žeravica, u koju duhaju mladji vragovi. A stariji sa prekriženim rutavim nogama i držeći kraj repa medju zubima, posjedali oko vatre, pa čekaju, kad bude pečenka biti gotova, da s užasnim viljuškama raznesu plijen. Tko zna, možda bi ona čudna ptica bila okajala sve grijehe, da je mogla dalje živjeti i da ju nije studen i glad ubila. Njega Bog ne će kazniti, što ju je pustio, da od gladi umre. On joj je nadrobio čitavu glavu hljeba, pa nije kriv, što nije htjela jesti. Evo, sklopljenim rukama, skrušena srca i na koljenima obećava svome Bogu, svome gospodaru, da će od danas svakog jutra razdijeliti pticama jedan pun rubac mrvica. Možda će se opet med njima naći duša kakova lihvara-grješnika, pa će ju tako osloboditi od vječnih muka. A za trošak je lako: on će svim stanarima podvostručiti kamate, pa ako i to ne bude dosta, povisit će im stanarinu. Bolje je, da stotina živih trpi, nego da se muči duša jednog pokojnika.

Poslije mise izadje pred crkvu, te vrapcima i golubovima razdijeli mrvice. Kad im baci posljednju šaku, bilo mu je žao, što nije više kruha izmrvio, te odluči, da će im sutra još veći rubac donijeti. Djeca i žene, što su ga okružile, milostivo gledahu na dobrog, siromašnog čovjeka, koji je dijelio pticama hranu. On se na njih nije ni obazreo i kad je istresao rubac, uputi se prema svojoj kući. Po običaju obidje sve stanove dužnika, kucajući i lupajući na vrata, i dok je čekao, hoće li se tko odazvati i donijeti novac, dotle se u potaji radovao, kako će im povisiti stanarinu. Prije nego se popeo u svoj stan, kupi u pekara dvije velike glave hljeba.

Čim je ušao u sobu i dvaput zaključao vrata, otvori željezni ormar. Iz raznih odjeljenja povadi limene škatulje, zemljane lonce i sve ih poreda na stolu. Posude bijahu pune zlatnih i srebrnih novaca i sve ih iskrenu na jedan kup. Dugo ih je brojio, dijeleći zlato od srebra, a kad ih sve prebroji, opet ih smiješa, milujući i roneći u novac onim koštunjavim, grabežljivim prstima. A novac mu se kroz prste točio, prelijevao, sklizao, i onaj ga zvuk kovine pomladjivao, i njegovo lice, što je bilo inače zločinački smrknuto, sada je titralo od zadovoljstva i smiješilo se od užitka. A kad je iz škatulja iskrenuo dragulje, njegove su oči požudno i strastveno sjale i igrajući se ametistima, rubinima, smaragdima, topazima i briljantima, ćutio je, kako mu u srce i u glavu jače navire krv i kako mu neka beskrajna klonulost i slast čitavo tijelo prožela. Na ruke je nadjenuo prstenje, i kad su mu prsti do nokata bili puni, onda je njima milovao lice. Kolajnama je kitio

vrat, a naušnice, lance, narukvice i ostale nakite držao je u šakama stiskajući ih, kao da će mu ih netko odnijeti. Od radosti i užitka, ne znajući, što čini, stade zgrtati laktima preostale nakite i novac, i sve je to zlato padalo na njegova koljena, a on u bojazni, da mu što na tle ne sklizne, sav se skupi i laktovima ogrli noge. Sav u zlatu bio je sličan kakovu indijskom kumiru.

Ali uto netko zakuca na vrata, on protrnu: u njegovim žilama ne osta kaplja krvi. Bio bi najradije s velikim nožem, što je ležao na stolu, sebi odsjekao ruke, da može brže sakupiti prstenje i sakriti svoje blago. Sunu mu misao, da je možda zaboravio zaključati vrata i onda dršćućim rukama i tresući se u čitavu tijelu stade sakupljati zlato i ne dijeleći novac od nakita punio je posude. Kucanje na ulazu postajalo je sve jače i sve nestrpljivije, i dotičnik zakrenu ručkom i pokuša drmajući vratnicama nekoliko puta za redom otvoriti vrata. U žurbi škrtac izvrne već pun lonac, a zlato se prosu po stolu i podu, i on sulud od straha potrči do ulaza, da se uvjeri, jesu li vrata zaključana. U mahnitosti gotovo se izdere na posjetitelja, da kod kuće nema nikoga, no škripa ga ključanice dozva k svijesti. Ali mjesto da zaključa vrata, on ih otvori, i pred sobom ugleda nekakvu ženu u crnini. Spopade ga ponovo bijes i što je mogao jače turnu je iz sobe. Ona pade na tle, a on za njom dvostruko zakrenu ključem, derući se, što ga je grlo nosilo: „Odmah ću otvoriti . . . odmah ću otvoriti . . ."

Žena je još dugo čekala, dok ju je škrtac pustio, da udje u sobu. Bila je sama kost i koža, a od izbočenih i oštrih jabučica još joj ispaćenije bilo lice. Pogled joj je bio nekako izmoren i plašljiv, a uzduž jabučica tekle su do usta i podbratka dvije duboke bore, kao da su meso i kost izduble neprestane suze. Crna joj je kosa mrtvo padala, sakrivajući pola čela i povećavajući mrtvačku bljedoću obličja. A podbradak, usta i prozirne joj ruke svedj su podrhtavale od neke stalne, nesavladane nutarnje uzbudjenosti. U uzrujanosti je bez prestanka skupljala krajeve crnoga plašta, što ju poput pokajničke haljine pokrivaše sve do nogu. A sva ta slabost, potištenost i bijeda bijaše u opreci s visokim stasom i s uspravnim držanjem, što podavaše njezinoj pojavi nešto sablasno i otajstveno.

— Što želiš? — upita je škrtac, i ne pogledavši pridošlicu.

— Došla sam . . .

— Po što? — bojazno će Tvrdić.

— Brate, zar me ne poznaš?

On htjede, da se na nju razdere, ali uto im se oči sukobiše. On ne izdrža pogleda, obori oči i zašuti. Bio bi najradije pobjegao iz sobe, koliko se strašio te žene. Od nekoga bijaše čuo, da je prošle zime njegova sestra Marija umrla i on se zgrozi na samu misao, da je valjda pokojnica došla po njega.

— Smiluj se meni i mojoj siročadi, — poče ona — muž mi je bolestan, a nemam ni hljeba, da nahranim djecu. Ona požudnim i gladnim očima pogleda na one dvije glave hljeba, što ih je kamatnik kupio za ptice. Do njih je ležao velik i nabrušen kuhinjski nož. On ga, slijedeći njezin pogled, stavi na kraj stola. S prozora je upravo na oštrac palo svijetlo, i sjaj oštra ocala bijaše nekako hladan, tvrd i pun prijetnje. Škrtac ga ponovo pomaknu, prateći i najmanji sestrin mig.

— Muž mi je — nastavi ona — zidajući kuću pao sa skele i slomio obje noge, pa još i sad leži u bolnici. Sve, što sam imala, prodala sam; bez stana smo, a djeca su gladna i napola smrznuta. Već dva dana nismo ništa okusili.

— A zašto si se udala ! — pakosno će kamatnik ne usudjujući se pogledati sestru. — Nisi me htjela slušati, kad sam ti govorio. Mjesto da sa mnom radiš i trudiš se, ti si se s mužem ljubila i djecu radjala, bestidnice ! Ni kuja ih nije više nakotila, grješnice !

— Smiluj se . . .

— Ni novčića ne dam. Po meni možete svi crknuti. Ne dam, pa ne dam !

Marija u očaju, ne znajući, što čini, objema rukama obujmi mu vrat i lice. Ni kliješta ga ne bi tvrdje i grčevitije držala od njezinih prstiju. Mrtvački led Marijinih dlanova dopr'o mu do srca. Nije se mogao ni maknuti, i što je više gledao u očajne joj oči, to je otpor i njegova snaga sve više slabila.

— Smiluj se . . . smiluj se . . . sikćućim ga je glasom zaklinjala. Ona je teško disala i zubima cvokotala. Onda ponovo pogleda, kao utopljenik na dasku, na one dvije glave hljeba. On se opet sjeti noža i već ćuteći za šijom hladni i oštri vrh ocala, stade je moliti prestrašenim i plačnim glasom :

— Sve ću ti dati . . . sve . . . samo me poštedi, Marijo . . . moja dobra Marijo . . .

Njoj iznemogla ruka klonu na stol, a on opet misleći, da će ona iznenada ščepati nož, poče se derati, kao da su ga razbojnici napali :

— U pomoć ! . . . U pomoć ! . . .

Marija nije smogla ni riječi i uspravivši se u dugom, crnom plaštu, više je sličila prikazi nego živom biću. Poslije dugog muka ispruži ona ruku, tražeći milostinju, a škrtac klimavim nogama podje do željeznog ormara i izvadivši punu posudu novaca, dade je sestri.

— A sad idi . . . idi . . . — reče, i ne osvrćući se na nju, a govoreći netremice gledaše u brid noža, na komu je još uvijek titralo svijetlo — i nemoj se nikada više vratiti . . .

Kad je Marija primila novac, ne oćuti nikakovu radost, već je tupo i rasijano gledala u punu posudu. Bilo joj je, da se glasno nasmije, pa da je netko u taj čas pružio ruku, bila bi mu dala sav novac. Brata nije ni pozdravila i kad je izašla iz sobe, htjela se opet vratiti. Sve joj se činilo, da je na nešto zaboravila.

Škrtac bijaše skršen i očajan, što se smilovao sestri, pa bi možda, da je ostala samo tren, bio skočio na stol, zgrabio nož i ubio sestru, da joj otme darovani novac.

III.

One noći nije ni oka stisnuo. Sve je do zore drobio hljeb, mrveći ga u sve manje komadiće, da ih bude što više. Jutros nije zakasnio; još se zvona nisu javila, a on se već uputio prema crkvi. U rukama je držao dva puna rupca, a svaki bijaše veći i puniji nego onaj jučerašnji. Usred ulice je, upravo kuda je on prolazio, ležala mrtva mačka. Valjda su je psi zadavili. Umalo nije nogom na nju stao. Kako je bio praznovjeran, pomisli, da će ga i danas snaći kakova nesreća. U crkvi se opet nije mogao sabrati. Kako bi bilo, pomisli, da podje do sestre i da joj otme ono, što nije potrošila. Od juče do danas nije mogla puno potrošiti, najviše par kruna, da prehrani sebe i djecu ! A i za stan joj je trebalo novaca.

U misli je dugo zbrajao i odbijao, računajući veličinu svote. Sve skupa može da iznaša dvadeset forinti, a to ne bi bio toliki gubitak. Samo mora odmah otići, da ne zakasni. Šteta za svaki novčić. Sjeti se, da ima bolesna muža i da je sve pokućtvo prodala, pa nemogući više odoljeti nemiru, ne dočeka konac mise. Tek kad je izašao pred crkvu, spomenu se, da ne zna, gdje mu sestra stanuje. Ne mareći ni za to, uputi se ravno najširom ulicom prema središtu grada. On će je tražiti čitav dan i ne će se prije kući povratiti, dok je ne nadje. Jer o tome ovisi sva sreća njegova života. Ako je nadje, postat će još

bogatiji, imat će još onaka tri ormara, puna novca, i nakita, i kad umre i ostavi sve to blago zadužbinama i crkvama, svi će mu grijesi biti oprošteni. Samo mora da je nadje, i to još danas; inače bit će kasno i izgubit će nesamo ono, što je sestri dao, već i sve ostalo i zlato i dragulje i kuće, i bit će gori prosjak od onih, što sada u njega stanuju, i grijesi mu ne će biti oprošteni, a poslije smrti raznijet će ga sotone kao i onu pticu, o kojoj je pretprošle noći sanjao.

Umoran sjedne na klupu ne mareći za studen, što je snijegom, injem i mrazom okitila stabla. Do njegovih nogu sleti vrapče jato i skakutajući stade čeprkati po snijegu. On se tek sada sjeti, da danas nije nahranio ptice. Razveza jedan rubac i punim je šakama, kao da sije, bacao izdrobljeni kruh. Sa sviju strana doletješe ptice, a vrapci su vješto otimali golubovima mrvice i odletivši na stablo ili na drugu stranu mirno su jeli ukradjeni plijen. Jato je oko njega sve više i više raslo, lepršajući mu oko glave, oko nogu, oko klupe, i jedan se vrabac čak zaleti, da mu iz ruke otme hranu. Škrtac bijaše istresao i drugi rubac i jedva sad mu pade na um, da je poslije mise zaboravio na ptice pred crkvom. Poginut će od gladi, a možda je medju njima duša kakova pokojnika, koja je željna raja. Bog mu se ne će smilovati, da nadje sestru, ako prije i njih ne nahrani. Ta će ga milost jedino snaći, ako obidje čitav grad i sve ptice spasi od gladi. A ono, što za to potroši, bit će mu stostruko vraćeno. Teško njemu, ako i jedna pogine! Ni pokora, ni molitva, ni sve njegovo blago ne će mu pomoći, a ni sestre ne će više nikada vidjeti, kukavno će poginuti, a zlato, što je namijenio za pokoj svoje duše, razgrabit će njegovi stanari. Ali nagradi li ga Bog tom milosti, zadnji će im zalogaj oteti, da i oni oćute, što je božja kazan . . .

Onog dana bilo ga je vidjeti po svim gradskim uglovima i već je nebrojeno puta ispraznio i napunio rupce prosom, kukuruzom i konopljom, ali varoš je bila velika i on je neprestano otkrivao nove ulice, trgove i perivoje, gdje su na njega čekala gladna jata. Ni sjesti se nije ufao, bojeći se, da ga ne stigne noć prije, nego što i zadnju pticu nahrani. Kao kakovu poljskom strašilu na vjetru lepršali su mu krajevi salonskog odijela, i kako je bio zguren i sličan gavranu, činilo se, da će svaki čas poskočiti i odletjeti skupa s prestrašenim jatom.

U nekom ga dalekom vrtu stiže prvi sumrak. U ludjačkom strahu sijao je oko sebe zrnje i s još napola punim rupcima trčao u bližnje dućane, da kupi hrane. Ni na novac nije čekao; ili ga je ostavio na stolu, ili još prije, nego bi mu preostatak vratili, istrčao bi napolje i u jedan mah razbacao pune rupce. Onda je dalje bježao i ponovo ulazio u dućan i opet napolje i što je brže trčao, to je sve više navirala tama, a u njemu je rasla tjeskoba i misao, da je sve izgubljeno. Njemu je sudjeno propasti. Bog ga je kaznio, što je pustio da umre od gladi duša onog pokojnika, koja je u njegovu sobu uletjela.

Kad je ušao u novi dućan i htio da plati, u špagu nije više imao ni novčića. Pokuša da pobjegne s punim rupcima, ali ga trgovac u dva skoka stiže i ščepavši ga za ovratnik, razdera mu pol odijela. Razdrti krajevi lepršali su na vjetru kao sablasna krila. Trčući stiže u vrt. Kad nije mogao dalje, zaustavi se, držeći se o stup fenjera. Sad mu je bilo svejedno, i da ga ubija, on ne bi lanuo. Zaslužio je još i gore! . . .

Pokušao je upravo dalje koraknuti, kad opazi, da mu nešto leži pred nogama. Sagnu se. Od užasa nije mogao ni disati. Na snijegu su ležale tri mrtve ptice. Njemu zadrhtaše noge i pade na koljena. Klečeći pred njima zavijao je i jecao i svom se snagom šakama udarao u prsa. Okolo njega zgrnula se svjetina i svak je bio uvjeren, da se to opet neka bitanga naljoskala, pa se sada po snijegu valja. Svjetina se smijala, a djeca se osobito veselila, potežući ga za skutove razdrte haljine. Kad su stigli stražari i vidjeli, da to nije nikakav pijanac, ponesoše ga u bolnicu.

Škrtac je neprestano bulaznio, ali pojedine riječi nisu se mogle razabrati. On je iste noći umr'o.

Kad je sutradan neka plemenita gospodja, koja je hranila jedno dvadeset što papiga, što opet pasa i mačaka, pročitala medju gradskim vijestima članak pod naslovom: „Umr'o prijatelj ptica", bila je duboko ganuta. Poslije podne odvezla se u bolnicu, da vidi dobrog pokojnika. A kad se sva rasplakana vozila kući, zapovjedi kočijašu, da stane pred dućan nekog klesara i sašavši s kočije, naruči kod majstora jednu nadgrobnu ploču, na kojoj je morao zlatnim slovima uklesati: „Ovdje počiva srce plemenitog čovjeka, koji je prosio i gladovao, da nahrani ptice."

Božo Lovrić.

DISAKORD.

Već je bilo kasno doba noći, a Andrej Pavlović stajao je još uvijek kod otvorena prozora i pušeći cigaretu za cigaretom nastojao, da upije u sebe sav čar, kojim je odisala ta rosna, ljetna noć. Negdje su cvale akacije i vjetar je donosio k njemu čitavu struju slatkog i opojnog mirisa, a on je srčući taj miris svejednako želio, da se opoji njime i u omamljenosti ovoj da ubije u sebi sav onaj nemir i nervoznost, što ga je već cijele večeri podilazila.

— Kako će se sutra u jutro on sastati s njome? — pitao se već po stoti put, osjećajući posve jasno, da će ova ružna večer stajati još dugo i dugo medju njima poput zida, o koji će se razbijati sva topla i dobra nastojanja njihova.

On i njegova žena! Njegova fina, šarmantna ženica!

Stajali su te večeri jedan nasuprot drugomu mjereći se pogledom, u kojemu je drhtala gotovo mržnja. A on je još i sada drhtao od svega onoga, što je čitao u tom pogledu. Kao more, koje, kad uzavrije, izbaci na površinu ono, što je skrivalo u dubini svojoj.

O kako je to ružno — ružno!

Njegova se cijela nutrinja upravo bunila protiv toga. Te riječi — te geste! Široke, snažne, kao i čuvstva, koja su drhtala u njima. I sve to radi jedne nedužne šale.

Andrej Pavlović prelazio je svaki čas rukom preko čela, kao da želi tamo izgladiti bore, što su mu se usjekle medju obrvama. I bude mu od časa do časa da se nasmije, kad pomisli na sve to, ali onda mu opet nešto olovno i teško sjedne na dušu i ne dâ mu da odahne.

— I šta je tu zapravo, da se žalostim?! — pomišlja Pavlović u sebi. Što se takovo dogodilo? Jedan eksperimenat — ko tisuće drugih. A kod svakog pojedinog stavlja se nešto na kocku. I on je stavio — svoju vjeru — svoje veliko, neograničeno povjerenje. A eksperimenat je iznevjerio i povukao sa sobom njegovu vjeru.

— No, pa što je to?! Srušila se jedna iluzija — to je sve! — šapnuo je sam sebi slegnuv ramenima, a pri tom mu je bilo kao igraču, koji je svoju najbolju kartu izigrao prerano.

Vani se po ulicama razvukao duboki, sanen mir. Samo gdjegdje izdaleka čuju se koraci kasnih prolaznika, što lupaju peticama o pločnik. Onda najednom koraci umuknu — nečija brava zaškrinu, — vrata lupnu, čas — dva — i opet je mir — dubok i sanen mir. A Andrej Pavlović prolazi još jednom u mislima ovo nekoliko posljednjih ura. — — — — — — — — —

Stajao je kod uredskog telefona i čekao, dok mu se žena javi. Njegov prijatelj slikar sjedio je uvaljen u jedinom naslonjaču, što se u sobi nalazio, i nervozno čekao, da podju zajedno.

— Sofinko, molim, da me ne čekaš — ispričao se on, kad mu se žena javila. Ja ne ću moći danas poslije ureda kući.

Ne? Dobro! uzvratila je ona mirno.

— Slušaj, draga, hoćeš li kuda izaći?

— Moguće.

— Daj, daj Sofinko! — požurio se on, da je nagovori. Utuci ovo popodne, kako znaš. Ja sam obećao Nikoli, da idem s njim u selo. On traži nekoliko motiva. Ne ljutiš se, je li?

— Bože sačuvaj! — kliknula je ona čisto prestrašeno.

— Kaži: uzeli bismo i tebe sa sobom, da znaš gaziti seoskim cestama, — dobacio mu prijatelj, ali on je već objesio slušalicu, zaključao pisaći stol i uzeo štap i šešir, ostavio ured upravo nekim razdraganim osjećajem.

On je volio ove šetnje. Nikola i on izadju iz grada, pa skrenu cestom kamogod. I onda se stvori pred njima kakav intimni kutić kao da ti se gdjegdje priroda nasmiješi osobito ljupko — koketno — kako li? On onda sjedne na panj ili se uvali u meku svilenu travu i sav raznježen prepušta se milovanju vjetrića, što mu gladi čelo i draška ga mirisom s cvjetnih livada. A svud okolo njega mir — svečana, duboka šutnja — samo tu i tamo diskretno šuštanje trave — ljuljanje cvjetnih glavica. I tako biva ure i ure, dok Nikola ne spremi svoju mapu i oni se prašnom cestom vrate opet u grad.

Tako i danas popodne.

Sunce je baš zalazilo i tisuću raskidanih svijetlih traka obasjavalo je pusti dvorac, što je stajao na kraju široke razraštene aleje. Blijede se ruže penjale uz stare, pocrnjele zidove i vjetar je trunio baršunaste latice njihove noseći ih pustom alejom. A svud okolo dvorca tiho, nečujno zamiranje i propadanje. Zarašteni puteljci, porušeni mostići, rasklimane klupe.

— Vidiš, udes toga dvorca jest žena, — rekao je odjednom Nikola odloživši na čas posao.

Andrej Pavlović nije volio nikako tih razgovora o ženama. Oni su se svršavali uvijek jednako — uvijek s onim omalovažavanjem žene, što je njega, nedugo oženjena čovjeka, upravo neugodno diralo.

— Tja, doduše, ima ih svakojakih, — ali opet, Bože moj, čovjek ne smije da bude nezahvalan, — mislio je Pavlović.

Koliko lijepih časova proživljuje muškarac uz ženu. Pa i on sam eto! Koliko ljepote, koliko srećom bogatih ura zahvaljuje on svojoj ženi.

Zato je i sad na tu prijateljevu primjedbu tek slegnuo ramenima. A Nikola, kao da je i iza ledja osjećao tu njegovu ravnodušnost.

— Ti to ne razumiješ, je l' de? Naravski! Kad čovjek imade takovu ženu!....

Tu se Andrej Pavlović ganuo i njegov je glas zvučio dubokim iskrenim uvjerenjem, kad je rekao:

— Jest! Moja Sofinka je dobra žena i dobar drug.

A onaj drugi šutio je časak, a onda je dubokom zbiljom i nekom laganom tugom rekao:

— Drug, — velika riječ, Andrej. Sretan čovjek, koji svoju ženu može tako nazvati.

— Jest, Sofinka je drug moj!

I onda je slijedila opet šutnja, a iz te šutnje izvile se Nikoline riječi bez strasti i bez žalbe, tek prekrite nekom jedva zamjetljivom čežnjom:

— Vidiš, Andrej, to je ono, za čim svi mi čeznemo. I najveći idealista i onaj najveći cinik. Svi mi bez razlike želimo, da žena naša bude i drug naš. Osobito u onim velikim časovima — a svaki ih čovjek ima. Mislim, onda, Andrej, — kad čovjek imade potrebu, da se sa tugom svojom, sa nesrećom svojom zakloni nekud od tudjih pogleda i tudjeg saučešća. Onda, vidiš, ne pomažu ni zagrljaji, ni poljupci, koji su te inače ushićivali — onda spasava čovjeka samo jedan osjećaj: sigurnost, da uz tebe stoji netko, koji s tobom jednako dijeli, netko, koji je pripravan sagnuti svoja ledja, da s tobom zajedno vuče teret. To je ona velika žena, s kojom nas ne veže samo intimnost ljubavnih časova, nego i osjećaj duševne jedinstvenosti.

Andrej Pavlović posve je jasno naslućivao, kako u prijateljevim riječima leži sjećanje na jedno već proživjelo razočaranje, s kojim je on u duši već obračunao, ali ga iz života svoga nije izbrisao. I

baš zato bilo mu je čisto neprilično, što je on to izazvao onom primjedbom o Sofinki, i od same nepriličnosti zurio je bez riječi u modru daljinu, griskajući vlat visoke trave, u kojoj je uvaljen sjedio.

A kasno već, iza zapada sunca, vraćajući se kući, on je sveudilj mislio na bol, koja je ležala u Nikolinim riječima.

— Vjeruj mi, Andrej, ništa ne veže dvojicu tako, kao patnja, koju su zajedno propatili, — rekao je sa zbiljom, koja je nekako sumorno i teško padala na Pavlovićevu dušu. I zato je zakrećući u svoju ulicu i spazivši na otvorenu prozoru svoga doma svijetlu pojavu svoje žene, što ga je iščekivala, osjetio upravo, kako ga zalijeva neka topla zahvalnost za svu onu ljepotu i harmoniju, što ga je kod kuće čekala.

Pokročio je brže, sav željan, da se iza onih tmurnih Nikolinih refleksija preda što prije čaru svojeg doma. I već je unapred osjećao čar ženina društva i njegovom je dušom odjeknuo onaj slavni poklik, što mu ga oduševljenje potisnulo na usta još tamo u divljem i zaraštenom parku. Sofinka moja dobra je žena i dobar drug!

I tu mu se odjedared posve nenadano i neočekivano utisnula misao, koja ga nije više ostavljala, glas, koji mu je cinički došaptavao: — A da život tvoj nije tako skladan i lijep, bili i onda bila Sofinka tvoj dobar drug? Ta ga je misao tako zahvatila, da je jedan čas kao uprepastiv se stao.

— Ludost, promrmljao je zatim i pošao dalje. A ipak mu se cijele večeri ta misao sveudilj narivavala.

Gledao je njeno finim ružičnim dahom osuto lice, prisluškivao je glasu njezinu kao dalekoj, dragoj melodiji, a onaj isti cinik u njemu zapitkivao je i dalje: — Gdje si ti još osjetio dubljinu i snagu njene ljubavi? Gdje? — Tvoj život teče glatko i mirno, ti nisi još nigdje trebao njena osobitog razumijevanja ni njene žrtve!

A on se branio i otimao, govorio je na glas, samo da zagluši sam sebe: — Što je to ušlo u mene?! — a uto se već javio i Sofinkin glas:

— Kako si ti danas rastresen!

On je odložio čašu, koju je već primakao ustima, i gotovo besvijesno slijedeći kao neki instinkt izusti:

— Ja ti moram saopćiti jednu neugodnost, Sofinko.

— Šta je?

Rumenog je daška s njena lica nestalo, kao da ga je otpuhnuo vjetar, što se igrao sa pahuljastim zastorima.

— Šta se dogodilo?

— Ja sam premješten.

— Tako, sad sam rekao, — pomislio je on mrveći komadić kruha, što je još slučajno na stolu ostao. I taj čas nije si bio dosta svijestan, da li počinja smionost ili ludost ili oboje.

— Kamo za Boga?

On je spomenuo malo neznatno mjestance u dalekoj provinciji. I za toga su slijedili časovi nesnosne šutnje, dok najednom nijesu njezina ramena počela podrhtavati u strastvenu plaču. Andrej Pavlović osjećao je, da mu krv navire u lice, ali je pri tom nastojao, da zagleda hladnokrvno u situaciju.

— To još ne znači ništa — mislio je — posve ništa! Plače, jer joj je žao. To je posve naravno. I prišao je k njoj i gladeći rukom njezinu živu kosu pokušao je, da je utješi. Neka ne plače — govorio joj — neka se smiri. Svagdje se živi. Pa napokon, ona i ne zna, koliko je ljepote tamo čeka. Taj život vani, jednostavan i naravan, nenatrunjen vječnim kavanskim dimom, ni svim onim prostim i finim parfumima, kojima je odisala sva ta gradska atmosfera ... I bude mu i samomu toplo kod tih riječi. Čisto se zanesao sjećajući se onog doba, kad je još ko djak polazio van, k svome ujaku. On i stari znali bi do ponoći prosjediti u rosnoj, mjesečinom obasjanoj bašti. Šutjeli bi udišući lagano miris, što je dolazio s livada. A selom prolaze ašikujući momci, i sad se iz jednog, sad iz drugog sokaka čuje pjesma, čas sjetna, lagana, čas opet živa, obijesna do ludosti.

— Ne luduj, Lelo, čut će te selo! — opominje pjesma s jednoga kraja, a s drugog se već javlja umiljavajući se zavodljivo:

Šorom kreni, Lelo! — Ja ću te sresti — Pa hajde k meni! —

Andrej Pavlović govori i dalje i sve dalje gladi žive i opore njene uvojke, dok se ona najednom naglo ne odmakne.

— Pusti me! Molim te! Tebi je lako. Vas, ako ste samo trojica, možete igrati preference do zore. Ali ja! Što ću ja? Za mene će sva ta idila sastojati u tome, da ću sama nasadjati kokoši i gojiti piliće!

— Sofinko! — zvao je, opominjao njegov glas usrdno i nježno.

— Jest, jest! Ili ću ići u posjete. Jednu nedjelju gospodji bilježnikovoj, drugu učiteljevoj. I o čem ću govoriti s njima — o čem? O kazalištu, u kojem one nikad nisu bile — o Wagneru, Chopinu — ili o Burmestru, Kubeliku — za koje one i ne znadu ... O da! Dat ću si tumačiti sve vrsti pekmeza! — nastavljala je ona bez nastojanja da se svlada.

— Za Boga, Sofinko, ta naša ljubav i sreća ne ovisi valjda o našoj okolini. A to ćemo ponijeti sa sobom, bacilo nas baš i u Sibiriju! —

— Ovisi, ovisi! — nastavljala je ona strastveno. Sreća jednog braka ovisna je o onom životu, što dolazi izvana.

Možda imadeš pravo! — dodao je on hladnokrvno.

I onda je slijedila čas šutnja. Ona je lomila prstima bijeli batistni rupčić, kojim je brisala oči, a on je zapaliv cigaretu pošao spram prozora. Taj čas mu je pala na um jedna večer, kad su nekolicina njih sjedjeli kod stola slaveći, bogzna, čiji imendan. I usred one običajne debate o ženama stariji je kolega posut već sjedinama stao da viče:

— Samo šutite svi vi! Vama prostitucija sjedi za vratom, samo što ju vi ne opažate. Vaši brakovi — to vam je moderna prostitucija. Ja tebi zagrljaje, poljupce — a ti meni lijep položaj, dobru plaću. Eto — za ono, što ja dajem — ti meni toliko i toliko. A kad jedanput ne možeš toliko, koliko si obećao — onda — onda je kraj ljubavi i svemu. O duševnoj zajednici ni govora! To — to vam je prostitucija, proti kojoj se nitko ne diže.

On se snebivao, kako čovjek može tako grubo govoriti, a danas je upravo sa grozom opažao, kako je blizu osjećao njegove riječi.

— Ta to sam ja zbilja već daleko došao! — pomisli on u sebi odbaciv jednom nervoznom gestom netom zapaljenu cigaretu.

— Andrej! — uzvao ga najednom njezin glas.

— Ti mi nisi još rekao, čijom krivnjom se to dogodilo.

On se nije ni nadao tom pitanju, zato je i bio jedan čas smeten. Samo jedan čas, a to je ona krivo shvatila.

— Ti — ti! Je l' de, ti sam? pitala ga pošav naglo spram njega.

— Da, ja sam! — odgovorio je on mirno, gledajući u nju.

— To jest, kako se uzme. Izmedju mene i šefa bilo je uvijek nesuglasica. On je od mene zahtijevao nemogućih stvari — stvari, koje su se protivile mom ponosu — mojim principima. I sad nedavno došlo je do oštrog sukoba, ja sam odonda to premještenje slutio.

Ona je šutjela, kao da nešto promišljava, a on se borio sa posljednjom nadom.

— Je l' de, Sofinka, ti to razumiješ? Čovjek je odgovoran u prvom redu sam sebi i svojoj savjesti. — Pa napokon, ja znam, i tebe diže pomisao, da ćeš u tim neugodnim časovima ti stajati uz mene. Je l' de?

Stao je čas, kao da očekuje od nje koju toplu riječ ili ma kakvi izliv nježnosti, ali njezine su misli bile očito drugdje.

Onda je najednom zabacila glavu unatrag, kao kad čovjek u mislima svojim dodje do jedne odluke.

— Ja ću to ispraviti ! — rekla je ona odlučno, kratko.

— Ti ?

— Da ! Otići ću k tvom šefu, molit ću ga — razjasniti mu sve. On me ne će pustiti praznih ruku. Nijedan kavalir ne će dopustiti, da ga gospodja moli uzalud.

— Ne ! Tim više, ako je ta gospodja tako dražesna kao Ti.

Ona nije razumjela ironiju, koja je ležala u njegovim riječima, zato je i bila posve iznenadjena, kad je on pristupio k njoj i zagledav joj se u oči izustio mirno : — Ti to ne ćeš učiniti, Sofija !

Zašto ne ?

— Zato, jer ja ne ću, da itko izim mene znade, kako malo razumijevanja imade za mene moja žena.

— Ja ću ipak, — ponovila je ona tvrdokorno zabaciv glavu iznova.

— Ti ne ćeš !

U njegovu je glasu bilo toliko grožnje, da je ona i nehotice zašutjela, a za čas već sjedjela je stisnuta u kutu divana i plakala nemoćno, gorko.

Andrej Pavlović još je časak šutio, a onda je ne mičući se sa svog mjesta učinio kraj toj — za njega neizrecivo neugodnoj — sceni.

— Ne plači Sofija, ta ja sam se samo šalio !

Ona je skinula ruke s lica, zagledala se u njega i uvjeriv se, da je to bila doista šala, pošla je spram njega — sa smiješkom na usnama — ista ona mila, šarmantna ženica od prije.

— Kako si me prestrašio ! — rekla je saviv mu ruke oko vrata.

On je onda posve lagano, ko djetetu, koje nam je sa svojim milovanjem došlo u neugodno vrijeme, skinuo njene ruke sa svog vrata :

— Sutra, Sofija, — sutra !

A u duši bio je čvrsto uvjeren, da će još dugo vremena proći, a on se ne će više moći onim bezuvjetnim povjerenjem podavati njezinu milovanju.

I kad su se vrata iza nje zatvorila, pošao je k prozoru, i prisluškujući, kako se u dalekoj ulici gube koraci kasnih prolaznika, osjetio je, kako se najednom iz duše njegove diže jaka i nesavladiva želja za nekadanjim momačkim životom.

Dragica Leppée.

DR. ANTE STARČEVIĆ.

KNJIŽEVNA STUDIJA IZ DOBA APSOLUTIZMA BACHOVA.

I. DJAKOVANJE.

U doba, kad je hrvatski narodni preporod s književnoga rada prelazio na političko područje, upravo kad je Ljudevit Gaj, nemajući kao neplemić riječi ni u saboru ni na skupštinama županijskim, organizovao zagrebačko gradjanstvo i mladost, osobito djaštvo, u jak agitatorski politički faktor, djakovao je u Zagrebu Ante Starčević, potonji hrvatski politik, i pojavio se kao mlad pjesnik u velikome kolu preporodnih pjesničkih poletaraca.

Starčević rodio se 23. maja 1823. od oca Jakova i majke Milice, žene iz pravoslavne kuće Bogdanâ iz Široke Kule. Rodno mu je mjesto Žitnik, nedaleko Gospića u Lici. Za porodice od tri brata Starčevića, Adama, Davida i Jakova, što su živjele u Žitniku, mnogo se starao njihov bratić, pop Šime Starčević (1786—1858.), takodjer rodjeni Žitničanin, u ovo doba župnik u Karlobagu, i on je odlučno utjecao na život, odgoju i oblikovanje značaja svoga sinovca.[1]

Šime Starčević je najznatnije lice naše književnosti u dopreporodno doba u Hrvatskoj. Bio je lijepo obrazovan čovjek, umio je talijanski, francuski i njemački. Kao mladi kapelan Pod Novim u Lici, podupirući perom prosvjetne težnje Napoleonove, napisao je za hrvatsku vojničku omladinu na poziv francuske vlade „Novu ričoslovicu ilirsko-francesku" (1812.). Francuzi su u Hrvata prvi potakli rješavanje osnovnih problema našega prosvjetnog i političkog života : oni su riješili pitanje jednoga narodnog imena,

[1] Literatura: O Antunu Starčeviću prvi je pisao studiju Milan Šarić: Život i rad A. Starčevića (Hrvatska Misao, god. 1902.), ali je nije dovršio. U novije doba izašla je knjiga Kerubina Šegvića: Dr. Ante Starčević (Zagreb, 1911.). Povodom ove knjige izašao je članak J. Skerlića: Ante Starčević (Srpski Književni Glasnik, 1912., str. 56.). — Pojavu Šime Starčevića prikazuje moja studija „Pop Šime Starčević" u V. i VI. svesci slovenskog časopisa „Veda" (1912.).

*

istaknuvši od Dubrovnika do Save u svojoj Iliriji ime ilirsko; promicali su rješenje pitanja jednoličnoga pravopisa i jedinstvenoga književnog i upravnog jezika, stvorivši tako ideale budućnosti, ideje vodilje potonjem narodnom preporodu. Kako je dubrovački Piarist, rodjeni Talijanac, Fr. M. Appendini, izdao svoje djelo „Grammatica della lingua Illirica" (1808.), da nametne svima dubrovački književni jezik, pomolio se Šime Starčević te izdao „Novu ričoslovicu iliričku" (1812.), da odbrani pravo ostalih krajeva, gdje se govori najčišćim jezikom. Bio je to posve originalan duh, koji je prije Vuka Karadžića više cijenio govor s usta naroda od tradicija književnih i koji je u ovoj gramatici, i ako to u povijesti slovjenske filologije nije poznato, prvi odredio i posve točno obilježio četiri hrvatska akcenta, dok Vuk u „Srpskom rječniku" (1818.) pozna samo tri akcenta. Ovakav originalan duh bio je i njegov sinovac, a nema sumnje, da je upravo pop Šime Starčević izveo svoga najmladjeg sinovca iz ličkoga zaselka na vidik narodu.

Pučku školu svršio je Ante Starčević u Klancu, sijelu općine, i onda ga Šime Starčević pobolijevajući preda prijatelju Josi Vlatkoviću, župniku u Smiljanu, koji ga spremio za prvi i drugi razred gimnazije. U jesen g. 1839. došao je Starčević u Zagreb i načinio ispit za prva dva razreda, pa umah ušao u treći. Stanovao je u početku u t. zv. Ciganskoj varoši, koju je šaljivo nazivao, „prvi Faubourg negdašnje moje rezidencije".[1] Kažu, da je u sjemeništu imao besplatan stan i hranu, i tu da ga je osobito zavolio regens sjemeništa Franjo Milašinović (1808—1883.), posljednji naš kajkavac latinist i satirik. I ako je bio darovitiji od drugih, nije bio, kako svi ističu, odličan djak, pa nije ni jedan razred grammaticae i humanitatis svršio s odličnim uspjehom. Svi su se predmeti predavali još na latinskom jeziku i godišnji su izvještaji štampani latinski, gdje se osim općene ocjene kod svakoga djaka ističe posebna ocjena samo iz dva predmeta: doctrina religionis i lingua hungarica. Bio je običaj, da su u izvješću djaci označivani po mjestu, što ga zapremaju u svome napretku. U trećem razredu gramatičkom Starčević je medju učenicima I. classis deveti, u četvrtom trinaesti, a u prvom razredu humanitatis pače prvi. Najbolja mu je svjedodžba u 2. razredu humanitatis (1842/3.). Ove su godine ocjenjivani u izvješću svi predmeti pojedince, i on je iz svih eminens, samo iz madžarskog jezika je prvi, a iz aritmetike drugi

[1] Neven, 1852. str. 397.

prvoredaš, dakle je vrlo malo trebalo, pa bi i njegovo ime bilo debelim slovima štampano.

Kao djak bio je Starčević instruktor nešto mladjemu Eugenu Kvaterniku, pa je posredovanjem njegova oca, Romualda Kvaternika, doktora filozofije, javnoga redovitog profesora opće i državne povijesti na filozofskom fakultetu zagrebačke akademije, dobio i stipendij. Saučenici njegovi bili su: Mirko Horvat, potonji politik umionist, Ivan Perkovac, Škender Fapković i Aleksandar Travenić, hrvatski dramatik, pristav c. k. kotarskog suda u Karlovcu, koji je mlad umr'o u Konšćini (1854.).

Školskih godina 1843/44. i 1844/45. svršio je Starčević na zagrebačkoj akademiji filozofiju, pa je prema tome punih šest godina — i to šest najburnijih godina Ilirizma — proboravio i djakovao u Zagrebu, o kome je rekao: „nisam vidio ovako veliki grad s ovoliko malenkosti, i opet ovako malen grad s ovoliko velikosti, do Zagreba".[1] Kad je Starčević došao u humanističke razrede, razmahala se ona silna politička borba izmedju preporoditelja i madžarona, a zagrebački djaci bili su najoduševljeniji i najžilaviji elemenat u toj borbi. Bilo je to doba najveće političke strasti, dnevnih stranačkih tučnjava, noćnih čarkanja, oduševljenih davorija i budnica, prvih preporodnih političkih pobjeda i depresija. Svaka zagrebačka županijska kongregacija i restauracija bila je burna, dok nije ona god. 1845. krvavo svršila srpanjskim žrtvama. Kao obilježje ove političke borbe na ulici dosta je da se spomenu dvije tri crte. U tučnjavama izmedju preporodne narodne stranke i madžaronskih Turopoljaca osobito se odlikovao tada poznati zagrebački „šuster Tkalčić", koji je u ovakvim zgodama narodnoj stvari stavio na raspolaganje svojih — dvadeset i pet kalfa. Kad su jednoč uhvatili mesari na ulici madžarona starca Domina, istukoše ga noću „pri njegovoj hiži". Ili, da navedemo samo još jednu epizodu iz Babukićeva izvještaja opatu Ivanu Krizmaniću o dogadjajima u Zagrebu potkraj god. 1844.: „U noći od 1. na 2. prosinca spravi se nekoliko madžaromana kod jednog kovača u Ilici, gdje su pili i zdravicu madžarski, naime s „élyen" napili, što pripetce nekoliko mesara i drugih Ilira, koji su mimo išli, čuje, na što kamenjem nesamo sve prozore polupaju, nego takodjer drva od prozora strgaju, zarad česa Lang i Herveld izidu grozeći se van, što skupo platiti moraše, ar obojica dobro istučeni i klečeći su na surku

[1] Neven, 1852. str. 395.

priseći morali, da nikada ni jedne riječi više proti Ilirom govorili ne budu." Pored toga je Lang „kako je na surku prisigao, za svakom riječjum živio kričati.... morao", jer to je bio povik narodne stranke prema madžaronskome: „Vivat!"[1] Pa kad su za jedne političke bitke na Markovu trgu pače i klerici ostavili sjemenište i dotrčali s kolcevima na mezevo, možemo misliti, koliko su se tek djaci isticali u ovim borbama. Tučnjava bio je čar njihova života, pa kad nije bilo županijskih kongregacija i restauracija, tukli su se medjusobno od mila, ili sa šegrtima i kalfama za inat, da jačaju svoje mišice do veće potrebe. Starčević još prvih godina apsolutizma crtajući šaljivo, kako je u suton došao u Zagreb, obazire se, ne će li ga s koje strane udariti koji kalfa, što ga je on nekoč „perušao".[2]

U školi gospodovala je za to — šala. Što je Starčević gdje zabilježio iz doba svoga djakovanja, iz života školskoga ili izvan škole, sve su to male humoreske. A kao da je najviše bilo šale kod najozbiljnije nauke — filozofije, koju je na zagrebačkoj akademiji predavao Stjepan Moyses, stari dobričina, prijatelj preporodnih naših težnja, potonji biskup slovački, koji je imao sto muka sa svojim darovitijim djacima, koji su ga intelektualno gotovo nadrasli. Imbro Tkalac nemilo se oborio na njegov zastarjeli kompendij, po kome je predavao svoju nauku.[3] A Starčević u jednoj filozofskoj kozeriji podsjeća nekoga prijatelja svoga na ovaj slučaj iz škole:

„Ja niti sam zaboravio, niti ću zaboraviti, da Ti našemu veleučenomu učitelju nisi znao odgovoriti na pitanje glasovito: „Je li postala kokoš iz jaja, ali jaje iz kokoši?" — Ja sam na ovo pitanje ovako odgovorio: „Iz jaja postalo je pile, a iz pileta kokoš." Stoga sam — znaš — bio eminens. Naš pobratim O. odgovori još pametnije od mene t. j. da je Bog stvorio kokoš, pa da je iz nje došlo jaje. On je zbog ovoga premudroga odgovora bio prvi eminens. Nesrećni X., koj se je usudio pitati: „Zašto nije Bog jaje stvorio, pa zašto se nije — kroz preobražívanje — iz njeg kokoš izlegla?" — on je u treći red upao, iz koga se nikako nije mogao izvući. Ovo strašno pitanje bijaše zadaća našega razmišljanja, a napokon smo se svi uvjerili, da ga nijedan mudroslovac kao takav ne može razmrsiti, nego

[1] Iz izvještaja Stauduarovih i Babukićevih Ivanu Krizmaniću, što se nalaze kod mene.

[2] Neven, 1852. str. 396.

[3] I. Tkalac: Jugenderinnerungen aus Croatien, str. 360—361. (Leipzig, 1894.).

odnekud drugud dobismo odgovor, proti kome, ne daj, Bože, ni najmanje posumnjati, dobismo odgovor kao regulativno načelo: „Ne treba se upuštati u Božja otajstva!" Ja sam se ovim odgovorom umirio, ali je nekoj, — ti ga dobro poznaš — moj prijatelj — bio nemirna glava, te je rekao: „Ima ljudi, koji o Bogu više znadu, negoli isti Bog." On je zbog ovoga bio pravedno iz školâ istjeran. Ali, gledaj, njemu je danas bolje, negoli i jednome nami, koji smo Minervine moždjane ispili."[1]

Pa ipak djaci su — filozofi — kod svake zgode rado od šale filozofirali, kako su se i rado ni za što potukli. Jednu ovakvu zgodu pripovijeda Starčević o svom najboljem saučeniku: „On je jedini raspravio ono pitanje, zbog koga smo se mi ostali bili potukli. Sjeti se, kad nâs je nekoj u Tuškancu pucao na vranu, ali je nije shvatio. Odmah se medju nami izleže pitanje: kako li bi ju bio shvatio? Jedan nâs reče: da bi bio pušku morao više, drugi niže, treći: malo jače prama Medvedgradu, — četvrti: da prama svetoj Klari i t. d. držati. Svaki dade svoje mnijenje, dok naskoro dojde do šaka, a napokon i do čupâ, da li njega ne bude, ne bi bilo prošlo bez krvi. On se diže i reče, da bi ju bio mogao na dva načina pogoditi: prvo, da bude ondje udario, gdje je ona stala; a drugo, da bude stala ondje, gdje je on shvatio. To nas je umirilo."[2]

Starčević se djakom oduševio za Ilirstvo. A kako je bio oduševljen i žestok, bio je dakako i u svim kreševima u prvim redovima. Ovakva borba mase, bezobzirna i spontana, bila mu je idealom, a ova zagrebačka djačka generacija kao avangarda preporodne borbe, ostala mu je uvijek nezaboravna. U humoreski „Uputa" iz djačkoga zagrebačkog života ovoga doba, on je izvrsno obilježio — što i historik mora da prihvati — veliko značenje ove generacije djačke za narodni preporod.

„Ali tko nije bio prije barem nekoliko godina zagrebački djak, i tko ne pozna negdašnja njihova otajstva, taj ne može ni pomisliti, kakova bijaše ta vrsta naših mladića, koji da ne budu na zlu putu, zaisto bili bi sjemenjaci, početnici preporodjenja našega naroda.

Oni sačinjavaše jedan stališ za se, koji je tako složan bio, koji je tako za svoju stvar držao, da onaj, koji nije imao priliku o tome obsvjedočiti se, ne može vjerovati, da se toliko slobodnih volja hotomice u jednu svrhu tako čvrsto i nepomično složiti uzmoglo."

[1] Neven, 1852. str. 327—328.

[2] Neven, 1852. str. 397.

„Onome, koji ne može dokučiti snagu vladajućega duha, za razumiti mnoga pojavljenja u životu naroda, koja se pokazaše i dovršiše bez svakoga pisanoga zakona, bez običaja kao takova, bez dogovora, — onome bi bilo dosta poznati život negdašnjih zagrebačkih djaka.

Ovih mladića bijaše pun grad, pun svaki zakutak, puna svaka krčma, — oni su za sve znali, oni su sve mogli.

Ako su koga htjeli istući, makar ga deset straža u kući čuvalo, oni su ga izmamili i isplatili.

Ako im se koji krčmar zamjerio, oni su ga u vlastitoj njegovoj krčmi izbili i sve mu posudje potrupali, pa makar bilo ne znam koliko gosti, ne bijaše moguće djakom na kraj stati.

Njih se svatko bojao kao žive vatre i ujedno svatko ih je lijepo gledao, svatko ih je ljubio.

Oni bi smutnju zametnuli gdje, kad i s kime bi im se poračilo, a to ne iz zloće, nego samo da se iskažu, da pruže od sebe znak života"[1]

Starčevićeva generacija zagrebačke gimnazije prihvatila je čitavu tradiciju svojih predšasnika, koji su započeli kolo narodnoga preporoda. U njima našao je Starčević tajnu narodnoga budjenja, i ako on, pišući to kasnije, kad se raskrstio s idejom Ilirizma i tražio nove putove, nije smatrao njihovo djelo narodnoga preporoda gotovim. U ovoj sredini, što ju je Starčević sam tako plastično opisao, živio je i on i provodio svoje mlade dane, izvijajući se u „sjemenjaka" daljega našega narodnoga preporodjenja. Donijevši sâm u tu sredinu ovaka svoja prirodjena već nagnuća, prihvaćao je u još jačoj mjeri od drugih obilježja okoline, koja je živjela samo zato, da pruži „od sebe znak života", težeći za punim životom i razvijajući svoju energiju u svakom pravcu i u svakoj prilici, jer joj u čvrstom sklopu svojih strogo disciplinovanih slobodnih voljâ nije vidjela granice.

II. KNJIŽEVNI PRVENCI.

Kako svi pravi Iliri, tako je i Starčević morao biti i pjesnik, a propjevao je u Gajevoj „Danici" (1845.). Pjesnički prvenci Starčevićevi ne odvajaju se nikako od obične naše tadašnje poezije. Individualne crte ovdje su zatomljene. Mladi je pjesnik sretan, da pjeva, kako su i drugi pjevali, i da iznosi ono, što se općeno mislilo i osjećalo.

[1] Hrvatski koledar za god. 1858.

Prvi put javio se Starčević sa pseudonimom A. V. Rastevčić, što je anagram njegova imena, i to s domoljubnom alegorijom „San i istina", imitirajući dikciju i manire Dubrovčana (Danica, 1845.). Umah iza toga izašla mu je prigodnica „Vjerni podložnici premilostivomu svomu kralju Ferdinandu V." Ovakvu bi prigodnicu za „Danicu" svake godine neko spjevao, što je i bilo u skladu s preporodnom političkom devizom: „Aula est pro nobis", i čime su se odbijale madžarske i domaće madžaronske klevete o nelojalnosti Iliraca. Napokon su u istom godištu „Danice", s istim pseudonimom, izašle i dvije ljubovne pjesme: „Dva sunca" i „Tužba", obje u obliku i duhu stare dubrovačke erotike. „Tužba" je u „Danici" (1845.) zadocnila: izašla je pod konac godine, kad je Starčević bio već klerik u sjemeništu.

U „Danici" (1845.) ima i Starčevićeve proze. Tu je u tri maha izašao njegov oveći članak „Nešto o pirnih običajih u Lici". „Danica" je u to doba češće donosila ovakve slike iz narodnoga života, ali sve ove prve priloge za našu folkloristiku daleko nadvisuje Starčević svojim čistim narodnim jezikom i stilom — ili kako on kaže „prostim perom" — i osobitom plastikom prikazivanja, u kome se ističu narodne poslovice, a mjestimice probija i zdrav narodni humor. U Hrvatskoj do Šime Starčevića i mladoga Mate Mažuranića nije bilo u ovo doba nikoga, koji bi pisao ovako lijepom narodnom prozom.

Šime Starčević prestao je suradjivati u „Zori Dalmatinskoj", kad su je I. A. Kaznačić i Petar Preradović doveli u ilirsku preporodnu struju, ali zato se javio A. V. Rastevčić, te je prvi broj „Zore Dalmatinske" (1846.) donio njegovu pjesmu „Ličanin Zori Dalmatinskoj". I mladi pjesnik poput svih zagrebačkih preporoditelja želi, da zadarski časopis podje posve istim pravcem, kojim ide „Danica". Umah iza toga donijela je „Zora Dalmatinska" i njegovu elegiju „Podrtini Solina", kao „ulomak iz veće pjesme". U ovoj elegiji, intoniranoj na narodnu, ima topline i nježnosti, jer se mladi pjesnik riješio dubrovačke dikcije, pa prionuo uz deseterac i dikciju narodnu, u kojoj je osjećaj njegov našao prirodjeniji izražaj. Posve u tonu narodne pjesme spjevana je najveća, a posljednja njegova pjesma iz ovoga doba „Odziv od Velebita," u slavu bana Jelačića (Danica, 1848.), gdje slavi bana kao ujedinitelja hrvatskih zemalja, i to je prvi književni rad Starčevićev, što ga je izdao pod svojim imenom.

Mladi je Starčević od prve pjesme u „Danici“ do „Odziva od Velebita” proživio vrlo odlučne dane svoga života, koji su nam na žalost slabo poznati. Svršivši filozofiju ode u jesen god. 1845. u sjemenište u Senj, gdje je svojom knjižnicom udario temelj sjemenišnoj knjižnici. Biskup Ožegović poslao ga kao vrlo darovita djaka u sjemenište u Budimpeštu, gdje je uz bogosloviju učio filozofiju i „slobodne znanosti“, te je promoviran na čast doktora filozofije (1846.). Starčević bijaše u Budimpešti u trećem tečaju bogoslovije, kad se spremala revolucija madžarska, pa je i on pohitio preko Drave, poput ostalih naših djaka i bogoslova. Vele, da se Starčević vratio u Senj, gdje da je nastavio bogosloviju, ali ovdje dozrije njegova odluka, te svrgne mantiju, dok druga verzija kaže, da je bio bačen iz sjemeništa, i to u Budimpešti, pa je došao u Zagreb, i tu nastojao, da dobije stolicu filozofije na zagrebačkoj akademiji.

Starčević došao je u Zagreb god. 1848. u februaru, uoči revolucije. Stjepan Moyses, profesor filozofije na zagrebačkoj akademiji, postao je doista god. 1847. kanonikom zagrebačkim, ali je čitave školske godine još predavao[1]. God. 1848. bila je ova stolica ispražnjena, te je upravo negdje kad je Starčević došao u Zagreb, raspisan natječaj. On se natjecao za ovo mjesto, pa je — kako kažu — po tadašnjem običaju načinio pismeni i usmeni ispit. Starčević nije stekao ovo mjesto, a neosnovana je vijest, da je mjesto njega postao profesorom filozofije neki Čeh, koji nije imao kvalifikacije[2]. Školske godine 1848./49. ova stolica još uvijek nije popunjena, već kao suplent predaje filozofiju Stjepan Muzler, inače gimnazijski katiheta i akademijski propovjednik[3]. Pače i školske god. 1849./50. ona je još ispražnjena[4], a nije više ni trebalo, da se popunjuje, jer je srušen dosadašnji školski sistem

[1] U „Općem zagrebačkom koledaru za god. 1847.” Moyses još nije kanonik, već profesor filozofije (str. 121.), a u istom koledaru za god. 1848. on je medju kanonicima (str. 62.) ; na njegovu mjestu kod akademije označeno je, da je stolica „umo- i znanoslovja i nauka ćudorednosti” ispražnjena (str. 162.). Ovako je dakle bilo krajem god. 1847., kad je ovaj koledar za slijedeću godinu izišao.

[2] Ova verzija možda je nastala povodom jednoga potonjega dogadjaja. Kad je Starčević god 1853. besplatno vršio tajničke poslove „Matice Ilirske” i uredjivao nekoliko mjeseci „Neven”, a za slijedeću godinu odredila je „Matica” tajniku i ujedno uredniku „Nevena” stalnu plaću, bio je mjesto njega izabran tajnikom i urednikom Josip Praus, koji je došao iz Češke.

[3] Vl. Vežić : Opći zagrebački koledar za god. 1849. I. dio str. 82.

[4] Ib. za god. 1850. I. dio str. 210.

(1850.), te je nestala stara filozofija na akademiji, a gimnazija je mjesto šest razreda dobila osam. Profesorom filozofije nije dakle mogao postati na akademiji ni Starčević ni tko drugi. Ali da je potrajala stara filozofija na akademiji i da je ovu stolicu dobio Starčević, bio bi njegov rad jamačno krenuo drugim pravcem, i on bi se bio razvio, budući da je u njega — kako ćemo vidjeti — bilo mnogo sklonosti k filozofiji, kao prvi filozof naše preporodjene književnosti.

Starčević djakovao je ovako od god. 1839.—1848. u svijetu, daleko od svoga ličkoga Žitnika. Odbio se kao dijete od rodne kuće, ali ona ga privlačila. Svakih školskih praznika on jamačno nije bio u Žitniku, ali nije uvijek ostao ni u Zagrebu. Svršavajući svoju folklorističku radnju „Nešto o pirnih običajih u Lici”, što ju je napisao svršivši gimnaziju, kaže o Ličanima „Oni bolje mogu znati, jer kroz cijeli život gledaju običaje narodne, a meni rijetko ta sreća priskoči.”[1] Pripovijeda se, da je Starčević i nakon prve godine bogoslovije (1846.) došao u Žitnik o praznicima i da je doživio prizor, što ga nije mogao nigda zaboraviti. O Velikoj Gospojini, na proštenju kod župne crkve u Klancu, sijelu općine, sabralo se mnoštvo naroda. Kad je sa župnikom mladi Starčević išao u crkvu, opazi čovjeka, krepka i zdrava, kome su bile obje ruke odsječene. Bijaše to Filip Baričević, podčasnik i vješt pisar krajišnički. Kad je u Baričevićevu domu poumirala muška odrasla čeljad, moradoše ga pustiti iz vojništva, i on je kao pismen čovjek čitavoj okolici dobro došao. Kako su krajišnici mnogo patili od nasilja i samovolje krajiških časnika, mnogi bi, kad je nastradao, došao k Baričeviću, da mu sastavi tužbu na glavno zapovjedništvo. Takovih tužba bilo je mnogo, pa se Baričević omrazio časnicima, koji su imali i neprilika radi njegove pisarije. Da mu se osvete, dadu mu odsjeći lijevu ruku. Kad on ni poslije toga nije prestao da piše tužbe seljacima, odsjekoše mu i desnicu ruku, i branič pravde postade bogalj na proštenju pred crkvenim vratima.

Starčević bio je u Žitniku — koliko možemo utvrditi — u jesen god. 1848., odakle se prvi put javio kao publicist. U „Slavenskom Jugu” od 22. oktobra 1848. izašao je dopis njegov „Iz Like”, koji je bez sumnje poglasica bijedne priče o sakatom krajišniku Filipu Baričeviću, što je duboko potresla dušom mladoga Starčevića. Crtajući prilike u Krajini kaže on: „Dok sam u Granici živio, imao

[1] Danica, 1845. str. 147.

sam često priliku viditi, gdje ova gospoda dva tri sata neprestano viču i ljeskovačom graničaru argumentiraju, pa gdje je bila sabljica, tu je bio a u t o s e f a ; ali sam već devet godina izvan nje, te sam mislio, da je to prestalo, barem sada, kad je i turskoj raji zraka s'obode dopala, i da je novo podijeljena sloboda i u Granicu doprla, makar samo toliko, da je čovjeku dopušćeno p r o s i t i p r a v i c u i pritužiti se poradi krivice učinjene, što je prije bilo crimen laesae majestatis." U Krajini nijesu se prilike nikako promijenile, pa zato Starčević ističe, da se znameniti hrvatski sabor od god. 1848. nije dosta zabavio pitanjem Krajine. Uredništvo je u opasci umolilo Starčevića, da mu i nadalje ne uskrati svoje „vješto pero", a osobito mu stavilo na srce, da piše za pučki list „Prijatelj Puka", koji je namijenjen krajišnicima. Medjutim Kušlanov „Prijatelj Puka", prvi pučki politički hrvatski list, koji je počeo izlaziti 9. augusta 1848., prestao je s pe naestim brojem 29. novembra iste godine, dakle malo iza Starčevićeva dopisa. Kad se Starčević vratio u Zagreb, to nam nije poznato, jer se poslije ovoga dopisa duže vremena ne javlja, ali kadno se javio, svakako nije više bio klerik. Što je utjecalo na Starčevića, da je ostavio odabrano zvanje, gotovo na izmaku bogoslovnih studija, teško je reći. Verzija, da je bačen iz sjemeništa, jer da je dokazivao, da nema Boga[1], čini se nevjerojatna, jer on nije bio ateista nikada. Ali u drugu ruku ne smijemo zatajiti, da je Starčević i u svojoj mladosti bio upravo veoma liberalan čovjek, te je naročito prvih godina, otkako je izašao iz sjemeništa, često govorio podrugljivo o kleru, na pr. u drami „Porinu" (1851.), pa u tumaču istarskoga razvoda u Kukuljevićevu „Arkivu" (1852.) i drugdje. On u žestini nije birao riječi; protivili su mu se gdjekoji oblici, u kojima je vjera našla svoj izražaj u historiji čovječanstva, ali valja priznati, da si je on o bivstvu vjere izgradio dublje, filozofske pojmove, i u tu svetinju nije nigda dirao, pače — u jednoj kozeriji — napisao je ozbiljne riječi: „Otkada se stade Cicero s Katonom ismjehivati iz vjere otaca svojih, odonda okrenu Rim od ruke."[2]

Starčević je — nema sumnje — već u mladosti svojoj bio na čistu, da će stupiti u prvi red narodne borbe, pa i ako još nije znao niti je u onim prilikama znati mogao, kojim će pravcem udariti, ipak je bio

[1] Dr. F. Iveković: Dr. Ante Starčević. Zagreb, 1905. str. 16.
[2] Neven, 1852. str. 397.

svijestan, da će njegovu radu trebati potpuna sloboda i neovisnost.[1] Sačuvano je više anegdota iz života mladoga Starčevića kao klerika, i sve nam govore, da se neobuzdani zagrebački djak nije smirio ni u sjemeništu. Njegova osebujna ćud sinut će nam još jače u njegovim književnim borbama prvih godina apsolutizma, i rad ove ćudi, nema sumnje, da je bio u vječnoj borbi i u sjemeništu. Prirodjenu svoju ćud žrtvovati značilo je Starčeviću žrtvovati sebe. U dubrovačkom pjesniku Isusovcu Ignjatu Gjordjiću dobro je on opazio istu veliku borbu, što ju je sam bio vodio, pa zato o njemu kaže: „Sav pjesmarski život ovoga velikoga muža nije drugo, nego jasno ogledalo, u kome se vidi b o r b a p r i r o d j e n e i p o o d g o j e n j u p r i n u d j e n e n a r a v e i ć u d i. U ovoj borbi Gjordjić je slavno vojevao i dovojevao. Jest, kad se govori, da je Montesquieu prvi vlastelin, koji se k dostojanstvu čovjeka najbliže primaknuo, mi smo primorani istim pravom reći, da je Gjordjić prvi muž, koji je s v o j u č i s t u p r i r o d j e n o s t p r o t i s v i m a i z v a n s k i m a n a v a l a m i p r e d s u d a m o b r a n i o"[2] I Starčević je ovako obranio „svoju čistu prirodjenost" protiv svih spoljašnjih utjecaja, i to time, da je

[1] Meni se čini, da pripada Starčeviću pjesma „O d g o v o r" (Danica, 1845. str. 169.), veoma lijepa i neobično iskrena, pa baš za to potpisao se pjesnik samo slovom X. Izašla je u isto doba, kad su izlazile u „Danici" ostali Starčevićevi prvenci, upravo kad je otišao u sjemenište, te je u neku ruku pjesnikova ispovijest „jednom od mojih drugova", a isprepliću se u njoj elementi utjecaja iz dubrovačke i narodne poezije kao i u ostalim njegovim stihovima. Pjesnik odgovara svome drugu, koji njegovo srce poredjuje „s izgorjelim vulkanom", jer je prestao ljubiti, pa priča o svojoj mrtvoj ljubavi i zahvaljuje joj usrdno, premda nije htjela, da do groba u njemu vlada ono, što mu je u srcu probudila.

O hvala Ti na pogledu Tvome!
Koj kristalnom sijaše vedrinom,
Na cjelovu hvala Ti prvome,
Koj me stvori inog svieta sinom.

O hvala Ti na Tvom razgovoru,
Kad me sveta drhtat ćut učini,
I na noći, koju na prozoru
Sprovodismo, dvoreć' mjesečini!

Ali mladi pjesnik našao je novi ideal, idol, „biće sveto":

N a r o d j e m o j, koj od Slave ime
Nosi slavno, al ipak u tmini
Bludi tužan; — narod je, s kojime
Želim past ja, il bit u visini.

Narod je moj, koj čovječnost brani,
Koj slobodu traži čistu, rednu.
U tom ti je s v e, što ćut mû hrani,
To je, što još grud mi grije lednu.

[2] Ante Starčević: Ignacije Gjordjića „Razlike pjesni". Nar. Novine, 1855. str. 222.

nakon teške borbe izašao iz sjemeništa ili mu poglavari nijesu dali, da ovakav ondje ostane.

Starčević je u svemu ostao dijete svoje rodjene grude, koja je ostala čista i narodna, i ako se na nju najviše tudjinstva sleglo, i gdje je ostao narodni jezik čist kao suza i bogat, i ako nije njemština bila nigdje tako silovita kao u Krajini. Osobita je značajka Ličanina, — naročito se to vidi u književnosti kod Šime Starčevića, Antuna Starčevića, Frana Kurelca i drugih — da odgoj, pa ma i najsvestranija i najdublja naobrazba, nigda njegov značaj ne mogu sebi asimilirati, već ih on preobraća, usvaja i asimilira prema obilježjima svoga značaja. Starčević je mogao boriti se za svoje ideje — a borba bila je jedina njegova strast — samo ako sačuva netaknutu čitavu svoju individualnost, odbivši sve utjecaje, i potpunu slobodu svojih misli, nevezanost svoje ćudi i svoga jakoga temperamenta, pa za nj uopće nije moglo biti nikakva službenoga zvanja.

U književnim prvencima u doba preporoda nije Starčević odavao još nikakvih individualnih crta: zanos općeni za dubrovačke pjesnike i ugledavanje u narodnu poeziju učiniše ga mladim imitatorom, kakovi su bili i drugi pjesnici ovoga doba. Jedino stil prve njegove proze odaje, da u našu književnost ulazi snažan i osebujan talenat. Kadno se u nas u početku apsolutizma sve odvraćalo ili se moralo odvraćati od politike, činilo se i Starčeviću, da nastaju osobito povoljne prilike za književni rad, pa je i on poput svojih drugova iz mladje preporodne generacije prešao od pjesničkih pokušaja u književnikovanje na široj osnovi. Ali sada svuda izbijaju sve biljege njegove individualnosti, jer ne osjeća nikakvih spona i prepreka: žestoka ćud, sarkazam i ironija. Mladi pisac, ako pohvali nekoga, time je drugoga uvrijedio; ničim nije zadovoljan, sve hoće da prevrne, svuda traži svoje putove. Pripisivati ovome književnome radu veće značenje, bilo bi pretjerano, osobito kadno su najznatniji radovi Starčevićevi iz ovoga doba ostali u rukopisu, od čega se vrlo malo sačuvalo. Ali sav je ovaj rad vanredno vrijedan, da se podrobno prouči: u njemu se odrazuju gotovo sve značajne crte doba Bachova apsolutizma u Hrvatskoj, a u drugu ruku Starčevićev bogat književni rad u doba apsolutizma, u književnoj povijesti slabo ili nikako poznat, jedini je izvor za proučavanje postanja njegovih ideja i prvoga razvitka tako izrazitih crta njegova značaja.

III. FILOZOFSKE KOZERIJE.

Medju mladim preporoditeljima isticao se Ljudevit Gaj kao doktor filozofije. Ova čast još je i kasnije bila dosta rijetka u Hrvatskoj. U mladjoj preporodnoj generaciji, što se javila posljednjih godina Ilirizma, uoči revolucije, istakao se ovako kao doktor filozofije Ante Starčević, ali on se u Hrvatskoj uistinu prvi doista i bavio filozofijom u svom književnom radu.

Starčević se poveo za najdubljim svojim duševnim nagnućima, ako se natjecao, ma i bez uspjeha, za stolicu filozofije. Ova mu je nauka tako omiljela, te nije nigda tražio druge kvalifikacije. Filozofija najljepše je dolikovala njegovu dragovoljnom siromaštvu, što ga je već sada zavolio, pa je sam o sebi u pola šale, a pola istine govorio: „da je filozofirati najlakše; jer za druge znanosti hoće se knjiga, a za knjige hoće se novacâ, a za novce dobiti hoće se — — ja ne znam, šta bi ti rekao, još bo ovome pitanju nisam na kraj stao."[1] Starčević nije filozof naučenjak, ali se istakao u svemu — opet posve na svoj način — kao originalni mislilac, a o svemu, čimegod se bavio, imao je u osnovi filozofsko shvatanje. U našoj mladoj književnosti u ovo doba uopće niti se osjećala potreba filozofije kao nauke, niti smo mogli imati filozofa naučenjaka, već su nam dostajali mislioci, koji su filozofske teme obradjivali u različitim književnim vrstama, a ne u naučnoj formi. Starčević zašao je u tom pravcu ipak od svih najbliže k filozofiji, i ako je filozofiji najbliža njegova radnja upravo putopis u obliku — humoreske.

U Vežićevu „Općem zagrebačkom koledaru za god. 1850." izašla su dva članka: „D j e t i n s t v o, m u ž e v n o s t, m l a d o s t, s t a r o s t" te osebni članak „S t a r o s t" kao nastavak prvoga. Oba su članka od istoga pisca, pa i ako on nije nikako označen, nema nikakve sumnje, da potječu od Starčevića. U ovo doba mi i nemamo drugoga pisca, koji bi ove teme umio ovako obraditi. Jezik, stil, shvatanje historije, simpatije za odredjena lica iz historije, ironija, silni aforizmi, liberalizam, što prelazi u satiru, potpuno omalovažavanje žene, sve su to obilježja ovih članaka, što odaju pero Starčevićevo.

Oba su Starčevićeva članka jedna kulturno-psihološka studija, u kojoj pisac crta različite dobi ljudske, njihovu psihologiju i značenje u historiji, u političkom, socijalnom i općeno kulturnom životu

[1] A. S.: Poslanica pobratimu. Neven, 1852. str. 141.

čovječanstva. Starčeviću je život jedna linija sa dva pravca: jedan je napredan, drugi natražan. Svaka dob ima na ovoj crti svoje odredjeno mjesto, i ako crtu savijemo u kružnicu, kako i teče ljudski život, onda se točke, koje na crti označuju djetinjstvo i starost, spajaju u jednu točku. U životu vezan je sa starošću „vjerozakonski, politični i znanstveni historizam, sa mladošću radikalizam, a s muževnošću liberalizam".[1]

Starčević razvija ovu osnovnu misao u oba članka. Njegova je simpatija m l a d o s t, ali i ako je još u cvijetu mladosti, njegov je uzor m u ž e v n o s t. „Mladić izradjuje u sebi — kaže on — nekakovi pomisao, a muž siplje za sobom nekakvu zrelost misli. Obadva, dajuć' pribit se na križ za svetu stvar, odbacuju bez uslovja barem očiti upliv ženâ, djećaka i staraca. To navlastito odaljuje ih od rečenoga družtva i odlikuje značajem muževnim." U historiji izgledi su mu oni velikani, a vrlo rijetki, koji su vječno sačuvali muževnost svoga značaja. Takovi su „muževi pravi": Sokrat, Epaminonda, Cezar, Napoleon i Vladislav IV. A kako je s pojedinim ljudima, tako je i sa staležima i pojedinim narodima. „Duhovništvo radi zvanja i dužnosti svoje, a plemstvo opet radi roda i ispraznosti svoje, jesu rodjeni starci, žene pak po prirodi djeca; stališ srednji dava množtvo mladića, a katkada i muževa, stališ pak seljački, navlastito kod nas, u vjekovitom je djetinstvu." Ovako je Azija zemlja vjekovite djece, kojom upravljaju starci, Afrika je sjedište djetinjstva, Amerika mladosti, a Evropa muževnosti. Ova razmišljanja vrlo su obilježna za Starčevića, jer se upravo ovdje, gdje je u njega još sve u zametku, najjasnije vidi njegov duševni razvitak: on ide za stvaranjem muževnosti svoga značaja, odbijajući od sebe sve zapreke, svaki utjecaj djece, žene i staraca, koračajući samostalno u borbu života, riješivši se svih predsuda, a cijeneći, sâm još vrlo mlad, više liberalizam muževnosti od radikalizma mladosti.

Starčević, osjećajući u sebi mladost, a težeći za muževnošću, sklon uvijek isticanju opreka, osobiti je članak posvetio starosti, te izrekao o starcu mnoštvo duhovitih i dubokih karakteristika i aforizama:

„Ne poznaje on odnosnih (relativnih) istina. Svaka njegova riječ istina mu je neodnosna, sva mudrost apsolutna."

„Zaboravio je puteve i sredstva, kojimi se je mudrosti dokopao, i samo pamti posljednje rezultate, koje drži kao neoprovrzive istine.

[1] Vl. Vežić: Opći zagrebački koledar za god. 1850. II. dio, str. 44.

Sama su to zastarjela pravila, na koja se sili nov život da nategne, zato je mudrost njegova puki formalizam."

„I zaista formalizam taj mudrosti staračke nije ni najmanje umni, ne osniva bo on se na spekulaciji i njenoj kategori, već na historičkih predsudah, na pisanih ustavih, na liturgiji, birokraciji, etiketi i na ostalih samo spoljašnjih razmjerjih."

„Starcu mila je aritmetika i sva matematika, on miluje gramatiku i logiku, jer su to nauke, kao duša njegova, pune samih forma i pravila, nepromijenjene i nepogrješive."

„Na polju vjere starac gubi duha i slijepo se drži pismena. Ne pita on za bitnost, za nutarnji duh religije, već samo za izvanjske obrede. Crkva mu više znači, nego ona velika misao, koja ju je u život uvela."

„Mole se Kristu, a u isti taj mah zapovjedili bi ga, kao Husa, metnuti na oganj, da se, povrativši se na zemlju, usudi čistiti vlastito svoje djelo od zemnih i historičkih pridataka."

Ovaki starac, kako ga je Starčević ocrtao, ne može dakako biti elemenat napretka, naročito u političkom životu. Starac poima sve samo izvanjski, „ne videći bitnost prava i božanstvenost njegovu, kojom čovjek valja da odiše"; on ne poznaje pravde, već se drži samo slova zakona. Starci su sačinili diplomaciju, a „diplomacija staraca razdaje patente genijske". Starci su utjelovljeni historicizam, a o njemu vanredno dobro Starčević kaže: „Sistem historicizma osniva se ne na nerazumljenju svoga vremena, već na nehtjenju razumjeti ga. S tuda se radja tiranija legalizma, sto puta nesnosnija od tiranije radikalizma." Starčević je i poslije kao politik ostao dosljedno kod ovoga mišljenja.

Starčević, koji se sâm već u ovo doba od šale nazivao „starac Sigmoviću", jer je pisao pod šifrom grčkoga slova Σ (sigma), a poslije je dobio nadimak Stari, nije u starcu našao gotovo ništa simpatično i korisno. Njegovi nazori posve su oprečni nazorima Ciceronovim u djelu „Cato maior sive de senectute". Tek na kraju Starčević je donekle svoje misli ublažio, kad veli: „Starac je neophodno potrebit za čovječanstvo. On je, kao Atila, bič božji, za bijesni radikalizam, uzdržava nenaravno napredovanje i ne dopušta demagogičku anarhiju i nadzira poredak" — ali to vrijedi za one starce, koji su „prijatelji napretka", a takovi su, kako se iz čitava njegova članka vidi, vrlo rijetki.

Starčevićeva oba članku u Vežićevu Koledaru dirala su osjetljivost na sve strane: naši starci, koji su toliko učinili za naš narodni preporod, naš rodoljubni kler, naše žene i djevojke, pa naše plemstvo, sve je to moglo biti uvrijedjeno.

U „Nevenu" (1852.) priopćio je Starčević nekoliko svojih filozofskih pisama u obliku putopisne humoreske s naslovom „Poslanica pobratimu D. M. u B."[1] Starčević piše prijatelju Dragiji o svome putu iz Like preko Karlovca u Zagreb i o dojmovima u preobličenu Zagrebu prvih godina apsolutizma. Ali o samome putu malo je tu govora, jer on se svuda susreće sa samim filozofskim pitanjima, u svezi sa suvremenim našim životom, i kao Sokrata njega nikako ne zanimaju krajevi, već samo — ljudi. U ovim filozofskim čavrljanjima više nego igdje drugdje izbijaju iz humora — to je za nj vrlo obilježno — misli njegove o preozbiljnim stvarima, i tu je on jasnije nego igdje u ono doba ocrtao svoje nazore o životu i ljudima, a po tomu i samoga sebe.

Prvih godina apsolutizma, kad se reorganizovala čitava naša uprava i sav službeni život, bilo je bezbrojno mnogo služba prema primitivnom službenom životu iz jedva minulih varmedjijskih dana, pa i ako su u Hrvatsku nagrnuli tudjinci, nastala je i u nas jagma za što boljim mjestima, i svuda je izbila i prevladavala sebičnost sa svim svojim posljedicama. Starčević, koji je već sada živio posve drugim, neovisnim životom, sjajnom je ironijom zahvatio ovu osnovnu crtu života svoga vremena.

Sokrat — kaže on — koji je na zemlju donio božanstveni nauk, da bude znao za krepost gradjansku, vojničku, sudačku i t. d., ne bi bio rekao: najnužnija je stvar naučiti ljude, kako imaju živjeti, „nego da je bio u našoj koži, bio bi rekao: najnužnija je stvar naučiti ljude, kako se mogu novca dočepati." S velikom dijalektikom i s jednako velikim humorom raspravlja on poput modernoga Sokrata modernu ovu temu. On crta različite putove, koji do novca vode, ali najsigurniji, što ga proglašuje matematičkom istinom, jest „istomišljenost" t. j. misli onako, kako drugi hoće.

„Dakle, ako kaniš koju stvar dobiti, vladaj se polag onoga, koji ju ima; ako je on nazebao, i ti kašlji; ako je on šepav, i ti hramlji; ako je on ćorav, i ti jedno oko stisni; ako je on slaba vida, i ti zažmiri, i t. d., svu njegovu nesreću š njime podnašaj, pa budi siguran, da će te on učiniti djelnikom i sreće svoje."[1]

Starčević je time osobito istakao osamljenost svoga uvjerenja, svoje misli; on kao silan individualist ne bi nikad i ni za što pošao stazom drugoga. On je u ovoj okolini, što se goni za krajcarom tudjom, a gubi sebe, osamljen filozof, koji razmišljajući o novcu, dolazi do uvjerenja, da je novac spoljašnja stvar, to jest takova, koju on ne može nazvati svojom. „Mi mudroslovci zovemo nenašim sve ono, štogod nije u duhu našem: u tome smo medju svim drugim ljudima najpametniji." Ali ipak on se boji, kad je tako vješto raspravio pitanje, kako se sigurno može do novaca doći, da mu prijatelj ne pošalje praznu mošnju s pismom: „Kad imaš novaca, eto ti mošnja, za da ih uzmogneš kamo spravljati." Zato i prijatelju savjetuje, čega se i sam drži: „Ostani kod staroga kao i ja: novca ćeš imati time više, čim ćeš ga manje trebovati, a trebati ćeš ga time manje, čim ćeš biti zadovoljniji. Zadovoljan ćeš biti, ako ne budeš više iskao, negoli ti je treba za moći kreposno živjeti."[2]

Filozofija Starčevićeva je praktična filozofija; etika, koja odredjuje pravac životu kreposnika, područje je njegova razmišljanja. On u čitavoj smiješnosti prikazuje etiku prosječne svoje okoline, u čemu se još jače ističe kao stoik u svojoj etici, koji radi ovoga kontrasta rado prelazi u cinizam. Filozof njemu je isto, što i „učitelj života". Zato se i narugao — duhovitije nego iko — sredovječnoj skolastici kao beskorisnoj nauci: „Ovdje će ti pasti na um osobito: doktor invicibilis, doctor angelicus, doctor seraficus, doctor profundissimus, i Albertus Magnus. Bože moj, koliko su ovi muževi čovječanstvu pokoristili! — Sam Albertus napisao je u svojima Memorabilia takove stvari, koje, da bi valjale, više bi danas koristile, negoli djela svih dosadašnjih muževa." Starčević veli: „ja samo znanost života štujem, a za drugo sve skupa ne marim." A ova je filozofija najbolje i pristajala njegovu značaju: ona stvara neprijatelje, protiv kojih treba mudrac svoj značaj očeličiti, da ih pobijedi.

Starčević je pristao uz ovu filozofiju, jer je za pristašu najopasnija, a on je to i znao, te je divno prikazao udes učitelja života: „Znamenito je pojavljenje u dogodjajnici naroda, da su oni muževi vazda bili progonjeni, koji su ovu znanost učili onako, kako valja. Dok su se mu-

[1] Neven, god. 1852. str. 140, 155, 327, 342, 395.

[1] Neven, 1852. str. 156.
[2] Neven, 1852. str. 157.

draci zabavljali ženidbom i radjanjem bogova; dok su ispitivali, je li postala zemlja iz kamena, ali kamen iz zemlje; dok su se mučili dokazivajući, da je svijet onda i onda stvoren, da je tada i tada ovu sliku dobio i t. d. Dok su punili uši naroda takovim stvarima, koje niti koristi znati, niti ne znati škodi, doonda nisu znali za neprijateljstvo izvan kod svojih drugova; a dok Sokrates taj put ostavi, pa stade govoriti o uredjivanju čina, što se dogodi? — To mi nije treba tebi napominjati, jer ti znaš, samo ću ti kazati, što je kod mene u toj stvari najznamenitije. Kad starac reče: „ Ja se čudim, što onaj čoban ne će da prizna, da nije dobar, da nije za blago, pod kim je blaga svaki dan manje, a i ono malo, što ostaje, postaje mršavije!" Kad ovo starac reče, zabrani mu Kritija i Karikle o čobanima govoriti. — Kad starac reče: „Ja se čudim, da onaj poglavar ne prizna svoju nevaljanost, pod kojime se narod zatire i kvari!" — zabraniše mu divaniti o državnim poslovima. Kad se starac upusti u kućni život, zabraniše mu divaniti o čizmarima, kovačima i drvodjelcima, t. j. zabraniše mu govoriti o svim rukotvorcima, — a napokon mu zabraniše divaniti s mladićima. Kad ih starac stisnu, — onda tekar kazaše, što hoće: „Ako ti je što stalo do glave, Sokrate, ne divani s nikim o ničem" — t. j. ne divani o stvarima, koje imaju ikakvo utočje u ž i v o t. Ovako je bilo u Ateni, a drugdje je i danas ovako."[1]

Starčević, i ako mlad, govori već iz iskustva: on je već sada znao, što znači dirati u stvari, koje postoje, u stvari života, ili kako sam kaže: „upuščati se u istraživanje razboritosti onih stvari, koje već opstoje" — pa idući ipak dosljedno ovim pravcem, on je u našoj sredini u doba apsolutizma doista ubrzo došao do toga, da nije više smio ni mogao ni o čemu govoriti.

Starčević, i ako je tako strastveno volio „znanost života" i zadirao u javni život svom žestinom svoga tvrdoga uvjerenja, ipak je — što se tiče više njegova privatnog života — uza to u isto vrijeme razvio u sebi posve prirodno jednako izrazitu, a oprečnu jednu crtu značaja: tražeći sreću u samome sebi i znajući, da po svojoj misli može jedino on sam živjeti, zavolio je inokosan život i samoću, u kojoj već sada, u cvijetu mladosti, ima i cinizma. „Ja sam čovjek — veli — koji je prije živio u samoći, a sada žive u pustinji."[2] U ovoj samoći on nije osjećao nikakvih potreba ni nedostataka, pače postao je odrje-

[1] Neven, 1852. str. 343—344.
[2] Neven, 1852. str. 155

šiti misogin, koji i ako nije upravo mrzio ženu, imao je za nju samo jedan izražaj — ironiju. On kao da je poput Aristotela svaki dan hvalio Bogu, što se rodio muškarac, a ne žena. Najiskrenije je govorio o tome, kad je prvi put zaveo razgovor o psihologiji žene, u članku „Djetinstvo, muževnost, mladost, starost", gdje je jasno rečeno, zašto se uvijek uklanjao ženi: on je težio, da u sebi izradi idealni muževni značaj, čistu aktivnost ustaljenih već filozofskih načela, a ovakav muž treba da odbacuje „bez uslovja barem očiti upliv žena, dječaka i staraca."[1] Psihologija žene Starčeviću je u glavnim crtama istovetna psihologiji starca. Starac i žena imadu ista obilježja: ćutljivost duše, studenu krv u poduzeću, težnju k dostojanstvu, umijeće, da se uzdrže u dostojanstvu; njihovu nemoć označuje: himba, varka, opornost, osvetoljublje, želja za spletkama, proračunanje. „Žena i starac hoće vladat, premda nisu k tomu sposobni. Ako se odreknu vlade, tim većma teže za gospodovanjem. Osvajaju ljude samom pojavom. Njihova je mudrost u osvjedočivanju. Njihov je savjet uvijek bez pomisli, ali je koristan i istinit, kadgod se tiče poznavanja pojedine osobe ili kakve sitnice. „Za bajke, pletke i anegdote tu je posvećeni gaj."[2]

Starčević govoreći o psihologiji žene, pa povukavši iz nje dosljedne konsekvencije za praktičan život, dopušta još ovdje ženidbu, ali preporuča, da se uzima odrasla djevojka ili zrela žena, jer uz mlado djevojče mora muž biti boj kroz koju godinu, a uz staru babu — vječno. Za dvije godine on je kao protivnik krasnoga spola napredovao: u „Poslanici pobratimu" o ženidbi podrugljivo govori: „Ja i ne sanjam, da ću se kada ženiti; ja sam radio kao i Tale: on je mudrac veliki bio, a i ja se za takovoga držim; on je do 30. godine govorio, da je premlad, a od 30., da je prestar za ženidbu. Ja ih ravno još ne imam trideset, ali sada ljudi ne živu onako dugo, pa se mogu za prestara držati."[3] Starčević bio je s ovim svojim nazorima svakako osebna pojava u zagrebačkom društvu, a njemu je ova osebnost upravo prijala, jer ga je utvrdjivala u samoći. Jamačno su već sada i ove misli poput svih njegovih nazora u našoj sredini izazivale neki otpor, a kad je on kasnije kao feljtonist „Nevena" (1853.) stao izravno šale zbijati sa Zagrepkinjama, one su protiv njegova pisanja, kako ćemo vidjeti, povele javnu akciju.

[1] Opći zagrebački koledar za god. 1850. II. dio, str. 45.
[2] Ib. str. 45.
[3] Neven, 1852. str. 397.

Starčevićeva „Poslanica pobratimu" prva je filozofska kozerija u našoj književnosti, a zanimljivo je, da su se i poslije toga, kad se i u nas počelo nastojati oko filozofije, i to upravo iz područja praktične filozofije, pitanja pretresala u obliku pisama. Ova je „Poslanica" izvrsna satira i na suvremeni život, koji je u nas skretao stranputicama i rasputicama, jer u osnovi nije imao stalnoga naziranja o svijetu i životu. Mudrac, stoik i cinik, podruguje se svima, koji traže i uživaju sreću u jagmi za relativnim vrijednostima, a on im otkriva bezvrijednost njihove sreće i sreću svoju u — svome zadovoljstvu. Pišući i raščinjavajući Starčević prvi filozofske pojmove, prvi je u nas nagazio na potrebu, da stvara hrvatsku filozofsku terminologiju. Praktična filozofija njemu je „znanost života". On razlikuje značenje riječi „znanost" i „nauka". Njegovi su termini u Vežićevu koledaru: „zbiljnost ili realnost", „uzor ili idealnost", pomisao, razmisao, odnosni (relativni), bitnost, ćutljivost; a u „Poslanici": učenost, porek (contradictio), istomišljenost, usebnost, izvansebnost.

Starčević nije se ni poslije odrekao filozofije. U „Hrvatskom kalendaru za god. 1858." priopćio je kao urednik oko četiri stotine aforizama, jamačno originalnih, koji su plod njegovih razmišljanja i njegove etike. Kako je gotovo svaka njegova misao bila aforizam, tako je osnov svega njegova rada i života bila filozofija, i ako nije imao ni poslije prilike, da je obradjuje kao nauku. Historijom nije se Starčević mnogo bavio, ali i ona mu je više nego obična knjiga nagomilanih iskustvâ, ona mu je bila — knjiga filozofije. U polemici s A. T. Brlićem kaže: „Historija je meni tako plemenita stvar, da za stalno držim — moguće u mojoj zanešenosti — da nje još ni jedan narod nijedan listić ne ima."[1] Starčević dakle shvaća historiju kao duboki engleski essayist Macaulay, koji jednako u essay-u „O povijesti" veli, da je uistinu biti velik historik možda najrjedje duševno svojstvo, i zato, dok ima djela različite vrste sasvim savršenih, mi „ne znamo ni za jedno povjesničko djelo, koje bi bar donekle priličilo našoj ideji, kakova bi povijest morala biti; ne znamo ni za jedno povjesničko djelo, koje nije daleko, na jednu ili drugu stranu, zašlo s pravoga puta."[2]

Starčević je u „Poslanici pobratimu", ma i kroz smijeh, izrekao one maksime, kojih se čitav život držao. On nije pisao naučna filozofska djela, ali opsežna filozofska naobrazba i prirodjeno nagnuće k ovoj nauci dalo mu je, gdje još nije dohvatio ni tridesetu, nešto, čega nije tada imao valjada ni jedan naš književnik: potpuno izradjeno već naziranje o svijetu i životu. Starčević je to odavao svuda i u svemu: u polemici, u feljtonu, u svojim dramama, u svojim mislima o nauci, naročito o historiji i lingvistici, u humoreskama, u filozofskom humorističnom čavrljanju, pa i u zbilji svoga života, koji već sada teče odredjenim svojim utrenikom. Filozofija je dala Starčeviću dublje shvatanje pojmova, koji su osnov književnog i političkog rada, i dala mu je originalnu dijalektiku, kojom se služio sad kao književnik, a poslije kao politik i govornik. Filozofija je uistinu osnov njegove pojave: on je ostavio sjemenište kao doktor filozofije, možda i radi svoje filozofije, i s njome se javio u književnosti. Ona, i ako nije njegovu značaju udarila novih crta, ustalila je njegova prirodjena nagnuća, po čemu je i bio u svemu originalan i samonikao; podala im jaki izražaj, a upravo po ovoj izrazitosti postao je on u doba apsolutizma najzanimljivija pojava medju književnicima u mladjoj generaciji, a u doba konstitucije u politici.

[1] Σ.: Nekoje historičke neistine. Nar. Nov. 1851. str. 732. i 744.

[2] Th. B. Macaulay: Odabrani essay-i. (Zagreb, 1896.) str. 3.

IV. KNJIŽEVNA KRITIKA I POLEMIKA.

Starčević bio je prvih godina apsolutizma najagilniji pokretač mladje generacije, što se u književnosti pojavila posljednjih godina preporoda narodnoga, uoči revolucije. Kad se na glavnoj skupštini 27. februara god. 1851. Matica Ilirska konstituirala kao samostalno prosvjetno društvo te izabrala prvi svoj odbor, pobijedjen je Gaj, koji je kandidirao za predsjednika, sa svojim pristašama. Preporoditelji odbijali su se od njega s političkih povoda, nastojeći da i u prosvjetnom životu njegova riječ izgubi značenje. Zato je Gaj skupljao oko sebe mladju generaciju i nastojao, da se ona organizira kao grupa protiv Matičara. Ante Starčević pristao je uz Gaja i bio je od g. 1851. do 1852. stalni suradnik „Narodnih Novina". Već g. 1851. osnovano je u Zagrebu „Društvo za književnu radnju", o kome veoma malo znamo, ali zacijelo bio je Starčević duša društva. „Članovi društva tog — većom stranom od mladjeg naraštaja — preduzeli su si za svrhu, da knjištvo naše, koje od nekog vremena gotovo u najvećoj letargiji čami, dignu, te ljubav i prvobitno ono revnovanje za knjištvo, koje je s početka preporodjene naše narodnosti uz najveće odušev-

ljenje domorodaca njegovano, iznova tako kod spisateljstva kao i kod pučanstva probude." Medjutim mjeseca novembra god. 1851. zabranilo je c. kr. satništvo dalji opstanak društvu, jer nije bilo na vrijeme prijavljeno redarstvenoj oblasti, niti je imalo kakvu dozvolu. No u „Narodnim Novinama" 23. jula god. 1852. javlja se: „Radost nas obuzima, što sad javiti možemo, da je visoka c. k. banska vlada društvo ovo odobrila i opstanak njegov dozvolila" — te se pozivlju članovi i prijatelji za sjutradan na sastanak, da se društvo preustroji i da se stvore pravila.

Upravo ove dvije godine, što je „Društvo za književnu radnju" bilo u zametku (1851.—1852.), radio je Ante Starčević kao feljtonist „Narodnih Novina" izrazito u pravcu, da se podigne nekadašnje zanimanje za književnost, ali njegovi nazori, odlučno stanovište protiv Matičara, pa njegova satirička žica, što je nigdje nije mogao zatajiti, — sve je to izvrnulo njegovu književnu kritiku u polemiku, koja je malo koristila razvitku hrvatske književnosti, a mnogo je škodila Starčeviću, da se u prilikama, što ih je sam oko sebe stvorio, nije mogao razvijati u svom književnom radu.

Prvi njegov feljton: „Gusle, serbische National-lieder", ocjena prijevoda narodnih pjesama Ludwiga Augusta Frankla, što je uto izašao u Beču, prošao je mirno.[1] Umah poslije toga priopćio je oveći članak: „Kolo. Knjiga VIII.", prikaz najnovije sveske Matičina „Kola", što ju je uredio Andrija Torkvato Brlić.[2] Starčevićeve karakteristike naših književnih prilika vrlo su točne, pa ih je vrijedno i zabilježiti. O „Kolu" on kaže: „Prvi svezak razgrabismo na jagmu, tako da ga mnogi nije ni dobio; za drugi se svezak već nismo toliko otimali, premda nije nimalo bio gori, ako ne bolji od prvoga, a to stoga, što je i on bio „Kolo"; za treću smo knjigu još manje marili, samo zato, što je i ona bila „Kolo". — Pa dalje: „Drugi narodi na toliko se običavaju u jedno ime zaljubiti, da se ne pušćaju od njega nikako odbiti, — a kod nas je sasvim drugačije; naše „Kolo" premda napredovaše, koliko bijaše moguće, itako svaki je dan gubilo to većma cijenu i ljubav kod naroda. Nije ni čudo: „Kolo" i Vraz — toliko puta!" Iz „Matice" baciše Vraza — kaže Starčević — radi nerada,

[1] Narodne Novine, 1851. str. 645. — Starčević se nije potpisao, ali poslije se pozvao na ovaj svoj članak.

[2] Narodne Novine, 1851., str. 653.

a niko nije u ono doba revolucije književno radio. „Vraz, odbačen, dovrši i izdade VII. knjigu „Kola", koju već prije bijaše sastavio, i, da je na njegovu bilo, bila bi već davno i izišla; zatim umre — muž, koji je svoju osobnu sreću sreći svoga naroda žrtvovao, i kome danas najveći prvašnji ogovaratelji i mrzitelji zasluženi vijenac pletu. Šta ćemo, ovako je i kod starih Židova bilo, pa su došli onamo, kamo ćemo i mi ovim putem doći."

Kako je izišla osma knjiga „Kola", bilo je ljudi, koji „strašno viču" protiv časopisa. Starčević nastojao je urednika odbraniti već samim crtanjem književnih prilika, a slabiju sadržinu „Kola" ispričava izrijekom i tijem, što više nije slobodno predožujsko doba, pa je i cenzura utjecala na sadržinu osme sveske „Kola". Starčević pače, što je bilo i posve nezgodno, kaže, da je Brlić sposobniji pisac i da će biti bolji urednik od Vraza. Ali Starčević je malo zadr'o u Brlićevu raspravu „Životopis Krešimira Velikoga" i u pravopis, što ga je Matica upravo prihvatila, i to je bio početak golemih polemika.

U Beču sastali su se 28. marta god. 1850. hrvatski i srpski književnici: Kukuljević, Demeter, Ivan Mažuranić, Vinko Pacel, Vuk Karadžić, Gjuro Daničić i Stjepan Pejaković te Slovenac Franjo Miklošić, da uglave neka pravila za jezik i pravopis, držeći se načela, „da jedan narod treba jednu književnost da ima", a videći, da je ona sada raskomadana nesamo po bukvici, nego i po jeziku i pravopisu. Na ovome prvom sastanku hrvatskih i srpskih književnika oni:

1. jednoglasice priznaju, da ne valja miješajući narječja graditi narječje novo, kojega u narodu nema, nego je bolje od narodnih narječja izabrati jedno, da bude književni jezik.

2. jednoglasice priznaju, da je najpravije i najbolje primiti južno narječje, da bude književno, a Vuka su zamolili, da napiše glavna pravila za južno narječje, što je on i učinio, da svaki nauči, gdje treba mjesto staroslovjenskoga jat pisati -ije, -je, -e ili -i.

3. drže dobrim i potrebnim, da i Srbi pišu -h svuda, gdje mu je po etimologiji mjesto, kao što ga i narod obadva vjerozakona na mnogo mjesta u južnim krajevima govori.

4. jednoglasice priznaju, da -h u imenica na kraju genetiva plurala ne treba pisati, jer mu ondje ni po etimologiji, ni po općenome narodnom govoru, ni po staroslovjenskom jeziku, ni po ostalim slo-

vjenskim jezicima nije mjesta. Samo, gdje se nikako ne bi moglo razumjeti, da je genetiv, treba upotrijebiti akcenat.

5. zaključuju, da se ispred vokalnoga -r ne meće ni -à ni -è muklo.

Ova načela, posve zdrava, stvorena u duhu preporodnih težnja za narodnim jedinstvom, s naučnom motivacijom i s Vukovim člankom „Glavna pravila za južno narječje", priopćena su javnosti s molbom, da književnici uz njih pristanu.[1] Ovim pravcem u radu oko narodnoga jedinstva mislilo se i dalje ići.

U doba Ilirizma nije u nas bilo velikih simpatija za Vuka Karadžića, i ako su se mnogo cijenile njegove narodne pjesme. On je bio pače i otvoren protivnik Ilirizma. Njegov posjet u Zagrebu (1838.) prošao je za ono oduševljeno doba vrlo hladno. Opreke su bivale sve veće. U „Kovčežiću" (1849.) izašao je napokon Vukov članak: „S r b i s v i i s v u d a", gdje je izrijekom protiv ilirske ideje uz potpuno degradiranje hrvatskog imena postavljena svesrpska ideja. Prvaci hrvatskoga preporoda, radeći uvijek oko narodnoga jedinstva, ipak su se upravo iza ovoga članka sakupili oko Vuka u Beču, a i Matica Ilirska pristala je umah uz uglavljena načela, što se opazilo već u osmoj svesci „Kola", ali mladi Starčević opr'o im se svom žestinom, jamačno baš zato, jer su dolazila od Vuka. Starčević je prvi otvoren protivnik Vukov u Hrvatskoj, i to u doba, kad je Vuk svoje srpske protivnike već svladao i potukao do nogu. Starčević hoće da od Hrvata odbije utjecaj Vukov radi njegove svesrpske ideje i zato traži ma kakvu ogradu, a onda obrnuto Vuku protiv svesrpske ideje postavlja velikohrvatsku ideju.

Bečkom konferencijom nije u hrvatskom pravopisu ni izdaleka još pobijedila fonetika, već su učinjeni tek počeci, a Starčević se protiv njih borio za strogu etimologiju. On je to shvatio kao utjecanje Srpstva protiv Hrvatstva, te je u nas započeo boj protiv Vukove „govedarštine", a najžešće je udarao na vokalno -r. Već je Vraz uvidio, kako nema smisla pisanje „sèrdce" ili „sàrdce", te je u svojoj bilježnici zabilježio, da će o tome pisati u „Kolu", ali kao da ipak nije imao smjelosti dirnuti u ovo pitanje. Bečka konferencija odlučno je ovo pitanje riješila, ali Starčević joj to nije oprostio, niti joj je do svoje smrti priznao pravo. „Tu se kuju glasovi, koji se čuju jedva kod najgluplјega gdjekojega govedara." „Ja ne znam, bi li glas

[1] Narodne Novine, 1851., str. 214. i 216.

arapskog g a i n a, madžarskog ö, ü tako nakazio miloglasje talijanskoga jezika, kako ova blejanja, štekćanja i hèrcanja nagèrdjuju ljepotu jezika našega." Velika je ironija udesa u tome, što je Starčević Vukovu ijekavštinu nazivao „blejanjem", pa ju pobijao, sam pristajući uz čistu ekavštinu i za nju se boreći, a danas je ekavština prevladala u književnosti srpskoj, a ijekavština je književni jezik hrvatski. Da je Starčević pobijedio u Hrvatskoj — šteta, što nije — postigao bi baš protivno, nego što je htio: imali bismo danas doista isto narječje u hrvatsko-srpskoj književnosti, ali na žalost Starčević je iznio pobjedu kod Srba, a Vuk Karadžić kod Hrvata.

Protiv preporodnih tradicija ovdje je prvi put izneseno hrvatsko stanovište protiv srpskoga. Svoje mišljenje, kojemu je ostao jednako vjeran, iznio je Starčević najpreciznije već sada, u ovoj ocjeni „Kola", što je svršava riječima: „Neka zna, da će onaj nakon mnogih maškarada bez haljina ostati, koji ju po drugima kroji; da se s onim nikada nije moguće sastati i složiti, koji se tim dalje od mene odmiče, čim se ja bliže njega primaknem, — napokon da sloga može biti samo u dobroj, nesebičnoj svrhi."

Ante Starčević nastavio je svoj rad kao književni kritik, posve mirno, kao i ne sluteći, da je iznio nove misli, oko kojih će teći borba više decenija. U feljtonu „Narodnih Novina" prikazao je iza toga almanah Matije Bana „D u b r o v n i k za g. 1851."[1] On je odlučio ovako „gdjekoju knjigu s nekoliko riječi u narod otpraviti", opazivši mrtvilo i nazadak u hrvatskoj književnosti.[2] I bilo je to doista potrebno. Starčević je predjašnji i ovaj feljton potpisao grčkim slovom Σ. Nato izadje u „Narodnim Novinama" Brlićeva „P o s l a n i c a g o s p o d i n u S i g m i",[3] a iza toga je „starac Sigmoviću" — kako se Starčević sam naziva — tjerao polemiku do skrajnosti i zabavljao se, kako kaže, šišajući ćelava.[4]

Ovo je već odlučna borba protiv hrvatskih Vukovaca. Starčević piše: „Oni vele: p i š i, k a k o i g o v o r i š. Rabbi scholae veli, da se treba jezik učiti od govedara i svinjara. Neka niko g. Brliću ne zamjeri, što mu se ne dopada moj predikat: jezik govedarski; — on

[1] Narodne Novine, god. 1851., str. 661.
[2] Ib. str. 686.
[3] Ib. str. 670.
[4] Σ: Odgovor na Poslanicu g. A. T. Brlića. Narodne Novine, 1851., str. 686. i 694.

još ne pozna placita svoje škole. Naravska je stvar, da uz ovo načelo ne može biti sloga. I zbilja u cijeloj školi ni dva ne pišu jednako, pače ni jedan. Tako mora biti. — Oni, koji ga krpaju i vele: piši, kako p r a v o govoriš, idu s konja na magarca, jer se baš to pita: ko govori pravo? — Rabbi veli, da najbolje govore svinjari i njihovi drugovi kozari i t. d. Nego po sreći ali nesreći, ne znam, što bi rekao, i njih ima puno, pa su i oni nesložni. Dakle svaki učenik piše polag svoga najbližega svinjara . . ."

Starčević protiv fonetike iznosi različite razloge, kojima se oduvijek služe pristaše etimološkoga pravopisa. Pored toga važna su tri njegova načela: 1. on se protivi šaranju za staroslovjensko j a t, da se zamjenjuje sa -e, -ije, -je, -i, već neka bude svuda samo -e. On je rodjeni ikavac — a sinovac posljednjega pisca ikavca, Šime Starčevića, — pa se odriče svoga i odlučuje se za ekavštinu; 2. neka se vokalno -r piše -er, ali i neka se pristojno, potpuno izgovara, kako se i piše; 3. on se protivi „hakanju" t. j. izgovaranju glasa -h, kad on u genetivu plurala označuje samo duljinu vokala, ali sâm ipak upotrebljava to slovo, što ga je bečka konferencija u ovome padežu posve zabacila. Kurelac je protiv ovakvih „ahavaca" čitav decenij dizao vojsku, i napokon je to slovo maknuto s ovoga mjesta, ali Starčević je ostao „ahavac" do smrti.

„Neka naši knjižnici — veli napokon — puste već jednom kojekakve muhe iz glave, neka ne pomažu naš narod još u veću glupost srušiti, kad mu govore jezikom nerazumljivim, — neka uvijek imaju pred očima one narodiće, koji, dok stadoše medju se govoriti: Ex nobis Judaeis, ex nobis Samaritanis salus, — stadoše se po Sionu i po Sarizimu tudji orli leći, a malo za ovim pasle su se i koze tudje po ovim njihovim svetim mjestima."

Polemika izmedju Brlića i Starčevića prometnula se ovako neočekivano u borbu protiv Vukovaca, ali ni ona sama sobom nije još bila dovršena. Brlić je iza svega toga izašao sa člankom „N e k o j e h i s t o r i č k e i s t i n e",[1] ponovnom raspravom o Petru Krešimiru. On je očito nastojao, da obrani svoju radnju, ali i da se ukloni polemici s teškim neprijateljem, pa i nije ime Starčevićevo nigdje spomenuo. Ali Starčević uzvratio mu je velikim člankom „N e k o j e h i s t o r i č k e n e i s t i n e",[2] i dok je još nedavno ponovo isticao, da je Brlić

[1] Narodne Novine, 1851., str. 716.
[2] Narodne Novine, 1851., str. 732. i 744.

veći talenat od Vraza, sad piše o svom protivniku, da je duševno pokvaren i da ne zna misliti.

Starčević je i dalje kao književni kritik u feljtonu „Narodnih Novina" pratio najnoviju hrvatsku književnost, i to u istom pravcu, idući strastveno za istim ciljem, pa se opet i uz lijepe, važne i obilježne za ovo doba njegove misli sve izvrće u sve žešću polemiku.

Feljton „Domaće knjižestvo", gdje ocjenjuje najnovija hrvatska književna izdanja,[1] počima ovako: „Čim većma gine kod nas politički život, tim se većma diže književni. Tako valja: radimo što, kako i koliko možemo na ovome polju, koje se nikada ne mijenja, a time ćemo i ono polag mogućnosti obraditi, koga se narav s vremenom mijenja. Da budemo i dosad ovako radili, bolje bi bilo, ali je opet dobro, što smo se počeli osvješćivati, a narod, dokgod može reći: k a s n o j e, dotle nije zakasnio!" I Starčevića je nakon razočaranja političkih začaravao rad oko narodne prosvjete.

Starčevića se od svih suvremenih književnih pojava najviše dojmio Jukićev naučno-beletristički zbornik „B o s a n s k i p r i j a t e l j", pa tu hvali, ističući čist narodni jezik, znatnost poezije fra Grge Martića, i osobito značenje Bosne za naš narodni život. On je poslije kao politik rado ponavljao, što je sada kao mladi romantik, osudjujući truhlež zapadne civilizacije, o Bosni rekao: „U B o s n i žive strana našeg najčistijega, najnepokvarenijega naroda, koji lakše može biti bez nas, negoli mi bez njega. Za nas je njegov život znamenitiji, negoli pariških proletera i njemačkih mudraca; njegovo je naravno stanje za nas korisnije i potrebitije, negoli zapadna civilizacija, koja smućuje pamet, truje srce i ubija nam život." On postaje sve izrazitiji romantički nacionalist. Kod Nemčića, prikazujući njegove pjesme, hvali uznositost misli i jednostavnost dikcije, ali kudi metar po izgledima dubrovačkim, dok je još nedavno sam imitirao Dubrovčane, pa traži proučavanje narodne poezije, a najveći mu je pjesnik Kačić.

Matica Hrvatska odlučila se ponovo na izdavanje „dubrovačkih klasika", jer originalnih valjanih novih djela nije bilo, a zanos za ove stare „klasike" bio je još uvijek tako velik, te su pojedinci — na primjer Antun Mažuranić — znali Gundulićeva „Osmana", pa i Gjor-

[1] Jukićeva „Bosanskog prijatelja", II. sv.; Vukotinovićevo „Prirodoslovje", Bogovićevo izdanje „Pjesama" A. Nemčića, Matično izdanje Palmotićeve „Kristijade" te almanah „Zora" Radoslava Razlaga i Ivana Vinkovića.

djićeve pjesme na izust. Mladež otimala se germanizaciji u školama učeći na izust „dubrovačke klasike". Tako dodje red i na Palmotićevu „Kristijadu". Odbor Matice i za nju je odlučio, da se izda po uglavljenim načelima, da se ne piše ni èr ni àr, a mjesto rogatoga ě, da se upotrebljava — ie.[1] Starčevića je vokalno -r uzrujalo, te kao da je obnevidio: on je u toj sitnici vidio tudjinsku propagandu. „Da nas ne bi jedna stvar vezala — kaže — morali bi općinstvo od ove knjige svim mogućim načinom odgovarati ; ona bo je zbilja nakaza u našem knjištvu. Dosta, da je izišla ispod šaka sadanjega upraviteljstva Matice, ispod šaka onih ljudi, koji su se zakleli sve kvariti i nastojati, da istim domorocim naš jezik čim većma ogade. Mi smo prisiljeni vjerovati, da oni to ne rade svojevoljno, nego da su samo tudje orudje, i stoga na čin neslobodan ne ćemo niti možemo vikati." — Na vokalno -r mjesto Palmotićeva -àr svalio je Starčević svu svoju mržnju i strast. „Općinstvu će biti znano — kaže — da je -r najdivljiji, najneugodniji glas, da je glas njegov u jezikoslovju i u pjevanju poznan pod imenom g l a s a p a s j e g a, te da ga ikoliko prosvijetljeni govornici i pjesmari upotrebljavaju — koliko im je moguće — samo kod divljih, nečistih strasti, a drugačije svi nastoje, da mu se uklone. Polag ovoga glasa razdjeljuju se jezici na umiljate i na neugodne". „Akoli k ovome slovu dojdu još nekolika poluglasca neugodna, onda se čovjeku čini, da se razgovara sa b a r i t o n i s t o m iz koca, a ne s čovjekom."

Starčević smatrao je Matičare — a u to doba bili su u odboru sami najodličniji hrvatski književnici — radi cigloga vokalnog -r orudjem Vukovim, odnosno propagande srpske. Ovim svojim mišljenjem o našim ljudima, koji su radili oko unapredjenja hrvatskoga književnog jezika i pravopisa na osnovi naučnoj, podsjeća nas Starčević na srpske protivnike Vukove, koji su govorili, da je on orudje Kopitarevo, odnosno katoličke propagande, i da će slovom -j, što ga je u ćirilicu uzeo iz latinice, Srbe pošokčiti.

Bilo je jasno, da će odbor Matice Ilirske jednodušno odbiti Starčevićeva objedjivanja. U Matičinu „O č i t o v a n j u" opravdava odbor pravopis „Kristijade", a naročito vokalno -r. Ispred vokalnoga -r ne upotrebljava Matica ni è ni à radi književne sloge južnih Slovjena, ali ovako rade i Česi, tako se ono piše u ćirilici i glagolici hrvatskoj, a mukli vokal ispred -r i onako se ne izgovara. Matica i nije prva

[1] Izvještaj odborske sjednice književnog odjela 26. rujna 1851. Nar. Novine 1851., tr. 675. i 677.

počela ovako pisati, a niti je u tome osamljena. Na bečkoj konferenciji odlučilo je više naših pisaca, da će ovako pisati. Ovo je pisanje prihvatilo od svoga postanja „Društvo za jugoslavensku povjesnicu", pa i drugi pisci, a onda je i Matica udarila istim pravcem. Vjernost Matičina izdanja „Kristijade" ne gubi ništa, ako je štampano p r v i mj. p à r v i, kao što ne gubi, što je štampano v i š n j i mj. v i s c g n i. Da se znade, kako je Palmotić pisao, priopćen je u predgovoru primjerak njegova pravopisa. „Ovo se može uzeti — nadovezuje „Očitovanje" na Starčevićev članak — i za odgovor na članke proti sadašnjemu ravnateljstvu Matice upravljene u 299. br. g. 1851. i 4 br. g. 1852. ovih novina, na koliko se tamo što govori o književnoj stvari, a što se neuljudnih izraza i netemeljitih sumnjičenja tiče, to ravnateljstvo Matice drži za sebe nedostojno na njih u javnih listovih štogod odgovarati, već je ono proti sličnim napadanjam učinilo shodne korake".[1]

Kako je Starčević bio u redakciji „Narodnih Novina", mogao je umah ovome „Očitovanju" u opasci uredništva primetnuti dodatak, da će Sigma — to mu je bio pseudonim i ovdje — odgovoriti, a već sada p r o s v j e d u j e protiv „shodnih koraka". I zamalo priopćio je svoj „O d g o v o r n a o č i t o v a n j e", gdje se svom ironijom ustrmio na svoje protivnike. Oni su mu „božjaci", što preinačuju klasike, a nijesu vrijedni ni da ih „nakon trideset godina kroz deveterostruko staklo pogledaju"; oni drže, da su „društvo Apolovo, a nisu ni za četu Satirovu"; oni su „djeca bradata i ćelava", što se izdaju „za gatalo delfičko." „S ovakvim ljudima nije moguće znanstveno polemizirati, nego je najbolje, kad za razloge ne mare, psovati ih i grditi, jer se samo toga boje, i za to ikoliko izobražen čovjek nimalo ne mari. Psovanja se samo onaj boji, koji zna, da je kriv, a hoće, da je prav." „A što su se proti mojim razlozima gg. protivnici latili zaštite i shodnih koraka, to se sasvim slaže s njihovim dostojanstvom." Da protivnici ne moraju „u maglu puškati", javio se ovdje Sigma punim svojim imenom: Dr. Anto Starčević.[2]

Polemika došla je tako daleko, da nije ni mogla dalje. Matica se po svoj prilici obratila na bana ili na gradskog načelnika, pa je urednik „Narodnih Novina" bio jamačno opomenut radi Starčevićeva pisanja. Ovakve ukore dobivao je Gaj kao urednik službenoga lista dosta

[1] Očitovanje. Narodne Novine, 1852., str. 47.
[2] Dr. Ante Starčević: Odgovor na očitovanje. Nar. Novine, 1852., str. 64.

često. Njemu jamačno nijesu smetale ove, ma i grube polemike, jer su se u „Matici" kupili sami njegovi protivnici; one su mu pače možda i ugadjale. Ali Gaj je bio odlučan protivnik Starčevićeva stanovišta prema Srbima. Starčević nije se s Gajem raskrstio. Ostao je dalje u uredništvu „Narodnih Novina", ali polemika je posve umukla, pače nema ni njegovih književnih feljtona.

Starčevićeva nada bila je „Društvo za književnu radnju", pa je zato u „Narodnim Novinama" tako veselo javljena vijest, kad je vlada u julu 1852. odobrila društvo. Ovo je društvo, kome je bez sumnje Starčević bio glavni pokretač, upravo nekako započelo, kadno je Starčević za odsuća Gajeva u „Narodnim Novinama" započeo veliku svoju polemiku izravno sa samim Srbima, gdje je došao prvi put do negacije Srpstva. Radi ove polemike raskrstio se Starčević sa Gajem, a povodom toga bit će da se i raspalo „Društvo za književnu radnju". Starčević je nastojao, da se s mladom generacijom stvori nov književni pokret i da se probudi opće zanimanje za književnost, ali on to nije mogao izvesti radi svoje žestine. Organizacija, što ju je u teškim prilikama stvarao, da dodje do svoga cilja. bit će da se s njega raspala.

V. STARČEVIĆ KAO DRAMATIK.

Prvih godina apsolutizma, inicijativom samoga bana Jelačića, mnogo se radilo oko narodnoga kazališta i razvitka domaće drame. Kad je u „Jugoslavenskim Novinama" od 14. oktobra god. 1850. privremeni odbor za upravu narodnoga kazališta, sastavljen po nalogu bana, raspisao „Natječaj za dramatična djela narodnog teatra" sa četiri nagrade iz zemaljskih sredstava, okušao je i Starčević svoju snagu u dramatskoj vrsti.

Predano je pet originalnih drama, sve anonimno, i to: „Car Murat II. i vlastopćena dubrovnička" od Gjure Šporera, „Ivan i Janko" od Lj. Vukotinovića, „Frankopan" od Mirka Bogovića „Veronika Desinićeva" od Dragojle Jarnevićeve, „Osveta" od nepoznata pisca, te „Porin" od Antuna Starčevića, koji je u obliku historijske drame obradio temu Demetrova libreta za operu Lisinskoga, koja je u to doba bila već gotova.

Predsjednik jurye, koja je imala ocijeniti stigle drame i predložiti ih za nagradu, bio je Franjo Žigrović, a članovi Ivan Kukuljević,

Ivan Mažuranić, Demeter i Rakovac. Jury izdala je u „Narodnim Novinama" izvještaj, iz kojega razbiramo, da ni jedna drama nije predložena za nagradu, a posve se otklanjaju kao najslabije „Veronika Desinićeva" i „Porin". O Starčeviću „Porinu" kaže izvještaj ovo: „U njem niti je razredjenje dramatično, niti je govor dolazećih u njem osoba dostojan, ni za predstavu javnu sposoban. Prekomjerna prostota izraza, razgovor rastegnut i bez zanimivosti opširan, i besjeda bez kratkoće, bez snage; k tomu očevidna i suvišna strast porugivanja svemu, što je kršćansko, što je izobraženo, što je od oblasti: to su poglavite vlastitosti toga komada, koje ga čine mnogo više bezukusnom satirom, negoli dramom. Uostalom vlada u njem jezik od početka do kraja pravilan i narodan."[1]

Kako pisci nijesu bili zadovoljni s ocjenama jurye, odgovaralo se na njeno „Javno izvješće", i po tome nam je sačuvana još jedna vijest o nesačuvanoj Starčevićevoj drami. U članku „Dvije riječi odboru rasudjujućemu djela dramatična"[2] koji uostalom ne potječe od Starčevića, odbijaju se opaske jurye o nedostacima „Frankopana" i „Porina". Anonimni pisac iznio je svoje misli „o pravom narodnom značaju, koji mora imati drama jugoslavjanska", te vrlo lijepo obrazlaže bivstvo dramskoga pjesništva, dok je jury više ocjenjivala oblik. O „Porinu" kaže pisac: „Porin drama je, koja predstavlja borbu kršćanstva, obrazovanja zapadnoga i oblasti uredjene starim poganstvom, sa naravnošću običaja i životom patriarkalnim negdašnjih Hrvata. Namjera spisatelja duboka je, filozofična i dostojna slavjanske drame; ali škoda, velika škoda, što je u tako antislavjansku formu obučena, kao što odbor izvještava."

I rodoljubni Ambroz Vranicani, predsjednik „Matice Ilirske", raspisao je god. 1851. nagradu od 200 for. sr., i to za najbolji igrokaz iz narodnoga života, pa i tu vidimo Starčevića medju natjecateljima. Kako se razbira iz Prausova „Javnog izvješća gospodinu Ambrozu Vranicaniju o raspisanoj lani nagradi za dobar narodni igrokaz" (Neven, 1852. str. 363.) predane su tri drame: „Omer i Merima", „Prošasno i sadanje" i „Prorok". „Proroka" napisao je Starčević. „Izmedju tri igrokaza — kaže Praus — što su se za

[1] Nar. Nov. 1851., str. 693.
[2] Nar. Nov. 1851., str. 757.

nagradu natjecala, najbolji je onaj, kojemu je naslov „P r o r o k". U njem se naravi shodno i vjerno, jezikom čistim i vrlo ispravnim, slika domaći život prostoga naroda u gornjoj Krajini. . ." „Predmet je „P r o r o k a" vadjen iz svagdanjega seoskoga života, jer se u njem, bez poezije i bez jakih nutarnjih motiva, opisuju sasvim prosto, akoprem inače vjerno i vješto, samo nekoji pučki pojavi i dogadjaji gornje Krajine, nu ne ima ovdje nikakovih viših uzroka i poticala (motiva), koja bi opću pozornost probuditi i napeti mogla." Praus, koji je imao predložiti Vranicaniju jednu dramu za nagradu, kaže, da bi „P r o r o k" zaslužio drugu nagradu, ali te nema, a za prvu nagradu ga ne predlaže, jer nema općeno značenje i jačih dramatskih efekata, a pored toga stigao je „P r o r o k" nakon propisanoga roka, pisac nije sačuvao anonimnost i napokon uzeo je već rukopis. Praus ipak preporuča ovaj igrokaz upravi Narodnoga kazališta, da ga iznese na pozornicu. Starčevićev „P r o r o k" bez ikakve sumnje identično je djelo sa „S e l s k i m p r o r o k o m", pučkim igrokazom iz narodnoga života u Lici u 3 čina, što ga je napisao, kako je na rukopisu zabilježeno, u maju god. 1852. U sačuvanome rukopisu drama je tek nabačena u prvotnom svom obliku, i to je jedina dočuvana Starčevićeva drama. Ono, što je Praus o „Proroku" rekao, doista stoji: nema tu izražene jače ideje, zato nema dramatske cjeline ni jakih momenata, već su to samo dobri i vjerni prizori iz narodnoga života, ali u njima nema poezije.

Starčevića oba ova neuspjeha nijesu odvratila od daljega rada oko drame. On je, kako sam kaže, god. 1852. napisao „tri izvorna igrokaza", a dva je namoljen preveo (Neven, 1854. str. XXXV.). Mi smo dosele spomenuli samo „P r o r o k a", koji pada u ovu godinu, ali pored njega Starčević je doista napisao još dvije drame. Drugi je od pomenutih igrokaza „L j u b o m i r". Neven, god. 1853. na str. 348. donosi vijest, da je kazališni odbor zaključio, da se kupi izvorni igrokaz „L j u b o m i r" iz pučkoga života od A. S. Ovaj je zaključak svakako i izvršen. Ali ma da je kazališni odbor u istoj sjednici, o kojoj izvješćuje „Neven", zaključio, da će se tiskati izvorne drame, što ih je odbor kupio ili ih kupi, Starčevićev „L j u b o m i r" niti je štampan ni prikazivan. Napokon Starčević u „Nevenu" god. 1854. (str. XXXVI.) pominje nekoga književnika, „kod koga mi blizu d v i j e g o d i n e jedan igrokaz leži, bez da je rasudjen" — a to će biti njegov treći igrokaz, napisan god. 1852., ali nedočuvan, te mu ne znamo ni naslova.

Starčević je god. 1851. počeo pisati igrokaze, potaknut općenim zanimanjem za kazalište, koje je probilo god. 1850., održalo se još donekle god. 1851., ali je naglo palo god. 1852. I ovu akciju oko narodnoga kazališta i unapredjenja izvorne hrvatske drame podgrizavao je crv, koji je rastakao svaku prosvjetnu našu organizaciju i svaku našu zajedničku akciju. U sezoni 1852.-53. nije se za hrvatsko prikazivanje više moglo učiniti ni ono malo, što je učinjeno minule sezone. Sad se ni forme radi nije moglo učiniti ništa, već je posve prevladala talijanska opera, da se domala pojavi njemačka drama. I dok u to doba prikazuju hrvatski diletanti na Rijeci, u Karlovcu, Križevcima, pače i u malenome Virju, Zagreb ne može dati ni ono, što je Ferdo Rusan sa svojim dobrovoljcima stvorio u Virju.

Starčević napisao je svoje četiri drame god. 1851. i 1852. Poslije toga nije pisao ništa više ove ruke, jer se čitava akcija oko narodnoga pozorišta u Zagrebu izjalovila, a i neuspjesi njegovih igrokaza nijesu ga mogli poticati na rad. Starčevićevi igrokazi zaslužili su u ono doba svakako daleko veću pažnju. U Zagrebu, u koliko se uopće početkom apsolutizma prikazivalo na hrvatskom jeziku, dolazile su na pozornicu i gore prevedene drame. A kad je ubrzo zamrla hrvatska drama u Zagrebu, mogao je odbor „Narodnoga kazališta", koji je i dalje postojao, Starčevićev koji igrokaz uzajmiti pokrajinskim našim diletantskim družinama, što su se s ovakvim molbama naročito obraćale na odbor u Zagrebu. Jamačno je i ovdje žestina i temperamenat Starčevićev bio bar jednim povodom, da uz najveću oskudicu hrvatskog kazališnog repertoira nije ni jedna njegova drama iznesena na pozornicu. Ali i ako se gotovo i ne zna, da je Starčević bio dramatik, i ako je sve nestalo od ovoga njegova rada do koncepta „P r o r o k a", ipak po svemu onome, što smo mogli iznijeti, Starčeviću u povijesti razvitka hrvatske nove drame pripada osobito mjesto: on je prvi započeo osobiti genre, igrokaz iz narodnoga života, i on je bez sumnje bio izgledom Josipu Freudenreichu, koji je iza toga napisao iz krajišničkog života svoje „Graničare", trajnu tekovinu našega pučkoga repertoira.

VI. ANTE STARČEVIĆ I MATICA ILIRSKA.

Starčević, istaknuvši se prvih godina apsolutizma kao književni kritik i polemik, došao je u opreku s nekim književnicima; boreći se protiv naših Vukovaca, njihovih jezičnih i pravopisnih na-

čela, što ih je prihvatila i „Matica Ilirska“, došao je u najoštriji sukob s njezinim odborom; a zametnuvši u „Narodnim Novinama“ za vrijeme Gajeva izbivanja raspru o imenu srpskom, raskrstio se i sa Gajem. Starčević nije u to doba imao u Hrvatskoj časopisa ni novina, gdje bi mogao suradjivati; sve mu je bilo zatvoreno. Ali ipak nije on time za duže potisnut s književnoga područja. Njegov talenat, duhovitost, radinost, jedar i originalan jezik, široku naobrazovanost, uopće jaku, izrazitu književnu individualnost morao je svako priznavati. A kako je u Zagrebu bilo malo ovakvih ljudi, pored toga i požrtvovnih, a svagdje ih je trebalo, to je Starčević uza sve netom minule polemike protiv Matice postao domala odbornik njezin i tajnik, pače i urednik „Nevena“.

Starčevićev dolazak u Maticu vrlo je simpatičan: on dolazi, kad je ova najljepša naša preporodna institucija upravo na rubu propasti, da je otme rasulu.

Na glavnoj skupštini Matice Ilirske, održanoj 2. februara g. 1853., ustanovila se žalosna činjenica, da Matičina glavnica odbacuje 900 forinti kamata na godinu, a od toga da se troši 700 for. za upravne troškove. Predsjednik Matice Ambroz Vranicani otvorivši skupštinu istaknuo je ovu činjenicu, pa je zamolio prisutne članove zakladnike, da vijećaju o tome, kako bi se ovi pretjerani upravni troškovi, ako ne sasvim ukinuli, a ono bar znatno obalili, da se uzmogne Matičin dohodak upotrijebiti za njezinu p r a v u svrhu.

Jedan od najstarijih zakladnika predložio je, da se ukine plaćano tajništvo, a s druge strane pao je još radikalniji prijedlog: da se Matica kao osebno društvo ukine i da se stopi sa drugim prosvjetnim društvima u „Narodnom Domu,“ i to tako, te bi polovica kamata zapala „Gospodarsko Društvo“, a polovica „Društvo za povjesnicu jugoslavjansku“, za izdavanje poučnih knjiga, pa bi se time postigla svrha Matice. Malone svi zakladnici protivili su se ovome dijeljenju Matičina imetka, pa je pretežitom većinom glasova zaključeno, da Matica i dalje postoji kao osebno društvo, ali da se ukine plaćano tajništvo, a upravi Matice ostavlja se zadaća, da nadje način, kako bi se obalili i drugi upravni troškovi.[1]

[1] Izvještaj Matičine skupštine. Narodne Novine, 1853., str. 69. — Za ovo poglavlje upotrijebio sam „Zapisnike sjednica Matičinih“, što su sačuvani u arhivu Matice Hrvatske.

Na skupštini izabran je u književni odbor Matice mjesto Ivana Mažuranića Adolfo Veber, mjesto Bogoslava Šuleka Ante Starčević, a u gospodarski odbor Eduardo Vrbančić i Ante Jakić. Umah, kako je Starčević ušao u odbor, i ako boležljiv i slab, primio je besplatno vodjenje tajničkih posala, što ih je dosele obavljao uz plaću bivši tajnik Perkovac, a pored toga je u isto vrijeme obavljao i u „Društvu za povjesnicu jugoslavjansku“ poslove mjesto svoga pobratima, koji bijaše još teže od njega bolestan. Radi pobolijevanja nije se Starčević mogao dulje održati, ali i za kratko vrijeme on je u obamrlu Maticu uveo malo života. „Koliko sam kroz dva mjeseca kod Matice, a kod Historičkoga društva i dugije, vremena potrošio, to zna onaj muž, koji je skupa sa mnom svako jutro, a drugda i popodne, u istoj sobi radio; znadu i oni vrijedni mladići, koji su nas kod posla pomagali.“[1]

U Matici Ilirskoj pravoga tajnika nema (1853.). Starčević kao odbornik vrši tajničke poslove i piše zapisnike, ne odričući se dakako ni ovdje svoga pravopisa. Već zapisnik pomenute glavne skupštine on je napisao. On je obavljao sve tajničke poslove i uz predsjednika potpisivao društvena pisma. Ali to ne potraja dugo. Posljednjega juna god. 1853. ostavio je Starčević Zagreb, da na ladanju ozdravi. Bio je grozničav. Oporavljajući se proučavao je rimsku povijest do Oktavijana za neko djelo, što ga je „od djetinstva želio spisati“, a pored toga preveo je 38 Anakreontovih pjesama, sedam od toga „u postelji, olovkom na koljenu“.[2] Starčević je prividno ozdravio, ali u Zagreb vratio se 21. septembra ipak grozničav i ovdje nastavio prevoditi Anakreonta. Ove su pjesme počele uto izlaziti u „Nevenu“ (1853.), i to s naslovom „A n a k r e o n o v e z a č i n k e“. Uredništvo umah je posebice istaklo vrijednost njihovu radi čistoće i slasti jezika te lakoće u versifikaciji.[3] A i Gajeva „Danica“, kojoj Starčević nije bio suradnikom, izjavila se o prijevodu ovako: „Iz priopćenih začinaka uvjerili smo se potpunoma, da je klasičan posao došao u ruke mužu, koji ondje, gdje mora, umije takodjer biti klasičnim. A koliko je nama poznato, g. St. pisao je takodjer i u prozi v r l o m n o g o, nu žalibože dosada malo štampao. On je duh, kome će biti lahka staza do slave literarne.“[4]

[1] Neven, 1854., str. XXXVI.
[2] Neven, 1854., str. XXXVI.
[3] Neven, 1853., str. 703.
[4] Danica, 1853., str. 176.

Starčević, kako se vratio u Zagreb, ma i bez pravoga zdravlja, morao se latiti uredništva „Nevena", koji je upravo ove godine proživljavao najveće promjene i malo da nije prestao izlaziti. Početkom god. 1853. urednik mu je u ime književnog odbora „Matice Ilirske" tajnik Perkovac, onda je predan posve u vlasništvo Perkovčevo. Ali već koncem juna vratio je urednik časopis Matici, a uredništvo je sada prihvatio Vojko Sabljić besplatno, i časopis je opet izlazio o trošku Matice. Sabljić, prijatelj Starčevićev, bio je u isto doba urednikom „Nevena" i Gajeve „Danice", pa kraj svoga zvanja nije nikako mogao izvršivati ovih dužnosti. Osobito „Neven" trebalo je nesamo uredjivati, već bi urednik kraj slaba odziva književnika morao za nj i najviše suradjivati. Sabljić izjavio je Starčeviću, da će „Neven", časopis Matice Ilirske, svršetkom treće četvrti godine morati propasti, „jer nema rukopisa." Starčević prihvati se umah urednikovanja, da uzdrži časopis, a iza toga morao je ponovo primiti i Matičine poslove tajničke, te ih vodio do glavne skupštine.

Starčević je, kako sam kaže, kroz tri mjeseca „Neven" „napunjavao", ali danas je teško odrediti točno opseg njegova rada. Izišlo je mnogo prijevoda bez ikakve oznake prevodioca, a oni bit će jamačno od najveće česti njegovi. Naročito bit će njegovo djelo čitav listak, koji je izlazio u „Nevenu" pod naslovom „Tobolac", u kome pored različitih, osobito književnih vijesti, dolaze dvije rubrike: „Iz Zagreba" i „Svašta", i ako ne nove po naslovu, ali nove sadržajem: to su duhovite kozerije, bez ikakve sumnje Starčevićeve, obično dobre karakteristike suvremenog našeg književnog i društvenog života.

U ovo doba sve je u nas jadikovalo, kako se književnost nikako ne razvija, samo Starčević, koji se isticao svojom humorističnom žicom kao feljtonist i polemik, govorio je o tome u pola šale, pola istine. „To će duga, duga i dosadna zima biti, a od nikoje strane ni samo koledaru da se nadaš. Gdje nam je barem jedan almanak? Nije li se samo jednomu jedinomu onakvom glasu nadati, ko što bijaše „Smrt Čengić-age"? Bog i duša! Braćo književnici, taj nam poso ne valja. Koju ćemo jabuku božićnu mladeži na dar donijeti? Čemu će se ljepotice naše na novu godinu nadati. Šoštaru kolendaru. I šoštara samo tko salati, bit će mu za dušu, bit će ljudina — laurea donandus Apollinari."[1] I Starčevićevo je osobito

[1] Neven, 1853., str. 670.

isticanje „Smrti Smailage Čengijića" dokaz, kako se visoko cijenilo ovo djelo preporodne književnosti oduvijek, i ako je on kasnije, kad je ova cijena bila i općeno priznata, posve osudjivao Mažuranićev ep i rekao, da mu on „bijaše i ostade sablazan."[1]

Malu je buru izazvao Starčevićev feljton o Zagrepkinjama,[2] koji je umah izašao u „Lumiru" (1853.) u češkom prijevodu; značajan mu je feljton o „Katoličkom Listu", gdje govori o odnošaju izmedju klera i literature u nas, nekoč i danas,[3] pa feljton „Iz Zagreba na Nikolje".[4] Kad se napokon njegovo urednikovanje koncem godine primaklo kraju, napisao je i feljton o hrvatskom nehaju prema narodnim časopisima, gdje obilježuje suvremene Hrvate kao ljude, „koji živu dan za danom bez obzira na prošlost, bez pogleda na sadašnjost, bez nazira u budućnost, riječju, koji živu bez svrhe, i zato nikako."[5] Pored ovih feljtona i kozerija priopćio je Starčević za svoga urednikovanja u „Nevenu" dalji niz Anakreontovih pjesama i crticu „Prizor iz života".

U Matici došlo se konačno do uvjerenja, da provizorna besplatna uprava jednako ne vodi do cilja, jer iz same rodoljubne požrtvovnosti ne može izaći trajniji pozitivni rad. Sabljić i Starčević za urednikovanje „Nevena" nijesu dobivali ni pare „bilo u ime plaće, bilo za nagrade",[6] pa je trebalo da urednik sam bez honorara i piše ili da steče radnje od drugih pisaca bez ikakva honorara. Starčević je i tajničke dužnosti vršio vrlo savjesno. Kad je obolio i otišao iz Zagreba, pa su se izmjenjivali drugi odbornici, redoviti je rad zapeo; iza 1. augusta pa do 24. novembra 1853. nije bilo sjednice. Odbor se napokon uvjerio, da treba ponovo uvesti plaćano tajništvo, te je odlučio ovo pitanje iznijeti na glavnoj skupštini, a dotle je opet prihvatio tajničke poslove Starčević. Kako je on pored toga uredjivao besplatno i „Neven" i uzdržao list u najtežoj godini njegova života, očekivalo bi se, da će i sada biti Starčeviću povjereni ovi poslovi. No kad je 15. decembra 1853. održana glavna skupština, na koju dodje ciglih osamnaest članova, gdje je uredniku „Nevena" odredjena plaća od 400 for. sr.,

[1] Ante Starčević: Djela, III. 318.
[2] Neven, 1853., str. 750.
[3] Neven, 1853., str. 767.
[4] Neven, 1853., str. 782.
[5] Neven, 1853., str. 799.
[6] Neven, 1853., str. 814.

besplatan stan, podvorba i polovica čiste dobiti, dok je druga polovica odredjena za nagradjivanje suradnika, a pored toga bude odlučeno, da će urednik biti i tajnikom Matice s posebnom nagradom od 200 for. sr. na godinu, — onda je mjesto Starčevića, kome bi time bila osigurana egzistencija, izabran tajnikom i urednikom Josip Praus.

Uistinu bilo je i povoda, te je bilo gotovo nemoguće u ovo doba velike rascjepkanosti povjeriti Starčeviću „Neven" i tajništvo Matice Ilirske. On je bio savjestan, radin, darovit, imao je još dosta književne ambicije, i ako ne toliko, koliko predjašnjih godina, ali njegova je strast bila boriti se, imati drugo mišljenje od ostalih. Što je bivalo u sjednicama Matice, to se ne vidi iz oskudnih zapisnika. Ali u „Nevenu" pod njegovom redakcijom opet se javiše raspre, pa da je on i dalje ostao urednikom, sve bi opet bilo u znaku najbješnje polemike. Svojim „Očitovanjem" u ime uredništva „Nevena" potakao je opet borbu oko svoga vokalnoga -èr, što ga je i u „Nevenu" svuda dosljedno proveo.[1] U tom bio je Starčević apsolutno netolerantan. Kad mu je Šulek poslao odgovor na „Očitovanje", obrazlažući kako je vokal ispred -r posve zališan, Starčević mu taj članak odbija, neka ga štampa, „gdje mu je volja", a on je pripravan na nj vazda odgovoriti.[2] Šulek je na to poslao članak Matici, vlasnici „Nevena", da ona odredi, da izadje, pa je odbor doista zaključio, da se članak preda uredniku „Nevena", da ga priopći, ako hoće i s opaskama, a svakako neka izjavi, da se tijem ova raspra svršava. Starčević se medjutim tome protivio, te je u slijedećoj sjednici odbor svoj zaključak morao povući. Starčević bio je tu tako tvrd, te je radi toga odbio pjesme, što mu ih je iz Beograda poslao Matija Ban.[3]

U oprekama i neraspoloženju, što ih je izazvalo Starčevićevo urednikovanje, biio je i nešto komike. Starčevićev feljton o Zagrepkinjama uzvitlao je buru u čaši vode. Ovaj mlad čovjek, što je spremajući se u sjemenište pjevao u „Danici" ljubavne pjesme, povratio se iz sjemeništa kao svrzimantija i izraziti misogin, dok kod običnijih duša biva upravo obratno. I ako je prije malo dana u bolesti prevodio Anakreontovu poeziju slasti i ljubavi, njegovo je srce uistinu bilo zatvoreno prema krasnome spolu.

[1] Neven, 1853., str. 704.
[2] Neven, 1853., str. 736.
[3] Neven, 1853., str. 768. Lisnica uredništva.

Bio je to mladi stoik, koji je cinički uživao u muškoj vrlini, kloneći se izdaleka čarima ženskih slaboća. Psihologija žene njega je zanimala, pa je o tome i pisao, ali i ako su njegovi pogledi bili duboki, bili su jednostrani, jer je hvatao samo negativne crte ženskoga značaja. A u feljtonu „Nevena" govoreći o Zagrepkinjama dirnuo je upravo najosjetljiviju točku ženske taštine, udaju. Minulo je — kaže Starčević — doadventsko svatovsko doba, a on je vidio malo svatova. Zagrepčani su se doduše ženili, ali Zagrepkinje nijesu se udavale, već se za njih udavaju Madžarice, Njemice, Talijanke i Poljkinje. „A Zagrepkinje sjede kod kuće, i bi reći, da im se jako dopada ona izreka Ciceronova : nullus locus domestica sede jucundior." Jedan prijatelj odgovorio mu je — kaže — na pitanje, zašto ne uzimlje Zagrepkinje, ovako : „Ja sam čovjek od malo riječi, ali Zagrepkinje se nauče sedamnaest riječi hrvatskih za divaniti sa sluškinjami, pedeset njemačkih, trideset franceskih, jedanaest talijanskih, pa im je to sve. Ja se plašim ženâ, koje ne znadu divaniti, van očima govore."

U zagrebačkoj „Luni" izašao je na to članak „Der Neven über die Agramer Mädchen", što ga je napisao S—r, jamačno Stauduar, dok je Starčević ovu oznaku tumačio riječju Scribler t. j. „čèrčkar", odgovarajući mu feljtonom „Iz Zagreba na Nikolje". „Luna" je požalila i Maticu, što je „Neven" morala predati ljudima, koji se odlikuju samo trivijalnostima. Kad je Starčević napokon dočuo, da Zagrepkinje same spremaju odgovor na njegovo pisanje, ismijao je i ovu akciju. Ovaj njihov članak, veli, nije još izišao, „što ga vazda glade i popravljaju", a neki nagadjaju, da otežu s njime do na godinu, kad više ne bude „Neven" u njegovim rukama, jer bi im posvetio bar jednu stranicu. No on im odgovara, ma im i morao neko vrijeme dugovati, da će im se „makar gdje i makar kada, kako valja, odužiti".[1]

„Neven" sa svojom zabavnom lektirom bio je u prvom redu namijenjen hrvatskoj porodici, da je otme zamahu germanizacije, pa je bilo nedelikatno pisati satire o Zagrepkinjama, no literarni historik ne može baciti ipak nikakve krivnje na Starčevića, što je bio rodjeni satirik, a ovo njegovo doba nije nikako podnosilo satire. A u drugu ruku „Matica Ilirska", koja nije htjela ni književnih raspra ni nezadovoljstva u publici, morala je isticati, da će „Neven" poći „novim pravcem",[2] pa je zato i trebalo tražiti novoga čovjeka. Starčević je

[1] Neven, 1853., str. 815.
[2] Neven, 1853., str. 816.

i u „Nevenu" istakao omiljelo svoje ličko geslo: „i naša je od junaka majka",[1] jer je bio čovjek borbe, a ovo doba apsolutizma uz sve trzavice uklanjalo se borbi. Starčević nije se nikako mogao prilagoditi prilikama i ljudima, i on je svaki dan bivao većma osamljen, pa nije čudo, da je počimao sâm osjećati, kako biva sve hladniji prema književnosti, i njegov se književni rad doista polako primicao kraju.

Prevodeći dalje Anakreonta početkom god. 1854. preveo je i Appianovu „Iliriju", pa je htjede izdati s komentarom kao temelj „najstarije dogodjajnice ovih zemalja, koje danas Hrvati drže".[2] Ali Starčeviću ne podje za rukom ni da izda Anakreonta. U sjednici odbora Matice Ilirske 17. marta 1854. ponudio je svoj prijevod sa životopisom pjesnikovim tražeći honorar od 80 for. sr., sa dodatkom, kako bi bilo korisno opširnije tumačenje Anakreonta, osobito što se tiče vjere i običaja starih Grka. Odbor je zaključio, da Demeter, Ivan Mažuranić i Adolfo Veber-Tkalčević isporede prijevod s originalom i drugim prijevodima, pa da odboru „čim skorije" saopće mnijenje o valjanosti prijevoda i vrijednosti samoga originala. Rukopis predan je dr. Demetru. Starčević je čekao šest nedjelja. Kad u to vrijeme još ni jedan od recenzenata nije rukopis ocijenio, a kod jednoga od njih ležao mu „blizu dvije godine jedan igrokaz", a da nije ocijenjen[3] — onda je Starčević u odborskoj sjednici 29. aprila 1854. zatražio najenergičnije, da mu se rukopis vrati, što je i učinjeno. To je posljednja odborska sjednica, u kojoj još vidimo Starčevića, a onda se posve povukao i ostavio odbor, pa je slijedeća glavna skupština, održana 9. jula 1854., birala na njegovo mjesto u odbor Vojka Sabljića. „Od toga vremena — kaže — sve mi je onemililo, te sada ništa ne radim..."[4]

VII. STARČEVIĆEVA „REČOSLOVICA".

Pomenute dosad crte Starčevićeve književne fizionomije ne bi bile tako izvanredno izrazite, da on pored svega ovoga književnoga rada nije bio i gramatik. On je i u ovome području, i ako ni tu nije stvorio ništa veliko i trajno, pokazao lijepu spremu, neobičnu samoniklost i mnogo shvatanja. Prvi mu je rad ove ruke prijepis i komentar

[1] Neven, 1853., str. 750.
[2] Neven, 1854., str. XXXVI.
[3] Neven, 1854., str. XXXVI.
[4] Neven, 1854., str. XXXVI.

istarskoga razvoda, glagolskog rukopisa od god. 1625. (Arkiv, 1852.). U njegovim jezičnim tumačenjima ima i neispravnosti, ali on je glagolicu dobro čitao, a ni Babukić i A. Mažuranić, preporodni lingvisti od zanata, ne bi ovaj vrijedni spomenik mogli izdati kritičnije i sa boljim komentarom. Starčević je potpuno shvaćao značenje ovakova naučnoga rada u mladoj hrvatskoj književnosti. Ovaj je spomenik, kako u predgovoru kaže, važan, jer se iz njega razbira, da je „kod otaca naših jezik hrvatski bio sasvim služben, a nesamo služben, nego i diplomatički, još onda, kad mnogi zapadni narodi nisu ni mislili, da bi svoj na to veličanstveno mjesto iznijeli." Velika je i jezična vrijednost starih spomenika, jer im je čistiji jezik nego u mnogih današnjih književnika. „Naši oci nisu znali za razliku medju jezikom učenim i pučkim; ovu smo tamnu svijetlost mi iznašli." Već je Vraz u „Kolu" označio važnost i potrebu izdavanja starih spomenika kao svjedoka, da smo već davno imali narodni službeni jezik, i upozorio na njihovo značenje za proučavanje jezika, a Starčević je pošao njegovim stopama, kao njegov posljednik.

Kad je Starčević zašao u borbu protiv hrvatskih pristalica Vuka Karadžića i oborio se na „govedarštinu", javila se u njemu potreba, da uz polemike stvori i djelo, gdje bi se odrazili svi njegovi nazori o jeziku, i tako je naumio i započeo pisati gramatiku. U „Narodnim Novinama" od 8. decembra god. 1851. izašao je Starčevićev „Poziv k pretplati na Hrvatsku rečoslovicu", a sadržaj ovoga poziva je dokaz, kako je on duboko shvaćao studij jezika. Poziv glasi:

„Naš jezik u novije je vrijeme znamenito napredovao; ali još nije postao prikladnim sredstvom za onu svrhu, za kojom naš narod teži.

S vremenom se mijenjaju potrebe, a s njima i težnje naroda.

Dosad su se pojedine osobe smatrale za cijele narode; a danas narodi nastoje, da postanu jedinom — osobom.

Ne ima društva bez ljubavi, a za ljubav se hoće jednakost istinitih misli i čistih ćućenja.

Dakle nam je za spomenutu svrhu najpotrebitije sredstvo jezik, budi on živ, budi zaznamenovan.

Svaka strana nas na jugu živućih Slavjana ima ponešto knjiga polag svoga mjesnoga govora spisanih; ali svi, svi ne imamo ni jednu.

Mi svi nastojimo, da se sjedinimo zasad barem u jeziku književnom; ali se baš u tome dan na dan jače rastajemo.

Nemalo svaki pisac služi se jezikom svoga rodnoga mjesta i drži, da je samo on na pravome putu.

Stoga, i za volju mnogih prijatelja, nakanio sam sastaviti rječoslovicu našega jezika.

Da se ne bi ko poslije kajao, moram naprvo kažati, čemu se ima od ove knjige nadati:

G o v o r i i p i š i r a z u m l j i v o, a uz to, koliko je moguće, u h u u g o d n o — to je moje rječoslovno načelo.

Po'ag ovoga načela urediti ću sve stranke govorenja, a osobito ću govoriti o g l a s i l u (accentus), o i z v a d j a n j u, v l a d a n j u, z n a m e n o v a n j u i u p o t r e b l j a v a n j u riječi."

Starčević gradio je i svoju gramatiku na filozofskoj osnovi. On iznosi vrlo originalnu jezičnu teoriju, dok se u nas dosad isticala samo prosvjetiteljska i romantička teorija o jeziku: prva obazirala se na općenost, pa je tražila narodni jezik u književnosti kao sredstvo za popularizovanje znanosti u najširim slojevima; druga obazira se samo na pojedinca, pa je tražila narodni jezik u književnosti kao jedini mogući pravi izražaj duševnosti pojedinca kao člana naroda. Starčević nakon promjenjenih potreba i težnjâ naroda ide dalje, pa hoće, da ono, što je bilo općeno, postane jedinica: narod treba da postane „jedinom — osobom", a za ovo treba jednakost istinitih misli i čistih osjećaja, a da se ovaj cilj postigne, potreban je načelno nesamo narodni jezik, već jedan, jedinstveni jezik, i to tako gradjen, da uzmogne biti prvim povodom i konačnim izražajem naroda kao psihološke jedinice. S ovim osnovnim Starčevićevim načelom posve je u skladu, što on — kako se iz poziva jasno vidi — ne polaže glavnu važnost u morfologiju, već upravo u sintaksu.

Ovakva Starčevićeva gramatika bila bi svakako daleko viša od primitivne gramatike Babukićeve, koja gotovo i nije došla dalje od paradigama, pače bila bi znatnija i originalnija od inače dobrih „T e m e l j a i l i r s k o g a i l a t i n s k o g a j e z i k a" (I. izd. 1839., II. izd. 1842.), te gotovo klasične „S l o v n i c e h r v a t s k e" (1859.), što ih je napisao Antun Mažuranić.

Starčević je bez sumnje intenzivno radio oko svoje gramatike. Upravo krajem god. 1851. bio je u odlučnoj borbi protiv naših Vukovaca, koju više nije mogao nastavljati u obliku polemika, pa je pregnuo svim silama, da stvori gramatiku na novim principima, i da njome pobijedi. Oko pô godine radio je intenzivno, i u maju god. 1852. donosi već „Neven" (str. 303.) vijest, da je „Rečoslovica" Starčevićeva „gotova sasvim", pa da će se skoro tiskati, samo što pisac još čeka, dok mu se jave sabirači pretplatnika iz daljih strana, da uzmogne odrediti nakladu. Minule su ipak dvije i pô godine, a da se Starčević pretplatnicima nije ni javio.

Mjeseca juna god. 1854. pomolio se u „Nevenu" napokon jedan nestrpljiv i nezadovoljan pretplatnik i upitao Starčevića, što je sa „Rečoslovicom"? (str. 368.). Kao odgovor na ovaj upit izašlo je u „Nevenu" (1854. str. XXXIV.) Starčevićevo „I z j a v l j e n j e". Njegova gramatika bila je već god. 1851. „nesamo osnovana na novome temelju", nego bijaše i napisano „devet punih ostrižaka". Ali poslije posao je zapinjao. Starčević daje ovdje račun o čitavu svome književnom i javnom radu od g. 1851.—1854., što ga je sprečavao, da nije mogao dovršiti svoje djelo, a pored toga zaista velikog rada on je uto mnogo i pobolijevao. U njega u to doba, gdje je upravo bio već prestao književno raditi, i nije bilo više volje, da djelo izvede kraju, ali ga boljelo, što se njegovo obećanje prekinulo, i da ga ponovo utvrdi kaže: „Obećao sam rečoslovicu izdati, i ne već radi kakova napretka književnoga, ali rad šta drugoga, van jer niti sam kada moju riječ pogazio, niti ću ju pogaziti: ona će izići, a to, ako mi zdravlje na gorje ne okrene, još ove godine."

Starčević je obećao nešto posve nemoguće, pa se i ovo obećanje pokvarilo, i upravo za to se ne može reći, da je on uopće svoju riječ pogazio. Pošto je već bio svuda potisnut i posve osamljen, nije čudo, da je u njemu — kako u „Izjavljenju" sam veli — „zlamenito ohladila" i ljubav prema književnom radu, i on nije mogao završiti djelo, zamišljeno i započeto u oduševljenju i u žestini borbe za svoja književna načela. On je doduše htio, da sada izgradi svoju gramatiku, ali izrijekom ni radi kakova književnog napretka ili čega drugoga, jer prema svemu je postao hladan, već samo da iskupi svoje obećanje, a to nije bilo moguće. Bez prave volje i ljubavi nije se moglo ovo djelo izvesti, naročito ne onako, kako ga je on zamislio, a u drugu ruku sa nabačenim samo skicama nije mogao Starčević izaći ni rad sebe, ni rad svojih protivnika. On se nije ugledavao, kako kaže, ni u jednu dotadašnju hrvatsku gramatiku, već je gradio s temelja; svu terminologiju gramatičku je novu stvarao, ne htijući pridržati nijedan dotadašnji naziv; a sintaksa, koju smatra glavnim dijelom svoje gramatike, i nije bila do njega gotovo nikako obradjena, pa je trebalo

posve samostalnoga proučavanja. Starčević je posve dobro znao, što hoće, ali uza sav njegov talenat bit će da je u njega ipak bilo premalo sistematičke, naučne spreme za djelo ove ruke, a najmanje bi to bio mogao izvesti u ovo doba, kad su se na njegovu dušu slegle najteže depresije, što mu ih je donio upravo književni rad. Diletanti velikoga talenta stvaraju i velika djela, ali u doba spontanosti, oduševljenja, a nikada u doba svoje i općene depresije.

* * *

Starčević se povukao sa područja, gdje je dosad sa toliko žestine i sposobnosti vodio borbu, a njegov značaj nije bio takav, te bi on mogao u osami, zaokupljen sam sobom, stvoriti kakovo književno djelo. Sve, što je on stvorio, izašlo je iz borbe i bilo je namijenjeno borbi, a sada, bez borbe, bio je polomljenih krila, i njegov je glas malone posve iščeznuo u drugoj polovici apsolutizma. Ipak valja spomenuti, da je u „Narodnim Novinama" (1855.) izašla oveća njegova ocjena „I g n a c i j e G j o r d j i ć a R a z l i k e p j e s n i", prvi naš pravi književni essay iz stare dubrovačke književnosti, gdje Starčević stoji daleko više od potonjih historika književnih: on crta p o e z i j u Gjordjićevu, koji je pjevao — kako kaže — „ore rotundo", a u njoj traži n a r a v i ž i v o t pjesnikov. Bit će, da je njegova i pripovijest „B e s p u ć e s t r a s t i", što ju je napisao, kako je označeno, „A. S-ć" (Neven, 1855.). Poslije toga izdao je „H r v a t s k i k a l e n d a r z a g o d. 1858." Vežićev, a poslije Filipovićev koledar bili su almanaci, gdje je suradjivalo više književnika, a Starčevićev je koledar čitav djelo njegovo: svi književni prilozi su njegovi, a medju njima ističe se pomenuta već lijepa humoreska „U p u t a", prikaz života i nauke Muhamedove, nekolike historijske crtice, pa oveća rukovet filozofskih aforizama. Bit će, da je on napisao dobru humoresku „P r i z o r i z g o d i š n j e g i s p i t a n a n e k o m p o s e b n i č k o m o b r a z o v a l i š t u z a g o s p o d i č n e" (Narodne Novine", 1858. str. 513.), jer je to poznata njegova tema, a možda i drugu koju sitnicu, ali se nije nikako potpisivao, a sve su to bile samo mrvice iz tišine njegova života ovoga doba.[1]

[1] Njegova djela ipak su se i dalje očekivala: i Anakreontove pjesme i Appianova „Ilirija" i njegova „Rečoslovica". Neki Mr. pozivao je u člancima pod naslovom „Naša književnost" („Narodne Novine" 1857. str. 199—205.) Starčevića, da ova djela izda, naročito obećanu „Rečoslovicu". Ali on je uzalud pisao: „Rečoslovice, koju toli željno u ovom pomanjkanju kritične slovnice izgledamo, ipak ne ima te ne ima." Anonimni Mr. izredao je čitav niz ovakvih književnih obećanja i htio potaknuti pisce, da se maknu s mrtve točke, ali u ovo doba feljtonist „cesarsko-kraljevskih" službenih „Narodnih Novina" nije mogao više utjecati na stvaranje u hrvatskoj književnosti.

U prvim godinama apsolutizma ni jedan od mladjih književnika nije bio tako impulzivan kao Starčević, i on je već sada, i ako nepotpuno, razvio sve svoje osnovne misli. Njegovi feljtoni, koji su imali probuditi živo zanimanje za književnost, izvrnuli su se umah u polemiku, a ova je polemika bila povodom, da je zašao i u borbu za jezik i pravopis. Ali i ako se on borio svom žestinom, nije bio ustrajan do skrajnosti i svojih poticaja nije izvodio do kraja. Njegova „Rečoslovica" ipak nije nigda izašla, a rasprava „Ime Srb", što ju je takodjer u ovo doba navijestio usred prve borbe protiv imena srpskoga, da historički obrazloži svoje stanovište, izašla je daleko poznije (1868.), kad je ime hrvatsko već steklo svoja prava. U Starčevića bio je bez sumnje jak i samonikao književni talenat, pa je on radi svoje originalnosti i pobudjivao općenu pažnju, ali u njoj bio je i jedan crv: težnja za ekstremom. Zato uza svu pronicavost nije mogao strogo naučno rješavati pitanja, što ih je vrlo mlad potakao, i nije mogao naći odredjeno područje, na kome bi se njegov književni talenat valjano i sustavno razvio: on je sad kritik, sad historik, onda feljtonist, pjesnik prevodilac, pa dramatik, i tako se njegov talenat u doba apsolutizma prije prosuo, nego si je mogao naći prirodni pravac razvitka.

Starčević je već u ovo doba ipak posve ustalio svoje naziranje o svijetu, udario pravac svome životu, kako je on tekao do posljednjih dana njegovih u starosti, stvorio je svoj jezik, pravopis i stil, sve to osebujno, kakav je i sam bio, i u svemu je tome ostao dosljedan do smrti i manje je popuštao u tome od Frana Kurelca. A stil Starčevićev svakako je nešto klasično u hrvatskoj književnosti. Njemu se ne može nikako prebaciti, da je u doba apsolutizma prevodio raspojase pjesme Anakreontove, zamišljao „Rečoslovicu", a nije pokazivao osobite gradjanske hrabrosti. U doba apsolutizma nije u nas bilo prilike, da se razvije Starčevićevo političko djelovanje, jer uopće nije bilo političkog života, pače nije se moglo ni raspravljati o političkim pitanjima, pa uza sve to Starčević je već u to doba stvorio osnov svoga političkog sistema. Koliko se moglo, on je govorio i jasno i medju recima. O narodnoj preporodnoj politici rekao je svoje mišljenje u satiri „Uputi";

u Vežićevu „Općem koledaru za 1850.“ pod naslovom „Nešto iz prirodoslovja“, pisao je o životinjici burnjaku ili „madžaronu“, i tako je u doba stroge cenzure prokriomčario vanredno oštru satiru protiv preporodnih madžarona. U „Poslanici pobratimu“ rekao je za nas dosta jasno, što je mislio o apsolutizmu i germanizaciji. On je već u ovo doba odao, da mrzi Nijemstvo i Austriju, da se ni čemu ne nada od Ugarske, hladan je bio prema Slovjenstvu. Starčević je već u to doba vanredno dobro shvatio budućnost Bosne, koju je toliko cijenio, i želeći joj bolju budućnost došao je u opreku s franjevcem Jukićem, kad je ovaj iza svojih teških progonstva kao mučenik došao u Zagreb (1854.), tvrdeći, da ne valja dizati raju protiv aga i begova, već treba raditi s ovim feudalnim bosanskim plemstvom, da se uzdigne raja. Već u ovo doba lako se opaža iz Starčevićevih izjava, da će on u državopravnom pogledu biti nastavljač, a u nacionalističkom najveći protivnik preporodne politike. Naš čitav preporod, njegov nepobitan politički uspjeh i razvijanje svijesti narodnoga jedinstva izmedju rascjepkanih hrvatskih krajeva, osniva se na duboko uvriježenoj činjenici, da je mala gradjanska Hrvatska kroz stotine godina kroz stotinu pogibija jedina od naših zemalja umjela sačuvati konstituciju, i da smo mi osnovali i uzdržali najstarije kraljevstvo u austrougarskoj monarkiji. Historijsko hrvatsko državno pravo, ne kao utopija, već kao samosvijest naše ustavnosti iz posve realne preporodne politike, ušlo je u politički sistem Starčevićev. U doba apsolutizma izveo je Starčević kao književnik političko djelo hrvatskoga nacionalizma, razvivši prvi borbu za hrvatsko ime i riješivši pitanje našega nacionalizma velikohrvatskom idejom kao protivutežom velikosrpskoj i ilirskoj ideji. A naročito valja istaknuti, da je i on težio za narodnim jedinstvom na slovjenskom jugu, što osobito jasno izbija iz njegovih načela o književnom jeziku i njegova poziva na pretplatu „Rečoslovice“, ali kako je Vuk zamišljao ovo jedinstvo pod imenim srpskim, Gaj pod imenom ilirskim, tako je Starčević mislio, da će ovaj ideal oživotvoriti pod imenom hrvatskim. Starčević je otac Hrvatstva, kako je Gaj otac Ilirstva, a to, što je u ovo doba bila već posve razvijena velikosrpska ideja, bilo je povodom, da je Starčević morao doći do negacije Srpstva. On je stao prema Srbima na ono stanovište, na kome su oni bili prema Hrvatstvu, a bilo je to tjesnogrudno stanovište medjusobne negacije.

Vukov članak „Srbi svi i svuda“, gdje je ime hrvatsko stegnuto na ostatke čakavaca, kajkavci su pribrojeni Slovencima, a štokavci sva tri vjerozakona, svi i svuda, proglašeni Srbima, izašao je i latinicom u Vežićevu „Općem zagrebačkom koledaru za god. 1850.“ Bio je to programatičan članak sa geslom velikosrpske ideje. Nekako u isto vrijeme izbila je kod Srba težnja, da se Slavonija odcijepi od Hrvatske i pripoji srpskoj Vojvodini, koja je provizorno bila osnovana kao prirodna protivuteža madžarskih separatističkih tendencija, po čemu bi bili razrušeni osnovi stare hrvatske konstitucije za potonja vremena. A neposredni povod, da je Starčević započeo borbu, bio je zaključak Matice Ilirske, objavljen u novinama, da se povjerava Anti Kuzmaniću, da prevede na hrvatski Schedlerovo djelo „Das Buch der Natur“, na što se oborio „Srpski Dnevnik“ (br. 12. god. 1852.) tvrdeći, da Hrvati i nemaju književnoga jezika, već da je to jezik srpski.

Srpski listovi vodili su polemiku jednako žestoko, kako ju je Starčević započeo.[1] On se oborio na Šafařika, Vuka i Miklošića, te je oprovrgao njihove teorije o hrvatskom imenu, i mogao je to učiniti bez negacije Srpstva, ali on je uzvraćao punom mjerom, pa je Srbima rekao sve, pače i više, nego što su oni rekli o Hrvatima. Medjutim ilirska ideja još uvijek nije bila u nas pokopana, a osobito se čuvala kao svetinja svijest potrebe narodnoga jedinstva, i Starčević je tako ostao u Hrvatskoj osamljen, pače i pokudjen.[2] Naročito je Starčevića svečano osudio Ljudevit Gaj, koji je posve pristao uz srpske polemike protiv Hrvatstva, i njegovo je „Izjavljenje“[3] najbolji dokaz, da on kao otac Ilirstva nije stvorio Hrvatstvo. Starčević i Gaj stoje na raskršću dviju epoka našega narodnoga života, jedan prema drugome kao protivnici: jedan je svoje djelo dovršio, drugi ga počima.

U doba Ilirizma lako su se širili krivi pojmovi o Hrvatstvu, jer niko nije bio, da ih ispravlja, dok se u nas sve nadalo, da će pobijediti ideja ilirska. U Šafařikovu „Slovanskom narodopisu“ (1842.) kaže se, da ima Srba 5,294.000, a Hrvata 801.000. Vraz je to opazio, ali nije htio da prigovara. Pače „Opći zagrebački

[1] Ovo su Starčevićevi članci u toj polemici: „Iz Zagreba 18. kolovoza“, Nar. Novine, 1852. str. 511. — „Odgovor Srpskome Dnevniku i Beogradskim Novinam“, Nar. Novine, 1852. str. 602.

[2] Bogoslav Šulek ističući, da Hrvati svoga imena Srbima ne nameću, što se o Srbima ne može reći, kaže o Starčeviću: „Jedini hrvatski pisac, koji je u prežestokoj obrani Hrvata podaleko zabrazdio, bio je radi toga od samoga hrvatskoga općinstva kudjen.“ — Isp. „Srbi i Hrvati“, historijska rasprava, Neven, 1856. str. 234.

[3] Narodne Novine, 4. novembra god. 1852.

koledar za god. 1851." preštampava u početku apsolutizma ovu statistiku u članku „Pregled naroda slavjanskih" bez ikakve opaske. Suvremeni javni radnici, živući u tradicijama Ilirizma, nijesu dakle bili ni pripravni na tako opsežnu Starčevićevu afirmaciju Hrvatstva, i u času svi su bili preneraženi, ali onda su se počeli sabirati, pa je pitanje hrvatskoga nacionalizma za književnike bilo riješeno još u doba apsolutizma i hrvatskom su imenu osigurane njegove prirodne i historijske medje. Od hrvatskih književnika prvi je objektivno ovo pitanje shvatio Mirko Bogović u člancima „Nekoliko iskrenih riječi" (Neven, 1852.) i „Kratki pregled naše književnosti" (Kolo, 1853.), a rasprava Bogoslava Šuleka „Srbi i Hrvati" (Neven, 1856.) tako je temeljita, da joj ni danas Srbi ni Hrvati ne bi mogli mnogo dodati ni oduzeti. Objektivan bio je i srpski „Svetovid". Važan bijaše momenat, kad je već u sjednici od 16. decembra god. 1853. Matica Ilirska zaključila, da urednik „Nevena": „ima svigdje i svagda, gdje se o imenu našega naroda i jezika govori, upotrijebiti ime hrvatsko."[1] A onda je nastao potpun preokret, te su se redom javljali pisci, govoreći u prilog hrvatskom imenu. „Narodne Novine" donosile su ovakve tendenciozne članke, kako je urednik Dr. Demeter sam izjavio, jer se ova „književna raspra" o genetičkom imenu hrvatskom i srpskom već tako razmahala, da je „javni listovi jugoslavenski" ne mogu obaći, ali on je sam svojim opaskama uredništva stišavao strasti i ekstreme, navraćajući na slogu hrvatsko-srpsku.[2] Ante Mažuranić lijepi svoj „Kratak pregled stare literature hrvatske" svršava ističući prvenstvo hrvatskoga književnog jezika, što su ga tek kasnije prihvatili Srbi, nastojanjem Dositija Obradovića i Vuka Karadžića.[3] Neki G. M. u članku „Hrvatski jezik" ističe, da se hrvatsko ime proteže na Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Istru i zapadnu stranu Bosne i Hercegovine. Ime ilirsko bilo je uvedeno, da se stvori jedinstvo svih južnih Slovjena. „Ali kad Srbi, a niti Slovenci u to se kolo književno pridružiti ne htjedoše, to bi ostalo ovo ime samim Hrvatom; nu Hrvatom tudjim se imenom služiti ne bi prilično; zato, gdjegod je bilo pisano dosad ilirsko ime, razumijevat ćemo hrvatsko, a neka se to ime ilirsko baci u zaboravnost, pak zadovoljimo se

[1] Matice Ilirske Zapisnik sjednica literarnih, knj. III.
[2] Narodne Novine, 1859. str. 152.
[3] Gospodarski list, 1857. str. 200.

s hrvatskim imenom."[1] Gjuro Daničić napisao je uto svoju raspravu „Razlike izmedju jezika srpskoga i hrvatskoga", pa je jasno dokazao, da nema medje izmedju hrvatskog i srpskog jezika, a sve razlike jesu samo provincijalizmi, i on je hrvatskom imenu odredio njegovo šire značenje.[2] „Narodne Novine" radosno su objavile ovu raspravu,[3] ali naši nacionaliste još nijesu bili zadovoljni s pojedinostima, naročito ih je dirnula izjava Daničićeva, da je hrvatski narod vrlo nepoznat, i da u istoj književnosti, koja se najviše zove hrvatska, rasprava je, koje su Hrvati. Na to odgovara neki X — držim, sâm Ante Starčević, — ovako: „Ako od neko doba neki filolozi srpski i slavenski ne poznadu narod hrvatski, mi ih sažaljujemo; ta ima još kojekakvih stvari, što ovi filolozi još prije deset godina znali nisu. Nu mi uvjeravamo g. D., da će mu svaki seljak, počam od Mure sve dole do Arbanije, kuda je kod naroda živo ime hrvatsko sačuvano, takodjer znati kazati, što je narod hrvatski."[4]

Pitanje hrvatskoga imena postalo je uto za nas još važnije, jer su se počeli javljati i Slovenci, pristajući uz Vukove teorije, da su samo ostaci čakavaca Hrvati, pa su tražili, da Hrvati kajkavci budu Slovenci. Na to odgovara Mr. u članku „Svibanjske misli" i kaže: „Ne znam doista, k čemu nas opet neki slovenski nadrihistorici dušovoljno vrijedjaju razdirajuć nam Hrvatstvo i narodnost našu, a namećuć nam Hrvatom u gradjanskoj Hrvatskoj ime slovensko, a jezik naš hrvatski slovenskim."[5] Pa kad je uto Slovenac Matija Valjavec izdao „Narodne pripovijetke", sabrane u Varaždinu i oko njega, već se opaža i prebacuje, što nema u naslovu hrvatskog imena. „Imenu hrvatskomu, premda se ga neki pisci boje i plaše kao vrag tamjana, prodrijeti je ma i kašnje, jer je časno, lijepo, pošteno i narodnje ime."[6] Ovako se borilo oko hrvatskoga imena i god. 1859. uoči konstitucije. Vuk Karadžić još je uvijek ostajao u cijelosti uz svoju teoriju, pače je u tom pravcu neposredno nastojao utjecati na Slovence,[7]

[1] Narodne Novine, 1857. str. 241.
[2] Glasnik Društva Srpske Slovesnosti, Beograd, 1857. sv. IX.
[3] Narodne Novine, 1858. str. 130.
[4] X: Knjištvo. Narodne Novine, 1858. str. 235.
[5] Narodne Novine, 1858. str. 317.
[6] V. M.: Književne vijesti. Narodne Novine, 1858. str. 668.
[7] Dr. Kljun, profesor u bečkoj trgovačkoj školi, poslao je uredniku „Novica" u svoje i u ime Vuka Karadžića pitanja etnografsko-jezičnoga sadržaja, na koja se u „Novicama" javno odgovaralo, a pitanja osnivaju se na Vukovoj teoriji o hr-

pa se u nas umah kao reakcija javila negacija slovenskog narodnog imena. Bilo je to posve prirodno. Vuk i Miklošić stajali su na jezičnom stanovištu, pa su dijelili prema narječjima narodna imena: štokavac bio je Srbin, čakavac Hrvat, a kajkavac (i Slovenci govore „kaj") Slovenac. Naši nacionaliste lako su dokazali, da se i štokavci nazivaju Hrvatima, a kajkavci jednako, i da to i po historiji jesu, pa su ostali na Vukovu jezičnom stanovištu i rekli, da su svi štokavci i kajkavci Hrvati. Umni i razboriti Daničić — mi moramo cijeniti njegovu pronicavost — prvi je od Srba naučno obrazložio hrvatsko-srpsko jezično jedinstvo i bio nepristran, a tek kasnije, kad je novo mišljenje o hrvatskom imenu pobijedilo, javio se i Vuk Karadžić, te je javno porekao tendenciju svoje rasprave „Srbi svi i svuda".[1]

Ante Starčević učinio je za hrvatsko ime ono, što je Vuk učinio za ime srpsko: oba su se narodna imena ustalila u svojim historijskim medjama, a prirodna evolucija provesti će lagano ono, što su neprirodno, u jedan mah, htjeli postići naši Iliri. Vukovo djelo bilo je u neku ruku lakše, naročito jer on se ranije javio, u doba napona romanticizma, a Starčević se pomolio, kad je romantika svuda ocvala, kad se za hrvatski nacionalizam nije moglo roditi oduševljenje, u kome je nastao Ilirizam, pače protivno, on je u prvi čas bio posve osamljen. Doba apsolutizma Bachova samo sobom bilo je neprikladno i protivno svakom nacionalnom pokretu, pa se u prvi mah čitav taj proces razvijao posve teoretski, a i službene „Narodne Novine" ovoga doba bile su jedino, ali i vrlo nezgodno mjesto za raspravljanje ovoga pitanja, jer vlada je u školi još uvijek podržavala za narodni jezik ime „illyrisch". Hrvatski nacionalizam nije se razvijao na osjećaju i oduševljenju, u rano doba, već u podmaklo vrijeme, na prijekoj potrebi i razumu, a najbolji mu je pomagač bio: neuspjeh Ilirizma.

Starčević je izrazit i velik individualist. Riječ sloboda nije ni u jednoga Hrvata XIX. stoljeća imala toliko sadržaja, koliko u njega. On je bio velik negator, a sistem, što ga je stvorio, dogmatičan je do skrajnosti. Mrzost, kojom je on mrzio, bila je puna, gotovo bez kraja, a ljubav njegova bila je hladnija, odmjerena; za mržnjom

vatskom imenu. — To je bio povod, te se opet razvila polemika. Isp. G. M.: Književne crte, Nar. Nov. 1859. str. 114. — L.: Književne crte, Nar. Nov. 1859. str. 134. — L.: Književna crta, Nar. Nov. 1859. str. 243. — D. G.: Filipovićeva Narodna knjiga, Nar. Nov. 1859. str. 783.

[1] Pismo Vuka Karadžića. Pozor, 1863. br. 71.

povodilo mu se srce, a ljubav mu je upravljao razum. Jedino hrvatski narod bio mu je alfa i omega, ali za nj pomoći ni simpatija nije tražio ni u koga. Kako je Starčević kao čovjek sam sebi bio dosta, neovisan ni o kome, tako je zamišljao i neovisnost narodnu, i narodna ideja, što se do njega u nas razvijala tako neodredjeno, maglovito, dobila je sada odredjene, posve izrazite crte njegova individualizma, ili da na njegovu kažemo: do njega bile su hrvatski narod različite osobe, a od njega postaje naš narod jedna osoba.

Starčević je nacionalni ekskluzivist, ali nije bio, kako se općeno misli, sanjar i fantasta. To se posve protivilo najbitnijim prirodjenim crtama njegova značaja. U njega je sve razumno, promišljeno, trijezno, bez mnogo osjećanja, zbijeno. Katkad je zašao, naročito u historiji, posve na područje fantazije, ali je sve to podao tako trijezno, naučenjačkom suhošću, te se opaža, da on nije ni osjetio, kamo je zašao. Starčević i Kvaternik ušli su u kolo mladih ljudi oko Gaja na početku apsolutizma, i to je bila prva njihova politička škola. Oholi, samosvijesni, u svem mišljenju i radu fantaziji sklon otac našega preporoda, naginjući dosta i mistici, upravo je uto počeo sanjariti i o kraljevskoj kruni, ističući pred mladim ljudima svoje veze s okrunjenim glavama, radi čega su ga žigosali sa demagoštva njegovi bivši drugovi, a onda je odveden u Beč i bačen u zatvor kao veleizdajnik. Kvaternik pošao je Gajevim stopama, ali budući kao sanjar konsekventniji, doživio je potpunu katastrofu kod Rakovice. Starčević je iznio iz ovoga kola, koje mora da je u to doba spuštanja sumraka apsolutizma bilo osobito privlačivo, čitavu, netaknutu svoju nesanjarsku, tvrdu individualnost. Sanjar može biti čovjek, koji ne zna pravo, što hoće, a Starčević bio je još vrlo mlad posve na čistu sa svim svojim ciljevima. Kvaternik je krenuo poput Gaja na čudno putovanje u Rusiju. U jednu ruku rusko-turski rat (1854-55.), a u drugu poraz svih preporodnih ideala gradio je u nas osobite simpatije za Rusiju. Kad smo bili „železnimi šibami poviti i verugom okovani", i kad je Kurelac mogao reći: „Je li ikada mrak i sotonstvo tako se žurilo i naprezalo, da nas pozoblje i pohrsta kao danas?" — počeo je i taj Ličanin „rodom iz Bruvna, starinom Ogulinac" čeznuti, ma i uzalud, za Rusijom, ne bi li „na Moskovskoj zemlji prilike i krušca dotekao", da uzmogne raditi oko svoga rječnika.[1] A Starčević je ostao uvijek

[1] Fran Kurelac u pismu V. Hanki iz Rijeke 29. januara 1859. — В. А. Францевъ: Письма къ Вячеславу Ханкѣ, Варшава, 1905. str. 566.

tvrda srca prema Rusiji, uvijek hladan prema Slovjenstvu i slovjenskoj ideji.

U hrvatskoj književnosti istaklo se nekoliko Ličana, a vežu ih nekolike istovetne crte značaja. U njih je u prvom redu jaka, izrazita individualnost, koja se osniva na prirodjenim osebujnostima, pa se dade samo razviti, a nikako zatomiti. Od svih je osobito Ante Starčević izradio svoju ličnost do potpune duševne ujedinjenosti. Već je Milan Marjanović, crtajući osobine pripovjedača Jure Turića, vrlo točno opazio: „Lički je karakter tvrd, dosta suh, izrazito racionalan, bez većih poetskih i romantičnih nagnuća, bez zere misticizma ili sentimentalnosti."[1] Otale, u pripovjedača uopće nešto neobično, gotovo potpuni nedostatak erotike u novelama Jure Turića, što je još u većoj mjeri jednako obilježje Antuna Starčevića još u naponu njegove mladosti. Oni svi pristaju uz nove struje: Vid Došen, slavonski pjesnik XVIII. stoljeća, rodjeni Ličanin, priključio se suvremenom prosvjetiteljstvu i stao u obranu Reljkovića protiv konservativaca; Šime Starčević u ranoj mladosti pristaje uz francuske prosvjetne težnje; Fran Kurelac ističe se kao djak zagrebačke gimnazije medju prvim mladim preporoditeljima u osvit Ilirizma; Ante Starčević iza rasula i poraza ilirske ideje prvi traži nove putove za naš narodni razvitak te iznosi velikohrvatsku ideju. Oni su dakle progresivni, ali ako vrijeme prijedje preko njihovih ideja, ako se one prežive, oni se prometu u najveće konservativce i čitavom svojom žestinom brane svoje nazore kao dio svoje individualnosti. Kurelac je sam o sebi rekao, opravdavajući svoju žestinu protiv književnika „zagrebačke škole": „Nu im treba na um uzeti, da smo mi Ličani rutavi i sirovi ljudi — koje čudo, ako smo žestoki? Naša kola još i danas škriplju, a na tromedji svašta biva. Ja sam doduše nešto svijeta i prošao, i koji grad ogledao: nu sebe nitko ne preskoči."[2] A Šime Starčević kaže, da je u njega „ruka teška, pero tvrdo, rič debela i govor neugladjen",[3] dok njegov sinovac nije to trebao ni isticati.

Pojave Šime Starčevića, Frana Kurelca i Ante Starčevića i u životu jesu osebne, originalne i tipične, a posve je prirodno, da su oni kao izrazite ličnosti bili i prvi naši stilisti, ali tu ima medju njima i nekih razlika. Kako u svemu, tako su oni i u stilu originalni, osebujni,

[1] Milan Marjanović: Dr Gjuro Turić. Savremenik, 1907. str. 143.
[2] Fran Kurelac: Recimo koju, str. IV.
[3] Šime Starčević: Poslanice ličke pastirice, II. Zora Dalmatinska, 1846.

ali oba Starčevića ostaju uvijek tvrdi, lapidarni, uvijek im je „ruka teška, pero tvrdo, rič debela", ni u čemu ne susprežu svoju žestinu, vole sarkazam, dok u Kurelca ima dosta i neke ženske ćudi i mnogo čisto umjetničkih težnja, i to je naročitu u stilu njegovu prikrivalo žestinu njegove naravi, i on je volio govoriti općeno nego ući u ličnu polemiku. Kurelčevi protivnici razmahali su se upravo zato, jer se on nije rado obarao na pojedince i bio je „srca milostiva" u književnom radu. Kurelčev stil je djelo umjetnika. U njegovu rječniku malone svaka riječ ima svoj sinonim i svoj deminutiv, a sve to dolazi od njegove topline. U njega sastale su se dvije opreke, kojih u nijednoga Starčevića nema. I Kurelac bio je žestok, ali uz „ruku tešku, pero tvrdo, rič debelu" uporedo druga ruka, mekša od pamuka, vodi zlatno i tanko pero, i sipa se riječ slatka kao med, što iz saća kaplje.

Njihova narav sklona je borbi. Oni su predstavnici prve naše književne polemike. Težnja za originalnošću radja u njih sklonostima k eksotičnostima. Oni donose nove i bistre ideje: Šime Starčević prije Vuka iznosi principe čistoga narodnoga govora i nauku o četiri akcenta; Kurelac donosi posve na svoju izradjenu ideju književnoga jezika za sve južne Slovjene; Ante Starčević protiv Ilirizma utvrdjuje hrvatsku ideju. Ali u njih uz nove ideje izbija obilježna velika sklonost k arhaiziranju. Šime Starčević bori se pô stoljeća za svoj u dopreporodno doba doista najbolji i najdotjeraniji, ali sada zastarjeli pravopis i za ikavštinu, koja je do XVIII. stoljeća prevladavala u hrvatskom književnom jeziku; Kurelac poskorupio je sve jezične arhaizme, pa je na njihovu osnovu stvarao novi književni jezik; Ante Starčević borio se za svoje pravopisne starine i ostao im jednako vjeran kao i svojoj glavnoj ideji.

Oni su filolozi, jer je u ono doba to bilo jedino područje, gdje se moglo boriti. Prvo originalno djelo Šime Starčevića polemika je protiv Appendini-a, a zadnja sitna knjižica, što ju je štampao svojim starim pravopisom, kad je već svuda davno prevladao organički pravopis, još je posljednji njegov „nego". Kurelac, u doba Ilirizma, kad je svatko pisao, šuti, i ako bi umio bolje pisati od svih drugih. Bilo je to doba sklada, neprikladno za njegove borilačke sklonosti. Ante Starčević, književno vrlo ambiciozan, počeo je još kao djak suradjivati u „Danici", ali u njegovim prvencima nema ni jedne njegove značajne crte. Tek početkom apsolutizma, kad javne radnike nije više vezala nikakva nutarnja disciplina, javio se on sa čitavim svojim temperamentom,

sa svojim vlastitim nazorima, sa svojim osječenim obilježjima, i nastavlja književnu polemiku ondje, gdje ju je stari Šime Starčević upravo bio dočeo.

Šime Starčević borio se protiv književnoga jezika, kakav se u doba preporoda stvarao u Hrvatskoj, upravo u Zagrebu, jer to nije bio izrazito narodan jezik, već mu je naročito sintaksa bila izobličena tudjim utjecajima ; Kurelac osnovao je „riječku školu" i borio se s istih razloga protiv „zagrebačke škole", a Ante Starčević oborio se na pristalice Vukove u Hrvatskoj i s političkih razloga, da sagradi čisto, netaknuto Hrvatstvo. Oni su ostali glavnim svojim idejama, pa i neznatnim formalnostima, jednako vjerni do smrti. Nepopustljivost njihova postaje često tvrdoglavošću, pače biva i smiješna. Borba Šime Starčevića protiv ilirskog „čepurastog pravopisa" i „osedlanoga ě", pa Kurelčeva borba za kratki genitiv plurala, i polemike Antuna Starčevića za „serdce" mj. srce, — to su prave humoreske. Šime Starčević je izjavio, da bi volio, da mu svi rukopisi izgore — a imao je vrijednih djela gotovih, koja su doista propala — nego da mu izadju na svijetlo „rogatim" slovima. Postojanost i u osamljenosti, u velikim stvarima i u sitnicama, bila je u njih više potreba značaja negoli uvjerenja, u koliko se ovo jedno od drugoga razilazi, i tako je umr'o Šime Starčević kao posljednji hrvatski pisac ikavac, Fran Kurelac kao posljednji pristaša svoje „riječke škole", a Ante Starčević kao posljednji hrvatski pisac ekavac. Kako je Kurelac rekao, da je tvrda gora ispod Kleka, i ne dâ se lomiti, tako je Starčevićima tvrdi kamen ispod Velebita. Ovakovi značajevi u književnosti nijesu mogli mnogo stvoriti i postići, ali Antunu Starčeviću bio je upravo ovaj značaj jedini jamac njegovu uspjehu u hrvatskoj politici, gdje se iza književne šutnje pomolio umah na pomolu novoga ustavnoga života.

Dr. Branko Drechsler.

PREKASNO.

P j e s n i k : Tko kuca ?

L j u b a v : Ja.

P j e s n i k : Zašto dolaziš tako kasno i nenadano u času odlaska ?

L j u b a v : Oprosti mi, zakasnih. Ah, putem svud je mirisalo cvijeće po poljanama sretnim i šumorila je bistra voda pod cjelovom sunca i svoju je pjesmu pjevalo mlado stablo. Sve me zadrža, i proljeće lagodno i ljeto plameno. Da nije bilo proljetnog osmijeha i ljetnoga čara, ja stigoh prije . . .

P j e s n i k : I sad dolaziš već na ukopu jeseni . . .

L j u b a v : Što sanjaš ? Kud gledaš ? Tvoj je pogled tužan i daleko se nekud gubi, daleko . . . Što gledaš ?

P j e s n i k : Prošlost gledam, prošlost, gdje odlazi sumorna, iznemogla i sustala kroka . . .

L j u b a v : Ali ja sam budućnost, nada, snaga . . .

P j e s n i k : Staro stablo ne zna više da odoli oluji . . . Ostavi me u mom miru, u mom pokoju, u osami mojoj. Kasno je. Ajde ! Zatvori tiho vrata za sobom, ublaži korake na stazi . . . tiho . . . samo tiho. Ja ću još moći vjerovati, da nijesi nikad ni došla . . . .

UMRLA JE RIBARICA MALA . . .

Umrla je u proljeće. Kad cvate cvijeće, umrla je ribarica mala. I more je bilo mirno onoga dana, kad su je nosili na groblje; more je bilo mirno, a vjetar je plakao medju granjem, gorski vjetar. I za lijesom idjahu svi ribari, garavi i smagljeni od sunca, svi ribari, koji su u ribarice male kupovali mreže migavice i tražili poglede slatke. Išao je i jedan mladi mornar milovita lica i rastužena gleda. I on je u djevojčice kupovao i mreže i povraze i tražio poglede slatke, a o Markovu danu, kad more gori, ukrao joj cjelov sa rujnih sa usana . . . Zadnja n e v e r a sa vjetrinom i kišom našla ih je u uvalici pod „Tamnim Vrhom", a da ne pokisne ribarica mala, bježala je u selo ko vila pomorkinja. I v i š ć a od n e v e r e ujela je ribaricu malu i kad je pro-

cvalo prvo cvijeće, došla je po djevojčicu, vedru i veselu, smrt sa „Tamnoga Vrha"... A mladi je ribar išao za lijesom tužan ko jesenji suton i proklinjao ljubomornu višću od vevere, što mu je odnijela najljepši sanak i sreću života...

.... I svi su za sprovodom zaveslali, pjevajući po adetu starom, na noćnu ribnju u ladjama svjećaricama, samo je mladi ribar; i bolan i tužan, odjedrio u grad u veliki, da traži ukrcaja na velike brodove, što sijeku preko okeana, da i njega odnese višća od nevere u dvorove zlatne, kud je odletjela ribarica lijepa i mlada ko proljetna zora.

Rikard Katalinić-Jeretov.

Ljuba Babić: **Momir i Grozdana.**
(Iz „Slavenskih Legenda" Vl. Nazora.)

IMA TOMU STO GODINA...

U Opatičkoj ulici, nedaleko stare varmegje, stajala je kuća stare grofice Antonije Jozefine Sermage. Tu je bilo stjecište svega plemenitoga zagrebačkoga svijeta. Mnogo je bilo ljudi, koji su smatrali osobitom časti, da dodju u groficin salon. Svâk gospodje grofice, Josip Sermage, bio je kanonik i arhidjakon dubički — desna ruka biskupa Vrhovca; Ludovik Sermage, znameniti jurist, pa njegov sin Henrik, bili su stalni gosti groficini, a njezin sin Mauricije dočekivao bi te u druge goste lijepo, ali ponosno, kako je već zahtijevala etiketa onoga vremena. Pod njegovim krovom nije se zato nigda čula nijedna riječ, što bi vrijedjala ma čije uvjerenje, ali ni riječ, što bi mirisala — ili kako su oni rekli „vonjala" — po idejama, što su zavladale u žalosnoj Francuskoj od ovo posljednih dvadeset godina.

Bilo je uistinu teško. Tek što se po Evropi raznijela vijest o silnom, nečuvenom, bezbožnom prevratu u Francuskoj, jedva što su se duhovi mogli pravo snaći, eto najednom iz iste Francuske sila, koja je mogla po mnijenju mjerodavnih ljudi više škoditi nego sve revolucije, — Napoleon Bonaparte. Najprije ništa, onda revolucionarni general, a napokon revolucionarni car. Vele, da je advokatov sin, ali je velemožni i presvijetli gospodin Ludovik Sermage mislio, a to je i svakome rekao, da je Napoleonov otac postao advokat tek onda, kad mu je sin zasio na prijestô. Tako je mislio gospodin assessor judiciarius, a to je bilo dosta.

Bilo, kako mu drago, Napoleon je koračao prema Beču, a sve, poglavito aristokraciju svih zemalja nove carevine, spopala strava i strah. Ogorčenje obuzelo sve, što je bilo staro, ali i mladi aristokrati, odgojeni po staroj tradiciji, digoše se. Diže se med prvima i mladi Mauricije. Mati je mislila, kako da ga od toga odbije, mozgala, plakala, ali nije našla nigda ništa, što bi govorilo za materinju ljubav, a ne u prilog mladoga Mauricija. Tako se dogodi, da mladi grof ode na sjever, a mati osta sama na domu.

Jednoga jutra početkom mjeseca juna dobije grofica pismo. Bilo je pisano mješavinom poštovanja, kakim se pisalo u „ancien regime", i prave sinovljeve ljubavi:

Presvijetla gospodjo, mila majko moja! Prije svega pozdravljam vašu milost i nadam se čvrsto, da vam zdravlje služi, kao i meni. Ja sam sretno prispio k regimenti gospodina grofa Kevenhüilera, koji me je postavio za svoga adjutanta u svojstvu obristlieutnanta, pa smo tjedan dana poslije moga dolaska pošli prema Esslingu. Ovdje smo pod komandom njegove carske visosti Erzherzoga Karla stajali gotovo tri tjedna; bilo je dosta neugodnih časova za me, jer dolaze mnogi, koji nisu zvani, sa ponašanjem „de nouveau temps." To je napokon prestalo, kad smo avancirali do mosta, koji ide preko jedne vode prema Aspernu. Čuli smo, da je onaj (sada valjda ne će ovo pismo doći u njegove ruke) „incroyable" ondje. Ne ću da razvijem čitav „Bewegungsplan" vašoj milosti, draga majko, samo velim, da je onaj dan bio odlučan za čitavu carevinu — a možda, ne ću opet da stvaram historiju, za čitavu Evropu. Veselje je neizrecivo, jer se gospodin Francuz povukao sa svojim „sansculotima", oprostite mi tešku riječ — tako zovu njihove soldate — daleko od Asperna prema sjeveroistoku. Znam, da imam vašoj milosti, predraga majko, zahvaliti, što sam od grofa Thuna i grofa Colloreda tako lijepo primljen. Sada sam u Beču, pa ću vam slijedećom poštom opet pisati; ostajem dva tjedna ovdje. Nadam se od Boga, da će vašu milost, draga majko, i moje drugo pismo naći tako zdravu i „bien distinguée", kako i ovo prvo pismo. Ne zaboravljajući nigda vaše milosti, draga majko, ostajem vaš ponizni sin,

Comes Mauritius Sermage de Szomszedvar,
c. kr. obristlieutenant R. 4.

P. S. Ako mi pišete, predajte pismo za ekspeditora gospodina grofa Erdöda u Varaždinu, koji će mi pismo dostaviti preko Körmenda.

Grofica proštije pismo, namjestivši zlatni lornjon, pa se zamisli. Visoka je, blijeda, sijeda, crno odjevena. Odijeva se crno sve od smrti svoga muža, a tome je već dobrano godina. Lagan smiješak preleti joj preko lica, kad je vidjela potpis svoga sina. Dva puta je spomenuo u pismu „obristlieutnant." Smiješeći se pokroči do velikih bijelih vrata, uz koja je visjela široka vezena vrpca za zvonce. Kad je pozvonila, javi se stari kamerdiner, pa zapita dubokim staračkim glasom:

— Vaša milost je zvonila. Što izvoli vaša milost?

Onda stane starac kašljati, da mu se ono malo kose pomiješalo, što je sa šije tjemenu u pomoć zvao.

— Neka mi donesu citrone, — progovori starica.

— Njegova milost, gospodin Bartol Patačić pitaju, bi li njihova milost . . .

— Bi, bi. Reci, neka dodje, neka dostoji . . .

Za čas bila je na malom stoliću sa lijepim mozaikom čaša sa citronovim sokom, velik krčak vode i lijepa brušena bočica sa slatkim Aracom. Uz taj stolić sjedila je grofica, a pred njom stajao illustrissimus Patačić. U sobi je bilo pridušeno svijetlo, jer su dugi bijeli zastori zaklanjali visoke uske prozore. Uz prvi prozor podigao se časno stari fotelj sa dvostrukim naslonom za glavu, a pred njim mali kineski stolić. To je bilo redovno mjesto stare grofice. Male sitne stolice od bijela brokata sa sivo-crvenim ružama stajale su ondje još od vremena pokojnoga grofa Troila. Slične t'pete prekrivahu stijene, a četiri stara bakroreza našla se na tim stijenama u tananim zlatnim okvirima. Posred dvorane visio sa stropa omašan lustre sa stotinom sitnih prizama od stakla, ali preodjeven žutim tilom. Baš nasuprot prozoru postaviše uza stijenu veliko sastavljeno venecijansko zrcalo, kojega su pojedini komadi bili vezani zlatnim broševima. Veliki zlatni okvir okružio je to dragocjeno zrcalo, a oko vrha bila je spletena girlanda od bijeloga cvijeća, da sakrije mjesto, gdje je zrcalo počelo pucati. Ono malo poda, što se vidjelo, bilo je glatko i sjajno, a sastavljeno od starih, vrlo umjetno složenih hrastovih parketa. Od toga sanktuarija gospodje grofice vodila su visoka staklena vrata u čitav niz soba, u kojima se moglo tek slabo što raspoznati, jer su zastori bili sasma spušteni.

— Quid novi, illustrissime et egregie domine comes supremus, — upita grofica staroga Patačića, kad je primila dugi i široki pozdrav kavalirov.

— Neka mi vaša milost dopusti, ali otkle meni novae res — pa u moju, sa dopuštenjem, Požegu?

— Pa ipak, gospodine požeški župane, znate, kakve su danas dispozicije, — reče grofica, pogledavši Patačića slavodobitno.

Vidjelo se, da ona danas zna nešta nova, o čem gospodin comes supremus i ne sanja.

Patačić bio je poznat kao sveznadar prvoga reda. On je još negdje god. 1786. bio kod kralja Louisa u Versaillesu; godine 1799. bio je u Rusiji vrlo dobro primljen, a onda je bio u kraljevini Siciliji

godinu dana, baš kad su Francuzi zauzeli Napulj. Zato su ga svi poštivali i cijenili, ali on bi rijetko kome pokazivao svoju sklonost. Nije u njega bilo toliko aristokratskoga ponosa, koliko je mrzio malogradjanski život: ondašnji život bio je ideal takova života sa svim svojim brbljarijama, sa neslanim epigramima i paprenim skandaloznim pripovijestima, pa je razumljivo, da je Patačić rijetko pokazao svoje modre oči u zagrebačkom zraku. Iznimka je dakako bila stara grofica Sermage; njoj je kazivao Patačić mnogo toga, mnogi ugodni časak kod nje proveo uz čašicu Araca, — ali i pobožno slušao, dok je ona govorila. Ja ne znam ni mrve novoga, ništa.

— Ja ću vam dakle pripovijedati novosti, važnih novosti, političkih novosti . . .

— Vraga, — pardon, vaša milosti, excuser, sto puta molim, da mi oprosti, ali oni moji Požežani . . .

— Znam, znam, gospodine veliki župane. Nego znate li, da je l' empereur des Francais otišao nanovo nokte brusiti, jer su mu ih ljudski odbili kod Beča?

Veliki je župan požeški sjedio mirno, njegovo je lice pokazivalo stalnu metodu zapadnih diplomata — držanje posve mirno, ma baš i vlastitu osudu čuo. Njegove su modre oči spokojno gledale, njegove su se fine usne samo smiješile. Lagano prijedje dugom uskom rukom preko visokoga čela, a onda se nenadano primi za bradu, koju je valjda čas prije precizno obrijao, pa će sasma mirno grofici:

— Znam, vaša milosti; znam i mrvicu više.

— Vraga . . . neka mi oprosti vaše gospodstvo, zaleti se starica.

— Najprije kod Esslinga, pa onda kod Asperna izgledalo je i zbilja, da će carski ljudi nešto postići, a onda se pokaza, da l' empereur des Francais nije uzalud uzmaknuo. Pitalo se, tko će prvi biti, tko će prije doći, napuljski kralj ili Erzherzog Johann.

— Pa . . .

— Još nisu ni jedan ni drugi imali vremena, da prispiju na mjesto, gdje ih trebaju.

Grofica se malo zamisli, lice joj se smrknu.

— Vi znate, madame la comte, da sam ja ultimus suorum, zadnji od svoga roda. Poslije mene nema više Patačića, nastavi smiješeći se starac, pa za koga da štedim moj imetak, velik imetak? Zato plaćam dobro, ali zato i znam mnoge stvari, kojih drugi ne znaju, znam mnogo toga već onda, dok drugi o tom i ne sanjaju.

— Pa što kažu vaše vijesti?

— Kažu, da je valjda napuljski kralj došao u pomoć svome . . . što je on Napoleonu, pastorak?

— Ne, toga ne znam.

Starica ustane pa poče nestrpljivo koračati po debelim sagovima. Patačić opazi njezinu zlovolju pa brzo zapita:

— Vaš je sin, gospodin Mauricije, pisao?

— Da. Medjutim vi govorite, kao da bi Vam drago bilo, kad bi . . .

— Ne, ne. Vaše se gospodstvo vara. Nije mi stalo ni do francuske slave, a ni do slave naših junaka. Ali napokon, vaš sin . . .

— Moj sin, žalibože, ne zna, što je.

Grofica obori glavu, osjetivši mali prigovor požeškoga župana, jer je na svoju odgojila Mauricija. Sin je njezin bio pravi francuski kavalir: nošnja, kretnje, sloboda govora i mišljenja, sve je to bilo francuski, pače i jezik, a to je bila grofičina krivnja; svom je dušom pratio, ali i mrzio iz sve duše pokret u Francuskoj. Staroj se grofici činilo, da to mora učiniti radi tradicije obitleji, koja je od francuskih kraljeva dobila mnogo dobra.

Patačić oćuti, da je groficu i opet neugodno dirnuo, pa skrenu razgovor na drugu stranu.

— Zanimat će vašu milost, što mi pripovijeda carske komore praeceptor, gospodin Lentulaj.

— Oh, onaj. Bog bi znao, je li to istina.

— Istina je, istina. On doduše sve krivo pripovijeda, ali ja sam prema drugim vijestima ispravio njegovo pripovijedanje.

— Čast, illustrissime; pa što pripovijeda?

— Imenovan je za Zagreb novi ratni komesar, i to gospodin Ernest von Annaker; on dolazi u Zagreb, a s njime dolazi — recimo — njegova žena.

— A zašto velite „recimo"? — upita stara grofica izvjedljivo.

— Dakle, recimo, sada njegova žena. Vaša milost valjda ne zna, tko je gospodja von Annaker?

Grofica učini gestu rukama, da nema pojma.

— Lentulaj je dobio kartu gospodina ratnoga komesara i njegove gospodje, a ta karta glasi: Madame Justine de Annaker née Delivuk.

— Oh, ona! — začudi se grofica, ali ujedno mahne rukom, kao da nije vrijedno o tome govoriti.

— Glavno sam malone zaboravio, zašto sam došao. Eto me, da molim vašu milost, bi li smio ovih dana dovesti amo moju nećaku, gospodjicu Vojkovićevu, ili kako je u novije doba, zovu Vojkfy...

— Ma da, illustrissime, to se razumije. Čudno pitanje. Gospodjica je već toliko puta bila kod mene, a ja sam joj nebrojeno puta rekla, da će uvijek...

— Merçi bien, vaša milosti! Lijepa hvala vašoj susretljivosti. Ali još jednu molbu u savezu s prvom. Može li moja nećaka dovesti sa sobom svoju prijateljicu, vicomtessu Margot Le Brun Gordon?

Grofica se začudi, ali se za čas snadje, pa će mirno:

— Svakako, vaše gospodstvo. Neka dostoji doći. Tko je primljen pod vašim krovom, može i bez prijave pod moj doći.

— Lijepa hvala, gospodjo grofice! Gospodjica Margot upoznala se s mojom nećakom u Gracu. Otac joj je u Gracu interniran.

— Kako, interniran? — upita starica s očitim interesom.

— Kod Abensberga, početkom travnja, gdje su naši tako ljute batine dobili, on je uhvaćen.

— U službi revolucionarnoga cara, pa vicomte, čudno.

— Da, vicomte, i to stari plemić. Jedan od njegovih pradjedova bojevao je pod Gastonom de Foix pred trista ljeta.

— A gospodjica? — zapita grofica živo.

— Došla je sama samcata amo. Hoće da bude uz oca, i kako pripovijeda, naši su vrlo kulantni sa zarobljenicima, začudo, — doda ljetko gospodin župan.

— Bi li vi još čašicu? — upita grofica — da utažite ijed.

— Molim. Ako dopusti vaša milost, bi li jednu partiju?

— Ako vas je volja, illustrissime.

Dvoje staraca sjede za stol pred prozorom, starica u svoj veliki naslonjač, a Patačić na fini stolac. Već je bilo blizu podneva, jer sunčane zrake nisu više ulazile u sobu. Kroz prozor vidjeli se izdaleka vinogradi na dônjem Bukovcu i samo vršci krovova novoveških kurija i kaptolskih vrata.

— Trois, cinq...

— Evo, trois. A molim vas, kako je on, vicomte, došao u službu Napoleonu? To je...

— Blanche, blanche...

— Nemam. A tu je! Bit će, da mu je ponestalo novaca.

— Ne vjerujem. Živjeli su u Engleskoj, a kad je Napoleon počeo dobivati prve pobjede, došli su u Francusku... Molim un, blanche... i onda je on pošao u vojsku.

— Čudno, — odvrati grofica, pa naravna naočare, gledajući, što će kupiti.

*

Jedva četrnaest dana poslije toga primio je vicomte Charles Maxime Le Brun Gordon otvoreno pismo. Sjedio je u Gracu u tvrdji, ali bijaše dosta slobodan. Dopuštali su mu, da piše i prima pisma, ali carski komandant tvrdjave morao ih je prije pročitati. Zato je i to pismo na finom modrom papiru bilo otvoreno.

Ljubljeni oče moj!

Otkad sam otišla od vas, čuvao me Bog upravo kao da je vaše molbe uslišao. Tri dana dosadne vožnje u jedno mjesto nepoznatih krajeva, medju narod, koji tek zna, kao neku priču iz svetoga pisma, da su Francuzi na svijetu. Našla sam moju sentimentalnu comtessu Vojkfy. Sirotica, vrlo mi se svidja. Ima nešto slična mojoj staroj odgojiteljici Mlle. Goutdai; plaha, bestemperamentna, a korektna do ekcesa. U kući gospodjice Jeanne tiho je i mirno; ta je kuća u tvrdji na brdu gdje stoji i čitav grad. Ljudi su imućni, ali ih nije vidjeti, ja bar nisam nikoga vidjela. Živimo gotovo kao u samostanu — ali ne jedan me čovjek vrlo zanima. To je stari ujak moje preplave Jeanne, gospodin Bartolomej Patačić; zovu ga supremus comes nekoga mjesta, komu nisam zapamtila ime. Prekrasan starac. Pripovijeda, kako je bio u pratnji kralja Louisa, kako su u St. Cloud lov lovili; kako je u Napulj došao baš u vrijeme najvećih nemira, prije nego što su naši onamo došli; pače, kako je bio, ne znam, da li u Moskvi ili St. Peterburgu, kad su ubili cara Pavla. Čovjek je bogat, putuje mnogo; ako katkad govori neistinu, svejedno, svako je sklon, da mu vjeruje. Nego nisam vam htjela o tom pisati, već o nečem sasma drugom. Mlle. Vojkfy dovela me na preporuku svoga ujaka nedavno gospodji grofici Sermage. Velim vam, ljubljeni oče, da za ancien regimea niste mogli naći u kraljevskoj pratnji časnije i vrednije gospodje od Mme. Sermage. Starica ta nosi za svojim pokojnim mužem crninu baš tako, kako su meni pripovijedali, da su moje babe i prababe nosile. Usprkos svoje starosti ona je lijepa, ne još uvijek lijepa, nego naprosto lijepa. U njezinu sam salonu vidjela sliku, dok je bila još mlada ma

foi, sada je sto puta ljepša. Pa kad vam govori tako birano, nikad ne ćete ni vidjeti ni ćutjeti, da radi to samo zato, da se vidi, kako to radi — pas d' affectation. Ali opet nije onako nesretno prostodušna, kako imam često prilike vidjeti ovdje dame, koje pripadaju najvišem stepenu. Bila je kod grofice gospodja d' un commissair général de bataille, dakle une dame de sang; ta se čudno vladala i vrlo je čudna bila. Toalete vas ne zanimaju, dakle ne ću o njima ni pisati, samo velim, ona je dama protivno od grofice. Možda je moje zanimanje za groficu baš otuda toliko poraslo. Kad sam pripovijedala gospodinu Patačiću, da je bila kod grofice ona dama, nasmijao se pa je rekao, da je pozna, da izgleda kao dame de coeur na starim fratarskim kartama. Ne znam, kako izgleda ta dame de coeur, ali ne vjerujem, da je lijepa. Naša grofica, — čudno, kako mi to „naša" ide od srca, — ima sina Mauricija. On je lieutnant-colonél u vojsci, koja stoji negdje kod Beča.

Više nemam zasad da vam javim, a javit ću se opet do šest dana. Ostajte mi zdrav! Ljubi vas vaša Marguerite.

*

Mjesec je lipanj prošao. Zagrepčani su sa strahom čekali vijesti iz Beča; govorkalo se tiho, onda se opet oprovrgavalo, pa se i opet šaputalo, da je carska vojska čudno prošla. Da je nadvojvoda Johann zakasnio, to se znalo, ali kuda je zakasnio, zašto je zakasnio, toga nitko nije htio, a ni smio reći, kad najednom dodje iznenada vijest, da je divizija generala Marmonta zauzela dva glavna klanca na Velebitu i da se francusko brodovlje primaknulo Rijeci.

Stari je Patačić šutio, dolazio grofici Sermage, ali je slabo što govorio. Vidjelo se, da čeka, da ne će prije reda da nešto spomene, što bi rastužilo staru gospodju. Napokon 20. srpnja dodje pismo od Mauricija, koji javlja u kratko, da će za koji dan u Zagreb. Grofica se sva tresla od uzrujanosti. Nisu je više veselili pohodi gospodjice Margot, a staroga je Patačića gledala nepovjerljivo, jer je vidjela, da nešto zna, što ne će da kaže.

Napokon jednoga od zadnjih dana mjeseca srpnja osvanu pred kućom grofičinom velika prekrita kola sa dva omašna kovčega straga, a sa kočijaškoga sjedala skoči Juro, desna ruka grofa Mauricija.

Još prije nego što je mogao da raskopči platno, koje je branilo putnika od prašine, stvori se na vratima stari kamerdiner, a malo za njim grofica. Teškom mukom izvuče Juro grofa Mauricija iz kola. Grofova je desnica bila povezana.

— Maurice, moj Maurice, što je, reci, govori, stane pitati starica.

Mauricij, čovjek visok, plećat, crn, obrijana lica, živih tamnih očiju, široka čela, koje je prelazilo pravcem u fini nos, nasmiješio se, pa progovorio mirno:

— Ništa, majko, ništa. Vama je dobro, majčice, pa ćemo odsad zajedno ostati ovdje. Je li tako pravo?

Ogrli ljevicom staricu i primi cjelov na čelo.

— Pravo je, pravo, mon petit, ostaj ovdje. Ali što je s tvojom rukom?

— Evo ću vam sve pripovijedati, dok se malo uredim. Jure, daj moje stvari u veliku sobu gore, a ja ću se svući i okupati. Vi dopuštate, majko, je li? Nagutao sam se prašine.

— Ajde, ajde, sinko, govorila starica, primivši Mauricija pod rukom, pa ga odvede u prvi kat.

Tek što je grofa nestalo u njegovim sobama, prijavi se stari Patačić i Margot. Moguće da je vidio starac velika kola iz svoje kuće, koja je stajala na kraju Opatičke, a nasuprot Blatne ulice. Ali opet je moglo i slučajno biti, jer je ovo dvoje dolazilo svako poslije podne grofici.

Dugo vremena, valjda čitav mjesec dana nije bila grofica tako dobre volje, kao danas.

— Evo, dodjite, mademoiselle, vidjet ćete ga, došao je; ranjen je u desnicu, čut ćete, što pripovijeda.

Stara je grofica posve zaboravila na titul vicomtesse, a Margot se samo naklonila. Djevojka je bila tanana uzrasta, gipka, nikada nije nijedne salonske geste pretjerivala. Činila se svima za svoje godine dosta ozbiljna. Znala se od časa do časa razveseliti, ali bi uvijek imala u pameti, da joj je otac sužanj. Ovalno lice prikrivala je djelomice tamnoplava kosa, uredno složena od tjemena preko sljepočica; oči modre, mirne, imale su nešto patničko u sebi, a jake obrve činile su je vrlo zanimljivom. Mrvičak uzvinuti nosić i rujne usne upotpuniše sliku, za koju su mnogi nezadovoljnici morali priznati, da je zanimljiva, a većina ljudi, da je lijepa. Bijelo, sasma uz tijelo pristalo odijelo sa visokim pasom ispod grudiju, vrlo kratki, narojtani rukavi, sitne cipele s visokim peticama, vezane unakrst i pletene rukavice bez prsta, pa sasma svijetlozeleni rubac od kašmira, koji se povlačio na obje ruke, a spao niz ledja, upotpuniše tu novu znanicu stare grofice.

*

— Bit će mi vrlo drago, madame la comte.

Starica postala je nenadano gipka. Časovita sreća stvori od nje lasicu, tako se gibala i letjela iz jednoga kuta u drugi, prireditvala sve moguće, a napokon i žrtvovala svoj stari fotelj, priredila ga za Mauricija, pa nakrenula ga prema onoj strani, gdje će biti slušateljstvo.

I eto zamalo Mauricija. Začudi se, što je u sobi svoje majke našao društvo, ali se brzo snadje, a kad ga majka predstavi, progovori:

— Osobita mi je čast, što mogu pod krovom moje majke pozdraviti lijepu vicomtessu, samo žalim, što joj ne mogu dati desnice, ali će ljevica ispuniti zadaću ove ranjenice.

— Iskrenu misao iskreno odzdravljam.

Mauricije se izrukuje sa starim Patačićem, a onda pod silu sjedne u majčin fotelj. Desnica mu je visjela u širokom crnom rupcu.

— Boli te sinko? — upita ga zabrinuto starica.

— Ni najmanje. Rana je zacijelila. Isprva je bila teška, ali tome je već gotovo mjesec dana.

— A molim te, kako je to bilo, gdje si to dobio, opet će majka.

— Ha, 6. jula kod Glinzendorfa. Udarili smo jako. Mislili smo, sve će propasti pred nama, a kad tamo, oni bjesovi — pardon — ispravi se, pogledavši Margot.

— Monsieur le comte, izvolite pripovijedati, kako vam je na srcu i na jeziku, jer znate, kad vi ne biste sve iskreno ispripovijedali, oduzeli biste mi pravo, da se veselim vašem pripovijedanju.

Žaliboże, mi stojimo kao ljuti protivnici, mademoiselle, jer što će mene veseliti, vama će dovesti suze na oko, a moja tuga bit će vama veselje. Ali vi želite, vi zapovijedate, a ja ću pripovijedati istinu.

Ne će li ti to škoditi? — zapita zabrinuto majka.

— Ne, nipošto, Bože moj, ja gotovo osam dana šutim, a vi najbolje znate, illustrissime, da nisam šutljivac.

Patačić se pokloni, a Mauricij poče.

— Dne 3. jula dodje mi zapovijed od nadvojvode Karla, da se premjestim od Kevenhüllera k feldmaršallajtnantu Rosenbergu. Nije mi to bilo nedrago, jer se u regimenti Kevenhüllerovoj bilo nakrcalo kojekake čeljadi. Podjem dakle i opet u svojstvu adjutanta spomenutom generalu. Mi nismo više sjedjeli u Beču, nego blizu staroga Jedenspengena, na Moravskom polju. Moj novi general, noviji plemić, naglokrv brzo se odluči, ali i brzo smalaksa. Čini mi se, da mu je otac

ili djed bio druge vjere. Gotova stvar, prije nego što smo se nadali, već 6. jula, stajali smo nasuprot corpsu maršala Davonta. Mi smo bili sasma nalijevo. Već u rano jutro dodje zapovijed njegove carske visosti, da skrajnje lijevo i skrajnje desno krilo navale svom silom na neprijatelja. Tako smo mi pošli, pa smo tri sata gotovo bježeći marširali, onda se tek pokažu francuske predstraže. U svezanom redu podjosmo za njima. Najednom se prosu na nas kiša kartača tako, da smo imali već dosta mrtvih i ranjenih, a još nismo ispalili ni puške. Neprijatelj je sjedio na dva humka pred nama. Moj general razriješi svoju kolonu na troje, pa zapovijedi juriš. Još nisu trubljači ni pravo zatrubili, kad s onih visina zagrmješe dvije salve, a kao bujica spusti se nizbrdo francuska momčad. Nije bilo ni vremena pucati, jer su za čas bili Francuzi ondje kao talas morski...

— Parbleu, oglasi se Margot, a oči joj izgubiše onaj mirni pogled, zjenice igrahu od radosti.

Mauricij stane, nešto mu se zlovoljno javi na licu, ali se brzo ispravi, pa stane dalje pripovijedati.

— Badava komanda. Uzalud smo general i ja pošli u prve redove. Strah obuzeo vojnike, i oni stanu bježati. Rumen mi obli lice, suze mi se skupiše u očima, kad sam vidio, da je i moj general okrenuo ledja. Htio sam pod živu glavu, da se tučem. Nije dugo trebalo, kad me zaskoči jedan sa visokim četverouglastim kalpakom i sa tri zlatne vrvce od vrha kalpaka...

— Carski lancier, progovori Margot mirno.

— Bit će tako, odvrati Mauricij, ne pogledavši je, on me zaskoči, njegova je ravna sablja letjela zrakom poput munje. Branio sam se. Moja je teška kavalerijska posjeklica teško padala na njega, ali on spretno uzmaknu ili se ugnu. Napokon osjetim jaku bol u ramenu, a sablja mi padne iz ruke. Juro je došao u zadnji čas i prebio onom sansculoteu sablju...

— Oh, javi se Margot tiho.

— Pardon, reče Mauricij hladno, ali udvorno, pa nastavi:

— Prebije mu sablju, pa uhvati moga konja i onda se dadosmo i mi u divlji bijeg. Tri smo sata bježali tako, da su nam bili konji malaksali; onda se zaustavismo u jednom selu na Dunavu. Tu mi Juro poveže ruku, preveze me preko Dunava, pa uzme kola. Muka je bila ugibati se Francuzima; jednom su nas kod Hainburga gotovo ulovili. Četiri smo dana putovali kolima, posljednja dva dana bio sam u

jednoj groznici. Dodjosmo do Veszprema i dalje nikuda. Metnuše me u privremenu bolnicu; ondje sam ležao preko dva tjedna. Juro je zlata vrijedan; koliko je brige, koliko nevolje pretrpio, to samo on zna, a opet, kako je došao do mojih kovčega, otkle dobio tu staru kočiju, to sam Bog zna.

— A što je bilo dalje od Beča, upita naglo Margot, ne mogavši zatajiti svoga interesa.

— Što, nadvojvoda Karl mudro je uzmaknuo...

— Nije baš tako, nije, dragi moj grofe. Vi ste dugo ležali, da vam nisu doprli glasi sa bojišta, progovori ozbiljno Patačić; njegova visost nadvojvoda Karl prekinuo je, — tako vele Austrijanci — bitku sjeverno od Beča, premda je vaš corps i sredina bila kod Deutsch-Wagrama razbijena...

— Tako, zapita Mauricij zabrinuto.

— Da. Ali vele, prekinuo je borbu, skupivši svoje čete, pa je zakrenuo na sjever u Moravsku.

— Zato nismo Francuza vidjeli na putu, progovori mirno Mauricij.

— Sastali se kod Znojma Napoleon i nadvojvoda Karl, tako javlja „Moniteur", pa je nakon kratkoga vrlo žestokoga kreševa nadvojvoda Karl sasma razbit.

— Je li moguće, brzo će Mauricij.

— Ah, ozove se veseli glas Margueritin.

Nasta šutnja, a samo su oči govorile. Mauricije poniknuo nikom, tužno gledajući laštene parkete. Margot crvenila se u licu, a oči joj se smijahu. Osjećala je, da nije pravo, što ona ovdje iskazuje svoje veselje; znala je, da ne spada medju te ljude, koji ćute od rane mladosti posve drukčije, nego ona, koji obaraju suze, kad se ona smije; pa onda, sjetila se Mauricija. Pogleda ga, pa vidje, kako je upiljio svoje oči u zemlju, kako se sve ono, što mu je majka prikazivala kao najveću svetinju, ruši u propast, kako se ono, što ga je dvadeset godina učila prezirati, diže.

Stara je grofica u svojim mislima bila na raspuću. U jednu se ruku radovala, što je sve to tako izašlo, da je njezin sin ranjen, pa ne može dalje na vojnu. A u drugu ruku boljelo je, što je vidjela, kako se ruše ideali, što ih je usadila u srcu sina. Gledala je oko sebe i opazila tužne poglede Mauricijeve, a opazila i onaj sažalni pogled Margueritin. Tu joj nešto sinu pameću kao munja.

Stari Patačić izvadi jedan broj „Moniteura", pa ga pokaže, držeći lornjon na nosu.

— Eto, tu vam je sve natanko, reče.

*

Mauricije je teško zaspao one noći. Boljelo ga nešto, peklo ga, a sam nije znao, čemu sva ta bol. Razmišljao je o ratištu, pitao se, kuda su mogli Francuzi doći tako naglo, da su ih pretekli na svim linijama, ali uvijek, uvijek stajao je pred njim onaj usklik: parbleu. Što je to, pitao se sam, kaka je ta djevojka? Mati mu je pripovijedala kod večere, da je kći jednoga francuskoga sužnja, koji je vicomte, a ipak ide pod zastavu revolucionarnoga cara. Pa bez obzira na to, ta je djevojka nešto osobito. Bog bi znao, ali on je tako pomišljao starinske djevojke iz vremena Louisa XII., kad je bilo drugo doba trubadura, kad je svaka vidjela svoj ponos u veličini Francuske. I nehotice isporedi sam sebe vremenu, u kojem je živio, sa narodom, s kojim živi, sa državom, kojoj pripada, zaplete se onda u tolike oprečne misli, da nije više ni znao početak svoga razmišljanja. Ipak mu dodje ponovo na pamet Margot. I onda se opet smrkne. Znao je, da osjeća nešto teško i nepriličino, kad pomisli na tu djevojku. Zašto je ona Francuskinja, zašto nije što drugo? Razmišljajući tako napokon se zapita, čemu sve to, čemu sve fantazije: zar bi ona bila drukčija, kad ne bi bila Francuskinja, ili zar bi mu se svidjala više, i bi li mu se uopće svidjala, da nije onako čudno, onako blaženo istisnula svoj: parbleu? Napokon se uhvati za vlastitu misao: svidjela. Ona mu se svidja, to je nepobitno. Smete se. Htjede da protjera tu misao drugim mislima. Svom silom stade misliti na Napoleona, na svoje vojnike; stane računati, koliko će trebati, da se skupi nova armada, ali se napokon sam ulovi kod pomisli, da mu je sve to dosadno, da ga se to ništa ne tiče. Začudio se, kad je pomislio, da je ranjen. Pa sad je sklopljeno primirje, a možda će doći do mira. Onda mu pane na pamet, ako dodje do mira, zarobljenici bit će pušteni na slobodu. I on će biti pušten na slobodu, njezin otac. Ova kombinacija obraduje s nova Mauricija, ali ga i opet rastuži: kad bude slobodan, odvesti će je u Paris, u Francusku, i on je nigda ne će više vidjeti. I opet ona!

Take su mu se misli vrzle po pameti, ne dale mu zaspati, a napokon ga i ruka stane boljeti. Ili je to bilo tek nezadovoljstvo, ili od čega drugoga; ne, nije htio, da to istražuje. A opet mu se svaka misao

svršavala jednim, te jednim imenom ; ma što mislio, sve se vraćalo na jednu jedinu misao, na nju.

Margot je pošla lagano kući sa starim Patačićem. Ali prodju kraj Patačićeve kuće, pa zadjoše pod Nova vrata. Bilo je negdje sedam sati. Šutjeli su. Svako je od njih imalo pune moždane misli. Stari je Patačić kombinovao, pa onda je izvadio iz džepa „Moniteura"; malo je stao, udario visokom palicom, pa skinuo veliku kapu, složio je, i metnuo pod pazuho.

— Pardon, gospodjice.

Oboje je muče koračalo. Čudno je to, pomisli Patačić, „Moniteur" donosi, da je nadvojvoda Karl učinio s Napoleonom primirje, pa da mu je odstupio, ili bio prisiljen, da mu odstupi četiri hiljade kvadratnih milja, a to je trećina carstva. Svakako je to bila interesantna vijest, ali nepotpuna. Nije rečeno, koji dio carstva hoće taj novi car. To je srdilo Patačića, pa nije o tome htio ni govoriti.

Margot je stupala uza nj, pa je Bogu hvalila, što starac šuti. Ona je bila sva u mislima. Radovala se, što su Francuzi pobijedili, od srca se radovala, ali opet ju je ljutio onaj bezobrazni carski lancier. Čudo, da je Mauricije tako prošao, a drago joj je bilo, što je Mauricije lako ranjen. Sada ne može više u vojsku. Zahvalna je bila od srca onomu, koga su zvali Juro.

— A što je to, Juro, upita Patačića sasma bezazleno.

— George, odvrati stari, pogledavši je u čudu.

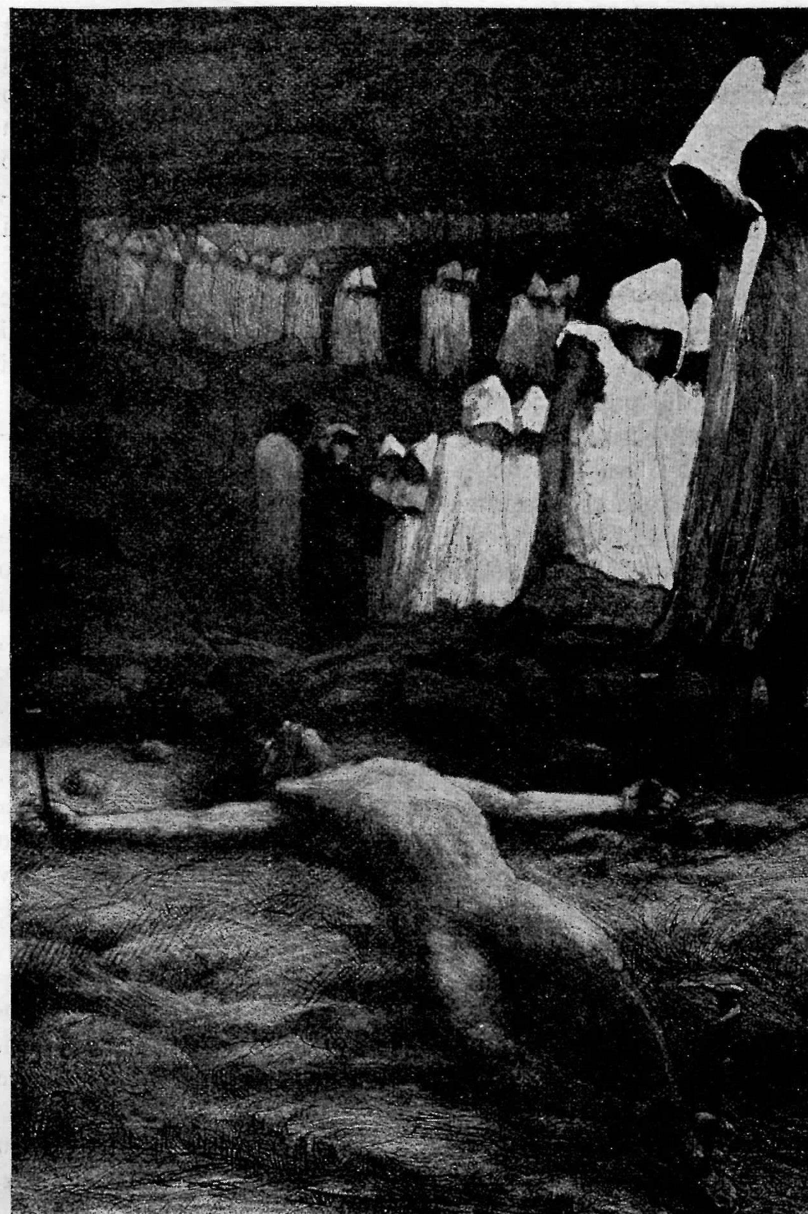
— Merci bien.

Margot se zacrveni, ugrize se za jezik, pa se otkrene. Kaka je to ludorija bila. On će možda doći na njezine misli. Tvrdo odluči, da ne će više misliti na toga „nesretnoga Mauricija". Ali napokon, što je on kriv. On nema pojma o njezinu mišljenju. Pa kako je rekla, da ne će više misliti na nj, tako je sada neprestano na nj mislila. Najednom se začuje iz Patačićeva džepa ura, gdje sitno zvoni. Patačić izvadi uru. Imalo je podobu male emajlirane patke. Pritiskom na glavu jedno se krilo otvorilo, a pod njim je bila kazaljka.

— Osam je sati ; vratimo se, mademoiselle, progovori uljudno stari kavalir, naša Jeanne bit će u sto briga.

— Comment vous plait, reče Margot, pa se okrenu i oboje podju prema gradu, iz kog je baš u taj čas Markovo zvono naviještalo „Ave".

*

Mirko Rački: **Licumjeri.**

(Iz Danteova: Pakla.)

Od kuće grofice Sermage do Kipne ulice, a upravo nasuprot staroj pošti, protezao se vrt, idući dosta strmo, sa dosta širokim ravnjakom na vrhu. Oko cijeloga vrta dizala se drvena ograda, po kojoj se uzvila ljubičasta glicinija i žuti citisus, a medju niskim grmljem podizale svoje rujne glave omašne malve. Ravnjak je bio osipan pijeskom. Tu su bila dva velika stola sa čitavim nizom stolica, a pokraj toga u kući bila je mala smočnica. Tu je stara grofica davala svoje „garden party."

Početkom augusta, oko šest sati poslije podne, već je bilo sve na okupu. Tri svirača našla se ovdje, pa su sa svojim kapelnikom, koji je igrao violinu, izvodili mali, sasma nedužni „quatuor", kako su oni i sebe zvali, premda je mjesto violoncella fungirala flauta.

Baš su bili završili veliki finale prvoga čina iz Spontinijeve „Vestaline", a stari kamerdiner javi promuklim glasom:

— Madame et monsieur général d'Annaker.

Mauricije, koji je s praeceptorom carske kurije, Lentulajem, opširno razglabao političko stanje, pobrza do vratiju, kojima se izlazilo u vrt, da pozdravi nove goste. Na vratima se pokaza visoka, dosta korpulentna statura gospodje Annaker, silno crvene kose, jakih mišica, kao Rubensova žena, a te je mišice gospodja pokazivala, jer ono, što drugi zovu toaletom, kod nje je bilo tek da prikrije najpotrebnije. Tanana modra suknja, sasma prilegla bujnim bokovima, pokazivala je jasno obrise bedara, jer je gospodja Annaker navlaš tako sjela. Nad visokim pasom širile se jake grudi; pravilne je crte lica prekrivala samo donja usnica, koja je stršila i ispod gornje. U ušima i oko vrata je imala safire, okovane srebrom. Za njom je išao starac, sav odjeven u bijelo i zlato, s visokim čakom i crveno podstavljenom mantijom. Uz njega njegov adjutant.

Lentulaj pobrza, da Mauricija predstavi generalu.

— Maurice, zdrave! Dugo se već nismo vidjeli, nasmiješi se gospodja Annaker, pružajući Mauriciju ruku, koji je prihvati, ali ne poljubi.

— Ekscelencija, ovo je Mauricije, sin naše vrijedne grofice, poče Lentulaj.

— Lijepa hvala; vrlo mi je drago. Znate, ja sam bio s Alvinzijem kod Arcole; strašno su udarali topovi, a to je meni jako škodilo. Znate, ne čujem dobro na desno i na lijevo uho...

Predstaviše onda pridošlice Antunu Amadeu Varkanju, velikom županu zagrebačkom, koji je imao lijepu malu staricu za ženu, a ta je starica znala uvijek čitavo čislo kojekakih recepata za jela. Nadalje se pozdraviše veoma ljubezno gospodin grof Ludovik Sermage, znameniti jurista, koji je bio s Annakerom jednom u Beču. Pa tako se izredaše, ali svima i svima pripovijedala je njegova ekscelencija, kako je bio s Alvinzijem kod Arcole, kako su strašno udarali topovi...

Napokon dodjoše do stare grofice. Grofica primi gospodju Annaker lijepo, ali hladno, a s generalom izrukova se iskreno, kad je ispripovijedao svoju historiju. Mauricije je stajao blizu svoje majke, a sad ga primi gospodja Annaker, pa podje s njime, da se prošeće.

— Vi ste ostali jednaki, Maurice, — pardon, gospodine grofe, poče ona čekajući, kako će je zamoliti, neka mu kaže Maurice, kao i prije.

— Da, možda izvana; izmedju dvadesete i tridesete čovjek se najmanje mijenja, progovori mladi grof, pa u isti čas pomisli, kaku je neistinu rekao. Sjetio se, ima tome devet godina, kako je ta gospodja bila strojna tanana djevojka, kako je bila plava, a sada —; ona je onda imala dvadeset i jednu, a sada trideset. Bože, kolika razlika!

— Mislite? A je li kaka pomjena unutra, recimo, u srcu...

— Ne baš u srcu, milostiva gospodjo, nego inače. Čovjek postaje trezniji, ne misli više onako, kako da kažem, recimo, budalasto...

— Slatko...

— Dakle slatko budalasto. Čovjek pomišlja nesamo na momenat, koji je tu, nego i na ono, što će doći.

— Sasma dobro. Ja sam vašega mnijenja. I baš to, što sam uvijek gledala unaprijed, učinilo je, da sam pošla za staroga generala i ostavila mladića...

— Koji je sada postao mužem, što uz ozbiljnost života nema ni volje ni vremena, da i pomisli na prošle, recimo, slatke ludorije.

Mauricije posta nestrpljiv. Njega je mučila misao, kako će se sastati s tom gospodjom, koja je ostavila u njem toliko lijepih i tužnih uspomena, i sada je ovdje, i udarila je u najgore strune.

— Maurice, ti se više ne sjećaš onih...

Bili su došli do kraja terase, gdje se spuštao put nizbrdo. Ovim putem htjede gospodja Justinne, ali Mauricije okrenu.

— Ne mogu dalje, gospodjo, čekam goste.

— Čuj me, znaš ti, kako sam te...

— Pustite, da se vratimo. Trebaju me.

Oboje krenu prema stolovima. Gospodja je Annaker bila ljuta kao guja. Njoj se to još nije dogodilo. Na vrata unidjoše gospodin Patačić,

njegova nećakinja, djevojče sitno, malo, tek nešto veselo. Došla dakako Margot. Pozdraviše groficu i predstaviše ih novim gostima; Mauricije se izrukova s Patačićem, pozdravi comtessu Vojkfy, a onda se okrenu k Margot:

— Ne pozdravljam vas posljednju, jer vas najmanje cijenim. Kad mu ona poda ruku, htjede je prinesti usnama, ali ona uzmakne.

— Samo majci i onima, koji su nam srcu dragi, — produlji on u pô glasa, ali ipak tako glasno, da je gospodja Annaker mogla čuti.

— Alors, pruži ruku Margot, a Mauricije lagano je poljubi. — Mi se već poznamo, mademoiselle.

— Sjećam se, milostiva gospodjo, — odvrati Margot na ijetki pozdrav gospodje Annaker.

U taj se čas nadje medju gostima još jedna figura. Visok, oble glave, vrlo crvena lica, odjeven na hrvatsku, ima uske hlače i surku; kratka je kosa na sljepočicama već pobijelila, a pod nosom mu izrasli gusti podrezani sijedi brci. To je Zaharija pl. Delivuk de Vukojevetz, administrator „regiae camerae", ali ga je rijetko bilo vidjeti u komorskoj kancelariji na ćošku „Blatne" i „Pivarske ulice". Taj je starac bio otac gospodje Justinne Annaker, velik branitelj njezin, kad je nema, gotovo zaljubljen u nju, ali u njezinoj prisutnosti uvijek bi izlazio s kojekakvim pričicama, koje su gospodju znale kadšto i za srce ujesti.

— Servus humillimus, gospodjo grofice, sluga preponizan slavnom društvu! Kako zdravlje, milostivice? Ha, stari smo, stari, sam to Bog zna. Senescimus et calvescimus. Ja, tako je. Već bi djeca od naše djece mogla primiti nekoliko šiba, kad bi ih bilo, djece naime...

Gospodin Delivuk stade svakoga pozdravljati, svakomu reče po riječ, dvije, laskave ili ujedljive, a sve starinskom mješavinom hrvatskoga i latinskoga jezika. Pozdravi Mauricija, predstavi se Margueriti, pa je upozori, neka se previše ne druži s Mauricijem, da je on još posljednji ostatak d' Enghiena i Cadoudala, pa da će joj slabo biti kao prijateljici Napoleona.

Gospodja se Justinne kod tih riječi gorko nasmiješi, a Delivuk poče dalje pozdravljati i rasipavati svoje dosjetke.

Lagano krenuše, gotovo nevidjeni, Mauricije i Margot duljinom kuće, pa zamaknuše prema dônjoj strani medju guste malve.

Gore na terasi postali glasovi življi. Staro kraljevačko vino razvezalo jezike, pa se stvoriše pojedine grupe. Glavnu je riječ vodio

Delivuk, koji je sjedio uz Lentulaja, Patačića, grofa Ludovika i Varkanja; adjutant, gospodin ritmajstor Oswald von Wimpfen, korpulentni, plavi visoki Austrijanac, sasuo je čitavo čislo komplimenata svojoj generalici, dok je ona nestrpljivo gledala na kraj terase i u vrt, gdje je nestalo Mauricija. Treća je grupa bila najinteresantnija. Tu je stara grofica slušala neke beskrajne recepte gospodje Varkanji, comtessa Vojkfy se potajno smijala, dok je njegova ekscelencija samo tu i tamo dodala:

— A da, da, to su bila lijepa vremena.

— Eto vidite, tako vam rastu djeca, kao drač, poče opet Delivuk. Vidite, exempli gratia, moju kćer. Jučer, rekao bi, bila je još žuta guščica, nije pravo ni znala gaknuti, a danas, bogami, žena od glave do pete.

— I to kakova, prišapnu Lentulaj.

— A što vi, oče, o meni govorite, zapita Justinne svoga oca, jer joj je bilo dosadno slušati neprestane komplimente adjutantove. Ona je doduše oca „tikala", ali sad joj se pričinilo otmjenije, da mu govori „vi".

Starac diže kalež zlatnoga vina do ustiju, potegnu čvrsto, a zatim vesela lica brišući brkove odvrati ujedljivo:

— Gledam, kako vrijeme sve mijenja, draga moja. Nema još deset godina, što si bila sva frigana i pečena za mladoga gospodina grofa, a sada...

— Ali, oče! — progovori Justinne brzo; medjutim se starac ne dade smesti.

— A sada ni brige te za njega, ili možda ni brige njega za te.

Svi su bili zamuknuli. Grofica je tražila neki drugi razgovor, Justinne se crvenila, a stari Annaker, ne čuvši ni jedne riječi, doda mirno:

— Zaista, vrlo interesantno.

Patačić se nasmiješi tek na čas, Varkanji poče kašljati, Lentulaj nabrzo nadje drugu temu, pa poče Delivuku dokazivati, koliko su napredovali kmetovi vrbovački; Wimpfen nije ništa razumio, jer nije bio ni najmanje vješt jeziku, pa poče i opet svojim komplimentima, ali gospodja generalica, crvena kao rak, okrene se k njemu, pa mu u pô glasa promrska:

— Kanite se gluposti.

Onda se okrenu k svome mužu, pa mu reče mirno, ali jasnim glasom

— Sunce sjeda, bit će hladno, a to nije dobro za vaše uši

Stari je gospodin Annaker dobro razumio, što mu veli žena, a jedan oštri pogled Justinnin pouči staroga Delivuka, da će on pratiti feldmaršallajtnanta. Bio bi on koješta dodao, bio bi se protivio svojoj kćeri, ali se sjeti, kako bezbrižno živi, otkako je Justinne u Zagrebu, i kako mu je teško bilo, dok nje još nije bilo, pa skupi dušu u se, preporučio se, i ode, da prati staroga vojnika, znajući da će starac još uz put ući u krčmu na uglu „Opatičke" i „Varmegjijske ulice."

Društvo je ostalo isto, tek što se gospodja Justina vrlo dobro zabavljala sa svojim ritmajstorom.

Posljednje se sunčane zrake oštro upirahu u katedralni toranj, u vršiće i kleti oko Zelenoga brijega, a ono dvoje sjedi, tiho razgovarajući na jednoj klupi, koju odasvuda zastriješe visoke malve.

— Ja bih vama za volju, mademoiselle, mogao postati prijateljem onoga, kogà vi zovete carem Francuza.

— To je velika žrtva, gospodine grofe, koju može samo onaj razumjeti, koji vas je čuo pripovijedati o Wagramu, tko je razumio, kolikim ste se interesom spremali, da uništite onoga, recimo, velikoga patuljka.

— Istina, pa zato se mogu valjda nadati bar kakoj revanche.

Margot pogleda Mauricija ispod oka; vidjelo se, da pogadja, kud ovaj šiba, ali i pogadja, od kolikoga bi zamašaja bila taka prividna revanche. Odluči se:

— A ja sam spremna, da vam dadem . . .

— Vidite, kod muškaraca to je vrlo rijetko, beskarakterno, da mijenja narodnost, kod žena je drukčije . . .

— Pa, upita djevojka, osjećajući kako joj Mauricije pomaže.

— Eto, biste li vi htjeli kome za volju da promijenite svoju narodnost.

— Pod nekim uvjetima . . .

— Recimo, da postanete Austrijankom.

— Ne, ne, ne, nasmije se iz svega grla Margot, ne Austrijanka. Tražite od mene, što vas volja; tražite od mene, da postanem Njemica, Talijanka, Madžarica, ali ne Austrijanka! To je nemoćna narodnost, koja je uvedena carskim patentom. I zbilja, vi ste Austrijanac? A što ste bili prije, nego što se znalo za ovo ime?

Čudom je pogleda Mauricije. Što je on bio do godine osam stotina i četvrte? Sila misli proleti njegovom glavom. Zar Francuz ili Madžar?

Ni jedno, ni drugo. Prvo je davno prestao biti, specijalno otkad je sva Francuska krenula onim čudnovatim, njemu odvratnim pravcem. A drugo nije mogao da bude, ta on nije razumio ni riječi madžarske. Malo pomalo sjeti se svoje mladosti, sjeti se svoga strica kanonika, svoga oca, sjeti se svega, što je oko njega bilo, svega, što je u najranijoj mladosti vidio i ćutio, pa ga spopade neki stid pred samim sobom, što je on sve to nekako s voljom zaboravio.

— Recimo, da postanete Hrvaticom, jer mi smo ovdje na hrvatskom tlu.

Margot se začudi, ali odmah prihvati ruku Mauricijevu, koja je otvorena bila prema njoj, pa reče:

— Bi, odmah, uz uvjet . . .

— Da je meni za volju . . .

— Da, promuca tiho Margot, a Mauricije je obuhvati, jedva je dirajući, pa je lagano ogrli.

Kad su navečer ostavljali gosti dvor grofice Sermage, užarena Margot nije se mogla načuditi ljubežljivosti gospodje Annaker, kojom ju je bila obasula, praštajući se s njome.

*

Margot nije spomenula nikome ni riječi o onoj večeri kod grofice. Sanjala je danju i noću. Više je mislila na Mauricija, nego na jadnoga oca, koji je još uvijek sjedio u Gracu. Ali misao na Mauricija radovala ju, i ako joj on ne reče ništa osobito, samo je ogrli, tiho ogrli.

Jedno poslije podne, bilo je jedno pet, šest dana poslije one sretne večeri, donese sluga debelo pismo, pa ga preda Margueriti. Misleći da je pismo od oca, ona ga brzo otvori, ali se začudi posve nepoznatom rukopisu. Eto kako je glasilo pismo:

Chère comtesse!

Čovjek, koji žali, što ćete vi postati žrtvom poznatoga bonvivanta, grofa Mauricija, koji izrabljuje i političko naše stanje sebi u prilog, opominje vas, te šalje za dokaz pismo iz nedavne grofove prošlosti.

Vaš prijatelj.

Priloženo je bilo sasma smotano pismo, koje Margot brzo preleti očima, pa udari u plač. Rukopis pisma bio joj je vrlo poznat.

Zlatokosi andjele moj!

Vratio sam se, ima tome već dulje vremena u Zagreb, a od Tebe nigdje ni glasa. Smiluj mi se, dodji u šumu pod naš vrt. Bit ću ondje.

Čekat ću raskriljenih ruku moje zlato, ljubit ću te, kako sam te proljetos ljubio. Sjutra usmeno više.

Zagreb, 2. VIII. 1809. Mauricije.

Okamenjena je gledala Margot ovo pismo. Pročitala je oba pisma još jednom. Udarac bio je strašan. Promišljala je, nije li to možda kaka mistifikacija, ali sve u svemu, to je bilo pismo Mauricijevo, s njegovim potpisom, a upravljeno na zlatokosog andjela, koga je ljubio već u proljeće.

Možda i nije njegovo pismo, pomisli, pa odluči starom Patačiću priznati sve. Podje do njega, pa ga nadje u biblioteci, kako prevrće stare neke knjižurine, držeći ljevicom na nosu naočare. Starac se pokloni pa upita smiješeći se:

— Kome sretnom slučaju, chère vicomtesse, imam . . .

Videći očajno lice njeno stane čas, a onda zapita zabrinuto:

— Što je, Margot?

Ona pogleda zabrinuta starca, sjede na veliki starinski naslonjač, pa pokrije lice rukama.

— Što je, Bože moj, govorite! Pomoći ću vam, ma stajalo me štogod.

Margot podignu glavu, dva puta pokuša da govori, ali ni slovca nije mogla da pronese preko usana. Stari joj se grof lagano približi, uhvati je za ruku, pa prisloni njezinu glavu na svoje grudi.

— Hajde, da čujemo. Ne plačite, umirite se. Dakle ovdje su dva pisma, otkle — iz Zagreba. To je vrlo dobro. Dalje — smijem li?

— Da, dahnu Margot sasma resignirano.

— Prvo je pismo anonimno. To je pisala žena, i to ona ista, — starac stane čas, onda baci pogled na drugo pismo, — kojoj je pisao Mauricije, dakle jedna zlatokosa žena.

Margot ga pogleda svojim velikim očima, a starac joj se nasmije.

— Draga moja, to je svakomu jasno. Medjutim, produlji uozbiljivši se, nekako nije jasno, zašto je Mauricije pisao to pismo. A da je pisao, o tom nema sumnje.

Patačić ode do starinskoga sekretera, pa iz jedne ladice izvuče svežanj pisama.

— Eto vidite; jednako fino pismo, jednaki papir, pače i običaj, da piše datum u lijevom kutu u svim pismima, a i na ovom našem.

Starac uze šetati i najednom se zaustavi.

— Draga Margot. Mi ćemo podvečer na šetnju, možda mi donle sine što pametno. Hoćete li?

— Da, šapnu tiho Margot, pa se odvuče put svoje sobe.

Oko šeste našlo se ovo dvoje opet na svom starom putu. Margot je išla muče kraj starca, a on je svoju tananu visoku palicu naslonio na rame, pa se u sebi smijao. Napokon stavi palicu pod pazuho, pa protare ruke:

— Permettez-moi, chère vicomtesse. Mauricije je pisao ono pismo.

— Zbilja, pita prestravljena Margot.

— Zbilja. Ali ima nešto ugodno po srijedi. Ne obazirući se na to, da će grofovsko crnilo biti finije, ustrajnije i t. d., treba da znate, da iza stalnoga broja godina crnilo ne može da pušta boje. A tako vam je i u ovom pismu. Eto vidite; ja sam čitavo pismo metnuo u vodu i, ni na slovcu nije ostalo mrlje. Ali . . .

Grof potegnu vlažno pismo iz džepa, i tu je na datumu bila velika mrlja.

. . . Ali vidite, ma chère, ovdje je mrlja sasma svježega crnila. Razumljivo je, da je grof to pismo pisao godine 1800., a netko je drugi, bit će zlatokosa dama, zadnjoj ništici primetnula sasma mali repić, pa je izašao broj 1809.

— Ah, razveseli se Margot, pa se stane smijati.

— Iz svega dakle slijedi, da zlatokosa dama još uvijek, nakon devet godina, ljubi Mauricija; ali iz svega slijedi i to, da ga vi, chère vicomtesse, mnogo više ljubite od nje, je li?

Margot se zarumeni, ponikne očima, a napokon se baci staromu grofu na prsa, pa plačući prizna:

— Da, da, ja ga ljubim, ljubim ga.

Patačić pogleda djevojku silnim zadovoljstvom:

— Pa je pravo, da ga ljubite. Pravo je.

Onda mahne glavom, kao da sadašnjost hoće da otjera, pa stane mirnim glasom pripovijedati:

— Dugo je tome, već je prošlo dvadeset godina. Bilo mi je gotovo četrdeset godina, kad dodjoh u Pariz, a godina i pô prije prevrata. Neko poslije podne bijah na Place Louis XV. s jednim prijateljem, mladim i bogatim Jankom Draškovićem. On je živio u Parizu gospodski. Imao je mnogo poznanstva, pa se i ono poslije podne pridružismo grupi, što se šetala Tuillerijskim prolazom. Drašković me predstavi. Bilo je dosta; jedno mi se lice usjeklo u pamet, lice posve slično vašemu. Bila je to mlada marquise de Château-Breuil . . .

— Moja majka, ote se Margueriti u čudu.

— Vidio sam je, i valja priznati, zaljubio sam se do ludila u nju. Nije prošao dan, a da nisam s kakova god povoda došao do markize i njezine majke, donosio knjiga, kupovao slika, darivao je cvijećem. Jedno me ljutilo. Uvijek, dok sam bio kod Breuilovih, našao se ondje i vicomte Le Brun-Gordon.

— Moj otac, opet će djevojka u čudu.

— Da. I čim smo dalje bivali i jedan i drugi uz markizu, tim je više rasla mržnja izmedju nas, pa jednog dana došlo radi sitnice, puste izlike, do oštrih riječi, tako oštrih, da smo ih mogli samo krvlju oprati. Sve je bilo spremno, a večer prije nego što ćemo se tući, dodje k meni stari naš podvornik, pa mi donese malo pisamce:

Plemenit čovjek ne razara sreće dvoga, koji se ljube.

Marquise Château-Breuil.

Nisam znao, što da učinim. Velika, neizreciva bol mi pritisla dušu, ali u slijedećem času odlučih biti kukavicom, onoj za volju, koju sam više ljubio od svega. Drugi dan nije našao vaš otac, vicomtesse, svoga protivnika na biljezi, a pol godine poslije toga dobio sam kartu s vlastoručnim potpisima vicomtesse i vicomtea Le Brun-Gordon i malo p. r. u lijevom kutu. Radovalo me to vrlo, ali se zakleh, da ne ću nikad više nikoga ljubiti. Vremena su nastala grozna. Vaš je otac izgubio ženu kod vašega poroda; oprostite, što tako direktno te stvari spominjem. Oduzeše mu i njegov i vaš posjed, a on gotovo siromah, pobježe u Englesku. Pokušao sam više puta, da mu pomognem, ali nigda ne primi moje pomoći. Tek sada, kad je u Gracu sjedio, zamoli me, da vas uzmem pod svoju zaštitu. To sam vam zato pripovijedao, da znate, u koga možete tražiti povjerenje, i u koga vam se valja pouzdati.

Margot stisne bez riječi ruku Patačićevu. Nakon časka hoda upita je starac:

— A znate li, tko je ona zlatokosa dama?

— Ne, nemam pojma.

— Ne znam ni ja; Mauriciju ne treba ništa govoriti o tim pismima.

— Ne ću.

Sunce je zalazilo za prekriške vršiće, kad se ovo dvoje otputi k .ći.

*

Gospodja je Annaker uzalud čekala, kako će djelovati njezin otrov. Dva dana iza onoga razgovora Patačića i Marguerite nadje se ona kod stare grofice, a nadje ondje i Margot i Mauricija. Veselo igrahu šah, ali tu su figure bile samo izlika, pa su tiho šaputali, kadikad se od srca smijali. Gospodja ode ljuta, razbijajući glavu, je li Margot dobila ona pisma.

Medjutim dodjoše mrki dani novembarski. Govorilo se o primirju i miru u Požunu i Beču. Car je napokon učinio mir pod pritiskom francuskog oružja, i prvih dana mjeseca decembra zapade Francuze sva zemlja na jug Savi. Porazno je to djelovalo po svim krajevima, ali najjače u Zagrebu. Francuzi bili su na to spremni već od polovine jula, pa čim je mir bio ratificiran, preuzeše upravu nove kraljevine Ilirije. Zarobljenike pustiše na slobodu. Ocu Marguerite povjerena je uprava departementa, u kome je glavno mjesto bio Gospić. Na polasku svom podje kroz Zagreb, a stara ga grofica Sermage pozove na ples, koji je negdje poslije Božića priredila u svom domu.

Stara je grofica učinila sve, samo da pokaže sebe što otmjenijom. Bila je otvorena sala, koja se inače vrlo rijetko otvarala, a bila je uredjena po starom običaju bijelom i zlatnom bojom. Opažalo se doduše tu i tamo, kako je to sve staro, ali brižne ruke gospodaričine i njezinih službenika znali su to prikriti. Visoki prozori sa mnogo malih stakalaca, pomljivo očišćeni, bijeli prozirni fini zastori ruše se sa zlatnih urešenih karnisa. Medju prozorima dižu se visoka zrcala, složena od mnogo malih ploča. U jednom kutu koči se tamni, dugi clavicino, a uza stijene do njega visoki uski gobelini, koji pokazuju pasturele na nihaljci. Velika bordira od ruža na jednoj je strani izgrizena ili se od starine izgubila; ondje namjestiše lijep paravent, da to sakrije. Dva velika staklena lustra sa mnogo svijeća i staklenih prizama kočila se posred čudno oslikanoga stropa. Mnogo malenih stolaca savinutih nogu skupilo se pod prozorima, zrcalima i uz vrata, a samo u jednom kutu stajao je mali bijeli divan sa zlatnim stolićem.

Tako je bilo uredjeno na treći dan Božića; svijeće su već gorjele, onaj quatuor stisnuo se bio uz clavicino, a već su počeli dolaziti gosti. Vani je pritisnula ljuta zima, pa se sve zamatalo u šubare i bunde. Bilo je mnogo gosti, sve dobri znanci grofovske kuće. Prvi dodje Patačić i javi gospodji grofici, da je gospodin vicomte Le Brun-Gordon došao tek prije dva sata, pa da će se ispričati gospodji grofici, što nije prije vizite učinio. Grofica primi tu vijest sa blagonaklonošću.

— Mnogo mi je draže, chèr comte, kad ovaki prijatelj dodje nenajavljen, nego kad dodje stotinu haut-voulant-voler sa svim mogućim cartes de visite i najavljivanjima.

*

Dodje i stari kanonik Sermage, desna ruka biskupa Vrhovca, fina glava, a osobito versiran u klasičkoj poeziji. Pratio ga njegov sekretar Bartol Vučetić, mlad zanosan svećenik, živi prijatelj Napoleonov, nadajući se uvijek, da će Napoleon podignuti kraljevstvo ilirsko, a sada strašno uzrujan, što Napoleon nije uzeo Dravu za medju. On i mladi grof Oršić natiho politizirahu u jednom kutu. Sva se sila mladoga svijeta vrzla po salonu i susjednim sobama. Dame odjevene fino, lagano, rekao bi, da je nasred ljeta, bacaju koketne poglede na kavalire, koji stisnuše vratove u uzane visoke ogrlice, noseći pod rukom velike cilindre nejednakoga oboda. U sobi grofa Mauricija sjedi Patačić, koji se onamo potegnuo, pa raspravlja s Lentulajem o promjenama u Evropi, pušeći uza to dugu bijelu lulu, koju je sam donio iz Monsa. Mauricije prigleda čas ovamo, čas onamo, svagdje ga ima, dobre je volje, jer će se danas valjda proglasiti njegove zaruke za gospodjicu Margueritu. Gospodin general Annaker pripovijeda dvojici vojnika, kako je s Aloinzijem kod Arcole vojevao, kako su topovi bučili i kako otada slabo čuje. Njegova gospodja došla en plein parade, u ružičnom odijelu sa vrlo kratkom korsažom, koju su držala samo dva zlatna lančića povrh ruku. Kraj nje koračao u potpunoj uniformi ritmajstor Wimpfen. Otimale su mu se oči svaki čas za njegovom lijepom komandantkinjom. Ona je bila prema njemu danas vrlo blaga.

— Znate, Wimpfen, govorila mu nervozno, bit ću vaša, kako rekoh, sasma vaša, ako učinite nešto, da oni ne budu svoji. Pomislite, sasma i čitava vaša.

— Hoću, milostiva gospodjo, hoću, — promumljao Wimpfen, pa se primaknuo jače ženi.

Dodjoše onda Le Brun-Gordon i Margot ; ona odjevena sasma bijelo, sa bijelom ružom na prsima, a on sijedi gospodin u velikoj dvorskoj uniformi; grenadir, što je uza nj išao, nosio je veliki crni kalpak od samura ; sama uniforma bila je zlatom izvezena, fine čizme i veliki porte-feuille od crvene svile sjajno pristajahu starcu, dok je široka crvena vrvca oko pasa označivala njegov civilni položaj. Predstaviše ga; s Patačićem gotovo da se izljubi, vrlo srdačno pozdraviše se grofica i Mauricije s njim, dok se Wimpfen i gospodja Annaker samo hladno nakloniše starom kavaliru.

Zabava počinje. Ples se započe s gavotom. Mladi je svijet plešući graciozno pratio glasove tihe muzike, dok su starci sjedeći uza stijene gledali, kritizirali i podsmijevali se mladosti, sjećajući se svojih mladih dana. Ludvik Seermage pravdao se s mladim Oršićem, da punktacije požunskoga mira ne mogu biti takve, kako ih po Zagrebu raznose. Varkanji je nešto čudno pripovijedao Lentulaju o promjeni osobe ratnoga komesara, a stari prepošt dubički mahao glavom pa pripovijedao Le Brun-Gordonu lijepe pričice iz vremena carice, koja je poslala svoju posjetnicu madami Pompadour.

Dva se reda plesača polagano pomicahu sredinom dvorane, držeći ruke visoko, graciozno. Mladi Henrik Sermage vodio je red sa gospodjom de Goricia, onda dodje brat Petra Oršića, Mihajlo, sa gospodjicom Vojkfy, pa kršni Wimpfen, blaženo gledajući gospodju Annaker ; stari barun Balbi vodio je mladjahnu štajarsku groficu Attems, koja je nadaleko slovila radi svoje zlatne kose, pa je Margot, koja je s Mauricijem išla za njom, kadikad nepovjerljivo pogledala Mauricija. Čitavi niz gospodja, gospodjica i gospode nastavljao je red. Bilo je tu svega, što je moda novo donijela za ovu zimu: sasma mali suncobrani, koji su imali na srijedi drška koljence, pa se za čas pretvarahu u lijepe lepeze; tanana krzna, što se nošahu više za nakit negoli radi zime, tanane ramenice od šarene svile ili od lančića sa draguljima, lijepi diademi, složeni od ruža ili od dragulja. A kad bi koja krasotica koketno podignula uzanu suknju, vidjela se cipelica od svile s unakrštenim podvezicama od tanane svilene vrvce, a ponad njih hlačice do gležanja, urešene dragocjenim čipkama.

— Chaine anglaise, ozove se glas mladoga Henrika.

Parovi se rastave, dame krenuše na jednu stranu, gospoda na drugu, tako, da je bio svaki sa svakom jedan čas. Kad su opet bili u predjašnjem redu, oglasi se opet aranžer : — Polonaise.

U dva se reda gospoda i gospodje svrstaju, pokroče lagano naprijed, pazeći da sve bude skladno, svaki kret, svaki naklon, a onda se svrši prvi ples.

Rasplete se živ razgovor. Delivuk je dokazivao Lentulaju, da nema takve žene na svijetu, kakva je njegova Tina, kako su je kod kuće zvali. Mauricije je vodio Margot ispod ruke, pa je tiho pitao :

— Hoću li danas proglasiti, Margot ?

— Kako želite. Meni će milo biti, da što prije budemo svoji, odvrati djevojka stidljivo.

Grofica Attems približi se reverendissimusu, pa kako je bila vrlo elegantna i svjetska dama, tako je strašna štajarska njemština na-

grdjivala njezinu eleganciju. Kad je prečasni Sermage u razgovoru upita nešto francuski, odvrati mu sasma neumjesno:

— Brežice nisu u francuskoj carevini.

Gospodja Annaker, okružena od dva, tri kavalira, primakne se Wimpfenu, pa ga bocnu riječima:

— Nemate snage? Kukavice! Sjetite se moga obećanja.

— Sjećam se, odvrati ritmajstor mirno, pa pogleda gospodju slavodobitnim očima.

Glazba zasvira bagatelu od Bacha. Sada se starija gospoda, a na čelu im Delivuk i Annaker, počeše povlačiti u susjednu sobu, gdje je bio priredjen velik buffet.

— Lancier, zaori glas mladoga Henrika, i začas se redalo veselo kolo, dašto prema tempu onoga vremena.

Čim se svršio ples, poče glazba opet svirati onaj finale iz „Vestaline" od Spontinija. Dvorana je bila gotovo prazna. Tek Mauricije, stari Le Brun-Gordon i još dvojica stajali su na srijedi i razgovarali. Wimpfen, koji je bio razjedjen, što je gospodja Annaker odbila njegovu prošnju, da s njom igra lancier, pristupi nenadano kapelniku, strgnu note sa stalaka, baci ih na zemlju, pa reče:

— Dok sam ja ovdje, dotle se ne će igrati kompozicija miljenika šarlatanskoga nazovi-cara.

Mauricije, koji je najbliže bio, osupne se, pa progovori:

— Ali dopustite, gospodine, vi niste sami ovdje...

— Ja sam rekao, da ne ću glazbe šarlatanskoga miljenika...

— Vi ćete dopustiti, velim ja, da vas opomenem na goste, kojima ta vaša izjava ne će biti nimalo s voljom, progovori opet Mauricije, svladavši se, kad je opazio, da je Spontini samo izlika ratobornome ritmajstoru.

— Sramota je za vas i za vašu kuću, što u tako tužno doba pozivljete take goste...

— Čini mi se, gospodine, da vi imate razloga...

— Ja bih bio kukavica, ništarija i podli lažac, da ne branim svoga cara, kako je kukavica, ništarija i podli lažac onaj, koji ga vrijedja, — reče trganom njemštinom stari Le Brun-Gordon, zacrvenivši se od jarosti i bijesa.

— Ja s vama ne govorim, gospodine, promumlja Wimpfen.

— Ali ja svama, i to tako, progovori starac i udari Wimpfena lako rukavicom u obraz.

Sve se to dogodilo tako brzo, a dosta tiho, pa je za veliki dio društva ostalo neopaženo.

Wimpfen ostavi dvoranu i društvo, ne govoreći nikomu ni riječi, a Mauricije i Le Brun-Gordon zabavljahu se dalje. Gospodja Annaker čudno je gledala ovu dvojicu i badava čekala, hoće li se javiti Wimpfen. Tek dvije riječi progovori Mauricije Le Brunu: — Zašto ste...

Društvo se razigralo, bilo šale, bilo veselja, kad najednom zavlada mir, a Mauricije stane, pa će ozbiljno ovo reći:

— Velecijenjene i visokoblagorodne gospodje i gospodjice i prečasna, presvijetla i poglavita gospodo. Sa znanjem moje majke, blagorodne grofice Sermage, i sa znanjem visokocijenjenoga gospodina Charlesa Maximea vicomte Le Brun-Gordona čast mi je javiti vama svima, da sam, raspitavši pamet i srce i ogledavši se po svijetu opazio da sam sâm, da će mi trebati netko u kući i dvoru, da zapovijeda, da drži tri ugla kući, a rekla mi je pamet, da za mene nema ljepše i doličnije žene od blagorodne gospodjice vicomtesse Margot Le Brun-Gordon...

— A, — začudiše se svi.

... Reklo mi je srce, pa sam pošao do nje i zapitao je, hoće li moja biti, a ona mi je rekla...

— Da, dahne Margot, privinuvši se užarenom Mauriciju u naručaj, a crvena lica i suze u očima pokazivahu, da joj je duša blažena, srce veselo.

Sve se razigralo. Čestitke letjele sa svih strana. Stara je grofica plakala od uzbudjenosti; stari je Patačić Margot ogrlio pa prišanuo:

— Da je netko na životu, taj bi me blagosiljao.

Dugo su jošte zveketale čaše, dugo se čuo glas staroga Delivuka, koji je burnim glasom pjevao:

— Vivat rex, vivat grex, vivat summus pontifex...

A onda se počeše ljudi razilaziti.

Gospodja je Annaker pratila, kakogod je ljuta zima bila, Margot do njezina stana, pa kad joj je još jednom čestitala, doda:

— Koja šteta, da se sjutra Mauricije mora tući s ritmajstorom Wimpfenom!

Iza tih riječi brzo se preporuči i ode. Sirotu Margot kao da je grom ošinuo. Uzbunjena i uzrujana upita svoga oca i Patačića, ali se otac nasmija njezinim riječima, pa progovori sasma mirno:

— Da se Mauricije tuče, ne bi u zadnji čas objavio svoje zaruke s tobom.

Jadnici pane onda na pamet, kako se njezina mati obratila na Patačića pismom, pa će i ona da to učini. Još istoga jutra posla malo pisamce ritmajstoru Wimpfenu, gdje ga zaklinje, neka ne oduzima života Mauriciju baš u taj čas, u koji je ona došla do svoga cilja, do svoje sreće. Moli ga, neka ne misli, da ona što nečasno prosi, ali da ona zna slučajeva, gdje su ljudi od gvozdena poštenja taki dvoboj ostavili.

Cijelo je prije podne čekala odgovor; bila se već i spremila, da podje sama do gospodina Wimpfena, kad joj napokon oko podne donese sluga posjetnicu od Wimpfena, gdje je lijepo napisano: — Žalibože ne mogu odgovoriti, jer ne čitam francuski.

Odma poslije podne otpravi se Margot k svome zaručniku.

— Stara grofica spava, a mladi je gospodin oko podne s konjem otišao, reče stari kamerdiner mladoj vicomtessi, lomeći teško francuski jezik u svojim zagorskim usnama.

*

Sve se zamotalo u duboki snijeg. Svaka grančica, svaki suhi list nosi na sebi debelu naslagu snijega. Vedro je, ali hladno. Oko tri sata sastalo se u blizoj šumi, što se pruža Zagrebu na istok, šest ljudi. Ta je šuma dobila baš u ono doba ime Maksimir po biskupu Vrhovcu, koji je počeo ondje uredjivati veliki perivoj.

Ona šestorica stavila se u dvije grupe, a obje pod otvorenu sušu, gdje je na četiri stupa stajao krov. Tu je bila čistina nepokrita snijegom. Inače se snijeg prostirao dalekim poljem do Zagreba, pa je na popodnevnom suncu bacao ljubičaste sjene, iz kojih se podizahu tamne kule biskupskoga grada i mrki zvonik Kraljeve crkve.

Vicomte Le Brun-Gordon imao je kao svjedoke Patačića i Mauricija, dok je ritmajstor Wimpfen imao grofa Mihajla Oršića i jednoga od svojih drugova iz vojništva. Svi pregovori glede izmirenja razbiše se već u početku. Stajali su spremni.

— Znate, reče vicomte, David, briljantni znameniti slikar njegova veličanstva, cara Napoleona, običaje svagda, kad se sprema, da ovjekovječi slavu svoga gospodara na platnu, popiti čašicu Chartreusea, da dobije spirita, i da mu djelo što bolje uspije. Illustrissime Patačić, budite tako dobri, pa mi iz one škrinjice dodajte jednu čašicu. Možda i meni posluži sreća, te oštrim perom napišem nekoliko riječi u slavu moga gospodara na onoj rabijatnoj koži. U zdravlje moga cara i vladara Napoleona, diže vicomte čašicu, ispije je, pa tresne njome o najbliži hrast.

— Gospodo, gotovi smo, idemo, ako izvolite.

Pozdraviše se. Unakrstiše mačeve. Wimpfen udara, stari se vicomte brani. Ritmajstor je bijesan. On je prije podne bio kod gospodje Annaker, pa joj pripovijedao, kako se iskrenula njegova ataka, kako se mora sada tući sa starim vicomteom, a gospodja Annaker otkresala mu je u lice, da je luda, i neka gleda, da što prije ode. To, pa nonšalansa, kojom je išao stari vicomte u borbu, još je podjarila ritmajstora.

Poče udarati nesmiljeno po starcu, ali starac stoji kao hrast, ne uzmiče, a samo se brani. Što dalje, ritmajstor se sve više užiže, kuša na svaki način, kako bi došao do kože svoga protivnika, ali ni truna ne može shvatiti. Oznojio se, smalaksao; zasinu sablja starčeva kao zmija, navali jedanput:

— Touche, mon chèr.

Drugi put ga pogodi samo malo u ruku.

— Touche, mon chèr.

Onda zasiječe strašno, a krv brizne ritmajstoru po obrazu, prsima i lijevoj ruci. Spusti sablju pa se podupre na nju. Udarac je bio silan, jer ritmajstor malo da nije izgubio svijesti. Prerezao mu duboko kožu na čelu, ozlijedio oko i nos, zasjekao donju usnu, pa dalje ramenom i lijevom rukom.

— Nema ništa za vas, Mauricije, progovori vicomte učtivo, okrenu se, obuče svoj zobun, pa se otpravi kolima, kojima je došao.

*

Prošla je bila Septuagesima, ali još uvijek zima ljuto pritiskala sav kraj, snijeg je po treći put ljudski zapao, a stara je grofica sjedjela uza svoj stol, čitajući lornjonom pismo od Mauricija, koji je sa svojom ženom otputovao u Paris. Lice joj se smiješilo, a oči prijazno gledale.

Najednom se javi na vratima stari kamerdiner.

— Njegova milost, gospodin Bartol Patačić pitaju, bi li njihova milost . . .

— Bi, bi. Reci, neka udje, neka dostoji.

Začas je na malom stoliću osvanula čaša sa citronom i brušena kristalna bočica sa Aracom.

— Servus humillimus, pozdravi Patačić, je li vaše gospodstvo dobilo vijesti od naših mladenaca?

— Jesam, illustrissime, jesam. Dobro im je.

— Madame la comtesse, prije nego počnemo čitati, što ovo dvoje piše, čujte jednu novost. Kako je Zagreb na medji carstva, treba oz-

biljnu glavu za ratnoga komesara. Dolazi amo general Knežević, koji je stajao dosad na kordunu.

— A Annaker? — upita starica.

— Ide za komandanta staroga grada Hohen-Salzburga.

— Hvala Bogu. Dakle čujte. Izvolite uzeti čašicu Araca, danas je vani vrlo hladno.

Starica stane čitati dugo pismo svoga sina, a Patačić je pozorno slušao staričino čitanje, pijuckajući pomalo.

Milan Šenoa.

Ljuba Babić: Gornja Mahala (Jajce).

KULTURNI PREGLED.

I. HRVATSKA KULTURNA DRUŠTVA.*

MATICA HRVATSKA.

Matica Hrvatska, osnovana god. 1842. pod imenom ilirskim, navršila je minule godine sedamdesetgodišnjicu svoga života, pa se u ovome razmaku — ma u početku tako slaba, da prvih dvadeset godina nije mogla izdati redovito godimice ni po jednu knjigu — razvila kao jedna od najvećih i najbogatijih hrvatskih prosvjetnih institucija. U bilanci koncem god. 1911. označen je Matičin imetak sa K *779.953·81*, dakle je prevalio tri četvrtine milijuna. Kako je u bilanci koncem god. 1908. iznosio sav Matičin imetak K *715.102*, to je on u tri godine narastao za K *61.851*.

Nova uprava Matice Hrvatske sa svojim odborom postigla je u ove tri godine, što je najpreče imala u programu: sredila je prilike gospodarske u društvu, stavila na novi osnov čitavo svoje poslovanje, uredila je i pročistila pitanje članova zakladnika i svojih povjerenika, koji su duša Matičine organizacije, pa tako, i ako štampa nije Maticu podupirala, kako je nekoč bilo, ipak je uspjeh njezin bio osiguran. Ovo se jasno razbira iz nekoliko stavaka u bilanci; prodja starih izdanja uredjena je tako, da sada odbacuje osmerostruko više negoli predjašnjih godina, ili na pr. prinosi članova zakladnika god. 1908. iznosili su K 3.190, a god. 1911. — više nego ikoje godine prije toga — K 10.026. Ali najveći je uspjeh postigla Matica, što je prošlogodišnja redovita izdanja, štampana u 10.000 primjeraka, za tri mjeseca potpuno raspačala, te danas nema ni jednoga primjerka, a to je bio poticaj, te su redovita izdanja za god. 1912. štampana u 11.000 primjeraka.

Kod izvanrednih izdanja ne može Matica zabilježiti ovakav uspjeh. Matica je izdala „Strossmayerov koledar za god. 1912.", odazvavši se molbi Odbora gospoja za podignuće spomenika J. Strossmayeru, koji nije više mogao izdavati ovoga koledara o svom trošku. Matica je htjela „Strossmayerov koledar" učiniti stalnom svojom edicijom, jer osjeća veliku potrebu koledara, koji bi bio književni almanak, a ujedno bi donosio pregled našega prosvjetnoga života. Ali i ako je ovo godište koledara bilo najbolje, ipak se naklada od 4.000 nije ni izdaleka mogla raspačati, pa se Matica radi prevelikog deficita morala odreći daljega izdavanja.

„Katon Utički", historijska drama dr. A. Tresića Pavičića, raspačana je malone posvema. Minule godine osnovala je Matica u izvanrednim izdanjima „Omladinsku Knjižnicu", te je kao prvu

* U ovome pregledu dolaze samo ona kulturna društva, koja su poslala Matici podatke o svome radu.

knjigu izdala „Narodne Pripovijetke", s ilustracijama Ljube Babića ml. Poznato je, da se ovoj vrsti književnosti posvećuje velika pažnja kod svih prosvijetljenih naroda i da se oko nje trude i najveći književni velikani. Hrvatska omladinska književnost ni sadržajem ni opremom nije još na ovakovoj visini. Stoga se Matica Hrvatska odlučila, da izda niz uzornih omladinskih djela s originalnim umjetničkim ilustracijama, na umjetno-tiskovnom papiru, u lijepoj opremi. „Narodne Pripovijetke" stoje u originalnom uvezu u platnu K 3.—, a u poluplatnenom uvezu sa originalnom naslovnom slikom samo K 2.—. Knjiga je toplo primljena, te je umah raspačano više od 2000 primjeraka, a i stručnjaci pedagozi povoljno su o njoj pisali. Matica se obratila umah i na kr. zemaljsku vladu, da knjigu preporuči pučkim školama, jer bi se onda moglo u tom pravcu i dalje raditi, ali njezina molba još nije riješena.

Matica Hrvatska izdala je za god. 1912. u redovitim izdanjima sedam knjiga, i to:

1. Dr. A. Bazala: Povijest filozofije, knj. III. Povijest filozofije najnovijega doba.
2. Dante-Kršnjavi: Božanstvena Komedija, dio II. Čistilište.
3. Hrvatsko Kolo. Zabavno-poučni književni i umjetnički almanak, knj. VII.
4. Vladimir Nazor: Hrvatski Kraljevi. Pjesme.
5. Adela Milčinović: Bez sreće. Drama u 3 čina.
6. Branislav Nušić: Priče.
7. D. Merežkovski: Petar Veliki. Roman. S ruskoga preveo Josip Pasarić.

U „Hrvatskom Kolu" sastalo se ove godine više pripovjedača, pjesnika, naučenjaka i umjetnika negoli ikoje predjašnje godine, te se opaža, da se hrvatski književnici upravo natječu, da budu suradnici Matice Hrvatske, što je znak, da će ona moći odsad sve jače utjecati na hrvatsku književnost, pa da će i njezina književna izdanja biti sve vrednija. Od ovogodišnjih redovitih izdanja dvije su knjige izdane u povodu Matičinih književno-prosvjetnih obveza. „Priče" Branislava Nušića, najboljega srpskoga humoriste i komediografa, izdala je Matica Hrvatska u sporazumu sa Srpskom Književnom Zadrugom u Beogradu, koja sada redom svake godine izdaje po jednu hrvatsku knjigu; ove godine izaći će prva knjiga „Antologije hrvatskih novijih pripovjedača" u redakciji i s predgovorom dr. Branka Drechslera. A pjesme Vladimira Nazora: „Hrvatski Kraljevi" izdane su kao izdanje Matice Dalmatinske prema uglavljenom ugovoru izmedju ove dvije naše prosvjetne institucije. Matica Dalmatinska daje Matici Hrvatskoj godimice svotu od K 1500, a zato dobivaju njezini članovi utemeljitelji besplatno sva redovita izdanja Matice Hrvatske, a članovi prinosnici dobivaju besplatno „Hrvatske Kraljeve".

Kao izvanredna izdanja izdala je Matica za godinu 1912. tri knjige, što ih članovi dobivaju uz sniženu cijenu, i to:

1. Josip Kosor: Požar strasti. Drama.
2. Ivo Vojnović: Gospodja sa suncokretom. Drama.
3. T. Maretić: Homerova Ilijada. Treće (Matičino drugo) izdanje. Sa predgovorom Dr. Gjure Körblera.

Pored toga doštampava se kao izvanredno izdanje, te će se doskora moći raspačavati:

4. Dr. F. Šišić: Hrvatska Povijest, knj. III.

Kako je Matica Hrvatska minule godine raspačala čitavu nakladu, a vjerojatno je, da će i ove godine raspačati još veću nakladu od 11.000 primjeraka, pa obzirom na princs Matice Dalmatinske, odlučila se ona, da u ovim povoljnijim materijalnim prilikama dade svojim članovima više od minule godine, pa dok je redovito izdanje za god. 1911. imalo 120 štampanih tabaka, ove godine ima 130 tabaka. Prema tome Matica je kao najveće hrvatsko nakladno društvo bacila u narod za god. 1912. samo svojih redovitih izdanja 1,430.000 štampanih tabaka.

Kako su danas uredjene gospodarske, a naročito administrativne prilike u Matici, i kako je ona ponovo okupila oko sebe veliko kolo hrvatskih naučenjaka, pripovjedača i pjesnika, može se reći, sve, što je u nas dobro i ponajbolje, to će sada moći odbor podati izdanjima Matičinim neki odredjeniji pravac i neku sistematičnost, koja je naročito potrebna za poučna djela. Jedan dio osnove već je gotov, i odredjen je već čitav niz velikih djela iz pojedinih nauka, koja su nam prijeko potrebna, pa će se odmah i izvoditi, a doskora bit će gotova čitava osnova, za sve nauke, i to će biti književni program Matice za jedan ili dva decenija. Dosljednim postepenim izvadjanjem ove osnove dočekat će Matica sedamdesetipetgodišnjicu svoga opstanka, koja pada iste godine, kao i pedesetgodišnjica Jugoslavenske Akademije (1917.).

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA.

Jugoslavenska Akademija, osnovana god. 1867., najbogatija je naša prosvjetna institucija. Prihodi njezini za god. 1911. odbacili su svotu od 70.225·00 K, a pored toga i vlada je Akademiji za god. 1911. doznačila otporu od 25.000 K za banovanja hrvatskog naučenjaka dra. Nikole pl. Tomašića. Ovo je na oko velika svota, ali uistinu je to još uvijek premalo, da se hrvatska nauka jače razvije, i da iznese našu golemu naučnu gradju, pa da riješi velika naučna pitanja, što smo dužni da ih riješimo i sami sebi i evropskoj nauci. Naša akademija je siromašna prema ostalim akademijama u monarkiji, koje imadu neizmjerno veće glavnice i goleme fondove, a pored toga dobivaju od vlade veliku i stalnu subvenciju. Srpska Kraljevska Akademija u Beogradu štampa sva svoja izdanja besplatno u državnoj tiskari. Samo ovakve osobite pogodnosti, naročito u malih naroda, mogu pokrenuti živo nastojanje oko nauke, koja ima i u nas da riješi velike zadatke.

Jugoslavenska Akademija i uz svoja čednija sredstva daje mnogo. Ona je u god. 1911. izdala u dvije serije ova djela:

1. „Rad", knjiga 185., 186., 187., 188. i 189.
2. „Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena", uredjuje dr. Dragutin Boranić, knjiga 16., svezak 1. i 2.
3. „Statuti primorskih gradova i općina. Bibliografički nacrt." Napisao dr. Ivan Strohal.
4. „Ljetopis" Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1910. (Svezak 25.).
5. „Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika", obradjuje dr. Tomo Maretić. Svezak 30. (1. svezak sedmoga dijela), u kojem su riječi od moračić do naći.
6. „Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae", sabrao i uredio T. Smičiklas, svezak 9. (koji sadrži listine godina 1321.—1331.).
7. „Starine", knjigu 33. (u kojoj je bibliografija glagolskih rukopisa, napisao, ju Ivan Milčetić, sa dva priloga dr. Karla pl. Horvata i s jednim prilogom Josipa Vajsa).

8. „Djela Jugoslavenske akademije" knjigu 19.: „Ninski spomenici iz doba narodnih hrvatskih vladara, dio I.: Dvorska kapela sv. Križa u Ninu", napisao dr. Luka Jelić.

9. „Znanstvena djela za opću naobrazbu", knjiga 5. („Pogledi na biologičke i bionomičke odnose u Jadranskome moru", napisao dr. Krunoslav Babić); knjiga 6. („Crvi nametnici, s osobitim obzirom na čovjeka"; napisao dr. August Langhoffer).

Akademija dobiva toliko naučnih rasprava iz različitih područja, da više ne dostaju četiri sveske „Rada". Stare, veoma važne i velike edicije, „Codex diplomaticus" i historijski „Rječnik" odmiču postojano naprijed, a osnovno je djelo za povijest hrvatske književnosti Milčetićeva „Bibliografija glagolskih rukopisa". Ovo je djelo došlo nauci u sto dobrih časa, upravo kad se u nas javljaju razne naivne diletantske teorije o glagolskoj književnosti, gradjene bez ikakva poznavanja crkvene sredovječne književnosti, pa tako Milčetićeva „Bibliografija" svojim bogatstvom i kritičkim shvaćanjem postaje ugalnim kamenom za dalje proučavanje glagolske knjige.

Jugoslavenska Akademija, kako je navijestio njezin predsjednik Tadija Smičiklas u svečanoj sjednici dne 20. aprila ov. g., slavit će god. 1917. pedesetgodišnjicu svoga opstanka, a ne bi se ova historijska zgoda mogla doličnije proslaviti, nego što je on to potakao, naime izdanjem novih velikih djela uoči proslave. Jugoslavenska Akademija upravo će započeti s izdavanjem „Dalmatinskih statuta"; u redakciji Dr. Ferde Šišića sprema se neizmjerno važna edicija „Hrvatski saborski spisi" od god. 1526. dalje, a pripravni rad oko „Jugoslavenskoga enciklopedijskoga rječnika" tako je pokročio, da će se ne zadugo moći prijeći na izradjivanje članaka.

Od dogadjaja Akademije minule godine treba spomenuti dva veoma važna predavanja: Vjekoslav Klaić čitao je svoju raspravu „Statut grada Zagreba od god. 1609.", a Vladimir Mažuranić studiju „Hrvatski pravno-povjesni izvori i naša lijepa književnost". Obje ove radnje bile bi riznica za hrvatske pripovjedače, da se u nas nije već posve zatr'o smisao za historijski roman i novelu Šenoinih vremena, ali one bi mogle ili bar morale biti poticajem, da se stvori nova, moderna naša historijska pripovijetka.

DRUŠTVO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA.

Prema bilanci od 31. marta 1912. iskazana su aktiva imovine D. H. K. sa K 86.756.61 fil., ali tu ima za književna poduzeća nekoliko mrtvih stavka, na pr. našastar, označen sa K 11.192., knjižnica sa K 5.953·62 fil. Broj članova u posljednjoj poslovnoj godini bio je: pravih članova u Zagrebu 149, pravih izvanjskih članova 72, a izvanrednih 23. Pravi i izvanredni članovi uplatili su K 2.908·90 fil. članarine, a morali bi uplatiti K 4.616. Molba D. H. K., upravljena prije više godina na Kr. zemaljsku vladu, za godišnju subvenciju, kakovu imadu ostala hrvatska prosvjetna društva, još uvijek nije nikako riješena. Materijalne prilike D. H. K., osobito ako se uzme u obzir nehaj naše publike za književnost i sto drugih neprilika, nijesu dakle takove, da bi se iz njih mogao razviti intenzivniji i uspješniji književni rad.

D. H. K. izdalo je ipak razmjerno mnogo. Šesto godište „Savremenika" odbacilo je primitak od K 16.379.99 fil. a izdano je K 15.322.54 f.l., dakle je to prvo godište, koje je svršilo sa suficitom. Za književnost bio bi vanredno povoljan znak, da taj višak potječe od pretplatnika, ali na žalost valja priznati, da on potječe od oglasa, koji su za ovo godište „Savremenika" odbacili lijepu svotu od K 4.626.33 fil. Porastao je doduše i broj pretplatnika, ali tu se kakav brži napredak ne može očekivati, jer naša se čitaća publika razvija neizmjerno sporo.

Pored „Savremenika" izdalo je D. H. K. za god. 1911. novo godište „Savremenih hrvatskih pisaca" i to ovih šest knjiga: Marin Bego: „S mora"; Milo Mistra: „Dvije komedije"; Vjenceslav Novak: „Teški životi"; Josip Kozarac: „Male pripovijesti", knj. II.; Niko Andrijašević: „Pripovijesti" i Milan Begović: „Vrelo".

Upravni je odbor i u minuloj godini zadržao društvenu čitaonicu, koja unatoč lijepog broja časopisa (oko 100) nije posjećivana, kako bi se očekivalo. Da se podigne društvenost, odbor je odlučio prirediti zabavnu večer u zasebno u tu svrhu najmljenim prostorijama. Da zabava bude što raznolikija i bogatija, pozvao je na sudjelovanje hrvatske umjetnike, članove hrvatskog kazališta i još nekoje korporacije. Budući da bi veći dio pripravnih radnja za tu zabavu otpao na umjetnike, a oni se izjaviše, da su preopterećeni neodgodivim poslovima, tako te ne bi mogli na vrijeme posvršavati sve poslove, to se moralo odustati od nauma, da se ta zabava priredi onda, kada se to htjelo. Ipak je odbor u minuloj godini učinio nešto za podignuće društvenosti prihvativši ponudu prijatelja poljske književnosti, da od svojih prostorija dade jednu za sastanke „Poljskog Ognjišta". Članovi „P. O." njeguju učenje poljskog jezika i upoznavanje poljske književnosti, a čine to na sastancima, koji su slični posijelima, na kojima se čitaju i prevode odlomci iz novije i starije poljske književnosti. Kako u „P. O." imade velik broj članica, gospodja i gospodjica iz odličnih gradjanskih i činovničkih krugova, to se ova posijela razvijaju u intimne kućne zabave. Jedno od tih posijela priredjeno je u počast poljskom književniku profesoru Marijanu Zdziechowskomu, kada je boravio nekoliko dana u Zagrebu. Osim Marijana Zdziechowskoga pozdravilo je Društvo hrv. književnika prigodom boravka u Zagrebu i drugog velikog štovatelja hrvatske knjige, dra Alfreda Jensena.

Društvo hrvatskih književnika bilo je zastupano i na nekim vanjskim proslavama, tako ga je zastupao predsjednik Ljuba Babić-Gjalski na novinarskom kongresu u Beogradu, a pravi član Zdenka Marković na proslavi Slowackoga u Krakovu. Društvo je stupilo u veze s Društvom srpskih književnika u Beogradu, koje je izabralo našega predsjednika začasnim članom, i sa Klubom hrvatskih književnika u Osijeku.

U minuloj se godini zatvorila knjiga života nad više javnih radnika, od kojih su neki uvelike zadužili naše društvo; umriješe nam: Tomislav Ivkanec, August Harambašić, Andrija Fijan, Franjo Ciraki, Robert Pintar i dr. Josip Frank.

Odborske sjednice upravnoga odbora nijesu se mogle obdržavati u minuloj godini onako često kao u predidućoj, budući da je odziv često puta bio tako malen, da se nijesu mogli stvarati pravovaljani zaključci. Odbor je stoga predložio glavnoj skupštini sistem odborskih zamjenika, prema kojemu bi odbor mogao u slučaju potrebe imenovati odborske zamjenike, ali kako radi toga treba da se promijene pravila, glavna je skupština zaključila, da se sazove izvanredna skupština, da to pitanje riješi.

Na glavnoj skupštini iznio je Milan Marjanović prijedlog na temelju razgovora s predstavnicima „Društva Srpskih Književnika" i „Srpske Književne Zadruge" te grupe oko „Srpskog Književnog Glasnika" u Beogradu, o izdavanju hrvatsko-srpskog zajedničkog književnog časopisa. Prijedlog Milana Marjanovića glasi: „Redovita godišnja glavna skupština D. H. K., obdržavana u Zagrebu dne 27. IV. 1911., upućuje odbor, da uzme u pretres pitanje o predradnjama za organizovanje zajedničkog središnjeg književnog lista, koji bi obuhvatio po mogućnosti čitavu hrvatsku i srpsku književnost i bio namijenjen publici i hrvatskoj i srpskoj, pak da te predradnje do iduće skupštine izvede i skupštini stavi konkretne prijedloge." Skupština je prijedlog prihvatila.

Upravni odbor konstituirao se iza skupštine ovako: predsjednik: Ljuba Babić-Gjalski, prvi potpredsjednik: Dr. Gjuro Šurmin; drugi potpredsjednik: Dr. Milivoj Dežman; blagajnik: Oton Bošnjak; tajnik: Julije Benešić. — Odbornici: Dr. Milutin Cihlar, Dr. Dragutin Domjanić, Dr. Vladimir Gudel, Zofka Kveder-Jelovšek, Andrija Milčinović, Josip Pasarić, Dr. Branko Vizner-Livadić, Dr. Milorad Stražnicky.

KR. HRVATSKO ZEMALJSKO KAZALIŠTE.

Prema programu nove kazališne uprave — da naime daje malo, a dobro — radilo se i prošle sezone. I ako je kraj velikog evropskog kazališnog tržišta napast velika, da se segne za mnogim sjajnim, bliještavim i efektnim stvarima, ipak je kazališna uprava držala, da joj ne valja ići za efemernim uspjesima, koji živu bučno a kratko, jer nije svrha nešto tek dati, nego i uzdržati za pozniji naraštaj kao trajnu svojinu. Toga se kazališna uprava po mogućnosti držala već i zbog toga, što ima na umu, da Kr. hrv. zemaljsko kazalište nije privatni pothvat, nego umjetnički zavod, koji mora ići za tim, da odgaja i da profinjuje ukus.

Inače o radu u prošloj sezoni najbolje govori, da je predstava bilo više negoli dana u ovo deset mjeseci — to jest 334, što se može protumačiti popodnevnim i djačkim predstavama, pa rijetkim praznicima i „zatvorenima"; radilo se dakle bez prekida. Djela se dalo toliko, da na svake tri predstave otpada poprečno jedno. Noviteta i novo uvježbanih djela (za koje treba raditi više puta sasvim isto tako kao i za novitete) bilo je gotovo polovicu toliko, koliko repriza iz prijašnjih dana, ili svaki tjedan nova stvar bilo u drami, bilo u operi.

Drama je imala najviše noviteta i najviše predstava. Slavenski je repertoar brojnije zastupan, a hrvatski najbrojnije. Domaće drame (Miletić, Tucić, Kosor, Ogrizović), imale su narodni karakter sujetima i obradbom; jedna je drama (Milo Mistra) bila iz socijalnog našeg života, dok je Ivo Vojnović obradio internacionalni sujet. Najveći je broj predstava dosegao Grund sa svojom lakrdijom. Srpske i bugarske premijere imale su takodjer narodnu boju. Slovenska drama nije se nažalost ni jedna dala. Ruski je repertoar iznio dva gorostasa, Dostojevskoga (i ako dramatizovana) i Tolstoja. Ostali evropski dramski repertoar kretao se ponajviše oko klasika. Ibsen je kao dosad svake godine imao svoju premijeru. Molière-ov repertoar obogatio se za dvije nove komedije, Goethe-a smo opet jednom vidjeli, pače i Lessinga, dok je od Talijana bio zastupan jedan od prvaka, Bracco, kao i od Engleza moderni i markantni Shaw, te obligatna francuska vesela igra. Reprize kao i one „novo naučene" drame uzimale su se u jednakom razmjerju, pa valja osobito kod hrvatskoga repertoara naglasiti, da su se od starijih autora iznijeli Demeter, Marković, Freudenreich i Miletić; pače Šenoina „Ljubica", koja je nakon 44 godine došla do reprize, uspjela je lijepo unatoč svomu nekadanjem padu kod premijere. Od stranih autora osvježile su se mnoge drame Shakespeare-ove i Molière-ove, a osobiti je uspjeh imala Pailleronova komedija „U carstvu dosade".

Opera je imala samo četiri noviteta, ali sva četiri su uspjela. Kod publike je najviše uspjela „Tosca", a kod kritike „Rusalka"; „Lakme" kod obiju, a jedini hrvatski novitet najstarijeg našeg glazbotvorca „Oče naš" općenito se svidio. Od novo uvježbanih odnijela je pobjedu „Traviata" s gdjom. Majom Strozzi i „Hoffmannove priče", a za njima „Krabuljni ples", „Afričanka" i „Lohengrin". I reprize su privlačile, naročito „Madame Butterfly", „Aida", „Carmen", „Mignon" i „Rigoletto", pa i „Zrinski". Opereta je svoje učinila „Jesenjim manevrima", „Evom" i — „Verom Violettom".

U kazališnom koledaru bilo je prošle sezone i svečanih spomen-dana. Slavila se stota godišnjica rodjenja Demetrova, a osim toga 30-godišnjica smrti Freudenreichove i 30-godišnjica Šenoine smrti. Ti veliki ljudi slave zapravo sami svoje spomen-dane, svojim djelima; treba samo da se izabere koja njihova drama i da se iznese na pozornicu, pa da čujemo istinski glas njihova duha i njihova vremena. Osim ovih proslava bilo je još dana, koji bi se mogli u koledaru označiti crvenima; to su gostovanja francuskih družbâ Suzanne Dèspres-ove i Le Bargy-a, pa sabratskih kazališta, beogradskog (Sava Todorović) i ljubljanskog (Hinko Nučić).

No ima taj koledar i jedan crni dan. Nije se prikazivalo ništa, ali hrvatski je svijet hrlio od jutra do mraka u dugim povorkama put kazališta, put vestibula, da ga još jednom vidi — velikoga i onda, kad je u kasnu jesen, medju svijećama, vijencima i cvijećem, ležao mrtav s hamletskim mrakom na izmučenom licu. Dale mu se najveće časti, što idu umjetničkog prvaka i dugogodišnjeg vladara naše pozornice, otpratilo ga se s tužaljkom, sa govorima i sa suzama do darovane mu od grada arkade, postavilo mu se poprsje u vestibul, ali Fijanovoj se spomeni nikada ne ćemo dovoljno odužiti za njegovo veliko umijeće.

KNJIŽEVNO DRUŠTVO SV. JERONIMA U ZAGREBU.

Vrlo marni i ravni predsjednik društva sv. Jeronima, Pavao Leber, zagreb. kanonik, opat i t. d. zahvalio se na predsjedničkoj časti dne 1. studenoga 1911. Njegova briga oko promicanja društvenih interesa bila je vrlo blagoslovna i ostaje u društvenim analima zapisana zlatnim slovima. Za vrijeme od šest godina njegova predsjednikovanja poskočio je broj izdanih knjiga od 105.000 na 200.000. Prije njega moglo se „Danice" koledara raspačati jedva 47.000, a sada se taj broj povećao na 60.000. Broj društvenih članova je prije polagano rastao, dok je za njegova predsjedništva upisano 6.139 doživotnih članova, a otvoreno je preko 200 novih povjereništva, i to ponajviše na ponuku i nagovorom njegovim. Imenik doživotnih članova je točno sastavljen, te društvo broji što utemeljitelja, što članova prvoga, drugoga i trećega reda preko 20.000.

Pavla Lebera naslijedi **Ljudevit Knežić**, kanonik i t. d. On ide stopama svoga marnoga predšasnika.

Glavna društvena skupština održana je dne 8. veljače 1912.,u kojoj je potvrdjen i ponovo izabran predsjednikom **Ljudevit Knežić**, a društveni odbornici izabrani su i opet „per acclamationem", prema § 31. društvenih pravila. Prema tomu izboru je potpredsjednik Dr. **Ivan Hoić**, bilježnik **Monsr. dr. Valentin Čebušnik**, blagajnik **Stjepan Bićanić**, urednik **Ferdo Rožić**, otpravnik **Miroslav Galović**, te članovi odbora bez posebnih funkcija: **Antun Kotlarski, Franjo Andrlić** i **Stjepan Širola**.

Koledar „Danica" tiskan je za g. 1912. u 60.000, a ostale 4 knjige, svaka u 35.000 primjeraka, te budući da su gotovo sve raspačane, to je otišlo medju naš narod blizu 200.000 knjiga. Višak „Danica" od 25.000 komada prodan je trgovcima, koji su opet dalje preprodavali. U samom Zagrebu je raspačano „Danice" koledara 4.945 komada.

Osim redovitih članova, koji dosmrtno dobivaju društvene edicije, zavedeno je pred desetak godina — samo da narod lakše dodje do knjige — da se cijeli godišnji književni dar, koji dobiju doživotni članovi, dade i nečlanovima uz cijenu od jedne krune, te se zovu **godišnji članovi ili krunaši**. Ovakovih je bilo u god. 1911. okruglo oko 14.000.

Pučkim i narodnim knjižnicama i čitaonicama, te raznim omladinskim i prosvjetnim društvima darovano je u god. 1911. 2072 komada knjiga, izdanih prijašnjih godina.

U god. 1911. otvorena su 34 nova povjereništva. Medju osobite revnike, koji nastoje pučku prosvjetu da šire po knjigama svetojeronimskim, spadaju u zadnje doba Istrani i Dalmatinci.

Ukupni društveni prihod bio je koncem godine 1911. — zajedno s ostatkom iz god. 1910. — 96.806 kruna i 51 filir, a izdatak iznosio je 95.467 kruna i 53 filira. Tako je koncem godine bio saldo u gotovom od 1338 kruna i 98 filira.

K postojećim društvenim zakladama pridošle su u god. 1911. još tri, i to: generala Gjure Čanića (20.000 kruna), kanonika Nikole Horvata (1000 kruna) i nadbiskupa koadjutora dra. Ante Bauera (za svaku župu, u kojoj će dijeliti sv. potvrdu 100 kruna, da se koncem godine nadijeli petoro seljačke djece krunaškim knjigama društva sv. Jeronima).

Društvo imade sada 22 zaklade, koje iznose svotu od 73.100 kruna, a prema željama nekih zakladatelja upisano je 55 doživotnih i 155 krunaških članova iz kamatnog prihoda dotične zaklade.

HRVATSKO NARODNO KAZALIŠTE U OSIJEKU.

(**Osvrt na sezonu** 1911./1912.)

Nade, koje je osječko kazalište gojilo uoči svoje pete sezone, u mnogom se pogledu nijesu ispunile. Nepovoljan omen bio je već u prvom početku posvemašnji neuspjeh u Beogradu, koji su prouzročile tri pogrješke: prvo, što se naša stagiona nije mogla obdržavati u Kraljevskom narodnom pozorištu, koje se baš popravljalo. Povodom toga nije preostalo drugo, nego priredjivanje predstava u novoj dvorani Hotela Kasino, koja nije bila prikladna za kazališne predstave. Druga je važna zapreka bila velika vrućina; vidjeniji i imućniji ljudi izbivali su u kupalištima i na putovanju, dok je većina općinstva, koja bi inače dala kontingenat posjetitelja, bila zbunjena vrlo različitim i oprečnim izvješćivanjem beogradskih novina, od kojih su se neke oborile na go-

stovanje osječkog kazališta, prigovarajući kvaliteti i umjetničkoj vrijednosti njegovoj. Naprotiv su nas mnogi drugi listovi doduše poduprli simpatičnom preporukom, objektivnom i nepristranom ocjenom, ali nijesu bili kadri da uspostave potpuno povjerenje općinstva i da kazalištu pribave onu uvaženost, kakvu mu je jednoglasno iste godine podala štampa grada Zagreba, Rijeke i Opatije. Napokon mora se priznati, da su beogradskom neuspjehu mnogo doprinijele nepraktične dispozicije naše uprave, koja nije znala ni umjela, da u reklamu, u odnose naprama žurnalima i inim mjerodavnim faktorima dovede neki sklad i red. Naravna stvar, da ovih utisaka nijesu mogli niti mnogi lijepi zaključni članci beogradskih listova izbrisati. Tek jedno novo gostovanje u samom narodnom pozorištu, do kojeg će valjda prilikom i doći, moći će da nas rehabilitira kako za moralno poniženje, tako i za materijalni veliki gubitak u glavnom gradu Srbije.

Makar da je sa tako lošim auspicijama započet rad u Beogradu, osječka se sezona domala ipak lijepo razvila, tako da je radna bilanca sveukupne te sezone bila posve povoljna.

Glumilo se 208 puta, i to: na dramu dolazi 106 predstava, a na operetu 102. Od drama je najbolje uspio Shakespearov „Hamlet", zatim „Romeo i Julija". Ove su predstave uz vrsnu režiju Vitomira Bogića, koji se bavio studijem režije pod nadzorom Joce Savića u München, iznesene doista dostojnim načinom i u korektnoj inscenaciji, kojom se ovaj vrsni redatelj uopće odlikovao. „Bezdušna šala", „Propast Sodome", „Opasna igra" i t. d. odavale su sasvjesnu i sa razumijevanjem provedenu inscenaciju i režiju, što — kad se uzmu u obzir mizerne prilike naše pozornice i kazališne zgrade — vrlo mnogo znači.

Uprava nije najavljeni program dosljedno provadjala, nego je na žalost sezala za vrlo antikviranim kazališnim komadima. Poradi toga nije mogla drama da zadovolji onako kao prijašnjih godina, i ako je u Zori Vuksan-Barlović dobila vrlo mnogostranu i inteligentnu interpretkinju za sve jače salonske i sentimentalne uloge.

Iz hrvatske književnosti prikazivale su se ove drame: J. **Freudenreich**: „Graničari"; H. **Dragošić**: „Posljednji Zrinski"; A. **Grund**: „Alaj su nas nasamarili"; S. **Tucić**: „Kroz život"; J. E. **Tomić**: „Pastorak". Iz književnosti srpske drame B. Nušića: „Protekcija" i „Svijet", a iz poljske drama St. **Przybyszewskoga**: „Gosti". Prevladavao je dakle strani repertoar, i. e. francuskih drama devet, engleske dvije, talijanske četiri, danska i švedska po jedna, madžarske dvije i njemačkih šest.

Kod operete su gotovo svi noviteti propali, tako da su „Ciganska ljubav", „Grof Luksemburški", „Barun ciganin" davani češće i pred bolje posjećenom kućom, nego noviteti kao „Romantična žena", „Škola ljubavi", „Neumrli Iola".

Utješljiva je pojava, što su se ove zime u operetu uključile i 22 operne večeri, i to: Offenbachove „Hoffmannove priče" 8 puta, Zajčev „Zrinski" 8 puta i Smetanina „Prodana nevjesta" 6 puta. Operu dirigirao je intendant Faller poznatom vještinom, te je zasluga njegove sigurne ruke, da je sa našim orkestrom uspjelo izvadjati ovako harmonične i glazbeno korektne operne predstave.

Sve operne predstave bile su daleko bolje posjećivane nego operetne, što je valjda potaklo upravu, da ove godine istakne jače laganiju operu. Sa umjetničkog gledišta i u interesu muzikalnog odgoja osječke publike ova se odluka mora najiskrenije pohvaliti.

*

Nakon svršetka prošlogodišnje sezone članovi su osječkoga kazališta upriličili turneju u provinciji, te su gostovali u Vinkovcima, Djakovu, Novoj Gradiški, Sisku, Gospiću, Brodu i Mitrovici. Većina članova angažovana je i za novu sezonu, koja je započela 1. listopada o. g. u Varaždinu. Opera i opereta izgubila je u novoj sezoni g. Nikolu Fallera, bivšega intendanta, koji se povukao, što će se teško osjećati, ali drama je dobila mnogo, jer su angažovani nekoliki vrlo daroviti članovi bivšega „Hrvatskog pokrajinskog kazališta".

Prema Književ. Prilogu, 1912. br. 6.

KLUB HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA U OSIJEKU.

Poticaj za Klub hrvatskih književnika u Osijeku pao je god. 1909., a društvo je potvrdjeno god. 1910. Prema pravilima svrha je Klubu: „promicati interese hrvatske knjige i hrvatskoga jezika, izdavati zabavna i poučna djela literarne vrijednosti i priredjivati zabavno-literarna posijela". Kako K. H. K. nije samo zadaća, da stvara, izdaje i širi književna djela, već da što više poradi i oko toga, da se narodna svijest bez zastoja pobudjuje i budnom drži, odlučio se odbor već prve godine svoga rada na dužnost skrbi oko proslave narodnoga blagdana u Osijeku. Ovogodišnju proslavu narodnoga blagdana (5. srpnja 1912.) spojio je K. H. K. s otkrićem Kuhačeve spomen-ploče, književničkim sastankom i svečanim sijelom u korist osnutka javne pučke knjižnice i ciljeva Hrvatske narodne straže, a nastojanje K. H. K. poduprlo je i gradsko poglavarstvo svojom potporom.

Samo otkriće Kuhačeve pomen-ploče obavilo se skromno, u prisutnosti izaslanika „Matice Hrvatske" u Zagrebu, predsjednika dra. Otona Kučere i tajnika dra. Alberta Bazale, vanjskih književnika dra. Milana Ogrizovića i dr., članova osječkoga K. H. K. i izaslanika svih mjesnih društva i korporacija, gradjanstva i drugih. U ime „K. H. K." govorio je predsjednik Ljuboje Dlustuš, u ime „M. H." dr. Oton Kučera, a u ime grada Osijeka vijećnik dr. Antun Hraball.

Poslije otkrića spomen-ploče Kuhačeve bio je u klupskoj dvorani sastanak književnika, na kojem je klupski tajnik R. F. Magjer obrazložio svoj referat o književnoj uzajamnosti i povodom toga raspravljanja predložio primljene po „K. H. K." u sjednici književno-umjetničkoga odbora ove rezolucije:

Sva hrvatska književna društva treba:

1. da se u roku od 2—4 god. sastanu na zajednički sastanak, pri čemu bi se moglo ići za tim, da se formalno uglavi savez hrvatskih književnih društava. Ti bi sastanci radili u sekcijama. U tim bi se sekcijama vršile ove zadaće:

a) pretresanje prijepornih pitanja književnika;

b) ispravljanje netočnih vijesti o hrvatskoj književnosti u stranom svijetu i popunjavanje nedostatnih uz suradnju književnika na temelju javnog poziva;

c) javno osudjivanje onih listova i novina i sastavaka, u kojima se primljena knjiga ne oglašuje, odnosno gdje se tendenciozno recenzira s nakanom, da se nekoga izvrgne ruglu, a rad omalovaži.

2. izdavanje zajedničkog godišnjeg almanaha ili književnog lista uz suradnju svih hrvatskih književnika, gdje svaki potpunim imenom odgovara za svoj duševni proizvod;

3. nastojanje kako oko uzajamnosti hrvatskih i srpskih tako i ostalih slovjenskih književnika na isti način.

Glede tih rezolucija razvila se odulja debata, te je konačno jednoglasno prihvaćena ova modificirana rezolucija:

Sva hrvatska književna društva neka izmedju sebe osnuju savez kao viši forum za uredjivanje književnih prilika. Taj bi savez imao naročito nastojati oko izdavanja zajedničkog almanaka i književnog lista uz suradnju svih hrvatskih književnih društava, te poraditi oko uzajamnosti kako hrvatskih i srpskih, tako i ostalih slovjenskih književnika.

Nadalje je zaključeno, da se zamoli „Matica Hrvatska" u Zagrebu, da tu rezoluciju usvoji i da se pobrine oko njezine provedbe.

Prvom ovom književnom sastanku hrvatskih književnika predsjedao je dr. Oton Kučera sa potpredsjednikom drom. Milanom Ogrizovićem i perovodjom Josipom pl. Glembayevom.

Na večernjem svečanom sijelu istoga dana, gdje su sudjelovala sva osječka pjevačka društva („Lipa", „Zrinski" i „Kuhač"), član beogradskog kazališta Gošić i osječkoga Fröbica, predavao je dr. Milan Ogrizović o našoj narodnoj pjesmi i kazališnoj umjetnosti.

*

Literarno-zabavna posijela održavala se redovito svakoga mjeseca u klupskoj dvorani. Tu se čitali izvorni radovi (pjesme, pripovijesti, dramski proizvodi), predavalo (iz područja književnosti, povijesti, znanosti), deklamovalo, recitovalo, pjevalo i sviralo. Osobita pomoć kod tih posijela jesu članovi osječkoga kazališta i članovi „K. H. K."

Pored ovih književnih posijela „K. H. K." izdaje dvomjesečnu književno-umjetničku smotru „Književni Prilog", koja je 1. prosincem 1912. stupila u treću godinu izlaženja.

Svi klupski članovi dobivaju sve klupske publikacije besplatno i imaju besplatni pristup na sva posijela, kulturne proslave i knjižnicu i čitaonicu „K. H. K."

Osim napomenutoga „K. H. K." vršio je vrlo važnu zadaću, nastojeći u svakom pogledu oko zbliženja i književne uzajamnosti hrvatskih i slovjenskih književnika i medjusobnoga potpomaganja svojih članova. Tako je odgovarao besplatno na razna pitanja, posredovao u književnim, umjetničkim i nakladničkim pitanjima, pribavljao i redovito opskrbljivao neke članove i nečlanove, književnike i druge knjigama i novinama, domaćim i stranim, redovito razdjeljivao književne letake „Matice Hrvatske", „Društva Hrvatskih Književnika" u Zagrebu i vrijednih novijih hrvatskih knjiga i t. d. Jednom riječju: išao na ruku svakomu, tko se god, ma i ne bio član, obratio na „K. H. K.", a to će i u buduće najpripravnije i rado činiti u interesu hrvatske knjige.

HRVATSKI PEDAGOŠKO-KNJŽIEVNI ZBOR.

„Hrv. pedagoško-književni zbor" osnovali su g. 1871. učitelji Ivan Filipović, Stjepan Basariček, Sebald Cihlar, Franjo Stjepanek, Mijat Stojanović, Janko Tomić, Ante Truhelјka, Tomislav Ivkanec, Bartol Francelj, Škender Fabković, Ljudevit Modec i Mijat Vrbanec. Toj literarnoj instituciji zadaća je, da širi medju pučkim učiteljstvom stručnu pedagošku knjigu i da izdaje omladinske spise.

U godini 1911. izdao je „Hrv. pedagoško-književni zbor" četiri knjige iz područja pedagogije i pomoćnih nauka, dvije kao književni dar za članove, a dvije izvan ciklusa. A za omladinu izdao je dvije knjige; jednu za članove, a jednu kao nagradnu knjigu.

Kao pedagoška knjiga za članove izdan je I. dio djela „Uzgojna ideja u kulturnoj povijesti čovječanstva", što ga je napisao priznati naš stručni pisac profesor Ljudevit Dvorniković. U prvom dijelu prikazao je razvitak uzgojne ideje u kulturnoj povijesti istočnih naroda, pa Grka i Rimljana. Uz to djelo, koje će znatno utjecati na razvitak shvaćanja o uzgajanju, primili su članovi „Filozofijske probleme" od danskoga pisca Haralda Höffdinga, što ih je preveo dr. Milan Šević. Djelo nije sušti prijevod, jer je dr. Šević napisao prikaz o životu i radu Höffdingovu, koji zaprema gotovo jednu trećinu knjige. U tom prikazu uzeto je naročito u obzir Höffdingovo mišljenje o uzgajanju prema njegovim izjavama, što no se nalaze u različnim njegovim naučnim radovima, naročito u Psihologiji i Etici. Kako se u posljednje doba pojavio velik interes za književnost nordijskih naroda uopće, a i kod nas, poseći će za tom knjigom i oni, koji se ne bave samo pedagogijom.

Izvan ciklusa izdao je „Hrv. pedagoško-književni zbor" g. 1911. „Kratku logiku" od profesora Stjepana Basarička i njegovu „Psihologiju na fiziološkoj podlozi". Profesor Basariček uživa glas stručnoga pisca, koji umije jasno i pregledno raspravljati pitanje svoje struke, pa će ta njegova najnovija djela poput predjašnjih biti vrlo prikladni udžbenici za sve one, kojima je potreban dobar i siguran temelj iz psihologije i logike. A naročito će ta djela dobro doći kao udžbenici učiteljskim pripravnicima.

U „Omladinskoj knjižnici" primili su članovi za god. 1911. zbirku slika iz života od Davorina Trstenjaka, u kojima će naći naša mladež dovoljno zabave, a pored toga izobrazit će smisao za lijepo i steći pobuda za ono, što je dobro i plemenito. Zbirci je natpis „Ispod brda Djeda". Kao nagradna knjiga izašla je u nakladi „Zborovoj" zbirka priča i pripovijedaka od različnih naših i stranih pisaca pod natpisom „Ivančice". Obje su knjige ilustrovane.

Uza to je zbor nastojao, da unapredjuje pedagošku i omladinsku literaturu svojim listovima. Kao čisto stručni pedagoški list izlazi „Napredak", što ga uredjuje prof. Stjepan Basariček, a koji je u godini 1911. donio lijep broj originalnih članaka iz područja teorijske i praktične pedagogije, zatim vrlo mnogo iscrpljivih izvještaja iz područja pedagoške nauke i školskoga života različnih kulturnih naroda. „Napredak" je takodjer objavljivao i ocjenjivao pedagoške radove Hrvata i Srba. Uz neznatnu cijenu od 10 K godišnje dobivali su pretplatnici „Napretka" i „Hrv. učiteljski dom". Taj list uredjuje prof. Stjepan Šmid, a svrha mu je zastupati interese naše pučke škole, a naročito raspravljati pitanja, koja se odnose na spoljašnju organizaciju njezinu. Osim takvih pitanja raspravljao je „Hrv. učit. dom" osobito staleška pitanja, priklanjajući pažnju pitanjima staleške organizacije, a donio je i obilje vijesti o školstvu sviju kulturnih naroda.

Za omladinu izdavao je „Zbor" list „Smilje", u kojem se pribiralo sve, što je najprikladnije za djecu.

Nadalje je „Zbor" nastojao, da utječe na razvitak shvaćanja uzgojne nauke i javnim predavanjima, pa su održana dva takva predavanja u čitaonici „Zborovoj". Predavao je Josip Škavić o uzgojnoj i obrazovnoj vrijednosti tjelesnoga rada, a prof. Sigismund Čajkovac o logičnim i psihološkim momentima u obuci.

Ukupni prihod „Hrv. pedagoško-književnoga zbora" iznosio je u god. 1911. 31.837 K i 20 fil., jer je primljeno članarine i za knjige 15.632 K 13 f., „Hrv. školski muzej" 2892 K 55 fil., pretplate za „Napredak" 11.892 K 05 fil., i pretplate za „Smilje" 1.420 K 47 f.

Izdano je te godine u svemu 31.786 K 96 f., i to za upravu, knjige, stanarinu i t. d. 20.163 K 54 f., za muzej 3.110 K 33 f., za „Napredak" 7.453 K 50 f. i za „Smilje" 1.059 K 51 f. — U godini 1910. primljeno je 28.983 K 18 f., dakle je god. 1911. primljeno više za 2.854 K 02 f.

Dašto, da ovaj kratki izvještaj tek izdaleka pokazuje rad te naše stručno literarne institucije, koja već preko 40 godina ustrajno djeluje oko napretka naše prosvjete. No i iz ovoga izvještaja može svatko razabrati, da je to društvo u god. 1911. prema našim prilikama učinilo vrlo mnogo, pa da je radilo za čisto stručnu obrazovanost pučkoga učiteljstva i za njegovu opću obrazovanost i staleški napredak. A pored toga posvećena je osobita pažnja i omladinskoj knjizi.

Trebalo bi, da se naša javnost sto većma zainteresuje za lijepi rad te naše literarne institucije, pa da je u njenim nastojanjima pomogne, kako bi mogla što bolje i mnogostranije zadovoljavati svojim zadacima i što većma utjecati na napredak naroda.

ARHEOLOŠKI ODIO NARODNOGA MUZEJA I HRVATSKO ARHEOLOŠKO DRUŠTVO.

Smisao za promicanje interesa arheološkoga muzeja i time arheološke znanosti raste u nas od godine do godine. Sa tendencijom, da se taj porast pospješi, učinjeno je naročito u prošloj godini veoma mnogo. Na prijedlog predsjednika arheološkoga društva dra. Josipa Brunšmida zaključeno je, da se sve društvene publikacije (Arkiv za povjesnicu jugoslavensku, Codex diplomaticus I. i II. sveska, Vjesnik hrv. arheol. društva, stare i nove serije) podijele nižim školama naše domovine, u koliko ih još nemaju. U tu svrhu budu pozvane sve ove škole, da se za vremena jave, ako žele te publikacije. Odziv bio je veoma velik tako, da je sva društvena suvišna zaliha iscrpljena, a mnoge su škole na žalost mogle dobiti tek pojedine komade, od kojih je bila zaliha veća. Za čim se išlo, to se i postiglo, ako i ne u onolikoj mjeri, kako se to očekivalo. No dosta česti na muzej upravljeni dopisi i vijesti pučkih učitelja o nalazu starina svjedoče, da je ipak zrno palo na plodno tlo.

Za pridizanje ljubavi prema spomenicima prošlih vijekova, a time indirektno i za promicanje interesa arheološkoga muzeja, već je mnogo privrijedilo tek nedavno osnovano „Povjerenstvo za očuvanje historičkih i umjetnih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji". Upravnici i članovi toga povjerenstva, baš kao i upravnici i činovnici arheološkoga muzeja, dolaze neprestano u kontakt sa narodom cijele domovine, pa svagdje šireći moderna načela o sačuvanju svjedoka prošlih vijekova, bude u narodu interes i ljubav za njih, a u isto doba i za mjesto, u kojem se čuvaju oni stari pokretni spomenici, koji više nisu ili više ne mogu ostati na mjestu svoga prvobitnoga odredjenja, — za muzej. Tako ima arheol. muzej ponajviše tomu povjerenstvu zahvaliti, što je svoju historičku zbirku obogatio jednom od najboljih akvizicija zadnjih

godina. To je u kasno-gotskom slogu nadjen srednji dio drvenoga bogato plastikom urešenoga oltara iz crkve u Remetincu. Taj će oltar valjda biti unicum u cijeloj Hrvatskoj i Slavoniji. Nastojanjem istoga povjerenstva obogaćen je muzejski lapidarij vanredno zanimljivim rano-gotskim kapitelima iz „restaurirane" crkve u Iloku. Osim toga privrijedilo je povjerenstvo muzeju i druge predmete, a opravdana je nada, da će Arheološki muzej od njega još mnogo i mnogo koristi imati. To je posve naravno, jer ciljevi se povjerenstva i muzeja medjusobno podudaraju.

Prošla je godina bila za muzej uopće neobično povoljna. To se ponajviše tiče zbirke rimskih starina iz Siska. Na molbu muzeja, a posredovanjem kralj. zemaljske vlade dozvolio je zajednički ministar za poljodjelstvo, da se po drugi put jaruža korito Kupe u Sisku u arheološke svrhe. Trošak samoga jaružanja namirilo je dijelom ministarstvo, a dijelom muzej, dok je prekapanje i pretraživanje izjaružanoga materijala izvodjeno isključivo na trošak muzeja. Taj put polučen je upravo fenomenalan uspjeh, kojemu je kulminacija jedna bronsana statueta Heraklova zajedno sa postamentom, djelo prvoga reda u Lisipovu stilu. No taj Heraklo nije sam, već on samo predvodi legije raznolikih predmeta, koji svojim brojem, svojom ljepotom, svojom rijetkošću i svojom znanstvenom vrijednošću upravo zapanjuju. Sad će Sisak, šta se rimskih starina tiče, još kud i kamo doličnije biti reprezentovan u našem muzeju, nego prije što je bio.

Ali i iz drugih krajeva Hrvatske i Slavonije pritekli su rimskoj zbirci kao i ostalim muzejskim zbirkama mnogi predmeti bilo kupnjom, bilo kao rezultat poduzetih iskapanja ili pak kao dar. Numizmatička zbirka povećana je kupnjom zbirke g. Oskara Frimla-Antunovića, veleposjednika u Osijeku. Broj komada novaca iznosi 879, a medju njima ima 34 zlatna. Po vrsti su grčki i rimski, a ima i nekoliko jugoslavenskih. Na jednoj aukciji u Beču kupljen je jedan veoma rijedak u Sisku kovani novac protucara Vetranija. Velik broj novaca nadjen je i prigodom jaružanja u Sisku, pa je numizmatička zbirka i tim putem sa mnogo dobrih komada obogaćena.

Poduzeta iskapanja, osim već spomenutoga jaružanja u Sisku, bila su kao svake godine u čednijem stilu. Ona su imala većinom karakter samo pokusnih iskapanja sa čednim uspjehom. Takovu je slabijem uspjehu ponajviše glavni razlog taj, što se je kod nas u prijašnja vremena kopalo — i to baš na glavnijim mjestima — obično sa skroz praktičkom neznanstvenom tendencijom t. j. da se dobije jevtin gradjevni materijal, a bilo je naravno i takova svijeta, koji se nadao, da će na stanovitu mjestu bez velike muke naći zakopano blago. Ako li se išlo za idealnim, znanstvenim ciljevima, to se zbog nedostatka ili znanstvene spreme ili nužnih sredstava, kopalo posve nesistematično. Povodom svega toga mnogo je mjesta prerovano, a što je vrednijega bilo, odneseno, pa je dosta teško ili tek slučajem moguće naići na netaknuta mjesta. S iskapanjem u Dalju, kao najvažnijim uz sisačko, nastavilo se iskapanje predjašnjih 2 godina, pa je prehistorička zbirka opet znatnim brojem interesantnih predmeta povećana. Zanimljivim otkrićem nekolikih grobova iz ranoga srednjega vijeka na Krugama u Zagrebu, kao i rezultatima ostalih iskapanja, doneseno je više lijepih priloga boljem poznavanju prošlosti naših zemalja.

Knjižnica zavodska povećana je lijepim brojem novih stručnih djela, nabavljenima iz zavodske dotacije, no najveći prirast knjižnici čini, kao svake godine, velik broj znanstvenih časopisa i djela, što ih „Hrvatsko arheološko društvo" dobiva sa svih strana svijeta u zamjenu za svoj „Vjesnik" i daruje muzeju.

Napretku arheološkoga muzeja u prošloj godini dana doprinijela je takodjer lijepim dijelom patriotska nesebičnost pojedinaca. Muzej doduše ni od koga ne traži, da mu što daruje, jer on sa svojom dotacijom uvijek može za predmete platiti primjerenu cijenu. Dapače kod nas gotovo općenito rašireni nazor, kao da je dužnost svakoga muzeju predmete darovati, interesima muzeja više škodi, negoli koristi.

Mnogi, koji bi htio predmete prodati, pod pritiskom tog nazora stidi se zahtijevati novac od našega muzeja, pa često voli stvari prodati kamo drugamo. No na d r a g o v o l j n u požrtvovnost i pomoć pojedinca muzej uvijek apeluje, i to tim više, što se mora još sa mnogo poteškoća boriti i što je njegov rad uvijek u smislu devize: Iz naroda za narod.

Još valja istaknuti novo izdanje znamenitoga etruščanskoga rukopisa u zbirci egipatskih starina.

Medju najvažnije spomenike, što ih ima muzej, spadaju bez sumnje oni povoji sa etruščanskim rukopisom. Kako je od doba (g. 1892.), kad je taj na svijetu dosad jedini etruščanski rukopis prvi put objelodanjen po pokojnom profesoru bečkoga sveučilišta dru. J. Krallu, etruskologija znatno napredovala, to se u znanstvenom svijetu oćutila potreba, da se isti ponovo publicira. Toga radi je kr. bavarska akademija znanosti izaslala u Zagreb bavarskoga dvorskoga bibliotekara etruskologa dra. Gustava Herbiga, da ponovo prouči taj rukopis, i povjerila mu, da priredi novo izdanje za „Corpus inscriptionum etruscarum". Tekst je ponovo pročitan, a povoji su ponovo fotografirani. Po fotografskim snimkama učinjeno je deset veoma uspjelih fototipijskih tabla kao prilog za spomenuti „Corpus". O samom pak rukopisu napisao je dr. Herbig raspravu u: Abhandlungen der königl. bayer. Akademie der Wissenschaften. XXV. Band. München 1911. Tako je sad taj rukopis publiciran prema najmodernijim zahtjevima, a publikacija služi na čast kako bavarskoj akademiji tako i našemu muzeju.

Muzej ima još veoma mnogo raznih spomenika, koji bi zavrijedili, da se prema svim modernim tehničkim zahtjevima znanstvenoga objelodanjivanja izdadu ili bar da se izlože pogledu muzejskoga posjetioca tako, da bi im se mogla čitava njihova vrijednost istaknuti. To je na žalost za većinu njih nemoguće kraj sadašnjih skučenih financijalnih prilika muzeja i arheološkoga društva, odnosno kraj skučenosti prostornih prilika, u kojima se muzej nalazi.

Potreba nove muzejske zgrade već se davno osjeća. Naš je muzej danas više neke vrsti skladište, negoli muzej u modernom smislu. To uostalom vrijedi za sve odjele našega narodnoga muzeja: kako za arheološki tako i za geološko-paleontološki, zoološki te petrografsko-mineraloški.

Doklegod ne bude muzej imao prostorije, kakve mu dolikuju, ne će moći razviti — naročito ne na polju odgojnom — onu djelatnost, kakova se od muzeja, toga eminentno odgojno-prosvjetnoga zavoda danas sve više traži. No kako se sa kompetentne strane znanstvenim aspiracijama u našoj domovini danas ide sve više na ruku, to je nade, da će se takodjer ovoj životnoj potrebi našega muzeja u dogledno vrijeme udovoljiti.

Vladimir Tkalčić.

HRV. ZEMALJSKI ZOOLOŠKI MUZEJ.

Kupnjom „Narodnoga doma" godine 1846. pada zajedno osnutak „Narodnoga muzeja". God. 1866. postaje „Narodni muzej" po sankcioniranim pravilima „zemaljskim zavodom kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije", pod zaštitom sabora, a pod upravom Jugoslavenske akademije. 29. studenoga 1867. bi imenovan Spiro Brusina „pristavom prirodoslovnoga muzeja" tako, da od to doba upravlja on tim cjelokupnim odjelom Narodnoga muzeja. 26. jula 1870. bude dr. Gjuro Pilar imenovan drugim pristavom prirodopisnoga odjela, pa tim povodom preuze upravu zooloških i botaničkih zbirka S. Brusina, a geološko-mineraloških Gj. Pilar. Povodom imenovanja (god. 1876.) dra. B. Jiruša profesorom botanike na kr. sveučilištu zadržao je prof. Brusina samo upravu zoologičkih zbirka.

Zakonom od 14. rujna 1878. potpada „Narodni muzej" pod vrhovnu upravu bogoštovno-nastavnoga odjela kr. zemaljske vlade, a zavod se dijeli na tri neovisna odjela: zoološki, mineraloški i arheološki. Tim povodom postade ravnateljem zoološkoga odjela Narodnoga muzeja S. Brusina, javni redoviti profesor zoologije na kr. sveučilištu.

Od tog doba postaje zoološki odio Narodnoga muzeja sve neovisniji o ostalim odjelima, prelazi pomalo, što je i prirodno, u sve samostalniju kolotečinu, razvivši se danas, kao i ostali odjeli „Narodnoga muzeja", već do samostalna muzeja na posve doličnoj kulturnoj visini.

Već za Brusinine uprave, pa do njegova umirovljenja (1901.) razvijao se zoološki muzej, u koliko je dostajalo i spreme i sila njegovu ravnatelju, prilično lijepo; on ga je zapravo iz ničega stvorio, a neke mu zbirke, kao na primjer malakološku i ornitološku, ostavio je vrlo bogate i dobro sačuvane.

Tako je zbirka jadranskih s p u ž a v a prilično bogata, i ako joj i danas pored marnog nastojanja sadanjeg muzealnog osoblja još fali dosta poznatih oblika iz Jadranskoga mora.

Zbirka drugih m j e š i n a c a (hidroidi, cjevnjaci, režnjaci, rebraši) tek je u novije vrijeme zapravo stvorena, dok su od koralja bili i prije neki jadranski oblici suho preparirani, medju kojima je sačuvano i oko 100 komada inozemnih, tropskih madrepora.

Zbirka c r v a tek je u novije doba po nametničkim oblicima, a osobito po morskima znatno porasla.

Zbirka m a t o v n j a k a, rijetkih r a m e n o n o ž a c a i p l a š t e n j a k a već je i otprije imala dosta zastupnika u našoj zbirci.

U zbirci b o d l j i k a š a valjalo je u novije doba pribaviti na naučnim ekskurzijama mnoge tipove, koji nam pored svega u nekim skupinama još posve fale. U zadnje je doba baš ova zbirka obogaćena nekim novim nalazima, koji će poslužiti znanstvenim publikacijama.

Zbirka r a k a je od morskih životinja (izuzevši ribe) najpotpunija, a predstavlja slatkovodnu i morsku našu faunu. — Obradjivana je bila po pokojnome Drag. Šoštariću i dru. L. Caru, bivšem muzealnom čuvaru.

Zbirka s t o n o g a nije bogata, ali se povodom naučnih putovanja muzealnih stručnjaka sve to vise povećava.

Zbirka se p a u k a kupnjom zbirke iza pokojnoga profesora N. Damina, u kojoj leži mnogogodišnji trud i nastojanje njegovo, znatno obogatila, a zastupana je osobito po oblicima iz Hrv. Primorja i Dalmacije.

Zbirke k u k a c a obuhvataju valjda trećinu muzeja, a povećane su pod današnjom upravom kupnjom velike Kočine zbirke kornjaša i leptira uz prijašnju zbirku prof. Korievića. Ta je zbirka kukaca dopunjena onom od Onsea te potporom A. Grunda, A. Malčevića, D. Taborskoga, Weingärntnera, samoga ravnatelja muzeja prof. Langhoffera, i ostalih muzejalnih namještenika. U tim zbirkama su zastupani nalazi i primjerci sa najviše točaka trojedne kraljevine.

Zbirke su m e k u š a c a najsjajnije, jer predstavljaju upravo neizmjeran broj vrsta iz naše domaće kopnene, slatkovodne i morske faune. Ta je zbirka najbogatija i najznamenitija po opsegu, savršenstvu i po rijetkim primjercima. Za tu zbirku, koja je trud i muka pokojnoga ravnatelja zool. muzeja prof. Brusine, kaže on sam, da „takve zbirke (Jadranskoga mora) nema nijedna evropska država iz svoga mora."

Zbirka je r i b a pod današnjom upravom uredjena i narasla sa primjercima iz Jadrana tako, da će malo koji tip manjkati. Oblici se čuvaju u alkoholu, formolu ili su suho preparirani.

Isto su tako domaći v o d o z e m c i, osobito iz Dalmacije i njenih otoka kao Visa, Biševa, Brusnika, Hvara, Mljeta i Polagruže.

Zbirka p t i c a spada svakako medju najpotpunije i najljepše u čitavome muzeju, a zastupano je u njoj oko 300 domaćih oblika sa vrlo mnogo primjeraka (preko 5.000), što montiranih, a što u svlakovima ili kožama (Balg). Trećina te ukupne zbirke potječe od neutrudivog riječkog Hrvata kr.savjetnika M. Barača. Nastojanjem toga rodoljuba kroz dugi niz godina dobili smo za našu avifaunu rijetkih i dragocjenih primjeraka, osobito sa tri polarne ptice (sjeverni tupik), što su ubiti oko Rijeke i darovani našemu muzeju. Pored pokojnoga prof. Brusine zaslužni su za tu zbirku Diković i Wormastini, te pok. P. Baraga, preparator, koji je te ptice umjetnički priredio, a u novije vrijeme Dr. Rössler i dr. Hircz. Ornitološka zbirka obuhvata danas tri najveće dvorane čitavoga zoološkoga muzeja.

Zbirka s i s a v a c a je poradi prostora smještena u jednoj maloj dvorani muzeja, a imala bi se još nadopuniti mnogim primjercima m a n j i h sisavaca.

Poradi potrebnih prostorija u muzeju sakrita je oku posjetilaca osobito lijepa i poučna zbirka s i s a v a č k i h k o s t u r a, koji predstavljaju veliku novčanu vrijednost, a zapremila bi najmanje dvije veće dvorane, kad bi ih bilo. Sama okosnica u l j e š u r e o b i č n e iz Lastove, kad bi se montirala, bila bi duga 9 metara, a gdje su krasno preparirani kosturi p l i s k a v i c e g l a v a t e, ostalih pliskavica i drugih sisavaca.

*

Utvrdjeno je, da je b i b l i o t e k a zoološkoga muzeja povodom njegova osnutka (1868.) imala „samo tri knjige" (Brusina), a danas ona obuhvata gotovo četiri prostorije sa tisuće djela i rasprava, te mnogobrojnih znanstvenih časopisa. Današnja je bogata biblioteka zoološkoga muzeja nesumnjiva zasluga prof. Brusine, koji je osobito nastojao oko nabavljanja malakološke, ornitološke i ihtiološke knjige tako, da za te odjele životinjske imademo gotovo sve priručne monografije i publikacije, što su stručnjaku potrebne. Brusinina je zasluga, što je zavodska biblioteka dobila na dar skupocjena djela ruskih i američkih zavoda, opsežne publikacije austrijske ekspedicije „Novare", oko svijeta, zatim norveške sjevero - atlanske ekspedicije, te spomena vrijedna velika djela „Challen-

gerove" ekspedicije u 50 knjiga u 4^0 formatu sa oko 3.000 tablica, itd. God. 1909. je biblioteka zoološkoga muzeja kupnjom knjižnice iza pok. prof. Brusine (za 11.000 kruna) narasla za tisuće novih djela i rasprava.

*

I ako su velike zasluge predjašnje uprave (prof. Brusina) za zoološki muzej, za njegovo stvaranje gotovo iz ničega, ako je današnja uprava zoološkoga muzeja (prof. Langhoffera od g. 1901.) i primila kao baštinu već bogate neke zbirke kao mekušaca, ptica, riba, spužava, te lijepu biblioteku, ipak je valjalo još puno toga zamijeniti, nadoknaditi, upotpuniti kod nadjenih skupina, a stvoriti kod nedostatnih odjela.

Današnje se nastojanje oko muzejalnih zbirka ne ograničuje samo na nabavljanje novih objekata i na odredjivanje njihova mjesta u zbirci, nego se predmeti i proučavaju, te se zato današnja uprava svojski stara i svakoga, tko je voljan u tome poslu sudjelovati, brižno podupire. U te svrhe poduzimlju svake godine muzejalni stručnjaci pojedince i u skupinama naučna putovanja u razne krajeve hrvatskih zemalja, a putuje se i s nautičkim parobrodom u Bakru širokim Jadranom, sve to zato, da se unaprijede interesi zoološkoga muzeja, a pridonese po koji novi podatak i u znanstvene svrhe. Ovo je zasluga baš današnje uprave, kao što je hvalevrijedno, da ravnateljstvo zoološkoga muzeja umije sakupljati oko sebe u naučne svrhe nesamo mnoge stručnjake, nego i sokoliti mladje, te ih sve skupa, samo kako zna, podupire, da posluže nauci i zavodu samome. Na taj se eto način razvija zoološki muzej upravo od dana do dana, zbirke mu bivaju bogatije i vrednije brojem primjeraka i novih oblika. Nešto darom, nešto kupnjom, ponajviše čestim putovanjem muzejalnog osoblja kopnom i morem, diljem Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, p r i b i r e i p r o b i r e se toliko naučnoga materijala i novih podataka, da su se neke zbirke podvostručile, a neke posve nanovo stvorile. Muzejalna je dotacija još uvijek prečedna, da zadovolji skromne zahtjeve, a iznaša danas 6.800 kruna na godinu. Budući da ta dotacija služi i u svrhe zoološkog sveučilišnog zavoda, za nabavu djela i časopisa biblioteke zool. muzeja, za koju se troši trećina dotacije, ne dotječe ona danas već za mnoge potrebe muzeja, osobito ne za naučna putovanja po zemlji, no valja se nadati, da će se povišenjem dotacije i toj potrebi udovoljiti. Ukupna vrijednost imovine zoološkoga muzeja iznosi preko 300.000 kruna, a od toga otpada na knjižnicu preko 90.000 kruna.

Hrvatski narod može biti ponosan tom svojom kulturnom institucijom, pa ako Bog da, te dodje do gradnje nove muzejalne zgrade, zauzimat će z o o l o š k i odio časno i dično mjesto u muzeju „regni Croatiae".

Dr. K. Babić.

POVJERENSTVO ZA ČUVANJE SPOMENIKA I NJEGOVA ZADAĆA.

Još će mnogo vremena proći, dok ovo povjerenstvo bar blizu do svog cilja dopre. Još nije velik broj onih, koji su se dovinuli do one kulturne visine, te zapazili, kako je sadašnji život tijesno vezan sa prošlošću, koja zapravo jedina postoji. Nije baš premnogo onih, koji su svijesni, da su spomenici prošlosti važni biljezi u čitavu razvitku naroda, da je ono kamenje, da su oni ostaci, oni požutjeli papiri, glasnici, koji jedini sežu iz dalekih dana, pa glase sadašnjosti, da je tek po njima i preko njih moglo postati ono, što jest. Nije to ni začudno: tek visoko naobraženi ljudi, tek napredni narodi mogu osjetiti taj vez, mogu oćutiti pietet i slušati one glase iz daljine vremena, do kojih nikaki drugi zvuci ne dopiru. Vreva i nemir života odalečuju nas od prošlosti, gubimo sadašnjost strepeći od budućnosti. Tek kad se vrijeme primiri, osjećaju i cijeli narodi, što je velikan pjesnik na kraju svog života osjetio: sadašnjost mu postala tudja, a prošlost se ukazala kao zbilja.

Was ich besitze, seh ich wie im Weiten,
Und was verschwand, ward mir zu
Wirklichkeiten.
(Goethe „Faust". Prolog.)

Što je napredniji narod, to više ima spomenika iz svih faza svog razvitka. Nije tek slučajno, da i Amerikanin, prototip praktičnosti, čezne za spomenima s v o j e prošlosti, pa nabravši golemo blago u novoj domovini, odnosi ih iz prave svoje domovine Evrope tamo, ne žaleći nikakova troška!

A mi, boraveći ovdje na pragu istoka, u zemlji, kojom su brojni narodi prolazili, u zemlji, u kojoj mi od dalekih stoljeća boravimo, snoseći i dobro i zlo, mi, koji smo od naših otaca preuzeli dosta znatan broj spomenika, primili smo i dužnost, da ih barem nekako predamo drugim rodovima, kao svjedočanstvo, da smo i mi tek radom i borbom naših predaka došli do sadanjeg stepena u kulturnom razvoju.

To je zadatak ove institucije, takav zadatak, koji se nikad sasvim ne ispunja! Taj zadatak jest: pobuditi u najširim krugovima pietet i poštovanje prema onim, tobože nijemim svjedocima prošlosti, i to tako, da se proširi samo poznavanje spomenika. Ne ima tih zakona, koji bi naše spomenike zaštitili, dok ih svijet sam od sebe ne zavoli, ne zapazi i ne počne ili štediti.

Iz davnih vremena kamenog doba rasijani su brojni ostaci po svoj zemlji. Rimljanin je silnom svojom vlašću i amo segnuo, velike gradove posagradio — i nestalo ga. Ali je ostavio tragove te svoje velike kulture. Još su brojniji ostaci iz srednjeg vijeka: još stoje gradovi i Zrinskih i Frankopana i drugih silnih rodova, još su pred nama hramovi moćnih redova, koji su si spomen u povijest uklesali: templara, ivanovaca, pa gospodskog reda pavlinskog. Još su tu dvorovi plemstva našeg iz bližih vijekova, ubrzo ih nestaje, kad je i njihovih gospodara nestalo; druge životne prilike, drugo doba učinilo ih suvišnim.

Da se ti spomenici upoznaju, treba poći u zabitne i daleke krajeve, pa je povjerenstvo započelo pribiranjem tog teško pristupačnog materijala, da ga u zgodnom obliku poda cijelom narodu. Mi ne imamo ogromnih svota, nužnih za uzdržavanje i najmilijih spomenika, mi nijesmo tu, da zidjemo i opravljamo stare gradjevine, kako to i naivna štampa misli, mi smo tu, da pokažemo način, k a k o će se što najbolje sačuvati. Mi nismo tu, da štiteći prošlost zaustavljamo razvitak u sadašnjost; ta mi znademo, da je svaki napredak samo tako moguć, da se na mjesto staroga stvori nešto bolje novo. Ne možeš li to — ostavi ono, što imadeš, dok dodje bolje i sretnije doba.

Prve je godine dalo povjerenstvo pretražiti dva kotara županije varaždinske, klanječki i pregradski. Dalo je snimiti ostatke velikih sredovječnih gradova, pa će prikazati, kako ih je vrijeme mijenjalo, te tim pružiti historiku sredstvo, da pokaže, kakove su životne prilike zahtijevale te gradjevine, i primorale da ih tako dalje grade i izgradjuju, dok nije došlo vrijeme, koje je zatražilo, da ih vlasnici zauvijek ostave. Mi, istina, ne možemo sačuvati ogromnih ruševina Cesargrada, teško ćemo i one manje Kostelgradske ostatke spasiti, teško lijepi Veliki Tabor; Mali

Tabor i onako je već sasvim izmijenio svoje lice, a od Vrbovca grada ostali su tek slabi tragovi, ali će povjerenstvo prikazati sastav i razvoj tih gradjevina, značenje njihovih uredjaja, da ih boljim poznavanjem učini sadašnjosti bližima i zanimljivijima.

Dvorova će možda plemićkih još prije nestati: demokratizacija vremena ne podnosi tih suvišnih spomenika u rasparceliranim posjedima. Eto: Erdödski Novi dvori ruše se sami, njih će nestati i prije nego predja njihovih, ruševina Cesargrada. A te dvorove onako od mjestâ udaljene, sasvim prema svom vremenu i samo za to vrijeme sazdane, ne može sadašnjost ni za što upotrijebiti, pa će im spomen sačuvati tek nacrti, slike i opisi, što ih povjerenstvo učiniti dade. A na žalost baš je takovih spomenika mnogo: sjajni Lobor-grad umire, Klenovnik je opustio, Radakovo Erdödsko već je iščezlo — a drugi će redom.

Nepoznavanje vrijednosti spomenika opustilo je naše crkve, koje bi tradicionalnom konservativnošću imale iz davnine spasti ponajveći broj uspomena. To je nepoznavanje olakšalo posao onim nezvanim trgovcima, koji su naše crkve za jevtin novac oplijenili gotovo gore od Turčina. Šiljući svoje izaslanike, kani povjerenstvo pomoću najviših crkvenih oblasti i tu zborom i tvorom poraditi, da se smisao za vrijednost starine pobudi da se ne bacaju vrijedne stvari prije, nego se uzmognu boljim novima zamijeniti. Nastojat će, da nam ne ponestane i ono vrlo malo lijepih oltara i drugog namještaja, pa se amo dovuče do zla boga surova sajamska roba zlosretnog Tirola, za koju je nevjerojatno velik novac ostavio našu zemlju. To je jedini mogući način, da se spasu spomenici te vrsti; bez sudjelovanja svećenstva, koje se u prošlosti isticalo, vršeći kulturnu misiju, taj se cilj ne može postići. Tako je povjerenstvo izradilo, da se uklonjeni oltar iz Remetinca kod N. Marofa smjestio u zagrebački muzej: neka si svatko, komu se da prilika, da vidi oba oltara, prosudi, ne bi li bilo bolje, da se opet prijašnji postavi na svoje mjesto!

Povjerenstvo će se zauzeti, da se istinski restauriraju spomenici, koji se mogu restaurirati. Svako vrijeme ima o načinu restauracije svoje mišljenje, pa je dužnost, da se to mišljenje ispita i ako se pokaže valjanim, upotrijebi. A svaka je restauracija teška stvar: i uz najbolju volju može se nešto uništiti, što se nikako naknaditi ne da: onaj biljeg, što ga je vrijeme udarilo spomeniku, ne smije se izbrisati, kao što se starim kovnim predmetima ne smije patina uzeti. A graditelji su od prirode protivnici konserviranja, jer je želja za stvaranjem novog u njima uvijek jača. Nu samo uz malo uvidjavnosti i poštovanja starine dat će se u svakom slučaju valjano cilj postići, tek umišljena arogantna veličina uništit će ono, što ima da spase. Pa kako je graditelj čovjek vezan tako tijesno uz sadašnjost, da će se jedva moći zabaviti prošlošću, to je povjerenstvu zadatak, da ono preuzme brigu štitnika starine, a umjetniku je dužnost, da se obazre na te zahtjeve, koji mu rad olakšavaju, a stvaranje novog ne otešćavaju. Prošle je godine obnovljena crkva u Remetincu, obnavlja se i ona u Križevcima, a imala se spasti i ona u Prozorju kod Dugog sela, koja još na davno doba templara upućuje, da nije tamošnji vlastelin smeo opravak ove nesretne crkve, koja je samo hiru jednog čovjeka za volju proglašena tobož ruševnom, što ni danas nikako nije. Povjerenstvo će s tim spomenicima upoznati hrvatsko općinstvo, da ono samo sudi i presudi.

Desi li se slučaj, da se tko nakani opraviti koji spomenik, recimo spasiti koju ruševinu od propasti, povjerenstvo će se pobrinuti, da se to izvede, kako naše doba traži. U Samoboru su nekolicina mladjih svoj lijepi grad pokušali opraviti. Doslije uradiše dobro. Jer svaka ruševina ima ostati ono, što jest, ruševina; nitko ne može više nikako i nikada sagraditi nešto onako, kako je bilo, već može tek iz istinskih ostataka učiniti lažnu novotariju. Opravljaj ono, što imaš, podzidji slobodno trošno, pa tom novom zidju podaj karakter novosti, ne gradi ništa suvišno — to je evandjelje modernog shvatanja konserviranja ruševina. Sigurno je mislio nekad maršal Nugent, kad je restaurirao Bosiljevo i Trsat, da je tek ponovo sazdao grad onako, kaki je bio, a kad tamo, danas su te novogradnje smiješne igrarije, koje ne imaju sa istinskom starom gradjevinom ništa zajedničko.

Povjerenstvo je naumilo pribrati sve vijesti o spomenicima, o nahodjajima, o histor. lokalitetima, pa sastaviti veliku historijsku kartu naše domovine. Nu ma da je bilo i na tom polju odličnih radenika, kako je ipak malo još doslije uradjeno, koliko tog imade, što tek okolni svijet pozna, a za cjelinu je izgubljeno! Treba stvoriti taki arhiv, u kom bi i historik i geograf i umjetnik našao sve podatke o spomenicima i o krajevima, u kojima se nalaze. To bi bio zadatak našem učiteljstvu, svećenstvu i naročito šumarima, koje je njihov poziv upoznao s takim spomenicima; oni bi mogli lako javljati, gdje se nalazi koji ostatak iz prošlosti, koje gradište, koja gradina, crkva i t. d. A ma da su možda zasad ti podaci manje važni, mogu nenadano postati važni, kad se o kojem velikom pitanju poradi. Nu žalibože vrijeme nije povoljno za ovake zadatke, prošla su vremena, kad je pokojni Kukuljević dobivao opširne izvještaje sa sviju strana. No povjerenstvo će ponovo pokušati, da i tu uspjeh polući.

Ovi veliki zadaci traže život ne pojedinih ljudi već cijelih generacija. Ali cilj se povjerenstva mora dokučiti! Jer ponestane li spomenika i spomena na njih, moći će nam se kazati, da ne imajući svjedoka svoje prošlosti, ne imamo ni prava na budućnost.

G. Sz.

RAZVITAK HRVATSKOGA ZADRUGARSTVA.

Nedavno je ugledala svijetlo veoma zanimljiva i poučna „Spomen-knjiga središnje sveze hrvatskih seljačkih zadruga", u kojoj se medju inim obilnim gradivom nalazi i statistika svih hrvatskih seljačkih zadruga, koje su — kao i Središnja sveza — pod okriljem Hrvatske poljodjelske banke u Zagrebu.

Statistika hrvatskih seljačkih zadruga sastavljena je prema podacima i stanju koncem godine 1910., jedino je uvršteno radi bolje evidencije pet zadruga sa 333 člana, koje su osnovane u godini 1911. Budući su pak prigodom reforme zadružne organizacije sve hrvatske zadruge u Hrvatskoj i Slavoniji razdijeljene na 4 skupine, to je takovo razdjeljenje provedeno i u statistici, pa su prema tomu zadruge po skupinama navedene ovim redom:

I. Zagrebačko-varaždinska skupina,
II. Ličko-riječka skupina,
III. Bjelovarsko-križevačka i požeška skupina i
IV. Virovitičko-srijemska skupina.

U prvom redu mora nas zanimati broj zadruga, kao i broj članova tih zadruga. Iz statistike razabiremo, da je koncem godine 1910. bilo u svemu 238 zadruga sa 36.231 članom. Kako je u prvoj statistici

hrvatskih seljačkih zadruga, koju je izdala Hrvatska poljodjeljska banka u „Hrvatskom udrugaru" od 31. listopada 1908., vidljivo stanje zadruga koncem godine 1907., to opažamo, da se u te tri godine broj zadruga povećao za 25, a broj članova za 1816, jer je koncem godine 1907. bilo 213 zadruga sa 34.415 članova.

Zanimljivo je, da je koncem godine 1907. na zadrugu otpao 161 član, dok su koncem g. 1910. na jednu zadrugu otpala 152 člana, što je svakako povoljan znak, jer prevelik broj članova smeta poželjnom razvitku pojedine zadruge, a po tome i cijelog zadrugarstva.

Od iskazanih 238 zadruga sa 36.231 članom bilo je koncem g. 1910. u zagrebačko-varaždinskoj skupini 66 zadruga sa 14.541 članom, te je na jednu zadrugu otpalo 220 članova; u ličko-riječkoj skupini bilo je 45 zadruga sa 6.565 članova, a na jednu zadrugu otpalo je 146 članova; u bjelovarsko-križevačkoj i požeškoj skupini bilo je 89 zadruga sa 11.869 članova, a na jednu zadrugu otpala su 133 člana; napokon je u virovitičko-srijemskoj skupini bilo 38 zadruga sa 3. 256 članova, te je na jednu zadrugu otpalo 86 članova. Vidimo dakle, da je brojem zadruga bila najjača bjelovarsko-križevačka i požeška skupina, a brojem članova zagrebačko-varaždinska, u kojoj je i na jednu zadrugu otpalo najviše članova. Prema tomu bi valjalo da se u zagrebačko-varaždinskoj skupini broj članova smanji, i to tako, da se velike zadruge razdijele na dvije-tri manje. Time bi se umanjila i područja pojedinih zadruga, što bi takodjer povoljno utjecalo na njihov razvitak.

Promotrimo li i godine, kako se osnivane pojedine zadruge, tad dolazimo do veoma zanimljivih podataka, koje nam jasno predočuju ova skrižaljka:

God.	Skupina				
osnutka	I.	II.	III.	IV.	Svega
1901.	9	3	4	—	16
1902.	13	5	14	—	32
1903.	22	11	28	22	83
1904.	12	6	14	8	40
1905.	4	1	6	4	15
1906.	1	2	4	1	8
1907.	1	3	5	—	9
1908.	—	2	1	1	4
1909.	1	5	7	—	13
1910.	3	7	6	2	18
Svega:	66	45	89	38	238

Prema tomu razabiremo, da je osnivanje zadruga od g. 1901. do 1903. postepeno i naglo raslo, dok je već u godini 1904. palo na manje od polovine, a slijedećih godina pada sve više, tako da su godine 1908. osnovane samo 4 zadruge. Godine 1909. i 1910. opet je nastalo življe djelovanje, te je u tim godinama osnovano 13, dotično 18 zadruga. A to življe djelovanje protegnulo se posebno na II. i III. skupinu hrv. seljačkih zadruga, dok je u I. skupini bilo znatno slabije, a u IV. najslabije.

Time smo se ukratko pozabavili brojem zadruga i njihovim članovima, a sad ćemo promotriti redom sve naslove „I m o v i n e", zatim „D u g o v i n e" i napokon „T r o š k o v e".

Kod imovine iskazana je u prvom redu g o t o v i n a koncem g. 1910., i to u iznosu od K 171. 556.81, dok je koncem g. 1907. bilo u zadružnim blagajnama gotovine u iznosu od K 177.611.83, dakle g. 1907. više za K 6.055.02. Ako li stavimo u razmjer broj zadruga prema gotovini, tad nam se pokazuje, da je koncem g. 1907. otpalo na jednu zadrugu gotovine K 834.— a g. 1910. samo K 721.—, pa je prema tomu rezultat u g. 1910. bolji, jer što manje imade gotovine u zadružnim blagajnama, tim je bolje, budući ne leže velike svote beskamatno.

V r i j e d n o s n i p a p i r i iskazani su koncem g. 1910. u iznosu od K 131.073.29, pa budući su koncem g. 1907. iznosili K 117.620.—, to se pokazuje višak od K 13.453.29.

Kao daljna imovina zadrugâ iskazani su i z d a n i z a j m o v i. Koncem godine 1907. izdalo je 213 zadruga zajmova svojim članovima u ukupnom iznosu od K 9.205.194.95, dok je koncem godine 1910. izdalo 238 zadruga zajmova u ukupnom iznosu od K 10,293.796.47, pa je prema tomu porast u zajmovima za K 1,088.601.52. Zanimljivo je, da je koncem godine 1907. na jednu zadrugu otpalo poprečno zajma u iznosu od K 43.216.—, a na jednog člana K 267.—, dočim je koncem g. 1910. otpalo na jednu zadrugu poprečno K 43.293.—, a na jednog člana K 299.— Iz toga razabiremo, da se visina zajmova obzirom na broj zadruga veoma neznatno promijenila, dok se obzirom na broj članova iznos zajmova do konca g. 1910. povisio za K 32 po članu. Ovu činjenicu možemo time protumačiti, što je u novije doba sve posku pilo, naročito nekretnine (zemljišta), u koju svrhu je dignuto najviše zajmova.

Ovo općeno nepovoljno stanje nesumnjivo je djelovalo i na otplatu zajmova po pojedinim članovima, koje prema tomu — moramo iskreno priznati — nijesu zadovoljavale. Ali kako zadrugari svaki dan sve više shvaćaju svoje dužnosti prema zadruzi, a i kako će to nepovoljno stanje morati jednom prestati, to možemo s nekim pouzdanjem očekivati, da će u tome u buduće krenuti znatno na bolje.

Glede kamatnjaka za zajmove zadrugara valja spomenuti, da je najmanji bio 5½%, a najviši 8%, dok je poprečni kamatnjak iznosio 7.65%, što je još uvijek dosta povoljno.

Kod prometa s n e k r e t n i n a m a opažamo, da se koncem g. 1907. bavilo takovim poslovanjem 30 zadruga u ukupnom iznosu od K 435.261.53, dok se koncem g. 1910. bavilo tim poslovanjem samo 27 zadruga u ukupnom iznosu od K 449.473.15, pa je prema tomu taj promet u posljednje tri godine za 3 zadruge spao, ali je u iznosu porastao za kruna 14.211.62. Obje ove činjenice dokazuju, da se i na tom polju počelo intenzivnije raditi, te da su neke zadruge svoje poslovanje u tom pravcu konačno zaključile, i to većinom s povoljnim uspjehom.

Kod naslova z a l i h a r o b e opažamo, da je koncem g. 1907. bila kod 60 zadruga zaliha u vrijednosti od K 136.073.58, dok je koncem g. 1910. kod 85 zadruga bila zaliha samo K 125.336.69. Iz tih podataka jasno izlazi, da se poslovanje s robom do konca g. 1910. znatno proširilo, što je veoma utješljiva činjenica, a u drugu ruku opet vidimo, da se zaliha robe, premda je bio znatno veći promet, smanjila u god. 1910. za K 10.736.89, što je takodjer povoljan znak, jer se time dokazuje, da zadruga, dotično članovi, nesamo naručuju raznu robu, već i nastoje, da se ona raspačava i upotrebljava.

Porast imovine na naslovu „N a š a s t a r" bio je posve normalan u ovo posljednje tri godine. Koncem g. 1910. iskazan je našastar sa svotom od K 91.353.04, dok je koncem g. 1907. iskazan sa K 87.113.18. Našastar se dakle povisio u ovo posljednje tri godine za K 4.239.86, što je — ako se uzmu u obzir redoviti 10% otpisi — uistinu normalni porast. Ali moramo istaknuti, da se opaža kod mnogih zadruga živa volja za nabavu zajedničkih zadružnih strojeva, pa se stoga opravdano nadamo, da će budućih godina nadoći jači porast u ovom naslovu, a to sve na korist daljnjega razvitka našeg naroda na gospodarskom području.

Napokon imademo još u imovini promotriti naslov „R a z n i d u ž n i c i".

Ova stavka iskazana je u statistici za g. 1907. sa K 906.807.56, a za g. 1910. sa K 754.765.87, pa se prema tome vidi, da se taj naslov znatno smanjio, i to za kruna 152.041.69, što je takodjer povoljna činjenica.

Ovako smo prošli sve naslove „Imovine", pa sad prelazimo na naslove „Dugovine".

U prvom redu treba da se pozabavimo sa naslovom „Z a d r u ž n i d i j e l o v i". U statistici za g. 1910. iskazana je ova stavka sa K 373.249, a za g. 1907. sa K 348.833, dakle je u ove posljednje tri godine na zadružnim dijelovima uplaćeno K 24.416. A kako je broj članova narastao u to isto vrijeme za 1816 osoba, od kojih bi svaka morala u ime zadružnog dijela uplatiti K 10, to vidimo, da je u ime zaostalih zadružnih dijelova uplaćeno najmanje K 6256, pa je prema tomu i u tom naslovu krenulo na bolje.

Veoma povoljan rezultat opažamo kod naslova „P r i č u v n a g l a v n i c a". Koncem g. 1910. iskazana je pričuvna glavnica kod svih naših zadruga u iznosu od K 571.340.35, a koncem g. 1907. iznosila je samo K 370.899.56, pa se prema tomu pričuvna glavnica povećala za lijepu svotu od K 200.440.79. Ova činjenica najbolje dokazuje, kako je poslovanje naših zadruga osnovano na sigurnom temelju, pa ako se bude tako i dalje radilo, moći će se naskoro zadruge podičiti veoma lijepom pričuvnom glavnicom. Ovaj se rezultat mora smatrati tim povoljnijim, jer je kamatnjak za zajmove zadrugara — kako smo prije vidjeli — bio posve umjeren, pa je to opet dokaz, da zadrugama nije bilo do toga, da skupljaju što veće pričuve, već da svojim članovima pripomognu u svakom pogledu.

Dolazimo do veoma važnog naslova, koji jasno pokazuje jakost i znamenitost zadružne organizacije, a to su u l o š c i. Ako gdje, to je osobito nužno kod zadružne organizacije, da se budno prati napredak i porast uložaka, jer je prava i zdrava š t e d n j a temelj i nesumnjiv početak narodnog blagostanja. U statistici za g. 1910. iskazani su ulošci sa K 3,228.547.95, a u statistici za g. 1907. sa K 2,247.763.71, pa stoga opažamo radosnu činjenicu, da su ulošci u ove tri posljednje godine narasli za K 980.784.24, dakle gotovo za jednu trećinu, što je svakako očiti dokaz, da su naše zadruge znale svojim solidnim radom i djelovanjem steći veliko povjerenje u narodu. Valjalo bi samo, da se što više poradi na području štednje, pa kako znamo, da se o tom ozbiljno razmišlja u samoj centrali, nadamo se, da će naskoro tu krenuti znatno na bolje, pa da ćemo u budućoj statistici moći vidjeti barem podvostručene uloške. — Nu kod toga naslova moramo istaknuti još jednu važnu okolnost. Najmanji kamatnjak za uloške bio je 4%, a najviši 6%, dok je poprečni kamatnjak iznosio 4.92 %, dakle gotovo 5% čistih, pa i u ovoj činjenici vidimo jasno, da su zadruge radile i za dobro svojih ulagatelja. — Napokon moramo istaknuti, da je po statistici za g. 1910. na jednog člana otpalo K 115 od svih uložaka, a po statistici za g. 1907. samo K 65, dakle je i u tom pogledu krenulo znatno na bolje.

Kod naslova „C e n t r a l a" opažamo sa zadovoljstvom povoljan napredak, jer se mjenbeni dug — unatoč osnutku novih 25 zadruga — u ove tri posljednje godine prilično smanjio. Prema statistici za g. 1907. dugovale su sve zadruge centrali — Hrvatskoj poljodjelskoj banci u Zagrebu — ukupno K 7,380.369, a koncem godine 1910. samo K 7,201.715, pa se prema tomu ova dugovina smanjila za K 178.654.

Još imademo da kao dugovinu promotrimo naslov „R a z n i v j e r o v n i c i", pa nam je milo, što možemo i ovdje istaknuti, da se i tu opaža napredak. Koncem naime godine 1907. iskazani su razni vjerovnici sa svotom od K 725.440.26, a koncem godine 1910. sa K 693.859.96, pa se prema tomu pokazuje sniženje ove stavke za K 31.580.30. To nije doduše velika razlika, ali je ipak dokaz, da su vjerovnici primili od naših zadruga znatne otplate, jer se povećanjem broja zadruga nije taj račun — kako bi se moglo očekivati — povisio, već upravo smanjio.

U trećem dijelu zadružne statistike govori se o t r o š k o v i m a. U prvome je redu naslov „B e r i v a". U godini 1907. izdano je za beriva zadružnim blagajnicama ukupno K 48.184, dok je 1910. izdano K 62.609.54, pa su prema tomu beriva porasla za K 14.425.54. Ovo je na oko dosta velik porast, ali kad se uzme u obzir velik razvitak naših zadruga i povećani njihov broj, tad se vidi, da je i taj porast posve normalan. G. 1907. otpalo je na jednu zadrugu od beriva K 226, a g. 1910. K 263, dakle za K 37 više, što posve odgovara razvitku i opsežnom djelovanju naših zadruga.

Dolazimo do naslova „Stanarina". G. 1907. plaćeno je za stanarinu kod 63 zadruge ukupno K 5765, a g. 1910. kod 73 zadruge K 7.931, dakle za K 2166 više. Na jednu zadrugu otpalo je g. 1907. stanarine K 91, a g. 1910. K 108, dakle više za K 17, što obzirom na sadašnje prilike nije preveliki porast.

Veoma je zanimljiv i povoljan uspjeh kod naslova „Poslovni i kamatni porez". G. 1907. platile su naše zadruge u ime poslovnog i kamatnog poreza svotu od K 40.578.52, dok su g. 1910, kad je poslovanje zadruga bilo mnogo razvijenije, platile samo K 29.933.39, dakle za K 10.645.13 m a n j e, a to je — premda je u plaćenom porezu g. 1907. sadržan n nekom dijelu i porez prijašnjih godina — uistinu povoljan rezultat. Da se mogao postići tako zamjeran uspjeh, mora se u prvom redu pripisati okolnosti, što se prigodom odobravanja bilanca pojedinih zadruga odmah kod centrale po samim nadzornicima sastavljaju svim propisima odgovarajuće v a l o v n i c e. Dakako, da bi bilo najbolje, kad ovaj porez uopće zadruge ne bi plaćale, kao što su od toga oproštene vjeresijske udruge. — Od sveukupnog uplaćenog poreza otpalo je na jednu zadrugu g. 1907. K 190.50, a g. 1910. K 125.60, dakle za K 64.90 m a n j e, a to je nešto jače od jedne trećine svega poreza. Dakle, kako vidimo, i kod ovog naslova polučile su naše zadruge posve povoljan rezultat.

Napokon dolazimo do naslova „R a z n i t r o š k o v i", pa i tu možemo istaknuti, da opažamo okret na bolje. U godini 1907. iznosili su razni troškovi kod svih zadruga K 64.795.28, a g. 1910. samo K 63.661.52, dakle za K 1.133.76 m a n j e, a to je povoljan rezultat, jer se moglo nekim pravom očekivati, da će razni troškovi porasti, dok je i broj zadruga porastao za 25. Od sveukupnih raznih troškova otpalo je g. 1907. na jednu zadrugu K 304, a g. 1910. K 267, dakle za K 37 po zadruzi m a n j e.

Tako smo eto ukratko promotrili cijelu statistiku Hrvatskih seljačkih zadruga, te moramo iskreno priznati, da je uspjeh na svim linijama posve povoljan, pa ostaje samo želja, da se duh zadrugarski sve više i više širi u slojevima našega naroda. A da će tako uistinu biti, jamči nam najbolje g. 1910. provedena reforma zadružne organizacije, kojom je našim zadrugama dan pravi smjer njihova blagotvornog djelovanja. Dakako da taj uspjeh ovisi mnogo i o onima, u rukama

kojih se nalazi uprava Središnje sveze i uprava centrale i svake od pojedinih zadruga, pa stoga živo želimo, da svi marni trudbenici na zadrugarskom polju ustraju u svom plemenitom nastojanju, kako bi nam prva buduća statistika, koju već sad željno očekujemo, prikazala još u sjajnijem svijetlu razvitak hrvatskog zadrugarstva.

Julije Gollner.

DRUŠTVO HRVATSKIH SVEUČILIŠNIH GRADJANA ZA POUKU ANALFABETA.

Prema samoj zadaći društva najviše se radilo oko toga, da se broj nepismenih što više smanji. U tu svrhu održalo se više analfabetskih tečaja, i to u god. 1911./12. **46** na broju, od kojih na sam Zagreb otpada **10**, a ostalo na druga hrvatska mjesta i zemlje. U tih 46 tečaja naučilo je čitati i pisati 438 muških i 274 ženske osobe — dakle ukupno 712. A i to nije tačan broj, jer se održalo preko 40 tečaja, o kojima učitelji još nisu poslali izvještaja. Ipak se može okruglo uzeti, da je ove godine naučilo 2000 ljudi iznad 15 godina čitati i pisati, jer je samih „Abecedarki" raspačano 8000 komada. Društvo je nadalje nastojalo, da i drugim načinom širi prosvjetu medju našim pukom, te se na pr. održalo više pučkih predavanja, što uz skioptikon, što bez njega. Osim toga nastoji se i oko edicija pučkog sadržaja. Tako se izdala nova „Abecedarka", koju su priredili kol. Peulić, pravnik, i kol. Herceg, pravnik, a iskustvo je dokazalo, da je mnogo zgodnija od prijašnje Andrlićeve. Radilo se oko izdanja koledara za puk, ali kako se odveć kasno počelo, ne bi na vrijeme izišao iz tiska, te se radi toga moralo odgoditi za slijedeću godinu. Sada se radi oko proširenja Abecedarke t. j. to bi bio kao neki nastavak njezin, da se oni, koji su nešto naučili čitati i pisati, dalje vježbaju, te da ono ne zaborave, što su naučili. Sad se pokrenula veća akcija oko osnivanja pučkih knjižnica, a u savezu s tim su narodni koncerti. Imade naime u nekim selima pučkih učitelja, koji su oko sebe sakupili za pjevanje sposobne seljake i tako sastavili lijepe pjevačke zborove. U dogovoru sa učiteljem, koji ravna takvim zborom, priredjuju se narodni koncerti, a uz to se sakupljenom narodu drži po koje predavanje. Kako su ovaki pjevački zborovi, kao neka seljačka organizacija, dosta disciplinirani, to je već sasvim pripravljen teren, da se osnuje pučka knjižnica. Tu će se dakle u prvom redu angažovati pučki učitelji, da po mogućnosti urede spomenute seljačke pjevačke zborove, a tada je uspjeh knjižnice osiguran.

PUČKA SVEUČILIŠNA PREDAVANJA.

Ove jeseni stupit će u život nova institucija: p u č k a s v e u č i l i š n a p r e d a v a n j a. Takovu instituciju imadu danas gotovo svi gradovi, gdje ima sveučilišta, naročito u Austriji Beč, Grac i Prag (njemački i češki tečaji). Početak takovih institucija valja tražiti u Engleskoj, gdje je još 1873. James Mill, tada docent u sveučilištu u Cambrigdeu, potakao misao, da bi sveučilišta preuzela brigu oko pučkih predavanja. Može se reći, gotovo sav obrazovani svijet, bez razlike staleža, zatim razne korporacije i gradovi zauzeše se za tu instituciju. Sveučilište u Cambrigdeu je na predstavku Millovu, u kojoj se isticalo, da bi sveučilišta morala pučka predavanja nesamo uvrstiti u svoj program, nego i smatrati ih bitnim dijelom svoje zadaće, — pokusa radi započelo s takovim predavanjima. Uspjesi potakoše skoro London

i Oxford, da se povedu za primjerom Cambrigdea. Pokret oko „sveučilišnih ekstenzija", kako su prozvane u Engleskoj, zahvatio je domala i kontinent, te mu se redom odazivlju sveučilišta u Belgiji i Francuskoj, Njemačkoj i Austriji. Bečka pučka sveučilišna predavanja počela su god. 1895., gdje je dao poticaj za njih dr. L. Hartmann, koji i danas u odboru djeluje tako, te bečka institucija razvija upravo zamjernu i uspješnu djelatnost.

Od motiva, koji su odlučni za uvedenje takove institucije, istakao je neke već Mill, naglašujući, kako sveučilišta moraju svoju djelatnost proširiti i izvan sveučilišta i stupiti u dodir s najširim vrstama naroda. Ta je misao našla potkrepu i u naučanju nekih sociologa, da korijen socijalnome pitanju leži u razlici obrazovanja, i da tu razliku mora ukloniti, tko želi suradjivati oko rješavanja socijalnoga problema. Isticalo se napokon i to, da sve veći zahtjevi širokih vrsta za utjecajem u državi traže, da uporedo s tim ide i sve veće prosvjećivanje tih vrsta bez obzira na to, da je obrazovanost sama po sebi zahtjev, kojemu se ne može oteti niko, tko hoće da nosi časno ime čovjeka. Idealno kulturni, praktično politički, narodni i drugi motivi podali su već isprva toj ustanovi čvrst osnov, te se ona tako živo razvila.

U nas se oko osnutka pučkih sveučilišnih predavanja radi već od godine 1907., u isto vrijeme, kad su Braća hrv. Zmaja prvi put u našoj javnosti pozvala naše stručnjake, da urede javna predavanja za širu publiku. Onda se već u profesorskom zboru filozofijskoga fakulteta raspravljao nacrt i prijedlog dra. A. Bazale o uredbi pučkih sveučilišnih predavanja. „Braća hrv. Zmaja" provela su doista nekoliko javnih predavanja, a isto tako su neki profesori srednjih škola radili oko njih, ali sav taj posao nije bio sistematičan, i tako se nije mogao ni dugo održati, a i utjecaj bio je takav. To sve govori u prilog uvjerenju, da ovakova predavanja imadu čvrstu podlogu samo ako se prislone uz sveučilište. Pošto je sveučilište prihvatilo i uredilo osnovu, te ju putem akademičkoga senata podnijelo vis. vladi na odobrenje, čekalo se na rješenje, koje je doista i došlo. Kad su bila i pravila odobrena, a bilo je to god. 1910., moglo se bilo i započeti ; no razne prilike, ili bolje reći neprilike, bile su uzrokom, da se provedba osnove odgadjala. Danas su nesamo uklonjene sve zapreke, nego je i vis. vlada doznačila za ovu instituciju svotu od K 2.500.—, i ujedno obećala, da će uvrstiti u proračun svotu od K 5.000.—, te se može reći, da je tim instituciji osigurana eksistencija. Drugi uvjeti života i napretka njezina ovise o publici, a možemo se nadati, da će joj ona posvetiti pažnju i naklonost, koju zaslužuje i koja joj se svuda vani posvećuje. Tko se za samu instituciju zanima, naći će o njoj svu potrebnu uputu u brošuri dra. A. Bazale: Pučka sveučilišna predavanja (Zagreb 1907, Knjižara Ćirilo-Metodskih zidara).

Prema pravilima svrha je te institucije podati prilike za naučno obrazivanje i onima, kojima je akademički studij nepristupačan. Ta se svrha polučuje predavanjima i publikacijama. Predavanja su ponajviše u Beču i drugim nekim ekstenzijama pače principijelno i samo tečajevi od po šest predavanja, svakoga tjedna u isti dan. Slušačem može biti svaki bez razlike zvanja i spola, bez obzira na prethodnu obrazovanost.

Oko predavanja se brine posebni odbor, biran iz sredine sveučilišnih profesora i docenata, a drže se u sveučilištu ili drugim podesnim javnim prostorijama. Osim sveučilišnih docenata mogu u toj instituciji

predavati i drugi stručnjaci, koje odbor pozove i ovlasti.

Izvještaji bečke ekstenzije, osobito prvašnjih godina, redovito su donosili opažanja predavača o radu i uspjehu i držanju slušača, te ne mogu dosta nahvaliti pažnju, mar i povoljne rezultate. Može se očekivati, da se ove nade ne će ni kod nas izjaloviti, pa da će ova institucija i u našem narodu ispuniti jedan dio velike pučko-prosvjetne zadaće, te tim doprinijeti k moralnom i materijalnom napretku naroda. Uspiju li ova predavanja kod nas, bit će to s jedne strane znak, da se u nas shvaća važnost gesla: prosvjetom k slobodi, a sa druge strane bit će znak, da je naše sveučilište znalo i umjelo stupiti u dodir s narodom, sa životnim potrebama njegovim i postati živim članom narodnoga tijela. Na početku rada možemo toj instituciji samo željeti, da se što prije razvije do moćnoga faktora u našoj narodnoj prosvjeti.

II. PREGLED HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI.

HRVATSKA DRAMA.

Ma da dramska književnost uživa kod nas sve povoljnosti protekcionizma, mi još nemamo prave savremene društvene drame i komedije. Dramatičar je u nas jedini pisac, što može, relativno, nešto zaslužiti svojim radom. Istodobno ga može nagraditi Matica, Kazalište i zemlja svojom godišnjom nagradom. On je najsigurniji za uspjeh u Jugoslavenstvu i u inozemstvu. Najpoznatiji je publici. Javnost, kritika, novinarstvo se najviše s njime bavi. Pa ipak, naša dramska produkcija je relativno siromašna. Jedini I. Vojnović je medju novijima dramatičar, što se kao pisac može mjeriti s ostalim našim većim autorima nedramatičarima, no i on vrlo rijetko, možda tek u Trilogiji, ima snagu jednog Mažuranića, Preradovića i Kranjčevića. Mi nemamo još prave drame, jer nemamo pravoga, razvijenog društvenog života, nemamo društva, „svijeta", društvene selekcije i aristokracije, pa nije čudo, što baš Vojnović posiže za Dubrovnikom, gdje je svega toga bilo ili gdje mi te dramske društvene povoljnosti barem suponiramo. Mi nemamo danas sredine, koja bi imala mjerilo za sve vrijednosti, neki društveni ideal, kakav bijaše u Atenama, pa u aristokraciji Calderonova ili Molièreova kazališta. Mi nemamo toga visokog društvenog sudišta, u ime kojega bi dramatičar sudio i prikazivao savremenost, a da ga i imamo, nemamo slobodnog javnog mnijenja, jer imamo i kazališnu cenzuru, koja bi jamačno smetala piscu, koji bi — kao toliki moderni dramatičari — govorio u svoje ime, ne u ime neke elite, koji bi govorio u ime budućnosti, kritikujući kao Ibsen, Becque ili B. Shaw. Nemamo pravog savremenog kazališta, jer nemamo ni one kazališne slobode, koju davahu i apsolutizmi jednom Lope de Vegi, Racineu i Gogolju. Nemamo prave savremene drame, jer nemamo pravog savremenog društva i mjerodavnog društvenog stožera. Kao Hrvatstvo, hrvatsko društvo je decentralisano. Kao Hrvatska, hrvatska pozornica se cenzurira.

Prošle sezone imadjasmo relativno dosta hrvatskih premijera. Ogrizovićev B a n o v i ć S t r a h i n j a nije uspio kao H a s a n a g i n i c a, jer značaj junakinje u drami nije tako jasno motivisan. Tucićev K r o z Ž i v o t učinio se kritici odviše varijacija, upravo ponavljanje predjašnjih radova. Publika je

komad svakako manje zarezivala no što je zaslužio, pa se autor žalio u O b z o r u i napisao je nekakav vaudeville u stilu Kassowitz-Cvijićeve, kojim se Zagrepčanima krvavo narugao. Medju mladjima je Tucić usuprot posljednjim neuspjesima najjači dramski dar. T r u l i D o m je prva pobjeda naturalizma na našoj pozornici. Tucić ima osjećanja za elementarne ljude i konflikte, brutalno je dramatičan kao proletarski život i zna izbiti iz svakidašnjosti veliki patos tragike i neobičnosti, bez Kosorove retorike i silom — efektnosti. Čini se, da je taj rodjeni dramatski talenat odviše sputan birokratizmom svog života, pa tako dolazi premalo u doticaj sa pukom, te je sasvim prirodno, da je ponovio dojmove svoje mladosti u najnovijim radnjama.

Grundova lakrdija: A l a j s u n a s n a s a m a r i l i je zabavna, drugo naš najbolji lakrdijaš nije ni htio, pa bi bila lakrdija ozbiljno kritikovati tu lakrdiju za našu nedjeljnu popodnevnu publiku, što se u operetama divi mnogo slabijim šalama.

Ogrizović je prije svega slikar žene i kako zna historijske ženske značajeve prikazati u razumljivoj dramskoj perspektivi „vječnog ženskoga", nadamo se novoj kreaciji poput Hasanaginice. Tucić bi mogao ostaviti svoj dojakošnji uobičajeni milieu, seoski proletarijat i radništvo, pa nam prikazati drugi — recimo gradjanski život, bogat tragičnim dogadjajima kao i ovaj, a Grund se već javio s novom lakrdijom, koja mu kao Čehu na čast služi zbog simpatije, koja iz tih šala izbija, i zbog čudnovate asimilacije našim malogradskim prilikama, što se može protumačiti tek atavističkom srodnošću slavenskog temperamenta.

Najviše uspjeha imadjahu K o s o r i V o j n o v i ć, a za taj uspjeh ne duguju toliko vrijednosti svojih drama, ne duguju toliko kritici, koliko reklami, koja prevladjuje i kod nas, pa je treba svim silama suzbijati kao kvariteljicu ukusa. Literarni industrijalizam, što škodi solidnoj literaturi i u velikim kulturnim narodima, uvlači se i u naše skromne književne običaje na korist književnicima, ali svakako na štetu publici i — što je najvažnije — književnosti. Kod ovakvih prilika nije ni čudo, što se koče prazna djela i veličine, dok se zavedena javnost i ne obzire na skromne i tihe radnike kao Pavle Krstinić, koji kod tolikih poraznih kazališnih eksperimenata nije doživio ni to, da ga prikazuju barem jedared (Bratski Inat).

Kosor nam je donio P o ž a r S t r a s t i sa preporukom H. Bahra i Przybyszewskoga. Ta Nijemčeva i Poljakova preporuka je medjutim privatne naravi, pa mi se čini više činom uljudnosti no ocjene. I naš kritičar, g. dr. Vizner-Livadić, bijaše tom prilikom više uljudan no kritičan. Kosorovu dramsku umjetnost smatra primitivnom i usporedjuje je sa životinjskim Poterovim slikama, koje ne bijahu primitivne i nove zbog toga, što već stari Heleni, nakon svojih prethodnika, slikahu i klesahu goveda (čuvena K r a v a Mironova).

Ne varam li se, Vizner-Livadić smatra umjetničkim primitivizmom nastojanje, da se stvori djelo onako, kako ga stvarahu prvi umjetnici: bez obzira na predjašnje, obično konvencionalne oblike i načela, bez obzira na umjetnički tradicionalizam. Princip takve umjetnosti bio bi famozni „povratak k prirodi", odbacivanje svake dojakošnje „literature".

Kod Kosora je u tom slučaju baš obratno. Sve je tu literatura, a „prirode" ima tek onoliko, koliko treba piscu za taj konvencionalni literarni kalup.

Poznata je stara borba izmedju egoističnog i altruističnog morala, koja je u posljednje vrijeme našla u Tolstoju i Nietzscheu dva glavna — jer najparadoksalnija — predstavnika. Taj problem, svijestan tek u najinteligentnijim dušama, poznat je danas svim čitaocima novina, poznat je i Kosoru, koji ga je bacio u Slavoniju, u seljačku Slavoniju. Požar Strasti je konflikat izmedju nietzscheizma i tolstojizma — kako to dobro opazi i g. Vizner-Livadić — a budući da nietzscheizam i tolstojizam nisu nikako primitivne i neknjiške ideje, već naprotiv! — Požar Strasti nije primitivna drama.

Nije potrebno dokazivati, da možda nema na svijetu mjesta nezgodnijeg za boj izmedju „gospodskog" i kršćanskog morala od slavonskog sela, jer su svi naši, pa i slavonski seljaci, ljudi mnogo manje diferencirani od nas, pa razlikuju li se u moralu (kao Kosorova lica), ne razlikuju se u načelima moralnim kao ni u običajima. Poznato je, da naši hajduci poste na posne dane. Kosor je i ovdje imitirao literaturu, naime Gorkoga, koji je ruske skitalice prikazao kao nekakve instinktivne i proletarske nietzscheovce... Nisu mi poznata ta ruska gospoda sa „herrenmoralom", ali toliko poznam slavonsko selo, te znam, da tamo nema izrazitije opreke u osnovnim moralnim načelima, jer se ti konflikti ne mogu ni zamisliti u nekulturnim dušama, to manje, što moralni problem, jamačno najvažniji u ruskom mentalitetu, kod južnjaka, a naročito kod nas, pa još u Slavoniji, igra sporednu ulogu.

U Požaru Strasti je kršćanin, moralista, čiča Ilarija i (u manjoj mjeri) njegov sin Ilja, a „amoralist", instinktivni nietzscheovac Guša Rigalin (strašno ime!) i njegov sin Ada. Toga Gušu Rigalina i sina crta Kosor „sa porivima (nagonima) pračovjeka", to jest čovjeka silnih nagona, što ga kultura sa svojim kršćanskim krotilačkim metodama nije ni dirnula. I taj „pračovjek" („Urmensch") je literatura, kao ona dva seoska Kosorova morala, apstraktna ideja kao „priroda" sentimentalnih enciklopedijskih racionalista. Rousseau je tvrdio, da je taj pračovjek bio duša od čovjeka, jer ga još nije pokvarila varoš, kultura, civilizacija. Josip Kosor tvrdi, da je taj pračovjek pustahija. Sad tko ima pravo? Ne ulazeći u to pitanje izvan moje slabe kompetencije, nema sumnje, da su ta dva Rigalina bijednici, ono što Francuzi zovu „socijalno degenerisani". Oni su bolesnici, ma da „pračovjek" jamačno nije bolestan i degenerisan. Kosor je dakle nevješto izabrao nosioce svog nietzscheizma, ili nije razumio Nietzschea, jer Nietzscheov ideal nije pračovjek, čovjek prošlosti, već nadčovjek, čovjek budućnosti; nije „paor", već aristokrat, nije intelektualni bogalj, već genij, nije bolesnik, već sušto zdravlje, nije čovjek slijepog instinkta, već čovjek volje i razuma, nije fukara već gospodin.

Kosor jednostavno je prenio ruski tolstojevski sujet u slavonsko selo bez obzira na njegovu vjerovatnost. Rigalin je Ilariju Šaliću oteo nekoliko brazda zemlje, a njegov sin Ada je izbo nožem i odvukao u pojatu djevojku sina mu Ilje. Sud vrati Šaliću oteto, pošalje Adu na robiju, a kasnije, kad je zapalio Šalićev mal, i starog Rigalina. Ilja Šalić uzima svoju Ružu, ali starac Ilarija ne može odoljeti, zove dušmane Rigaline u svatove, ponudivši im spornu zemlju i mnoge darove. Oni odista dolaze, ali ne na izmirenje, već začikavaju Šalića, te se porodi tučnjava i gužva, u kojoj se medjusobno zaguše Ilja i Ada. (Ne znamo, ostade li živ savladani Guša Rigalin.)

Glavno u radnji — vraćanje parnicom dobivene zemlje — nikako nije u drami motivisano. Čiča Ilarija, velika tvrdica, parniči se za zemlju i iznenada je vraća, ponižavajući se pred lopovom, koji mu je i kuću zapalio. Ako to sve Ilarija čini kao kršćanin, čemu se prije parbio? Ako kao kukavica, kako to, da u borbi savladjuje „pračovjeka"? Tolstojev Nehljudov, duša izabrana i gospodska, otkupljuje bludnicu, ali samo zbog toga, što je on njoj krivo učinio, a Kosor, tolstojskiji od Tolstoja, crta nam slavonskog paorskog škrtog bogomoljca, što nagradjuje bandita, koji je njemu krivo učinio, za srce i za zemlju ga ujeo. Sve su to nevjerovatnosti, pa ta drama ne djeluje kao stvarnost, već kao izmišljotina, nije nimalo „primitivna", već sasvim literarna.

Ne, ovo nisu Slavonci, pravi Slavonci, ovo su literarni, nekakvi ruski i njemački Šokci. Oni i ne govore šokački. Oni besjede retorički. Kosorova drama nema naivnosti pravog umjetničkog djela. Sve je to — što bi rekli Nijemci — „nachempfunden". Retorika, fraza i ovdje kao kod svih neoriginalnih umjetnina, markira stvarnost i istinu.

Teza, konflikat izmedju nietzscheizma i tolstojizma, svakako je najveća mana Požara Strasti. Kosoru je kao književniku škodio odlazak iz domovine: to se jasno vidi i iz ovoga komada. Tudjina mu otima ono, u čemu je najjači: njegovu naivnost i prvobitnost, ne zamjenjujući je pravom umjetničkom i kritičnom kulturom, te danas Kosor nije pravi naivni, ni pravi promišljeni, nije pravi narodni ni pravi umjetnički pisac. Izgubivši u tudjini dodir sa našom zemljom i narodom, sve manje i manje poznaje taj narod i tu zemlju, prikazujući je već sada vrlo netačno i slikajući Slavoniju lažnim i senzacionalnim bojama Rode-Rode. Požar Strasti ima i lijepih vrlina: prostotu akcije, snažnu, kratku karakteristiku i osjećanje elementarnosti u prostim dušama. Ova dramska fantazija brekće nekom čudnom snagom, ukratko — svim onim, što je kao pripovjedača činilo Kosora Kosorom, pa nema sumnje, da bi Požar Strasti bio mnogo uspjeliji, da u ovoj Slavoniji već ne osjećate tudjinu i „literaturu", koja je na pisca vrlo štetno djelovala. Ima i autora, koji su kao seljaci, u kontaktu sa svojom sredinom sve, a bez toga — ništa. Oni su kao oni naši seljani, što prekasno dolaze u grad, navuku doduše varoške dronjke, ali ostaju i tu seljaci, dok su ih novi običaji toliko pokvarili, da ih već onesposobiše za seoski život. Taj tip, na žalost već vrlo raširen kod nas, nije ni patriarhalan ni moderan, nije kulturan ni sasvim nekulturan, pati od svih žigova socijalne i duševne nesredjenosti, a obilježje mu je, što nema nikakova pravog obilježja. Mnogi naši „Amerikanci" su takvi. I literarni noviji Kosor je takav. Ni naš narod, ni Evropa. Nekakva blijeda sredina, u kojoj taj rodjeni talenat može samo zahirivati i lutati.

Vojnovićeva Gospodja sa Suncokretom je najveći noviji naš dramski uspjeh, koji se postignuo više neliterarnim, reklamskim, no literarnim sredstvima. Ta je drama znamenita kao prvo djelo običnog literarnog industrializma u nas, kao prva prava naša velika književnička spekulacija. Već prije premijere čitao je pisac za novac djelo u Dalmaciji, na Rijeci, u Zagrebu, u Srbiji. Komad je hrvatski tek jezikom. Sadržaj mu je internacionalan s očitom tendencijom, da se uzmogne davati na nehrvatskim pozornicama. Današnja većina kazališne publike dijeli se u snobove i u umnu fukaru. Nova drama trebaše

zadovoljiti ta dva ukusa — pardon — neukusa. Snobizmu pisac servira Monstre-hotel, fatalnu ženu sa pokvarenostima Salome, turističnu i opjevanu Veneciju, medjunarodni aristokratski Kosmopolis, rafiniranost u zločinu, a sve to u retorici famoznih autora kao D' Annunzio i Barrès. Galeriji je serviran skandal i varijacija savremenih detektivskih romana, rafinirani kinematograf, krvav i perverzan, varijacija modernog ženskog vampira poput grofice Tarnovske i gdje. Steinlen, pustolovne kraljice kao signora Toselli, mješavina od zločina, pustolovlja, perverznosti, kriminalnog romana i simbolistične prenatrpane retorike. Sve se to zove „San ljetne noći". Pjesnik ljeti, noću, sanja o Veneciji. Venecija se pretvara u Nju, u fatalnu zločinku i ljubavnicu, a Ona, žena bez imena, jer žena od prošlosti, pretvara se u Wildeov estetski cvijet suncokret. Suncokret je dakle simbol zločina, što se vazda kreće za svijetlom, za suncem! Venecija — zločinka — suncokret. San svakako neobičan.

M a j k a J u g o v i ć a nema pravih dramskih, a G o s p o d j a s a S u n c o k r e t o m pravih pjesničkih elemenata. Prvi čin nema prave veze sa drugim, a tu oskudicu prekasno nadomještava epsko pričanje Gospodjino, kvareći efekat trećeg čina. Drugi je čin, pantomimskog obilježja, drama, podsjećajući na razne „Grand-Guignole" i kazališta od lutaka. Silne epizodske osobe su doduše vrlo zabavne i slikovite, ali epizodskim dužinama umanjuju radnju i njen dramatski tempo. Vojnović uopće nije osobit komponista, pa su njegovi dramski dijelovi obično „slike", ne organski činovi. Kod detalja zaboravlja na cjelinu. Vojnović je obično pretovaren. I ova drama je sastavljena od najheterogenijih motiva i, što je još gore, od najheterogenijih stilova. Reminiscencija svih lektira, od najodabranijih pa do kriminalističnih novinarskih rubrika. Ona, tudjinka, simbol je Venecije, i ta Venecija se samoubilački i vrlo nepietetski vjenča sa Jadranom. Simbolistika, lirski patos i estetizam miješa se tu u neukusne začine sa reminiscencijama velikih dnevnih skandala i s realizmom surove reporterske senzacije. Stil, upravo konglomerat svih stilova, ove drame, stil je mletačke palače, pretvorene u hotel, poezija Venecije u perspektivama jevtine panorame. Drugi čin je dramatisana londonska krvava novela nekog novinara kod Neue Freue Presse, nekog Sil-Vare, koju je „Obzor" preveo kao kuriozitet... Motive za taj „san" skupio je dakle Vojnović s brda i s dola, pa zapanjuju brzinom promjene kao Fregoli.

Ovo djelo odnosi se prema pravoj drami kao operski potpourri prema operi. Od svega i svačega po nešto, pravi dramatski „bric à brac". Samo majstor mogaše od tih heterogenosti napraviti cjelinu. Najčudniji, najnevjerovatniji karakteri tu su vjerovatni. Drugi čin sav puca od efektne dramske napetosti. Jevtinih banalnosti ne opažamo u otmjenom, superiornom tonu cjeline. Iz najrazličitijih poderanih garderopskih cunja ipak je piscu uspjelo kao vještom kazališnom krojaču skrpati malo panoramski, ali dosta sugestivan i zanimljiv dramski komad.

Komad se davaše dosele i u Beogradu, Pešti i Osijeku. Od svih djela donio je piscu najviše novaca. Prije je radio samo za umjetnost, sad piše samo za pare, i to je najžalosnija pojava kod te drame.

Dosele je hrvatskog pisca karakterisao idealizam, to jest rad za ideju. Postane li slučaj Vojnović tipski, odsele će hrvatski pisac raditi samo za novac, prestat će biti idealista i postat ća trgovac, industrialac. Desi li se to odista, hrvatskoj knjizi, hrvatskoj kulturi je odzvonilo.

Tješimo se, da ostali hrvatski pisci ne će poput Iva conte Vojnovića fabrikovati nehrvatske komade za izvoz u inozemstvo i da će ići tragom pisaca, što nisu bili industrijalci i što poput Kranjčevića, Franje Markovića i Gjalskoga ne nadjoše „uspjeha" u Budimpešti, već ovdje, u siromašnom i zakutnom našem Zagrebu... *A. G. M.*

LIRIKA.

O P j e s m a m a Milke Pogačić ne bih govorio, da ih ne izda Društvo hrv. književnika.

Svaka, pa i lirska poezija, svaki, pa i lirski stil, ima svoju konvencionalnost, svoje običaje u izrazu, koji se mogu naučiti kao kazališni patos. Danas svaki obrazovani čovjek može napisati nešto, što će po svom kalupu biti pjesma, pa se nekad tako medju njemačkim „meistersingerima" mislilo, da se poezija može naučiti kao svaki drugi posao, jer se odista može naučiti versifikatorska tehnika, kao što se može naučiti guslanje i glasoviranje. Medjutim virtuoz može svirati i obično svira tek tudje kompozicije, a liričar svira i pjeva sam sebe, jer je komponista, a to se ne da naučiti.

I Milka Pogačić umije tako imitovati lirski žargon, naučila je nešto od lirske tehnike, ali sve to nije još poezija, jer nam nije umjela ništa svoga, ništa nova i originalna kazati.

Tu je rječnik naše starije lirike: v a j, j a d n o srce, i z r a n j e n o srce, oko g o r u ć e, pa p j e s m a — č e s m a. Milka Pogačić sriče sasvim nepravilno: n o s i m — p r k o s i m, k r i v a — p o č i v a, o b l i j e v a — p j e v a, g r u d i — p r o b u d i, z n a o — s m a l a k s a o, n e d a — i z g l e d a, r a z l i j e g a b j e g a, d u š i — p o r u š i h, j a k i — j e d n a k i, s v a k a — p r o s j a k a, o d g o v a r a — p r e t v a r a... Ta zbirčica puna je sušte fraze, koja pokadšto ama baš ništa ne kazuje:

A onda... Ah, onda trgam si
To srce iz njedara,
Za čas — i već je planulo
N a v r h u m o g o l t a r a (?)

*

Naokol božji dršće svijet
U ovcu vuk se kroti,
Visoko glavu diže cvijet
Ko žrtven plam divoti.

*

Ah, mladosti, ja gledam za tobom,
Daleko si — gdje nebo zemlju ljubi,
A moje v e d r o ne će l u d i l o,
Da kao ti se u daljinu gubi... I t. d.

Milka Pogačić pročula se kod nas kao emancipovana dama, no ništa u tim Pjesmama od „emancipovanosti" osim goleme, u našoj literaturi nečuvene umišljene snage i nadljudskog samopouzdanja. Očajni Kranjčević, „zaturen iz kuta", bijaše siroče prama toj orgiji titanske energije!

Ko div iz doba pradavnih
Kraj svoga stojim oltara!

Na krmi stojim i prkosim,
Otimam bezdnu brodić moj...

Ja ne ću, da me itko od vas žali,
Kad na svom putu
Za s v o j i m ciljem razbijem si glavu
O stijenu krutu.

Ja hoću mrijeti — ko stablo p u n o p l o d a,
U jedan čas pod strijelom što se sruši...

Gle, kako se moja uzdiže duša,
Ponosna, jaka.

Sve ću nadijelit, i još ću ostat
Bogata, jaka...

Poezija je Milke Pogačić strašno markiranje energije, one energije, koje nemamo. U tim Pjesmama ima dvije vrste pjesama: u jednima slavi Milka Pogačić svoju prometejsku energiju, svoj titanski i oslobodjeni Ja, a ostale su ljubavne, jamačno starijeg datuma. U pjesmama prvim nema, naravno, patriotskih pjesama. Tako što nije više u modi. Ima tu tek jedna pjesma domovinska, a to je Na Molu, o našim iseljenicima. Milka Pogačić ih na koncu zove kukavicama, kao da je veći kukavičluk život na strani, no život u Hrvatskoj. Aleksa Šantić, zaklinjući svoje zemljake, da se ne sele, nije ih zvao kukavicama, jer nema sumnje, da naš svijet tjera u bijeli svijet sve prije no kukavština, a tjera li ih kukavština, to je svakako tudja kukavština.

Iza svega toga nema nikakve sumnje, da te pjesme zavrijediše izdanja tek kao primjer naše starije feminističke literature. Ta poezija je lirska poza fingirane muške energije.

Slike gospodje Ivane Brlić-Mažuranić,* kako iz njezina predgovora doznajemo, imaju esoteričan karakter; ovi stihovi nisu štampani za širu javnost, već su namijenjeni tek uzanom krugu prijatelja, a unutrašnji uzroci njihova postanka sasvim su plastične naravi. „Predmeti ovih mojih pjesama prikazuju mi se kao prave slike u boji i gibanju. Ne posjedujući umijeća kista, koji bi ih jedini mogao živo predočiti, bilo mi je nastojanje, da riječima i oblicima izvedem po mogućnosti učinke kista i boja, te da tako od nekih pjesama ipak učinim vrst slikarskih radnja." Ako i znamo, da je svaka prava lirika slika, što zvuči melodijom riječi, i melodija, pretvorena u sliku, znali bismo i bez tog priznanja, da je inspiracija tih Slika više plastična i slikarska no muzikalna. Neke su pisane alegorijski i jezikom djeda autoričina, velikog Ivana Mažuranića. Nisu direktne impresije i manje se svidjaju. U onim drugima, originalnijima, opjevane su ljepote našeg pejzaža, krasote naše Domovine, opominjući svojom svježinom na Mašićeve slike i svojom prostotom na Vidrićeve domaće pejzaže. Dok mnogi pjesnici postupaju kao slikari, opisujući prirodne slike kao nepomičnosti, gdja. Brlić-Mažuranić ne nastoji u[illegible]titi tek jedan tren prirodne pojave, slikarsku sliku, koja de facto u vječnoj promjenljivosti svega ne postoji ili postoji tek u momentanoj viziji plastičnog umjetnika, već nam pruža sliku, kakva je uistinu u prirodi, naime kao sukcesivnu varijaciju jednog te istog motiva, kao redanje slika u istoj slici. Evo, kako je u Jutru opisano radjanje svijetla oko vizije trulog čamca:

... Igra, titra voda mlada
I nemiran dah je njen,
Vidim: riekom svietlo teče,
Uz obalu tone sjen.

Trune čamac. — Veslo crno
Bije uza vlažni kraj —
Trza čamac: trulim rubom
Ovija se zlatan sjaj.

Sivi dan se uzdignuo,
Izgorio sveti plam,
I već mirno struje vode
— — Trune čamac, crn i sam.

Šteta, što su te pjesme, upravo taj mali lirski stručak tek pjesnički pokušaj, sasvim diletantski, u kojemu se još vidi borba izmedju manire starijeg mažuranićevskog alegorisanja i direktnog lirskog impresionizma, izvrsnog, nekonvencionalnog i vrlo originalnog.

Gospodja Ivana Brlić-Mažuranić dosele je sasvim nepoznata širim literarnim

* Pjesme. 1911. Tiskara i litografija Karla Albrechta. Zagreb.

našim krugovima, ma da je dosele napisala jamačno najbolje pripovijetke za djecu: Školu i Praznike, nakladom Hrv. pedag. knjiž. zbora, pa priče, pričice, pjesmice „za djecake" — Valjani i Nevaljani. Ove pjesmice i priče pisala je najprije za svoju, a zatijem za svu hrvatsku djecu fino izobražena hrvatska mati, pa tu ima biserja, dostojnog posebne studije, krasnog kao Zmajeva dječija poezija. Poezija gospodje Brlić-Mažuranić je dakle poezija ljubavi u najsvetijim njenim oblicima: ljubavi prema svojoj djeci i ljubavi prema domovini.

„To slovinska polja tiha
„K suncu dižu drevni pjev!"

Ivana Brlić-Mažuranić ljubi djecu kao prava mati, a Domovinu kao pravo dijete. Otud velika naivnost, toplina i izvornost njene poezije, stvarane za najuži krug, za porodicu i prijatelje. Ova fina hrvatska dama šarmira svojom gospodskom aristokratskom prostotom i skromnošću. Dok Milka Pogačić zna samo za ljubav erotičnu, ova otmjena hrvatska gospoja zna samo za ljubav materinsku i domovinsku. Dok Milka Pogačić pjeva kao muškarac i pozira, gospodja Ivana Brlić-Mažuranić pjeva bez poze kao prava žena, rekavši nam mnogo, dok nam Milka Pogačić u stvari ne veli ništa.

* * *

I Vrelo, pjesme Milana Begovića (1896.—1911.), ostadoše dugo bez kritike. Tek nedavno se o njima (u Srp. Književ. Glasniku) vrlo nepovoljno izrazio Milan Marjanović, ali ne toliko zbog njih samih, koliko zbog „estetizma u lirici", što ga tobože reprezentiraju.

U Vrelu ima više ciklusa. Tu je poznata i treći put štampana Knjiga Boccadoro, pa Mali Svijet, Život za Cara, U Sjeni Čempresa, Knjiga Sunca, Sjeverni Soneti, Romance vedroga Ljeta i Les Passagères. Milan Marjanović je u pravu: Begović kao lirik je nazadovao. Prva zbirka — Knjiga Boccadoro — jest najbolja i najoriginalnija. Ostalo je ili nastavak i imitacija te manire ili sečentistička orgija u frazama parafrazastih orgija u prozi posljednjih nevezanih, „slobodnih stihova". Od toga odvaja se tek po koja uspjelija pjeçа, pa dvije pjesničke pripovijesti u idilskom Malom Svijetu, u kojima Mlinar Sima i odviše podsjeća na nezgode Kralja Leara.

Knjiga Boccadoro bijaše usuprot svojoj marinističkoj retorici oduševljeno primljena, jer je u našu liriku, situ pesimizma, unijela vedrine, jer je u našu poeziju donijela životnu radost, probudjeno poganstvo renesanse i prvog baroka. I danas je Begovićeva lozinka poput D'Annunzieve: In voluptate ars. Taj epikurejski hedonizam, nalazeći u ljepoti oblik najvišeg uživanja, vrlo se svidjaše u času, kada je sveopći naš književni, a naročito Kranjčevićev pesimizam širio duh istovrstan sa duhom antivitalne kršćanske askeze, pa Begović skeptično odgovara Kranjčeviću:

A sviet se smieši, živi i ne pita.

U pesimističnom očaju došlo se do nihilizma, pa je kult bolne refleksije ubijao kult energije, kult bola — kult ljepote, a osjećaj propadanja i smrti uništavaše osjećaj života, osjećaj snage, mladosti i radosti. Kult ljepote spasao nas je od pesimizma, probudio je energije mladosti i života, pa se osjećaše dah proljeća i preporoda, kada nam dodje Begović s tim imitacijama renesanskih stihova i sa filozofijom renesanskih novoplatonika:

Ljepost je vječna — kako bi je strli
Varvari ljudi, il nevrieme divlje?

Zbog te renesanske, novopoganske tendencije praštaše se pjesniku sve. Zaboravljalo se, da su ti soneti, balate i tercine vrlo slabe tehničke strukture, da je Begović platonik tek na površini i da je u jezgri hedonist i libertinac; smetnulo se s uma, da ta imitacija nije imitacija velike, prave renesanse, već literarne renesanse u opadanju, renesanse, pretvorene u frazu i užasnu retoriku, kojoj će se narugati Molière u Smiješnim Preciozama i u čuvenom svom Trissotinu. Begović nam nije donio renesansu Michel-Angela i Botticellia, već renesansu Euphuesa, Gongore, viteza Marinia, gdjice Scudéry i kaćiperačkog dvorca Rambouilleta; ukratko renesansu baroka i sećentizma, koja je zamijenila jednostavnost afektacijom, misao i osjećaj frazom, poeziju deklamacijom, iskrenost pozom, te na koncu ostadoše tek Hamletove riječi — riječi — riječi — ali bez ikakva sadržaja, poezija, koju će iz evropske književnosti istrijebiti tek reakcija romantikâ. Uzaman citira Begović Buonarrotia i Joakima du Bellaya, zvijezdu Plejade, afektirajući platonizam Policijana ili Medicisa. Njegova mekoputna poezija podsjeća svojim alegorijskim, često beskonačnim parafrazama na zloglasnu Kartu Nježnosti (Carte du Tendre), na Teofila de Viau-a, što prerušen u pastira luta kao Arkadijom svojim vrtom, pjevajući kao naš Xeres pokladne čobanske pjesme sa pastiricama-markizama; podsjeća na maskeradske Tircise i Klorinde, pa na afektirane kaćiperke, koje kod krasne Julije D'Angennes zovu čašu vode „unutrašnja kupelj", mozag — „uzvišeno", ruke — „kretalice", gornju suknju — „skromnica", donju suknju — „bekrija", govoreći umjesto: — Izvolite sjesti, gospodine! — „Uzmite oblik, gospodine, ako želite!" — a umjesto: — Podjimo ručati! — „Podjimo uzeti podnevne potrebe!" „Učiniti da progovori nijemi" značilo je kucati na vrata, budući da je alka na vratima nijema i t. d. Ne podsjećaju li na tu smiješnu retoriku preciozni Begovićevi stihovi:

U utrobama ladja svojih
Ja nosim ogromno blago
Iz zemlje iskopano,
Iz mora izvadjeno:
Bisernih školjaka srca,
Beriljne oči zmajeva,
Koraljna, vatrena krvca (krvcu?);
Ahatne čelenke svietle,
I mliečni opala uzdah,
I ametisteni pogled,
I slatki rubinov posmijeh,
I čuvstva i osjećaja
I nada i uzdrhtaja!...

*

I tu su nove odaje:
Vrata su otprta širom,
Sve nakićeno,
Sve osjajeno,
Sve olašteno.

*

Po prašnim leže oltarim
Slomljeni idoli niemi,
A posvud zavjetna srca,
Uvele želje i cvieće,
I mrtvi osjećaji,
I prazni uzdisaji
I niemog sjećanja dar
I utrnuli žar...

(Nije li to Karta Nježnosti, svakako je statistička arhitektura osjećaja!)

Nad bučnom pučinom
Te širi pohlepno zjalo
Dubokih pono a modrih
Nad bučnom pučinom,
Te šumnom srditom pjenom
Hridinâ temelje ruje
I čelo hrapavo plju ka
Talasnim zviždećim dlanom —
Nad bučnom pučinom
Sa mrkim kulama svojim
I izbočenim tornjima,
Te kitna kruništa rese,
Diže se visok i smion
Kaštio mog života.

I sada dolazi preopširan opis tog dvora. Kule i tornji nekad zlatni — pjesnikovi su ideali. Bršljan — nada. Pučina pod prozorima — sudbina. U kaštio ulazi iza silnih alegorija arhitektonskog obilježja Ljubav. Karijatide — pečal života. Stupovi su „s p l e t e n i od mojih snova i moje radosti". Fontan — „ko srce moje". Stube — „puste, prošle godine". I tako to sve preko četiri štampane stranice sve do konca, pa doznajemo, da su misli pjesnikove — ć u k o v i:

A kad se noćne sjene nadviju
Oko nje* letom nestalnim
I izgubljenim očima,
Tumarujući kroz mrak
Pijano, besvijesno, zaludno
Prhaju plahi ćukovi.

I to su moje m i s l i.

*

Istom, samo još strašnijom alegorijskom zamornom retorikom napisana je L e g e n d a p l a v i h O č i j u.

Begović i nepravilno piše, a što je još gore, tako rdjavo rimuje, te zbog nepravilnog ritma i rime ne valja struktura gotovo nijedne od tih devedesetak pjesama. U toj zbirci ima jedno pet lijepih pjesama (R o m a n c a str. 43, sonet na str. 63, K ć e r k i B o ž e n i, U L o v u), ali sasvim pravilne ritamske strukture nadjoh tek jednu jedinu pjesmu, ovaj krasni sonet:

* Oko „ukamenjene" pjesnikove duše!

D u n j a.

Pred starim domom mojijeh otaca
ponosna dunja svoju krošnju širi,
kroz njeno granje sunce zrake baca,
a zlatni plod joj oštrim dahom miri.

Iz dalji bleje čopori ovaca,
i plandujući pjevaju pastiri,
i ječi zvečaj konjskih praporaca.
Iz svog kućerka garov mudro viri

i žmirka na me. Al u meni gine
od čežnje srce, trudna miso bludi
kroz sjajne dane, kojih nije više —

a onaj zadah dunje, pun miline,
u duši mojoj spominjanje budi,
da i grud tvoja dahom tim miriše.

Jedan jedini uspio, perfektan sonet u tolikoj lirskoj zbirci je premalo, a da se smatra V r e l o uspjelom knjigom. To je utvrdio u svojoj kritici i Milan Marjanović, ali ne toliko zbog same te knjige, već zbog „estetizma". Medjutim estetizam, ta estetička tendencija je baš jedina lijepa strana te knjige, ma da nije Milan Begović pravi „estet", već više epikurovac i hedonista. Praktični je literarni „estetizam" načelo, da književno djelo mora prije svega biti lijepo, bez obzira na svaku drugu tendenciju. Begović je estet u teoriji, ali nije estet u praksi, jer je V r e l o vrlo daleko od one perfektnosti i savršenosti, za kojom su težili svi „esteti" od Fidije do Tiziana, od Ronsarda i Petrarke pa do Goethea i Parnasovaca. Po Milanu Marjanoviću Begovićeve pjesme su samo zato neuspjele, jer je on „estet", dok je baš obratno istina. Begović, estet u teoriji, nije uspio kao pjesnik, jer nije znao biti „estet" i na djelu. Optuživati „estetizam" zbog neuspjeha kakva „estete" isto je, što optuživati kritičarska načela zbog neuspjeha kakva kritičara. Zašto ne valja V r e l o? — pita Milan Marjanović, i od-

govara: — Zbog estetizma. — A zašto ne valja estetizam? — pita Marjanović, i sasvim mirno odgovara: — Estetizam je poguban zbog Milana Begovića.

Kada je već riječ o estetizmu u lirici, taj problem je u novije vrijeme kod nas sveden u skromni opseg pitanja sasvim tehničkog. Begović, kao najbolji naši pjesnici, griješi većinom u ritmu i rimi, nema pravilne shematske muzike. Antologija novije srpske lirike, koju sastavi g. B. Popović, kritičar smatran prvakom srpskog književnog ukusa, i koja je danas već hrvatska knjiga, pokazuje, kako ni savremeni najbolji srpski liričari, inače u teoriji literarni esteti kao J. Dučić, ne paze na to ritamsko strogo pravilo, pa nas najkrasnije njihove pjesme vrijedjaju odviše velikim pjesničkim licencijama i kakofonijom u melodijama ritma i sroka. Svi, i Rakić, i Dučić, i Pandurović, griješe kao naš Begović proti tom tehničkom pravilu, pa ima li kod nas lirskog estetizma, taj estetizam je momentano u traženju i ostvarivanju pravilnog stiha hrvatskog i srpskog, strofe mnogo pravilnije, harmonijskije i melodioznije od nepravilnih strofa prvih i najboljih dojakošnjih naših lirika.

Naš lirski estetizam je momentano usavršavanje ritamske melodije, stvaranje prave artistične strofe i oslobodjavanje naše najnovije umjetničke lirske versifikacije od nepravilne, po uzoru narodne pjesme i Dubrovčana dosele praktikovane neartistične tehnike. *A. G. M.*

HRVATSKA PRIPOVIJETKA I ROMAN.

Često se čuju tužbe, da nam je novija pripovjedačka literatura slaba, i po broju djela i po njihovoj valjanosti. To je samo djelomično opravdano. Ne može se poreći, da su tu neka velika mjesta ostala „ispražnjena", da nemamo pripovjedača poput pokojnoga Novaka i Kozarca, da se veoma osjeća šutnja Gjalskoga i Leskovara, ali bi stoga bilo ipak nepravedno govoriti o zastoju ili nazadovanju hrvatske pripovijetke. Mi doista nemamo pripovjedača, koji bi nam svake godine dali po jednu deblju knjigu, roman ili pripovijetku, ali imamo nekoliko mladjih i mladih, koji nijesu ostavili samo posjetnicu i utihnuli, nego rade i dalje, a ne izdaju li svake godine knjigu, ne znači, da su sustali. Još jedan momenat treba uvažiti. Do prije nekoliko godina bila je Matica Hrvatska najvažniji izdavač lijepe naše književnosti. Za nju se pisalo i njoj se slalo najbolje. Po onome, što je ona izdala, moglo se dosta točno suditi o prilikama. Onda je došlo doba, u koje su stupovi naše novije pripovjedačke knjige popustili, radi toga, što ih je dirnula šutnja duga i vječna ili tek privremena, i Matica je posegnula za starim rukopisima i različitim obvezama, a u ovo isto doba stadoše nicati novi nakladnici i izdavači, koji su posao nakladništva shvatili posvema ozbiljno. Ti se nakladnici nijesu zadovoljili pojedinačnim, slučajnim izdanjima, nego su zasnovali nizove izdanja (Savremeni hrvatski pisci, Moderni novelisti). Prijelaz bio je nagao, prilike još nijesu bile priredjene i nije se moglo naći i dovoljno kupaca za sva ta na veliko zasnovana izdanja i dovoljno pisaca, i tako se moralo posegnuti za preštampavanjem i izdavanjem u razmjerno malenom broju primjeraka. Odatle je došlo, da se počelo govoriti o zastoju. U stvari zastoj ne postoji, nego su samo prilike izmjenjene.

Mi i danas imademo nekoliko jačih pripovjedačkih talenata, samo što nijesu na polovici ili na koncu svojega literarnoga rada, nego su zapravo tek počeli osvajati sebi mjesta. Izdavši jednu ili dvije knjige, oni su zapravo tek zasvjedočili, da s njima

valja računati, ali njihov rad se stoga ne smije već sada omjeriti o rad onih, koji su radili petnaest i dvadeset godina. Najbolje se to vidi po nekim izdanjima iz posljednjega vremena. Mi tek danas možemo govoriti potpuno o radu Josipa Kozarca, ma da je on već odavna dao posljednju svoju radnju. Izdavši Društvo hrvatskih književnika u dvije knjige njegove Male pripovijesti, koje bijahu donle rasute po raznim časopisima, pružilo je svojim pretplatnicima nesamo dvije dobre zbirke pripovijedaka i crtica, nego i dva djela, koja su potrebna za upoznanje Kozarčeve literarne fizionomije. Prije toga Kozarac je bio poznat po dvjema, najviše trima svojim većim radnjama (Mrtvi kapitali, Tena, Medju svijetlom i tminom) i samo rijetko pravo ocijenjen. U većini slučajeva uzimalo se Kozarca jednostrano i on je često izašao radi toga kao jednostran pisac i pripovjedač. Pogotovo otkako ga je jedna politička grupa, sklona trijeznom i praktičnom (sitni rad) shvaćanju, stavila na svoj cimer. Drugom je knjigom (Tenom) jamačno sve i nehotice osnovao školu slavonskih pripovjedača, koji uzeše Slavoniju prikazivati kao zemlju, u kojoj cvate prostitucija, a treća je knjiga (Medju svijetlom i tminom) za mnoge ostala odista medju svijetlom i tminom, jer Kozarac u njoj nije iznio problema, kao u „Mrtvim kapitalima" i u „Teni".

„Mira Kodolićeva", „Tri ljubavi" i „Oprava" ostadoše gotovo posvema neopažene, ma da su izašle u posebnim izdanjima i ma da je „Oprava" upravo vrhunac Kozarčeva književnog rada. Danas, kada možemo jednim pogledom obuhvatiti nesamo one njegove radove, koji izbiše jače, nego i ostale, one manje, kojima su, kako kaže Kozarac u autobiografiji, ispunjene praznine i prividne pauze izmedju pojedinih značajnih radova, danas ne ćemo Kozarca više vrstati medju tendenciozne pisce, niti ćemo mu smjeti poricati umjetničku stranu. U „Malim pripovijestima," napose u drugoj knjizi, izdanoj medju prošlogodišnjim redovitim izdanjima Društva hrvatskih književnika, imade nekoliko takovih, koje mogu služiti kao uzori umjetnički pisanih crtica. U njima nam se Kozarac razotkriva u novom i veoma simpatičnom svijetlu.

Bilo je dakle posve opravdano, što se počelo s Kozarcem pri izdavanju razasutog pripovjedačkog rada naših najboljih pripovjedača.

U minuloj je godini izdana još jedna takova knjiga. „Teški životi" Vjenceslava Novaka bit će po svoj prilici prva knjiga u nizu izdanja, u kojima će se sakupiti Novakovi po časopisima rasuti radovi.

Šteta, što knjiga nije bolje sastavljena. Kod Kozarčevih „Malih pripovijesti" odabran je pri izboru radova sistem milieua. Ovo je očito radi toga, da knjiga bude što jedinstvenija, medjutim bi bilo moguće pravednije, da je odabran sistem kronološkog reda. Ali kako je Kozarac bio u glavnom pripovjedač jednoga kraja (ne u zlom smislu ove fraze), nije smetalo mnogo, što je odabran sistem milieua. Pri izboru Novakovih radova i sastavu knjige „Teški životi" nije odabran ni jedan sistem i očito stoga nalazimo u istoj knjizi uz pripovijetku s historičkim sadržajem (Na mrtvoj uri), kojoj se radnja odigrava u Senju, nekoliko crtica iz savremenog zagrebačkog života, uz njih jednu od najsnažnijih Novakovih radnja (Crtica o Božiću) s autobiografskim sadržajem. Uza svu intimnost, kojom su mnoge Novakove kraće radnje zadahnute, samo rijetko se nalazi koja, te bi u njoj bilo takove autobiografske

gradje kao u Crtici o Božiću. Isto tako rijetko se Novak upuštao u obradjivanje historije. Jedan dramski pokušaj, što ga je iznijelo prije nekoliko godina naše kazalište, nije nipošto odlučan. Pa ipak se to sastalo u jednoj knjižici uz već spomenute crtice iz zagrebačkog i primorskog života. Novakova bi knjiga mnogo jače djelovala, da su odabrane radnje, u kojima je prikazan zagrebački savremeni život ili opet primorski (senjski), koji je Novaku bio toliko drag. Knjiga bi bila jedinstvena, a moguće da bi se mogla sastaviti i bez velikoga nasilja obzirom na kronološki red. Medjutim, što nije učinjeno u prvoj knjizi, moglo bi se učiniti u drugoj. Od Novakovih kraćih radova dalo bi se sastaviti nekoliko knjiga. A onda bi bila upotpunjena i slika Novakova pripovjedačkog rada.

Sa svrhom, da se dobije što potpunija slika književnoga rada jednoga od naših književnika, o kojemu se posljednje vrijeme najviše govorilo, izdana je nedavno „P j e s n i č k a p r o z a" Silvija Strahimira Kranjčevića.

Društvo hrvatskih književnika izdalo je u divot-izdanju njegove Pjesme, kako ih je izabrao sam Kranjčević, a sada je izdalo njegovu zabavnu prozu, dočim su prije toga izdane već tri zbirke (Bugarkinje, Izabrane pjesme, Trzaji) njegovih pjesama.

Kritika je zbirku „Pjesničke proze" pozdravila s poštovanjem, koje dugujemo Kranjčevićevoj uspomeni, ali o samoj knjizi pisalo se dosta malo. Neki su kritičari naglasili veliku srodnost tih radova s Kranjčevićevim pjesmama, ali samo ih je malo naglasilo činjenicu, da je većina tih radova napisana veoma davno i u prilikama, koje su bile posvema drugačije, nego što su današnje. Kada je Kranjčević pisao većinu tih crtica, vladali su drugi pojmovi o naravi ovakovih radnja.

Simbolika, kako je nalazimo u ovim crticama, sjeća na starinske alegoričke slike, u kojima se mnogo više pazilo na lijepu formu, nego na snagu i neposrednost izražaja. Sve one misli, što ih je Kranjčević podao u tim simboličkim crticama, doimale bi se bez sumnje mnogo snažnije, da su iznesene u svakidanjem i manje biranom svijetu i životu. Najbolji je tomu dokaz posljednja crtica (Pogled).

„Pjesnička proza" Kranjčevićeva odaje bez sumnje pjesnika, ali ne onakova, kako ga poznajemo iz njegovih pjesama. Bit će, da je upravo stoga Marjanović u opsežnom predgovoru ovoj knjizi govorio gotovo isključivo o Kranjčevićevim pjesmama, i to je potpuni prikaz Kranjčevićevih pjesama, osvijetljen sa svih strana i napisan s velikom ljubavi i dobrim poznavanjem.

Poput Kranjčevićeve proze zakasnio je i Kovačićev roman U r e g i s t r a t u r i, što ga je izdala Matica Hrvatska za minulu godinu. Reći će tkogod: kako može dobra knjiga zakasniti? Može, ako je vezana o neko vrijeme i neke odredjene prilike. I „Pjesnička proza" i „U registraturi" zanimljivi su vrijedni dokumenti za studij onih prilika, za prilike u jednom odredjenom vremenu, a ponajpače za studij samih ovih pisaca, ali kao i sve aktuelne knjige imaju samo prolaznu vrijednost.

Ne bi imalo pravoga smisla ocjenjivati ove knjige u ovom prikazu, gdje treba podati općenu sliku o prilikama, tek toliko treba istaknuti, da su obje knjige zakasnile ili su barem deplasirane. „Pjesnička proza" lijepo bi pristala u sveukupna djela Silvija Kranjčevića, a roman „U registraturi" u sveukupnim djelima Antuna Kovačića. Ali budimo zadovoljni, da smo te dvije knjige dobili i ovako, jer tko zna, kad ćemo i hoćemo

li kada uopće vidjeti sveukupna djela Kranjčevićeva ili Kovačićeva.

S Kozarčevom, Novakovom, Kranjčevićevom i Kovačićevom knjigom ispunjene su, nema sumnje, praznine, što su ih često zamjećivali mnogi naši kritičari, ali ovim knjigama ipak nije udaren biljeg našoj novijoj pripovijeci, niti one mogu inače biti odlučne u prosudjivanju stanja naše pripovijetke. One su značajne za nastojanje i mišljenje nekih izdavača i urednika, ali za ukus publike, a što je još važnije, za mišljenje i nastojanje živih naših pripovjedača nisu te knjige nikako značajne.

Ovi su pisci mrtvi i koliko god ih mi voljeli, moramo živima ostaviti, da oni budu kazalo na vagi, koja će nam pokazati, kako stojimo.

U ove nepotpuno dvije godine (god. 1911. pa do oktobra 1912.) bačeno je kod nas u svijet nekih deset do dvanaest knjiga pripovijedaka, crtica i novela živih pisaca (izuzevši I z a b r a n e p r i p o v i j e s t i Ivana Kozarca, koje su izdane kratko vrijeme iza njegove smrti, i to: Nika Andrijaševića: P r i p o v i j e s t i (izdanje D. H. K.); Marina Bega novele S m o r a (izd. D. H. K.), R. S. Danevskoga: P r i p o v i j e s t i; Rikarda Katalinića-Jeretova crtice: N a š i m m o r e m i n a š i m k r a j e m (izdanje R. Bačića), doktora M. Kovačevića roman P o l o m l j e n a k r i l a, A. Kešuca zbirka: U K a l u, Ivana Kozarca I z a b r a n e p r i p o v i j e s t i (izd. Ivakićeve Male Biblioteke), Dinka Šimunovića T u d j i n a c (izd. M. H.), Milana Šenoe K v a r n e r s k e p r i p o v i j e s t i (izd. D. H. K.), Srgjana Tucića zbirka: P o d b i č e m ž i v o t a (izd. R. Bačića) i Nikole Vukojevića: S a b r a n e p r i p o v i j e s t i. Spomenut ću još nekoliko knjiga i knjižica, o kojima ovdje ne mislim govoriti, ali su takodjer u tom razdoblju izdane: Bjeljevac (Sličice i profili), Dračevac (Pobjeda ljubavi), Janjetović (Iz mojega sela), Rakošev (U slobodnim časovima), Knežević (Moderne romance).

Kako se iz ovoga popisa vidi, ne može se govoriti o zastoju savremene pripovjedačke proze, nego naprotiv o bogatstvu, što se tiče broja pripovjedačkih izdanja.

Uzmemo li od ovih šesnaest izdanja samo deset njih kao ozbiljne radove, moramo priznati, da je to u nepotpune dvije godine mnogo.

Istina je, sve ove knjige nijesu napisane u to vrijeme, i u mnogima je sakupljen rad od tri i četiri godine unazad, ali su im autori živi (osim I. Kozarca) i rade dalje.

U koliko su u svojim zbirkama sakupili radove iz prijašnjih godina, činili su to u većini slučajeva prema svojem ukusu, pa onda i u tome treba vidjeti njihovo mišljenje. Nekoji su medju njima izdali u kratko vrijeme već i dvije knjige tako, da se njihov rad ne može nikako uzeti kao početnički u običnom smislu te riječi. Većina ih je prevalila dob, u kojoj se izdaju knjige radi zabave i uopće s neozbiljnom namjerom, tako da se njihov rad ne bi morao ozbiljno shvatiti. Tako je Marin Bego izdao nedavno već drugu knjigu i ako ta druga knjiga nijesu pripovijetke nego putopis (Niz našu obalu); Andrijaševićeva knjiga „Pripovijesti" druga je već knjiga njegovih pripovijedaka; Šimunović, Šenoa, Tucić, Katalinić, sve su to autori, koje poznajemo već dulje i možemo ustvrditi, da knjigama, što sam ih malo prije nabrojio, pripada pravo, da ih se smatra kao pouzdane putokaze u razvoju naše pripovijetke. Od onih najprije nabrojenih jedanaest, ja ću prikazati ponajprije posve nove naše pripovjedače.

*

Marin Bego je takav u mnogom pogledu posvema nov pripovjedač. Javljao se prije no što je izdana zbirka „S mora" u nekim primorskim i dalmatinskim novinama (Riječkom Novom Listu, Našoj Slozi, Balkanu, Slobodi) i u Savremeniku. U koledaru „Jadran" 1909. izašao mu je „Život u Trstu", koji je sada preštampao u zbirku putopisa „Niz našu obalu"; a godine 1905. napisao je za Baračevu poučnu knjižnicu raspravu „Uzori prave radinosti i čovještva". Tko je pozorno pročitao „Život u Trstu", mogao je opaziti osebine Begova pera. Slike su iznesene kinematografskom tehnikom. To nije opisivanje na široko i daleko, nego snimke u momentu, poredane jedna uz drugu, bez veze, ali s jakom zajedničkom značajkom. Zapažanja su puna duha i često začinjena humorom. Kod nas je znao tako crtati život u nekojim talijanskim i španjolskim gradovima (u podliscima jednog zagrebačkog dnevnika) pokojni Polić Kamov. Samo što je kod Polića umjesto humora znao izbiti sarkazam, ali duhovitosti i oštrine bilo je i u Polića veoma mnogo. Ove osebine daju biljeg i Begovim novelama, sakupljenim u knjizi „S mora". Kada je ta zbirka izašla, nastala je mala zabuna. U zbirci je pet radnja. Prva i posljednja (S mora i Napokon) imadu ozbiljnu pozadinu, a ostale tri ne računaju nimalo na to, da se u njima traže rješenja kakovih teških problema. Mnogi su stoga bili u neprilici, kuda da svrstaju Bega. Jer koliko su ga posljednje prikazivale kao vješta i zabavna pripovjedača više veselih zgoda, prve su dvije (S mora i Napokon) pokazivale, da Bego umije pisati i drugačije, recimo, ozbiljne (Napokon) ili tužne zgode (S mora). Previdjelo se medjutim, da i u tim radnjama govori isti onaj vedri ili barem nezabrinuti čovjek, koji je napisao Udovicu, Circulus i Quadrille. U tim je radnjama velegradski život prikazan nesamo s nasmješljive strane, nego i s namjerom, da nad životom ne valja plaho zastajkivati (Udovica), da ga ne valja shvaćati teško ni onda, kada i jest takav, nego upravo što je više moguće s lake i vedre strane (Circulus i Quadrille). „Quadrille" je u tome vrhunac. Vidi se, da su situacije tu i tamo malo namještene, da sjećaju na pričice iz „Secta", ali uza sve to iz svega izlazi u većoj mjeri zdravlje i obijest mlada čovjeka, negoli želja za lascivnostima. Tko hoće, da se o tome uvjeri, neka pročita gonjanje u odlomku „Šibenik" (Niz našu obalu). Nakon knjižice „Niz našu obalu" jasno je, da smo s Begom dobili pripovjedača, koji unosi mnogo nova i zanimljiva. Bego bi nam mogao vratiti jedan veliki i vrijedni dio čitaće publike, koja ne voli tmurnih i teških pripovijedaka tvrdeći, da je život već po sebi dosta težak i gorak. Bego priča, da život nije onako tužan, pust i čemeran, kako ga mnogi vide, pa kliče na koncu jedne slike (Trst) u svojem putopisu „Uz našu obalu": „Hoho Ti, stara zemljo, zaista još je u tebi života" — i pomišlja pod tim životom život, u kojem „sve vri i gori".

Drugi mladi pripovjedač iz Dalmacije (Bego je rodom Splićanin), Niko Andrijašević, u „P r i p o v i j e s t i m a" ne gleda takodjer onako sentimentalno ljude i život, kako je to u prvoj njegovoj knjizi (Slike i priče iz neretvanske krajine), što ju je izdala prije nekoliko godina M. H. — Priba Zlatokrila, Dojilja i Klement pokazuju Andrijaševića doduše kao pjesnika seoskog života, ali ne više onako spremna zabugariti, kako je to bilo u prvoj knjizi. Sada su njegovi seljaci ljudi zemlje, i što on kod njih opaža, snažne su i zdrave zemaljske stvari (nagnuća, porivi, boli), ali je ipak sve u lijepom, pjesničkom ruhu izneseno. I on se redovito ne bavi rješavanjem problema, ali ih umije naći i vješto glosirati. Kada podje dalje, a slučaj hoće, da je to učinio u najvećoj mjeri u jednoj pripovijesti iz gradskoga života (Misterij ljepote), onda izadje smiješan. Već u „Božiću starog neženje" jedva mu je uspjelo umaknuti smiješnosti.

Uza svu valjanost, što ih imadu pripovijesti Dojilja, Priba Zlatokrila i Klement, knjiga Andrijaševićeva ne čini jedinstvenoga dojma. Nakon čitanja biva jasno, da imamo posla s talentiranim pripovjedačem, ali da mu uspjesi nijesu vazda na istoj visini. Nekoji radovi (Grbavac, Čudna budala, Sakajo) mogli bi pristati dobro kao podlisci, ali ovako sakupljeni umanjuju samo vrijednost cijeloj knjizi. Andrijaševića treba suditi po najboljoj njegovoj realističkoj pripovijesti „Dojilji" ili po lijepim, gotovo pjesničkim pripovijestima: Pribi Zlatokriloj, Klementu i Kauri drvu. Ove posljednje kao da su najkarakterističnije za Andrijaševića kao pripovjedača. U ovim se radnjama Andrijašević očituje kao pristaša jedrog, zdravog, ali ne suhog realističkog prikazivanja seoskog života. Takova vrsta seoske crtice slabo je kod nas poznata i dolazi kao naručena nakon seoske pripovijesti i crtice, koja se već preživjela i u kojoj su seljaci bili preobučena gospoda.

U pogledu cjelovitosti i jedinstvenosti dojma idu medju najuspjelije pripovjedačke zbirke posljednjega vremena Šenoine „K v a r n e r s k e p r i p o v i j e s t i". Osim „Katastrofe", s vanrednim opisom tonućega broda, gotovo su sve pripovijesti kao od jedne gradje. U nekima je Šenoa bolji pripovjedač, zasnovavši valjda najprije samu fabulu ili radnju (Roman Kalafata, Historija kapetana, Izgubljeni), a u drugima je bolji crtač i slikar, zadovoljivši se s malenom ili nikakovom radnjom (Pjer, Tone i Luka, Karonja). Medjutim i „Katastrofa" veoma pristaje u samu zbirku, jer je kao neka pozadina ostalim radnjama. Iz nje istom jasno izlazi neobičnost karaktera mnogih Primoraca. Tko doživi ili je barem bio u prilici, da doživi ovakovu ili sličnu katastrofu, mora da dobije karakter, kao što ga imadu mnoga lica tih pripovijedaka. Šenoine pripovijesti u većini slučajeva (valja izuzeti „Roman Silvestra Kalafata", pa već spomenutu „Katastrofu" i još jednu ili dvije) imaju značenje lokalne naravi. Ljudi u tim pripovijestima nijesu predstavnici nekih opće ljudskih misli, pa ih se i ne smije s toga stajališta posmatrati; ali posmatrani kao predstavnici jednog našeg kraja, upravo jednog kutića (Kraljevica!) i jedne generacije, koja iščezava, uspjelo su izneseni, sa svim svojim obilježjima, i ako autor nije rodjeni Primorac. Šenoa se ovom knjigom pokazao kao simpatični miniaturist, kao slikar medaljona i sličica, što ih uzimljemo, kad ostavljamo kraj, u kojem smo proveli lijepih dana.

Po miniaturističkom načinu, a još više po okolini, iz koje iznosi ljude i zgode, srodna je Šenoinoj knjizi zbirka Katalinićevih priča „N a š i m m o r e m i n a š i m k r a j e m". To su sličice s ulice, s obale, iz pastirskog i gradskog života nekih naših (bit će ponajviše Zadar) primorskih gradova i mjesta.

Najveća je razlika u formi, a mnogo manja u samoj naravi. Šenoa i Katalinić zapazili su mnogo sličnih ljudi i zgoda, samo što je Šenoa bolje birao i jače istaknuo specijalni karakter svojih ljudi, dok Katalinić iznosi više općene crte i bira često jednostrano.

Katalinić je u svojim miniaturama i pet, šest i više puta obradio isti predmet, sličnu zgodu, a Šenoa je brižno nastojao iznijeti uvijek po koji novi za-

nimljivi detalj. Kao pripovjedač Šenoa je mogao posvetiti mnogo pažnje izradbi takovih pojedinosti, mogao je istaknuti i kod onih momenata, koji su slični Katalinićevim, sve one sitnice, po kojima izlaze i slični momenti novima, dok je kod Katalinića, koji se najviše trudio da bude sve zbijeno i u nekoliko redaka rečeno, ponavljanje postalo neizbježivim.

Priče poput Katalinićevih, kad su osamljene, čitaju se, nema sumnje, ugodno, ali složene u zbirku pritištu i smetaju jedne drugima. Konačno to i nijesu priče, nego od veće česti istinske slike i zgode iz života, napisane kako ih u prvi momenat vidimo. Katalinićeve priče sa Šenoinim i Begovim zajedno lijepo ispunjaju onaj dio u našoj pripovijeci, gdje se obradjuje more i primorje.

U posve novi svijet, u svijet i život radnika, vode nas pripovijesti trojice, moglo bi se reći, novih pripovjedača, jer se javiše prvim svojim knjigama: V u k o j e v i ć, D a n e v s k i i K e š u c. Taj je svijet za našu pripovijetku u toliko nov, što nijesmo imali dosada pripovjedača ni zbirke pripovijedaka, koja bi se gotovo isključivo bavila tim svijetom. Bilo je pripovjedača (na pr. Novak), koji su znali ući i medju radnike, bilo je pripovijedaka, koje su crtale radničku bijedu, ali je sve to bilo ponajviše sporadično i slučajno. Nije to nikakovo čudo. Naša je zemlja, zemlja seljačka ili činovnička, pa uza sve nastojanje, da postane što drugo, do danas jedva možemo govoriti o drugomu čemu, osim o pokušajima. Kušalo se, tek uspjesi su tako maleni, da ih se jedva opaža. Zagreb imade veliki broj radnika i tvornica, ali je još daleko, da bude industrijalni grad. Kako je sa Zagrebom, tako je i s pokrajinom. Imade, istina, krajeva (pojedini dijelovi Slavonije), pojedinih gradova i mjesta, gdje je broj radništva veći, ali ipak o razvijenu radničkom životu jedva može igdje biti govora. Nije dakle čudo, što naš radnički život nije još dosad pravo ušao u našu lijepu knjigu. Svijet, što nam ga razotkriše ova trojica, za našu je pripovjedačku literaturu i zato nov, što je jedan (S. R. Danevski) odabrao odista novi radnički svijet (naše radnike u Americi), drugi, kod nas nimalo poznati rudarski radnički svijet, a treći (Vukojević) radnički proletarijat cijeloga svijeta.

I Bego (prva pripovijest u zbirci „S mora") i Šenoa (Socijalist, u zbirci „Kvarnerske pripovijesti") i Katalinić (više priča u zbirci „Našim krajem") zabaviše se radnicima, ali to su više kao neke ekskurzije u te krajeve, što je medjutim i posve prirodno, kad se zna, da je za njih od daleko većega interesa život, kako ga uopće radja more. Radnički život našega primorja nije i ne može biti onako jedinstven i stalan, kao onaj kontinentalni uopće, pa i kod nas. U koliko u lučkim i primorskim gradovima nema tvornica, lučki su radnici bez osobito izrazitog značenja, pa se ne ističu tako kao ostali. Razumljivo je stoga, što se ni Bego ni Šenoa ni Katalinić nijesu u većoj mjeri tim svijetom zabavili, nego su tek kao mimogred uhvatili po koju zanimljivu crtu. Ali kod ove trojice opaža se veće i intenzivnije zanimanje, a što je najvažnije: poznavanje toga života iz neposredne blizine.

Što se tiče poznavanja i zanimanja, ide medju ovom trojicom prvenstvo Nikolu Vukojevića. On je zanimanjem slagar. Sudjelovao je u nekim našim radničkim pokretima (u Bosni). Mnogo je putovao po Njemačkoj, Francuskoj, Švicarskoj i drugim zemljama, upoznavši na tim putovanjima evropski radnički proletarijat, koji je vani dosta često opisan, ali naša ga pripovijetka ne pozna nikako. Vukojević je umio zanimljivo ispričati doživljaje sa tih putovanja, ali kako ima u knjizi i drugačijih pripovijedaka, to čine „S a b r a n e p r i p o v i j e s t i" dosta neujednačen dojam. Osim toga smeta često upadanje s poukama i neka zasebna stranačka, upravo staleška ogorčenost spram ostaloga svijeta.

Ogorčenost je, moglo bi se reći, značajka cijele knjige, te je očito, da su mnoge ove stvari pisane za stranačka i staleška izdanja. Sada, gdje su te radnje sakupljene u knjizi, ta je ogorčenost neprilična i samo smeta cijeni knjige, označujući je kao djelo manje umjetničke vrijednosti. Vukojevićeva ogorčenost nije proračunana, nije ishitrena. Ispaćen teškim životom i još težom bolesti trebao je samo uzeti pero u ruke, pa da iznese najtamnije, najtužnije slike, što ih je vidio u životu i svijetu, kojemu pripada; on jamačno nije mogao pisati inače. Ako je umjetnička strana knjige radi toga morala stradati, autobiografska joj diže cijenu. Mnogo je zahtijevati od čovjeka kao što je Vukojević lijepo i umjetnički zaokružene, svagdje jednako dotjerane i uopće umjetnički jednako vrijedne pripovijesti.

Kada se piše vlastitom krvi, teško je sačuvati pravu mjeru. Medjutim sve Vukojevićeve pripovijesti nijesu autobiografskoga karaktera, i u onima, koje to nijesu, Vukojeviću je bolje uspjelo napisati pripovijest. Tako su „Golinja i Golenjani" (štampano prvi put u „Savremeniku") najuspjelija pripovijest, moguće ponešto i stoga, što tu nije prikazan tvornički radnički svijet, nego amerikanizovano naše selo. Medju uspjelije valja brojiti i dvije pripovijesti iz našeg radničkog života, od kojih u jednoj crta postanak našeg radničkog proletarijata u Slavoniji (Iz života), a u drugoj postanak radničkog štrajka u Sarajevu (Na ulici). Ostale (Na putovanju, U Afriku, Na visini medju bolesnicima, Promašen cilj, Neuspjela namjera i Pokraj mora) autobiografske su naravi. Tu je on nesamo ljubitelj Gorkoga, nego upravo naš Gorki, i to u većoj mjeri i mnogo bolje, nego što se to moglo nekada reći za Kosora. Vukojevićeva knjiga zaslužuje veću pažnju, nego što ju je doživjela, radi iskrenosti i zasebnosti, ako već ne radi velike književne vrijednosti.

Od Vukojevića još je manje pažnje u nas pobudio S. R. Danevski s knjigom „P r i p o v i j e d a k a", štampanom u Chicagu 1911. To je, koliko mi je poznato, prva knjiga pripovijedaka, što ju je napisao i izdao naš čovjek u Americi. O S. R. Danevskomu malo je što poznato. U tome valja tražiti po svoj prilici takodjer jedan razlog, što se o knjizi kod nas nije pisalo gotovo ništa. Iz nekojih se pripovijedaka razbira, da je autor bio u Hrvatskoj učitelj, i da već dulje vremena boravi u Americi.

P r i p o v i j e s t i S. R. Danevskoga imadu u glavnome značaj iseljeničke literature, pričajući nam o životu naših iseljenika, dok borave u novom svijetu (Štrajkolomac, Zadnji dan) i nakon povratka u staru domovinu (Prekasno, Svagdanje priče), ali i u ovima igra važnu ulogu Amerika. Gotovo u svim pripovijestima radi se ponajviše o iseljenicima, koji su radnici ili su bili radnici za boravka u novom svijetu. Samo jedna je pripovijest u toj zbirci (Dva značaja), u kojoj se ne radi o radnicima, nego o američkim bogatašima. Poput Vukojevića i Danevski ističe socijalno-demokratsko mišljenje, samo što se kod Danevskoga osjeća, da je to mišljenje plod čitanja ili u najboljem slučaju plod promatranja, a kod Vukojevića je to stvar iskustva. Danevski je socijalni demokrat stoga, što je vidio radničku bijedu, a Vukojević stoga, što ju je okusio na sebi. Vukojević stoga istupa u pripovijeci ogorčeno, buntovno

i malo mari za formu, u kojoj će se očitovati, a Danevski vazda nastoji, da nadje zgodnu formu, fabulu, radnju. Kadikad mu to uspije više, kadikad manje, tek vidi se vazda, da misli na široku publiku i da si ne postavlja gotovo nikakovih umjetničkih ciljeva i zadaća. I u tehnici je Danevski slabiji od Vukojevića. Ako se kod posljednjega vidi suradnik stranačko-staleškog glasnika, kod Danevskoga izbija često staromodni (uza sve napredne ideje!) pisac pripovijedaka za najširu publiku. Pun je utrtih staza ili kako bi neki rekli, starih klišea. U tome mu je donekle srodan autor treće knjige, zbirke crtica iz rudarskog života „U k a l u". I Kešuc je učitelj, a potaknuo ga na pisanje tih crtica boravak u posjetima kod prijatelja namještenika nekog našeg rudokopa. One se stoga i doimlju više kao bilješke i zapisci pisca, koji je došao, da se upozna sa životom, koji mu se učinio zanimljiv. Kešuc nije uspio podati markantnu sliku rudara za vrijeme njihova rada, dok živu u rudniku (samo u jednoj je crtici prikazan rudnik, ali onako, kako se doimlje posjetnika kod prvog posjeta), nego se ograničio na opise rudara u baraki, kantini, za vrijeme dok piju i planduju (u nedjelju), dakle u časovima, kad su ti ljudi prilično slični radnicima, recimo, šumskim ili ciglarima. Autor je nastojao, da iznese i nekoliko zanimljivih lica, tek to nijesu rudari (Profesor Leo), a u koliko jesu (Petrek i Mrkonja, Čvrtnik), prikazao ih je kao obične stradalnike i bijednike, kakovi bi mogli biti i u kojem drugom poslu. Općena opažanja ne mogu se nikako smatrati karakteristikom rudara, jer bijede, zapuštenosti i pijanstva imade i drugdje. Uza sve to valja i tu knjigu pozdraviti kao dokaz zanimanja za naš radnički svijet, a u isto doba i kao ilustraciju za upoznavanje radničkih prilika, radničkog života, razbudjenosti (kod Danevskoga) ili nerazbudjenosti (kod Kešuca) radničke svijesti. Kešuc nije socijalni demokrat, nije buntovan poput Vukojevića, niti napredan poput Danevskoga, nego misli i osjeća više u duhu pučkih pisaca. Po tehnici bliži je Vukojeviću, iznašajući svježe dojmove i posvećujući malo pažnje tomu, da smisli zanimljivu radnju.

Gotovo isključivo seoskim svijetom bavi se zbirka I z a b r a n i h p r i p o v i j e d a k a pokojnog Ivana Kozarca, što ih je izdao drug njegov Joza Ivakić, u Maloj pučkoj biblioteci. U toj su zbirci u svemu četiri pripovijetke (Prelac, Sudoperka, Gospojica od „Zelenog drveta", Kukavac) i uspomena iz Kozarčeva pisarničkog života pod natpisom § 496. Najuspjeliji je „Kukavac" kao slika slavonskog seljaka, koji je rob svoga želuca.

U „Prelcu" i „Sudoperki" iznosi po jednu sliku Slavonke, zapravo historijat njihova djevojaštva. Žena je, razumije se, glavno lice i u pripovijesti o konobarici „Kod zelenog drveta", a važnu ulogu igra žena i u udesu „Kukavca", što se resignirano podao svojoj sudbini za volju zdjele rezanaca s makom. Uopće cijela se knjižica vrti oko žene. Nema sumnje, Kozarac je mnogo toga oštro zapazio, često se potrudio da mnogo toga psihološki motivira, da ocrta nagonske porive do u tančine, ali konačno nije i ne može to biti sve i jedino vrijedno opažanje u seoskom životu, pa ni u slavonskom. Vidjeti vazda žene prostitutke, muškarce slabiće, mlitavce „prelce" i „kukavce" — znači vidjeti jednostrano, pa ma to bilo i interesantno ispričano. Prava je protivština Ivana Kozarca u pogledima na seoski svijet, na život seljaka i napose na ulogu, što ju igra nagon u životu slavonskog seljaka S r g j a n T u c i ć u pripovijestima iz seoskog života, sabranim u zbirci „P o d b i č e m ž i v o t a". Tucić crta arkadijske pastire i pastirice (Kad se život budi), slomljeno djevojačko srce (Dora), koje ne zna, što je grad, vojnik, kasarna, i ljude sa sela, koji kao da uopće ne poznaju strasti ni po imenu, netaknuti, nenatrunjeni gradskim otrovom ; a Kozarac prikazuje selo, kao da je to neko bunište, neki rezervoar svih nagonskih strasti. Ne treba mnogo dokazivati, da je Tucić jednako daleko od istine kao i Kozarac. Ali su ipak obadvojica upravo radi svojih nastranosti zanimljivi, Tucić kao jedan od posljednjih predstavnika one struje, koja je htjela upozoriti na naše selo kao na neku cvjetnu oazu, a Ivan Kozarac kao predstavnik struje, koja kao za prkos upire prstom na selo kao na nešto prljavo.

U Tucićevoj knjizi imade osim drama te seoskih pripovijedaka i nekoliko radova, kojima nije predmet uzet iz seoskog života, nego su to radnje na način pjesničkih zapisaka, gdje autor priča o svojim dojmovima (Na domu, Himna) ili pjesničke crtice (Narcis i Tisuću i druga noć) i konačno dvije novele iz gradskog života „Finale" i „Ivan Lukinić". Posljednja je, čini se, najbolja radnja u zbirci, a ujedno najuspjelija slika zagrebačkog života, napose studentskog, što je u nas napisana posljednjih deset, petnaest godina. Iz istog je života napisao i Vjenceslav Novak oveću pripovijest „U glibu". Ali je Novak prikazao život i stradanje siromašnoga studenta, dok Tucić u Lukinjću crta život dobro situiranih studenata. Prava je šteta, što Tucić nije napisao barem još koju ovakovu novelu, mjesto pjesničkih i drugih crtica i novela, koje su zanimljivije po tome, što su karakteristične za autorovu lektiru, nego što bi bile karakteristične za naše prilike. Uza sve to Tucićeva je knjiga zanimljiva i vrijedna onako, kao što Kranjčevićeva (Pjesnička proza) ili Kovačićeva (U registraturi), kao dokumenat načina pisanja, mišljenja i osjećanja za jedno odredjeno vrijeme.

Karakterističnom knjigom za naše prilike i u mnogom pogledu posve savremenom našom knjigom, čini mi se Šimunovićev „T u d j i n a c". Šimunović je 1909. izdao zbirku pripovijedaka, većinom iz seoskog života, pod natpisom „Mrkodol", i bilo je odmah jasno, da je sa Šimunovićem ušao ozbiljan i spreman pripovjedač u našu literaturu. Po nekojim mjestima u prvoj pripovijeci „Mrkodol" i „Duga" vidjelo se, da se Šimunović ne će zadovoljiti iznašanjem zanimljivih i lijepo napisanih pripovijesti iz seoskog života. U „Tudjincu" kušao je Šimunović podati povijest našeg čovjeka, koji je, kako bi se reklo, izgubio tlo pod nogama ; čovjeka, koji se pukim slučajem otkinuo od sela, koji se na selu osjeća veoma voljko (badnjak u Sabljarima), ali ga strastvena čežnja mori za gosparskim tradicijama (sanje o dvorcu, boravak u Dubrovniku) ; čovjeka slaba, nestalna i do bolesti čeznutljiva i osjetljiva. Ja ne znam, što je Šimunovića navelo na odluku, da prikaže povijest takova čovjeka, ali mi se činjenica, da je upravo to odabrao, čini značajnom. Za naše je dane značajno, da se našao mlad, novi pisac, koji je savio pripovijest oko lica, koje nije junak (kao što to nije ni glavno lice u Nehajevljevu „Bijegu"), koje se osjeća do u dno duše nesretnim, ne stoga, što ne može radi kakvih vanjskih prilika naprijed, nego stoga, što osjeća, da nema doma, da je uza sve povoljne materijalne prilike beskućnik i tudjinac, kojega nitko ne treba i koji ne može upravo ništa, jer nema ničega iza sebe. Ovaj uzdah za prošlošću, ova bolesna čežnja za tradicijom, za nečim lijepim, što je bilo, grižnja radi toga i nemoć, koja se odatle radja, glavne su i temeljne note Šimunovićeve knjige. Šimunović nije

svagdje jednako obradio ove temeljne note, ali ona ipak jasno izlazi iz cijele knjige. Poslije Kozarčevih rezonovanja o čovjeku, koji se iznevjerio hraniteljici zemlji, poslije Novakove tragedije u „Titu Dorčiću", gdje je prikazao čovjeka istrgnuta iz milieua, u kojem su živjeli njegovi ocevi i djedovi, poslije Nehajevljeva „Bijega", meni se „Tudjinac" čini samo jedan korak dalje u razvoju povijesti našega čovjeka. Ja ne znam, da li je Šimunović tako zamislio „Tudjinca", ali u tom slučaju, ako nije, za mene je to tim značajnije. Knjiga imade nedostataka (nedosljednosti u obradbi pojedinih lica i psiholoških momenata, pa razvučenosti i suvišne scene i suvišna lica), ali i uz te nedostatke, koji su nastali jamačno radi žurbe u stvaranju, ne može se smatrati to djelo neuspjelim. U „Tudjincu" imade osim veoma simpatične temeljne note, temeljnoga raspoloženja, i veoma uspjelih pojedinosti. Veliko suosjećanje s prirodom, nove slike iz seoskog i „gosparskog" života (u Dubrovniku), pa neka nada sve uspjela crtanja duševnih raspoloženja kod Stanka i po neki put kod Made, svakako su odlike ove knjige, koja ide više u red tihih, ali uistinu duboko proćućenih knjiga. „Tudjinac" je uopće osjećajno, a ne misaono djelo, i odatle razne one nedosljednosti, oni nedostaci u koncepciji, i ona neujednačenost u izradbi.

Šimunovićev Tudjinac bježi konačno u Ameriku, kao što je i posve prirodno. Ostavlja djevojku, koju ljubi bolesnom ljubavi preosjetljivog, i do dna duše nesretnog čovjeka, i nada se ondje naći novi život, u kojem su svi jednaki, u kojem tradicije ne čine nikakvih razlika. Šimunović nigdje ništa ne govori o tome, kako zamišlja taj novi život i novi svijet. Isto tako vidimo mi i u svakidašnjem životu mase ljudi, kojima poput Šimunovićeva Tudjinca ova zemlja nije više pravo njihova, te su u njoj, i ako s drugih razloga, nego kod Šimunovićeva Tudjinca, ne osjećaju voljko i kreću u novi svijet, a da ni oni, a ni mi ne znamo, kako je u tom novom svijetu. Kako je u tom novom svijetu našem čovjeku, o tome nam je malo poznato. Iz „Pripovijedaka" Danevskoga mogli bismo to tek naslutiti, u koliko se tiče radnika, ali kako živu oni ostali naši iseljenici, nije poznato upravo ništa.

Dr. Milan Kovačević izdao je nedavno roman „P o l o m l j e n a k r i l a", gdje crta život upravo tih naših obrazovanih iseljenika u Americi.

Dr. Milan Kovačević je liječnik na Rijeci, a boravio je više godina u Americi u Pittsburgu. Roman, što ga je izdao pod natpisom „Polomljena krila", crta povijest jednog našeg mladog iseljenika inžinira, koji je pošao u Ameriku, da u njoj steče sredstava (materijalnih, iskustva i poznanstva), pa da njima iscrpe bogatstva, što ih krije naša zemlja. Uz uspjehe i nedaće, što ga u tom pothvatu stizavaju, ocrtan je život, što ga provode još nekoji naši inteligentni iseljenici, liječnik dr. Kolić, župnik Bojnarić, bankar Raslić, „novinar" Petrović, a velika je pažnja posvećena i prikazivanju pravog amerikanskog (urodjeničkog) poslovnog svijeta (tvorničari, bankari i dioničari velikih poslovnih poduzeća), napose borbi izmedju trusta i jedne tvornice, te političkoj borbi kao pozadini mnogih zamašnih akcija. Sve je ovo prikazivanje ovijeno oko ljubavi, planule izmedju našega inžinira i Amerikanke Miss Katherine Petersohn. Mnoge su zgode uspjelo prikazane i mi doista dobivamo dojam, da čitamo amerikanski roman nesamo radi toga, što se radnja ondje odigrava, nego što je pisan više razborom nego srcem. Glavno je lice, upravo junak u smislu starinskih romana, praktični idealista, ali je ipak u većoj mjeri idealista nego praktičar, i radi toga, razumije se, propada. Poslije čitanja čovjek ipak ne dobiva dojam, kao da bi autor htio odvratiti ljude od Amerike, i ako je njegov junak tako svršio, nego mu je bilo na umu pokazati, kako on zamišlja rad našeg inteligentnog iseljenika u novom svijetu za domovinu. Roman dakle imade izričitu socijalnu tendenciju osim što je u isto doba oštra kritika nekih pojava (bankar Raslić, „novinar" Petrović) u životu naših iseljenika u Americi. Ipak imade i umjetnički napisanih stranica (opisi grada, života, tvornica), iz kojih se vidi nesamo vješt promatrač i dobar poznavač onamošnjih prilika, nego i pripovjedač umjetničkog ukusa. Kovačevićev je roman stoga zanimljiv i dobar, pa ga valja brojiti medju uspjele knjige.

Kako se iz ovog pregleda razbira, nije naša pripovjedačka literatura u posljednje dvije godine nazadovala, nije pače ni oslabila kvantitavno ni inače, jer je iznijela nekoliko novih ljudi i novih svijetova. Ako i jest pretežni dio njene produkcije sakupljačke naravi, iznijela je dvije tri mlade sile, koje nesamo obećavaju mnogo, nego su i dovoljno dale za početak. Treba pričekati, treba pružiti priliku, da se razviju i da rade, pak će jamačno dati i više i boljih stvari.

Andrija Milčinović.

SLIKE.

Ovogodišnje „Kolo" donosi dvadesetak slika. Od slikara zastupani su Rački sa dvije slike iz ciklusa njegovih radova, zasnovanih na temelju Danteova „Pakla" („Dis" i „Licumjeri") i jednom slobodnom radnjom „Pred vratima smrti", koja je malo poznata, i ako je već poodavno izradjena. Rački u svojim radnjama iz Dantea nije ilustrator u običnom smislu riječi, kako je to već primijetila naša i strana kritika (prigodom nedavne rimske izložbe), nego se tek inspirira Danteovim tekstom, prepuštajući se ponajviše vlastitoj mašti, da ga vodi pri zamišljanju i izvadjanju slike. Triptih „Pred vratima smrti", koji je jedna od njegovih najkarakterističnijih slika, i ako još odaje u izvedbi tragove utjecaja učitelja mu Bukovca, rječito tumači mogućnost njegova zanosa za Danteom i sposobnost, da se u Dantea uživi. Račkomu je u toj slici uspjelo izraziti mistiku smrti, pred kojom stajemo kao pred teškim vratima, pred bezdanim ponorom.

Krizman je zastupan s dva portreta, koji povrh vjernosti imadu odliku, da izrazuju individualnost lica, i sa četiri bakroreza („Čekanje" je skica za bakrorez). Bakrorez „U aleji", prikazujući dalmatinsku pastiricu, najbolje mu je uspio radi mekanih i toplih tonova, što ih je umio unijeti u tu radnju. „Sa Save", „Fra Grga Martić" svaki je za sebe zanimljiv i izradjen lijepo i pomljivo. Krizman je stekao priznanje kao bakrorezac nesamo u Hrvatskoj, nego i u vanjskom svijetu, a počeo je učiti tu tehniku kod Crnčića, od kojega donosi „Kolo" dvije radnje. One prikazuju partije iz staroga Zagreba, za koje se Crnčić mnogo oduševljava. Kamenita vrata su uz još neke partije iz Duge i Demetrove ulice najljepši dijelovi staroga Zagreba, pak odista zaslužuju i više umjetnika, da ih sačuvaju potomstvu. Crnčić je prikazao „Kamenita vrata" pokrivena snijegom, što podaje radnji i neki zasebni čar, dok je partija Pod zidom (premija članovima Društva Umjetnosti) prikazana u svijetlu ljetnjega sunca.

Od slikara donosi ovo „Kolo", osim već pomenute trojice, četiri radnje mladoga Ljube Babića. Babić se prvi put jače istaknuo prigodom izradbe panorame „Naše more", što su je izradili Crnčić, Babić i Krušlin. Poslije toga izložio je veliku kompoziciju „Kraljević Marko u svatovima" u izložbi, što su je prije nekoliko godina priredili članovi „Medulića" u Zagrebu. Babić je poslije toga pošao u München, da nastavi i dovrši nauke, ali je ostao vjeran putu i cilju, što ga je odabrao, pridruživši se glavnim pokretačima u društvu „Medulića" (Račkom, Meštroviću, Krizmanu). Ovi nijesu bili zadovoljni s pravcem, što ga zastupaju nekoji hrvatski umjetnici, te istakoše potrebu hrvatske umjetnosti s izričito nacionalnim karakterom. Kako je Meštrović radi nacionalnoga karaktera svojih radova doživio u tudjini lijepih uspjeha, samo se po sebi razumije, da

su njegovi radovi morali utjecati na radove njegovih drugova. Ovo utjecanje nema se shvatiti kao nasljedovanje, nego kao primjena načela istaknutih u Meštrovićevu radu, prema shvaćanju pojedinoga umjetnika. U Babićevim ilustracijama „Narodnih pripovijedaka" vide se ta nastojanja već u velikoj mjeri, a u najnovijim radnjama pogotovo. Ovamo ide i „Jug Bogdan". Plohe su tu mirne, kompozicija jednostavna, tako da izgleda, kao da je slikar hotomice izbjegavao sve vanjske efekte, koji bi mogli odvratiti pažnju od glavnoga, psihološkoga momenta. Sama ličnost Jug Bogdana doima se kao svetački neki i proročki lik, izradjen grubo i teško, od prilike onako, kako izlazi i iz same pjesme. Dva crteža iz Bosne lijepi su dokazi Babićevih risarskih sposobnosti i dara za zapažanje finih razlika u bojama. Oba su crteža izradjena bojadisanim kredama, dok je treći „Grozdana i Momir" zamišljen kao naslovni list za Nazorovu zbirku pjesama „Slavenske legende". Grupi mladjih hrvatskih umjetnika, koji naglasuju nacionalni karakter u umjetnosti, pripada i kipar Ivan Kerdić, drug Meštrovićev i jedan od najboljih djaka bečke medaljerske škole profesora Marschalla. Kerdić je u posljednje vrijeme izradio više medalja i plaketa, medju koje idu i medalja grada Zagreba i plaketa, što ju je grad Zagreb darovao prigodom praškoga svesokolskoga sleta. Ovim je radnjama Kerdić zasvjedočio, da ga s pravom pripadaju hvale, što ih je već stekao za radove te vrste vani, a donekle i kod kuće.

Izradjivanjem plaketa bavi se u nas i Hermina pl. Ferić, koja će kao samouk našem umjetničkom svijetu slabo biti poznata. Ona najvoli obradjivati tipove iz naroda i našeg višeg društva, pa obilježja ovih tipova podaje vjerno, a postigla je i znatnu vještinu u samom modelovanju, tako da joj uspijeva iznijeti mnogo fino zapaženih detalja. Ona se prislanja uz starije shvaćanje izradjivanja plaketa, ali nadahnjuje svoje radove nekom zasebnom, za žensku ruku karakterističnom blagošću, što se najbolje opaža u portretu barunice H.

Andrija Milčinović.

SADRŽAJ.

Urednik: Dr. Branko Drechsler.